

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXVIII. ÉVF.

1932. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM

Szarvas Gábor születésének századik évfordulójára.

(Az 1932. január 26-i közgyűlésben elmondott elnöki megnyitó beszéd.)

Tisztelt Társaság!

A széphalmi kertben 1831 nyarán fölhantoltak egy sírt. A hantok alatt a sohasem pihenő KAZINCZY FERENC aludta immár örök álmát. Arról álmodozhatott, amit teljes világegyetében annyira szívén hordott: a magyar nyelv és stílus megújulásáról, a magyar irodalmi ízlés nemesbedéséről. Őszi lombhulláskor beborították magános sírját a lepergő falevelek, jelképei annak az ezer meg ezer levélnek, amelyekkel a széphalmi széplélek irodalmi középponttá tudta varázsolni az ő szerény falusi udvarházát.

Egy félévvel azután, hogy a „szent öreg“ az ő inkább tövises, mint virágos földi pályájának végére ért, egy szegénysorsú adai kovácsmester hajlékában egy kis bölcső ringott. A bölcső lakóját SZARVAS GÁBORNAK hitták. Az idén lesz születésének századik évfordulója.

A széphalmi sír és az adai bölcső lakója semmit sem tudott egymásról, de négy évtized múlva találkoztak, s a nevük — mint két ellenfél neve — szorosán összekapcsolódott.

SZARVAS GÁBOR a nép fia volt. Nem voltak hírneves ősei. Családjában ő volt az első, aki előbukkant a homályból, és eddig az egyetlen.

Tanulmányait Baján kezdte és mindig a legjobb deákok egyike volt. A hatodik gimnáziumi osztály elvégzése után 1848-ban tizenhatéves korában föl akart csapni nemzetőrnek, de a kapitány, akinél jelentkezett, elutasította a vézna fiút. Ekkor Pannónhalmára került. Négy esztendeig hordta a bencsnövendékek papi ruháját, de lassanként átlátta, hogy ő nem papnak való. Orvos akart lenni, azonban ettől a szándéktól eltérítették. Öt féleven át jogászkodott a pesti egyetemen, de jogászkodásának véget vetett valami betegség — alkalmasint váltóláz —, amely harmadfél évig nem múlt le róla. Betegeskedése alatt sűrűn érintkezett Baján néhány fiatal tanárral, s ennek az lett a következménye, hogy a tanári pályára sodródott. Mikor tárgyválasztásra került a sor, a mennyiségtan és a természettan felé hajlott, de egy okos barátja apróra megmagyarázta neki, hogy legjobb lesz, ha a klasszikus nyelvekre veti magát, s ő megfogadta a jó tanácsot.

Először Egerben, aztán Baján volt helyettes tanár. A saját szájából hallottam azt a vallomást, hogy mikor tanítani kezdett, jóformán semmit sem tudott. 1861-ben a pozsonyi gimnáziumba került mint rendes tanár. Itt rábízták a gazdag tanári könyvtár kezelését. Mohón nekivetette magát a tanulásnak és kitűnő klasszikus filológussá képezte ki magát.

Pozsonyban volt — 1868-ban — SZARVAS GÁBORral első érintkezésem. Ez az érintkezés abban állott, hogy mint kis deák valami nyolcvanadmagammal remegtem egy iskolaéven át a félelmetes szigorúságú latin-tanár előtt. Most is látom, ahogy akkor láttam: szikár termet, koromfekete sűrű hullámos haj, sűrű fekete szemöldök és bajusz, sötétszínű csontos, szakálltalan arc — csak az ajka alatt volt meghagyva egy kis szőrcsomó —, kissé hajlott orr, fekete foglalatú csipetője üvegén átvillanó komor tekintet. Ilyen volt SZARVAS GÁBOR hatvannégy évvel ezelőtt.

Akkor már előtűnt volt az ismeretlenség homályából. Igazgatója klasszikus-filológiai értekezést akart vele iratni az 1867. évi iskolai értesítőbe, erre azonban SZARVAS nem vállalkozott, hanem mást írt helyette: megírta Magyartalanságok című nagyhatású értekezését.

Ebben az értekezésben már egész mivoltában előttünk áll a későbbi SZARVAS GÁBOR, a Magyar Nyelvőr SZARVAS GÁBORja: a nép és a régi írók zamatos nyelvének tudósa, de nemcsak tudós, hanem mestere a tollforgatásnak is, aki törőlmetszett magyarsággal, élénken, fordulatosan, színesen ír, humorizál, ostoroz, gúnyolódik, csipked, döf, vág.

Stilisztának születni kell, és SZARVAS GÁBOR született stilisztá volt. Istenadta tehetségét szépirodalmi kísérletekkel fejlesztette. Fiatal korában egyebek közt jóízű humoros elbeszéléseket írt álnév alatt, majd színműírással is megpróbálkozott. Egy vígjátékát, amellyel pályadíjat nyert, Debrecenben adták elő, egy másik darabját a pesti Nemzeti Színházban. Ezekkel nem aratott ugyan babérokat, s a neve ismeretlen maradt, de annyi bizonyos, hogy a későbbi nyelvész sokat köszönhetett annak, hogy előbb a szépirodalom iskolájába járt.

Az iskolai értesítőkben megjelenő értekezéseknek legtöbbszörre az a mostoha sors jut osztályrészül, hogy alig akad olvasójuk. Nem így történt azonban a Magyartalanságok-kal. SZARVAS GÁBORnak bátor és szokatlan szava messzire elhalatszott. Főlfigyelt rá egynehány olyan ember is, akinek szócső volt a kezében. A Magyarország című politikai napilap az egész értekezést lenyomatta, a Budapesti Közlönyben pedig SZILÁGYI SÁNDOR és ARANY LÁSZLÓ ismertette s kedvezően nyilatkozott róla.

Az értekezés meghozta SZARVAS GÁBORnak a pesti tanárságot és azt a kitüntetést, hogy a M. T. Akadémia beválasz-

totta tagjai közé. Itt legelső dolga volt fölvetni a Nyelvtudományi Bizottság föladatainak sorába a következő pontot: „A műnyelv alakulását szemmel tartani s általában az irodalmi nyelvművelést olyképen ellenőrizni, hogy egyrészt hiányos nyelvismeretből folyó erőszakos szóképzéssé ne fajuljon, másrészt pedig az idegen nyelvek hatása a magyar nyelvnek grammatikai, különösen szintaktikai szerkezetét meg ne hamisítsa; végre az eddig elkövetett nyelvrontások lehető orvoslására törekedni.“ (TOLNAI, A nyelvújítás 182. l.)

Erre az ellenőrzésre nagy szükség is volt. Amire a régiebb nyelvújítók rossz példát adtak, azt az ötvenes és a hatvanas évek nemzedéke mohón gyarapította. A „német világban“ gomba módra termettek a németességek; a magyar nyelvérzék el volt tompulva. A szógyártás BUGÁT és a németesség hatása alatt fékevesztetten tombolt, kiváltképpen a tudományos műnyelv terén. De nemcsak tudósok, írók és fordítók, hanem minden rendű és rangú hivatalnokok, sőt kereskedők és más nem tollforgatók is gyarapították a magyar szókészletet bugátos-szabású szavakkal és olyanokkal, amelyekről leírt a németesség.

Ezt már a neológusok is megsokalták, és az ő táborukból harsant föl az a kiáltás, hogy „eddig és ne tovább!“ Akadémiai körökben is egyre többen meg többen emlegették, hogy gátat kell vetni a korcsalkotások és a készakarva vagy vétségéből átültetett idegenszerűségek elburjánzásának. ARANY JÁNOS már 1861-ben azt írta a Szépirodalmi Figyelőben: „Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanizmusok és mindenféle izmusok ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a *Carthaginem delendam*-ot.“ (Prózai Dolg. 361.)

Nyilván ezek a szavak csengtek a fülében az ő testi-lelki barátjának, GYULAI PÁLNAK, midőn 1871-ben hevesen sürgette, hogy az Akadémia indítsa meg azt a nyelvművelő folyóiratot, amelynek eszméjét a Nyelvtudományi Bizottságban HUNFALVY, BUDENZ és ő vetette föl. Így született meg a Magyar Nyelvőr.

SZARVAS GÁBORNAK ekkor már nagy tekintélye volt. A Magyartalanságok-at követte ARANY LÁSZLÓ bírálatára adott felelete, a latinosságról szóló akadémiai székfoglalója és a magyar igeidőket tárgyaló pályanyertes munkája. Hogy a Magyar Nyelvőr szerkesztésére ő a teljesen rátermett ember, és senki vele nem vetekedhetik, a felől nem lehetett kétség. Tőle várta mindenki azt az „erős hang“-ot, amely szünet nélkül kiáltja a *Carthaginem delendam*-ot.

A Magyar Nyelvőr 1872-ben megindult, s lett harc és háború. SZARVAS GÁBOR egyike volt a leghatározottabb egyéniségeknek: vasakarátú, szívós, következetes, éleseszű, erős logikájú, bátor, szókimondó. Kíméletlenül irtotta a gyomot: az idegenszerűségeket és a szófaragók torzalkotásait. Sajog-

tak a sebek, amelyeket ütött, s tudósok és írók fölzúdultak ellene és harcos társai ellen az Akadémiában, folyóiratokban, hírlapokban. Szemére vetették, hogy „a Nyelvőr hadat üzent a nyelv csinosodásának s gazdagodásának, s ami szépet és jó t a lángelmék, KAZINCZY és követői ihlettségük pillanatában alkottak, az új ortológia tüzzel-vassal ki akarja irtani.“ (Nyr. XIII, 507.) Ezt a vádat SZARVAS GÁBOR sokáig szó nélkül tűrte, mert szükségtelennek tartotta a magyarázkodást; csak akkor szólalt meg, mikor az ő híveinek egyike magában a Nyelvőrben hánytorgatta, hogy „sokan nem akarják látni, hogy a széphalmi reformátor mily óriási hatást gyakorolt nemcsak nyelvünk fejlesztésére, hanem közvetve társadalmi életünk nemesítése és szunnyadó politikai életünk ébresztésére is.“ (Uo. 73.) Ez nem egyenesen SZARVAS GÁBOR-nak szólt, de ő jól tudta, hogy a neológusok és a közönség szemében KAZINCZY-nak ő a legádázabb ellensége. Most azt felelte, hogy ő és társai bebizonyították, hogy azok az alkotások, amelyeknek kiirtását sürgetik, „se nem szépek, se nem jók, hanem erős fonákságok, s hogy e kétségtelen fonákságokkal nem hogy csinosodott, gazdagodott volna, hanem inkább eléktelenült és sok tekintetben szegényebbé lett a nyelv“, továbbá bebizonyították, „hogy a rosszalt alkotások s használatok főképen KAZINCZY példaadásának s hibás elveinek fakadécai.“ (Uo. 508.) A vita tárgyai csakis a helytelen használatok voltak, azok, amelyeket ők (az ortológusok) rosszaltak, elleneseik pedig védelmeztek; „a jóról, helyesről szó se volt, s mint a kérdés keretébe be nem illő pontokról okszerűen szó se lehetett. Más dolog, ha általában az egész nyelvújítás lett volna a vitatkozásnak tárgya, s nevezetesen, ha a körül forgott volna a kérdés, minő hatást gyakorolt KAZINCZY különösen nyelvünk fejlesztésére: akkor kötelességünk lett volna megemlíteni, s egyéb kiváló érdemei közt bizonyára meg is említettük volna, hogy nyelvünk fölötté sokat köszön a nagy reformátor fáradhatatlan tevékenységének, lelkesítő buzdításának; szóltunk volna arról, amit se okunk, se szándékunk nem volt tagadni soha, hogy sok helyes szó megalkotásával, elavultak megelevenítésével, tájszók forgalomba tételével gazdagabbá, változatosabbá s szabatosabbá tette az irodalmi nyelvet.“ (Uo.) Íme SZARVAS GÁBOR meghajtotta zászlaját KAZINCZY FERENC nagy érdemei előtt.

A Magyar Nyelvőrnek rendkívül nagy hatása volt. Fölrázta szunnyadásából a nyelvi lelkiismeretet, és nagyon sokan, akik előbb közömbösek voltak, vigyázni kezdtek a nyelvükre és a tollukra. SZARVAS-nak és társainak a nyelvújítás híveivel vívott heves tollharcai, amelyek minduntalan kiújultak, ébren tartották a jó magyarság iránti érdeklődést.

De a Nyelvőr gárdája nem csupán a nyelvújítás „fattyúhajtásait“ nyesegette s az „idegen csemetéket“ irtogatta, nem

csupán jó magyarságra tanított. Neki nem lehetett a pusztá „nyelvérzékre“ támaszkodnia, amelynek mindentudó és mindenható voltát annyszor és annyi gúnyjal olvasta rá a neológusokra. Neki az igazi nyelvérzéken kívül nyelvtudomány is kellett: a régi nyelvnek és a nép nyelvének alapos ismerete s annak a tudása, hogy mi hogyan fejlődött, mi honnan való. A Nyelvőr írói hatalmas lépésekkel vitték előbbre a magyar nyelvtudományt, s ebben a munkában is a vezér, SZARVAS GÁBOR járt elül. Foglalkozott a nyelvtörténettel és a kiszakadt magyarságnak két nyelvjárásával, írt néhány jelentéstani fejtegetést is, de különösen a szófejtésben remekelt. Mindennek, amit írt, szembeeszkő jellemző vonása az eredetiség. A Nyelvőrön kívül még egy nagyszabású alkotás fűződik a nevéhez: a sokat gáncsolt és mégis igen nagy értékű s igen nagy hatású Magyar Nyelvtörténeti Szótár, amely felerészben az ő műve.

Az a szellemi frissesség, amely SZARVAS GÁBORNak már legelső nyelvészeti értekezésében megnyilvánult, munkásságának véges-végig egyik jellemző vonása maradt. És ez csodálatra méltó, mert kevés híján két évtizeden át gyógyíthatatlan betegségétől gyötörtén és a szemevilágától megfosztva dolgozott. Nagy lelkierő, hősi lélek lakozott SZARVAS GÁBORban!

A vezér kezéből 1895-ben kiesett a zászló, s ekkor lelohadt a harc tüze, és elcsitult a harci zaj. A magyar nyelv-művelő mozgalmaknak második nagyjelentőségű korszaka lezárult.

Ezzel megnyitom a Magyar Nyelvtudományi Társaság XXX. közgyűlését. SZINNYEI JÓZSEF.

A Kobrat és Eszperüch nevek eredete.

A *Kobrat* nevet MORAVCSIK „Sprachreste der Türkvölker und des Ungartums in den byzantinischen Quellen“ című kéziratban levő művében következőképen tárgyalja:

Κοβράτος Fürst der Bulgaren am Maeotis († ca. 642.). Κοβράτου⁵ THEOPH 357₁₂ (*conieci*: κροβάτου codd ed: *Crobatus Lat*) | Κούβρατος NIK PATR HIST 24₀ | Κοβράτος ib. 33₁₈ | Ковръ BULG SER (Кр²ръ P) | 'Kubratos' IO NIK 197₄₇ ('Qetrádes' ZOTENBERG: *Journal Asiatique* VIIe s. 13. [1879.] 379) | 'Chubrathaj' CHOR MOS 17 | 'Chudbadraj' ib. 25 (Chubradaj *legendum censuit* MARQUART, *Chronologie* 88).¹

¹ BULG SER = *Bulgarorum principum series* [-767] ed. J. MIKKOLA, *Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren*: JSFOu. XXX₃₃ (1915.), 6–7. P = cod. Petropolit. coll. Pogodin 1437 (s. XVI.) IO NIK = *The Chronicle of John bishop of Nikiu* [s. VII.], translated from ZOTENBERG's *Ethiopic text* by R. H. CHARLES. London—Oxford, 1916. MOS CHOR = *Géographie de Moïse de Corène* [s. VII.] d'après Ptolémée, texte arménien, traduit en français par A. SOUKRY. Venise, 1881. NIK PATR HIST = *Nicephori archiepiscopi*

E név magyarázatát a türk történet bizonyos eseményeinek és egy bizonyos török fejedelmi névcsoporthoz ismertetésével kezdem.

A türkök hatalmas birodalma, mint tudjuk, 630-ban, illetőleg 659-ben kínai fennhatóság alá került, de néhány évtizeddel később, 681 körül, a régi dinasztia egyik tagjának vezetésével ismét felszabadult. A nemzeti függetlenség visszaszerzésének történetét elmondják a feliratok. A mozgalom vezére kezdetben a *šad*, később pedig a *qayan* méltóságnévet viselte. Neve kínai források szerint *Qutluy* 'szerencsés' volt. Férfikorában azonban egy másik nevet is nyert, amely a türk feliratokban maradt reánk. Ez a név *Elteriš qayan*, mely azt jelenti, hogy 'Birodalom-gyűjtés, Birodalom-gyűjtő kagán'.¹ A név arra vonatkozik, hogy lerázta az idegen igát és a szétszórta élő néprészeket egy új, független birodalomban egyesítette.

Hogy egy hasonló név miképpen áll elő, elmondja Rašided-din² művének abban a részében, melyben az ujgurok történetét tárgyalja: „Évek multak el évek után a nélkül, hogy azoknak az ujgur-népeknek királyuk vagy főnökük lett volna, és minden időben mindenik törzsből, valaki erőszak útján lett a maga népének főnöke. Később azoknak a népeknek a nemzetiségei az általános jólét rendezésére tanácskozást tartottak (és így szóltak): »A mi számunkra egy abszolut királyon kívül, aki a parancsaival mindenki felett rendelkezik, semmiféle mód és megoldás nincs«, és közösen, egyetértéssel és szabadon választottak egy embert, akinek M ö n g ö - B a i volt a neve, az I š k ü l népből, mely a legértelmesebb volt a népek között, és az *Al-Altirir* nevet adták neki.”³

Hasonló neveket nagy számban találunk a törököknél.

744 körül egy nyugati türk fejedelem neve: *El-etmiš Qutluy Bilgä*, vagyis 'Aki a népet megszervezte, a szerencsés, a bölcs'.⁴ Ugyanabban az időben egy ujgur kagán csaknem azonos nevet visel: *Il-itmiš Bilgä*.⁵

Constantinopolitani [† 829.] opuscula historica, ed. C. DE BOOR. Lipsiae, 1880. THEOPH = Theophanis [† 818.] Chronographia, rec. C. DE BOOR I. Lipsiae, 1883. *e* = cod. Vatic. gr. 155 (s. X) *d* = cod. Paris. gr. 1710 (s. X.) *e* = cod. Vatic. Palat. gr. 395 (s. XVI.) *f* = cod. Coislin. gr. 133 (s. XI/XII.) *g* = cod. Paris. gr. 1711 (s. XI.) *h* = cod. Vatic. gr. 978 (s. XI/XII.) *m* = cod. Monac. gr. 391 (s. XVI.) *Lat* = Anastasii Bibliothecarii versio latina [ca. 873–875.], ed. C. DE BOOR, ed. cit. II. p. 31–346.

¹ THOMSEN—SCHAEFER: ZDMG. NF. III, 126.

² SALEMANN: RADLOFF, KudBil. I. köt. XXVI. l.

³ A név nem egészen világos, azonban kétségtávol az itt tárgyalt nevekhez tartozik. Vö. SALEMANN megjegyzését i. h. és SALEMANN i. m. XXXIX. l.; Abulğazi: *Il-iltir*, ugyanazon esemény elbeszélésében. Aligha helyes VÁMBÉRY és HIRTH nézete, l. HIRTH, Nachworte 138–9.

⁴ CHAVANNES, Documents sur les Tou-kiue occidentaux 286. l. 1. j.

⁵ RAMSTEDT: JSFOu. XXX₃, 12—3, 43; MARQUART, Komanen 199.

Egy manichaeus szövegben fordul elő a következő fejedelmi cím:¹ *Il-tirgüg* 'Népgyűjtő'.

Kobrat szintén ezekhez a nevekhez tartozik.

Turcica c. művében (90—1. l.) kimutatta THOMSEN, hogy türk és ujjur feliratokban van egy ige: *qobran-* vagy *qubran-* 'se rallier', illetőleg *qobrat-* vagy *qubrat-* 'rallier', és hogy ez az ige mindig a nép összegyűjtésére, egy állam megszervezésére vonatkozik. Így Tonjukuk feliratában (3—4. sor): „Az egyesült (?) török nép (régii) országában semmiféle rendezett nép nem maradt vissza. De azok, akik függetlenek maradtak, összegyűlekeztek (*qobranyp*) és hétszázán lettek.“ Azután el van mondva tovább, hogy El-teriš kagán miképen alapította meg a birodalmat.² Kül tegin és Bilgä kagán feliratában. (I S 9—10 = II N 7): „Mikor kagán lettem, az egész nyomorult népet összegyűjtöttem (*qobrat-dym*); a szegény népet gazdaggá tettem és a csekélyszámú) népet megsokasítottam.“³

Ugyanezen feliratok egy másik helyén: (I E 11—3 = II E 10—1): „... hogy a török nép ne semmisüljön meg, hanem (ismét) nép legyen, felemelték ők [t. i. a törökök istenei] az én atyámat Elteriš kagánt és az én anyámat Elbilgä katunt... Midőn [a kagán] kelet és nyugat felé vonult, embereket kerített és összegyűjtötte őket (*qobratmys*)... Miután hétszáz ember került össze, rendezte a népet őseim szokásaival egyezően.⁴... A šine-usui feliratban, melyet RAMSTEDT adott ki: *toquz oyuz budunymyn tirü qobraty altym* 'az én népemet, a kilenc-oguzokat összegyűjtöttem'.⁵

Az első szótag magánhangzója szerintem *o* és nem *u* (a türk írás szerint mind a kettő lehetséges), mégpedig azért, mert a szó összefügg a török *köp* 'sok' ~ türk *qop* 'sok, minden' szóval. Az *-r* képző hasonló képzésekben gyakran előfordul: ujj. *kadyur-* 'jajveszékelni, gyászolni' < *kadyu* 'gond, bánat', kaz. *săuar-* 'öntözni' < *său* 'víz', jak. *tasār-* 'kivezetni' < *tas* 'külső oldal', csuv. *kăvagar-* 'kék lenni' < *kăvak* 'kék'.

Qobrat törökül tehát annyit jelent, hogy 'gyűjtsd össze ismét [a népet]'.

A *Qobrat* név e szerint imperatívusi alak. Imperatívusi alakú személynévek a törököknél nem ritkák. A *Dursun*, *Tursun*, *Toxtasun* 'álljon, maradjon [t. i. ne haljon meg]' nevek a leghasználatosabbak közé tartoznak. Második személyben: *Oŋal* 'légy egészséges, szerencsés',⁶ *Qal* 'maradj',⁷ *Toxta* 'állj,

¹ v. LE COQ, Manichaica I, 27, 44.

² THOMSEN—SCHAEDER: ZDMG. NF. III, 162—3.

³ I. h. 142.   ⁴ I. h. 146—7.   ⁵ JSFOu XXX₃, 12—3.

⁶ KARUTZ, Unter Kirgisen und Turkmenen (Ullstein) 86.

⁷ PAIS—R. NAGY: MNy. XXV, 123.

maradj',¹ *Gül* 'ne vess', *Gäl-bäri* 'gyere ide', *Qorqut* 'ijeszd meg'.²

Néhány ilyenfajta név mind indicativusi, mind pedig imperativusi alakban megvan: kirg. *Iz-basar* 'a nyomot követő' és *Iz-bas* 'kövesd a nyomot'.³ A mi szempontunkból ezen személynevek közül különösen fontosak a következők: *Il-tutyu*, *Il-tutmyš* 'nép-megfogás, nép-megfogó' és *El-tut* 'fogd meg a népet', egy kun fejedelem neve (1180.).⁴ Ide tartozik az *Il-baq* 'őrizd meg a népet' kirgiz név is.⁵ A *Kobrat* névnél hiányzik az *il* 'nép' szó, de ez érthető, mivel az ige jelentése azt itt feleslegessé teszi. Figyelemre méltó a *Tirmiš-il* 'nép-gyűjtő'⁶ név, melyben az *il* 'nép' szó a második helyen áll.

Hogy *Kobrat* a 'Gyűjtsd össze [a népet]' nevet viseli, azt igazolja a történelemben játszott szerepe. Ezt a nevet bizonyosan férfikorában kapta, mint ahogy *El-teriš* kagán és mások, kik hasonló nevet kaptak. *ZLATARSKI* szerint⁷ *Kobrat* volt az, aki — egy másik fejedelemmel együtt — a bolgár népet a török uralma alól felszabadította és a bolgár birodalmat ismét megszervezte. Ő volt az, aki a bolgárokat megmentette az avarok igájától, és hogy igen kiváló fejedelem volt, bizonyítja az is, hogy az őshazáról és a bolgárok szétválásáról szóló legenda az ő nevéhez fűződik.

*

Kobrat nevét újabban *FEHÉR GÉZA* próbálta megmagyarázni.⁸ *FEHÉR* ezt mondja: „A név . . . Nikephorosnál *Κοβράτος* (*Κούβρατος*), *Theophanes*nél *Κροβάρτος*, a névjegyzékben azonban *Курмъ*, *Кур̄мъ* alakban fordul elő. Az utóbbi alak helyességét az a tény igazolja, hogy ez . . . egy közismert török szót ad: *kurt* 'farkas'. Sőt tudjuk azt is, hogy ez a szó török népeknél sűrűn használatos személynévül is.“ *FEHÉR* azután a különböző alakokat fonetikai és paleográfiai úton levezeti a *qurt* alapalakból.

*FEHÉR*nek igaza van abban, hogy a törökben van egy *qurt* 'farkas' szó, amelyet gyakran használnak személynévül is. Kételkedem azonban abban, hogy a *qurt* szónak a bolgárban 'farkas' jelentése lett volna.

'Farkas' a törökben tulajdonképpen *böri*, és így nevezték

¹ NÉMETH: Klebelsberg-Emlékkönyv 141.

² NÉMETH: KCsA. II, 379; BABINGER: MSOSprW. XXXI, 97 (1. j.).

³ R. NAGY LÁSZLÓ, A török személynevek szótára (kéziratban).

⁴ I. m. ⁵ I. m.

⁶ BANG— v. GABAIN, Türkische Turfan-Texte IV, 2.

⁷ Geschichte der Bulgaren I, 9; MORAVCSIK: UngJb. X, 73—4; MORAVCSIK ZLATARSKI művének bolgár kiadását is idézi: I, 87 k.

⁸ Die Sprachreste der Donau-protobulgaren. Különnyomat a BullInst-ArchBulg.-ból. V (1928—9.), 127—58 (Sofia, 1929.). A Kobratra vonatkozó fejtegetések német kivonata 153—4. l.

a farkast a bolgárok is. Ezzel a szóval van dolgunk a *Böri-ta[r]kan* bolgár névben:

„Βοριτάκavος (od. Βοριτάκavος) bulgarischer Befehlshaber von Belgrad (ca. 853—888.). Βοριτάκavω VITA CLEM A 114_{1a} (Βορι-τακάρω C).“¹

A *qurt* szó a törökben eredetileg 'féreg' jelentésű (ebben a jelentésben bizonyára megvolt a bolgárban is), a 'farkas' jelentés aránylag új, és csak a törökök egy ágánál van elterjedve, RADLOFF szótára csak a pontusi törökből, az oszmánliból, a krimiből és az azerbajdzsániból említi. Itt ugyanolyan jelentésváltozás történt, mint a magyarban, ahol a *féreg* szó a 'farkas' jelentést is felvette.² Etimológiai alapon tehát a *Qobrat* alak helyességét kell elismernünk.

A névjegyzék *Kur^{öt}*, *Kurt* alakját paleográfiai hibák feltevése nélkül is meg lehet magyarázni.³ A régebbi *Qobrat* alakból a bolgárban *Qov(β)rat* lett; ez abból következik, hogy a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavaiban az őstörök -b- nek az előtte álló magánhangzó megnyúlása felel meg: őstör. **sabyr-* (teleut *sobur-*) > csuv. *sävör-*, *sur-* ~ m. *szór.*⁴ A török *Qov(β)rat* alakból a szlávban szabályosan *Kur^{öt}*, *Kurt* alak fejlődött; vö. ó-cseh *lüh* < *lüg*, cseh *louh*, lengy. *tug*, tót *lüh*, bolg. *lugá*, szlov. *lüg* és *lüg*, szerb-horv. *lüg*, szorb *tug*, poláb *läug*: ófn. *louga*, *louge*-ből (kfn. *louge*, úfn. *lauge*);⁵ ó-egyh. szl. *useręg*, *useręz* 'inauris': gót *ausah-rigga-ból;⁶ *Grůž*, Raguza melletti hely neve < **Grausium*⁷.

Egy régebbi magyarázat-kísérletet AŠMARINNAK „Bolgary i čuvaši“ c. munkájában találunk;⁸ e szerint a *Kobrat* név a török *qut* 'szerencse' + *berdi* 'adta' szavak összetételéből keletkezett volna.

*

A Kőrösi Csoma-Archivum II. kötetében (384—7. l.) K. KATONA LAJOS igyekszik megmagyarázni *Omurtay* bolgár fejedelem nevét. A csuvas *šmārt* ~ *šmert* (-*kajâk*) 'sas (-vad)' szóval egyezteteti, és a csuvas szót a csagatáj stb. *aŋqir* 'egy kacsafajta' szóval hozza kapcsolatba.

Az *Omurtay* ~ *šmārt* (-*kajâk*) egyeztetést helyesnek tartom.⁹

¹ VITA CLEM A = Vita et miracula Clementis Bulgarorum archiepiscopi († 916.). ed. N. L. TUNICKIJ, Materialy dlja istoriji žizni i dejatelnosti učeni-kov Sv. Kirilla i Methodija I. Sergiev Posad 1918. C = cod. Achrid. Mus. Rum. coll. Grigorovič 818 (s. XIV/XV.). L. MORAVCSIK i. m.

² Vö. RADLOFF, Wb.; BANG: KSz. XVII, 128—9; BROCKELMANN, MW. nach Kāšāri: *qurt* 'wildes Tier'.

³ Erre a magyarázatra MELICH JÁNOS figyelmeztetett. Neki köszönhe-tem az idézett példákat is.

⁴ GOMBOCZ: MSFOu. XXX, 168.

⁵ MELICH. ⁶ VONDRÁK, VglGram. I², 41, 123.

⁷ SKOK: Slavia X, 462.

⁸ 59. l.; kny. az IzvObščArchKazan. XVIII. (1902.) kötetéből.

⁹ A két alak hasonlósága már AŠMARINNAK feltűnt, aki „Bolgary i čuvaši“ c. művében (63—6. l.) az *Omurtay* nevet több csuvas szóval, többek

Az *omurt > *əmārt* ~ *əmört* fejlődés a csuvasban szabályos, az -(a)γ képző is épen a bolgárban könnyen érthető. Ezzel szemben nem valószínű (a kérdés lényege szempontjából azonban nincs is jelentősége), hogy a csuvas *əmārt* az *anqir* szóval tartozik össze.

„Árpádkori török személyneveink“ c. dolgozatában GOMBOCZ a következő török személyneveket mutatta ki: *Qartal* 'sas', *Toγan* 'súlyom', *Bāšā* 'egy súlyomfajta', *Turumtai* 'egy ragadozómadár', *Toγrul* 'ua.', *Soγqur* 'súlyom'.

Általában meg lehet állapítani, hogy a törökök a súlyomfajták neveit gyakran használták személyneveikül.

Jelentéstani szempontból ezekhez a nevekhez tartozik az *Esperüχ* név is. Mielőtt ezt közelebből megokolnám, először idézem a ránk maradt alakokat, megállapítom ezeknek az alakoknak olvasását, és vizsgálat tárgyává teszem az előttem ismeretes korábbi magyarázatokat. A név alakjai a következők:

'Ασπαρούχ Fürst der Donaubulgaren (ca. 644—702.).
'Ασπαρούχ THEOPH 357₂₇ (ἀσπαρούχ *ef m*: 'Asparuch' *Lat*) NIK
PATR HIST 34₆ | Ησπερι^χ BULG SER | Ησπερ[ep]η^χ ib.
(*Ep seclusi*) | 'Aspar-hruk' MOS CHOR 17.¹

Ezekben az alakokban egy bolgár *Esperü(i)χ* tükröződik vissza. Számos példánk van arra, hogy egy török *ä* hang görög feljegyzésekben α-val van jelölve,² az 'Ασπαρούχ alakot tehát *Esperüχ*-nek lehet, illetőleg a fejedelmi lajstrom alakjai miatt *Esperüχ*-nek kell olvasni. Az *Espererix* alakban a második -er- dittographia útján állt elő. Az *Ispერიχ* alak szókezdő *i*-jét nem tudom másként magyarázni, mint hogy itt vagy zárt *e*-vel vagy pedig *ä* ~ *i* váltakozással van dolgunk. (Vö. a török alakokat, melyekkel a nevet egyeztetem.)

AŠMARIN³ szerint a név a török *eš* 'társ' stb. + *berdi* 'adta' összetétele volna.

MARQUARTNÁL⁴ a következő megjegyzést találjuk: „Ennél a névnél egyáltalán nem szükséges az alán *Aspar* névre gondolni, habár egy ilyen átvétel általában érthető volna.⁵ Sokkal közelebbinek látszik a török *Yšbara* cím, kínai *Sa-poh-lio*, bizánci Σπαρζευροῦν, a nyugati törökök egy kagánja (Theophil. Simok. 7, 8, 6) = *Yšbara jaβγυ* (*džaβγυ*), kínai *Sa-poh-lio*

közt az *əmārt*-alakkal veti össze, de semmi határozott eredményre nem jut. Ugyancsak egészen határozatlan formában egyeztetette a nevet KUNIK az *Umor* bolgár fejedelmi névvel, továbbá az arab 'Omar névvel. KUNIK—ROZEN, *Izv. Al-Bekri* (Prilož. k XXXII-my tomu ZapAkN. No. 2. Pbg., 1878.) 137.

¹ MORAVCSIK i. m. A rövidítéseket l. *Kobrat*-nál.

² L. „A honfoglaló magyarság kialakulása“ című munkám 135. l.; FEHÉR: *BullInstArchBulg.* V (1928—9.), 133—4, 154.

³ *Bolgary i čuvasi* 59.

⁴ „Die altbulgarischen Ausdrücke in der Inschrift von Čatalar und der altbulgarischen Fürstenliste“. *Kny. a IzvRusskArchInstKonst.* XV-ből; 9. l. 6. jegyzet.

⁵ Ez a gondolat KUNIKTÓL származik, l. KUNIK—ROZEN, *Izv. Al-Bekri* 134.

*Jep-hu.*¹ Ha az Anania Širakac'i-nál található két névre való szétbontás helyes, akkor a *hruk*, -ρούχ elem emlékeztethet *Ruga* hún fejedelem nevére, gót kicsinyítéssel *Rug-ila*, Priskosnál 'Ρούα (gen.) = *uruy."

Ez az egyeztetés (*Yšbara* ~ *Esperüχ*) nem kielégítő. A vocalismus nem egyezik és a szó vége (-a ~ -üχ) magyarázata nélkül marad. A -ρούχ értelmezését örmény alak alapján a gót(!) *Rug-ila*) segítségével valószínűleg MARQUART sem gondolta komolyan.

A név egy másik magyarázata FEHÉR GÉZÁTÓL származik.² A ránk maradt alakok megvizsgálása alapján FEHÉR arra a körülbelül helyes eredményre jut, hogy a név eredeti alakja *Es(š)berüch* volt. Ezt a nevet a török *eš* 'társ'+ *böri* 'farkas' szóból magyarázza s analog jelentésű nevekül az *Eš-kam* 'társ-pap', *Ata-kam* 'apa-pap' hun neveket és a magyar *Apa-farkas* nevet említi fel.

Ezt a magyarázatot azonban megghiúsítja a második szótag *e* hangja. A *böri* 'farkas' szóban *ö* van a bolgárban is, amint azt a βοριτακάνος = *Böri-tarkan* név bizonyítja (l. fent).

Ezekkel a magyarázatokkal szemben az *Esperüch* nevet az én véleményem szerint a következő oszmán-török szóval kell egyeztetni;

REDHOUSE: اسپری *ispäri* 'the hobby (hawk), hypotriorchis subbuteo'; called also *ispäri doyan* 'the hobby falcon'. Sämî, Qāmas-i türki (95): *äspäri* 'doyanyn türbijä qabal ätmaz xujlu džinsi'. — RADLOFF, Wb.: *isbäri* 'ein Falke, der schwer zu dressiren ist'. — HAMMER—PURGSTALL, Falknerklee 107: اسپری طغان 'Vollkommener Falke, Blaufuss?'

A szóvégi -χ — épen úgy, mint az *Omurtay* γ-je — kicsinyítő képző. NÉMETH GYULA.

Néhány szó az -ár, -ér képzőről.

Nyelvtudósaink mindig jól tudták, hogy van a magyarban egy -ár, -ér képző, s hogy ezzel vannak képezve a többi közt a következő szavak: *büvár* 1. '[ember] urinator, taucher'; 2. '[madár] mergus, vöcsök'; 3. '[ember] forschér, tudós' (újabbkori jelentésváltozás tapadással; vö. *büár-elme* SzD.²) | *kopár* 'glaber, depilis, kahl' | *vezér* 'dux, führer' stb.

Az -ár, -ér képzővel a nyelvújítók, főleg a XIX. század harmincas éveitől fogva elég sűrűen éltek, s idevonatkozó alkotásaik közül ma is használatosak a következők: *pincér* 1. 'cellarius, pincemester' 1812-ből PETHÉTÓL (l. Nyr. III, 411; NyÚSz., e jelentésben elavult); 2. 'apparitor, cauponis, kellner' (e jelentésben első adat talán FARKAS, Zsebszókönyv 1861.,

¹ L. még PELLIoT: T'oung Pao 1929: 211.

² BullInstArchBulg. V (1928—9.), 132 kk., 154—5.

CzF. 1870.) | *tanár* 1. 'doctor juris' (1833. FOGARASI, e jelentésben elavult); 2. 'professor' (1836. BUGÁT) | *titkár* (1836. SZEMERE) | *bankár* (1843. FOGARASI) | *tüzér* (1843. KISS) | *hordár* (1853. ZÁDOR?) [az adatokra nézve vö. NyŰSz.].

A Nyelvőr és iskolája azt tartotta, hogy a nyelvújítók az *-ár*, *-ér* képzőt a szláv eredetű *kádár* és *kulcsár* szavakból vonták el. Ezekben a szavakban ugyanis az *-ár* a *kád* és *kulcs* szavakhoz viszonyítva „a foglalkozás funkcióját teljesítő képző“ (I. SZARVAS: Nyr. V, 385; hasonlóan HALÁSZ IGNÁC: Nyr. VII, 64; SIMONYI: Nyr. XVII, 486, MNy.² 89, UngSpr. 78, Nyr. XXXII, 482). Minthogy pedig szerintük az eredeti szavakban levő *-ár*, *-ér*-nek ilyen jelentése nincs, a képzőt e jelentésében a nyelvújítók csakis a fenti szláv eredetű szavakból vonhatták el. E felfogásukkal nevezett tudósaink odáig mentek, hogy olyan szóról, amilyen pl. a *hajcsár* ('juhot v. egyéb megvett marhát máshová hajtó' SZD.²; más népnyelvi adat közölve NyŰSz.), azt tartották, hogy magyarul beszélő szlávok: szerbek alkották, s tőlük vették át azt a magyarok (I. SIMONYI: Nyr. XVII, 486, XXXII, 482, MNy.² 89, UngSpr. 78; hasonló gondolatok HALÁSZ IGNÁCNÁL: Nyr. VII, 60, 559, ahol idézve van, hogy KRESZNERICS is „tótos“-nak tartotta a szót (KR.-nél u. i. ez áll: „Hajtó, tótosan: Hajtsár. Actor pecoris. S. I.“).¹

Ha a Nyelvőr és iskolája kimutatta volna, hogy az első, aki az *-ár*, *-ér* képzővel foglalkozást jelentő szavakat alkotott, azt mondta volna, hogy a „szláv eredetű *kádár* és *kulcsár*“ szóból vonja el az *-ár*-t, mert itt foglalkozást jelent, s vele alkot új szavakat, akkor a Nyelvőrnek és iskolájának igaza volna. Ilyen állítást azonban a Nyelvőr és iskolája nem idézett, s nézetem szerint nem is idézhették. A nyelvújítás korában, a XVIII. század végén és a XIX. század első felében a *kádár* és a *kulcsár* szóról, azután meg az *-ár*, *-ér* képzőről egészen másképp gondolkoztak azok a jeleseink, akik nyelvi kérdésekkel foglalkoztak.

Ime az idézetek:

A XVIII. század végén, 1795-ben a Debreceni Grammatika ezeket írja: „A szók' formálódásáról . . . *ár*, *ér*. Jelent olytat, a mi a Gyökér' értelmét gyakorolja, p. o. *búv-ár*, *hat-ár*, *kűf-ár*, vez- (el veszett) *Vez-ér*, *fűzér*. 's a t.“ (169. l.) — „*ár*. *bú-ár*, vagy *bú-v-ár*, mint *kádár, **kúltsár*² urinator, mivel magát hol elrejtí, hol kiüti 's a t.“ (246. l.) — „Új Szók . . . *Lóvászok Mester* . . . Ezek a Végezetek: *ár*, *ér*; *áts*; *ász*, *ész*; *nak*, *nok*, *nek* igaz, hogy mind más dologgal való bánást jelentenek, de más értelembenn . . . hibás Szó volna ez . . . az Uraság *kultsár-ász-a*.“ (315. l.)

¹ LACZKÓ: Nyr. XXXVI, 302 a *kádár* és *kulcsár* szavakhoz még a német eredetű *ptiér*-t említette, mint a melyekből az *-ár*, *-ér* elvonódott volna.

² A * jel után álló szót én ritkítottam.

Az idézett szavakból kiderül, hogy a Debreceni Grammatika írói a *kádár* és a *kulcsár* szavakat olyan magyar képzéseknek tartották, amilyen magyaroknak tartották a *búvár* és a *vezér* szavakat. Ami pedig az -ár, -ér képző jelentését illeti, arról az volt a nézetük, hogy „más dologgal való bánást“, illetőleg „ollyat jelent, a mi a Gyökér' értelmét gyakorolja“, ebben pedig benne van az, hogy foglalkozást jelentő szavakat alkot. Hogy foglalkozást jelentő értéket tulajdonítottak az -ár, -ér-nek a Debreceni Grammatika írói, bizonyítja az idézett szavakon kívül az is, hogy jelentésére nézve összevetik több görög, latin, francia és német szóval, amelyek mind azt fejezik ki, ami „a Gyökér' értelmét gyakorolja“, s amely szavak közül ezeket idézem: görög *hiater* 'medicus' (vö. *ιατήρ* 'arzt, wundarzt') és *rhetor* (vö. *ῥήτωρ* 'redner'), latin *doctor*, *scriptor*, *molitor*, francia *chanteur*, *courir*, német *schreiber*, *spieler*, *macher* (i. m. 169).

FÖLDI JÁNOS Magyar Grammatikája, melynek kéziratából a Debreceni Grammatika írói sokat felhasználtak, 1912-ben jelent meg GULYÁS KÁROLY gondozásában (I. Régi M. Könyvtár 28. sz.). Ebben a grammatikában képzőnkéről ezt olvassuk: „A' Szó folytatásáról (Derivatio) . . . ár, ér . . . *Agazatok. Névszókból*: Bodnár, bojtár, boglár, gyantár, *kádár, *kultsár, kopár, Huszár, fajár¹ [degener] . . . *Idő szókból*: Buvár, határ, sugár, tsapodár, tsiszár, tsaplár, zává, Fűzér, töltsér, tündér, vezér, 'sat. — Ezek mivelőt, magában foglalt, vagy eszközt jelentenek.“ (121—2. l.)

Ebből kiderül, hogy FÖLDI, aki az -ár, -ér képzővel maga is alkotott szavakat (vö. *fajár* 'degener'), a *kádár* és *kulcsár* szavakat magyar képzésű szavaknak tartotta. Ugyanő mondja, hogy az -ár, -ér képzővel alkotott szavak „mivelőt“ is jelentenek.

CSATÓ PÁL a Magyar Tudós Társaságtól jutalmazott „A' magyar nyelvbeli ragasztékok és szóképzők“ c. értekezésében (megjelent Budán, 1834-ben) azt mondja, hogy az -ár, -ér képző részint főneveket, részint pedig melléknéveket alkot. „a) Főnévképzők . . . ár(ér). *Kádár, búvár, határ, gyökér, kopár, *kulcsár, vezér, fűzér, bogár, stb. . . . b) Melléknévképzők . . . ár(ér). Folyár, csapodár, kövér.“ (84., 98. l.)

CSATÓ értekezésén kívül megjutalmazta a M. Tud. Társaság másodsorban NAGY JÁNOS dolgozatát is, s CSATÓÉVAL együtt egyszerre ki is adta. NAGY JÁNOS „A' magyar nyelv' szóalkotó, 's módosító ragainak nyelvtudományi vizsgálata“ c. értekezésében ezt mondja: „Ár, ér névalkotó rag, valamint a' persa, német, sőt deák nyelvben is (murár-ius, rhedar-ius, ferrár-ius, Bind-er, Schloss-er stb.) úgyszinte nálunk is személyes főneveket alkot: mint: *kádár, bajár (régí szó

¹ Tévesen a *fajár* 'degener'-ről SIMONYI, Jelentéstani szempontok 25.

baj-nok), vez-ér, mesz-ár, *kulcs-ár, csal-ár, buv-ár, tim-ár, husz-ár, csisz-ár, bujt-ár, kaszn-ár, csapl-ár (csapol-ár), csapod-ár . . . . Nem tartoznak ide: kop-ár, foly-ár . . . .“ (136. b.)

Mind CSATÓ, mind pedig NAGY dolgozatából kiderül, hogy mind a ketten a *kádár* és a *kulcsár* szavakat magyar képzéseknek tartották. Fontos a képző jelentésére, hogy NAGY analógiául latin *-arius* és német *-er* foglalkozást jelentő képzőket idéz.

A M. Tud. Társaság által 1846-ban közrebocsátott „A' magyar nyelv' rendszere“ c. mű, melynek alább idézett része abból a fejezetből való, amelyet CZUCZOR GERGELY, FÁBIÁN GÁBOR és VÖRÖSMARTY MIHÁLY együttesen dolgozott ki, az *-ár*, *-ér* képzőről ezt írja: „*Ár*, (vizet, bőséget, terjedést jelent.¹ *Ér* (tangit; valet) . . . . *Ár* (pretium) jelent árust, árért foglalkodót, tisztséget . . . . csak azoknak adandjuk magyarázatát, mellyekről kétség nem támadhat. Így például világosak: *vasár* (-os), *vásár*, *kádár*, *bodnár* (bodonáros), *csiszár* . . . . *sikér*, *szikár* . . . . A' *folyár*, *buvár* az *ár* (víz vagy bőség) szóból.“ (70—1. l.)

Végül idézem CZUCZOR—FOGARASINAK „A magyar nyelv szótára“ c. művéből az *-ár*, *-ér* képzőről mondottakat (I, 332; megjelent 1862.): „*-ár* . . . . *ér*, termékeny szóképző, mely fő- és mellékeveket alkot 1) igékből: *buv-ár*, *foly-ár* . . . . *csisz-ár*, *hat-ár* . . . . *tölts-ér* . . . . egyeznek vele . . . . a latin: *or*, mint: *sartor*, szabó (szab-ár) . . . . a német *-er*, mint: . . . . *Treiber* hajtsár . . . . a szláv: *ár*, *ír*, pl. *bludár* bujdosó . . . . *krajtsír* szabó . . . . 3. Önálló nevekből képez bizonyos tárgyakkal bánó, foglalkodó személynevet, kézmivest, ú. m. *kád-ár*, *bod-nár* . . . . *tim-ár*, *kulcs-ár*, *tüz-ér*, *göröncs-ér*, *tözs-ér*. Ezen értelemben leginkább a szláv, azután a latin és a német nyelvekkel egyezik, pl. *csizmár* csizmadia . . . . *Gärber* timár, ... *sutor*, *sartor* . . . .“

Valamennyi idézetből kiderül, hogy mind azok, akiknek az 1795—1862 közti időben nyelvi kérdésekben szavuk, tekintélyük volt, a magyar *kádár* és *kulcsár* szavakat a magyar *kád* és *kulcs* származékainak tartották, tehát olyan magyar származékoknak, amilyen a *buvár*, *vezér* s több más régi, nyelvújítás kora előtti szó. Ugyancsak az idézetekből kiderül, hogy az *-ár* képzőt eredeti magyar képzőnek tartották, amely főneveket és mellékeveket képez, vö. *buvár*, *vezér*, *kopár* stb.

E mellett azonban jól tudták, hogy a *kád*-hoz és a *kulcs*-hoz hasonló hangalakú és hasonló vagy azonos jelentésű szó van más nyelvekben is. Így a *kád*-hoz hasonló szó szerintük a következő nyelvekben van: héber *kad* (idézi DebrGram. 333, Nyelvtudományi Pályamunkák. Budán, 1839. II, 222, CzF.),

¹ A *tanár*=*tanító* + *árasztó* (l. TOLNAI, NyÜTört. 207).

görög κάδος (Nyelvtud. Pályam. i. h., CzF.), latin *cadus* (DebrGram. i. h., Nyelvtud. Pályam. i. h.), szláv *kad* (vö. cseh *kád'* és Nyelvtud. Pályam. i. h.). A *kulcs*-hoz pedig a következőket hasonlítják: görög κλεις, κλάξ 'riegel, schlüssel' (DANKOVSKY, Lex. 1833. 585, CzF.); latin *clavis* (GYARMATHI, Voc. 1816.), *cludo* (CzF.); szláv, vö. cseh *klič*, *tót klúč* (DebrGram. 348, CzF.) stb. Az ilyen szavakról a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig az volt az általános, a M. Tud. Társaság által is vallott felfogás, hogy nem egymás átvételei, hanem közös örökségek, közös alapnyelvből. Vö. erre nézve a DebrGram. 352. lapján: „A melly szavainkhoz hasonlók, nem tsak egy idegen *Anya Nyelvbenn* találtnak, millyen *Anya Nyelv* a 'Sídó, a Görög, a Tót, a Német, hanem egy-nél több *Anya Nyelvbenn is*; az ollyan Szókról hihető, hogy egyikünk sem vette a másiktól, hanem mindnyájann vettük egy régi és mindnyájunkal köz, anyai Nyelvből. Ilyenek: *sák, kád, 's a t.*“¹

Körülbelül ugyanaz volt a felfogásuk a képzőkről, így az -ár, -ér képzőről is. Minthogy e képzőt összevetették a latin -arius, francia -ir, német -er, szláv -arъ (először CZUCZORNÁL: ár), görög -τωρ, latin -tor, francia -teur képzőkkel, amelyek mind „a Gyökér“ „mívelőjét“ jelentik, valószínű, hogy itt is az egyezésekben ősiséget láttak. Kimutatható azonban az is, hogy egyesek a magyar -ár foglalkozást jelentő képzőt az áros 'áruló, verkäufer' elrövidült alakjának tartották; így pl. DUGONICS szerint *mész-áros* = 'hús-áros' (l. Nyr. IV, 111; ismétli KRESZNERICS I, 22), KASSAI I, 332 szerint *bodnár* < *bodon-áros* (ismétli A' magyar nyelv rendszere. Budán, 1846. 71) stb.

Az elmondottak alapján a Nyelvőr és iskolájának felfogása a nyelvújítástól használt -ár, -ér képző eredetéről és jelentéséről teljesen hibás. A nyelvújítás -ár, -ér képzőjének magyar eredetét a Nyelvőrben legutoljára JOANOVICS GYÖRGY védte, írván a következőket: „Az ár, ér képzőnek idegen eredetét nem tartom bebizonyítottnak és ragaszkodom az erre vonatkozólag 'Értsük meg egymást' c. értekezésemben előadottakhoz 22. 23.“ (Nyr. XX, 200.)

Kérdés, hogy mai ismereteink alapján igazuk volt-e a nyelvújítás-kor embereinek, mikor a magyar -ár, -ér képzőnek foglalkozásneveket alkotó értéket tulajdonítottak.

A magyar -ár, -ér eredetileg deverbalis névszóképző. Két képzőnek az összetétele, melyek közül az -á(é) eredetileg igenévképző, az -r pedig denominalis: deminutiv képző (l. BUDENZ, UAl. 30., 49. §§., SIMONYI, TMNy. 499, SZINNYEI, NyH.⁷ 90,

¹ A DebrGram. írói is jól tudták, hogy a magyarban átvételek is vannak, s ennek a 351—2. lapon a szabályait is próbálják megállapítani. LESCHKA a *kád* szót latin vagy szláv átvételnek tartotta, a *kádár*-t azonban nem tudta magyarázni. DANKOVSKY a *kulcs* szót görög-szláv jövevénynek magyarázta.

96; hibásan a képzőről SZILY: Nyr. XXXI. 177 és LACZKÓ: Nyr. XXXVI, 302). Mint összetett képző az *-ár, -ér* eredetileg melléneveket alkot, s így jelentése olyan tulajdonság, sajátosság, amely az alapszóból következik. Jelzős szerkezetben a jelző magába szívhatta a jelzett szó értelmét, így tapadásal (ráértéssel) főnevesülhetett, s ez által a képző jelentése is módosult. A *kop(ik)* igéből a *kopár* (első adat tulajdonnévben 1418-ból OklSz.) melléknév jelentése: 'glaber, depilis, kahl', s mondható 'földről, hegyről, helyről, mezőről' (l. NySz.), 'éhes ebről' (l. SzD.²), 'sovány emberről' (l. MTsz.). A régi és a népnelvben a *kopár* mint főnév is előfordul. CALEPINUS-ban olvassuk: „Glabreta — *Kopaszhely, kopár*“, MA.³ m.-lat. részében s innen PP. szótára minden m.-lat. részében ez áll: „*Kopár, glabretum*“. A MTsz. szerint is *kopár*-nak nevezik a 'kopár mező'-t Torontál megyében, Deszken.

A *kopár* tehát elsősorban melléknév, s csak másodsorban főnév. Főnévvé jelzős szerkezetben (vö. *kopár mező, kopár hely* → *kopár*) ráértéssel vált. Vannak azonban olyan idetartozó szavak, amelyeknek tulajdonságjelentését sem a mai, sem pedig a régi nyelvből kimutatni nem tudjuk. Ilyen pl. a *veze(-t)*-ből lett *vezér* (első adat a XV. század első feléből, l. NySz.) 'dux, führer'. Erről azonban feltehető, hogy igen korán egy *vezér hadnagy*-féle jelzős szerkezetből ráértéssel keletkezett.

A főnévvé vált szavakban az *-ár, -ér* képző jelentései a következők:

A) Jelenti a cselekvés végrehajtóját: *bojtár* (első adat 1660-ból, l. EtSz.) 'schäfer- oder hirtenjunge' < *bojt* ige (l. EtSz.) | *búvár* (első adat a XVI. század közepéről, l. EtSz.) l. 'urinator, taucher' (ember); 2. 'mergus, madár neme: vöcsök' (l. SZIKSZAI 1590., CAL., MTsz. stb.); 3. 'tudós, forsker' (KELB.³; első adat: *buár-elme* SzD.², s innen tapadással) < *buv(-ik)* | *csaplár* (első adat 1400-ból, l. EtSz.) 'schenkwirt' < *csapol* (máskép EtSz., de nem helyesen) | *csiszár* (első adat a XIII. század első feléből, l. EtSz.) (elavult) 'schwertfeger, degenschmied'; 'mäkler' < *csiszol*, vö. *csisza-kő* (l. EtSz.) | *foglár* (első adat 1492-ből, l. OklSz.); régi jelentése ismeretlen (egyések szerint 'madarász', l. Nyr. VII, 61, XXXII, 482); a maiak: 1. 'interceptor furum, pandúr' (KASSAI II, 211, MTsz.); 2. 'der häscher' (KELB.³); 3. 'mezőpásztor' (MTsz.) < *fog* ige (feltétlenül hibásan a szóról SIMONYI: Nyr. XXXII, 482) | *folyár* (első adat 1371-ből tulajdonnévben, l. OklSz.) l. (elavult) 'actuarius, penesticus' (Hortularium; vö. lat. *actuarius* 'nótárius, jegyző, másoló' CAL., MÁRTON 1816., BARTAL, MLSz.; *penesticus* 'fragner, höker' DIEFFENBACH, Nov. Gloss., BARTAL, MLSz.; *fragner* 'kleinhändler' WEIGAND — HIRT, DWb.);¹ 2. (elavult) 'cursor, läufer' (PéldákK.-ből

¹ Ha az „actuarius — *folyar*“ (Hortularium) a. m. 'író, jegyző, másoló', akkor a magyar szóra felhozható, hogy MÁRTON 1816. szerint a latin

NyK. XXIX, 463, GyöngyTör.); 3. 'esőtől támadt vízfolyás, patakocska' (MTsz.) < *foly* 'fluo, curso'; — van *folyár* melléknév is, jelentése 'lascivus, geil, unzüchtig' (első adat 1808-ból, l. NySz., MTsz.), vö. *folyat* 'üzekedik, párosodik, läufig sein' | *folyondár* (első adat 1798-ból, l. NyÚSz., más adat KASSAI II, 216) 'convolulus, windé'; 'der epheu' (KELB.³) < *foly* | *hajcsár* (első adat SzD.², második NyÚSz.) 'juhót vagy egyéb megvett marhát máshová hajtó' < *hajt* | *kajtár* (első adat 1346-ból, l. OklSz.) 1. 'mindent felkutató, stöberer' (SzD.², KASSAI III, 87, MTsz.); 2. 'tilosba járó (marha)' (MTsz.); 3. 'csavargó, kóborló' (uo.) stb. < *kajt*, *kajtat* 'keres, kutat' (MTsz.) | (elavult) *lövér*, ó-magyar *lűér* (első adat 1228/1357-ből, l. részletesen MNY. XXII, 129) 'sagittarius, bogenschütz' < *lő* | *tündér* (első adat a XVII. század elejéről, l. NySz.) 1. 'magus, praestigiator, ein zauberer' (NySz.); 2. 'species, umbra, larva' (NySz., SzD.²); 3. 'die fee' (KELB.³) < *tün*(ik); — van *tündér* 'veränderlich, vergänglich, trügerisch, zauberisch' (l. NySz.) melléknév, s természetesen ez az első jelentés, ebből tapadással a főnévi jelentések | *vezér* l. fentebb.

B) Jelenti a cselekvés szenvedőjét: *fűzér* (első adat 1708-ból, l. NyÚSz., MNY. XXVI, 166, MÁRTON 1816. line a al.) 'amit felfűztek, ami fel van fűzve' (vö. *fűzér-gyöngy*, *fűzér-füge*, *gyöngy-fűzér*, *kukorica-fűzér*, *paprika-fűzér*) < *fűz* ige | *határ* (első adat 1095-ből, l. OklSz.) 'das gebiet; die grenze, gemarkung; amit valaki »hat«: bír' < *hat* ige (*hatalom*, *mindenható*) (vö. MNY. XXVI, 161).

C) Jelenti a cselekvés eszközt: *csipér* (egy adat a népnyelvből, MTsz.) 'csipővas, fogó' < *csip* | *tölcsér* (első adat a XV. század elejéről SchlSzój.-ben) 1. 'clepsydra, vízi-óra, folyó-óra' (SchlSzój.); 2. 'infundibulum, trichter' (SZIKSZAI 1590., NySz., KELB.³ stb.) < *tölt*.

Amikor a nyelvújításkori írók az -ár, -ér képzőt tárgyalják, a *kádár* és *kulcsár* mellett hivatkoznak az általunk felsorolt szavak közül a *búvár*, *csiszár* és *vezér* szavakra is, hivatkoznak tehát olyan általunk is eredetieknek tartott szavakra, amelyekben az -ár, -ér személyeket jelöl, személyeket, akik az alapszóban kifejezett cselekvést végzik. Az -ár, -ér tehát foglalkozást jelölő szavak képzője is.

Csak mellékesen jegyzem meg, hogy úgy látszik, mintha lett volna idő, amikor a magyar -ár, -ér és a magyar igenévi -ó, -ő teljesen azonos jelentésű képzők lettek volna. Vannak rá bizonyítékok, hogy egy és ugyanabban az időben egy-egy jelentésben a szónak hol -ár, -ér, hol -ó, -ő képzős származékát használták, vagy helyesebben szólva: az egyik nyelvjá-

cursor „rövidítés által sebes író“-t is jelent, s így érthető volna a magyar *folyár* képzése is a *foly* igéből. De mi a *penesticus* = *folyár*?

rásban az egyik, a másikban a másik származék volt használatban. Így a lat. *cursor*-t a BécsiK. *foló*-nak, míg a Példák Könyve és a GyöngyTör. *folyár*-nak fordítja (vö. *cursores regis* = BécsiK. 56: kiralnac *foloy*; *cursor habet mecum dicere* (NyK. XXIX, 463) = PéldK. 57: az *folyar* en velem mondhattya;¹ *ambulus, cursor—folyaar* GyöngyTör.). Mind a *folyó*, mind pedig a *folyár* 'cursor' jelentése a *folyó követ* (l. NySz.) és *folyár követ* szerkezetből ráértéssel fejlődött. Egy másik példa a magyar *töltő* és *tölcsér*. A latin *clepsydra* 'vízióra, folyó-óra' szót a BesztSzój. *theulthew* olv. *töltő*-nek, a SchlSzój. *telcher* olv. *tölcsér*-nek fordítja. Egy harmadik példa a régi magyar *lövő* és *lövér*. A XIII. században a királyi nyilásokat: *sagittarius*-okat *lűő*-knek és *lűér*-eknek nevezték (l. OklSz.). Ennek emléke *Lövő* és *Lövér* helyneveinkben maradt fenn (l. MNy. XXII, 129).

Ez a tény is a mellett szól, hogy miként az igenévi *-ó*, *-ő* képző a *csapó* 'lanarius' (l. NySz.), *lövő* 'sagittarius', *szabó* 'schneider' stb. szavakban, azonképen az *-ár*, *-ér* a *folyár*, *lövér*, *vezér* stb.-félékben foglalkozást jelentő képző is.

S az *-ár*, *-ér* képző annyira eleven képző volt még a történeti korban, hogy vele állandóan alakultak szavak. Így alakultak, úgy látszik, a régi időben is névszókból is. Ilyen névszóból való *-ár* képzős származékszóra első példánk, úgy látszik, a *solymár* köznév. Egyetlen adatom reá PP. 1767. évi kiadásából van: „Falconarius: *Madarász, Solymár*“ (lat.-m. rész 605. l.; így PP. minden későbbi kiadásában a lat.-m. rész végén levő Glossariolvm-ban; l. BARTAL, MLSz. is *falconarius* al. és NySz.). Hogy BOD PÉTER, aki PP. e részének egybeszerkesztője, a *solymár* szót honnan vette, azt nem tudom. Hogy azonban a magyarban volt régebben is *solymár* köznév, azt a középkorban pilismegyei, ma pedig pestmegyei *Solymár* község neve kétségtelenül bizonyítja. A névre első adatunk 1266: *predium Solomar* prope Budam; 1355: *Salmar* possessio (ily alakban háromszor az oklevélben) és 1468: *possessio Salmar* (l. az adatokat OklSz., CSÁNKI I, 15; az *o—á* ~ *a—á* típusú szavakról l. GOMBOCZ: Klebelsberg-Emlék 156—8). Hogy a név a *sólyom* 'falco' köznév *-ár* képzős származékának mása, abban semmi kétség sincsen, s így az is bizonyos, hogy a helynév a királyi madarászok emlékét őrzi (l. HÓMAN B.: MNy. XVI, 116).

S abban sincsen semmi különös, hogy a *sólyom* szóból, tehát egy névszóból alakult az *-ár* képzővel foglalkozást jelentő név. Igazolásánál nem hivatkozom arra, hogy hiszen a magyarban több olyan képző van, amely igéből is, névszóból is képez új névszókat. Hivatkozom azonban idegen nyelvi teljesen hasonló esetekre, mert keletkezésükben hasonló lelki

¹ Ez adatra HORVÁTH JÁNOS barátom figyelmeztetett.

okok működését látom. Az ó-felnémet *-ári*, mai német *-er* képző, melyről az a nézet, hogy a lat. *-arius* mása (vö. ófn. *notári* = *notarius*, *mulinári* = *molinarius*; — l. BRAUNE, AhdGram. 3-4 200. §. Anm. 1.), eredetileg csak névszóból alkotott foglalkozást jelentő szavakat, később azonban s így már az ó-felnémet korszakban és azóta is állandóan alakultak és alakulnak vele igékből is nomen agentis-ek, foglalkozást jelentő szavak. A képzés szempontjából az ófn. *fisc* 'hal'-ból alakult *fiskári* 'halász' eredetibb, mint az ófn. *lêran* 'tanítani' szóból képzett *lêrári* 'tanító'; a két szó a mai németben: *fischer*, *lehrer* (l. WILLMANN, DGram. II, Abt. 2 223. §.). Hasonló története van a szláv nyelvek *-ár* képzőjének is. Ezzel a képzővel szintén eredetileg csakis névszóból alakulhattak foglalkozást jelentő nevek, később és ma azonban minden szláv nyelvben alakulhatnak vele igékből is ugyanilyen jelentésű nevek. A képzés szempontjából a *ryba* 'hal' szóból alakult *rybár* 'halász' eredetibb a *pisati* 'írni'-ből képzett *pisar* 'írnok' vagy a *zvoniti* 'harangozni'-ből lett *zvonar* 'harangozó' szónál (vö. tót *rybár*, *pisár*, *zvonár*; cseh *rybář*, *pisář*; szerb-horvát *pisar*, *ribar*, *zvonar*, orosz *zvonar* stb.; — l. VONDRÁK, VglGr. I², 558).

A felhozott idegen nyelvi képzők annyira eleven: személyt jelölő képzők az illető nyelvekben, hogy terjedésükben legyőzték azt az akadályt is, hogy eredetileg igékből nem képezhettek foglalkozást jelentő szavakat. A magyar *-ár*, *-ér* foglalkozást jelentő képző ugyancsak annyira eleven képző volt, hogy minden külső befolyástól menten legyőzte azt az akadályt, hogy eredetileg névszóhoz nem járulhatott. (Az akadály legyőzéséhez hozzájárulhatott a *kádár*, *kulesár* is, erről l. alább.) De korán legyőzte, amint a *solymár* példa bizonyítja. S névszóból való *-ár* képzős alakulások a népnyelvben újabban is vannak. Ilyen pl. a *konda* 'disznócsorda' szóból lett *kondár* 'kanász' (l. MTsz.).

Végül arra, hogy a Nyelvőr és iskolájának a nyelvújítási kori *-ár*, *-ér* képző keletkezéséről teljesen hibás a tanítása, felhozom a következőket:

A nyelvújítók az *-ár*, *-ér* képzővel sűrűbben a XIX. század harmincas éveit után alkottak szavakat. A harmincas évek előtt nem sok *-ár*, *-ér* képzős szó készülhetett. A következőket sikerült egybegyűjtenem: 1786-ból: *fellengér* 'luftballon' a *fellengeni* 'fenn repülni' (SzD.) igékből; a szót BARCZAFALVI alkotta, aki idevonatkozólag ezt írja: „Míg Montgolfier az égi hajót fel nem találta; volt-e szükség arra a szóra, amely azt kitegye, már akár a németeknél ekképpen: *Luftballon*, akár a magyaroknál, p. o. ha tetszik ekképpen: *Fellengér*“ (l. Nyr. XI, 372) | 1795 tájáról: *fajár* 'degener', FÖLDI J. szava (l. fentebb) | 1807-ből: *csontár* 'drupa, steinkern, csontkeménységű makk', DIÓSZEGHI—FAZEKAS szava (l. MFűvészs-

könyv 25 és NyŰSz.; FIALOWSKY: Nyr. VII, 261 *csontár* helyett *csontbogyó*-t ajánlott) | 1812-ből: *pincér* 'cellarius, pincemester' ΠΕΤΗΕΤól (l. Nyr. III, 411 és fentebb) | 1833-ból: *idomár* 'trainer' HELMECZYTól a népi *idomos*-ból elvont *idom*-ból (l. NyŰSz.).¹ — A felsorolt szavak közül a *fellengér*, *csontár*, *idomár* és *pincér* főnevek, a *fajár* pedig melléknév. Az *-ár*, *-ér* tehát az egyik alapszóból tulajdonságnevet (*fajár*), a többi alapszóból pedig tárgyneveket alkotott. Ez utóbbiak közül egy a cselekvés végrehajtója (*fellengér*), kettő az alapszóban levő tárggyal való bánás, foglalkozás kifejezője (*idomár*, *pincér*). Egyről nem tudom eldönteni, hogy tulajdonképpen mi lenne az *-ár* jelentése (*csontár*; CzF. főnévnek mondja). Ezek a példák is mutatják, hogy alkotásuknál a nyelvújítók nem a *kádár* és *kulcsár*, hanem az általuk ismert magyar és magyarnak gondolt *-ár*, *-ér* képzős szavakat tartották szem előtt.

*

A nyelvújításkori *-ár*, *-ér* képzőt több oldalról világitottam meg. Azt hiszem, sikerült kimutatnom, hogy a Nyelvőr és iskolája tévedett, mikor azt hirdette, hogy a nyelvújítók „a foglalkozás funkcióját teljesítő” *-ár*, *-ér* képzőt a szláv eredetű *kádár* és *kulcsár* szavakból vonták el, s így a képző e szerepében szláv eredetű képző. A tévedést azért követték el, mert nem szereztek maguknak világos képet arról, mit tartott nyelvtudományunk a XVIII. század végén és a XIX. század első felében a *kádár* és *kulcsár* szavakról, s mit az *-ár*, *-ér* képzőről. A Nyelvőr és iskolája saját korának tudását vitte be megállapításába. Ahogy ma is tudjuk, a Nyelvőr és iskolája is tudta, hogy a *kádár* és *kulcsár* szláv jövevényszó, s hogy mind a kettő a szlávásban alakult a foglalkozást jelentő szláv *-arъ* képzővel. A nyelvújítók azonban ezt nem tudták, s alig is tudhatták. Ők a két szót a magyar *kád* és *kulcs* szóból olyan magyar származékoknak tartották, amilyeneknek tartották a *búvár*, *vezér* s hozzájuk hasonló szavakat. Ők tehát a magyar szavakban levő *-ár*, *-ér* képzővel alkották újításaikat. S a képzővel képzett régi szavak közt igen is voltak olyanok, amelyek foglalkozást jelentettek, pl. a *vezér* szó.

A nyelvújítás megindulásában és nagyjában lefolyásában is elsősorban purista: nyelvtisztító mozgalom. Célja volt a XVIII. század végén és a XIX. század első felében átvett idegen szavaknak magyarokkal való helyettesítése. BARCZAFALVI szavaiból ez kétségtelenül kitetszik. A többi közt azt mondja: „De, vegye

¹ A harmincas évek után az *-ár*, *-ér* képzővel alkotott*szavak időrendben így következnek: 1834: *országlár*; 1842: *üzér*; 1843: *csatár*, *sivár*; 1845: *díldozár*, *szakadár*, *zenér*; 1854: *forradalmár*; 1862: *ügyér* (l. NyŰSz.). — Vannak más, nem *-ár*, *-ér* képzővel alkotott *-ár* végű nyelvújításkori alkotások is, pl. *dalár*, ebből *dalmadár* (l. NyŰSz. és TOLNAI, NyŰTört. 167).

bár elő valaki az ez előtt 50 esztendővel kijött német könyveket és vesse össze a tavál kijöttekkel: nagy különbséget lát bennök. A régiek tele vannak francia szókkal minden levélben; már az újabbakban három is alig van egy egész könyvben; lassan-lassan mind kihányogatták ő keméket, pedig jól értették volt akkor s hányogatják most is, pedig most is jól értik. Egy szóval: ki nem lehet magyarázni, micsoda természetadta belső indulat van minden nemzetben, mely mintegy készletti arra, hogy mind ruhája, mind nyelve s mind mindene olyan legyen, a milyen nemzetét czimerezi.“ (L. Nyr. XI, 373.) A nyelvújítók azért, mert puristák: nyelvtisztítók voltak, dehogyan is használtak volna idegen képzőt.

Egyetlen egy nyelv sem vesz át a másikból idegen képzőt. Csupán képzett szavakat vesz át, s ezekből az átvevő nyelvben elvonódhatik a képző. Így ha a magyarban nem lett volna -ár, -ér képző, amely foglalkozásjelentő neveket is alkot, az átvett kád: kádár, kulcs: kulcsár alapján a magyarban ilyen képző igen is keletkezhetett volna, s nem lehetetlen, hogy a régi magyar *solymár* keletkezésében ezeknek a szavaknak is részük van (l. fentebb). Hiszen lélektani szempontból a magyar kád: kádár és a magyar kulcs: kulcsár közt ugyanaz a kapcsolat van, ami van a magyar lakat: lakatos, asztal: asztalos közt. Új szóalkotás kényszerének pillanatában mind az -ár, mind az -s képezhet igen is új szavakat. Ilyenféle úton keletkeztek a szláv eredetű udvar: udvarnok, baj: bajnok viszony alapján a régi magyarban a következő szavak: tárnok (első adat 1194-ből), fegyvernek (1266-ból), asztalnok (1382-ből), pohárnok (1424-ből), tálnok (1590-ből). Ez esetben a magyarság szintén nem képzőt vett át, hanem csak képzett szavakat.

A nyelvújítók a -nok, -nök képzőről is azt tartották, hogy magyar eredetű képző (l. pl. CzF. -nok, -nök al., A' magyar nyelv' rendszere. 1846. 89. l. stb.).¹

A -nok, -nök képzővel, úgy látszik, az első szándékos alkotások a következők: tábornok, tanácsnok, titoknok (BARCZAFALVI szavai 1786-ból, l. Nyr. XI, 373—4, 464 és NyŰSz.). Később azonban az ilyen képzésű szavak nagyon elszaporodhattak, mert VÖRÖSMARTY 1840-ben így ír róluk: „nem volna dísztelen vállalkozás egy -nok, -nök-irtó társaságot“ (l. NyŰSz. 400) szervezni. De nem azért üldözte őket VÖRÖSMARTY, mert a képzőt idegennek tartotta, hanem mert hangzásra kellemetleneknek érezte őket. Nyilván tőle való, amit idevonatkozólag „A' magyar nyelv' rendszere“ c. akadémiai nyelvtan ír. Itt ezt olvassuk: „nok, nek, nők. Talán a' nek

¹ „A honfoglaláskori Magyarország“ c. munkám 240. lapján fejtegetem, hogy eredeti magyar -n + k elemekből alakult -nok, -nök kicsinyítő képzővel számolnunk kell a XI—XII. században; idevaló a Szolnok név, s azt hiszem, az álnok is (l. EtSz. és BUDENZ: NyK. II, 153).

(neki) ragból módosulva hivataloszerű foglalkodást jelentő neveket képez minden beszédrészből: *tárnok, irnok, fegyvernök, hírnök, bajnok, elnök* stb. — Elég ebből annyi a'mi megvan, sőt az is sok. A'ki illy idétlen szót csinált, mint *gondnok*, 's nem jutott eszébe, hogy ezt ragozni is kell: *gondnoknak, gondnokoknak*, igen sok jótétre 's imára lesz szüksége, hogy e' súlyos bünből kivetkeztessék.“ (89. l.)

Ahogy tehát elvonódott a *baj: bajnok, udvar, udvarnok*-ból a *-nok, -nök*, úgy elvonódhatott volna a *kád: kádár, kulcs: kulcsár*-ból az *-ár, -ér* képző. De nem kellett elvonódnia, hanem beleilleszkedett a magyar *-ár, -ér* képzős szavak csoportjába, mert a magyarban ilyen képzésű és jelentésű szavak voltak. Az az *-ár, -ér* képző tehát, amellyel a nyelvújítók szavakat alkottak, etimológiai elemeire is, jelentésére is magyar képző (hasonlóan TOLNAI, NyÚTört. 207, 210).

MELICH JÁNOS.

A moldvai csángó igealakok.

Népnyelvünk alak- és mondattanát hiányosan ismerjük. Nem tudjuk pontosan megmondani, mely igealakokat, hol, minő funkcióval használ a nép. Bajosan tudnók pontosan meghatározni, hogyan ragozzák egyes nyelvjárásaink egyik-másik ígét vagy névszót. A *t* és *d* tövű igéket pl. a köznyelv s a népnyelvnek is egy része így ragozza: *fütsz, látsz, hallgatsz, sütsz, vetsz, bántasz, rántasz, tudsz, adsz, fogadsz, engedsz, szedsz*. De a Szamosháton ezeket az igéket így ragozzák: *futól, lától, hālgatól, sütöl, vetel, bántól, rántól, tudól, adól, fogadól, engedel, szedel*. Kötött beszédben is gyakran előfordul, pl. *Aszt igé'rtet, hogy elveszel, Ha bészántól, ha elvetel*. [Nd.]

GOMBOCZ ZOLTÁN nyelvtörténeti szempontból igen üdvös munkát végzett, amikor rendszerbe foglalta a főbb igető-típusoknak a nyelvemlékek alapján összeállítható paradigmáit (M. Tört. Nyelvtan. III. Alaktan. Bp., 1925. 94—153. l.). A köznyelvi igealakok funkcióiról pedig GYOMLAY GYULA rajzolt először a valóságnak megfelelő képet általános nyelvtudományi szempontból is nagyfontosságú bűvárlataiban (Az ú. n. igeidők elméletéhez: NyK. XXXVII—XLII.; A latin és magyar praesens imperfectum: AkÉrtesítő XXIII, 129—37; Az átképzeléses előadás Arany Toldijában: Beöthy-Emlék 464—73; A magyar igeidők rendszere: MNy. XIX, 133, XX, 63; — vö. még GOMBOCZ, Tört. M. Nyelvtan V. Mondattan. Bp., 1929. 65—75. l.; — továbbá KLEMM ANTAL, A magyar igealakok a *hogy* kötőszós mellékmondatokban és a függő kérdésben: MNy. XXVII, 25.). A népnyelvben a háromszéki nyelvjárás igealakjainak funkcióiról ERDÉLYI LAJOS írt alapos bűvárlatot (legújabb kiadása: M. Nyelvi Tanulmányok I, 66 és II, 16).

Az alábbiakban a moldvai csángó igealakokat óhajtanám az ott gyűjtött adatok alapján funkciójuk szerint bemutatni, a dolgozat második felében pedig a csángó igeragozás főbb típusait ismertetem paradigmákban. Adataim legnagyobbbrészt Bogdánfalváról valók, ahol az idén (1931-ben) már negyedszer töltöttem a nyári szünidő egy részét.

I.

A moldvai csángó nyelvjárásban a következő igealakokat találtam:

A) Be nem fejezett történésű alakok: *vár*, *várand*, *vár lesz(en)*, *várjon*, *várna*; igenevek: *várni*, *váró*, *várva*, *várván*.

B) Befejezett történésű alakok: *várt*, *vára*, *vár vala*, *várt vala*, *várt volt*, *várt lesz(en)*, *várt lenne*; ige-név: *várt*.

C) A *várni fog* jövő idő a moldvai csángók nyelvében ismeretlen (a háromszéki nyelvjárásra nézve vö. ERDÉLYI i. m. I, 93—5). A *fog* ige főnévi igenévvel szerkesztve előfordul ugyan, de 'anfängen, beginnen' jelentésben, miként a régi nyelvben (vö. NySz. *fog* 12. b.) s itt-ott a mai népnyelvben (MTsz.). Pl. *Tavasszal fognak vetni elein tavaszi buzát. Rögvel kezdődik még a menekező, fognak táncolni. Mikor eccer eléjött, hoty hülni fogott, 'z icárt (nadrágot) huzzuk rivájj a gágyára ecceribül. Elfogot száradni, elfogot száradni s el-száratt egé'sszen. Nekem hat-hét liter kel, hogy mēk fogjak kedveszēdni (hogy jókedvű kezdjek lenni).*

A)

Vár. Funkciójáról a következőket jegyezhetjük meg:

1. Ez alaknak leggyakoribb az időre vonatkozás nélküli (achronisticus) használata. Pl. *A savanyu faszuikát szeretik magik? Erdő aszuság nélkül nēm lehet* (nincsen ember hiba nélkül). [Km.] *Az olászág erősztt mēnēn a körksomábg. Nēm lehet halni az ő szájából egy jó tanitvánt, intēzetet* (tanítást, intést). *Náluŋk, lássán-e, oroz (árpa) se csánódik* (nő, terem), *nēm természetik* (terem). *A szárka nagyon nehez mēglōni. Nēm isz ura mēnnyēn* (járni se tud). *Aszkat magyarōl nēm tudom. Tōbbed* (többnyire, inkább) *bocskōrt ōljk.*

2. Jelen időre vonatkozó használat: *Hōl naty kész* (hol a nagy kés)? *Nagyon diē'r* (hideg) *van. Ulyan diē'r vagyan, hogy a fák csattannak. Nagyon szōrnyülködōm, hogy mēgdrágódott a cibrik* (gyufa). *Erőske, de jó!* (Pálinkára.) *Mēg isz tudom magoknak bizonyítani. Hát ez nēm ēg nagyobbban* (jobban, erősebben)? *Há mentēk? Menīŋk a szélēbe* (szőlőbe).

3. Jövő időt jelölő használat: *Mínygyá hovasz tetejī vaggynk ettül nagyap hegyet nēm hágunk. Hónap, vászárngp*

ēlvisz¹ māmām misziē're, felaggya māmām a szé'p inget. Vaj eljünnek ōk pé'ntekē regvel, vaj bé kel mēnnyeg Bákóba. Mīnygyár ēsszeverekēdnek!

4. Felszólítást jelentő kérdő mondatban: *Osztám bēmēnēn-ē már?*

5. Alárendelt mondatokban: *Aggyik szindelōzik* (addig sinylōdik), *meddig* (még) *mēgdōglik*. *Mék, hōl kis falu van, lēhed dōzni* (még ott, ahol k. f. van, lehet gyōzni, el lehet végezni azt a munkát). *Ha mēg nēm bānkodik* (sértōdik), *hāny esztendōs maga? Hoszt haza lāptāt, mer ēlroncsāk*. *Ha mēkcsēppūl* (megkisebbedik) *a hōd, ōrōkkē esik* (fogy). *A legēm, mikōr házgsodik, kē csānnyon* (kell csināljon) *ilyet a mēnyecskének*. *Ety pāhārvāl, kettōvel mēgiszik, mēgrē'szēgēdik a feje*. *Nāllik, mikor a bírōk vāltōznak, evōdē's van, nagy evōdē's* (marakodás, vizsálykodás). *Mūk tāncsoluŋk* (beszélünk) *magyarōl es, de ha mēkpērēlnek* (bejelentenek a tanítōnak), *mēgvērnek*. *Bennēm naty szū* (bátorság, kétségbeesett vakmerőség) *vagyam, mikōr megijedek*.

6. Eltérő használat: *Ugy jōnnek utānnēm, mīntha annyik vagyok*. (De gyakoribb: *mīntha . . . lennék*.)

Vārand. Ez az igealak kiveszōben van, ritkán hallható a moldvai csángó beszédben. Jōvō idōt fejez ki. Pl. *Ha nēm ērtēndi, mēkhālgassa* (meghallgatja) *még eccēr*.

Vār lēs(z)ēn, vārt lēs(z)ēn. A népnyelvből a *lesz* igének a jōvō idō jelölésen kívül potentialis használata is kimutatható. E használata azonban nagyon szűkkörű. A Szamosháton pl. csak egyes 3. személyben használatos. Pl. *Mēgis tān a Gedi lova lessz a* (alkalmasint a G. lova). *Lessz abba hārmīnc tojās is* (alkalmasint van). *E lessz a!* (Valószínűleg ez az!) *Itt-ot lessz az enyēm ijen nagy* (alkalmasint van ilyen nagy). Más személyben, számban, idōben a Szamosháton nem hallottam. — Ismer ezenkívül a népnyelv egy *lesz* igével szerkesztett jōvō idōt is: *muszāj lesz, lehet lesz, kell lesz* Szatmár, Hajdu és Ugocsa vármegyében (ZOLNAI GYULA: Nyr. XXII, 136; BALASSA: Nyr. XXI, 566; KULCSÁR: Nyr. XXII, 36; ERDÉLYI i. m. I, 98). Ugyanez az igealak máshol potentialis funkcióval is használatos, így pl. Kapnikbányán (LŐRINC—VASS: NyK. II, 369), Abrudbányán, Verespatakon (KANYARÓ: Nyr. XXII, 227), Háromszéken (a mult század hatvanas éveiben: LŐRINC: MNyszet VI, 227—8; ma csak halvány nyomai vannak, l. ERDÉLYI i. m. I, 96—7). Meg kell itt említenünk MELICH JÁNOS fejtegetését a *vār lesz* igealak helyes értelmezéséről és eredetéről (A „lesz“ mint idōképzō: Nyr. XXV, 351).

¹ Az *e*-féle betűk alatt a *~* jel a *v* jelet helyettesíti.

Hogy a moldvai csángók beszédében a *vár lesz*, ill. *várt lesz* alak megvan, már SZARVAS GÁBOR (Nyr. III, 51), MUNKÁCSI BERNÁT (Nyr. X, 158) és RUBINYI MÓZES is észrevette (Nyr. XXX, 113). SZARVAS és RUBINYI potentialis, MUNKÁCSI jövőben befejezett funkcióját ismeri fel. Kellőszámú adat hiánya miatt azonban nem sikerült elég világosságot deríteniök ez igealakokra.

Tapasztalatom szerint mind a *vár lesz(én)*, mind a *várt lesz(én)* alak feltalálható a csángó nyelvjárásban, de már a *várna lesz* alakkal, melyet LÖRINCZ KÁROLY Háromszéken és Kapnikbányán észlelt volna, sem Moldvában, sem másutt nem találkoztam. Mind a *vár lesz(én)*, mind a *várt lesz(én)* alak teljes virágzásban, mind a három személyben él ma is a moldvai csángó nyelvjárásban. Mégpedig alanyi és tárgyas ragozásban, egyes és többes számban egyaránt. Mindkét alaknak van jelentő mód jövő és potentialis funkciója, mint alábbi helyszíni példáim bizonyítják.

1. Jelentő mód jövő időre mutató funkció: *Aggyig vèrjè'k, meggyig a kezik szèrik lesz* (míg a kezük meg fog fájulni). *Válintot viszem vècsèrnyére, ha hoŋ kapom leszèn, mikør hazamènèk* (ha otthon fogom kapni). *Ha félköt lesz, küggye hèzzám* (ha majd félkelt).

2. Potentialis használat: *Magiknál isz uty tèsznek lesz* (bizonyára úgy tesznek). *A tánár úr tuggya lesz* (valószínűleg tudja). *A csárdást it nèm ismerik lesz* (nem igen ismerik). *Aszt hívém, hogy elmèntek lesz a päterhoz* (talán elmentek). *Nem iut lesz sokat* (valószínűleg nem ivott sokat). *Csak asz mõnták, hoty kecske, de hogy miféle kecske lett lesz az, aszt nèm mõnták. Lèhetèt lesz az a fa ké'tszáz esztendõsz isz.*

Várjon. Mint felszólítást, tiltást, óhajtást, célzatosságot, megengedést kifejező alak egyaránt előfordul határozottabb időjelölés nélkül és időt jelölve, független és alárendelt mondatokban.

1. Határozottabb időjelölés nélkül: *E'desz aggyon egé'sszèget* (adjon Isten egészséget). *Embèrèk, hãlgãssátok mæg a pap szovát, de ne cselekèggyè'tèk, amit õ cselekszik. Hollók viggè'k èl!*

2. Időjelölése inkább jövő, mint jelen értelmű: *A mászik tøj isz it van, tössenek magiknak. Bocssásson nekik, mert nèm tuggyák, mit tèsznek. Ne vedd el imátkozómat. Próbãld mæg mæszmódulag (másképen) isz. Hozd bé láptãdot kapuból. Kejed elècsapógggyè'k hèzzãnk* (vetődjék el). *Csak szokat ne iljen (üljön) ott.*

Alárendelt mondatokban: *Iszten nèm akarja, hogy az é'lõnãpjãt (életét) elvegye mágãnk. Akár olyan csikør (hideg) lèggyèn, hoty pattogjanak a fãk. Fèlfeszissük* (felfeszítjük), *hogy asszom mæg* (száradjon meg). *Àra is tèsznek* (kényszeri-

tenek), *hogy* megfizessük. *Ne aggyon több igazt* (engedélyt, jogot), *hoty* körösömát nyisson. *Menék haza, vigyem el Válintot* vécsérnyére. *Élhaggyák, mēkkejjēn a kovász. Mikōr durrog* (dörög), *mēndērēg, tēszik a tűzre, hogy gonos ne incelkēggyék házra. Gondōlkozik, csudālkozik* (tőpreng) *māgdāg, hogy mics csānnyōn. Mintha jōnne, hogy megint ōlvassa. Az apa elmēnt, a fījāt keresse. Pakojjon most* (távozzék), *amēre szereti, ārafelē fogjon* (amerre tetszik, arrafelē induljon).

4. A köznyelvtől eltérőleg: *īÉ'des ānyām, ked mīē't ulyan szamaru? Hodne lēgyēk, ē'desz fījam, szamaru?* [Nd.] *Mit sīrsz, mit sīrsz, kīsz gerice? Hodne sīrjak, hodne rījak? Tār-somat is ēlroblották.* [Nd.] *Lehet, valō legyen* (tehet, hogy igaz). *A hitet nemhogy erōsissék, szabjāk, vāgjāk le. Vogyon kinyē'r?* *Hodne lēgyēn* (hogyne lenne)!

5. **Kell menjek** és társai. (Vö. ERDÉLYI i. m. II, 28—9. Uo. a kérdés irodalma.) Főnévi igenév helyett felszólító módot (vagy felszólító módot is) használ a csángó nyelvjárás a *kell, lehet, ura, szabad, akar, nincs, mit, mivel, merre, hova, kinek* stb. szavak és kifejezések mellett.

A *kell* mellett: *A tyuk kēllēt kitojja a tojást. Mēk kē szüsszük az egē'sszet. Eszket* (ezeket) *össze kēl düssük* (összszeadjuk). *Mēk kēll essēn* (eső kell, hogy legyen). *Nagyom bānkkodot kēll lēgyēk, hogy mēg ne fogjam aszt* (hogy meg ne tanuljam, fel ne fogjam). *Fēl kēl motolālják.* De főnévi igenévvel szerkesztve is előfordul: *Mēk kēllēt szīrūlni. Hālāl kēl lēnni, mikōr szōl* (a bagoly).

A *lehet* mellett: *Lēhet ūljek egē'sz ējen, nem jū az ālom rīvām. A nēm lēhet tōrvē'nyezze a papot. El lēhet mēnnyēnek. Aszt el lēhetne haggyák.* (De főnévi igenévvel is: *Nem lēhetēt mēgītē'lni.*)

Az *ura* mellett: *Nēm isz ura mēnnyēn* (járni se tud). *Így is: Nēm ura mēnnyēnk* (nem mehetünk).

A *szabad* mellett: *Katalintól Viszkeresztig nunta* (lakodalom) *nēm szabad lēgyēn.*

Az *akar* mellett: *Aszt ākārām mōnygyam.* De így is: *Drāgōdni akar a cibrik* (gyufa).

A *megy, elmegy* mellett: *Ēlmēnt szenet ē'gessēn.*

A *nincs, mit* stb. mellett: *Nīnčs, mivel csēljek* (csőllek). *Lātta, hogy nīnčs mere tekerēggyēn.*

Várna. Főbb funkciói a következők:

1. Optativus (óhajtás, szerény, feltételes kívánság): *Szeretnēm elutazni Ērdējre, szeretnēm ot szōlgálni. Hājtānām vissza csōrdāgā bōrnyucskāt. Aszt el lēhetne hāggyák* (dohányzást). *Ērōst ākārām, hogy eljōnne.*

2. Conditionalis: *Szeretnēm elutazni Ērdējre, kivilāgosodnēk az ēlmēm. Ety kicit ha megesszene, erōszt kēn ety*

kici esszõ. Most is megenné, ha lenne e hiriŋka (szelet).
Ha Szeretnél lennének, mēkfjerdnēngk nagy vizbe.

3. Bizonytalan kérdésekben: *A kurtafarku kihé lenne?* (Vajjon kié a kurtafarkú kutya?) (Vö. GOMBOCZ, Mondattan 72.)

B)

A jelentõ mód befejezett történési alakokban meglehetõs gazdag: *várt, vára, vár vala, várt vala, várt volt* (s fentebb: *várt lesz*). Mult idõt jelölõ funkciójukban különbséget nem észleltem.

Várt. Használata megegyezik a köznyelvi használattal. Egyaránt jelöl közelebbi és távolabbi mult idõt. Pl. *Elaluttok a gyermekék* (épen most). *Mēgüttem a térgyem karikáját* (kalácsát; az imént). *Bié'hugyott az apja ölibe* (az imént). *Elkõldötték tonõlványra* (tanulni; régebben). *A plébánussal nem tuttam mēgértõdni* (régebben). *Nacs csapás jõt riványk, az Istem mēkcsapott* (az idén). — Elbeszélésekben: *A né'p kedvelt engem többet* (inkább), *mīnt a plébánust*. *Nēm taszi-gálták, õ sem tevõdött* (ellenkezett). *Ott iltek kettékor isz. Ot* (volt) *ety parasztügyü* (együgyü) *asszony. Lassan bié'huzõlkottak* (behúzódtak). — Alárendelt mondatokban: *A kēndüt, akit a télbe küttünk, mēkprimilték* (megkapták)? *Menden embēr bögõt, mikõr hālta* (t. i. a prédikációt). *Mitülte* (mióta) *mü õseink lõtörünnet* (alulról fölfelé) *idejöttek, itt ülünk* (lakunk).

Vára. Funkció tekintetében mit sem különbözik a *várt* alaktól. A *várt* és *vára* közt olyan különbséget, hogy az elõbbi régibb multa, a *vára* pedig közelebbi multa vonatkoznak, a moldvai csángó nyelvjárásban nem észleltem (vö. ERDÉLYI i. m. I, 83). Hogy a *vára* nem jelent közelebbi multat, mint a *várt*, mutatják a következõ példák: *Az öreg visszajöve, de a fijatāl mēgváltódott* (helyette más jött). Mindkét alak egyformán közelmulta vonatkozik. Egy kirándulás után a bogdánfalvi bírõ, ki az útban rosszul lett, kérdésemre így jellemezte állapotát: *Moszt immü mēgjöttem* (magamhoz jöttem), *de Trunġba erõszt rosszul valék*. Mint látjuk, itt a *valék* távolabbi multat jelöl, mint a *mēgjöttem*. Más példák: *Mics csántál?* Felelet rá: *Varrék* (az imént). *Ēlmēnének haza, ėlvitték a pizlengket* (nem rég). *Gõlyém mēgrõhete* (egy-két napja). *Lecabdoszád e mezsgyemet* (régebben). *Ugy mēkhevülék, hogy vizbe borúltam* (megizzadtam; épen most). *Aszt hívém, hogy elmentek lesz a pátérhoz* (a mai napon). *Nēm tuggyuk mēkkõszõnni 'z átyánk, millyen rendecske lön* (az idén). (Vö. még GOMBOCZ, Mondattan¹ 68.)

Vár vala. Közelmultat és távolabbi multat egyaránt jelölhet.

1. Közelmult: *Moszt harangoznak vala. Moszt mõnygya*

vala gazda, hogy visszajöve az öreg. Kit vársz, koma? Felelet rá: Váró vala Török Jánost.

2. Távolabbi mult: *Buszított vala, hogy nem beszé'lgettél-e roz beszé'deket. Bié'viszē vala este.* [Elbeszélésből.]

3. Időjelölés nélkül, folyamatos vagy szokásos cselekvés kifejezésére: *Bézsikucát minek híjják vala, te* (minek szokták híni)? *Sokszor járnak vala le ide boré'r* (járogattak, szoktak járni). *Pjé'ternek híjják vala* (P. a neve). (L. ERDÉLYI hasonló példáit a székelységből i. m. I, 80.)

4. Feltételes mondat szerkezetben *várt volna* helyett: *Ha három nappál hamarabb jövök vala, lábrq teszē vala. Ha a kántor ot lesz vala, kevesebbet eszűnk vala.* (Vö. ERDÉLYI hasonló példáit i. m. I, 80—1.)

5. Az előbbivel rokon használat bizonyos optativusi mellékértelemmel: *En elmēnek vala oda, de elmēntem más helyre* (oda akartam volna menni, de . . .).

Várt vala. Ritkábban fordul elő, mint a *vár vala*, s közelebbi és távolabbi multa egyaránt vonatkozik. Pl. *Villámot vala gröst az éjen* (az éjjel). *É leültē vala, hogy egyem* (közelebbi mult). *Sokszor megjártā vala Szabófalán* (sokszor meglátogattam; régebbi mult). *Elmēnt s mék hazajöt vala* (megint hazajött). (Vö. ERDÉLYI i. m. I, 89—90; NyK. II, 368; Nyr. III, 51.)

Várt volt. Mint általában a népnyelvben, a moldvai csángóknál is igen gyakori mult alak (vö. MELICH: NyK. XXIV, 127—8; ERDÉLYI i. m. I, 89—90; BUDENZ: MNyszet V, 357—8). Mint másutt (pl. tapasztalatom szerint Szatmár, Ugocsa, Bereg, Hajdu, Szabolcs, Kolozs megyében, továbbá a Székelységben; vö. ERDÉLYI i. m. I, 91), a moldvai csángó nyelvjárásban is egyaránt jelöl közelebbi és távolabbi multat. Pl. *Mékszürted vót-e* (az imént)? *Ezek mēntek vót el a tan nap* (tegnap). *Ré'geckép csántq vót a házqt. Hét esztendeig űlt vót a házamba. Tágom marattunq vót el* (nyomorultul). *Vágni fokták vót eszt a falat. Kicikéket isz elvittik vót miszié're. Elfokták vót, mer elmarat vót a trupától* (a csapatától).

Várt lenne. Ez az igealak a feltételes mód befejezett történési alakja. Teljesen azonos funkciójú a köznyelvi *várt volna* igealakkal.

1. Optativus: *Bár ne lēt lenne* (ne lett volna)! *Aszanygya* (azt mondja) *Mária, ő nem akārt lenne kōteni. Ma jó lēt lenne mékfergēni.*

2. Conditionalis: *Ha a tánár úr látta lenne! Ha eső nem lēt lenne, kiszáradot lenne. Elvehetēt lenne, ha segē' vótam isz, Elālhattunq lenne kettenn ety párnānn isz.* [Nd.] *Met ha e bele nem lēt lenne nagy, nem hasitot lenne belē a hideg* (a diófába). *Ha dohányozot lenne, én örökki kaptam lenne.*

A tárgyas ragozás használata.

Tárgyas igealakot a moldvai csángó szabály szerint is határozott tárgy (személy vagy dolog) mellett használnak. A moldvai csángó nők beszéde e tekintetben is hibátlan magyar beszéd. Ámde a férfiak vegyesnyelvűsége miatt e téren meg-megtántorodik a férfi-nyelvérzék. Sokat járó-kelő, sokáig katonáskodott csángó férfinál elő-előfordul egy-egy tárgyas ragozás elleni vétség.

Tárgyas igealakot használ a moldvai csángó nyelvjárás a következő esetekben:

1. Ha a tárgy határozott főnév. A határozott főnevet mai köznyelvünkben és népnyelvünkben határozott névelővel, mutató névmással jelöljük meg. Elszigetelten, kötött szövegekben, pl. közmondásokban, szólásokban mint régiesség elég-szer fordul elő mai napság is névelő nélküli határozott tárgy, mint ezt GYULAI PÁL e kérdésről írt vitázó cikkében számos példával igazolta (vö. Vörösmarty Összes Munkái I, 425—41; a régi nyelvi példákra nézve ezenkívül l. még GOMBOCZ, Mondattan¹ 62). Pl. *Járt utat a járatlanért el ne hagyj. Szegényt az ág is húzza, eb is megugatja.* (Szamoshát.) *Könnyű macskát az egérre szoktatni.* Vörösmartynál: *Bort megissza magyar ember.* GYULAI és RÉGER BÉLA (A határozott névmutató: NyF. 24.) nem említik ugyan, de tapasztalatom azt bizonyítja, hogy az élő beszédben: a gyermeknyelvben is igen sokszor hiányzik a határozott névelő, mint alábbi szamosháti példáimmal igazolható: *Mekcsipte bogár kezemet! Nyúst ki bábódat (a lábadat), lelke. Gyere ölömbé! Megyünk locsiba firdni.*

Észlelésem szerint a moldvai csángó nyelvjárásban a határozott főnév igen sokszor áll névelő nélkül. Sem helye, sem tere annak, hogy itt a határozott névelőnek csángó népnyelvi használatát vizsgálat tárgyává tegyem, az azonban első hallásra feltűnik, mily gyakran elmarad a moldvai csángóban a határozott névelő. — Határozott tárgy névelő nélkül: *Hájtánám vissza csördábg börnyucskát. Zürgadgassa láncot. Piéter kutyiát (skatulyát) kikente. Huzzat cigá hegedüt. Vigyég be kártyát (vízmerítő edény). Mëgënnë vacsarát. Ne szürd bele cërnát. Ha gyërmëket megigëszte'k, vizet vet a bábgy. Kicikëket isz elvittik vót miszië're. Elviszi ülü pizszenyeket.* — Ámde ugyanilyen mértékben el van terjedve a határozott névelős forma is: *Mëgjárjuk a szëllët (megnézzük a szölyöt). Kihuszta fejiböl a fëket. Csánësa bé (csánd-sza: csináld-sza bé 'tedd be') 'z aítót. Möntam, hoty heihesse meg (igazítsa meg) az aítót. Mönta 'z embër, hogy vigoë csánnygm a tyuk-mönyt. Immá a szing vásznat oda vette (vetette) alájik. Ahova az ülü odakap, osztán a pizszenyeket sepri ël. Szántóka madär bië'fokta a jószágot.*

2. Ha a tárgy személyragos főnév. Ez esetben a moldvai csángó alig használ névelőt, mint alábbi példámból látható. Ez nyilvánvalóan régiés vonás a csángó beszédben (vö. RÉGER, A határozott névmutató 20). Pl. *Motyitom neket házikat (megmutatom). Hozd bé láptádat kapuból. Még rivám emeli kezit. Ne vedd el imátkozómat. Az apa elment, a fiját keresse. Eltemettem moszt a téleenn ety szászhárom esztendőš māmómat (nagyanyámat). Ággyátok ide láptáját. Mi'et hattad el mágyárkádát (magyar asszonyodat)?*

3. Ha a tárgy birtokos jelzős szó: *Embērēk, hālǵássátok mēg a pap szováit!*

4. Ha a tárgy 3. személyű személyes névmás: *Müg buszüljuk (sajnáljuk) grōšzt (őt).*

5. Ha a tárgy visszaható névmás: *Mēgjárták magikat mind a két ódalikra. Héccer akassza fel egy nap mágát.*

6. Ha a tárgy mutató névmás: *Eszket össze kēl düššük (összeadjuk). Szunyog örōkki asz mōnygya: „Szegēnke, szegēnke!”*

7. Ha a tárgy tulajdonnév: *Mēnēk haza, vigyem el Válin-tot vēcsērnyere. Vārō vala Törēk Jánost.*

8. Ha a tárgy mellékmondat: *Fogattam (ígértem), hogy elmenēk. Láttu, hogy nīnčs mēre tekereggyn. Iszten nēm akūrja, hogy az élō-napját (életét) elvegye mágánk. Nēm tuggya, mi'et sohaicsa mágát az ōkōr. Neccse (nezd-se, nézd-se), milyen szé'p ōem van.*

9. Ha a tárgy főnévi igenév: *Szeretnēm elutazni Ērdēire, szeretnēm ot szōlǵálni.*

10. Ha a tárgy vonatkozó névmás: *Ēfiju, mōnd mēg a nyirásánk, kit te elveszēd.* (Esetleg régiesség. Vö. GOMBOCZ, Tört. M. Nyelvtan V. Mondattan 63.)

(Folytatjuk.)

CsŰRY BÁLINT.

A magyar nyelv képző-, jel- és ragstatisztikája.

Több mint két év munkája után közrebocsáthatom a magyar nyelv képző-, jel- és ragstatisztikáját. Ennek a statisztikának alapjául 100.000 szótagnyi szöveget vettem, s ezt a 100.000 szótagot két 50.000 szótagnyi csoportra osztva, két részletben dolgoztam fel, hogy így megbizonyosodhassam arról, hogy a két csoportban külön-külön kapott főbb eredmények összhangban vannak-e egymással, hogy tehát az eredmények nyugodt lélekkel elfogadhatók-e a gyakoribb képzők és ragok előfordulási arányszámaiul. Munkám végén örömmel láttam, hogy a főbb eredményeknél az eltérés a két 50.000

szótagnyi csoport adatai között majdnem minden esetben 5%-on alul van, s így az eredmények valóban hű képét adják a gyakoribb képzők, jelek és ragok előfordulásának. (A két csoport főbb eredményeit egymás mellett l. a cikk végén.) Az aránylag ritka képzőknél, jeleknél és ragoknál az adatokat természetesen több-kevesebb óvatossággal kell kezelni.

Magának a munkának menete a következő volt. Minél számosabb szónok beszédéből s minél változatosabb tárgykörökből — de csak parlamenti szövegekből — kerekén 500—500 szótagnyi részleteket választottam ki. Azok, akik e munkában segítőkül jelentkeztek, ezeknek a szövegeknek minden szavát kis papírdarabkákra írták ki külön-külön, még a legjelentéktelenebb szócskát is. Ezután következett ezeknek a papirosoknak csoportosítása az *abc* betűi szerint s végül az ugyanazon betűvel kezdődő szavak pontos *abc* rendbe állítása. Ezzel azután a külső segítők munkája véget is ért, s megkezdődött az én munkám. Minden előfordult szót külön papirosra jegyeztem fel, mellé írván, hogy az illető szó összesen hányszor fordult elő;¹ ezenkívül feljegyeztem külön papírdarabkákra mindazokat a ragos alakokat, amely alakokban az a szó szerepelt. Az előbbiekkal a képzőstatisztikát, az utóbbiakkal pedig a jel- és ragstatisztikát csináltam meg: minden egyes szónál levágtam a képzőket, ill. a ragokat s ezeket összegeztem. Hogy nyelvtani szempontból helytálló legyen a statisztika, megkülönböztettem egymástól azokat a képzőket, ill. ragokat, amelyek alakra azonosak ugyan, de nyelvtani szempontból különböző természetűek, pl. az *-m*, *-ja*, *-unk* igeragot és birtokragot, a *-k* és *-nak* igeragot és névszóragot, a *-t* mult időjelet, tárgyragot és igenévképzőt stb.

Végül átnéztem a szövegeket abból a szempontból is, hogyan oszlanak meg a jelentő mód és a felszólító mód között azok az igeragok, amelyek mind a két módban egyformák (*-ja*, *-juk* stb.). Erre a módjelek számának megállapítása végett volt szükség.

A táblázatokban a képzők és ragok közül mindig a mélyhangú alakot tüntetem fel kötőhangzó nélkül; az adatok természetesen a mély- és magashangú alakra együttesen vonatkoznak.

¹ Ez lesz alapja a szóstatisztikának, amelyet azonban legalább 1.000 000 szótág alapján szeretnénk elkészíteni. — Az, hogy csak parlamenti szövegeket dolgoztunk fel, a képző-, jel- és ragstatisztikánál nézetem szerint kevésbé lehet hátrányos, mert hiszen különösen a ragok, tekintet nélkül a szöveg tartalmára, egyforma arányban fordulnak elő mindenféle szövegben a mondatbeli kapcsolatok jelölésére. Ezzel szemben a szóstatisztikát, a szövegek különbözőségére való tekintettel három részben akarjuk megcsinálni: külön dolgozunk fel a beszédek, külön a kereskedelmi leveleket és külön egyes újságcikkeket, vagyis külön-külön kívánjuk megállapítani a szavak gyakoriságát abban a három főcsoportban, amelyeket gyorsírással szoktak jegyezni. (A kereskedelmi levelek csoportjának szóstatisztikájával BERNÁTH ISTVÁN mütársunk foglalkozik; az eddig feldolgozott anyag kb. 35.000 szótagra rúg.)

I. Főeredmények.

Kereken 20.000 képző, 5000 jel és 15.000 rag, vagyis összesen 40.000 suffixumfordul elő 100.000 szótagnyi szövegben. Ez egyik főeredménye a munkának.

Másik főeredménye az, hogy a 100.000 szótagnyi szöveg összesen 40.977 szót ölel fel, vagyis a magyar nyelv szavainak átlagos hosszúsága 2,44 szótag.

A képzők, jelek és ragok pontos számát a táblázat mutatja. Az összes suffixumoknak közel fele esik a képzőkre, $\frac{1}{8}$ része a jelekre és közel 40%-a, vagyis $\frac{2}{5}$ része a ragokra.¹

Képző	19.507	48,7%
Jel	5.080	12,7%
Rag	15.476	38,6%
Suffixum össz.	40.063	100,0%

A 40.000 képző, jel és rag nem jelent ugyanennyi szótagot is, mert hiszen közülük számosan csak egyszerű mássalhangzóból állanak. A kötőhangzókat is beszámítva, összesen 36.293 szótag esik a suffixumokra — ebből 19.001 szótag a képzőkre és 17.292 szótag a jelekre és ragokra —, vagyis valamivel kevesebb szótag, mint amennyi az összes suffixumok száma. Az élőbeszéd szótagszámának tehát valamivel több mint harmadrészét teszik a képzők, jelek és ragok. Ez az élőbeszédben való arányuk. Ha azonban a nem ragozható szavakat ennél az összehasonlításnál nem vesszük számításba — e hozzávetőleges számításban csak a gyakoribb ilyen szavak szótagértékét vontam le az alapul vett 100.000 szótagból —, akkor azt találjuk, hogy mintegy 85.000 szótagnyi szövegre esik 36.000 szótagnyi képző, jel és rag, vagyis 42,5%. Ez az egyetlen adat is mutatja, hogy gyorsírási szempontból milyen fontos a képzők és ragok pontos jelölése.

II. Képzők.

A statisztika alapjául vett szövegben 19.507 képző fordul elő, vagyis kereken 20.000 képző esik 100.000 szótagnyi szövegre, ill. 40.977 szóra. A képzők a kötőhangzókkal együtt 19.001 szótagot jelentenek, átlagban tehát egy szótag esik egy képzőre.²

¹ A végződéseknél képzőkre, jelekre és ragokra való beosztásánál SZINNYEI JÓZSEF osztályozását követtem.

² A képzők közé természetesen nemcsak a nyelvtani szempontból kifogástalan képzőket vettem fel, hanem a nyelvújítás korából származó önkényes képzőket is, amelyek közül egyik-másik (pl. *-am, -g*) meglehetősen nagy számmal szerepel.

Az *-aszkod, -észet, -lat, -sít, -skod, -sul, -ulat* és *-zet* hangcsoportoknak úgy jártam el, hogy ezeket a hangcsoportokat összetett képzőcsoportnak (*-l-at, -s-ul* stb.) vettem, ha a nyelvben megvan az első képzővel képzett szó is; ha azonban ez a szó hiányzik, akkor ezeket a hangcsoportokat önálló képzőknek vettem (pl. *bány-ász-at, de term-észet; jegy-z-et, de négy-zet*).

A képzők megoszlását a szerint, hogy az alapszóból milyen beszédrészt képeznek, a táblázat mutatja. Igeképző és főnévképző közel egyforma arányban fordul elő; számuk külön-külön alig marad alatta az összes képzők harmadrészenek. Melléknévképző a képzők ötödrésze.

Igeképző	6.038	30 9 ^o / _o
Főnévképző	6.331	32 5 ^o / _o
Melléknévképző	3.765	19 3 ^o / _o
Igenévképző	3 373	17 3 ^o / _o
Képző össz.	19 507	100 0 ^o / _o

Összesen 96-féle képző fordult elő (külön-külön számítva az egyforma főnév- és igeképzőket). Gyakoriságukat a következő összeállítás mutatja.

-adék	7	-beli	17	-koz	370
-adoz	1	-d (fn., számn.)	87	-kóz	2
-al (fn.)	116	-d (ige)	136	-l	1.157
-ál (fn.)	52 ¹	-da	8	-lag (mérleg)	37
-ál (ige)	172	-det	10	-lal	98
-alék	28	-éd	1	-lál	8
-alom, -dalom	391	-edz	2	-lat	48
-ály	121	-ék (tájék)	76	-ly (fogoly)	2
-am	296	-ék (Pálék)	1	-ma (szakma)	1
-an (ige)	1	-ékony	8	-mány	195
-anat (fn.)	1	-ekv- (tőrekv-)	8	-más	16
-andó	50	-észet	24	-ni	952
-ang	1	-etem (egyetem)	19	-nok	78
-ánk	5	-féle	38	-ny	29
-ány (főlény)	25	-g (fn.)	119	-nyi	11
-ar	7	-g (ige)	8	-ó	1.369
-ár	10	-gat	107	-ód	127
-ás	2.027	-hat	471	-ős	6
-asz (fn.)	14	-hod-	1	-s	1.476
-ász (fn.)	21	-i	1.457	-ság	1.142
-ász (ige)	1	-ik (számn., névm.)	146	-sít	32
-aszkod	10	-int	12	-skod	1
-aszt	156	-it	638	-só	92
-at (fn.)	1152	-ít	7	-sul	3
-at (ige)	188	-jú (erejű)	1	-sz	17
-aték	1	-ka	1	-szerű	45
-bál	2	-kod	211	-t (ige)	181

Ezeknél a hangsoportoknál, ill. képzőknél tehát minden szónál külön-külön bíráltam el, hogy egyszerű vagy összetett képzőről van-e szó.

Arra nem lehettem tekintettel, hogy egyes szavakat a nyelvújítás korában úgy „gyártottak“, hogy egy-egy tőszó végét, amely véletlenül azonos volt valamely képzővel, levágták, s a megmaradt csonka szót használták tőszóul; itt én is kénytelen voltam az „elmetszés“ után megmaradt szórészt venni tőszónak.

A *birtok*, *érték*, *mérték* és *biztos* szavaknál a *-tok*, *-ték* és *-tos* végződéseket önálló képzőknek vettem; ezek csakis ebben a néhány szóban fordultak elő.

¹ Ebből 50 *-el-* alakban fordul elő a *köteles* stb. szavakban.

-t (igen.)	409	-tos	57	-ván	31
-ta (fajta)	3	-tt (igen.)	348	-vány	70
-talan	261	-ú	119	-z	1.281
-tat	313	-ul	312	-zet	7
-ték	77	-ulat (fn.)	5		
-tok	31	-va	214		

A leggyakoribbak, amelyek legalább 100-szor fordultak elő, a következők:

-ás 2.027, -s 1.476, -i 1.457, -ó 1.369, -z 1.281, -l 1.157, -at (fn.) 1.152, -ság 1.142, -ni 952, -ít 638, -hat 471, -t (igen.) 409, -alom 391, -koz 370, -tt (igen.) 348, -tat 313, -ul 312, -am 296, -talan 261, -va 214, -kod 211, -mány 195, -at (ige) 188, -t (ige) 181, -ál (ige) 172, -aszt 156, -ik 146, -d (ige) 136, -ód 127, -ály 121, -g (fn.) 119, -ú 119, -al (fn.) 116, -gat 107.

Az igeképzők közül leggyakoribbak a -z, -l és -ít képzők, a főnévképzők közül az -ás, -at és -ság, a melléknévképzők közül az -s, -i és -talan, az igenévképzők közül pedig az -ó, -ni és -t.

*

Egy-egy gyökérhez sokszor két, sőt több képző is járul. Az ilyen képzőcsoportok közül legalább 20-szor fordultak elő a következők.

A) A kettős képzőcsoportok közül:

-zat	326	-ttség	100 ²	-asztás	56	[3]	
	[7]	-ható	91	-ami	56	-kozat	32
-lt	230	-kozás	89	-almaz	53	-dmány	29
-lás	205	-atkoz	87	-ló	53	-elez	28
-itás	174	-ságos	85	-tosít	53	-zkod	28
-ási	170	-kodás	84	-tés	48	-álni	27
-zás	170	-lni	78	-hatatlan	47	-itott	27
-sság	164	-zni	78	-ós	45	-lkod	27
-lat	150	-tatás	66	-zód	45	-ói	27
	[48]	-ulat	65	-gatás	43	-ulás	27
-sol	130		[5]	-asztó	42	-eles	26
-óság	118	-atos	63	-lalkoz	42	-itva	26
-ati	112	-ódás	62	-talanság	41	-toz	26
-zott	110	-dik	60	-álás	39	-gató	25
-ztat	110	-ító	59	-almas	39	-ságtalan	24
-almi	109	-sít	59	-lagos	37 ³	-zhat	24
-zó	108		[32]	-tatni	35	-ltat	23
-sági	107	-lkoz	57	-kozni	34	-dás	22
-ítani	100	-kozó	56	-sul	33	-észetes	21

¹ A [ ] jelbe foglalt számok azt jelzik, hogy a -zat, -lat stb. önálló képzőként hányszor fordul elő még külön.

² Ezenkívül még -tség 19.

³ Ezeknek mintegy felében a -lag névszórag (pl. *tényleges*).

-íthat	21	-skod	21	-ult	21	-kodni	20
-kedelem	21	[1]		-atal	20	-zék	20

B) A hármas képzőcsoportok közül:

-slat	120 ¹	-ződés	36	-almazott	25	-ítási	22
-zati	46 ²	-atkozó	28	-hatóság	24	-lási	21
-lkozás	43	-zási	26	-tosítás	22	-ósság	21 ³

Ezekben a számításokban a több képzőből álló csoportokat felbontottam azokra a kettős, hármas stb. csoportokra, amelyekből adódott a képzőcsoport; pl. az *értékesíthető* szóból kapjuk a *-tékes*, *-sit*, *-íthet* és *-hető* kettős csoportokat, a *-tékesít*, *-síthet* és *-íthető* hármas csoportokat, a *-tékesíthet* és *-síthető* négyes csoportot és a *-tékesíthető* ötös képzőcsoportot. — Ebben a felsorolásban tehát egy-egy képző több csoportban is szerepelhet.

Ha az előbbi sorokban ismertetett módon a képzőcsoportokat elemeikre bontjuk, képet kapunk arról, hogy hány esetben áll egymás mellett két, három, négy vagy öt képző. — Az egyelemű képzők száma természetesen megegyezik a képzők összesített számával: közel 20.000. Amint a mellékelt táblázatból kitűnik, az arányszám esése rohamos: a kételemű csoportok száma már alig harmadrészét teszi az egyelemű képzők számának.

Egyelemű képző	19.507
Kettős csoport	6.673
Hármas csoport	1.371
Négyes csoport	138
Ötös csoport	6

Ha a képzőcsoportokat nem bontjuk alkotó elemeikre, hanem azokat egységeknek tekintjük, akkor azt találjuk, hogy a vizsgált szövegekben szereplő 12.839 képzőegységből, vagyis egyelemű képzőből, ill. képzőcsoportból közel 60% csak egy elemből áll, s csak valamivel több mint 40% csoport; ezeknek több mint $\frac{3}{4}$ része — az összes képzőegységeknek azonban csak harmadrésze — pedig a kettős csoportokra esik. (L. I. rovat!)

	I.		II.	
Egyelemű képző	7.541	58·7%	7.541	38·6%
Kettős csoport	4.066	31·7%	8 132	41·7%
Hármas csoport	1.100	8 6%	3 300	16·9%
Négyes csoport	126	1 0%	504	2·6%
Ötös csoport	6	0 0%	30	0·2%
Összesen	12 839	100 0%	19 507	100 0%

Ha viszont a képzőelemzés útján nyert összes képzők számát vetjük össze az elemzéssel kimutatható képzőcsoportok számával, azt találjuk, hogy az arány megfordul: a képzőknek nem egészen 40%-a áll csak magában; valamivel több mint 60%-uk pedig többedmagával alkot képzőcsoportokat.

¹ A javaslat szóbán. — ² -zat-i 1. — ³ -ós-ság 1 és -ó-ság 118.

Legtöbb képzőt ölelnek fel a kettős csoportok és a magukban álló képzők, egyenkint kereken 40—40 %-át adván a képzőknek. (L. II. rovat!)

Hosszúság szerint is csoportosítottam a képzőket. Kétharmadrészüik egyszótagú képző — természetesen az esetleges kötőhangzót nem számítva — valamivel több mint negyedrészük pusztá mássalhangzó, s az 5 %-ot sem éri el a kétszótagúak száma. (L. a táblázatot!)

Mássalhangzó	5.250	26·9%
Egyszótagú	13 346	68·4%
Kétszótagú	911	4·7%
Összesen	19.507	100 0%

III. Jelek.

A feldolgozott 100.000 szótagnyi szövegben 5.080 jel fordult elő, ide sorozván a mult idő *-t* és *-tt*, a feltételes mód *-na*, a felszólító mód *-j*, a többesszám *-k*, a több birtok *-i*, *-ai*, *-jai*, a birtok *-é* és a középfok *-bb* (ritkán *-b*)¹ jelét. 4.434, vagyis túlnyomó részük pusztá mássalhangzó — nem számítva az esetleges kötőhangzót —, 369 egyszótagú és 277 kétszótagú jel.

A jelek megoszlását a táblázat mutatja. Legnagyobb számmal a többesszám *-k* jele szerepel: 42%; sorrendben utána a mult idő *-t* és *-tt* jele következik, nem egészen 30%-át adván az összes jeleknek.

Az egyes jelcsoportok további megoszlására nézve a következőket állapíthatjuk meg:

Mult idő jele	1.459	28·7%
Feltételes mód jele	310	6 1%
Felszólító mód jele	509	10 0%
Többesszám jele	2 139	42·1%
Több birtok jele	331	6 5%
Birtok jele	9	0·2%
Középfok jele	323	6·4%
Jel összesen	5. 080	100 0%

1. A mult idő jelei közül a *-t* jel száma 892, a *-tt*-é pedig 567.
2. A feltételes mód jelei közül a *-na* 186, a *-ná* 120 s az egyszerű *-n* — a többesszámi első személyű *-nök* végződésben — 4 esetben fordult elő.

3. A felszólító mód jelei közül a *-j* 181 esetben, a *-j* pótlónyújtásai pedig 328 esetben szerepeltek (ezek között: *-gy-* 58, *-s-* 204, *-sz-* 10 és *-z-* 56²).

4. A több birtok jelei közül az *-i* 54, az *-ai* 252 és a *-jai* 25 esetben fordult elő.

5. A középfokjelek túlnyomó része — 323 közül 321 — *-bb*, s csak kettő fordult elő *-b* alakban (az *erősbít* szóban). Összesen 13-féle jel fordult elő (a felszólító módbeli pótlónyújtásos eseteket a felszólító mód *-j* jeléhez számítva).

(Folytatjuk.)

NEMES ZOLTÁN.

¹ Melléknevek felsőfokában a *leg-* határozószó 131 ízben fordult elő.

² Hogy ezek milyen igeragokkal jártak együtt, l. a köv. szakaszban.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az inetimológikus magánhangzók fejlődéséhez. A magyar nyelvtörténet folyamán igen sok szavunk hangsorában fejlődtek inetimológikus magánhangzók, mégpedig teljes nyomatékúak is és csökkenített nyomatékúak is, de kivétel nélkül mindig csak rövidek. *Bérc* és *márna* szavaink és *Párdány* helynevünk inetimológikus hosszú *é* és *á* hangjai (más ilyen esetekről nincsen tudomásom) csak látszólagos kivételek e szabály alól. *Bérc* szavunknak ugyanis (jórésztben SIMONYI: Nyr. XLIV, 120 és az EtSz. alapján) ez a magyar hangtörténete: szl. *br̄ce* (olv. *br̄cē*) > ó-magy. *birci > *birc*, az *i* nyiltabbá válásával *bērc (> N. *bōrc*), s csak ezen *ē*-nek a szó egytagúsága miatt való megnyúlásával *bérc*. (A szabályosan *bērcēt, *bērcēs-féle többtagú alakok helyett használt mai *bércet*, *bérces*-félék olyan újra-képzések, mint amilyen pl. a régibb *vér*: *vērēs* mellett *vér*: *vērēs*.) *Márna* szavunknak pedig ez a magyar hangtörténete: szl. *mrena* > ó-magy. *mārēnā (az *ā*-ra nézve vö. pl. szl. *Kneža* > R. *Kanēza* > *Kanizza*, szl. *drekō* > N. *darék*, ó-fr. *clenche* olv. *klēncs* > N. *kalincs*, N. *prickol* > N. *parickol* stb.) a két nyilt-*st* tagos hangtörvény következtében aztán *mārñā, s ebből utóbb *márna*. Hogy itt eredetileg csakugyan rövid *ā* fejlődött inetimológikus bontóhangként, ennek kétségtelen bizonyítéka az a tény, hogy e szónak a vasmegyei Taródfán *marina* alakváltozata van (saj. feljegyz.). És végül a *Párdány* helynévé ez: szl. *Prodan* > *Porodán > R. *Pordán* > R. *Párdán* > *Párdány* (vö. KARÁCSONYI: MNy. IV, 174–5). A *mārñā és *Párdán* eredetibb *ā*-jának megnyúlása valószínűleg a hangsúly hatásának tulajdonítandó.

A teljes nyomatékú inetimológikus magánhangzók fejlődésének rendkívül nagyszámú eseteit lehetne ugyan osztályozni a szerint is, hogy szó elején, szó belsejében vagy szó végén fejlődtek-e, de ezen gépies felosztásnak nem volna semmiféle tudományos tanulsága. Sokkal ajánlatosabb tehát a következő felosztás: 1. Magánhangzó nélküli szótagban, pl. lat. *schola* > *oskola* ~ *iskola* stb.; szl. *řda* > *ragya* stb.; szl. *bl̄cha* > *bolha* stb.; szl. *gr̄č* > *görcs*, szl. *ch̄m* > R. *holm* (> R. *holm* > *halom*) stb.; ném. *Etzlburg* > R. *Ecilburg*, szl. *četr̄tek* > R. *csētürtük* (> *csütörtök*) stb.; szl. *caqr̄* > *csombor* stb.; hazai ném. *schindl*, *wikŋ* > R. *sindel* (> *zsindély*), *bükköny* stb.; hazai ném. *kipfl*, *hülzn* > *kifti*, *hülzni* stb. — 2. Két szótagkezdő mássalhangzó között, pl. *gróf* > N. *goróf* ~ N. *géróf*, lat. *planta* > *palánta* stb.; *Csongrád* > N. *Csongorád*, R. *körtve* > R., N. *körtöve*, ném. *landsnecht* > R. *lanckénét* stb. — 3. Két szótagvégző mássalhangzó között, pl. ném. nyj. *kempajsa* (~ irod. ném. *Kernbeisser*) > N. *kelémpajsz* 'mókus', *borste* > *borosta*, (szl. *prskati* >) *porszkúl > *poroszkúl*, hazai ném. *einschläg* > N. *ánisläg* stb.; R. *álm*, *hárm*, *vezérl* > *álm*, *három*, *vezérel* stb. — 4. Két szótag határán (l. erről alább). — 5. Árpád-kori szavak szóvégi mássalhangzója után, pl. tör. *Taş* > R. *Tosu*, szl. *ch̄m* > R. *holm*, ném. *Perl* > R. *Perlü*, ném. *Etzlburg* > R. *Ecilburg*, ném. *hercog* > R. *hercög* stb.¹

¹ BEKE ÖDÖN (Nyr. LVIII, 76, 103–9, LIX, 216, LX, 138, 151, Teuthonista VI, 235) szerint a legutóbbi évszázadok folyamán számos szavunk

A magánhangzó nélküli szótagban fejlődött inetimológikus magánhangzókkal kapcsolatos egyik jelenséget már tüzetesen megvizsgáltam egy alkalommal (MNY. XVII, 78 kk.), de más idetartozó jelenségekről is lehetne még sok érdekeset elmondani. A két szótagkezdő mássalhangzó között fejlődött bontóhangokat már a XVII. század óta emlegetik nyelvészeink, eddig azonban még senki sem próbálta az idetartozó jelenségeket rendszeresen összefoglalni. A két szótagvégző mássalhangzó között és a két szótag határán fejlődötteket éppen csak emlegették egyszer-másszor, de ezeket sem tette még senki tüzetesebb vizsgálat tárgyává. S végül az Árpád-kori szavak végén fejlődötteket csak MELICH fedezte fel (MNY. VI, 15, X, 197), s azóta az EtSz. és Páris (MNY. IX, 360, XII, 367) is közöltek már néhányilyent, de teljes számmal ezek sincsenek még összegyűjtve és megvizsgálva.

Fejlődésük fennebb felsorolt valamennyi esetének bárcsak vázlatos ismertetése is túlságosan sok helyet foglalna el, s ezért ez alkalommal csak az egyiket akarom bemutatni: a két szótag határán való fejlődést. Inetimológikus magánhangzónak ilyen esetben való fejlődése ugyanis aránylag ritka jelenség, az idetartozó adatoknak lehetőleg teljes összegyűjtése után pedig kiderült, hogy ez a jelenség egészen rövid, de határozott szabályba foglalható össze, amely így szól:

Két szótag határán csakis rövid magánhangzós hangsúlyos és rákövetkező hangsúlytalan szótag (tehát a szónak első és második szótagja) között fejlődött egy inetimológikus magánhangzó, itt is csak akkor, ha a hangsúlyos szótag csupán egy mássalhangzóval végződött és a hangsúlytalan csupán eggyel kezdődött, az ilyen helyzetben fejlődött inetimológikus magánhangzó minősége pedig teljesen egyezik a hangsúlyos szótag magánhangzójának minőségével.

Az adatok, melyekből e szabály kiderült, a következők:

i: ném. *willkomm* (o: *vilkom*) > R. *bilikom*¹ (> *billikom*), *birikózik* > N. *birikózik*, *gimnázium* > N. *giminázium*;

u: *burján* > N. *buruján*, *kún-bes. buzgan* > N. *buzugán* (> *buzogány*, R. Nagy: NyK. XLVI, 133);

ë: (R. *Bëzdréd* >) *Bëzréd > *Bëzëred*, *Cëgléd* > R. *Cëgëled*, (szerb *srëika* >) N. *szërcsika* > N. *szërëcsika* 'biz. almafaj';

ö: *bögre* > N. *bögöre*;

o: *bolgár* > R. *bologár*, *Borsa* hn. ~ *Borosay* csn., R. *Fogros* > *Fogoros (> R. *Fagaras* ~ *Fogaras*), hazai ném. *kolrábi* > *kolorábé (> *kalarábé*), szl. *Lotrica* > *Lotorica (> *Latorca*, MELICH: MNyKk. I, 6:114), szl. *ojnica* > *ojonica (> R. *ajonca* 'gabel-deichsel'), (szl. *otročič*) > *odorocsics > *odorocsics (> N. *odorics* 'aprószentek napja'), szl. *okno* > R. *okona* (~ *akna* > R. *akana* > R., N. *akona*, erről tévesen BEKE: Nyr. LX, 140), *polgár* > R. *pologár*, *Somlyó* > N. *Somlyó*, szl. *solnica* > *szolonica (> *szelënce*);

végén inetimológikus *a*, *e* és *ó*, *ö* is fejlődött volna, de ezt a feltevését nem tartom elfogadhatónak. Adatainak legnagyobb részét az én nézetem szerint másképen kell, kisebb részét pedig másképen is lehet magyarázni.

¹ Azon adatok lehelyét, melyek a MTsz.-ban, OklSz.-ban, NySz.-ban, EtSz.-ban, vagy a MNY. Mutatója vagy a Nyelvörkalauz segítségével könnyen megtalálhatók, nem jelöltem meg.

e: *berkénye* > R., N. *berekénye*, lat. *tectoria* > *teketória*, R. *Zemlén* > (*Zemplén* ~) R. *Zemelén*;

(*ä* >) a: (germ. *Ardarich* ~) *Aladár*, tót *almazia* > N. *almazia* 'nektár', szl. *almužno* > *alamizsna*, (*alvé:*) *alvécska > N. *alavicska* 'törökméz', N. *barbora* > N. *barabora* 'basszeige', *Barca* > R. *Baraca* (BÁTKY: Föld és Ember VII, 124), (*csorda*) > R. *csarda* > R. *csarada*, *dalmát* > R. *dalamát*, *harkály* > N. *harkály* (> N. *harkály*), ném. *kappzaum* > szék. *kapacán* (> szék. *kapocán* > R. *kapicán*), lat. *sarmenta* > N. *saramonta* 'venyige'.

Kivételt e szabály alól mindössze hármat tudok: *bojtorján* szavunknak egy 1240. évi adat tanúsága szerint (*buchturján) > R^o *Buhturuyan* változata is volt, melyben (ha ugyan hiteles s nem pusztán csak íráshiba) nem az 1. és 2., hanem a 2. és 3. szótag között fejlődött az inetimológikus *u*, a szl. *jagnjed*-ből pedig nem *jegenye* lett, mint szabályszerűen elvárhatnók, hanem *jegénye*, s az eredetibb (*baglinca* 'címex' ~) N. *paklincs* mellett is nem *pakaléncs* van, hanem R^o *pakeléncs* (?; *pakéléncs*) > R. *pakiléncs*. Lehet, hogy ez utóbbi esetben a R. *kéléncs* > *kiléncs* szó hatása okozta a zavart, de az is lehet, hogy *pakéléncs* is, *jegénye* (< *jegényéd) is korábbi *pa-kléncs* és *je-gnyéd szótagolásból magyarázható, s ebben az esetben a két mássalhangzó közötti *é* teljesen szabályos volna. Vö. pl. *Csongrád* > N. *Csongorád*, ném. *himpler* > *himpellér*, R. *Bézdred* (> R. *Bézdred* ~) R. *Bézdöréd*, ném. *landsknecht* > R. *lanckénét* stb.

HORGER ANTAL.

A magyar -ca, -ce képző. A XVII. század második felében, amikor önállóan alakult *-ica* képzőnk már virágkorát kezdte élni (l. MNy. XXV, 194, 268), felbukkan nyelvünkben az első biztos adat a *-ca, -ce* képzőre. Ismerek ugyan valamivel korábbi adatokat is, minthogy azonban ezeket kétes értékűeknek tartom, esupán e dolgozat végén fogom megemlíteni őket.

Gyerkőce (első adat az Actio Curiosa-ból [1678.¹]: „... igen szegény *gyerkőcze*-legény, az, akivel szólják ezt a ... leány-asszonyt“ TörtT. 1894: 341; más adatok: 1755: *gyerkőcze* Kunmadarasról Nyr. XLIV, 124; SzD.² 77 [megesillagozva, ami pedig azt jelenti, hogy a szó nincs elterjedve, de elfogadásra ajánlja]; MArt. 1799. Knappe a.; PP. 1801. Zephyrus a.; MArt. 1807.; SI.; SIMAI, Végt. 36 b stb.; népnyelvi adatok, érthetetlen módon csak a Dunántúlról, holott tudtommal közismert szó: TudGyűjt. 1839. XII, 30, NyF. XXXIII, 19, XLVIII, 25; — alakvált.: *gyerkőc* TudGyűjt. 1833. X, 25 [e helyen nem tájsozóként!], Tsz. 337 a, CzF., Nyr. XXXIX, 84; *gyerkőcke* LexBud. puellus a.; *gyerkőcs* Hajdú m. NyF. LXVI, 34) 'iuvenis, adolescens, ephebus, knappe, bursche, der junge, gyermek, inas' <: *gyerek* (első adatok 1660. TörtT. 1889: 170; 1708. LevT. II, 428; ? 1706. LevT. II, 417) 'kind'.

¹ A NySz. Kanizsa tört. (= HORVÁTH GVULA, Kanizsa város története) 41. l.-ről, 1557-ből (!) idézi a *gyerkőce* szót, ez azonban tévedés. A jelzett helyen csakugyan így van: „En mind lelkemben és mind ez világi életemben elbúsultam Zele János hitvány *gyerkőcze* miatt“; e szöveg azonban megvan LevT. I, 251 is, s ott ez áll: „En mynd lelkembe es ez világj elethembee elbwzwtam Zele Janos hytvan *erkewce* [azaz *erkölce*] mya.“

Helytelenül SÁNDOR, Sokféle XII, 42, s az ő nyomán GYARM., Voc., DANK., Lex. ebből: rác *gyerkovica*.

A *gyerkőce* régi nyelvünkben egyedül álló biztos adat a magyar *-ca, -ce* képzőre. A következő biztos vagy biztosnak látszó adatok csak a népnyelvből ismeretesek, ezek azonban az ország legkülönbözőbb vidékeiről valók:

bakóca (EtSz., Nyr. XLV, 233; — alakvált. *bakonca* EtSz.) 1. 'faeretető bakszán v. talpszán, erdőlő szán'; 2. 'fakószekér, négykerekű fahordó szekér'; 3. 'félvágásszekér, melyben bakk-lőcs van' <: *bakó* 'gyermekszánkó, gyalogszánkó, kleiner schlit-ten' (vö. EtSz. 243) | *fakóca* (CzF., MTsz.) 'fakószekér, amely nincs megvasalva' <: *fakó* szekér 'ein bauernwagen ohne eisenbeschlägen (MART. 1800.) | *gyűrűcebokor* (MNy. IV, 47) a jelentés közelebbi megjelölése nélkül <: *gyűrű* 'ring' | *ilonca* (SzD.¹ 100; népnyelvi adat MTsz.; — alakvált. *ilonka* Nyr. XXXII, 522) 'involulus, weinraupe' <: *Ilona* 'Helena'; — a jelentésváltozásra nézve vö. *katicabogár, bence, bűdös bence, gáspár, miska, péterke* (I. TOLNAI: MNy. I, 461); DANK., Lex. helytelenül a görög εἶλω 'drehen' igével kapcsolja össze | *kakóca* (SI., MTsz., NyF. XXXII, 50, MNy. X, 239, XI, 238) 'kis kakas, kis növésű kakas' <: *kakas* 'hahn' | *Lapoca* (NyF. XVII, 47, XXXIV, 178) 'egy dűlő neve' <: *lap* 'planus, planum'; vö. még *lapác* (NyK. XLV, 13, MNy. XXIV, 105) | *lepőce* (Nyr. XXXII, 523) 'lepény' <: *lepény* 'polenta' | *majmóca* (MTsz., HALLER J., A légrádi tájnyelv 29; — alakvált. *majmuca* MTsz.) 'majom, majmocska' <: *majom* 'affe' | *pihőce* (MTsz.) 'pehely' <: *pihe* 'floeke' | *pörkőce* (SzD.² 184; nyilván innen SI., DANK., Lex., KASSAI IV, 99 [ez utóbbinál a *pörgőce* II, 475, III, 193, *pörkölce* IV, 99 bizonyára csak önkényes ferdítés], Kr., Tzs. 1838, CzF.; a népnyelvben csak gúnynév: Nyr. XXVI, 384; — alakvált.: *Pörkőci* NyF. XVII, 52, XXXIV, 182) 1. 'cremium lardi, pöve, töpörtyű'; 2. 'gúnynév'; *pörkőcés* (Nyr. V, 235, Ethn. XV, Ért. 125; *pörkőcés* jó estét! *pürkőcés* jó estét! MTsz., NépkGyűjt. VIII, 14) 'töpörtyűs' <: *pörke* (MTsz., NÓGRÁDI J., A sümegvidéki nyj. 24) 'töpörtyű' | *rákóca* (Nyr. XXXIII, 524) 'istállóí pole' <: *rákó* (Nyr. XXXII, 328) 'csűrpadlás polcai, ahova a szénát rakják' (vö. HERMAN, Pászt. 201) | *szaporcás* (KASSAI IV, 364, innen MTsz.; *szaporica* TudGyűjt. 1831. VII, 23, innen Tsz., innen CzF., MTsz.) 'szaporán beszélő, hadaró' <: *szapora* 'celer' | *tukorca* (MNy. XX, 147, XXI, 146; — alakvált. *kotorca* KASSAI I, 286, III, 207, CzF.) 'medulla typhae, gyékénynek, sásnak gyökere' <: *kukora* (alakvált. *tukora* MTsz.) 'kajla, kunkorodott'; *tukarc*s dohány (MTsz.) 'tekeres dohány' | *ülepceje* (MTsz.) 'ülep' <: *ülep* (nagyülepű tótok Ethn. XXIII, 46, KÁLMÁNY, Hagy. I, 13, II, 27, Tányérülepű [gúnynév] Nyr. XXVI, 480; — alakvált. *ülep* MTsz.) 'podex, das hintere' (első adat Felelet a Mondolatra 8).

Vannak még *-uca, -ucca, -ücce* képzős származékaink is. Szolnokdoboka m.: *Miskuca* 'Miska', *szikruca* 'igen kicsiny' (Szolnokdobokamegyei Irod. stb. Társ. III. Évk. 21); Bihar m. Tárkány és Jánostfalva: *csikucca* 'kis esikó', *csirkücce* 'kis csibe', *szikruca, szikruccóca* 'igen kicsiny' stb. (NyF. XXIX, 19–20, 32, MNy. X, 459, XI, 91); Székelyföld: *kankuca* 'gonorrhoea'

(MTsz.); Bács m. Ada-vidéke: *Iluca 'Ilonka'* (NyF. XXXVII, 14). E szavaknál azonban nem kell okvetlenül idegen nyelvi hatást keresnünk, hiszen megelőző *u* elemmel más képzőnk is alakult; ilyen pl. az *-uka*, *-uska*, s egészen új *-uci* (*apuci*, *Béluci*) képzőnk is.

Csupán a teljesség kedvéért említek még meg néhány régebbi adatot, melyeket azonban kétes értékűeknek tartok:

Imróce 1644-ből és ugyanez a név *Imrece* is (TörtT. 1899: 678—9); azért tartom kétesnek, mert máshonnan nincs adatom | *Manca* a XVII. sz. közepe tájáról (TörtT. 1888: 214), 1706-ból (TörtT. 1904: 135, az utóbbi helyen a 140. lapon *Manca* van már) és 1735-ből (TörtT. 1909: 459); SÁNDOR, Sokféle XII, 246; — képzésmódja nem világos, valószínűleg nem is magyar név | *Ilonca* 1720 körül (TörtT. 1906: 456); e keresztnévre a fentebbi *ilonca* szón kívül más adatot nem ismerek | *csepőce*, alakvált. *csepölce*, *csepölce* (EtSz., SIMAI, Végt. 36 b, DANK., Lex., Tzs. 1835. gesträuch a., Bugát, Szóh.) 'csáté; frutex, dumus, gesträuch, bokor' <: *csepe* 'quercus novella, junger eichenbaum' és *cserőce* (EtSz., SIMAI, Végt. 37 a) 1. ? 'quercetum, zerreichenwald'; 2. 'fruticetum, gebüsch, gesträuch, csender, cserje' <: *csere* 1. 'quercetum, eichenwald'; 2. 'silva, nemus, vepretum, bokros hely' stb.; az EtSz.-nak, úgy látszik, helyes megállapítása szerint a *csepőcé*-re is, *cserőcé*-re is csak egy-egy adatunk van, a SzD.²-éi, s innen került a két szó a többi szótárba; az is feltűnő, hogy a néprnyelvből sem az egyik, sem a másik szó nincs feljegyezve.

A *-ca*, *-ce* képzőt régebben szláv eredetűnek tartották, de ezt MELICH igen nehezen akarja elhinni (MNy. X, 254). Teljesen igaz van, sőt nem is lehet a képző más, mint magyar, mert egészen új keletkezésű, a magyar *-ica*, *-ice* képzőnél is későbbi. Képzőnknek fiatal volta miatt tévesnek kell tartanunk HORGER nézetét, hogy *kemence* szavunk a *kemény* magyar *-ce* képzős származéka volna (MNy. XXII, 321). A *kemencé*-re már a XIII—XIV. századból van adatunk (OklSz.), s így a *kemence* volna egyetlen szavunk az ó-magyarkori *-ca*, *-ce* képzővel. Jó okkal térhetünk tehát vissza SZARVAS GÁBOR magyarázatához, hogy a *kemence* egy feltételezett szerb—horvát v. szlovén *komenica, *kominica szóból eredt (Nyr. XV, 358—9).

JUHÁSZ JENŐ.

Esterházy Károly gróf (1725—1799.) egri püspök és a magyar nyelv. A XVIII. század nagy egyházi férfiai sorában elsősorban Esterházy Károly gróf egri püspök biztosított magának előkelő helyet a magyar műveltség történetében. Jellegzetes alakját és sokoldalú tevékenységét irodalmunk még távolról sem méltatta eléggé. Benne a barokk stílusú nagyr, a bőkezű mecénás, a nagytudású buzgó főpap és politikus külön méltatást érdemel. Esméinek egy részét a művészi alkotásokra bízta, amelyek leghatásosabban örökítik meg létrehozójuk emléket.¹ De az egri érseki levéltár anyaga — amelyet SZMRECSÁNYI LAJOS, Eger mostani érseke, tett a kutatás számára hozzáfér-

¹ L. SZMRECSÁNYI MIKLÓS, Esterházy és a művészet: Galanthai gr. Esterházy Károly egri püspök emlékének ünneplése. Eger, 1926. 5—50. l.

hetővé — nagy bőséggel tárja elénk Esterházy működésének írott emlékeit is.

Az egrí érseki levéltár irományai között különösen elsőrangú forrásanyagot szolgáltatnak a Protocollum dioecesanum-ok, amelyek Esterházy nagykiterjedésű levelezésének másolatait foglalják magukban. A hatalmas anyag az év napjainak sorrendjében őrizte meg Esterházy egyházi és világi összeköttetéseinek adatait. Nincs korának eseménye, amely nem talált volna benne visszhangra. A levelezés nagyobb része egyházi vonatkozású. Ez részben az egyházmegyei papsággal folytatott lelkipásztorkodási vagy iskolázási ügyekről ad felvilágosítást. Itt szerepelnek a püspöki consistoriumokon tárgyalt disciplinaris, az egyházmegye igazgatására, annak külső és belső rendjére vonatkozó intézkedések. A főpapsággal folytatott levelezés anyaga az időszerű egyházpolitikai vagy kormányzati ügyekről nyújt képet. Belőle mint kora legkiválóbb főpapját ismerjük meg őt, akinek különösen a II. József uralkodása idején kifejtett ellenállásban nagyon fontos szerepe volt. Ide tartozik Gararnpi József gróf bécsi nunciussal folytatott levelezése is, amely a nunciusnak iránta való megkülönböztetett nagyrabecsüléséről tanuskodik. Nagyon kiterjedt a kormányzásokkal, a vármegyékkel és más helyi hatóságokkal folytatott levelezése is. Művelődéstörténeti szempontból igen fontosak családja tagjaival, az ország főuraival, valamint alkalmazottaival, külföldi megbizottaival váltott magántermészetű és gazdasági vonatkozású levelei.

Esterházy leveleiben lépten-nyomon megkap bennünket a közvetlenség, a korra jellemző dagályosságtól elütő nemes egyszerűség, amellyel a nagyvonalú, emelkedett szellemű főpap tanít, tudósít vagy tudakozódik. Viszhangjai e levelek az alkotások megteremtésére hivatott lélek részletekbe menő elmélyedésének. Bizonyosságai igen széleskörű egyházi tevékenységének; hívei igazi atyjának, egyháza hagyományai, törvényei és törekvései alázatos lelkű ápolójának, de — ha kellett — harcos katonájának vagy politikusának mutatják őt. Megismerjük belőlük mélyreható tudományszeretetét: az egyetemnek szánt lyceum létrehozóját és megszervezőjét, iskolák alapítóját, művészeti és pedagógiai elvek alkotóját és a kora minden tudományának befogadására szánt nagyszabású könyvtár megalapítóját.

Esterházy leveleinek nyelve latin, magyar és német. Egyházi ügyekben és egyházi férfiaknak latinul ír, mert ez az egyház hivatalos nyelve. Ugyancsak a latin szerepel — mint hivatalos nyelv — a kormányzásokkal és más hatóságokkal folytatott levelezésében is. Már a vármegyei és városi hatóságokkal sokszor magyar nyelven érintkezik. Magánleveleire nézve pedig az a megfigyelésünk, hogy a magyar nyelvet használta, ha a címzett magyar tudásáról meg volt győződve. Különben pedig magánleveleinek nyelve latin és német. A németet használja a külföldiekkel, valamint a hazai főnemesség sok idegen származású női tagjával folytatott levelezésében is.

A protocollumokból¹ az 1776—1778. és 1780—1787. évek anya-

¹ Ezek Esterházy leveleinek nem sajátkezű másolatait tartalmazzák.

gát volt alkalmunk áttekinteni. Kutatásunk főként a lyceumi könyvtár megalapítására és szervezetére vonatkozó irományokra vonatkozott, de ezek mellett számos művészettörténeti, néprajzi és neveléstörténeti adatra is figyelemmel voltunk. Különös érdeklődésre méltattuk azokat az adatokat is, amelyek Esterházy magyaros gondolkozásáról, a magyar nyelv és a magyar szokások megbeesüléséről szólnak.

Ez utóbbi leveleknek részben nevelésügyi háttérük van, amint Esterházy leveleiben igen gyakoriak az oktatásügyi vonatkozások. Maga élete főművének az egrí lyceumot tekintette, amelynek építésével be akarta tetőzni elődei munkáját: a Foglár György kanonok által 1740-ben alapított jogi iskolát és Barkóczy Ferenc gróf püspök 1754. évi teológiai és bölcsészeti fakultását orvosi karral kiegészítve teljes egyetemmé akarta fejleszteni. Bár terve megvalósítását II. József megakadályozta, törekvéseinek maradandó emléke a lyceumon kívül nagy tudásra valló szabályzataiban is megmaradt. Mint az egyházmegyei iskolák legfőbb előljárója számos esetben foglalkozik a közoktatásügyet érintő részletkérdésekkel is.

Így a Ratio Educationis 1772-ben történt kibocsátása alkalmával a magyar oktatásügy reformja belőle is kritikát váltott ki. A népiskolai tankönyvek megszerkesztésére PÁL GÁSPÁR pozsonyi nemzeti iskolai felügyelő kapott megbízást, aki az osztrák örökös tartományokban használt tankönyvek helyett ÜRMÉNYI JÓZSEF közbenjárására királyi engedelemmel három nyelvű tankönyveket szerkesztett. A tankönyvek 1777 végén készültek el.¹ Esterházy a tankönyvekről Károlyi Antal gróf főasztalnokmesterhez, a Nagyvárad—Ungvár-vidéki iskolák kerületi főigazgatójához 1778. november 6-án intézett levelében emlékezett meg. A levél válasz Károlyi névnap-i üdvözlétére, amelyben a gróf bizonyára egy más esettel kapcsolatban egyházi és hazafias hűségére hivatkozott. „Mivel Tamás nem vagyok, Excellenciádnak akár szíves barátságáru, akár az Anya Szent-Egyházhoz, és Hazánkhoz való igaz buzgóságáru épen nem kételkedek, és mivel okom nem volt, soha nem is kételkedhettem, azért Excellenciádnak nevem napjára tett igen szíves üdvözlét, valamint örömömre volt úgy igaz szívvel köszönöm.“ Majd a P. S. alatt a következőket olvassuk: „Mivel Levelemben imitt amott olvagattam a Nemzeti Iskoláknak könyvetskéjét mellyel Excellenciád Districtussai beszélnek, tünt elmémbe, hogy németből lett azon erőszakos Fordításbul Nagy-Károly vidékén lakó svábok nehezen lesznek Magyarokká tsak a Magyarok-is Mássa ne-változzanak. Épen Majthényi Károly Uramnak olvastam ezen ígéket pag. 28. háláadatos, 30. Földképeket, 32. mit vagyon most? 36. Klára őszinte és nyiltszívü vólt sat, ki meg-vallá, hogy gondolta P. Sajnovits által Lapponiából hozatott könyvből olvastatni azon ígéket. Ha a Magyar nyelvet ujonnan kell tanulnunk, valami természetesebb fordítást kellene tenni. Hálá Istennek, hogy mégis a magyar betü elsőségében megmaradott.“

¹ FINÁCZY ERNŐ, A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában 282—3. 1.

Esterháznak a századvégi nyelvújítási kísérletekre vonatkozó véleményét még nem ismerjük.¹

Esterházy az egri nemesi konviktus ügyét is igen szívéen viselte, és a növendékek felvételéről sokszor személyesen intézkedett. Az ifjak magyar szellemű nevelésére különösen nagy gondot fordított, mert tudta, hogy az ország jövő vezetőinek magyar szellemű nevelése az ország egész sorsára elhatározó fontosságú lehet. A nemesi konviktus igen jó hírnek örvendhetett, hisz a bennlakók sorában ott találjuk az Erdődy, Esterházy, Illésházy és Fekete grófi családok ifjú tagjait. A konviktus szellemére jellemző példát találunk Esterháznak Fekete György gróf országbíróhoz 1781. május 5-én intézett levelében. Ugyanis az országbíró egyetlen unokája, Fekete János gróf és Esterházy Mária Jozéfa grófnő fia, Ferenc Egerben nevelkedett. Az országbíróhoz intézett soraiban jelzi a püspök, hogy a fiatal gróf magyar és latin tudásárai nincsen megelégedve. „Mivel pedig“ — folytatja — „a gyermekben a külső tisztaságot is szeretem, ellenben nem hagyhatom helyben, hogy a mostani ifjuság megunván a Magyar öltözetet vagy lajbliban öltözik vagy pedig ujjatlan dolmányát télen nyáron mind az házbán, mind kívül mentéjét viseli, azért mostanában rendeltem, hogy nyári dolmánya ujjal készítsék, hogy így oda haza mentéjét levetvén tisztességesen légyen.“ Vörös Antalnak, az ifjuság tanulmányi felügyelőjének, azonban kereken megírja, hogy a fiatal Fekete gróf sem magyarul, sem pedig latinul nem tud. Ettől a nyílt közléstől nagyapját meg akarta kímélni, de Vörössel szemben nincs oka kíméletre. „Én ugyan más aratásában sarlómat ereszteti nem akarom“, írja, de sürgős intézkedést kíván, hogy a fiú magyar és latin nyelvi tudását tökéletesítse. Szerinte az ifjú „a magyarban azért (gyenge), mert nincs vezérlője; a Correpetitora jó tökéletes és szorgalmatos legény, de magyarul tsak egy rövid constructiot sem mer mondani, ugy hogy tsudálkoznom kelletik, hogy ily magyar, mint Kegyelmed, hogyan adhatta reá magát, hogy ezt Magyar urfi mellé rendelje.“ A fiatal gróf latin nyelvű tudása pedig Esterházy szerint azért gyenge, mert a növendékek az iskolában nem tanulnak és a fejük máshol jár.

Esterházy mindenkivel szemben meg tudta találni a helyes módot, hogy kifogásának udvariasan bár, de erőteljesen is kifejezést adjon. Így Erdődy János gróf horvát bán és főkamrás Esterházy 1781. június 17-i levelében kemény leckében részesül, mert hozzá intézett levelét németül írja: „Megengedjen Excellen-

¹ Levelében kifejezett gondolatával csak jóval később, 1794-ben találkozunk a Magyar Hirmondóban „A Magyar Nyelv mívelésére utat készítő Társaság“ jelentésében (Toldalék a Magyar Hirmondónak Maj. 9-dik napján, 1794-ben költt árkusához): „Hibákis tsuztanak a nyelvbe, kivált némely ujjabb könyvek által. Az Irók nem egyaránt tudják jól a nyelvet, mivel nem mindnyájon annyok és dajkájok tevével tanulták volt. Némellyeknek elméjek ereje a szép gondolatoknak szülésére gyenge, és azért a nyelvet huzzák, és fatsarják, hogy egy kis erőltetett elmésséget sajtollyanak; nevezetesen eme Finnyás Irók a nyelvnek természeti tisztaságát, és közönséges érthető szokott élisit unják, és azért idegen tzifraságokat vadászván, a Nyelvet nem illendő, és Uri, hanem Fársángi köntösebe öltöztetik.“ E társaság a mérsékelt nyelvújítás szükségességét különben hangsúlyozza jelentésében.

ciád, hogy bötsös, de németh levelére magyarul felelek; Méltóságos Grófnénak ugyan németül irtam minapában mert ámbár tudom, hogy magyar vérből való, mindazonáltal mivel németek között neveltetett, kivánnom Excellenciájátul nem lehet, hogy magyarul tuggyon; ellenben pedig mivel Excellenciád nem csak vérére, hanem szívére nézve is magyar és a Magyaroknak nyelvekkel együtt kedvellője, részemről illetlennék tartanám, ha más idegen nyelven botsájtanéék levelet Excellenciádhoz.“ Ugyancsak a német nyelv használata ellen szól Erdődy Antal gróf árvai főispán és tábornokhoz 1784. november 11-én intézett levelében: „Tudok ugyan németül is, de hogy elne felejtsem az Hazánk nyelvét, inkább magyarul tsak válaszolok.“

Esterházy magyaros érzése a művészi alkotások tervezésében is megnyilvánul. Amikor Sigrist Ferenc bécsi festő a lyceum nagytermének óriási freskójával elkészült, Esterházy kifogásolta, hogy az egyes alakok nem viselnek magyaros ruházatot, és titkáranak tollbamondva kritikáját, utasította a festőt, hogy a ruházatot a magyaros viselet szerint módosítsa.¹ A könyvtárterem freskóját eredetileg Mátyás királlyal és kortársaival akarta díszíttetni. Római ágensének arra adott utasítást, hogy a freskó számára Rómában magyar motívumokat keressen.

Végül alkalmat talált Esterházy arra is, hogy nyájas baráti szolgálatai közben megértesse véleményét. Erre példát találunk Esterházy Imre gróf lovastábornok és veszprémi főispánhoz 1777. július 10-én intézett levelében. Esterházy Imre pápai tartózkodása alatt a püspök pápai palotájában szokott szállást venni, és a püspök mindig gondoskodott, hogy a híres generális jó vendéglátásban részesüljön. Sőt tudva a tábornok szokásait, máshol is fölkereste őt figyelmessége jeleivel. A tábornok pesti tartózkodása alatt többek között a következő sorokat kapta a püspöktől: „Mai postával teszem meg Egri Praefectusomnál is a szükséges rendelést, remélem még jó korán fognak Pestre érkezni az egri borok, mellyet hogy Excellenciád jó barátaival, ha mindjárt ebbatta németekkel is vidám kedvvel töltse el.“

Remélhető, hogy a püspök levelezésének teljes megismerésével a magyar gondolkodására és érzésére vonatkozó adatok közlését folytathatjuk.

KELÉNYI B. OTTÓ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Lóköthő. Ez a szó már többször foglalkoztatta a magyarázókat. CzF. azt mondja róla: „Nevét hihetőleg onnan vette, hogy az ily tolvajok rendszerént lóháton járnak s a lopott jószágot saját lovuk mellé kötik, vagy mivel a tulajdonos szabad ménéséből kifogják és kötőfék alá veszik.“ KEMENES PÁL szerint (MNY. XVI, 147): „A lóköthő név onnan ered, hogy a tolvaj elköti a lovat az egyik jászoltól a másikhoz (vö. CzF. *elköt*).“ Hivatkozik a „Békésmegye“ című lap egy hírére, melyben azonban csak annyi van, hogy „lóköthés történt“ és „K. P.-né tanyá-

¹ L. SZMRECSÁNYI M. i. m.

ján is lóköttők jártak s onnan egy világos pej 15 éves kanczát és egy 3 éves szinte világospej kanczát kötöttek el." SZENDREY ZSIGMOND ezt írja (MNy. XVII, 56): „Én nem a jászolhoz kapcsolásban keresem a szó eredetét s nem a jászolnál látom a legelső lóköttő betyárt, hanem a pányvázott, azaz hosszú kötél végéhez guzzsal, béklyóval csatolt ló mellett." Idéz egy népdalt, amelyben *elkötik* a ló lábáról a békót. „Hogy aztán később az istálóból való lopást is lóköttésnek mondták, az époly jelentéstágulás, mint ahogy a ménésből is lehet lovat elkötteni, meg a gulyából is tehenet." Később (MNy. XXVII, 251) arra a véleményre jut, hogy a *lóköttő* szó a *kütkötés*-sel van kapcsolatban, amelyet egy rántással el lehet oldani, de nem magyarázza meg, hogyan képzei e kapcsolatot.

Amint én látom, a *lóköttő* szó eredetére az vezethet bennünket, ha meggondoljuk, mely vidéken és milyen körülmények között történt a legtöbb lólopás (mert a szó is valószínűleg ott keletkezett), továbbá ha e mellett szem előtt tartjuk a szónak első jelentését, mert bizonyos, hogy a szó a cselekvésnek valami jellemző mozzanatát fejezi ki. A legtöbb lólopás az Alföldön, a szabadon legelésző ménésből történt, mégpedig ilyen módon: a betyár pányvát, hurkot vetett a legelésző ló nyakába (ha ugyan nem szakított ki a ménésből egyszerre több darabot, melyeket aztán a karikás ostorral maga előtt hajtott), és a fuldokló állatot lovával maga után vonta; mikor aztán biztosabb helyre ért és a ló is nyugodtabb lett, kötőféket vetett a fejébe s lova mellé akasztotta. A jellemző, feltűnő ebben az egész folyamatban az volt, hogy az eddig szabad lovat *megkötötték*; aki ezt tette, az a *lóköttő* (vö. *kerékkötő*). De a mellett, hogy a szó a lólopás folyamatának legjellemzőbb mozzanatát fejezi ki, tehát a legtöbb lólopásra a legszemléltetőbb kifejezés, figyelembe kell venni elterjedésére még egy más körülményt is. A *lop* és a *tolvaj* a nép szótárában igen súlyos szavak, még annak a szájában is, aki a lopást valóban gyakorolja, de a máséban is. Sohasem hallottam, hogy valaki, miközben lopásait beszélte el, a *lop* igét használta, vagy magát *tolvaj*-nak nevezte volna. A tolvaj a holmit *elemeli, ötön veszi* (vagyis 'öt ujjával veszi'), *elcsaklizza, elcseni, elsuripálja, meglép vele* stb.; a tolvaj embernek mások szerint is csak *enyves* vagy *ragadós a keze, hosszúak az ujjai* vagy *körmei, körmös* stb. A lótolvaj magát *betyár*-nak, *szegény legény*-nek, *bujdosó*-nak, *járkáló*-nak stb. nevezi és a lovat (vagy egyebet) *szerzi, elhajtja*. Nem tartom hát lehetetlennek, hogy legelőször lótolvaj szájából esúszott ki a szó: *kötöttem egy lovat*, vagy ha nem azéből, hát a társáéből, nem károsult csikóséből (aki alkalomadtán maga is megtette), a szegény nép más fiáéből. A kifejezés szemléltető és eufémisztikus volta aztán biztosította gyors elterjedését.

De biztosította más is. Lólopás más körülmények közt és más vidéken is történt, ahol nem voltak szabad ménések, de voltak békóban a legelőre kivert vagy kipányvázott vagy jászolhoz kötött lovak. A békós ló lábáról a békót, a jászoltól vagy a pányváról a lovat *elkötötték*, vagyis 'eloldották'. SZENDREY szalontai népdalidézetéből világosan kitűnik az *elköt*-nek 'elold' jelentése: „Gyere pajtás, nizzük meg a kécs csikót, | haty

kössük el a lábáru a békót!" De jól ismerem veszprémmegyei szülőföldemről, Lovászpatonáról magam is. Az *ellop* ige helyett az ilyen vidéken az *elköt* igét használták. Ahol most már a lovat nem *köt*ni, hanem *elköt*ni szokták, ott a *lökötő* szóban az *elköt*ni igét érezték, s a szót természetesen gyorsan elfogadták. Egészen elhibázott dolog a *lökötő*-t az *elköt*ni igének másik: ('egyik jászoltól a másikhoz köt') jelentésével összefüggésbe hozni, mert a lopott lovat bizony nem kötik más jászolhoz (a betyárnak s a legtöbb lótolvajnak istállója nincs is), hanem minél előbb s minél messzebb vidéken túladnak rajta.

*Majd elkötöm a koszorúját! Az elköt*ni igének 'felold' értelme van e lovászpatonai szólásban is, amely annyit jelent: 'majd elbánok vele, majd ráterítem a vizes lepedőt!' Ez a fenyegetés onnan ered, hogy falun a menyasszonyi koszorú ma is szigorúan az ártatlanság jelképeként szerepel, s aki nem ártatlan, fel nem teheti. Ha aztán valaki joggalanul mégis fel meri tenni, kiteszi magát annak a meggyalázásnak, hogy esküvőre menet koszorúját a legények letépi fejéről: *elkötik* 'szétbontják' és széjjelszórják.

HORVÁTH ENDRE.

Búsul, búsít. LOVAS RÓZSA „A lelki jelenségek nyelvi kifejezéseinek jelentésanához” című dolgozatában rámutat arra, hogy a *búsul* és *búsít* szavak jelentéstani vagy jelentéstörténeti szempontból nem vágnak össze a törökből magyarázható *bú* és *bús* szavakkal, sőt azt a megjegyzést teszi, hogy talán nem is a *bú* fő származékai (MNY. XXVII, 109–11). LOVAS CSAPODI ISTVÁN (MNY. I, 134) nyomán Páriz Pápai Pax Corporisából ilyen példákat idéz: „Vagyon ez a' vérnek nagy bőségetől, melly akkor, mint a' *busúltt bor* a' hordóból kiüti magát az érből.” (76. l.) „Valami a' vért vagy hevefen fel-forraftván, vagy hideggel igen meg fzorítván *meg búšít*ta.” (112. l.) „... a' fel-felű fiető *bufúllt vért* igen tartóztattya.” (70. l.) „... a' *meg-bufúllt forró vér* hirtelen megtolyulván...” (70. l.) Amíg CSAPODI szerint a *meg-búsulás* értelme 'megromlás, felforrás, erjedés' vagy, ahogy a PaxCorp. 228 írja: 'meg-veszett vér', addig Lovas úgy vélekedik, hogy a *búsul*, *búsít* eredeti jelentése 'megsűrűsödik', illetőleg 'megsűrűsít', továbbá hogy a *meg-búsul* ('megsűrűsödik') a vére kapcsolatból vált ki a *megbúsul*nak 'megharagszik' és 'megszomorodik' jelentése.

Azt hiszem, a mi *búsul* és *búsít* szavaink magyarázatánál — akár érzéki, akár lelki értelemben szerepelnek is — számba kell vennünk a csagatáj török *buš*- 'sich erregen, zürnen' igét, amely a példákban 'bánat'-tal kapcsolatban jelentkezik (L. RADLOFF, Wb. IV, 1870).

P. KOMONDOR ANDRÁS.

Syrolmol sepegyk. Az Ó-magyar Mária-siralomnak e kifejezését, illetőleg e kifejezésnek második szavát különféleképpen magyarázták. GRAGGER (MNY. XIX, 8) 'sopánkodtam' vagy 'sopánkodom' jelentést tulajdonít neki. SZINNYEI (MNY. XIX, 121) GRAGGER összevetését helyreigazítva és kiegészítve, a 'sopánkodik, sápitóz' értelmű *sépég* és *sepeleg* szavak *sep*- vagy *sép*-alapszavából való -d képzős származékknak véli. NÉGVESY (MNY. XXIII, 377–8) szerint pedig a *seped* vagy talán *séped* lehet a

sápad igének magashangú változata, s így a sor értelme ilyesféle volna: 'Siralommal halványulok vagy lankadok, bágyadok, hervadok.'

Mindegyik magyarázatnak az a fő gyengéje, hogy a *seped* vagy *sépéd* szóra, illetőleg ilyen alakulatra nem tud adatot felmutatni. Kísértjük meg, hátha talán több szerencsével járunk!

Gyöngyösi Szótártör. (kiad. MELICH) 1067. sz.: „Alluio: alluioes: et alluuium: pro in moderata [immoderata] aqu[a]rúm violencia: vel: fluüalium: seu plúú[ia]lium: simulumqué: Aar vyz: sok Thóchak: pochatekok: mwrchos Idók.“ 1071. sz.: „Alluúies: locus Cenosús: saros: Ingowanyos: *seppedekós hely*: ondoksagh.“ 1072. sz.: „Allúuius ager: quem paulatim flúüius in agrum: reddit: Vyz vesztötte föld: rett.“ | CALEPINUS (kiad. MELICH 102, 331): „eluuies¹ — *Seppedék*, lotspots“ és „vliginosus — Nedues: *seppedekes*“ | Brassói Szótártör. (MELICH: AkNyÉrt. XIX, 4: 9, 18, 29): „*Sepedek* — allutes²“ és „*sepedjék helek* — ablutes³“ | MA. 1708.: „*Seppedéc*, Eluuius, Eluuió⁴ vide *föppedéc*. Wasserguss, Ausfluss, Unflat.“ „*Söppedec*, Uligo⁴, Eluuius. Natürliche Erdfeuchtigkeit, Unflat, Wasserguss.“ „*Söppedekes*, Uliginosus, a. Palustris, e. Allezeit nass, sumpfig, morastig.“ | PP. 1708.: „*Seppedék*: Eluuius, Eluuió.“ „*Söppedék*: Uligo, Eluuius.“ „*Söppedekes*: Uliginosus, Palustris.“ | PPB. 1767.: *Seppedék*: Eluuius, Eluuió. vide *Söppedék*. Unflath.“ „*Söppedék*: Uligo, Eluuius. Sumpff, Wasserguss.“ | CELLARIUS—BELIUS 1777.: „Eluuies . . . der Schlamm, die Ergiessung. *Seppedék*, lotspots, megáradás. Pomyge, wyljyt wody.“ (359. l.) „Vligo . . . die Erdfeuchte, der Sumpf. Földnek nedvessége, *sepedék*. Pfirozená wlhkost, wlaha zemé.“ „Vliginofus . . . sumpficht. *seppedekes*. práhnyatý, wlhky.“ (785. l.) | SzD.²: „*Seppedék*: söppedék. sepedni. seppedekes. *Lásd*, Semlyék.“ | SANDOR, Told.: *sepedék*, *söppedék(-es)* 'uligo, palus' | Székelyföld: *söppedék* 'kénköszagú híg kékpala-habares, amely némely helyeken kerek alakban kiüti magát a földből; meleg években a földszíne megkérgesedik' (MTsz.).

Orosztony Péternek 1561. augusztus 12-én a somogy megyei Szenyérben kelt levelében (másolatból kiadva TörtTár 1909:220) olvassuk: „Azért az helt meg nem vehetek, mert délről az árokból el apatt volt az víz, az kém ezt meghozta vala, de azért alól oly igen nagy sara volt, hogy soha az ember el nem mehetett benne. Enneid felől [t. i. felülről] száraznak tecet, de alól nagy sáros *szepedék* volt, annéra hogy ember el nem mehetet benne.“ (Valószínűleg Szigetvárról van szó!) Valamivel későbből Heltainál, tehát nyilván az erdélyi nyelvből találhatunk adatokat. Mégpedig az 1574-ből való Cancionaleban a 10—1. lapon: „Egy *sepedec* helyre mikoron iutának. Tataroc könyen ot altal gázlanac, Mert könyű fegyuerben minnyáian valánac: De kie fegyuerfec Magyaroc valánac, Erfekeftől

¹ Latin *eluuies* 'Ausspülung, Ausfluss, Austreten, Überflutung, Überschwemmung'.

² Du CANGE szerint középlatin *allutes*, *allutia*, illetőleg „melius“ *ablutes*, *ablutia* (ex Gloss. Isid.) a. m. 'loca coenosa et aquis plena'.

³ Latin *eluuio* 'Überschwemmung'.

⁴ Latin *uligo* 'Feuchtigkeit, Nässe des Bodens, Morast'.

férből ki nem máfzhatánac.“ Az 1575-ből való Krónika 208. lapján „Az Mohácsi viadalom“ lapszéli címmel: „A Török louagoc kedig vtánnoc tolyjánac, Oldalul is v̄tközéneć neķic, és á Kraffo *febedékes* erre kezdéć őket tolni, és fzántalan foc nép oda vefze az erbe.“ Alább lapszéli cím: „Laios Kir. megfulad à *sepedéke*be.“ Az ehhez tartozó szövegben pedig: „à Királyt fegyuerben az vizbe és fárban nyoma, és ot fulada meg az Jámbor Laios Király.“¹ Az 1561-i levél és Heltai adatai tudomásunk szerint a szó legkorábbi keltezett előfordulásai, amelyekkel a GyöngyTör. fent idézett adatát körülbelül egykorúnak vehetjük. — Pázmánynak pünkösöd utáni második vasárnapra szóló prédikációjában találjuk: „Az Orfzágokban fok pufzta helyek, kopár hegyek, *sepedékek*, és vadon erdők vannak.“² Ugyancsak Pázmánynak pünkösöd utáni harmadik vasárnapra szóló prédikációjában ez áll: „Ha egy értékes ember, difznók ólába menne; azokkal egy válúbol ennék; egy *sepedék* rutfágban heverő'dnék: . . .“³ — A NySz. nem szótári eredetű anyagából⁴ vegyük még ezeket: Ker: Préd. (1640. év): „A Nilus vizének árjának le-szállása után a *sepedékből* egerek lettek.“ Com: Jan. 73: „Vizes *sepedékec*.“ Com: Jan. 12: „A föld szine néhol nedves avagy vizenyős, ingoványos, posvány, *söppedékes*.“ Misk: VKert 554: „Az angolnák tsak a *sepedékes* hig sárból teremnek.“

Ha a *sepedék*, *seppedék*, *söppedék* számára rokonságot keresünk, a *sepedni*, *söppedni* igén akad meg a szemünk, amelyet 'szállani, fenekleni, süllyedni', jelentéssel a *sepedék*, *söppedék* után soroz SÁNDOR, Told. A *sepedni*-t — mint láttuk — értelmezés nélkül a *sepedék*, *söppedék*, *sepedékes* szavakkal együtt közli SzD.² Az 1843-ban feljegyzett székelyföldi *seped* a köznyelvi *süpped* változataként szerepel a MTsz.-ban. A *süpped*, illetőleg *süppedez* csupán KISVIZCZAYBÓL (Adag. 204), vagyis 1713-ból van meg a NySz.-ban: „*Süppedezni*, megakadni, farkast fogni: haerere in vado.“ KRESZNERICSNÉL: „*Süpped*. Cadit, labitur, prolabitur. — Lesüpedt a sárba.“ (A *süppedék*, *sepedék* alakulatra jelez régi adatokat.) A MTsz. mint a *süpped* változatát veszi fel a Tsz.-beli szegedi *süpped*-et.

Mikes 134. levelében olvassuk: „A Dunán fzaraz lábbal mentem, és jöttem által. Attól igen félttem, hogy a lábam belé me *sipadgyon*. Rofzabbul jártam volna, mint fzent Péter.“ (1906. kiad.) Mikes 1. levelében meg ezt találjuk: „ . . . még fz. Péter is megjídedett volt, mikor a vizben *sipadoztak* a lábai.“ A Kulcsár-féle 1794-i kiadásban itt *söppedeztek* van (vö. NySz. *süppedez* al.). 1683-ból való adat: „Péter a tengeren . . . *sippadozni* kezd . . .“ (Tof: Zsolt. — NySz. i. h.). A népnyelvből Csallóköz, Szlavónia, Szeged, Bodroghköz lelőhellyel szintén fel van jegyezve *sippad* 'süpped' (MTsz.). Továbbá 1675-ből való adat: „*Suppadoznak* vala az ő lábai.“ (Szathm: Dom. — NySz. i. h.) Elő-

¹ Heltait a NySz. utalása nyomán az eredetiből idézem.

² Az 1636. évi első kiadásból idézem, annak 725. lapjáról. Közli a NySz. is, azonban különösképen nem a forrásjegyzékében feltüntetett 1636., hanem az 1768. évi kiadásból (748. l.).

³ 1636-i kiadás 742. l. (1768-i kiadás 766. l.)

⁴ L. *süppedék*, *söppedék*, *söppedék* és *söppedékés*, *söppedékés* al.

kerül *suppadoz* 'süppedez' a Tsz. szerint Háromszékből (vö. MTsz. *suppadoz* al.). Van azután még a gömöri népnelvben *soppad* 'süpped' (MTsz. *soppad* al.).

A finnugor nyelvtudomány szerint a mi *süpped* igénk megfelelője a vogul *šep-, šep-* 'elsülyed' (NyH. 153). Hogy vocalismus szempontjából a magyarban melyik alak az eredetibb, nem igen dönthetjük el: *sēped* (*sēpped*), *siped (*sipped*), *süped (*süpped*) formából egyaránt kiindulhatunk. Sőt — amint láttuk — a palatalis hangrendű alakoknak vannak velaris hangrendű megfelelőik: *siped (*sipped*) ~ *sipad* (*sippad*), *süpped* ~ *suppad*, *söpped* ~ *soppad*.

Alaktani szempontból a *sēped* ~ *sēpped* ~ *söpped* (*süpped*) igének -ék képzős névi származéka lehet a *sēpedék* ~ *sēppedék* ~ *söppedék*. — De vajjon belefoglalhatók-e egy körbe az adatokból megállapítható jelentéseik is?¹

A *süpped* és *sēpedék* tartozékainak jelentését, illetőleg jelentésfejlődését csak úgy tisztázhatjuk, ha belevonjuk vizsgálódásunkba a következő szócsoporthoz is: *supog* 1. 'pufog' Székelyföld (MTsz.) és *suppog* 1. 'pufog (olyanféle hang, mint a »pufog«, csak vékonyabb)' Nagybacon—Barót Háromszék (ismerőseim közl.); 2. 'különösen hajlékony vesszőről, midőn ide-oda hajtogatás alatt v. valamit ütve suhog' (CzF. V, 928) | *sup(p)ogtat* 'pufogtatva üt v. ver, püföl, páhol, dönget' (MTsz.) és *suppogat* v. *suppogtat* 'valamit vesszővel vagy suppogó eszközzel ütögetve eszközli, hogy a vert test suppogjon': *suppogtatják a ködmönt, a hátat; suppogató* a székelyeknél a. m. 'cséplő' (CzF. i. h.) | *suppan* 'puffan (leeső nehéz tárgy)' Székelyföld (MTsz.) | *suppant*: „Jól hátha *suppantotta*.“ Nagybacon—Barót | *supál* 'páhol, dönget' és *el-supál, meg-supál* Székelyföld (MTsz., CzF. V, 927) | *supákol* v. *supátol* 'páhol, dönget' és *el-supátol, meg-supák(t)ol* Székelyföld (MTsz., CzF. V, 927) | *hozzá-suppaszt* 'hozzáág Zilah (MTsz.).

Nem lehet kétséges, hogy a most idézett szavak hangutánzásban gyökereznek.² Az alapjukul szolgáló hangfestő nyelvi elem megvilágításához hozzájárulhat az is, hogy van *supog* 'suttog' Désen (MTsz.) és *sēppég, seppég, seppég, seppög* 'susog, suttog' (MTsz.). — Hogy a szóbanforgó hangfestő elemmel kapcsolatban minő jelentésváltozások történtek, annak eseteiként jegyezzük ide Nagybacon—Barót nyelvhasználatából: „A bocskorával *suppogva* ment a sárban. Végig *suppog* az uton. *Lēsuppogánk* Hermánból.“ Előfordul *sēppēnkēgyik* 'settenkedik' a borsodmegyei Sátán (MTsz.). Nyilván az ugyanonnan közölt 'suttog' jelentésű *sēppég*-gel összefüggő alakulat; 'settenkedik' értelme pedig úgy sarjadzott, mint ahogy a *suttog* rokonságában is a *sēttég* 'susog, suttog' és *sēttég-suttog* 'súg-búg' kifejezések szintén váltanak ilyen értelmet: 'settenkedik, óvást lépdél, leskelődve jár' (MTsz.).³

¹ A NySz. *sēppedék*-féle adatait a *süpped*-hez kapcsolja.

² Vö. „Puha, puffan, páhol“ címen közölt adataimat és észrevételeimet (MNy. XXIV, 37 kk.).

³ Így lett *settenkedik* is mint a *setteg* mozzanatos értelmű *setten* párjának továbbképzése; vö. *sēttent* 'hirtelenében ráüt, ráhúz (kézzel)' Szilágy m. (MTsz.).

A *suppad*- és vele együtt a *süpped*-féle 'szavak eredetileg szilárd meg puha anyag összeütődésének, továbbá szilárd tárgy lágy, laza anyagba, illetőleg vizenyős, nedves, sáros, posványos talajba való benyomulásának, belesüllyedésének a hangját festő kifejezések lehettek. E felfogásunkkal egyébként csatlakozunk CzF. nézetéhez.¹

A szilárd tárgy meg puha anyag ütközésének tüneményéből a hangfestés mellett *a)* egyik jelentéselágazásban az ütődő vagy benyomuló tárgyra, *b)* másokban az ütődést vagy benyomulást felfogó anyagra eső nem hangbeli mozzanat lépett előtérbe.

Mint hogy a vizenyős, nedves, sáros, posványos talajban a *besüppedés* helyén víz gyűlik össze, ott a *besüppedő* tárgy vízben is megmerül, ezért a *süpped*: *séped* természetesen felvehette a 'puszta vízbe süllyed v. elmerül' értelmet is. Egyszermind természetes az is, hogy a 'vízbe süllyed v. elmerül' értelemből fejlődött a *süpped*: *séped*-nek 'víz alá kerül, vizenyössé válik, nedvesedik a medren kívüli föld' különösen áradás következtében. Ekként támadhatott a *sépedék*-nek 'áradás, kiöntés'-féle jelentése. Továbbá egyrészt az áradások és a posványok keletkezésének szoros tárgyi kapcsolatánál fogva, másrészt mivel bizonyos posvány- v. ingoványalakulatoknak különösen jellegzetes sajátosságuk a *süppedezés*, jelentkezik a *sépedék* mint a 'posvány v. ingovány'-fajták neve is.

Az 1561-i dunántúli levél *szepedek* adatát évekkel ezelőtt (MNy. XIII, 231) a *süpped* igével összefüggő *sépedek* (*seppedék*, *söppedék*) alakulathoz vontam. Most megjegyzem, hogy ha nem hiba ez a *szepedek*, akkor a szóeleji *s* ~ *sz* váltakozás példájával van benne dolgunk.

A 'vízbe süllyed, elmerül' vagy 'vizenyössé válik, nedvesedik' jelentésű *séped* igével kielégítően megfejtethjük a *fyrolmol* *fepedyk* kifejezést is. A *syrolmol* szerintem nem más, mint az ősi ablativusi *-l* raggal alakult eredet- vagy okhatározó, amelyet ma a *síralomtól* formával fejezünk ki. Tehát *syrolmol* *sepedyk* a mostani nyelven ekképen volna: *a síralomtól elsülytyedek, elmerülök* vagy *a síralomtól vizenyős leszek, nedvesedem*.

A *fyrolmol* *fepedyk. buol ozuk epedek* szabad alakítása a latin „Planctu lassor anxia Crucior dolore” mozzanatnak. S amint a latinban utóbb megismétlődik a „Crucior dolore”, hasonlóképen a magyar költő is visszatér a mozzanatra, amikor ezt mondhatja Máriával: *Scemem kunuel arad, en iunkum buol farad*. Itt a 'fárad' a latin „lassor” visszhangja, a 'szemem könnyel árad' pedig a *sírolmol* *sépedik*-re hajlik vissza, még abban is, hogy a *sépedik*-kel rokonértelmű *arad* szó kerül bele.

PAIS DEZSŐ.

Magbaváló, magvaváló. SZÁSZ KÁROLY veti fel a kérdést: a kiskunsági *magvaváló* (szilva, barack) a helyesebb-e vagy a pesti zsargon *magbaváló*-ja (MNy. XVII, 213). A szerkesztő-ég is — hivatkozván SI., KR. szótáraitra — a *magvaváló* mellett

¹ Lásd, amit CzF. a következő címszavak alatt ír: *a) suppad* (*suppadoz, suppan, suppant*), *sup* v. *süpp* (V, 927—8); *b) süpped*, *süppedék*, *süppedékés*, *süppedéz* (*süppeszt*), *süpp* v. *süpp* (V, 943—4).

foglal állást. Rögtön rá (XIX, 67) L. I. lándzsát tör a *magbaváló* mellett, mert Szegeden csak így ejtik, s mert a MTsz-ban *magvaváló* alakot nem talál. BEDEKOVICH LAJOS pedig egyenesen tévedésnek minősíti a Szász KÁROLY vélekedéseit (*magvaváló*, pestizmus), s azt állítja, hogy: „a magyar nyelvterület legnagyobb részén — megfigyelésem szerint — a nép mindenütt *magbaváló*-t mond *magvaváló* helyett“ (MNY. XIX, 104). Ne vegye rossz néven BEDEKOVICH LAJOS, de én kétségbe vonom megfigyelése helyességét; kétségbe vonom, hogy a magyar nyelvterület legnagyobb részén és a nép *magbaváló*-t mondana *magvaváló* helyett. A *magbaváló*-t u. i. én (aki pedig mint néprajzi gyűjtő évek hosszú során át állandóan a nép között éltem) soha sehol nem hallottam, csak a művelteskedőktől (volt városi cselédek, iparossegédek, kutyamosók s az ezekkel közvetlenül együttélőktől); amerre én közvetlenül ismerős vagyok (Borsod, Ung, Bereg, Ugoosa, Máramaros, Szatmár, Szilágy, Bihar, Kolozs, Békés fel a Hegyalja vidékéig), mindenütt *magvaváló*-t mondanak. Nem néztem ugyan át tájszógyűjteményeinket, de mert GÖNCZI GÖCSEJBŐL (283) *magbaváló*-t ír, elhiszem, hogy itt-ott a két alak talán egyformán használatos, de tagadom „az ország legnagyobb részét“, tagadom, a *magbaváló* népi fölényét a *magvaváló*-val szemben. S felkérem a MNY. olvasóit, figyeljék meg népüket: hol melyik alakot és ki használja?

SZENDREY ZSIGMOND.

Básgulubás. Az EtSz-ban ismeretlen eredetű tájszavaink között szerepel a *básgulubás* 'ügyetlen' szó. Végső forrása az oszmán-török (*baš*)-*bölkük-bašy* 'capitaine qui commandait à cent hommes' (BARBIER DE MEYNERD), amely oláh közvetítéssel került a gyergyóvidéki székelység nyelvébe. Mint rangjelző kifejezés már a XVIII. századi moldvai oláh forrásokban előfordul *Başbulubaş* alakban 'cap peste de ce plutone' (HASDEU, Et. M. 2660); egyéb alakváltozatai: (a *baş* 'fő' nélkül) *buliucbaşă*, *bulubaşă*, *bulibaşă* még régebbiek (vö. ŞAINÉNU, Infl. or. II, 62—3). Származtatásunk hangtani és jelentéstani szempontból egyaránt igazolható. A *başbulubaş*-ból hasontalanulással esetleg már az oláhban **başgulubaş* lett, amit a szó eredeti jelentésének elhomályosulása is előmozdíthatott. Jelentésének pejorativ átalakulására mutat a 'vataful unei şatre de tigani [egy cigánysátor feje]' másodlagos értelem (ŞAINÉNU i. h.). Ezzel már egyidejűleg is lehetett a szónak 'elhízott, otromba stb.' jelentése, amelyhez minden erőltetés nélkül járulhatott az 'ügyetlen'. Természetesen nincs kizárva annak a lehetősége sem, hogy az utóbbi értelmet csak a magyarban öltötte fel. Az oláhból 'ügyetlen' jelentésben nem ismeretes, közvetlen átvétele az oszmán-törökből a magyarba azonban hangtani okokból valószínűtlen. Dél-szláv közvetítésre utal a magy. *bulyuk* hangalakja is (vö. KUNOS: KSz. II, 276), amelyben ő, ü helyett épűgy *u*, *ju* van, mint az oláh alakváltozatokban.

Bezerő. RUBINYI (Nyr. 30: 172) a moldvai csángó tájszavak között említi; jelentése 'bekötő veres zsinór az ingnyakban'. Az EtSz. szerint ismeretlen eredetű. — Épűgy oláh jövevény-

tájszó, mint a *képtár*, *kërpa*, *kimér* stb. ruhadarabok neve. Etimonia a *bezer* (alakv. *bezár*, *bázár*; *bázará*; *bezereu*, *bezărău*, *bizărău*, *bizărău*) 1. 'mésentère, fraise. Graisse. Double menton'; 2. 'Collerette fraisée (de chemise de paysanne). Chemise (de paysanne)' (DAcR. I, 551). ПАЩА (Glosar dialectal 10) 'măneca dela cămașă, dela cot în sus [az ingujj könyökön felüli rész]' jelentéssel közli a besztercei Kentelekről (Chintelnic). Magának az oláh szónak az eredete nincs tisztázva (vö. DAcR. i. h.), de kétségtelen, hogy a csángók egy háromszótagú változatát vették át. A feljegyzett oláh jelentések szerint vonatkozhatik az ingre vagy annak egy részére, pl. az ingnyakra s a csángó nyelvjárásban további jelentésszűküléssel az ebben levő bekötő veres zsinórra. Az utóbbi, szűkebb jelentésre oláh adataink nincsenek.

*Brók ~ ***brók**. Ennek a nagyküüllőmegyei tájszavunknak jelentése 'aludttej felfőzve és tálba aprított kenyérrre öntve' (EtSz.). Az erdélyi szász *Brók* (alakv. *Brák*, *Bre^{ak}*, *Br^oók*, *-bre^{ok}*) átvétele, amelynek jelentése 'Schmolle, das weiche Innere des Brotes' (SCHULLERUS 745). A *bruók*, *boruók*, *brüök*, *börüök* nyelvjárási alakváltozatokból kikövetkeztetett EtSz.-beli alakok tehát helyeseknek bizonyulnak; a mély és magashangúak a százból egyaránt megmagyarázhatók. A származtatás helyességének szempontjából nem lényeges annak eldöntése, hogy a magyar kettőshangzók *ó*, *ö*-ből lettek-e, vagy hogy a szász kettőshangzókat helyettesítik-e. HORCER a *brók* kizárólagos figyelembevételével a palatalis hangrendű *brüök* alakot hangrendi átcsapással magyarázza (MNy. XXIII, 131, 137). — Az oláhban is megvan a szó *brocu* alakban; jelentése 'gyümölcsből, leginkább szeletekre vágott s megfőzött almából, továbbá száraz kenyérhéjből készült eledel' (VICIU, Glosar dialectal. 1906. 22. l.). Az oláh szót BORCIA helyesen az erdélyi százból származtatja (Jahresberichte X, 179). Az, hogy a szó oláh közvetítéssel jutott volna a magyarba, hangtani okokból valószínűtlen; az oláh rövid *o*-val szemben a szász *ó*, illetőleg a kettőshangzók alkalmasabbak a meglévő magyar alakok megvilágítására.

TREML LAJOS.

Az **ormány** (**Ormánság**) szó családjához. MÉSZÖLY (MNy. XXVII, 276 kk.) az *orom*, *ormány* stb. meg finnugor rokonsága 'hosszan nyúló hegyhát, hosszas dombhát, hosszúkas földhát' jelentésű csoportjának megvilágítására igen alkalmas példákat idéz a magyar népnyelvből is. Nem sorolja azonban ezek közé — igen érthetően — a székely *ormó* MTsz.-beli első: 'pattanás, pörsenés' jelentését, hiszen ilyen jelentés az *ormány*, *ormágy* megfejtésében gondolatmenetét nem is támogathatná. Mégis minthogy szófejtésében az emberi testnek ismeretes 'ormója, ormánya (= orra)' fontos szerepű, talán érdemes erre a másik emberi 'ormó'-ra visszatérnünk s számontartanunk, hogy az ember nemcsak arca szokott helyén viseli mindennapi 'ormó'-ját (orrát) — ki kisebbet, ki nagyobbat —, hanem viselhet, ha kap vagy szerez, egyebütt is. Nem is csak 'pattanást, pörsenést', ahogy a MTsz. — gyanum szerint hely-

telenül — mondja, hanem valóságos *ormó*-t; akár olyan vastagot, mint 'a káposztalevélnék kiemelkedő, középső vastagabb ina', ahogyan az *ormó*-t, jelentése második helyén, ERDÉLYI LAJOS értelmezi háromszéki tudomása szerint. Gyanakszom, mondom, hogy a MTsz.-beli *ormó* első jelentése sem 'pattanás, pörsenés', hanem valóságos *ormó*, azaz hosszúkás földudorodás, amely persze föl is 'pattanhat'. Erdélyi ember szemében tipikus *ormó* például az a daganatszerű, hosszú földudorodás, ami erős ostorcsapás vagy megvesszőzés nyomán támad ember, állat testén. De van, akin a karcolás, horzsolás is *felormódzik* (Háromszék MTsz.), azaz többé-kevésbé földagad. Hogy az erdélyi magyar nyelvterület nagy részén ilyen az emberi testen keletkező *ormó*, a felől bizonyos vagyok. Néhol így mondják: *urmó* (*ürmó*), ami első szótagjának hangalakjával még közelebb áll a Mészöly által fölmutatott ugor, ó-magyar (*ur*, *urman*) alakokhoz, miképpen a baranyai népnyelvi *urma* is. Ezt az erdélyi *urmó*-t különben már régen bemutattam a tordai nyelvjárást ismertető dolgozatomban. Itt csak azért hivatkozom rá, mivel Mészöly cikke után úgy látom, hogy az *urmó*-nak nemesak ez az értelme elég ismeretlen népnyelvi jelenség, hanem 'hegy éle, gerince'-féle jelentése is, amely pedig legközelebb áll Mészöly *ormágy*, *ormány* értelmezéséhez, s így magyarazatát jelentős mértékben támogatja. Akkoriban ezt állapítottam meg: „*ormó*: hosszú, vékony daganat, kiemelkedés (testen, fán stb.). *a hegy ürmőjja*: a hegy éle (nem *orma*).“

Még két adattal szolgálhatok. Az egyik, hogy Nagyszalon-tán is *ormóra kapájják* a szőlőt (l. NyF. 69:37). A másik jelentékenyebb, mert ha nem is azonos fogalmazású, de egészen azonos szemléletű a ZSIRAITÓL (MNY. XXIII, 311) kimutatott s Mészölytől is idézett osztyák *úogós šaš ur* 'nyusztnak hátbeli szőre' kifejezéssel, s az ugyancsak Mészölytől helyesen föltételezett, de történetileg csak a *hata orya*-val igazolható *dizsnó háta orjá*-val. Ez utóbbi *ormó* adat HERMAN OTTÓ halászlai mesterszótárában olvasható (815. l.): „*Ormó* — Mátyusnál — a Muraenáról: »A hátán végig éles *ormó* vagon«; különben nyilván az angolna hátsörényűszójára vonatkozik.“

Ha szorosan nem tartozik is ide, legyen szabad itt említenünk meg, hogy *ormány* szavunk (bizonyára az elefántról) 'orr' jelentéssel a diáknyelvben mindennapi. VISKI KÁROLY.

NYELVMŰVELÉS.

Premontrei. Csattanós példája irodalmi nyelvünk vagy talán inkább csak helyesírásunk ingadozásának, hogy ez a szó négyféle változatban is szemünk elé kerül. Többnyire: *premontrei*, olykor azonban: *prémontrei* vagy *premontrei*, sőt *prémontrei* is. Sajátságos, hogy az érdekelt rend tagjai maguk sem használják egységes formában, pl. az 1930—1931. évi Értesítők címlapja szerint a gödöllői reálgymnázium a *premontrei* kanonokrendé, a keszthelyi reálgymnázium ellenben *prémontrei*, a szombathelyi gymnasium pedig *prémontrei*. Ez utóbbi iskola Értesítőjének szövegében egymást váltogatja a *prémontrei* s a

premontrei írásmód. PINTÉR JENŐ Magyar Irodalomtörténetében a rendről szóló forrásművek között ilyen címűeket találunk: Danielik János: A prémontréiek. Eger, 1866. Timár Kálmán: Prémontrei kódexek. Kalocsa, 1924. (Tudományos rendszerezés. I. 1930. 193. és 392. l.) PINTÉR maga mindig *premontrei*-t ír. Révai Nagy Lexikona a *prémontreiek*-ről tájékoztatja az érdeklődőt, a Napkelet Lexikona pedig a *premontrei* kanonokokról. Végül BARTALBAN (MLatSz.) a *Praemonstratenses* címszó alatt ezt olvassuk: *premontréiek*. Az akadémiai helyesírás negyedik kiadásának szó- és tárgymutatója nem igazít útbá bennünket, pedig kívánatos volna, hogy megszűnjék az összevisszaság e szó írásában. Próbáljuk megszüntetni!

A négy változat közül a *prémontrei* alak híven feltünteti az eredeti francia szót: *Prémontré*, de használata azért nem ajánlatos, mert alkalmas arra, hogy ingadozóvá tegye a szónak nagyjában már megállapodott magyaros kiejtését, a *premontrei*-t. A félig franciásan írt *prémontrei* szóforma is abban a hibában szenved, hogy nem egyezik meg a szokásos magyar kiejtéssel, mert az első szótag *é*-jét más francia eredetű szóban sem mondjuk *é*-nek, pl. *menázi* (*ménage*), *etikett* (*étiquette*), *dekol-tázs* (*décolletage*), *precíz* (*précis*), *preferánsz* (*préférence*) stb. A *prémontrei* alakot védeni lehetne ilyen szavakra való hivatkozással: *kanapé*, *komité*, *neglizsé* (*canapé*, *comité*, *négligé*), mivel azonban a *premontrei* kiejtést már közkeletűnek mondhatjuk, azt tartom, hogy e mellett az írásforma mellett kell egységesen állást foglalnunk.

Szesztra. A ciszterciák nevével foglalkozván, keresgélés közben a MLatSz.-ban a következő adatra bukkantam: *Cistercienses Monachi . . . : szesztrákok, czisztercziek*. Ennek az értelmezésnek első szavában két hiba is rejlik. Az egyik az, hogy a *szesztrákok* szóalakban tévedésből kétszer fordul elő a többes szám jele, mintha valaki a *zebra* többesét így mondaná: *zebrákok*. Ugyanebbe a tévedésbe esett már BALLAGI Új teljes német és magyar szótára is (5. kiad., 1881.), a *Cisterzienser* címszó alatt egyszámúnak vevén a *szesztrák* szóformát (Nyr. XLVIII, 45). Elavult szóval könnyen megesik ilyesmi. A többes számú *szesztrák*-ot BALLAGI is, BARTAL is olyan egyszámú alaknak érezhette, aminő pl. a *zsebrák*. A másik hiba a szónak tulajdonított jelentésben van, mert a *szesztra* értelme nem 'ciszterci', hanem 'fogadalmat nem tett apáca' (l. NySz., SZILY: MNy. V, 79—81 és EtSz. a †*beginna* címszó alatt).

Aki. Olvasom egyik napilap hasábjain egy hírnek fő- és alcímét: „Tüntettek a munkanélküliek. Egyik tüntető megütött egy rendőrt, aki kardját használta.” (Az Est 1932. január 19.) A második mondatot így értem: 'Egyik tüntető megütött egy olyan rendőrt, aki kardját használta.' Vagyis először a rendőr nyúlt hozzá a kardhoz és sujtott le vele valakire, azután ütötte meg felháborodásában valamelyik tüntető ezt a karddal vagdalkozó rendőrt. Továbbolvasom a cikket, és csodálkozva látom, hogy éppen megfordítva történt az eset. Először a tüntető ütötte meg a rendőrt, azután „a rendőr kardot rántott a tüntetőre és

könnyebb sebet ejtett rajta“. Így már megnyugszom a dologban. Mégis csak derék ember az a rendőr, nem ok nélkül használta a kardját, de a tudósító bizony ok nélkül használta a vonatkozó névmást, félre is vezetett vele. Mert hogy itt semmi keresnivalója sincs a vonatkozó névmásnak, az nyomban kiviláglik, mihelyt átalakítjuk a mellékmondatot a megfelelő mondatrészzé: 'Egyik tüntető megütött egy kardját használó rendőrt.' Nem ezt akarta mondani a tudósító, hanem azt, hogy: 'Egyik tüntető megütött egy rendőrt, erre a rendőr kardját használta.' De ha ezt akarta mondani, miért nem mondta így?

Közgyűlés, nagygyűlés. E két nyelvújítási szavunk közül a másodiknak még nem állapodott meg egészen a jelentése. A NyÚSz. 1823-ból keltezi a legrégebb *közgyűlés*-t, 1807-ből az első *nagygyűlés*-t, mégpedig mind a kettőt 'generalversammlung' jelentéssel (l. a *közgyűlés* címszót). CzF. szerint a *közgyűlés* „gyűlés, melybe valamely polgári, művészi, tudományos stb. társulat, illetőleg közönség minden tagjai hivatalosak, s annak ügyeiben, tanácskozásaiban stb. részt vehetnek. *Vármegyei közgyűlés. Magyar gazdasági egyesület közgyűlése. Magyar tudományos Akadémia közgyűlése.*“ A *nagygyűlés* pedig „gyűlés, melybe fontosabb tárgyak elintézése végett minden tag meg szokott hivatni. *A Magyar Tudományos Akadémia évi nagygyűlései.*“

E szerint a *nagygyűlés* eredetileg ugyanazt jelentette, amit a *közgyűlés*, de újabban a *nagygyűlés* szót a 'kongresszus' magyar egyértékeseül szoktuk használni, pl. *katolikus nagygyűlés*. „A Nyugat jubileumi nagygyűlést tartott abból az alkalomból, hogy 25. évfolyamába lépett.“ (Nyugat XXV, 120.) Ebben a mondatban is 'kongresszus'-t jelent a *nagygyűlés*: a nyugatos írónak és közönségüknek kongresszusát. Azonban a jelentéskülönödés még nem ment végbe teljesen. A Magyar Paedagogiai Társaság titkári jelentéseiben pl. az évi *közgyűlés* neve *nagygyűlés* (l. Magyar Paedagogia XXXIX, 180, 184, 186–7). KelB. is így értelmezi a *nagygyűlés* szót: 'Generalversammlung, Kongreß'. Irodalmi nyelvünk szabatosága megkívánná, hogy a két különböző fogalomnak megfelelően pontosan szétválassuk a két szó jelentését, és legyen a 'General- v. Haupt- v. Vollversammlung' *közgyűlés*, a 'kongresszus' pedig *nagygyűlés*.

A M. Tud. Akadémia gyűléseinek általában *ülés* a nevük (*közülés, összes ülés, osztályülés, igazgatósági ülés*; l. Akad. Értesítő XXXIII, 79), csupán a 'Jahressitzung' *nagygyűlés*. Ez tehát kiveteles használata maradna a szónak.

Vizsgál, vizsgáztat. A *vizsgál* igének és származékainak az iskolai élettel, a jogosítások és képesítések osztogatásával kapcsolatban kifejlődött egy különleges, szűkebb jelentése, az, amely a tudásnak, a készségnek megállapítására, az 'examinálás'-ra vonatkozik. Ez a jelentése van pl. ilyen kifejezésekben: *Tanárvizsgáló Bizottság, érettségi vizsgálat*. Maga az ige legkevésbé járatos ebben a jelentésben. „Ki *vizsgál* a földrajzból?“ „Sokáig *vizsgál* egy-egy tanulót.“ Ilyen mondatokban inkább a *vizsgáztat, kérdez, feleltet* igével fejezzük ki a dolgot. Olykor félreértés nélkül nem is lehet a *vizsgál* igét 'examinál'

jelentéssel használni, hanem a nyilván újabban fejlődött *vizsgáztat* szóval kell pótolnunk. Nem mindegy u. i., hogy az orvos-tanár valakit *vizsgál*-e (mint beteget) vagy *vizsgáztat* (mint orvosnövendéket).

Különnyomat, különlenyomat. Melyiket használjuk inkább a 'Sonderabdruck' fogalmának kifejezésére? A rövid szavak kedvelői természetesen az elsőnek fogják pártját, de a második mellett is lehet érvelni. Folyóiratnak vagy gyűjteményes munkának egy-egy részletét csakugyan *lenyomat*-ják az egészből (vö. *leír*, *legépel*, *lekopogtat*, *lemásol*) és külön is kiadják. A 'másolat' jelentésű *lenyomat* főnév egyébként is elfogadott szó a nyomdászat műnyelvében, a *kefelevonat*, továbbá a *lehúzó* ige szintén. Mindez eléggé igazolja a *különlenyomat*-ban a *le*-igekötőt.

Kézirat, gépirat. Ma már a *kézirat* sokszor nem kézzel van írva, hanem géppel. Milyen nevet lehetne adni az ilyennek, ha meg akarjuk különböztetni a valóságos kézirattól? Megtarthatjuk a régi szót, jelzőt téve eléje: *géppel írt* v. *gépirásos* v. *gépelt kézirat*, de mondhatjuk egyszerűen így is: *gépirat*.

NAGY J. BÉLA.

Népszövetség. Azt a nemzetközi intézményt, amely a háború után francia kezdeményezésre jött létre, maguk a franciák *Société des Nations*-nak, szószerint *Nemzetek T á r s á g á*-nak nevezték el. Az angolok nem fordították le szabatosan az eredeti elnevezést, amikor ez intézményt *League of Nations* a. m. *Nemzetek Szövetsége* névre keresztelték el, mert hisz a *szövetség* szó jóval többet, jóval szorosabb egyesülést jelent, mint az eredeti francia elnevezés. A németek még ezen is túlmentek; ők a *Völkerbund* elnevezéssel már nem is nemzetek, hanem népek szövetségének tüntetik fel az intézményt, holott a *Société* nem jelent *Bund*-ot, s a *Nation* nem jelent *Volk*-ot.

Mi természetesen itt is a német elnevezést választottuk, amely legtávolabb áll az eredeti elgondolástól, és így *népszövetség*-et mondtunk a szóbanforgó intézmény megjelölésére.

Am a franciák bizonyára tudatosan jártak el, amikor a rendelkezésükre álló bő szókincsből nem alkalmazták sem a *ligue*, sem a *confédération*, sem az *alliance* szót, melyek közül mindegyik jobban megfelelné a magyar *szövetség* szó által kifejezett fogalomnak. Ők az intézményt kezdettől fogva nem fogták fel valamiféle szövetségnek, vagyis két vagy több nemzet szorosabb értelemben vett politikai egyesülésének bizonyos meghatározott — rendszeren más államok vagy államcsoportok ellen irányuló vagy azokkal szemben elérendő — céllal, hanem olyan intézménynek, mely lehetőleg a föld összes nemzeteinek (nem népeinek) kiküldött képviselőik révén alkalmat adjon kölcsönös eszmecserére, az emberiség általános ügyeinek megbeszélésére, esetleg megfelelő határozatok hozatalára, de kényszerítő fegyveres szankció nélkül. — A francia kezdeményezők tehát merőben új intézményre gondoltak, mely egészen más legyen, mint az eddigi szövethatározások. Ezért is alkalmazták a

szokatlan új elnevezést, hogy már magában a szóban kifejezésre jusson az új intézménynek az eddigi nemzetközi szövetségektől lényegesen eltérő jellege.

Mi — a mellett, hogy nem az eredetiből, hanem harmadkézből fordítottunk — még itt is pontatlanságot követtünk el, mivel a *Völkerbund* a. m. *népek szövetsége* és nem *népszövetség* (*Volksbund*).

A *Société des Nations*-nak különben is körülbelül az a rendes eljárása, mint teszem fel a tudományos társaságoké: előadások tartása, szóviták rendezése valamely nemzetközi probléma körül, tudományos okfejtéssel, mely meggyőzze a tagokat — ez esetben az összes társnemzeteket — valamely eszme, állítás vagy tétel helyességéről, azonban gondos elkerülésével a szótöbbséggel való döntésnek vagy ítéletnek és bármiféle kényszerítő hatalmi eszköznek, megkeresés esetén csak tanácsadó testület szerepére szorítkozva, szakvéleményekkel szolgálva egyes vitás nemzetközi kérdésekben, mint azt a tudós társaságok is teszik tudományos kérdésekben.

Ha tehát helyesen akarunk eljárni, vissza kellene térnünk az eredeti elgondoláshoz. Nekünk is *Nemzetek Társasága*-nak kellene neveznünk az intézményt, az illetékes francia kezdeményezők felfogásának megfelelő módon. — Hiszen elvégre nem is más, mint pusztán *társaság* (*société*, — tetemes tagsági díjjal); még csak *egyesület*-nek (*union*) vagy *társulat*-nak (*association*) sem nevezhető. Inkább ráillenék még a *Nemzetek Klubja* vagy *Nemzetek Kaszinója* elnevezés, — de ez talán ironikusan hangzanék, s ezért nem ajánlható.¹ FEST ALADÁR.

Hamar-ágyú. Gróf Gyulai Ferenc alezredes (később altábornagy) 1704-i naplójában (216. l.) olvasom: „Próbáltatta az duca és Staremburg generális az új inventiós ágyúkat, mellyeket hamar-ágyúknak hínak, mivel annyiszor lehetni edgyel, mint másféle ágyúval hárommal. Ezen inventio most statáltott és az német is Svinttstucknak hívja.“ Máshol még nem találkoztam a *hamar-ágyú*-val. Az itt említett *Svinttstuck*-nak megfelelő *Schnellfeuer-Kanonen*-t a honvédség *gyorstüzelő ágyú* kifejezéssel magyarosította. Ezt 1912-ben, a honvédtüzérség megszületésekor, *gyorstüző*-re változtatták. De ez az utóbbi nem tudott általánosan meggyökeresedni, s így most is legtöbbször *gyorstüzelő* a *hamar-ágyú*. GYALÓKAY JENŐ.

NÉPNYELV.

Közép-szamos-vidéki határnevek.²

(Történeti gyűjtés.)

Hely-, illetőleg határneveink gyűjtésének kérdése újabban mindinkább kezd a tudományos érdeklődés egyik legfontosabb

¹ Vö. MNy. XXV, 159. (SZERR.)

² A rumén hely- és határneveket az Academia Română helyesírása szerint közlöm. A magyar s rumén helynevek megfelelőiseinek megállapításánál, mint nélkülözhetetlen munkát, haszonnal forgattam C. MARTINOVICI és N. ISTRATI „Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite“ (Cluj, 1921. part. I—II.) c. művét.

kérdésévé nőni, s bár e kérdést jelenleg még nem mindig tudják mellékes céloktól elválasztani, mégis mi azon vagyunk, hogy a hely-, illetőleg határnévgyűjtés egy kissé megkésett, de soha sem késő megkezdésében és folytatásában a teljes tárgyilagosságot szempontra érvényesüljön.

A határnévgyűjtés mibenlétét, a gyűjtés sokszempontú voltát és annak fontosságát nemrégiben részletesen ismertette folyóiratunkban (XXIII, 111—5) GyÖRFFY ISTVÁN. Fejtegetéseinek gyakorlati megvalósítását magam is szükségesnek tartom, s hangsúlyozom a gyűjtés sürgős, sőt ami az elszakított területeket illeti, halaszthatatlanul sietős voltát.

Egy dologra azonban fel kell hívnom a figyelmet, s ez az, ami nem került el GyÖRFFY figyelmét sem, de amit pontosan meg nem fogalmazott. A határnévgyűjtés igazán csak akkor értékes, hogy ha történeti gyűjtést végzünk, azaz ha a mai, amúgy is mindinkább apadó helynevek mellett az oklevelek és más források határnévyanyagát is felhasználva arra törekedünk, hogy minél több évből folytatólagosan minél több határnevet gyűjtsünk össze. Ezt a határnevek életére s folytonosságára nézve fontos követelményt a helyrajz, gazdaságtörténet s minden más tudomány érdeke mellett legelsősorban a nyelvtörténet érdeke kívánja meg.

A nyáron a dési református egyházmegye és egyházközség levéltárainak rendezése közben néhány egyházközségre vonatkozó határnévyanyagot találtam. Miután a határnévykutatás jelentőségét már az Erdélyi Múzeum levéltárban folytatott kutatásaim során felismertem, rendszeresen összegyűjtöttem az egyházmegyei levéltár elég gazdagnak mondható határnévyanyagát, s kiegészítve más forrásból való gyűjtésemmel, most itt adom.¹ Az anyag nagyrészt Szolnok-Doboka vármegye határnévyanyagát tartalmazza;² vannak azonban Kolozs és Szatmár vármegyéből származó adatok is.

Mint hogy a közlemény elsősorban nyelvészeti szempontokat szolgál, a közlés minden esetben, még a nyilvánvaló hibákat sem véve ki, betűszerint történik. A helyrajzi, gazdaságtörténeti stb. szempontokra való figyelmemet a határnevek legtöbbje után tett s a határrész minőségére vonatkozó kerek zárójelben levő jelzés mutatja.³

¹ Mivel az anyag nagyrésze az egyházi levéltárból került elő, szinte felesleges megjegyeznem, hogy kizárólag csak olyan községek helynévyagáról lehet itt szó, melyekben ref. egyházközségek voltak, ill. vannak. E helyütt kell köszönetet mondanom KOVÁCS LÁSZLÓ esperesnek a kutatás engedélyezéséért s MÁTYÁS LÁSZLÓ ref. lelkésznek a kutatásban való segítségéért.

² E vármegye igen gazdag határnévgyűjteménye a megyének KÁDÁR JÓZSEF, RÉTHY LÁSZLÓ és TAGANYI KÁROLY szerkesztette monografiájában található (Szolnok-Dobokavármegye Monographiája (II—VII. köt. Deesen 1900—). A közlés során, ahol a megye jelzés nincs kitéve, mindig Szolnok-Doboka vm. értendő.

³ A [ ] között adott szók a forrásban előforduló, de a határnévyhoz szorosan hozzá nem tartozó részeket jelentik. Megjegyzéseimet, pótlásaimat ( ) közé teszem. Rövidítések: d.=dűlő, e=erdő, f.=folyó, gy.=gyümölcsös, h.=hegy, k.=kaszáló, l.=legelő, p.=patak, sz.=szántó, szó.=szőlő, tkt.=

*Alparét.*¹ 1750*¹: Babelmer [alatt] (k.).

*Arpástó.*² 1747: alsó forduló, pad [nevű helyen]. — 1757: [árpástói] Szőlő hegy. — 1791: also fordulo határon a' Detsei Patakon a' Morgo [nevezetű Szőlő Hegy gyepejél].

*Babuc.*³ 1773: Irtovány. — 1838: Iagnetutz telke.

*Bádok.*⁴ 1838*²: Gál mező[re járo ut], [Bádoknak] verőfényes oldal[a]; Doboka felől való fordulóban: Intre pér [vagyis a] Soskut (sz.), Meredek ut[nál fejjül] (sz.), kötő ut[nál] (sz.); Kide felől való fordulóban: Az által Járó[ban]; — Büdes kut (k.), Kőrös (vagy Közös?) [nevezetű helyen vagyis a] Szél[en], Dumbrává[ra járo Szekér ut], Bértz [alatti Szekér uton]. — 1844*³: Pojénybéli Ujfelfogás (!?), Feljáró[beli szántó], Kötőut (sz.), Pap oldala [alatt], [A' Falun alolli] hosszú Rét, A Vatzkorfákon aloll[i szántó], Temető[beli k.], Papi nagy oldal. — 1854*⁴: Feljáró[beli föld], Kötőut[beli szántó], [az ugy nevezett] Diofánál[i szántó], Pap oldala, Pojén, [A' Falun alolli] hosszú Rét, A' Vatzkor Fákon aloll[i szántó föld], A' Papi nagy oldal, Alsó rét. — 1856*⁴: Irtovány. — 1860*⁵: Pirlazsák (sz., k., l., tkt., árok), Kötő ut (sz., k., l., tkt., árok), Hosszu rét (k), Feljáró (sz.), Krutsa (e., l., tkt., árok), Pojény (sz., l.). — 1873*⁶: Irtovány.

Berkesz l. Sárosmagyarberkesz.

— *Burjánosóbuda.*⁵ 1886*⁷: Közép utsza, sikátor, Felső utsza.

*Csomafája.*⁶ 1754*⁸: Borsa és Gyula felől való fordulóban: Kintses kut tere [és a] Borsos hegy [között] a' sorban [égy darab szántó föld], Nyíl[béli földek], Kis Erdő (sz.); Bádok és Kide felől való fordulóban: Pap Cseréje, Puszta Szöllő, Kidei ut; Ujfalu felé való fordulóban: Berek [alatt a' Szabó] Bálint Árká[n alól egy darab szántóföld], Verőfény [alatt], a' Patak, Sáros Ret (k.), Büdös kut [és] Lapuhos [között egy darab kaszáló], Dobogo (e.), Észak[allya]. — 1860: Tisztás (l., sz.), Kis erdő (sz.), Borsos hegy (l., sz.), Pap cser (l., sz., tkt.), Verőfény (l.), Gombás árka, Csernátoni árka, Sásos rét (k), Észak, Bálint árka (sz.), Büdöskút (k.), Gáton fölül és alól (sz., k.). — 1862: Dobogó (e.), Biszo orra, Verőfény.

Derzse l. Magyarderzse.

*Dés.*⁷ 1784*⁹: Nagy Szamos vize. — 1785*¹⁰: [Faenatum in Territorio Deesiensi loco] Polyak Szurdoka [existens]. — XVIII. sz. vége*¹¹: Kenderszeg[allya], Czitz Hegy, Huha [alatt], Csorgoban, Hidnál, Vizen tul [valo forduloban] Ispotály föld, Gátszer, Bela hegy, Boltá[ban], Az alsó jároban, A büdös Kutnál, A Deberke [parton], Csósz oldal, Somkuti fordulo. — 1812*¹²:

terméketlen, DEK.=Dési ref. egyházközség, lt.=levéltár, r.=rumén (népnév). — A * megelőzte jegyzetszámok a gyűjtemény végén felsorolandó forrásokra utalnak.

¹ ~ r. *Olpret*. Vö. KÁDÁR II, 3, 23—4.

² ~ r. *Arpasteu*. Vö. KÁDÁR II, 68, 81—2.

³ Másként *Baboc* ~ r. *Bábút* v. *Bábuti* Kolozs vm. borsai járás.

⁴ ~ r. *Badoc* Kolozs vm. borsai járás.

⁵ ~ r. *Buda veche* Kolozs vm. borsai járás.

⁶ ~ r. *C. omíja* Kolozs vm. borsai járás.

⁷ ~ r. *Dej*. Vö. KÁDÁR III, 5, 215—8 és DEBRECZENI I., Deés... város

Ismertetése stb. Deés, 1882. 5—11.

Béla hegy. — 1813*¹²: Ó Vár [alatt levő] Hajós Mal(o)m. — 1854*¹²: Huhu [szőlőhegy]. — 1877*¹⁵: Holt Deberkei fűzes, Gátszer[i szántó], ispotály föld, a téglák melletti föld, Modra, Felsőporond; Citz [nevű] hegy[ben hagyott Szöllő].*¹⁴ — 17882*¹³: Egyesült-Szamos, Nagy Szamos, Kis Szamos, Szajka patak, Deberke (p.), Rózsa hegy, Kakas hegy, Virág hegy, Béla hegy, Czicz hegy, Bakó, Szent Péter hegy, Felső Sós, Alsó Sós, Bethlen kert, Solymostó, Gyertyános, Kádbükke, Alsó és Felső Dilló, Nagy-Mező, Egés, Vigláb, Várhegy, Kenderszegés, Bonizs-írtovány, Huhu, Tul a víz, (ennek két része:) Alsó járó és Felső járó, Somkúti völgy, Felső-porond, Modra, Réterdő, Sóskut, Bikáskút. V á r o s r é s z e k: Malató,¹ Hostát, Cigánysor. U t c á k*¹⁶: Borsos, Rév, Kis-Kastély, Serház, Hid, Nagy-Kaszárny, Nagy Halasz (!),² Posta, Bánffy, Rózsa hegy, Kis- és Nagy-Király, Felső-Kakas hegy, Bikáskút, Széchenyi, Major, Alsó-Kodor vagy Timár, Felső Kodor. — 1900*¹⁷: Bakó, Rózsahegy, Bélahegy, Virághegy, Kenderszeg, Vadalmás, Csorgó, Végláb, Perzselt, Balogoly, Cziczhegy, Huhu oldal, Egés, Nagymező, Delló, Ácsirtás, Kádbükke, Gyertyános, Réterdő, Borsó-föld, Felső Soós, Alsó Soós, Modra, Porondok, Felső járó, Alsó járó. — 1930*¹⁸: B e l s ő t e r ü l e t e k: Kósáné gödre,³ Hóstát,⁴ Tul a vizen,⁵ Fűrésztelep,⁶ Postakert, Szénarét vagy Szénatér,⁷ Alsósétatér, Felsősetatér, Ovár, Malato, Cigánysor, Hidegkúti oldal, Baromvásártér. V i z e k: Szamos (Someş), Szalka vagy Szajka, másként Kodori patak, Deberke (p.), Dudva,⁸ Bodonkút, Hidegkút, Kiskút, Sós-kút. V ö l g y e k: Gyékényesi- (Valea Jichişului), Kodori- (V. Codrului vagy Codorului), Somkúti- (V. Somcutului), Törpényi (V. Terpiului). H e g y e k é s h e g y e s r é s z e k: Bakó, Virághegy, Cichegy, Gyöngyhegy vagy Balogoj, Cichegylajos, Jérikó, Bélahegy (Dealul Tirului), Rózsahegy, Szentpéterhegy, Kakashegy, Egés (Igiş), Nagymező (Dealul Fânatelor vagy Câmpul mare), Rompás, Tilalmas, Huhu. H a t á r - é s d ű l ő n e v e k: Solymostó,⁴ Huhu (d.), Ispotályrét. E r d ő k: Bakó, Bungur vagy Réterdő, Birtokossági, Perzselt, K e r t e k: Bárókert, Csákánykert (néha későbbi birtokosáról: Kádárkert), Weérkert. T e m e t ő k: Rózsahegyi, Nagytemető,⁶ Zsidótemető. R é g i u t c a n e v e k:⁶ Törvényfa-, Hidegkút-,

¹ *Mulató* > *Malató*, hátraható hangilleszkedéssel.

² Valószínűleg sajtóhiba!

³ A városnak egy kis teknőben fekvő része.

⁴ Nagyrészt vasúti műhelymunkások által lakott csaknem különálló városrész a vasúti állomás környékén.

⁵ T. i. a Szamos balpartján épült várostól számítva, tehát a Szamos jobb partján levő telep.

⁶ Régen e helyen dolgozták fel a Szamoson leusztatott fát; ma már a telep megszűnt, de a belőle maradt épületek néhány újjal hasonlóvá városrészt alkotnak.

⁷ Ma már beépítve; néhány éve még beépítetlen játszóhely és szénaáruló hely volt.

⁸ Vízlevezető árok.

⁴ Még ma is részben vizenyős, lápos terület; kitűnő termőföld.

⁵ Az első nagyrészt kath. és katonai, a második nagyrészt ref. temető.

⁶ Nagyrészt máig fennmaradtak, de az új rumén elnevezésekkel mind jobban feledésbe mennek.

Temető-, Mulató-, Bakó-, Egés-, Dellő-, Árok-, Fuváros-, Fazekas, Kodor-vagy Timár-, Felső- és Alsórév-, Cigánysor-, Szalka-, Désaknai-, Kiskirály-, Kisszekeres-, Rózsa-, Bodonkőz-, Óvár-tér, Szamosújvári-, Somkúti-, Postakert-, Tanya. Más elnevezések: Dellő-árok, Királyárka,¹ Holt Szamos.

(Folytatjuk.)

SZABÓ T. ATTILA.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Szt. H. B. írja: Az akadémiai szótárban ez áll: *éjszaka*, helyesen: *éjtszaka*. Kérném annak okát adni, hogy az Akadémia a *t-t* itt miért mondja helyesnek, mikor azt alig használják. — **Felelet:** Téved abban, amikor azt mondja, hogy az *éjtszaka* formát alig használják. Úgyszólván minden magyar ember a szót így mondja: *éccaka*, azaz kettős *c*-vel, s ez okból van *ét-szaka* vagy, ami szintén lehetséges, *éjt-szaka*. A szó összetétel. Az *éjt=ét*-ben a *-t* az a rag, amely ebben is van: „böjtölt tiz napot”; az utótag pedig a *szak* szó, amely a régi nyelvben 'táj, vidék' jelentésű. Manapság az irodalomban az *éjszaka* kezd terjedni. Ez azonban nem felel meg a közbeszédben valóságosan élő *éccaka*, *éjcaka* formának, amit az eredet szerint *éjtszaká*-nak kell írni.

M. J.

B. D.-nak: *Csehszlovákiá*-t kell írni, kötőjel nélkül. A kötőjellel írás: *Cseh-Szlovákia* csak akkor volna helyes, ha az előtag országnév vagy jelző volna (pl. *Ausztria-Magyarország*, *Dél-Magyarország*). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy *Csehszlovákiá*-t helyesebb volna magyarul *Cseh-tót Köztársaság*-nak nevezni, mert a *szlovák* szó nem tartozik bele a magyar nyelv szókészletébe.

M. J.

Bátyk Zsigmond írja: Van-e „Kecskemét dűlő” Győrszentivánon? — K. I.-nak egy cikkekém ismertetése kapcsán tett arra a döntőnek szánt „bökkenő” megjegyzésére, hogy „odaváló ismerősei és az ottani születésű és állandóan ott lakó Pajor Vendelné, szül. Csanaki Rozália, *Kecskemét* nevű dűlőt nem ismernek” (MNy. XXVII, 333), tudatom, hogy a nevet nem én költöttem oda, mert a közkezen forgó ú. n. katonai térképeken (1 : 75.000, 1 : 200.000), a nyolcvanas évek elejétől kezdve mindegyik kiadáson, sőt az 1921–22-es új felvétel lapon is (1 : 25.000), a mondott helyen ezek a nevek olvashatók: *Kecskemét*, *Kecskeméti szőlő*, *Kecskeméti erdő*. Mindezen lapoknak a nyatérképén (Gradenkartenblatt Z. 15. C. XVII. Section N.O., 1 : 25.000, Wien, 1880.), természetesen ugyan csak rajta vannak e nevek. Ezekről vettem én a *Kecskemét* nevet, amit, geográfusoknak írván, teljesen feleslegesnek tartottam külön megemlíteni. (Ha máshonnan veszem, szokásom szerint megemlítem.) — Még azt sem mondtam meg, hogy *Kecskemét puszta* és *Ketskemét* (így!) *dűlő* az 1874-ben megje-

¹ Kb. 50–70 méter mélységű, palás anyagba vajt vízmosás, mely a Szamosba torkollik.

lent „Győr megye és város egyetemes leírása“ című munkában és a hozzá mellékelt térképen is szerepel a korábbi „táborkari“ és „épít. igazg.“ felvételek alapján — amit a megkérdezett szentiváni tanuk, úgy látszik, szintén nem ismernek —, csupán annyit mondtam, hogy a „megyei monográfia“ban és Pesty kéziratos gyűjteményében nem találunk a névre vonatkozó adatokat“ (értsd magyarázatokat). Megemlítem még, hogy a hivatkozott megyei térképnek idevágó része alkalmasint ennek a felvételnek az alapján készült: „Culturen Skelett des k. k. 10. Vermessungs Inspektorats 1857. W. C. XIII. 30“, amelyen persze a szóbanforgó név is rajta van. Az eredeti, több száz lapból álló kéziratos gyűjteményt (ú. n. coneretualis térkép, 1:36.000 méretarányban). néhány évvel ezelőtt szerezte meg ajándékképpen Győrffy István kollégám közvetítésével a vezetésem alatt álló intézet. — A névnek ezek szerint tehát van egy kis multja is! — Rám esvén már most akaratlanul a „megbökkenés“ sora, meleg és jószándékú érdeklődésére hivatkozva, tisztelettel felkérem K. I-t, nézzen utána és írja meg többünk okulására, miképpen kerültek ezek a „nemvaló“ nevek a mondott térképekre?

K. I. írja: BÁTKY ZSIGMONDNAK a győrszentiváni *Kecskemét*-tel kapcsolatos megjegyzéseihez legyen szabad néhány szót fűzőm. Nem hinném, hogy a Bátkytól most megjelölt katonai térképek általában is, a Föld és Ember olvasói körében is annyira közkézen forognának, hogy ilyen *Kecskemét*-féle határnév esetében rájuk mint forrásra utalni fölösleges volna. Még kevésbé fogadhatom el közkézen forgó forrásműnek a FEHÉR IPOLY szerkesztette és 1874-ben megjelent „Győr megye és város egyetemes leírása“ c. könyvet. Mindegy! A BÁTKY idézte forrásokban csakugyan van *Kecskemét*. Ámde: „Van-e »Kecskemét dülő« Győrszentivánon?“ BÁTKYnak erre a kérdésére nem felelhetek mást, csak azt, hogy n i n c s. Legalább az odavalók nem tudnak róla, hanem a kérdéses határrészt *Öreghegy*-nek hívják. Sőt, amint módomban van megállapítani, az új és régi telekkönyvekben sincsen semmi nyoma *Kecskemét* dülőnévnek. Erre nézve t. i. a következő fölvilágosítást nyertem: „A Győrszentiván határában, délkeletre Böny irányában fekvő szőlő neve: *Öreg szőlők*. Ez a hivatalos elnevezése ma is; így szerepel az 1845—1846. évben készült úrbéri térképen, s ez az elnevezés az azóta több ízben készült térképeken. Az 1845—1846. évi térképen az *Öreg szőlők* elnevezés alatt szereplő terület nincs számozva, ami azt jelenti, hogy újraosztás tárgyát mint szőlő nem képezte, maradt azoké, akiké volt. Hogy 1845—1846-ban kiké volt, nem állapítható meg, mert mint osztás tárgyát nem képező területről és annak tulajdonosairól földkönyvet nem készítettek. Hanem a telekkönyvi hatóság irattárában levő és az 1856 után, de a 60-as évek előtt készült telekjegyzőkönyvekből kiderül, hogy az *Öreg szőlők* az ú. n. »Urbéres telkes gazdák«-é volt. Ezen határrész *Kecskeméti* elnevezés alatt már az 1845—1846. évi úrbéri rendezéskor sem szerepelt. A Böny község határában az *Öreg szőlők* folytatásaképpen jelentkező határrésznek a neve az 1856. évben készült eredeti helyszinelési térképen, valamint a mai

térképen is *Örkényi földekre dülő erdő*. Ennek a határterületnek a művelési ága akkor is, ma is erdő. A terület a helyszíneléskor (1856.) készült telekjegyzőkönyvekben mint »Nemesi birtok« szerepel, de már ekkor sem egy uradalomnak képezte tulajdonát, hanem több nemes ember birtoka volt.“ — Ezek után rejtély, hogy — BARKYVAL szólva — „miképen kerültek ezek a »nemvaló« nevek a mondott térképekre“. A rejtélyt talán csak a katonai térképek alapjául szolgáló előmunkálatok áttanulmányozásával lehetne földeríteni.

S. R.-nek: Az akadémiai helyesírás szerint *Izvolszkij*-nak kell írni a háború kezdetén szereplő orosz külügyminiszter nevét. K. P.

Z. V.-nak: A *föl nem rakott lakás* kifejezés, amelyet WESZELY GYULA (MNY. XXIV, 52) budapestizmusként jegyez fel, bajjal lehet az, aminek Ön gondolja: a német *aufräumen* szolgái fordítása. T. i. az *aufräumen* jelentése 1. 'takarítani, rendbe szedni', 2. 'pusztítani', 3. 'tágítani, tisztítani'; a *räumen* utótagé 1. 'kiüríteni, eltakarítani', 2. 'tisztogatni, takarítani' (vö. KELB.³). Tehát itt 'rakás' nem szerepel. Bátran elfogadhatjuk a *föl nem rakott lakás* Weszely adta értelmezését: 'lakás, amelyben nincsenek felagatva [felrakva] a függönyök és nincsenek kiterítve a szőnyegek'. Más eleme a budapesti nyelvkiesnek az Öntől említett *fölrámolt lakás, szoba* 'amelyben a butorok takarítás miatt helyükről el vannak véve'; ez már valóban az *aufräumen* vagy a *räumen* visszhangja. B. K.

Rézler Gyula írja: A „Szavak, mondások szatmármegyei községekből“ c. közleményhez (MNY. XXVII, 328—30) járuljanak ezek a Nyírbátorról, Nagykárolyból való adatok: *Zehernyés* 'dohogó, fojtva zsémbelődő'. — *Gezemicézni* 'jelentéktelen dolgokkal foglalatkoskodni, lábatlankodni'. *Ne gezemicézz!*

Sarkadi László Sajószentpéterről írja: *Szidja, mint a bokrot*. Vajjon a cserjét kell-e itt értenünk? . . . mert van másféle *bokor* is: „Istenem, Istenem! . . . Ugyan mi lelt engem? | Három rőf pántlika körül nem ér engem! | Eddig egyet vettem: *bokorra* kötöttem, | De most hármát vettem s *bokrot* nem köthettem!“ (Gyöngyvári Katica-féle ballada.) A *bokor* megkötéséhez bizonyos ismeret szükséges, és gyermekek nem köthetnek *bokorra*, csak *csomóra*. [Vö. *bokor* 2. 'csokor' MTsz. SZERK.] Kioldása bizonyos türelemmel, gondal jár, sőt ha a *bokor* összegubbanosodik, bosszankodással is. Az ember meg nem állja, hogy ne káromkodjon. „Sietek, mert otthon *bokros* teendőim várnak.“ — szokták mondani azok, akiknek nem-egykönnyen elvégezhető, halmozott, feldolgozásra váró hátralékuk van.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZZÁROS.

A nagyszentmiklósi kincs feliratai.

Azok a tudományos problémák, melyek a nagyszentmiklósi kincsel, az urál-altaji népek tárgyi kultúrájának talán leg-szebb emlékével kapcsolatban felmerültek, Magyarország archeo-lógiájának legérdekesebb, de egyúttal leghomályosabb kérdései közé tartoznak.

A régészeti kutatás már körülbelül tisztázta azt, hogy a nagyszentmiklósi edények alakjának, ábrázolásainak és díszítő motívumainak keletkezésénél elsősorban perzsa, jele-sen szaszanida befolyással kell számolni, e mellett azonban erős középázsiai befolyás érvényesül, s bizonyos bizánci jelensé-gek is észlelhetők.

A kincs dátumát illetőleg semmi határozottat nem tudunk. HAMPEL régen paleográfiai és archeológiai okok alapján a IV—V. századba tette, de később maga is belátta, hogy bizo-nyítása nem volt helytálló, s ekkor a VIII. századot vette fel a kincs keletkezési idejéül. KONDAKOW¹, THOMSEN² és ZIMMERMANN³ a IX. század második felére gondolnak, még-pedig főleg azon az alapon, mert a kincset bolgárnak tart-ják. Úgy gondolják azután, hogy ha a kincs bolgár, akkor csak a bolgárok keresztyénségre térésének idejéből való lehet, mert van benne egy keresztelő csésze. Ennek a véleménynek nincs alapja. (Azon a megfontoláson épül fel, hogy a kincs oly területen került napvilágra, mely a magyar honfoglalás előtt a bolgároké volt.) Egyetlen figyelemreméltó dolog a kormeghatározás szempontjából az a körülmény, hogy az egyik görögbetűs feliraton van egy sajátságos alakú Β (Β), s ez — mint már HAMPEL megállapította — csak a IX. századtól fogva fordul elő;⁴ FEHÉR⁵ szerint pontosabban 820 és 906 között.

A nagyszentmiklósi aranyedényeken feliratok vannak, s e feliratok három csoportra oszlanak.

A 9. és 10. számú csészéken egy görögbetűs — mindkét csészén azonos — felirat van. A csészék közepén kereszt, a köralakú feliratban a Christus-monogramm látható. A felirat nehezen olvasható, de világosan látszik benne a ΥΔΑΤΟC szó, a ὕδωρ 'víz' genitivusa. A feliratot BRUNO KEIL olvasta el,

¹ Geschichte und Denkmäler des Byzantinischen Emails (Frankfurt a. M., 1892.) 40. ² SamlAfh. III, 352—3. ³ Kunstgewerbe des frühen Mittelalters (Wien, 1923.) 106.

⁴ Omurtag felirataiban is: THOMSEN, SamlAfh. III, 352.

⁵ A bolgár-török műveltség emlékei 124.

s kimutatta — amit már HAMPEL is mondott —, hogy az egész görögül van, s hogy a keresztelésre vonatkozik.¹ Olvasása és fordítása a következő: Χρ(ιστὸς) μετὰ ὕδατος ἀν(θρώπου) ἀπέλυσ(ε)ν ἀ(ν)εῖς τὸ ν(έ)ον πν(εῦμα) ἄγ(ι)ον „Christus hat mit Wasser den Menschen erlöst, emporsendend (daraus) den neuen heiligen Geist.“

Egy másfajta felirat van a 21. számú csészén, szintén görög betűkkel, de kétségtelenül nem görögül. E feliratot, mely jól olvasható, jelentéktelen régebbi magyarázatkísérletek után THOMSEN fejtette meg 1917-ben „Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Miklós“ c. dolgozatában.² Megállapította, hogy a felirat török, és következésképpen olvassandó, illetőleg fordítandó:

BOYHAA · ZOAPAN · TECH · ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ · ΒΟΥΤΑΟΥΛ · ΖΩΑΠΑΝ · ΤΑΓΡΟΓΗ · ΗΤΖΙΓΗ · ΤΑΙΧ. *Butaul zoapan täsi dügütügi Butaul zoapan tarruyy iëgi täsi.*

'Butaul župan fejeztette be a csészét, (ezt) a csészét, melyet Butaul župan tétetett alkalmassá a felakasztásra.³

THOMSEN magyarázata, melyet MLADENOV és BANG⁴ nem fogadtak el, szerintem kétségtelenül helyes, csak néhány helyesbítést kell hozzáfűzni.

Először is hangsúlyozni akarom, hogy a hangok jelölése a feliratban nem a rendes. A BOYHAA szóban az OY o-hangot jelöl, mert a görög feljegyzésekben ez a méltóságnév mindig omikronnal van írva.⁵ A ZOAPAN ~ ZΩAPAN szóban egy magánhangzó két magánhangzójellel van jelölve. A ΔΥΓΕΤΟΙΓΗ szóban a harmadik szótag ü-je OI betűkkel van írva; ez az írásmód érthető, mert az oi jel a tizedik századig ü hangot jelöl, és X—XI. századbéli kéziratokban az oi és u jelek gyakran fel vannak cserélve,⁶ de mégsem szokásos. A ΤΑΓΡΟΓΗ szóban egy u hang a szabálytól eltérőleg o-val van jelölve. Itt tehát a török szavaknak nem az irodalmi művekben használatos átírását látjuk, hanem egy kevésbé képzett embernek egészen egyéni, bár hibátlan írásmódját.

A ΒΟΥΤΑΟΥΛ ΖΩΑΠΑΝ nevet — bár erősen kételkedve — már korábban⁷ egy besenyő fejedelem nevének tartottam. (Ezt a gondolatot most meglehetősen bizonyossággal kimondhatom.) Konstantinos Porphyrogenetos „De administrando imperio“

¹ HAMPEL: ArchÉrtes. IV (1884.), 60; KEIL: Repertorium für Kunstwissenschaft XI (1897.), 258—81.

² Kopenhagen, 1917. Dán Akadémia; SamlAfh. III, 325—53.

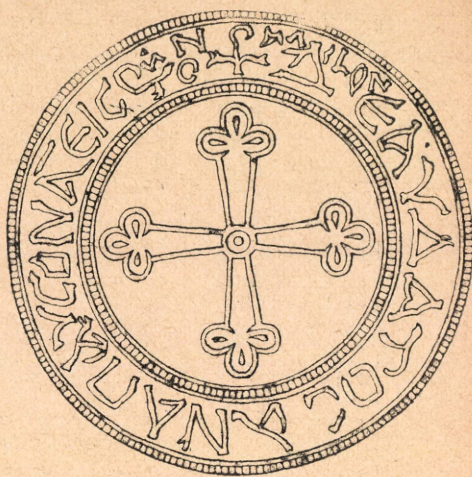
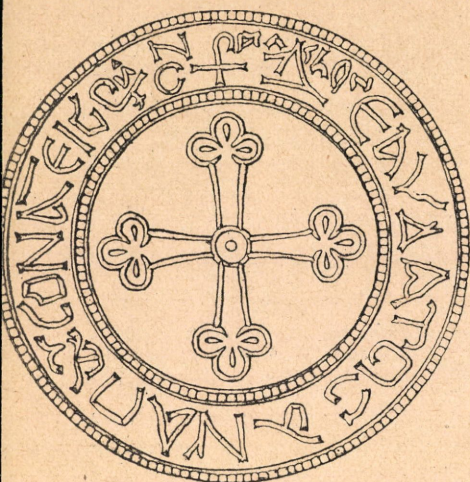
³ „Le zoapan Bouila a achevé la coupe, (cette) coupe à boire qui par le zoapan Boutaoul a été adaptée à être suspendue.“

⁴ UngJb. VII (1927.), 331—7; több mint kalandosan: JELIC: Strzygowski-Festschrift 147 kk.

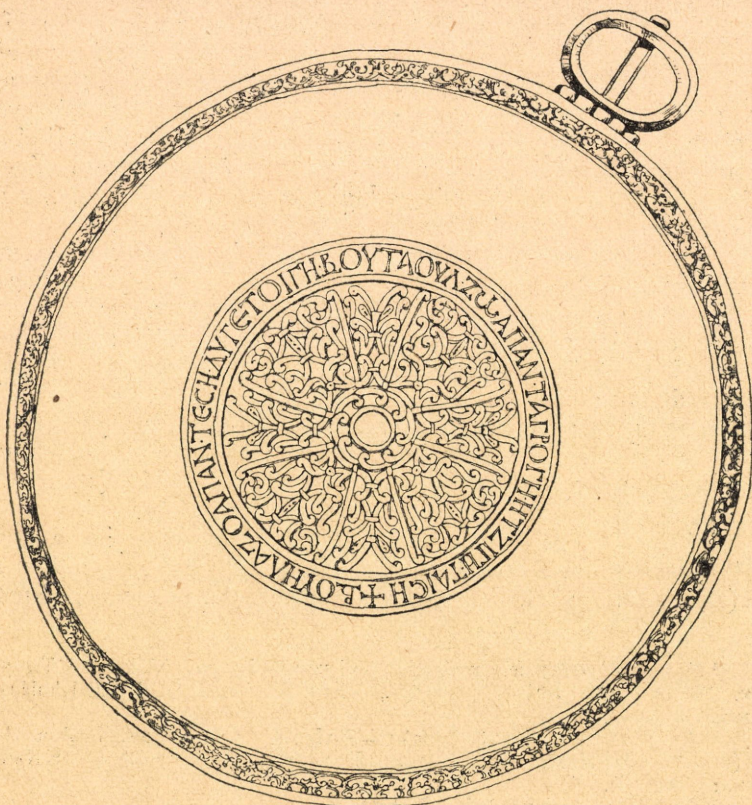
⁵ MARQUART, Chronologie 41, jegyz.; BEŠEVLIJEV: A Nemzeti Múzeum Évkönyve, Sofia (bolgárul), 1922—1925., 405. l.

⁶ MORAVCSIA GYULA közlése.

⁷ MNY. XVIII (1922.), 7.

A 9. és 10. sz. csészek görög felirata.

A 21. sz. csésze görögbetűs besenyő felirata.

c. művében (37. f.) azt olvassuk ugyanis, hogy a besenyők Τζοπόν = *Čaban*¹ nevű törzsének fejedelmét 889-ben Βαρά (τὸν Βαράν)-nak hívták. Az *-ul* < *oyul* végzet török személynevekben annyit jelent, mint 'fia'.² ΒΟΥΤΑΟΥΛΑ ΖΩΑΠΑΝ tehát *Bota-ul Čaban*-nak olvasandó. Hogy a *Čaban* törzsnév személynévül szerepel, jól érthető; ez az eset gyakran előfordul török fejedelmi neveknel.³

Néhány felvilágosító megjegyzést szeretnék még ehhez hozzáfűzni.

A Βουτα = *Bota* név⁴ megfelel a török *Bota* névnek, amely többször előfordul, vö. pl. kirgiz *Bota-qan*.⁵ Konstantinos Porphyrogenetosnál a név Βαρά-nak van írva, és a magyar régiségben is *Vata* alakban fordul elő.⁶ A két utóbbi alakban az első szótag feltűnő *a*-ja valószínűleg török magánhangzó-váltakozásra megy vissza. Mint nomen appellativum a *bota* szó a kirgizben, keleti-turkesztániban és a csagatájban annyit jelent, mint 'újszülött teve, fiatal teve az első évben' (RADLOFF). Ilyenfajta nevek a törököknél nagyon kedveltek.

A Ζοαπαν szónak a Τζοπόν = *Čaban*-nal való azonosságát a Ζοαπαν *z*-je tette előttem kétségessé. A török *č* hangot ugyanis a bizánci feljegyzések rendszerint *τζ*-vel adják vissza. Ha azonban meggondoljuk, hogy egyfelől ez a felirat nem alkalmazkodik a rendes átiráshoz, másfelől, hogy bár ritkán, de mégis előfordul, hogy az idegen *dž*, *č* hangot a bizánci feljegyzések *z*-vel adják vissza,⁷ akkor úgy találjuk, hogy a *Čaban* = Ζοαπαν egyeztetésnek semmi sem áll útjában.

Az *oa* ~ *wa*-t a ΖΟΑΠΑΝ ~ ΖΩΑΠΑΝ-ban *a*-nak olvasom. Kevésbé valószínű (nem is vélekedett így még senki), hogy itt két magánhangzóval vagy kettőshangzóval van dolgunk. Az *a*-t csak *a*-nak lehet olvasni (az *ä* olvasat itt alig jöhet tekintetbe), esetleg talán *o*-nak, de semmiesetre sem *u*-nak. (Ez már nem szokatlan írásmód, hanem hiba volna.) Az omikron rendszeren *o* és *a* hangot jelöl, a mi mesterünknel *u* is lehet; de ez az utóbbi olvasat itt az *α* miatt nem fogadható el, *u* hangot sohasem jelölhet *α*. A Ζ(Ω)ΑΠΑΝ szónak tehát a szláv *župan*-hoz semmi köze sincs.⁸

Itt egy török szóval van dolgunk, mint ahogyan a felirat összes többi szava is török. Ha pedig így van, akkor a ΖΟ(Ω)ΑΠΑΝ szó *z* betűjét csak *s*-nek, *dž*-nek vagy *č*-nek

¹ Az *o* a görög feljegyzésekben sokszor *a* hangot jelöl. ² THOMSEN, SamlAfh. III, 344–5. ³ L. „A honfoglaló magyarság kialakulása” c. munkám 82–4. l.

⁴ Az *ou* olvasásához vö. Βουηλα = *Boila*. ⁵ RADLOFF, Proben III, 90 (69). L. még HOUTSMA, Ein türkisch-arabisches Glossar 29. ⁶ NAGY GÉZA: Turul IX, 54.

⁷ L. Népünk és Nyelvünk III, 184.

⁸ Ugyanígy FEHÉR, A bolgár-török műveltség emlékei 125.

olvashatjuk, mivel a *z* hang a törökben szó elején nem fordul elő.

Hogy ebben a feliratban valóban a *Boila Čaban* és *Botaul Čaban* nevekkkel van dolgunk, azt teljes világossággal mutatják a kincsnek rovásírásos feliratai, amelyekkel később foglalkozom.

Nem fogadhatom el továbbá THOMSENnek a TECH = TAICH = *täsi*-re vonatkozó magyarázatát sem. THOMSEN azt hitte, hogy ez a szó a *täpsi* 'kis tál' szónak egy eddig ismeretlen alakja. Ezt nem tartom valószínűnek, és a szót a *tas-y* 'tál-a' szóval egyeztetem. THOMSEN figyelmét nem kerülte el, hogy a *tas* szóra is lehet gondolni, de ezt a gondolatot elvetette,¹ mégpedig a vocalismus eltérése miatt. Azonkívül azt is valószínűtlennek tartotta, hogy a *tas* szó, amely arab eredetű, ilyen korán előforduljon egy török nyelvben. Azt a kérdést is felveti, hogy a szóbanforgó tárgyra nem illenék-e a *täpsi*-nél jobban a *tas* elnevezés.

Kezdjük azzal, hogy az utolsó kérdésre válaszolunk.

Hiábavaló dolog volna, ha a *tas* és *täpsi* szónak különféle jelentéseit most felsorolnók. Mind a két szó általában azonos jelentésű, és a török edénynevek jelentései nagyon ingadozók, de az oszmánli *altyn, gümüš tas* 'arany, ezüst ivócsésze' (RADLOFF, Wb.) azt bizonyítja, hogy jelentéstan szempontból semmi kifogásunk sem lehet azon feltevés ellen, hogy itt a *tas* szóval van dolgunk, mert hiszen valóban arany ivócsészét látunk magunk előtt.

Azt sem lehet akadálynak tekinteni, hogy a *tas* arab jövevényszó. A törökben kétséggkívül voltak arab jövevényszók már a nyolcadik században, mikor a törökség bensőbb viszonyba került az iszlámmal. A besenyők régebbi hazájukban, amelyet Ibn Rusta, Al Bakri írt le, keleten (oguzok) és délnyugaton (kazárok) olyan török népekkel érintkeztek, melyek az iszlám kultúrájával szoros kapcsolatban voltak, és melyeknek a nyelvébe (elsősorban perzsa közvetítéssel) arab elemek is kerültek be. A besenyők egy része a X. század első negyedében áttért az iszlámra;² ennek kétséggkívül az volt az előzménye, hogy a mohamedán kultúrával már korábban megismerkedtek. Különben a *tas* szó a törökben világosan nem tartozik az újabb jövevényszók közé, RADLOFF szerint megvan az oszmánliban, a krímiben, a tümeniben és a toboliban, PRÖHLE³ szerint pedig a kaukázusi karacsájban is.

Különösen fontos azonban a vocalismus kérdése (*tas* ~ *täs*[*i*]), de ez a nehézség szintén elhárítható. Mindenekelőtt az Ural folyó besenyő nevére utalok, mely a többi nyelvjárás *Jajyq* alakjával szemben *Jäjik*-nek hangzik, és azt mutatja,

¹ SamlAfh. III, 345, jegyzet.

² MARQUART, Streifzüge 72—3.

³ KSz. X, 137.

hogy az $a > \bar{a}$ hangváltozás a besenyőben nem volt ismeretlen.¹ „Árpádkori törökjeink“² c. értekezésemben kimutattam, hogy a besenyő nyelv szorosan összetartozik a magyarországi kun nyelvvel és a Codex Cumanicus nyelvével. Ezek a nyelvjárások bizonyos esetekben $a > \bar{a}$ hangváltozást mutatnak, különösen j és $\check{c}$ mellett; ugyanezt a jelenséget a volgai törökben is megtaláljuk. A volgai törökben még azt is észlelhetjük, hogy az eredeti a , $\bar{a}$ minden látható ok nélkül, különösen jövevényszavakban $\bar{a}$ -vé változott.³

A besenyőben tehát bátran feltételezhetünk egy *täs* alakot 'csésze' jelentéssel.

Végül azt a szép mondattani szerkezetet, amelyet THOMSEN fordításában alapul vett, nem látom a feliratban. A *dügütügi* és *tagrugü* szóban két $-k$ képzős nomen verbale van, amelyek meglehetősen önállóak. Hogy ezeket a *täsi*, illetőleg az *ičigi täsi* szóval nem lehet egész szoros kapcsolatba hozni, mutatja az a körülmény, hogy az egyik a *täsi* után, a másik az *ičigi täsi* előtt áll. Én — amint fordításomból kiderül — lazább szerkezetet teszek fel.

Ami azonban a legfontosabb, THOMSENnek a *dügütügi* és *tagrugü* alakokra vonatkozó magyarázatát, amely iránt kezdetben kissé bizalmatlan voltam, — pedig ezek magyarázata oly fontos, hogy voltaképpen rajta fordul meg az egész felirat értelmezése —, most tökéletesen helyesnek találok. „Maḥmud al-Käšgharīs Darstellung des türkischen Verbalbaus“ c. értekezésében (KSz. XVIII, 33—4, 40, 45) BROCKELMANN a $-q$, $-k$ képzős nomen verbaléval is foglalkozik, és néhány példájában ennek az alaknak ugyanolyan használatát látjuk, mint amilyent a besenyő feliratban találunk. Az ilyen példák, mint *anyḡ jük kötrüki kör* 'nézd, hogy viszi a terhet', *anyḡ suv kötrüki kör* 'nézd, hogy megy át a vizen' tökéletes megfelelői a *tagrugü*-nak.

A felirat tehát következőképpen fordítandó :

'Boila Čaban csészéje, mely az ő megrendelésére készült; Botaul Čaban csináltatta a csatját, az ő ivócsészéje ez.'

Ebben a feliratban egyetlen bolgár-török fonetikai sajátsgot sem lehet találni, ezzel szemben a hangzóközi $-k$, $-q$ képviselete határozottan más nyelvjárássra, mégpedig éppen a besenyő-kunra utal.⁴ E jelenségre a felirat rövidege ellenére is bőven van példánk: két $-g$ ($< -k$ -) a *dügütügi* ($< tükütüki$)-ben, két $-γ$ a *taγruγy* ($< taγruqy$)-ban és a $-g$ az *ičigi* ($< ički$)-ben. A $k > g$, $q > γ$ hangváltozás feliratunk

¹ Konstantinos Porphyrogenetos, De adm. imp. 37. ² Népünk és Nyelvünk III, 169—85. ³ Példákat l. Népünk és Nyelvünk III, 181, 183.

⁴ Nem a bolgárra mutat már a *dügütügi d*-je sem. Semmi okunk sincs arra, hogy a bolgárban szókezdő *d*-t tegyünk fel; MIKKOLA két adata: *davšan* és *doγs* (JSFOu. XXX₃₃, 11, 12) több mint gyanús.

nyelvében biztonsággal megállapítható, viszont a bolgár nyelv, mint a magyar nyelv török jövevényszavai¹ és a Τζακαράης törzsnév² mutatják, megőrizte az őstörök *-k-*, *-q-* hangot. Ezzel szemben a besenyő és kun nyelv legfontosabb újításai közé tartozik, hogy bennük a szóközépi *-k-*, *-q-* hang *-g-*, *-r-* (> *-j-*) hanggá változott.

*

A nagyszentmiklósi aranyedényeken található feliratok harmadik csoportját azok a feliratok alkotják, amelyek ismeretlen írással vannak írva.

1. (A 8. sz. csészenén. A feliratot voltaképpen az alsó sor ábrázolja; a felső sor HAMPEL rekonstrukciója, melyen az első előírást és a beponcolt feliratot tünteti fel.)

2. (A 7. sz. ivókürtön.)

3. (A 9. sz. csészenén.)

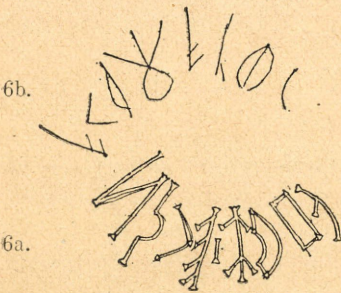
4. (A 22. sz. poháron.)

5a.

5b.

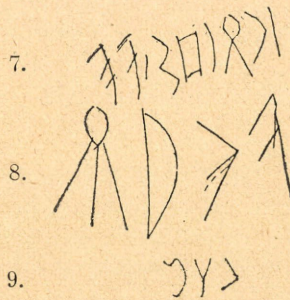
(A 10. sz. csészenén.)

6b.

6a.

(A 23. sz. poháron.)

7.

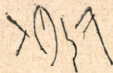
8.

9.

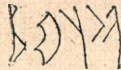
(A 6. sz. korsón.)

¹GOMBOCZ, BTürkL. 166—7. Évkönyve, Sofia, 1922—1925., 404. l.

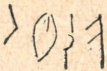
²BEŠEVLIJEV: A Nemzeti Múzeum

10a.

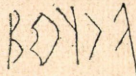
(A 3. sz. korszón.)

11.

(A 15. sz. nyeles edényen.)

10b.

(A 4. sz. korszón.)

12.

(A 16. sz. nyeles edényen.)

13. 14.

(Az 5. sz. korszón.)

81

15. (A 11. sz. billikomon.)

16. (A 2. sz. korszón.)

Ilyen feliratot a kincsnek tizenhárom darabján láthatunk (a 2. számú korszón levő jelek nyilvánvalóan nem ezzel az írással vannak írva). Összesen tizennyolc felirat van, ezek közül tíz (5b., 8., 9., 10a., 10b., 11., 12., 13., 14., 15.) egyetlen betűcsoportból, tehát minden valószínűség szerint egyetlenegy szóból áll; hét felirat — köztük öt azonos — (2., 3., 4., 5a., 6a., 6b., 7.) két betűcsoportból és a 8. számú csészének hosszabb felirata (1.) négy betűcsoportból.¹ A négyszavas feliratban a szavak (= betűcsoportok) keresztlettel vannak elválasztva;² azonkívül ugyanilyen keresztet van ennek a feliratnak az elején és végén, valamint a görög betűkkel írt besenyő felirat elején; a 2., 3., 4., 5a., 6a., 7. feliratokban a két alkotórészt rövid, a sor közepén álló függőleges vonal választja el egymástól, a 6b. feliratban pedig semmiféle választójelet nem látunk, habár a felirat valószínűleg két szóból áll, mert nyolc betű van benne, melyek közül a négy első mint önálló felirat is szerepel. A 2., 3., 4., 5a., 6a. feliratok (jelentéktelen eltérésekkel, melyekről alább lesz szó), azután a 10a. és 10b., végül pedig a 11. és 12. feliratok azonosak; a 10a. és 10b. feliratok pedig meg egyeznek a négyszavas 1. számú felirat első szavával (jobb-

¹ E felirat egyes részei bekarcolással elő vannak rajzolva; a bekarcolás — mint az ábra alapján (71. l.) megállapítható — kétszer történt meg; a poncolásnál a másodikat vette figyelembe a mester, mert ez volt az, amely megfelelt a rendelkezésre álló helynek.

² Görög eredetű; l. HAMPEL: ArchÉrtes. IV (1884.), 51—2.

ról számítva). A tizennyolc felirat tehát tizenhét szóból áll. Hét felirat, köztük a legnagyobb, az 1. számú, poncolva van, tizenkettő karcolva, a 23. számú kelyhen pedig a poncolt felirat mellett egy karcolt felirat látható. (Vö. 71—2. l., ábra.)

A fentemlített két elválasztójelen kívül a feliratokban 22 betű fordul elő, amelyek közül egyesek csupán egyszer, a többiek többször szerepelnek.

Ezeknek a feliratoknak a megfejtését már többször megkísérelték, de a kísérletek elfogadható eredményre nem vezettek.

A XIX. század negyvenes éveiben JERNEY JÁNOS a kincs feliratait a magyarból akarta magyarázni, de eredményeit nem adta ki.¹

1866-ban FR. DIETRICH e rovásírásos feliratokat a rúnáírás segítségével akarta megfejteni.² KONDAKOW³ néhány feliratban (2., 3., 4., 5a., 6a.) az ἐπισημεν görög szót vélte felfedezni, s két bolgár tudós, BALASČEV és MLADENOV tovább dolgozott ennek a nem valami szerencsés gondolatnak az alapján, mely különben már HAMPEL fejében megfordult.⁴

FISCHER KÁROLY ANTAL a feliratokat a magyar rovásírás alapján próbálta magyarázni.⁵ Többször keresték a megoldást a türk írás segítségével (erre a lehetőségre NAGY GÉZA már 1895-ben utalt a Millenáris Történetben, CCCXXXIII. l.), így 1909 körül egy ismeretlen magyar tudós, akinek megfigyelését THOMSEN ismertette⁶ s 1915-ben MÉSZÁROS GYULA⁷ és SUPKA GÉZA.⁸

Bolgárnak tartja ez írást FEHÉR GÉZA „A bolgár-török műveltség emlékei“ c. munkájában. (155., 157. l.) Véleményét arra alapítja, hogy a kincs bolgár, s hogy a rovásírásos feliratok betűi hasonlítanak bizonyos Bolgáriában talált tamgaszerű jelekhez.

Ezek a magyarázó kísérletek azon a módszertani hibán hiúsultak meg, hogy a kincs rovásjegyeinek hangértékét más ábécék jeleivel való hasonlatosság alapján akarták meghatározni, és mivel az alapul vett ábécék között nincs egy sem, amelynek jelei a kincs rovásjegyeivel világosan egyeznének, arra kényszerültek, hogy kétséges egyezések alapján önkényesen állapítsák meg a rovásjegyek hangértékét. Magától értető-

¹ Magyar Hajdan és Jelen. 1847. 5; 1. HAMPEL: ArchÉrtes. IV (1884.), 2—3.

² Runeninschriften eines gothischen Stammes auf den Wiener Goldgefassen des Banater Fundes: Germania XI, 177—209. L. THOMSEN, SamlAfh. III, 330—1. ³ Geschichte und Denkmäler des Byzantinischen Emails (Frankfurt a. M., 1892.) 40. l. ⁴ MLADENOV: UngJb. VII (1927.), 31 kk., ahol a szerző a török feliratot, mellyel THOMSEN foglalkozott, kevésbé sikerült revízió alá veszi; MLADENOV: A Nemzeti Múzeum Évkönyve, Sofia, 1922—1925., 362—80. l., 1. G. IL'INSKIJ: Vestnik Naučnogo Obščestva Tatarovedenija No. 8. (1928.), 123 kk. — HAMPEL, Goldfund 68.

⁵ A hun-magyar írás és annak fennmaradt emlékei (1889.) 40—59.

⁶ SamlAfh. III, 331—2. ⁷ Ethnographia XXVI, 1—21. ⁸ ArchÉrtes. XXXV, 50—64, XXXVII, 8—86.

dik, hogy ennek az eljárásnak semmi haszna sincs. Ilyen alaphiba mellett már kisebb jelentősége van annak, hogy ezek a magyarázó kísérletek olyan alakokban bővelkednek, amelyek nyelvtörténeti szempontból lehetetlenek.¹

A magyarázó kísérletek eljárásának szemléltetésére egy rövid feliratnak (5b.) MÉSZÁROSTÓL és SUPKÁTÓL származó értelmezését mutatom be. Ezzel talán annál is inkább tartozom, mert ezek a legújabb kísérletek, s nagyjában helyes irányban is keresik a megfejtést.

A felirat a következő: $\mathbb{M}1\gg$

MÉSZÁROS ezt jobbról balra olvassa, az egyes jegyeket sorban a következő türk jelekkel tartja azonosnak: $\mathfrak{y} = \text{türk } \lambda \text{ } \check{c}$, $\mathfrak{v} = \text{türk } > o, u$, $\mathfrak{1} = \text{türk } \mathfrak{v} k$, $\mathbb{M} = \text{türk } \mathfrak{M} \mathfrak{N} \text{ } \ddot{o}, \ddot{u}$; a feliratot így olvassa el: *'ič uk ü; ič a. m. 'igyál', uk a. m. 'hallj, érts', az ü-t (meg nem engedhető módon) üj-re egészíti ki és a teleut öi 'idő, mérték' szóval egyeztetni; az egészet pedig így fordítja: 'igyál, de tudj mértéket'. Ez természetesen több mint szabad fordítás, mivel a betűk, amelyeket MÉSZÁROS itt megtalálni vélt, legjobb esetben *ič uq ü*-nek olvashatók és 'igyál, halld meg . . .' -nek fordíthatók. Ennek azonban nincs semmi értelme, és a mellett még fennmarad egy érthetetlen *ü*. (Megjegyzendő ezenkívül, hogy a teleut *öi 'idő'* újabb alak, melynek a türkben és az ujurban *öd* felel meg.)*

Ugyanezt a feliratot SUPKA balról jobbra olvassa. Már maga ez az eljárás megfosztja a magyarázatot a szilárd talajtól, mivel SUPKA a feliratokat rendesen jobbról balra olvassa. A jeleket a következő türk betűkkel azonosítja: $\mathbb{M} = \mathfrak{M} \mathfrak{N} \text{ } \ddot{o}, \ddot{u}$, $\mathfrak{1} = \mathfrak{v} k$, $\mathfrak{v} = \mathfrak{v} s$, $\mathfrak{y} = \mathfrak{f} g$, és a feliratot *üksüg*-nek olvassa, ami szerinte a. m. 'törés'. Ilyen török szó azonban nincs, SUPKA a kojib. *ük-* 'tönkre menni', kirg. *ük-* 'szétörölni' szóból származtatja.

*

Ezekkel a kísérletekkel szemben már THOMSEN rámutatott a megoldás helyes útjára: figyelmen kívül kell hagyni minden rokonnak vélhető ábécét, és a betűk hangértékét tiszta spekulációval kell meghatározni.

Én is meglehetősen sokat foglalkoztam ezekkel a feliratokkal, míg végül sikerült őket megfejteni. A megfejtéshez pedig egy régi és egyszerű úton jutottam el.

Tudjuk, hogy a görög írással írt török feliratban két személynév van: Βουηλα Ζωαπαν és Βουταουλ Ζωαπαν. E két nevet *Bojla Čaban*-nak, illetőleg *Botaul Čaban*-nak olvasom, ezeket az olvasásokat fent részletesen megokoltam. A *Bojla Čaban* és *Botaul Čaban* neveket kerestem én a rovásírásos feliratokban. Nem kellett sokáig keresni; mindjárt feltűnt, hogy az 1. számú felirat: $+DN+\mathfrak{y}\mathfrak{v}\mathfrak{v}\mathfrak{y}\mathfrak{1}+\mathfrak{1}\mathfrak{y}\mathfrak{1}+\mathfrak{v}\mathfrak{v}\mathfrak{1}+$ két első

¹ THOMSEN, SamlAfh. III, 329 kk.

szava (jobbról balra) *B°jla Čaban*-nak olvasható¹ (a kereszt jel nem olvasandó). A 3. és 4. számú korszokon levő 10a. = 10b. felirat: >0>1 e szerint *B°jla*-nak olvasandó és a korszok tulajdonosát jelöli meg. Ezt körülbelől tíz év óta tudom már, de mikor az így nyert hangértékekkel a többi feliratot próbáltam értelmezni, semmi kielégítő eredményre nem jutottam.

A mult év novemberében azután elolvastam KAI DONNER és MARTTI RASÄNEN „Zwei neue türkische Runeninschriften“² című szép kiadványát. Egy kőszénből készült orsón levő türk-betűs kis feliratot közölnek a szerzők, amely $q^a d^{12} r^{12} q - a \gamma^{21} \dot{\zeta}^a q$ -nak, azaz 'orsó-korong'-nak olvasandó. A felirat tehát egyszerűen a tárgy megnevezése. Ekkor eszembe jutott, hogy hasonló feliratok RADLOFFnál³ is találhatóak; egy fémtükör felirata *Küd Aruk Bäk küzküsi* 'Küd Aruk Bäk tükre', egy másik fémtüköré pedig: *Er Ankas Töšäk* [?] *küzküm üzük* 'Er Ankas Töšäk tükröm, ?'.

Azonnal a nagyszentmiklósi kincs rovásírásos felirataira gondoltam. Mivel a görögbetűs feliratban itt is előfordul többek között az *ičigi tüsi*, vagyis 'ivócsésze' megjelölés, talán — legalább is részben — a rovásírásos feliratok szintén magukat a tárgyakat nevezik meg. Munkához fogtam, és néhány órán belül a feliratok nagyobbik része meg volt fejtve.

Az első felirat, amelynek értelmezése ennek a gondolatnak az alapján sikerült, a 10. számú csészén levő 5b. felirat volt: >11>>. Ez a felirat négy betűből áll, melyek közül kettőt a *B°jla Čaban* névből már ismertem: a második jel (mindig jobbról számítva) *a*, a harmadik *b*. A felirat egy lapos csészén van. A török *tabaq* szó jutott eszembe, amely 'tál, csésze' jelentésű, és amely kitűnően illik ide. Most már — egyelőre feltevésszerűen, később teljes bizonyossággal — a $\dot{\zeta}$ *t* és $\mathbb{N} = \mathbb{N} q$ jelek hangértékét is ismertem. (Utóbbi az azonos 2., 3., 4., 5., 6a. feliratokon kétszer $\mathbb{N}$, háromszor $\mathbb{N}$ alakban fordul elő, a két betű tehát ugyanazt a hangot jelöli.) A *tabaq* szó RADLOFF szerint megvan a kazániban, a kirgizben, az oszmánliban és több szibériai nyelvjárásban (alt., tel., leb., sor); a tarancsiban *tabax* alakja van, oszmánli, balkár és szagaj területen a *tamaq* alakot is ismerjük, az oszmánliban a *tabadžyq* deminutiv alak is előfordul, a Codex Cumanicusban pedig *tabac* alakban van meg a szó. (Ez a besenyő nyelvnek a kunnal való közeli rokonsága miatt különösen fontos.)

Ezután a 11. és 12. számú (két kis csészén levő) két azonos feliratot: >B°1>1 fejtettem meg. A *ba*-betűcsoport, tehát a szó kezdete, itt is ismeretes volt. Most már elő lehetett venni a szótárt. Mindjárt rátaláltam a *baqradž* szóra,

¹ A sor tetején álló kis betűkkel a feliratokban ki nem írt magánhangzókat jelzem. Ilyen ki nem írt magánhangzók majdnem minden régi török írásban vannak.

² JSFOu. XLV₂ (1931.), 7.   ³ Alttürk. Inschr. 346.

amely hangalak és jelentés tekintetében egyaránt ideillett. A szó szabályos besenyő-kun alakja *bayradž*-nak hangzik. A *baqradž* az oszmánliban a. m. 'nyeles rézedény', a kazáni *baqrâ* a. m. 'kis lábas vagy merőkanál hosszú nyéllal', s a *bayradž* szó itt a kincs két kis nyéllal ellátott csészéjén fordul elő. A szó az ujj. stb. *baqyr* 'réz' szóból származik; a Codex Cumanicusban, vagyis a besenyő testvérn nyelvében *bagir* alakja van;¹ maga a *baqyr* szó képzőelem nélkül a kirgizben nyeles edényt jelent, mégpedig 'vizmerítőkanalat'. Idetartoznak még: kar L. *baqyr*, tel., küer. *paqyr*, bar. *paqyr*, tel. *pakras* 'réz, egy kis öntöttvas csésze' és tob. *baqradž* 'vasfazék'.

Most visszatértem a hosszúkás csészén levő legnagyobb felirathoz (1.). A felirat a következő:

+DN+ᠶᠣᠳᠠᠵᠢ+ᠶᠣᠳᠠᠵᠢ+ᠶᠣᠳᠠᠵᠢ+

A két első szót már ismertem: *Bojla Čaban*, továbbá a harmadik szó három első betűjét is: ᠶᠣᠳᠠ = *ča(ä)r* . . , végül a negyedik szó első betűjét: N = *q* . . . Az > jelet eddig csak *a* jelentésben találtam, de az minden további nélkül világos, hogy ezt a jelet *ä*-nek is olvashatjuk; a régi török írásokban az *a* és *ä* jelölésére rendszerint ugyanazt a jelet használják.

A feliratban levő harmadik és negyedik szó minden valószínűség szerint jelzős viszonyban áll egymással. Először tehát az utolsó szót kerestem és megtaláltam a *qaš* szót, melynek jelentése eredetileg 'kiemelkedés, part, szél', de amely az oszmánliban 'fatál, csésze' jelentésben is előfordul, és a deminutiv -*q* képzővel (*qašyq*) több dialektusban 'kanál' az értelmé. Az eredeti jelentés kétségkívül 'edény, melynek pereme van', tehát 'tál', és ugyanígy fejlődött aztán a 'kanál' jelentés, mint ahogy az ujjur *čam* 'tál' szó az oszmánliban továbbképezve *čamčaq* alakban 'nagy fakanál, fából való ivóedény' jelentésekben található meg. Vö. még Codex Cumanicus: *chasuc* 'kanál', csag. *qašyq* 'fakanál', kir., karL. *qasyq* 'kanál', karT. *qašux* 'ua.', tel., bar., sor *qažyq* 'nagy főzőkanál', egy másik ablaut-alakban: tar., keletturk. *qošuq* 'kanál'; kaz. *qašajak* 'konyhaedény', melyet RADLOFF *qašyq* 'kanál' és *ajaq* 'csésze' részekre bont.

A *qaš* 'tál' jelzőjét szintén nem volt nehéz megtalálni: ez nem más, mint ᠶᠣᠳᠠᠵᠢ = *čäriz*, mely *čärüz* alakban az oszmánliból és csagatájából ismeretes. (Az *ä* ~ *i* váltakozás hasonló esetekben nem ritka.) A *čärüz* szó az oszmánliban 'édesség, nyalánkság, desszert, hideg enni való, utóétel' jelentésekben ismeretes, a csagatájban² 'száraz; könnyű; valami enni való; gyümölcs; aszalt szőlő, mazsola, füge' jelentésekben. (قورور *خفيف* يه جك شیتی *میوه و فواکه و عیش *موز *میوز *زیب)

¹ 60v 2; BANG: SBPreussAWPh. 1912. XXI. Taf. II.

² Šeiḫ Suleimān, ed. Stambul.

Az egész felirat tehát így fordítandó: 'Bojla Čaban csemegés tálja.'¹

Megemlítem még, hogy ZENKER szerint² a *čärüz* kis tárgyerocon felszolgált édességet jelent.

Oroszországban Poltavától nem messze 1912-ben egy kincset találtak, amely igen közel áll a nagyszentmiklósi kincshez.³ Ebben a kincsben találunk egy ezüsttálat, melynek a nagysága megfelel a mi tájunk nagyságának, és amelyet A. BOBRINSKOJ GRÓF a kincsről írt cikkében⁴ „serebrannaja vaza dlja fruktov“, vagyis 'gyümölcsöstál' néven jelöl meg.

E felirat betűinek olvasását a többi feliratok igazolják. Egy kivétel van, az D š betű, melynek olvasását azonban az összefüggés biztosítja.

Most a 9. számú kis felirat megfejtése következett, mely két másik felirattal együtt a 6. számú korszón található. Ez a felirat csupán három betűből áll, de az a körülmény, hogy ez a három betű az eddigi eredmények alapján csupán egyféle-képpen olvasható, különös fontosságot ad neki. A felirat: ʎʎ. Az első betűt *a*-nak vagy *ä*-nek lehetne olvasni, de itt csak az *a* olvasat lehetséges, mert a második betű *γ*, *γ* mellett pedig *ä* nem fordulhat elő; a harmadik betű *i*, itt — *γ* mellett — velaris *y*. A feliratot tehát *aγy*-nak kell olvasni, és mivel a mássalhangzó jele két magánhangzó jele közt van, semmit sem lehet hozzáolvasni. *Aγy* jól ismert régi török szó, jelentése 'bőkezű' és 'drágaságok, értéktárgyak, kincs, gazdagság, adomány, a jáándék'.⁵

Most következnek az öt azonos felirat: 2., 3., 4., 5a., 6a. Ezek azzal tűnnek ki, hogy poncolva vannak, mint a nagy (1. számú) felirat, míg az összes többi feliratok karcolva vannak; azonkívül két betűcsoportból állanak, mint a 7. felirat. Ez az öt felirat különféle tárgyakon fordul elő, az ivókörtön,

¹ Feltűnő a 3. sz. birtokos személyrag hiánya; a két megjelölés (a tulajdonos neve, a tárgy neve) kissé laza összefüggésben vannak egymással; e jelenséget megértjük, ha tekintetbe vesszük, hogy néhány edényen csak a tárgy neve, néhányon csak a tulajdonos neve található, az 5. sz. korszón pedig ott van a tulajdonos neve és felette a tárgy megnevezése.

² Dictionnaire turc-arab persan, s. v. *čärüz*.

³ „Egyes darabok (pl. ivókört, kelyhek) a nyersanyag és tárgyi forma szempontjából azonosak; a poltavai lelet jellege más, t. i. gazdagabb; sok olyanféle tárgytípust egyesít magában (pénzek, övdíszítmények, lószerszáműzők, kengyelpár stb.), melyek a nagyszentmiklósi leletben hiányoznak, azonban e tárgyak technikai sajátosságai, motívum-összetételei stb. is fedik a nagyszentmiklósi fémművészeti kultúra összességét és azzal ellentmondó elemek nincsenek.“ (FETTICH NÁNDOR közlése)

⁴ Doklady, čitannye na Londonskom Meždunarodnom Kongressě Istorikov v martě 1913 g. (= Materialy po archeologii Rossiji, No. 34), Petrograd, 1914. 112. l. V. tábla.

⁵ RADLOFF, Wb.; THOMSEN, Inscr. de l'Orkhon 167—8; RADLOFF, Alt-türk. Inscr. NF. 160; THOMSEN, Turcica 67—8; THOMSEN—SCHAEDER: ZDMG. NF. III, 141—2; BROCKELMANN, Mitteltürk. Wortschatz, s. v.; RADLOFF—MALOV, Uig. Sprachdenkm. 260.

két egyforma csészén (9. és 10. sz.) és két egyforma kelyhen. (22., 23. sz.) A felirat a következő:

𐌵𐌹𐌳𐌰𐌹𐌸𐌰𐌹

Az első betűcsoportot hagyjuk egyelőre figyelmen kívül, a második *čajq* betűkből áll (a *q* miatt *a*-t kell olvasni). Mindjárt világos, hogy itt az *ajaq* szóval van dolgunk, amely a legközönsége-sebb kifejezés ivóedények számára. Megvan a régi oszmánliban *ajaq* 'serleg',¹ a karacsájban: *ajaq* 'tál',² a jakutban: *aⁿjaχ* 'száj, egy nagy serleg, amelyből kumiszt isznak' (BÖHTLINGK), a mongolban: *ajaya* 'csésze, ivóedény'; RADLOFF („minden nyelvjárás”) 'csésze, fazék' jelentésekben ismeri (*qymyz ajaq* 'kumisz-csésze'), Kašgarinál: *ajaq* 'tál, csésze' (BRÖCKELMANN, MW. s. v.). De mi a *č*, mely az *ajaq* előtt áll? Ez *ič*-nek olvasandó, vö. balkár *ič* 'питье = ital, ivás'.³ A szóbanlevő felirat tehát *ič ajaq* 'ivóedény'.

Az 5. számú korszón a később tárgyalandó 𐌵𐌹𐌳𐌰 felirattal együtt található a 14. felirat: 𐌵𐌹𐌳𐌰, tehát *l*, *b* és egy ismeretlen jel. Ezt a feliratot *l^bk*-nek olvasom, és az *ll-bäk* személynévvel egyeztetem. A korszó másik felirata a tárgy megnevezése, ez pedig a tulajdonos neve. A 𐌵 betűt tehát a palatalis *k* jelének tartom. Sajnos, ez a jel a feliratokban többször nem fordul elő, de a hangérték megállapításában itt aligha tévedek. A régi törökségben minden írás megkülönbözteti egymástól a palatalis és a velaris *k*-t. A 𐌵 jel feltűnően hasonlít a velaris *q* 𐌵 jeléhez, és ezt aligha lehet véletlennek tartani. Végül pedig a betűcsoport értelmezésére — ahogy én látom — más lehetőség nem igen van.

Az *l^bk* névvel kapcsolatban meg akarom még jegyezni, hogy ez a név nem tévesztendő össze az *ll-bäg* ~ besenyő *ll-bäj névvel.⁴ A név második alkotórésze nem *bäg* 'vezér', hanem *bäk* ~ *päk* 'szilárd, nagyon'. Mellözve e név előfordulásának azon eseteit, amelyek bővebb magyarázatot kívánnak, megemlítem a volgai-török és kirgiz *l^bk* neveket.⁵

A 7., 13. és 15. feliratokkal együtt foglalkozom, mivel ezekben három olyan betű van, t. i. 𐌵𐌹, amelyek bennük többször előfordulnak, és amelyekkel eddig nem volt dolgunk. A 7. felirat két szóból áll, és a 6. számú korszón található két másik felirattal együtt; a 13. felirat egy másikkal együtt az 5. számú korszón áll, a 15. felirat pedig a 11. számú serlegen. A feliratok a következők:

7.	𐌵𐌹𐌳𐌰𐌹𐌸𐌰𐌹
13.	𐌵𐌹𐌳𐌰
15.	𐌵𐌹

¹ VÁMBÉRY: KSz. I, 22.   ² PRÖHLE: KSz. X, 85.

³ Sbornik . . . dlja opisanija . . . Kavkaza XLII (1912.), III, Kratkij očerk grammatiki jazyka „bolkar“, N. A. KARAULOVA 53; *ič* tehát egy régi nomenverbum, mint pl. *täbrü* 'kezdés' és *täbrä* 'elkezdeni' ugyanebben a nyelvben.

⁴ *ll-bäg*-re vonatkozóan L. PAIS: KCSA. II, 324 k.

⁵ L. RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ Török Névkönyvét (kézirat).

Ennek a három feliratnak a megfejtése sokkal több nehézséget okozott, mint az eddig tárgyalta. A megfejtésnél a következő módon jártam el.

A hetedik és a tizenötödik felirat azonos első betűje: I valószínűleg az *s* hang jele. Ez a jel — gondoltam — olyan hangot jelöl, mely szó elején gyakran előfordul. A szókezdő hangok közül a törökben csupán a *k*, *q*, *j*, *t*, *č* *s*, *b* mássalhangzók fordulnak gyakran elő. Ezek a mi feliratainkban — az egyetlen *s*-en kívül — már mind előfordultak. Az I jel ugyan a 13. felirat végén is előfordul, *s* a törökben a szó végén *s* hang rendszeren nincsen, de a kunban és a besenyőben a szóvégi *-z* gyakran *s*-re változik (Népünk és Nyelvünk III, 177—8). A 7. felirat második betűje *a*, *ä*; a harmadik betű ismeretlen, a negyedik *n*. Most átnéztem az összes török szóalakokat, amelyek itt tekintetbe jöhetnek. Főleg az ismeretlen X jel meghatározására volt szükség, mely csak *g*, *η*, *m*, *d*, *v* lehetett. Magánhangzót nem jelölhet, mivel előtte *a*, *ä* áll, *p* a besenyőben szó belsejében aligha fordul elő gyakrabban, a többi mássalhangzó jele pedig már ismeretes. Ha átnézzük a török szókincs idevonatkozó részét, csupán a *sävin-* 'örül' szótó mellett lehet dönteni, *s* ami az egész szót illeti, csupán a *sävin-* gyakran előforduló származékával, a *sävinüg* 'öröm' szóval lehet dolgunk. Ezt a feltevést igazolta aztán a 13. és 15. felirat.

Sävinüg személynév, mégpedig egy nőnek a neve; ugyanabba a jelentéstanai csoportba tartozik, mint a latin *Laetitia* női név vagy pedig *Ögrünë Tigin Tängrim* török női név. (*Ögrünë* a. m. 'öröm').¹ A *sävin-* tőnek egy másik származéka *Sävindž* 'öröm' gyakran előforduló férfi- és női név.

A felirat második része, 𐰽𐰺 a *bičü* (< *bičä* < *bej-čä*) szóval függ össze, mely a tara nyelvben 'asszony'-t, a lucki karaimban 'királynő'-t jelent. A *bäg* szó egyéb származékai a törökben gyakran előfordulnak 'hercegnő' jelentésben. Feltűnő azonban, hogy a szóvégi *ä* nincs megjelölve.²

A 𐰽𐰺𐰽𐰺𐰽𐰺 *Sävünüg bičä* feliratot tehát 'Sävinüg fejedelemsasszony'-nak fordítom.

Most áttérünk a tizenötödik felíratra: 8l. Az első betű *s*, a másodikat *η*-nek, az egész szót pedig *säη*-nek olvasom, amely egy edényt jelent. RADLOFF a sor nyelvből mutatja ki, azonosnak tartja a *sänin* szóval és a *sän* címszóra utal. Csak-

¹ A. v. LE COQ, Chotscho, 30. tábla.

² Itt talán egy *bič, *bič alakkal van dolgunk, amelyben *-č* a képző (DENY, Grammaire de la langue turque 580. l.), vagy pedig a *bikäč* (csag., kkir., kaz.) 'leány' ~ kir. *bikäs* 'a férj idősebb nőtestvére; tiszteletet kifejező megszólítás leányokhoz' ~ keletturk., csag. *bigäč* alakkal, melynek a besenyőben szabályosan *biäč felelne meg. (L. KCsA. I, 221.) Mivel ezek a feliratok történeti irásmódot tüntetnek fel, ebben az esetben a *bigäč irásmódot vártnók. Még kell azonban gondolni, hogy itt egy megszólításul gyakran használt szóról van szó, amely szabálytalan változásokat is szenvedhetett.

hogy, sajnos, RADLOFFnál sem a *sānīn* szó, sem pedig a *sān* nincs meg. Kāšarínál *sānūk* (ghuzz) alakot találunk 'korsó' jelentésben (BROCKELMANN, MW.). Idetartoznak még RADLOFFnál: krími *sān* 'fazék fedővel' és az azerbajdzsáni *sānān* 'kanna vagy merőkanál agyagból'. Hogy az 8 betű *n* hangot jelöl, azt megerősíti a 13. felirat.

A 13. felirat 𐎠𐎡 *n z g s* betűkből áll. Két szó van itt, melyek közül az elsőt *āniz*-nek olvasom, és a szag., kojib., kacs. *ānis* (< *āniz*) 'széles, nagy, bő' szóval egyeztetem. A második szót *āgis*-nek olvasom, és 'száj, nyílás'-nak fordítom. E szó régi alakja a törökben *a;yz*, és ez a velaris alak él ma is a török nyelvjárásokban. De e mellett van a szónak palatalis alakja is (*āüz*) két szibériai nyelvjárásban (tara, kúrdak). Az is lehetséges, hogy a palatalis alak a besenyőben az **ānizayys* > *ānizūgis* összetételben keletkezett,¹ de valószínűbb, hogy ebben az esetben ugyanazzal a palatalizációs jelenséggel állunk szemben, amely a fentebb tárgyalt *Jājik* < *Jajyq* és *tās* < *tas* alakoknál mutatható ki. Az *ānizūgis* alak *s* hangjáról már fentebb (79. l.) beszéltem.

Az *ānizūgis* kifejezés tehát annyit jelent, mint 'széles száj, széles nyílás'; egy ilyen kifejezésnek azonban a törökben 'széles szájú, széles nyílású' jelentése is van, mint pl. a *qara-qalpaq* népnév nem 'fekete sapká'-nak, hanem 'fekete sapkás [nép]'-nek fordítandó. Vagy pedig — hogy egy, magyarázatom szempontjából igen fontos példát idézzek — a csagatáj *qabaqalay* 'füles korsó, füles csésze' eredeti jelentése nem 'nagy fül', hanem 'nagyfülű [edény]'. Különösen figyelemreméltó, hogy a *qulaq* szó, illetőleg — ami még különösebb, a szó palatalis alakja, *külāk*, önmagában is előfordul 'füles edény, füles korsó' jelentésben. Ez valószínűleg elvonás egy *būjük qulaq* 'nagyfülű' > **būjūkkülāk* vagy más ehhez hasonló kifejezésből. Az *ānizūgis* 'széles szájú, széles nyílású [edény]' épen olyan edénynév, mint *qabaqalay* 'nagyfülű [edény]' vagy mint a magyarban az *orros*, *óros* 'csücskés-szájú kancsó' Nagy-Kun-ság, Heves, Szatmár megye (MTsz. II, 23).

Az azonos 2., 3., 4., 5a., 6a. feliratok: 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤𐎥𐎦𐎧𐎨𐎩𐎪𐎫𐎬𐎭𐎮𐎯𐎰𐎱𐎲𐎳𐎴𐎵𐎶𐎷𐎸𐎹𐎺𐎻𐎼𐎽𐎾𐎿𐏀𐏁𐏂𐏃𐏄𐏅𐏆𐏇𐏈𐏉𐏊𐏋𐏌𐏍𐏎𐏏𐏐𐏑𐏒𐏓𐏔𐏕𐏖𐏗𐏘𐏙𐏚𐏛𐏜𐏝𐏞𐏟𐏠𐏡𐏢𐏣𐏤𐏥𐏦𐏧𐏨𐏩𐏪𐏫𐏬𐏭𐏮𐏯𐏰𐏱𐏲𐏳𐏴𐏵𐏶𐏷𐏸𐏹𐏺𐏻𐏼𐏽𐏾𐏿𐏰𐏱𐏲𐏳𐏴𐏵𐏶𐏷𐏸𐏹𐏺𐏻𐏼𐏽𐏾𐏿 első részét (a kifejezés második része *īc-aj^aq* 'ivóedény') nem tudom kielégítően megmagyarázni, mivel a negyedik betű csak itt fordul elő, és hangértékét az összefüggésből nem lehet megállapítani. Nagyon valószínű, hogy ez a 𐎠𐎡𐎢 személynév. Az első betű *t*, a második a 7. feliratban az *ū* jeleként fordul elő, de esetleg *u*, *ö*, *o* hangot is jelölhet (közös jele van ebben a besenyő írásban az *a*, *ā*, úgyszintén az *y*, *i* hangnak; hogy azonban az *ū* jele *u* hangot is jelölhet, vagy pedig *ö* hangot is, mint a türk írásban, vagy *ü*, *u*, *ö*, *o* han-

¹ Vö. szag., kojib. *erñās* 'vízfordó rúd' < *erīn* 'Schulter' + *a;as* 'Baum, Stock'; karL. *kögüt* 'zöld fű' < *kök ot*; kaz. *kügät* 'fakó (lő)' < *kük at*, *tārrikan* < *tārriqan* (I. BANG — V. GABAIN, Türk. Turfan-Texte 27).

got, mint az arab eredetű török írásban, azt a rendelkezésünkre álló anyag alapján nem lehet eldönteni); a harmadik jel *r*, a negyedik ismeretlen, valószínűleg *m*, vagy pedig a türk írásból ismert ideogramm: ↑, ↓ *oq* 'nyíl', és ennél fogva *oq*, *uq*-nak olvasandó. A szót tehát *Turum*-nak vagy *Turuq*-nak olvasnám, ami '[Életben] maradó' jelentéssel kedvelt török személynév (vö. a *Turak* besenyő fejedelemnevet).

A 8. feliratot: $\aleph D \triangleright 1$ (a 6. korszón, *S^äv inüg bⁱž^ä?* és *ary* közt) és az ezzel bizonyosan összefüggő 6b. feliratot (a 23. kelyhen *ie aj^aq*-kal együtt): $\text{D}\Phi\text{Y}\aleph\text{D}\triangleright 1$, mely *ba(ä)š*·, illetőleg *ba(ä)š· b^{yl}n* betűcsoportokból áll, nem tudtam megfejteni.

Végül meg akarom még jegyezni, hogy a megfejtésnél a Konstantinos Porphyrogenetosnál előforduló besenyő Τζοπών törzsnév alapján megállapított *Bojla Čaban* névből indultam ugyan ki, de megfejtésem helyessége nem ezen a néven alapszik. Ha Konstantinos császár feljegyzései a besenyő fejedelmekről és törzsekről nem maradtak volna ránk, vagy pedig senkinek sem jutott volna eszébe a Βουταουλ Ζωαπαν-ban a *Bota-ul Čaban*-t keresni, ezeket a feliratokat akkor is meg lehetett volna fejteni. Abból a valószínű feltevésekből kellett volna kiindulni, hogy itt többek között edénynevekkel van dolgunk. Akkor ki kellett volna jegyezni pl. RADLOFF szótárából az összes tekintetbe vehető edényneveket — körülbelül száz ilyen név van —, és ilyen módon — némi szerencsével — bizonyosan meg lehetett volna találni a *tab^aq* és *bayr^{ad}ž* szavakat. Azután a *b* és *a* betűk ismeretének birtokában s a görögbetűs felirat *bojla* szavának figyelembevételével meg lehetett volna állapítani a háromszor előforduló *bojla* szót, továbbá az *ajaq* 'edény' szót, azután meg lehetett volna találni a *č* jelét az *ie-aj^aq* 'ivóedény' szóban. (Ez lett volna a legnehezebb lépés, de kétségkívül sikerült volna; egyszerűen keresni kellett volna egy egytagú szót, mely az *ajaq* 'edény' szó jelzőjéül odaillik, s amint az *ie* 'ivás' szó a megfejtő elé kerül, azonnal meg kell próbálnia beilleszteni.) Az *ary* felirat nem sok fejtörést okozott volna. Az *n* és *s* betűnél segített volna a megfelelő türk betűkkel való azonosság — ez akaratlanul is előtérbe nyomul, úgyhogy inkább küzdeni kell ellene —, és azután a többi már nem lett volna nehéz. Ezen az úton is végül arra az eredményre kellett volna jutni, hogy az 1. számú felirat két első szavát *Bojla Čaban*-nak kell olvasni és — természetesen — Βουηλα Ζωαπαν-nal azonosítani. Ettől egészen független kérdés azután a Βουταουλ Ζωαπαν névnek a Konstantinos Porphyrogenetosnál előforduló Βατά és Τζοπών nevekkkel való összefüggése.

Az ismeretes besenyő betűk (előfordulásuk számának megjelölésével, az azonos szókat egynek számítva) tehát a következők:

Magánhangzójelek:

> a, ä	(9)
Ÿ y, i	(2)
□ u?, ü	(2)

A magánhangzójelek elhagyásánál bizonyos szabályosságot lehet megfigyelni, amely azonban nincs következetesen keresztülvive. Hasonló jelenséget látunk a türk és a magyar rovásírásban. A besenyő írásban az *a, ä* magánhangzó jele az első szótagban rendszeren ki van írva: *Čab^an, čäriz, aj^aq, tab^aq, Sävⁱnüg, ayy, bayr^adž*; jelöletlen az *a, ä* az egytagú *q^as* és *s^aη* szavakban, továbbá az *äηⁱz^ägⁱs* szóban. A második szótagban az *a, ä* rendszeren nincs megjelölve: *Čab^an, aj^aq, tab^aq, bayr^adž, ʾlb^äk*; a szó végén *b^oĵla, de bⁱč^ä* (?). Az *y—i, u—ü, o—ö* magánhangzók, amint látszik, ritkábban vannak megjelölve: *b^oĵla; čäriz — de Sävⁱnüg és äηⁱz^ägⁱs; Tur^um* (?), *ič — vö. ʾlb^äk*. Anyagunk azonban túlságosan kevés ahhoz, hogy ebben a tekintetben biztos következtetéseket lehessen belőle levonni.

A mássalhangzók jelei:

1 b	(7)	И N q	(3)	∅ r	(3)
1 1 1 č	(4)	↓ k	(1)	l s	(3)
B dž	(1)	∅ ∅ l	(3)	D š	(2)
› g	(2)	† m?	(1)	› t	(2)
γ γ	(3)	› n	(3)	› v	(1)
› j	(2)	8 η	(2)	› z	(2)

A **1** (2) jel hangértéke és a *d* és *p* hangok jelölésére szolgáló betűk ismeretlenek. Így hát igaza volt THOMSENNEK, midőn azt mondta, hogy ezek a feliratok aligha foglalják magukba az előttünk levő írás összes betűit.¹

Ez az írás tulajdonképen rovásírás, mint a türk és a régi magyar írás. E mellett bizonyítanak a benne gyakran előforduló függőleges és ferde vonalak; a kerek vonalakat, melyek a türk és a magyar rovásírásban is előfordulnak, ez az írás feltűnően szívesen alkalmazza, egyetlen egy betűben pedig vízszintes vonalakat találunk (□ ü). Ez a vonal az, melyet a rovásírás (vö. a runákat, a türk és a magyar rovásírást) leginkább kerül. Világosan mutatják a rovásírás-jelleget az ∅ és 8 betűk.

A besenyő írás rokonságát keresve, nem gondolhatunk először másra, mint a türk írásra, mert némely lényeges általános tulajdonságban (az írás rovásírás-jellegében, a betűk alakításában, magánhangzók jelölésében) megegyezik a két írás, ezenkívül a besenyők minden valószínűség szerint beletartoztak a nyugati türk birodalomba, ebben pedig — mint a talasvölgyi feliratok mutatják — ismeretes volt a türk írás.

¹ SamlAfh. III, 335.

Ha azután közelebbről megvizsgáljuk a dolgot, arra a sajátos eredményre jutunk, hogy a türk és a besenyő írás között mindössze három egyező betű van. Ez a három betű — mely különben tökéletesen egyezik — a következő:

türk		besenyő
N	q	N И
)	n	)
	s	

Hogy e csekély számú, de pontos egyezések és a sok eltérés mögött miféle történeti folyamat van, nem lehet megmondani. Volt-e valaha több egyezés, vagy pedig a besenyő írás a türk írás felhasználásával nagy önállósággal készült: ezek olyan kérdések, melyekre adatok híján nem lehet felelni. Feltétlenül tévesnek tartanám azonban a két írás egyezéseit a véletlennek tulajdonítani.

Szorosabban kapcsolódik a besenyő írás a magyar rovásíráshoz:

magyar		besenyő
И	č	⌘ ⌘ ⌘
1	i	)
↳ q		↳ k N q
∅ ∅ l _y (< l)		∅ ∅ l
)	n	)
	^s (sz)	
γ	t	γ
⌘ u		⌘ ü (u)

Az *i* és *t* jelének vonalai a besenyő írásban megkerekedtek; már kiemeltem, hogy a besenyő írás kedvelte a kerek vonalakat. A besenyő *ü* vízszintes vonalait a magyar írás töréssel küszöbölte ki, ami természetes következménye a rovásírás technikájának. A többi egyezés aligha kíván magyarázatot. Figyelemreméltó a két *l* jelnek a részletekig menő egyezése.

A magyar¹ és besenyő rovásírásban tehát a türk írás-családnak két származékát látjuk magunk előtt. Hogy ezek az írások tulajdonképpen milyen viszonyban vannak a türk írással, az nem világos; még homályosabb, hogy miképpen fej-

¹ L. értekezésemet: NyK. XLV (1917.), 21—44.

lődtek ki, az eredeti összefüggés azonban átc sillámlik az ábécéknek reánk maradt alakjaiban.¹

A besenyő írás ismerete újabb adatot szolgáltat a török művelődéstörténethez. Kiemeli a magyar írást keleteurópai elszigeteltségéből, megszünteti kuriózum-jellegét, és a három egymással rokon rovásírás, a türk, a magyar és a besenyő bebizonyítja, hogy az írás a régi török és magyar műveltségnek szerves alkotó eleme volt.

Foglaljuk most össze az okokat, melyek arra kényszerítettek, hogy a nagyszentmiklósi kincset a besenyők tulajdonának tartsuk.

1. Mind a görög betűkkel írt felirat, mind pedig a rovásírásos feliratok olyan hangtani sajátosságokat mutatnak, amelyek egyértelműen a besenyő-kun nyelvre utalnak: *dügütügi* < *tükütüki*, *taşruşy* < *taşruşy*, *işigi* < *işki*, — *bayradş* < *başradş*.²

2. A kincsen levő *Bota-ul Čaban* 'Bota fia [a] Čaban [törzsből]' név a Konstantinos császárnál feljegyzett besenyő *Торон* = *Čaban* törzs Bará fejedelmének nevével egyeztetendő.³

3. Gardizi—Al Bakri a besenyőkről szóló tudósításában azt mondja, hogy a besenyőknek arany- és ezüstedényeik vannak.⁴ Egy magyar tudósítás is kiemeli a besenyőknek aranyban, ezüstben és ékszerekben való gazdagságát.⁵

4. A kincset közvetlen közelében találták egy olyan területnek, ahol az Árpádok korában nagyobb besenyő-települések voltak.⁶

¹ THOMSEN „Inscriptions de l'Orkhon“ (Mémoires de la Soc. Finno-Ougrienne V, 54) című művében tagadta a magyar írásnak a türk írással való rokonságát. Összegyűjtött Munkáiban (SamlAfh. III, 82, 1. jegyz.) már egy kissé módosította ítéletét. T. i. a következőket mondja (szögletes zárójelben vannak azok a szavak, melyeket a SamlAfh.-ban pótlólag hozzáfűzött):

„J'ajoute que [à mon avis] les ressemblances specieuses de l'alphabet ture et l'alphabet dit *hunno-scythique* (voir P. Király de Dada, Babil. and Oriental Record VI, no 10. 1893, p. 227 et suiv., 233) sont trop peu nombreuses et trop imperceptibles pour justifier une parenté [particulière] des deux alphabets.“

THOMSENnek ezt a véleményét nem fogadhatjuk el. KIRÁLY kísérlete nem volt komoly vállalkozás, de a későbbi kutatások igazolták, hogy a magyar rovásírás bizonyos, a türk írással közös általános sajátosságokon kívül 6 betűt tüntet fel, amelyek alak és hangérték tekintetében tökéletesen megfelelnek a türk írásnak, és további 9 betűnek az egyezése szintén tagadhatatlan. Ezek az egyezések nem lehetnek véletlenek. A magyar rovásírás története éppen elvi szempontból nagyon tanulságos; világosan mutatja, hogy két írás történeti kapcsolatát nemcsak az egész ábécé általános egyezése bizonyítja, hanem esetleg egyes jelek egyezése is. A magyar írásnak több betűje görög, kettő pedig glagolita eredetű. Véletlenről szó sem lehet.

² L. 70—1. l.   ³ L. 66 kk. l.

⁴ L. lentebb.   ⁵ L. Népünk és Nyelvünk III, 184.

⁶ L. SZOKOLAY Margit térképét: Föld és Ember IX, 88.

Konstantinos Porphyrogenetos szerint Bata besenyő fejedelem 889 körül uralkodott; fia *Bota-ul*, aki a kincsnek vagy a kincs egy részének tulajdonosa volt, 900—920 körül élt, ez tehát az az időpont, amelyből a kincs feliratait kezelhetjük. Ebbe a korba illik a B sajtáságos alakja (B), amelyről fentebb szó volt, és ebben az időben feltehetjük már, hogy egyes besenyő fejedelmek a keresztyén hitre tértek, amit a kincsben található keresztelőcsésze bizonyít.

(Folytatjuk.)

NÉMETH GYULA.

A „pesti nyelv“.¹

13. A nem idegen nyelvből kölcsönzött elemek lehetnek spontán szóalkotások, de legnagyobb részét a magyar szókincsből való átvételek. A kölcsönzött magyar szavak a jassz nyelvben vagy megváltozott hangalakban vagy megváltozott jelentéssel szerepelnek. Gyakran ugyanaz a szó hangalakjában is eltorzul, meg jelentésében is megmásul.²

A spontán képződésű szavak kérdése igen kényes. A jassz nyelvnek sok olyan szava van, melynek származásáról nem tudunk — legalább egyelőre — kielégítő magyarázatot adni; ezt a nehézséget azonban nem szabad a spontán szótermés feltevésével áthidalni, mert a régóta tanulmányozott idegen argot-k tanúsága szerint az ilyen szóalkotás nagyon ritka. Majd ha a szorgos kutatás a biztos etimológiák számát megszorítja, a fennmaradó megoldatlan rejtélyek kulcsa talán egy-két esetben ilyen spontán szóteremtésben lesz megtalálható. Ilyenféle lehet esetleg a már igen régi 1782: *gagyi* 'arany, gyűrű', továbbá sgy. *pimf* 'jelentéktelen, semmi ember', Sz. *lüke* 'bolond', Sz. *titi* 'fej' (de vö. R. *titek*, R. *titusz*), — azonban mindez igen kétséges.

A hangutánzó vagy hangfestő szavak igen ritkák. Biztos példa alig van; ilyenek JV. *bimm* 'csengetyű', Sz. *bambim* 'templom' (*bimbam*), Sz. *peccs* 'pofon', Sz. *ricsaj* 'lárma, mulatság', Sz. *trará* 'postakocsi' (a trombitajelvény miatt), sgy. *tráró* 'tívornya' és talán 1782: *búga* 'ökör', Sz. *bunyó* 'verés', sgy. *csingefon* 'telefon' (vö. Sz. *cinger*, *cvink*) és 'villamos', K. *nyehó*, melynek valószínű elsődleges 'ló' jelentésére nincs

¹ L. MNy. XXVII, 228—42, 284—95.

² Van a jassz nyelvben néhány, a köznyelvben már elavult vagy csak az irodalom útján forgalomba kerülő szó, amely sem alaki, sem jelentésbeli változást nem szenvedett. Ezek nyilván felsőbb körökből, talán a diákok útján kerültek a jassz nyelvbe; ilyen pl. Sz. *ipsze* 'az illető', Sz. *tokos* 'német', Sz. *angyalbőr* 'katonaruha'. — Egyes elferdült szavak viszont a gyermeknyelvre utalnak; így sgy. *kukor* v. Sz. *kuki* 'cukor'.

adat, csupán 'hús' és K. *nyeholni* 'kóborolni (loholni?)', Sz. *csacsi viz* 'ásványvíz' stb.

Önálló, spontán képzésű indulatszavakat hiába keresnénk, ellenben néhány velük rokon természetű figyelmeztető szócska akad. Ezekből aztán esetleg igék is képződhetnek. Ilyenek: Sz. *heszt!* 'vigyázz!', Sz. *pucc!* és Sz. *rucc!* 'szaladj!, iszkolj!' (erősen redukált magánhangzóval), s ezekből közszóra való idomulással Sz. *elpucolni* 'elszelelni, elhordani az irháját', majd csak 'gyorsan menni' és Sz. *ruccanni* 'elfutni'.²

14. Az átvett magyar szavak eltorzulása különböző módokon történik, melyek közül a legfontosabbak a metathesis, a szóeleji mássalhangzótorlódás előidézése, hanghelyettesítés, contaminatio, idegenszerű ejtés, hangzási hasonlóság alapján egy más, elütő jelentésű szóvá való átalakítás (népetimológia), csonkítás, torzító képzők alkalmazása.³ Gyakran ugyanaz a szó több ilyen változásban vesz részt, sőt jelentése is megváltozhatik.

A metathesises torzulás abban áll, hogy egy szóban két szótag, ritkábban két hang helyet cserél oly módon, hogy az új szó nem kelti fel egykönnyen az eredeti értelmi asszociációját. Ez az alakulásmód, amely DAUZAT szerint a fejlettebb argot-k-sajátja, nálunk elég ritka, de meglepő, hogy már 1782-ből van rá példa. Így 1782: *kosznya* 'szoknya',⁴ Sz. *bambim* 'templom' (*bimbam*), Sz. *zimó* 'mozi', *sgy. razu* 'rendőr', K. *zaka* 'haza', *duhaj* (Nyr. XLVI, 245) 'hajdú', ahol az új szó köznyelvi jelentése is segíthetett,⁵ továbbá játszi népetimológiaszerű ferdtéssel Sz. *Mezei Lipót* 'Lipótmező'. Idetartozik talán további torzulással *sgy. nuszba* v. *nuszbi* 'bajúz' (<**nuszбай?*), ha ugyan nem idegen szóval állunk szemben.⁶

Mint már fentebb említettem, a jassz-nyelv kedveli a szóeleji mássalhangzótorlódásokat, melyekre sok idegen elemében annyi példája van, s ezért ott is előidézi, hol eredetileg nem volt, mégpedig vagy egy mássalhangzó hozzátoldásával (*r, l, s, sz, z*), vagy pedig az első magánhangzó kiugratásával. Ez az eljárás csak az újabb magyar argotban terjed, s 1900

¹ A *pucolni*-t másképen is lehet magyarázni, mégpedig a rotw. *Platte putzen* (népetimológiával a jiddisch *pletegehen*-ből) 'megszökni' szóból.

² A Sz. *sztűrll!* (*sztűrll!* v. *sgy. sztrüj!*) 'vigyázz' idegen eredetű, talán ebből ugyancsak paronymikus attractióval Sz. *trillázni* 'figyelmeztetni, felhívni a figyelmét', bár a szó eredete lehet B. *trillihokken* 'lábbal való jeladás a hamis kártyázásnál'.

³ Az anagramma, azaz egy szó hangjainak (sőt gyakran betűinek) bizonyos rendszer szerint való felcserélése, amely pl. a francia argot egy bizonyos változatában oly általános, nálunk ismeretlen.

⁴ Amikor az értelmezett szó alakulásában része volt a jelentésként közölt szónak, az utóbbit dőlt betűvel nyomatjuk.

⁵ A régi argot metathesise, ha egy példából következtetni szabad, hangok átvétele, a mai mindig szótagok cseréje.

⁶ Nem tudatosan torzító, hanem tudattalan metathesis a Sz. *sovjet* 'bíróság' < R. *Schojwet* (шпѣт), ahol talán a *szovjet* szó hathatott közre.

előtt nincs rá példa. Így Sz. *slatyak* 'sapka' (*satyak*), sgy. *dranyi* 'tanító', sgy. *zlanyi* v. *zlónya* 'villamos' (ahol a sgy. *zóna* 'ua.' < *zónázn* 'ingyen utazni' is közrehatott), Sz. *szladi* 'szálloda', sgy. *blícaj* 'bicikli' (de hathatott a *Blitz* 'villám' asszociációja is), R. *drong* 'dorong', sgy. *vlanyi* 'vilányos', K. *blohi* 'bolha' (vö. tót *bleha*), K. *klancsi* 'kanál', továbbá a már említett *sztremál*, *szlovel*, *smatesz* stb. mellett R. *zrityó* 'ülep' (tót *rit*), K. *szkoli* 'hazugság' (קִּוִּי), K. *frenzi* 'ablak' stb.¹

Néhány szóban egy-két hang helyébe teljesen elütő más hang lép. Ilyen (*meg*)*mórni* 'lopni' (*csórni*), KB. *dicsmi* 'csizma', Sz. *duli* v. sgy. *dulaj* 'iskola' (*suli*, *sulaj*), sgy. *dranyi* 'tanító', Sz. *eték* 'övék'; meglevő közszóra idomítással Sz. *megdobni* 'meglopni'.

A tréfás ferdtésnek különös esete a magyar argotban egyes szavak franciás ejtése. Ilyen Sz. *lizsé* 'liget', Sz. *szisszé* ([Margit]*sziget*) stb. Az ellenkezőjére is van példa: a diáknyelvi *gidó* (Nyr. XXVIII, 477) '*zsídó*'. Idetartoznak ilyen idegenszerű szavégek és formák, mint sgy. *of* *potyng* 'potyára' (*auf* *potyesz*; *of* tulajdonkép *auf*). Mindezek természetesen magasabb társadalmi osztályok köréből szálltak le a jassz-nyelvbe.

Néhány példa van a *contaminatio*ra is; így Sz. *siropli* 'ernyő' (*Schirm* × *paropli*), Sz. *zarglizni* 'kergetni' (vö. nyelvjárási *zargat* <: *zavar* × *kerget*) és talán a már Jókainál előforduló Sz. *csaklizni* 'elcsenni' (*csapni* × *paklizni*; de lehet, hogy ez a *csá* 'öt' szóból keletkezett német B. *Csakl* 'ötös, ötforintos' továbbképzése, s olyanféle alakulás, mint a magyar *ötön venni* 'lopni').

Gyakori jelenség a hasonló hangzású, de eltérő jelentésű szavak egymással való felcserélése; olyanféle jelenség ez, mint amelyet már meggyökeresedett rossz műszóval népetimológiának hívnak. Mindenesetre itt a tudatos alakításnak nagy szerepe van. Rendszeren elegendő az első szótag egyezése, néha az első mássalhangzóé, hogy a csere megtörténjék. Erre az eljárásra, mely különösen az idegen szavaknál gyakori, már régebbi időből is vannak példáink (l. BERKES), de főleg újabban terjed. Ilyen: B. *ferkó* 'ferbli', T. *kelepce* 'emberi nyelv' (*kereplő*), Sz. *simon* 'nem, nincs' (*nimó* vagy *mimó*), Sz. *Klári* 'kloroform', Sz. *kuruc* 'utcai nő' (*k...a*), *kuffergyár* 'bordélyház' (*kupleráj*, de vö. rotw. *Koffer* 'weibl. Schamteil'), sgy. *buzakereskedő* 'homosexuális' (*buzeráns*), sőt talán idetartozik egy 1782-i példa: *topánka* 'pálinka'. Az idegen eredetűekből a fentebb említetteken kívül még néhány érdekesebb példa: Sz. *flótázni* 'hamisan kártyázni' (Sz. *flédlizni*, *Floh*),

¹ Ilyen hangbetoldás néha a szó végén is előfordul, mint pl. Sz. *sekerc* 'jelentéktelen, senki ember' (יְדִישׁ 'nicht jüdischer junger Mensch').

B. *cápázni* 'kivenni, elvenni' (*zupfen* 'valamiből egy részt kielopni'; lehet, hogy a Sz. *csapni* 'lopni' is ehhez a tőhöz tartozik), JV. *cinkota* 'pofon' (JV. *cinköl* 'pofoz'), Sz. *Jakab* <: B.—Sz. *kóbi* '20' (כ = כָּה '20-as számjegy'), JV. *Sámson* 'kidobott, elcsapott személy' (*Samson* a *samsen* 'eldobni' igéből), Sz. *illem* 'tolongás' (JV. *ullem*), *kovaleves* 'aprópénz' (Sz. *koveleff* '21', a héber כ + א אֶלֶף כָּה '20-as + 1-es számjegy'; a származott *kovaleves* a *leves* 'pénz' hatására jelentést változtatott), Sz. *bóher* 'paraszt' (JV. *búger* < *Burger*: *pógár*), *főcsóró* 'főpincér' (*csáring*) és sok más.¹ Ilyenféle a K. *strigoletto* 'kitartott' (*strigó*, *strici*) is.

Mind idegen, mind magyar elemekben nagyon gyakori ferdtési mód a szavak megcsonkítása, mely oly módon történik, hogy a szavak vége, ritkábban eleje amputálódik, igen ritkán a szó közepéből irtódik ki egy szótag. Ilyen csonkítás az 1782-i szavak közt nincs, de gyakori a nyolcvanas évekből. A német argotnak kedvelt eljárása a szóvégi aphaeresis, s a mi példáink közül is nem egy már megcsonkulva jött át. Példák a szóvégi csonkulásra: Sz. *csill* 'gyémánt' (*csillo*gó), Sz. *dár* és *dáh* o r o g 'álkucs' (*dardli*), Sz. *flé* 'trükk, család' (*flédlizni*), B. *lá* 'forint' (*laszlovszki* és ehhez párhuzamosan B. *lé* 'krajcár', mely azonban képződhetik a Sz. *leves* 'pénz' hatására is), Sz. *meló* 'munka' (מְלָחָה; itt azonban észrevétlen rövidülésről van szó: B., JV. *meloche* > R. *melóch* > *melóh* > Sz. *meló*), JV. *há* 'kártya' (*hader*), Sz. *mó* 'mozi', Sz. *mú* 'mutyi', Sz. *spang* 'cigaretta' (*spangoli*), Sz. *tulaj* 'tulajdonos', JV. *hágú* 'félforint' (*halber Gulden*), JV. *ká* 'nő, a tolvaj szeretője' (בְּלָהָה), JV. *vá* 'csavargó' (*vagány*, *Wagant*), R. *ci* 'cigaretta', R. *di* 'disznó' (a kártyában), Sz. *szlanyi* 'szalonna' (vö. *slanina*), sgy. *bicc* 'bicikli' s talán Sz. *handzsa* 'kés' (*handzsár*). Szóeleji csonkulás, mely újabb s a magyar argot sajátja: sgy. *dő* 'erdő', Sz. *lanyi* 'villanyos', sgy. *cigli* 'bicikli', sgy. *laszti* 'lapda' (*Elastik*). Szóbelseji rövidülés: Sz. *nista* 'éhenkórász, semmiházi' (*nimolista*, vö. *nimolé* <: *nimó* <: *nem*), sgy. *uccsó* 'utolsó' és talán T. *najó* 'nem jó, rossz'. Az egész szó helyett csupán a kezdőbetű nevének használatát, mely szokás az egyesületek, intézmények címében újabb időben oly gyakori (MOVE, IBUSz, MAC stb.) szintén megvan; így Sz. *ef?* 'finom?' (s innen sgy. *efef* a kereskedelmi nyelv *prima primissima* kifejezésének analógiájára), sgy. *ká* 'k...a' (vö. *ká* < *kale*), sgy. *zsé* 'rendőr' (*zsarú*) stb.

A legáltalánosabb szóferdtési mód a képzés. XVIII. századi emlékünkből talán még csak köznyelvi tőből, ismert

¹ E példák közül egy-kettő még a német tolvajnyelv számlájára irandó (*Kóbi* = *Jakab*, *Samson*, *bocher*).

köznyelvi képzővel történik új jelentésű szó alkotása (*vág-ván(y)* 'bitska, penecillus').¹ Ma az ilyen szóképzés ritkább (pl. Sz. *hozomány* 'a börtönbe bevitt csomag'), ellenben a jelentés nélküli, tisztán torzító képzők alkalmazása igen általános, különösen 1900 óta. Azonban a határvonalat a régítől eltérő jelentésű új szót alkotó és a pusztán csak torzító képzők között nem lehet olyan pontosan megvonni, mint pl. a francia argotban. Nálunk most van az átalakulás ideje; egyes képzők mindig módosítják a szó értelmét (pl. *-cs, -ács*), mások soha (pl. *-esz*), de legtöbb hol igen, hol nem (vö. *uszi* 'uszoda'; *szurki* 'nyakkendőtü', mely azonban lehet *szurkács* továbbferdítése; *szomori* 'temetés', mely származhatik egy 'temetés' értelmű *szomorú-ból is, de erre adat nincsen), azonfelül a legtöbb torzító képzőnek még sokszor van valami csekély játszói mellézköngéje (pl. *lityi* 'liter', *omnicsek* 'omnibusz').²

A képzők rendszeresen megcsönkített tőhöz járulnak, az ellenkező (l. *svári* 'nehéz', *bubek* 'fejbúb') ritka.

Maguk a torzító képzők részint a magyar nyelv használatos játszói képzői közül rekrutálódnak, de ezek száma távolról sem olyan változatos, mint pl. a magyar népnyelvben (vö. LATZKÓ GÉZA, A játszói szóképzés; e tanulmányban jassz-nyelvi anyag is van), részint elvont szóvégek, főként idegen eredetűek (*-esz, -áj, -kli, -ek, -icsek* stb.). Sok esetben csak ritka szóvégeknek gyakori szóvéggel való felcserélésével állunk szemben: *zsibaj* (*schiboj*), Sz. *pacek* 'orr' (JV. *pacef*: talm. פּרַצְפֵּי).

A leggyakoribb az *-i* képző. Már a német tolvajnyelvben gyakori *-i* kicsinyítő képző összetalálkozva a magyar *-i*-vel, a legtermékenyebb szóalkotó elemnek mutatkozik, főképp az utóbbi időben. Így Sz. *blöki, böli* 'kutya' (*beller, blecker*), Sz. *bratyi* 'barát' (*brat*), Sz. *brili, csili* 'gyémánt', Sz. *csuri* 'vásárcsarnok', *dadi* 'apa' (cig. *dad*), *dili-s* 'bolond' (cig. *dilino*, lehet csönkítés is), Sz. *döli* 'ajtó' (דּוֹלֵת), sgy. *suli*: Sz. *duli* 'iskola' (*Schule*), Sz. *fenszti* 'ablak', *foci* 'rugólabda', *kali* 'leány' (כּוֹלֵה), Sz. *juti* 'jutalom', Sz. *köli* 'hazugság' (קוֹלֵ), sgy. *kricsmi* 'kocsma' (tót *krěma*), Sz. *lanyi* 'villanyos', sgy.

¹ A *kukszi* 'vásár', *gagyi* 'arany', *gugyi* 'ital' szavak etimológiája ismeretlen lévén, nem tudjuk, hogy az *-i* milyen természetű.

² Budapest egyes kerületeinek megvan a maguk tájszólása a jassz-nyelvben, s ezek között a legjellegzetesebb különbséget (a szókincsen kívül) épen a képzők használatában lehet megállapítani. Így a Ferencvárosban (melyre a nagyszámú német köznyelvi szó is jellemző) kedvelt képző az *-ás*, Újpest az *-a* szóvéget, a liget az *-aj, -esz* képzőket kedveli. Így állnak elő ilyen változatok, mint *makás* 'rejték' és *stikás* 'csend', *maka* és *stika*, *makaj* és *stikesz* (h. מַקוֹם 'hely' és talm. שְׂתִיקָה 'hallgatás').

cajki 'rima' (*cajka*), Sz. *lityi* 'liter', Sz. *svári* 'nehéz' (*schwer*), Sz. *szini* 'színház', Sz. *szomori* 'temetés', Sz. *szurki* 'nyakken-dőtű', Sz. *szladi* 'szálló' (*szálloda*), Sz. *spiti* 'kórház', Sz. *stadi* 'városliget', Sz. *rejbi* v. *sgy. ribi* 'gyújtó' (*Reibholz*), *resti* 'étterem', *sgy. csoki* 'csokoládé', Sz. *uszi* 'uszoda', Sz. *zsili* 'bekecs' (*gilet*), JV. *cigi* 'cigaretta', JV. *kupi* (*kupleráj*), Sz. *zaci* 'zálogház' (*Versatzamt*), *sgy. döngi, döni* 'labda' (*döngő* is), JV. *bajdi* 'hímvesző' (*pajti?*), *sgy. diri* 'igazgató', *nyaki* (Nyr. XLVI, 245) 'nyakleves', *vili* (uo.) 'villamos', Sz. *randi* 'találka', *snöli* 'zsebkendő' (*Schnelle*), *sgy. tizsi* 'pap, tisztelendő', *sgy. cuki* 'kedves, aranyos', *sgy. maszi* 'hazugság' (vö. Sz. *pikmaszi* 'ua.' és *pik* 'hazugság'), *sgy. buzi* 'homoszexuális' és rengeteg más. — Idetartozik az *-iz* igeképző is, pl. *szundizni* 'aludni', *lahizni* 'nevetni', *lepsizni* 'lebzselni' stb. — Sokszor nem *-i* a képző, hanem *-csi, -si, -ci* (*-óci*): *hapsi* 'barát' (*haber*), KB. *pipsi* 'pipa', *sgy. kuksi* 'szem' (*gucken*), *dusi* 'iskola' (vö. *duli* < *suli*), Sz. *javcsi* 'javítóintézet', R. *vilcsi* 'villamos', K. *kafcsi* 'kávéház', K. *klancsi* 'kanál', *linkóci* 'széllal bélelt ember' (*link*), Sz. *kici* 'rima' (*Kibli* < *Kübel*) stb. — Néha az *-i* vagy a *-si* elé egyéb anorganikus mássalhangzó csúszik be; így Sz. *majgi* 'majom', Sz. *müksi* 'műhely'.¹

Elég gyakori az *-ó* képző: Sz. *bratyó* 'bátya' (*brat*), Sz. *bugó* 'paraszt' (*buger* < *burger*), Sz. *csehó* 'kávémérés' (*cseherli*), Sz. *nimó* v. *mimó* 'nem, nincs' (*nem*; BALASSA szerint *niemand*, de a SZIRMAY-féle *nimó* alakban a nyúlás másodlagos, én *i*-vel sohse hallottam, s a régi adatok is *i*-t adnak), Sz. *ritkó* 'réticüle' (*ridikül*), *sgy. prosztó* 'paraszt, rendőr' (szl. *prost*), *sgy. jatyó* 'kéz' (*ját, jatty* 𐤃𐤍), R. *ligó* 'városliget', sőt további ferdtéssel Sz. *csingó* 'csendőr', *zrinkó* 'részegecs' (*zringista* vagy *zri?*). — Különösen a Ferencvárosban gyakori az *-ás* képző,² mely főleg német köznyelvi szavakhoz járul: K. *zéblás* 'kard', K. *badás* 'fürdő', K. *hardás* 'kemény', K. *rundás* 'kerek', K. *pupás* 'bábu', K. *kupás* 'fej', *sgy. cumás* 'cukorka' (*cumlizni* 'szopogatni').

Az *-aj* képző a német *-ei*-ből tiszta torzító képző: Sz. *csurbaj* 'tánciskola' (*csurblizni?*), *sgy. bringaj* 'bicikli' (*bringa* 'ua.'). Sz. *dukaj* 'dohány', Sz. *makaj* 'rejték' (h. 𐤌𐤍𐤁𐤀), *sgy. ricsaj* 'lárma', *sgy. bicaj* és *blicaj* 'bicikli', Sz. *kecsaj* 'szabó' (*kecske*), *sulaj* 'iskola' stb.; továbbá Sz. *zsibaj* 'osztózás' (*Schiboi*), sőt *bekaj* 'rablógyilkosság' (*bekajeh*; vö. *kajach* 𐤍𐤁𐤀 'erőszak').

¹ Sokszor persze az *-i* magához a szóhoz tartozik, de a beszélő torzító képzőnek érezheti; így Sz. *ocsi* 'szem' (tót *oči*), Sz. *lugnyi* 'rima' (cig. *lubyi*) stb.

² Ez az *-ás* független a magyar deverbális *-ás* képzőtől; főnévhez és melléknévhez járul, *-és* változata pedig nincsen. Gyermekekoromban családi nyelvünkben volt egy ilyen egyalakú *-ás* tréfás képző, amely főként személynevekhez járult (pl. *Lacás* 'Laci').

Néhány szláv szóból vagy személynévből elvont *-ek, -icsek* (néha játékos értelmű): Sz. *papek* 'bot', *sapek* 'sapka', sgy. *bubek* 'fejtető' (*búb*), Sz. *krapek* 'fiú' (*chlavec*), Sz. *pacek* 'orr' (*pacef*: talm. פֶּרְצֵי־וֹךְ), Sz. *rebicsek* 'revolver', *anglicsek* (Nyr. XLII, 172) 'angol', sgy. *omnicsek* 'omnibusz', sgy. *rembicsek* v. *rendicsek* 'rendben van!'

Idegen eredetű melléknemekhez gyakran járul a melléknév-képző *-s*; így *dilinos*, *dilis* (*dilino*), Sz. *fidis* 'kacér' (*fidelis*), Sz. *mátos* 'részeg' (cig. *mato*), K. *maládos* 'beteg' (*malade*), sőt *falsis* 'hamis', mely lehet a német és a magyar szó contaminációja vagy torzító *-is* (*-isch*) képző stb.

Néhány ritkább képző: *-a*: Sz. *kaffa* 'kávéház' (*Kaffee*), Sz. *kiba* 'rima' (*kibli*), sgy. *gála* 'epe' (*Galle*), Sz. *guba* 'péNZ' (*guberálni*) | *-ák*: K. *proszták* 'paraszt' (*prost*) | *-cs*: E. *rikancs* 'kacsa', Sz. *durrancs* 'rendőr' | *-ács*: Sz. *szurkács* 'nyak-kendőtű' | *-esz* (*-óresz*, valószínűleg a gyakori jiddisch *-esz*: מֵשׁ וֵי שׁוֹבֵי שׁוֹבֵי) Sz. *bakesz*, R. *katesz* 'katona', sgy. *furesz* 'goal' (fúró), sgy. *potyesz* v. *potyóresz* 'ingyen' | *-ling*: JV. *lisztling* 'molnár' | *-ka, kka*: sgy. *zrika* v. *zrikka* 'botrány' | JV. *-kli, -gli*: *vaskli* 'vas', Sz. *zarglizni* 'kergetni' | *-li* és *-lies*: K. *libali* 'leány' és K. *libalics* 'nő, asszony', *-er*: *mocsker* 'bagó' (*mocsok*) | *-uc*: Sz. *buduc* 'apróság' (?), Sz. *fiduc* 'csapodár' (*fidelis*) | *-us, -kus*: Sz. *lézus* 'újság' (*Lesertl*), K. *rundus* 'kerek', Sz. *hekus* 'detektív' (*hé* 'rendőr') | *-usz*: K. *titusz* 'fej' (vö. *titi, titek*) | *-olé*: *nimolé* 'semmi' stb. — Néhány latinos szóvég a régebbi tolványelvben gyakori volt (vö. 1782: *posterium* stb.), a mostaniban ritka, legfeljebb a diáknyelvben vagy a tréfás familiáris nyelvben találni rá néhány példát, így: *libatórium* (Nyr. XLVI, 245) 'leányiskola', sgy. *Lipócia* 'Lipótváros'.

A képzőelvonással rokon, de teljesen elszigetelt példák: *trityi* (Nyr. XLVI, 245) 'hármásban' (*mutyi*), KB. *jukker* 'fiakker', sőt távolabbról idetartozik a Sz. *feltörni* 'meggazdagodni' (vö. *letörni: to break down*) is. — A jassz-nyelvben régóta meglevő szavak mindig újabb és újabb torzulásnak vannak kitéve, így lesz a B. *zsaró*-ból *zsarú*-n át *razsú*, majd újabban *zsernyák*.

Külön tanulmányt érdemelne a valódi szóképzés és az összetétel a jassz-nyelvben, mind alaktani, mind jelentéstani szempontból. Első tekintetre feltűnik egyes képzők, eljárások, összetétel-típusok nagy népszerűsége. Kedvelt az *-ista*: Sz. *sá-pista* 'részes tolvaj' (*sáp*), *gagyista* 'gyűrűdobó' (*gagyi*), *gugyista* 'kábitó itallal működő tolvaj', Sz. *tutista* 'gazdag ember',

¹ A magyar népnyelvben is van *-esz* játszi képző.

² A *stiftka* 'lányka' nem képzett, de összetett szó: R. *Stiftl ká* (*ká* <: *kale*), melyben a beszélő a *ka* képzőt érezte.

³ A *manusz* 'ember' (cig. *manuš*) *sz-sze* idetartozik (vö. *Rókusz, sztátusz* stb.).

Sz. *nimolista* 'éhenkórász, semniházi', JV. *zrinyista* 'naplopó', (*Zrinyi-kávéház*), Sz. *klárista* 'kloroformos rabló' stb. Gyakori az elvonás: sgy. *zaba* 'étel, evés', sgy. *lóba* 'a teniszlabdaütő lendítése' (*lóbál*), Sz. *pia* 'ital' (*piál*), *kaja* 'étel' (*kajál*), K. *hanta* 'udvarlás, beszéd' (*hantálni*), *lahi* 'nevetés' (*lahizni*), sgy. *szundi* 'csend' (*szundizni* 'aludni'), *sziács* 'tanú' (*sziácsolni* < *schliachenen*) stb. Sok a mellérendelő összetétel: *piakaja* 'dinom-dánom', Sz. *pikmaszi* 'hazugság', Sz. *dáhorog* 'álkulcs' stb.

15. A tolvajnyelv egyik legjellemzőbb sajátága, hogy igen szereti a szinonimákat, azaz kevés fogalomra sok szava van. E szinonimák szakadatlanul teremnek és pusztulnak, értelmi és hangulati árnyalataik gyorsan változnak, s ezért a szemantikai jelenségek helyes magyarázata sokszor rendkívül nehéz, sőt nem egyszer teljesen tanácstalanul állunk a tények előtt. Gyakran a legkülönbözőbb irányú képzettársulások lépnek fel, egyszerre vagy egymás után, s minthogy a közbeeső láncszemek nagyon gyakran hiányoznak, az egész folyamat rekonstruálása lehetetlenné válik. Bonyolítja a dolgot az a körülmény is, hogy a jelentésváltozások hol tudatosak, hol tudattalanok, a nélkül, hogy ezt minden egyes esetben, a változás minden egyes mozzanatánál, akár csak hozzávetőleges biztonsággal is meg lehetne állapítani. Olyik-másiknak meg épen anekdotikus alapja lehet, melynek ismerete nélkül a megfejtés lehetetlen.¹

Nagyon sok olyan eset van tehát, ahol a jelentésváltozást nem tudom megmagyarázni; így pl. 1782: *bánya* 'lúd', Sz. *angolra tenni* 'megölni', Sz. *iroda* 'a szén rejteke a szesnekocsi ülése alatt', Sz. *dörrenteni* 'lopni', Sz. *faggyúzni* 'nézni, itélni', Sz. *gyula* 'civilember', Sz. *kefe* 'hazugság'. Sz. *kilözni* 'bort inni', *mári* 'hold', *tészta* 'hazugság' és sok más.

Néha viszont ellenkezőleg több magyarázat lehetséges. Valószínű pl., hogy a B., Sz. *dohány* 'pénz' esetében tartalmi hasonlóságon alapuló névátvitelről van szó. De melyek a közös jegyek? Talán a bankjegyköteg s az összekötözött dohánylevél-csomó közötti alaki hasonlóság, talán az a körülmény, hogy mind a kettő hasonló formájú erszéynek (kostöknek) tartalmát képezte. De akár érintkezési képzettársulás alapján is lehet tűrhető magyarázatot találni: a nagyon szegény emberek, csavargók, gyerekek közt a dohány birtoklása már bizonyos viszonylag kedvezőbb vagyoni állapotra utal. A legvalószínűbb az első magyarázat, minthogy úgy látszik, különösen régebben a *dohány* mindig nagyobb pénzüsszeget jelentett (B.)

¹ Így pl. alig lehetne megfejtteni a Sz. *sajtos* 'rendőr' jelentésváltozást a szó régebbi változata — K. *sajt* — ismerete nélkül; ha azonban e szót egybevetjük a *bűdös* 'gyanús, veszedelmes' kifejezéssel, a jelentésváltozás egyszerre világos. Persze később elhomályosodván az eredeti kapcsolatot, a szó a személynévképző -s-t vette fel.

Néha bizonyos tárgyi ismeretekre van szükség, melyeket a dolog természeténél fogva nem mindig könnyű megszerezni. A Sz. evező 'kéz' könnyen érthető volna egyszerűen hasonlóság alapján, de a Sz. evezős 'tolvaj' már innen alig magyarázható. Ha azonban tudjuk, hogy a tömegben együtt működő zsebtolvajok egyike rendszeren előretolakszik, két kezével hártva el evezéshez hasonló mozdulatokkal maga elől az embereket (BERKES i. m.), mindjárt világos lesz nemcsak a fenti kifejezés, hanem sok más, hasonló tőről sarjadt, pl. Sz. evezni 'lopni', 1782., E. nagy viz 'sokaság a vásárban', R. zé 'tolvajlási látóhatár' (See), valamint a német *Seefahrer*, *Seewacher* stb. A *gagyi* 1782-i 'arany' és 1900-i 'gyűrű' jelentésváltozása tapadásnak tűnnék fel, ha nem tudnók, hogy a változás a *gagyista*-n keresztül történt, aki régen hamis-arannyal telt erszényt „talált“ az áldozat előtt, majd a kincset cinkostársával megbecsülte, a szegény parasztnak „jutányosan“ eladta (BERKES i. m.), míg az újabb időben, mikor az arany ázsió-különbsége megszűnt, majd maga az aranypénz is csak emlékké vált, ugyanezt a fogást rézgyűrűvel szokták csinálni (*gagyista* 'gyűrűdobó'). Itt tehát a szó szinte művelődéstörténeti emléket őrzött meg. Hamisan magyaráznók a Sz. feketén 'a börtönszabályok kijátszásával', Sz. fekete kszí 'a börtönből ki- vagy a börtönbe becsempészett levél' szavakat, ha nem tudnók, hogy *fekete* elsősorban a börtönben (hol a szabályok tűz gyújtását tiltják) taplóként használt, elszenesített kelmét jelent.

Gyakori a jassz-nyelvben néhány olyan jelentéstani fejlődési típus, mely a köznyelvben aránylag ritka. Így elsősorban a többé-kevésbé szellemes szójáték hozhat létre új kifejezéseket. Az idetartozó példák többfélék. Legnagyobb részük azon alapszik, hogy hangképhez (akár konvergens hangváltozás, akár divergens jelentésváltozás folytán) a köznyelvben több jelentés társult, a jassz-nyelvben pedig az egyik jelentéshez a szó másik jelentésével kapcsolatos szót társítanak; ilyen pl. Sz. *aviatikus* 'munkanélküli' (aki a levegőből él), Sz. *malmos* 'szélhámos' (akár a *szélhámos* más lehetősé értelmesebből: 'ami a szelet hámba fogja', akár csak maga a *szél* szó bukkantja fel a *malom* képzetét). Vagy pedig — ami az említettel csaknem azonos — egy köznyelvi összetett vagy képzett szóhoz alkotó elemeinek elütő jelentését társítják a már megállapodott köznyelvi jelentés helyett. Ilyenek: Sz. *járásbíró* 'munkanélküli (aki bírja a járást)', Sz. *bőrbajos* 'félénk (aki félti a bőrét, mindig baja van a bőrrel)', sgy. *igazgató (úr)* 'a villamos váltóját igazító fiú', Sz. *hozomány* 'a börtönbe bevitt csomag' stb.¹

¹ Idetartoznak az ilyen tréfás, főként diáknyelvi kifejezések, mint: *Kalabriában utazik* (Nyr. XXVIII, 477) 'alsóst játszik', *Tacitusból felel* (Nyr. XXXVII, 127) 'hallgat' stb.

Másik ilyen csoport a gúnyos vagy tréfás elnevezések csoportja (nem egyszer érintkezik a szójátékkal). Alakulása szempontjából igen különmemű csoport, melyben a főnevesített összetett (periphrastikus) jelző, érintkezési asszociáció, tartalmi vagy hangulati hasonlóságon alapuló névátvitel egyaránt megtalálható, gyakran egymással kombinálva. Vaskos humor, néha szellemes gúny jellemzi ezt a csoportot. Ilyen Sz. *kéményszómoló* 'füstölő-kémények tartalmát dézsmáló tolvaj', sgy. *citrompofozó* 'utcaseprő'; Sz. *déli nyitó* 'kirakattolvaj', Sz. *csillagvizsgáló* 'kancsal ember', Sz. *bécsi jószág* 'aranyóra láncsal', sgy. *keztyűs paraszt* 'rendőr' (vö. *prosztó*), sgy., Sz. *emeletes paraszt* v. *zsarú* 'lovas rendőr', T. *újmagyar* 'cigány', Sz. *lógépész* 'lókupec', Sz. *tetübörze* 'Teleki-tér', K. *tetűpuska* 'fésű', Sz. *bárányháza* 'templom', Sz. *koporsószőg* 'dráma-cigaretta', K. *koszvakaró* 'borbély', K. *visszavető* 'fénykép' stb.

Igen gyakori a tulajdonnevek köznévként való használata. Itt sokszor a legnehezebb megtalálni a szó és új jelentése között a kapcsolatot. Ilyen E. *dorka* 'k...a', Sz. *Adolf* 'atout (adú)', Sz. *Alfonz* 'selyemfiú', Sz. *András* 'rendőr (Mihászna András)', Sz. *lizi* 'nap', Sz. *mári* 'hold', *laszlovszky* 'forint' és igen sok más.

Érdekes jelensége a jassz-nyelvnek, hogy a köznyelvben is meglevő szavakhoz jassznyelvi jelentésükön kívül sokszor a köznyelvi jelentés is társul (talán a tudat alatt). Ez magyarázza meg azt a jelenséget, hogy, ha bármily okból egy köznyelvi szóhoz egy új, jassz-jelentés asszociálódik, a szó köznyelvi szinonímái is felvehetik az új linknyelvi jelentést. Így pl. *ruha* (cig. *ruhi*) szó a 'verés' jelentéshez asszociálódván, csakhamar sgy. *zakó* is jelent verést; Sz. *(ki)köpni* 'vallani' (*spucken*) magával rántja érintkezési asszociáció útján a *kiköhögni* igét; a Sz. *lapát* 'kéz' az *evező*-re utal; a sgy. *gabonakereskedő* 'homosexualis' a *buzakereskedő*-ből lett stb.: ide tartozik talán a Sz. *matróz* 'tolvaj' (*evezős*), de vö. *Seefahrer* stb. Ilyenfélék a *csikos ruha*, *zebra ruha*, *ruhát szakítani* kifejezések is. E jelenségekkel rokon az ú. n. *calque* is.

16. A jelentésváltozásoknak mind a négy kategóriája (l. GOMBOCZ, M. Tört. Nyelvtan IV. Jelentéstan 63 kk.) megtalálható, sőt egy ötödik kategória is van, a konvención, megállapodáson alapuló szóátvitel. Ez a csoport különösen a hamiskártyások nyelvéből kerül ki; a legtöbb ilyen szó idegen eredetű, bár sokszor eredeti magyarnak látszik. Példák: Sz. *szerencse* 'tök' (*Glück*), Sz. *tessék* 'zöld' (*belieben*), Sz. *maga jön* 'hetes' (*sie* v. *sie kommen*), Sz. *mondjuk* 'nyolcas', Sz. *lássuk csak* 'tizes', Sz. *péter* 'alsó', Sz. *surányi* 'makkdisznó', Sz. *ladány* 'felső' (*Laudon*), Sz. *olló* 'kilenc', Sz. *alma* 'nem' stb. — A konvenciós jelentésváltozásokkal csinján kell bánni, mert gyakran kiderül, hogy olyan szavak, melyeket felület

vizsgálat után idesorolt volna az ember, nem feltétlenül ide tartoznak (pl. Sz. *Deák* 'ász': *deák* < *diák* < : *di* < : *disznó*).

A tárgyképek hasonlóságán alapuló névátvitel mindkét fajtája igen régi, úgyhogy már az 1782-i jegyzékből több példa van rá. Asszimilációs példák a sok közül: 1782: *tiszt-tartó* 'második főzsvány', 1782: *kígyó* 'tüsző', 1782: *láda* 'koporsó', 1782: *olvasó* 'bilincs', Sz. *abrak* 'méreg', Sz. *ápolni* 'örizni', Sz. *bökni* 'szürni', Sz. *csirke* 'fiatal lány' (innen *csirke-korzó* 'József-körút'), K. *kútágas* 'akasztófa', Sz. *tyúk*, 'nő', Sz. *szuka* 'k. . . a', Sz. *csőr* 'száj', Sz. *csuka* 'cipő', Sz. *csónak* 'gőzhajó', Sz. *furulyázni* 'újjakkal jelt adni', Sz. *gajmó* 'pipa', Sz. *húr* 'fűrész', Sz. *karperec* 'rabbilincs', JV. *sarkantyú* 'börtönvas', R. *kötőfék* 'óralánc', Sz. *kókusz* 'fej', JV. *dákó* 'hímvesző', Sz. *lepedő* 'százkoronás', Sz. *rét* v. *mező* 'sétatér', Sz. *mackó* v. *medve* 'pénzszekrény' (innen *medvenyúzó* 'hidegvágó acélszerszám'), Sz. *likasztó* 'katona' (*likasztó* 'szokotoló'¹ → lókupec → lóval bánó ember → huszár → katona), Sz. *bokros* 'íjedős', Sz. *lekapcsolni* 'elfogni' stb. — Kombinációsak: 1782: *rút ember* 'hóhér', Sz. *Alfonz* 'selyemfiú', Sz. *éhes kuksi* 'kiszorgalmú vásár, hol kevés lopnivaló akad', Sz. *fekete kuksi* 'vásár, ahol sok a csendőr', Sz. *fácán* 'úri nő', Sz. *princ* 'úri ember', Sz. *hang nélkül* 'fekete szemüveg', Sz. *hólyag* 'lusta, buta' stb.

Erintkezési képzettársulás alapján szintén régóta keletkeznek tolvajnyelvi szavak. Így 1782: *gyertya ég* 'vigyáznak' (innen *gyertyázni* 'vigyázni, nézni'), 1782: *jordán* 'zsidó', Sz. *drót* 'értesítés', Sz. *csókos kristóf* 'tök nyolcas' (egy csókolódzó pár van rajta), Sz. *lovas* 'piros hetes', Sz. *csónakos* 'piros nyolcas' (a rajtuk levő képekről), Sz. *frakk* 'adósság a vendéglőben' (ahol az adósnak valamely ruhadarabját szokták adósság fejében visszatartani), Sz. *hidegre tenni* 'megölni', Sz. *tűz* 'lárma', JV. *avas* 'rég', JV. *dül* 'alszik' stb. — Ellen-tétes képzettársulásból erednek: Sz. *durrancs* 'rendőr' (*durrantani* 'lopni'), R. *csaló* 'becsületes', Sz. *zárda* 'bordélyház'.

Nevek hasonlósága alapján végbement jelentésváltozás igen ritka. Idetartozik Sz. *zsibaj* 'zsvívásár' (eredetileg 'osztózás' *Schiboj*), Sz. *kovaleves* 'aprópénz' (magyarozatát l. fentebb), K. *illem* 'úri társaság' (< Sz. *illem* < JV. *ullem* 'tolongás').

Annál bővebb forrás a syntagmatikus kapcsolat alapján történő jelentésátvitel. Különösen a sportnyelv hemzseg az ilyenektől: *százaz* 'százméteres síkfutás', *négyszázaz* *gát* 'négyszázméteres gátfutás', *lövő* 'goallövő', *vezet* 'vezeti a futók csoportját, elől van', *indít* 'indítja a futókat, uszókat'. A többi argotból is bőven van idevágó példánk. Így 1782:

¹ *Szokotol* 'a ló fogát megfaragja (*likasztja*), hogy az állat fiatalabbnak lássék'.

mindennapi 'kenyér', Sz. *degesz* 'pénztárca', Sz. *angyal-földi* 'rabló', KB. *kövér* 'disznó', Sz. *belső* 'szív', Sz. *felső* 'emelet', Sz. *bemászó* 'bemászó tolvaj', Sz. *botos* 'polgári rendőr', Sz. *robogó* 'vonat' (vö. KB. *robogó bán*) stb. A jelzett szó marad meg az 1782: *sógor* 'német' esetében. — A leggyakoribb persze a köznyelvben meglevő tapadásos példák analógiájára készült metafora; így 1782: *rikkantó* 'kacsa', E. *csahogó* 'kutya', 1782: *füles* 'ló', JV. *ketyegő* v. *csengő* v. *pityegő* 'óra', Sz. *tollas* 'csendőr', T. *lassú* 'ökör' és igen sok más.

A fentiekben megpróbáltam a magyar argotnak igen vázlatos képét adni. Sok egyéb szempont vehető még fel,¹ s a vázoltam szempontok is kiépitendők volnának. Mások talán, kiigazítva tévedéseimet, tovább fogják folytatni a munkát.

BÁRCZI GÉZA.

Kopó.

A *kopó* 'jagd- oder spürhund' szót ma honfoglaláselőtti bolgár-török jövevénynek tartjuk. Török eredetét először RÉVAI MIKLÓS hirdette; magyarázatát elfogadta SÁNDOR ISTVÁN, HUNFALVY PÁL, VÁMBÉRY ÁRMIN (l. MNy. III, 257), MUNKÁCSI BERNÁT (NyK. XXIII, 344, XXV, 184, AKE. 423), TH. KORSCH (Festschrift-Thomsen 200), s elfogadta GOMBOCZ ZOLTÁN is (MNy. III, 257, Bulg.-türk. Lehnw.). Az oszmáni és a krími törökségben a 'kutya'-nak s azután a 'vadász-kutya'-nak is *köpäk* a neve (RADL. II, 1310). Más török nyelvben, miként GOMBOCZ is megjegyzi, nincs meg a szó, a magyar alapján azonban felteszi, hogy megvolt a bolgár-törökben is, s itt **kopay*-nak hangzott. A tényleg előforduló török szó azonban palatalis hangrendű, míg a magyar *kopó* velaris. Ezt a körülményt azonban sem GOMBOCZ (MNy. X, 295), sem MUNKÁCSI (NyK. XXIII, 344), sem KORSCH (l. fentebb), akik erre az eltérésre is figyelemmel voltak, nem tartják a magyarázat akadályának. Vannak ugyanis olyan kétségtelen török jövevénytiszavaink, amelyek a törökség egyik ágában palatalis, a másokban velaris hangrendűek. Ilyenek pl. a magyar *bölny* és *gödény* különböző török nyelvi megfelelői (GOMBOCZ: MNy. X, 295), s ilyenek tartja MUNKÁCSI (NyK. XXIII, 344) a *szúnyog* török megfelelőit is. A török *köpäk* > magyar *kopó* esetében is fel lehet tenni, hogy a török nyelvekben volt vagy van velaris hangrendű alak is.

Idegen eredetűnek tartják a *kopó* szót a következő kutatók is:

¹ Nem beszéltem a jassz-nyelv morfológiájáról és mondattanáról, bár itt is lehetne néhány érdekes megfigyelést tenni (ragozhatatlan igék; a *-ra* rag meglepő funkciógazdagsága; különös, szójátékos kifejezőmódok. mint pl. JV. *Sámson cigarettát színi* 'állását veszíteni': *Sámson* 'kidobott' stb.).

1. GYARMATHI SÁMUEL Affinitas-ában (megjelent 1799-ben) egy szerb *kovél* szóból származtatja a magyar *kopó*-t (336. l.). Ilyen szerb szót forrásaimban nem találok. Vocabularium-ában (megjelent 1816-ban) pedig ezt írja: „Kopo, kapo, L.(atine) canis venaticus, copularius, I.(Ilyrice) kopov, V.(alachice) kopou. Se.(rbice) kovél, Ge.(rmanice) Koppel, Kuppelhund.“ Az idézetből nem lehet tudni, milyen eredetű hát a magyar *kopó*. Csak annyi látszik valószínűnek, hogy GYARMATHI a következő szavakat egybetartozóknak hitte: magyar *kopó*; szlavóniai szerb-horvát *kopov* (adatok a XVIII. sz.-ból, l. HAKSZ., JAMBR.; illyrice = szlavóniai szerb-horvát): oláh *căpău*, *copou* 'kopó' (l. TIKTIN, DRWB. és ALEXICS: Nyr. XVI, 544); latin *copula* 'kötél, póráz' szóból *copularius*, amire vö. német *koppel* 'kötél' és MÁRTON, Ném.-m.-deák szótár *koppel* al.: „ein koppel hunde: összefűzött kutyák v. kopók: canes copula juncti, canes copulati“. A XVIII. sz. második felében és a XIX. sz. elején a latin *copula venatica* = német *kuppel*-t mint vadászati műszót magyarul *eb-lánc*-nak (adatok a XVI—XVIII. sz.-ból, l. NySz.) és *kopó-lánc*-nak hívták (adatok PP. 1762. m., 1782. m., 1801. m.). GYARMATHI azt tartotta, hogy a latin *copula* > német *kuppel* ~ *koppel* szóval a magyar *kopó* szintén összefügg.

2. DANKOVSKY Lexicon-ában (megjelent 1833-ban) a magyar *kopó*-t a tót *kopov* szóból származtatja (563., 598. l.). A tót *kopov*-ra l. BERNOLÁK Slow., JANCOVICS, RANK. KÁLAL, Slov. slov. — BERNOLÁK i. m. szerint van a tótban *kop* alakv. is (innen idézi KÁLAL i. m.); ha ilyen van a tótban, akkor a *kop* tót elvonás a nomen possessivumnak érzett *kopov*-ból (vö. *král*: *král'ov* stb.).

Vannak, akik a *kopó* szót eredeti magyar szónak tartják. Ezek:

1. KASSAI JÓZSEF. Szerinte (Szókönyv II, 14, III, 193) a „kopó-eb nyúl után kapkodó s azt hajtó, kergető eb“.

2. CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS. Szótáruk megemlíti, hogy némelyek a *kopó*-t a *kapó*-ból magyarázzák, ők azonban azt hiszik, hogy a szó a *kaff*, *kaff*, *koff*, *koff* hangokból vette eredetét, mert „a fölvert vadat folytonosan csaholva, vagy inkább *kaffogva*, azaz *kaff*, *kaff*, *koff*, *koff* hangon kiáltozva kergeti“.

3. SIMONYI ZSIGMOND. SIMONYI a NySz.-ban a *kopó*-t a *koplal* 'esurio' alatt sorolja fel, s a nyelvtörténeti adatok alapján jelentéseit így állapítja meg: a) 'vestigator canis, jagdhund'; b) 'rapax, vorax, räuberisch'. SIMONYI tehát a *kopó*-t a *koplal*-lal egy alapszóból származottnak tartja.

Újabban olyan bizonyítékokhoz jutottam, amelyek alapján én is azt tartom, hogy a *kopó* eredeti magyar szó, s hogy *ó* képzős melléknévi igenév, amely mai jelentését jelzős szerkezetből odaértéssel kapta.

Feltűnt nekem, hogy egy és ugyanazon időben ugyanabban a jelentésben ugyanazon alapszóból több esetben használatos volt mind az *-ó*, *-ő*, mind pedig az *-ár*, *-ér* képzős származék. Ezt a jelenséget úgy magyarázom, hogy az egyik nyelvjárásban az egyik származék, a másikban a másik származék volt használatban. Példáim a következők:

1. A királyi nyilasokat: sagittariusokat a XIII. sz.-ban az egyik oklevél *lövő*-knek (vö. 1255: Presentibus et astantibus sibi sagittariis dicti Domini Regis de villa *Luer*, l. OklSz.), a másik oklevél meg *lövér*-eknek nevezi (vö. 1273—1290: Sagittarii nostri de willa *Lwer*, l. OklSz.; 1277: Sagittarii de villa *Luer*, l. Csánki III, 593). Helyneveink ma is őrzik a régi magyar *Lövő* (ilyen helyek vannak Borsod, Szabolcs, Sopron, Vas és Zala megyében) és *Lövér* (ilyen helyek vannak Maros-Torda megyében és Sopron városában) neveket (l. MNy. XXII, 129).

2. A XIV. és XV. sz. határán a 'vizióra, folyó óra' jelentésű latin *clepsydra*-t magyarul *töltő*-nek (vö. BesztSzój.: „plebsidera — *theulther*“) és *tölcsér*-nek nevezték (vö. Schl. Szój.: „plebsidra — *telcher*“).

3. A XV. és XVI. sz.-ban a latin *cursor* "kurir, követ" magyar megfelelője *folyó* (vö. BécsiK. 56: „kiralnac *folyó*“ = *cursores regis* és l. *folyó követ* NySz.) és *folyár* (vö. PéldákK.: „mert az *folyar* en velem mondhattya“ = *cursor* habet *mecum dicere* [l. Katona L.: NyK. XXIX, 463]¹; GyöngyTör.: „Ambulus: *Cursor: folyaar*“).

Ilyen egymásnak megfelelő két szónak tartom a *kopó* és a *kopár* szavakat is. Mind a kettő annak az alapszónak a származéka, amelyhez a *kopasz*, *kopik*, *koppad*, *koppaszt* szavak is tartoznak. Mind a *kopó*, mind a *kopár* mondható helyről is. Győr megyében és a Rábaközben a learatott nádtarlót *kopó*-nak, *nádkopó*-nak hívják (l. NyK. V, 242, CzF., MTsz.); hogy pedig a *kopár*-t jelzőként használjuk a *hely*, *mező*, *föld*, *hegy* szavakkal kapcsolatban, azt a köznyelvből mindenki jól tudja. Jelzős szerkezetben odaértéssel maga a *kopár* is jelent 'terméketlen hely'-et. A MTsz. szerint *kopár* a 'kopár mező' Torontál megyében Deszken. MA.³ m.-l. részében, s így PP. minden kiadásában ez van: „*Kopár*, *Glabretum*“; CALEPINUSban is ezt olvassuk: „*Glabreta* — *Kopasz hely*, *kopár*“. Gyakori a *kopár* helynevekben is; Dunaszekcső határában van *Kopárhát* nevű rész és Somogy megyében Libickozma határában *Kopárpusztá* (l. az 1926. évi Helységnévtárt). *Kopárpusztá*-t CzF. szótára egyszerűen *Kopár* néven idézi.

Kopár azonban nemcsak hely, mező, föld, hegy lehet, hanem lehet élőlény: ember, állat s így a kutya is. A régi nyelvből ismert *Kopár* ragadvány- vagy már vezetéknev (vö.

¹ E helyre HORVÁTH JÁNOS barátom hívta fel a figyelmemet.

1418: Petro dicto *Kopar*, l. OklSz.; 1513: Simone *Kopar*, l. MNy. X, 372) ragadhatott viselőjére, mert 'kopasz' volt, de ragadhatott reá azért is, mert 'sovány' volt. A MTsz. szerint *kopár*, *kopár képtű* a 'sovány, sovány arcú' ember is. SzD.² szerint az 'éhes', pl. az 'éhes eb' mondható így is: *kopár eb*, *kopárszik* pedig ezt is jelentheti: 'éhezik, koplal' (SzD.²: „*Kopár*: kopály, s o v á n y, meddő, síma, kopasz, gulats. Kopárföld. Kopár helyenn kereskedni. Kopárodni. *Kopározom*: éhezem, koplalok. *Kopár*: éhes, p. o. eb“; SzD.¹ 41: „*kopározatl*: éhezttél“; *kopározik* l. még NySz., MTsz.).

A *kopó* szó szintén előfordul a nyelvtörténetben ideillő jelentéssel. MA.³ m.-l. részében s innen PP.-nak az 1801. évi kiadást kivéve minden m.-l. részében ez van: „*Kopó*, Rapax, Vorax.“ Minthogy a latin *rapax* a. m. „Nyelő, faló, Nagy ehető“ (így MA.³ l.-m. rész), azért a *kopó* szó ezen jelentései kapcsolhatók a 'falánk', 'éhes', 'sovány' jelentéssel is. A régi nyelvből ismert *Kopó* ragadvány- vagy más vezetéknevek (vö. 1399: Thomam dictum *Kopo*, 1422: Dominico *Kopo*, 1492: Vrbanus *Kopo*, l. OklSz.) ragadhattak viselőikre azért, mert falánkok, nagyehetők vagy mert soványak, sovány természetűek voltak (vö. hasonló tulajdonnévre: 1522: Lucas *Sowan*, l. OklSz., 1551: Gregorius *Sowan*, l. MNy. XXVI, 329).

Nézetem szerint a *kopó* 'jagd- und spürhund' is ezzel a *kopó* 'vorax, rapax' jelentésű *kopó*-val azonos, mégpedig úgy, hogy először csak alkalmi, jelzős szerkezetben fordult elő, tehát így: *kopó eb*, s ez annyit jelentett: 'falánk, éhes, sovány eb'. E kifejezés különösen alkalmas volt vadászebek vagy vadászek jelölésére. A vadászeknél ugyanis fontos, hogy el ne hízzanak. Ezt részint azzal érik el a tulajdonosok, hogy olyan ételekkel etetik őket, amelyektől nem híznak meg (l. DIEZEL—MIKA, Az apró vad vadászata 161. l.), részint pedig azzal, hogy nem adnak nekik eleget, jóllakásig enni. A vadászekek tehát nem azért soványak, mert az a természetük, hanem mert nem engedik őket gazdáik meghízni. Mint vadászati műszó a *kopóeb* 'sovány eb' jelzős összetétellé lett, műkifejezéssé vált. A műkifejezésként elkülönült *kopóeb*-ből aztán odaértéssel (tapadással) elvonódott a *kopó* (alakuk: *koppó* MÁRT. 1807., 1811.; ?*kofó* MTsz.) 'jagd- oder spürhund'.

Hogy mint vadászati műszó a *kopó* milyen régi, nem tudjuk. Biztos adataink csak a XVII. sz. eleje óta vannak (vö. *kopóeb* NySz., KASSAI II, 14, III, 194; *kopó* NySz.). Régebbi szótárainkban, szójegyzékeinkben a *kopó* szó nem fordul elő, így a Schlägli Szójegyzékben sem, pedig ebben a szójegyzékben a vadászekek felsorolása aránylag elég gazdag; vö. „*canis — eb*; *catulus — kelk*; *soluens — kamaz*; *investigator — keuethe*; *molosus — nioman iaro*; *leporarius — agar*; *velter — horth*; *clacula — visla*; *turper — cenk*; *venator — vadazo*“ (a mai nyelv vadászkutya-neveiről LEHR, Toldi-kom-

mentár 224. l.). Nem találok a *kopó*-t mint vadászkutya-nevet a XVI. sz.-i emlékekben sem. Mindebből nem azt következtetem, hogy a magyar vadászok a XVI. sz.-ban és régebben nem 'kopóztak' volna (l. DIEZEL—MIKA i. m. 4, 126),¹ hanem csak azt, hogy a *kopó* nem volt még a XVI. sz.-ban vadászati műszó. A XVI. sz.-ban a kopó-féle vadászetel — úgy látszik — *pracskó*-nak, *paracskó*-nak is hívták (l. OklSz., NySz. s minderre DIEZEL—MIKA i. m. 125—7). A *kopó* tehát mint vadászati műszó aránylag újabb keletű. S ez is támogatja azt a felfogást, hogy alig lehet honfoglaláselőtti bolgár-török eredetű.

A kifejtettek alapján valószínű, hogy a *kopó* és a *kopár* egy és ugyanazon alapszóból képzett s eredetileg egy és ugyanazt jelentő szó. Olyan szópár ez, amilyen a népnyelvben a *csipő* és *csipér*, a köznyelvben a *töltő* és *tölcsér* vagy a régi nyelvben a *folyó* és *folyár*, *lövő* és *lővér*. A *kopó* is, a *kopár* is a *kopasz*, *kopik*, *kopul*, *koppad* (vö. Kriza, Vadr. II, 69 szerint a székely ebnevek közt az ilyeneket: *Sovány*, *Szagló*, *Koppancs*) szavakkal s nyilván a *kopog*-gal és társaival (vö. „*kopog* a szeme az éhségtől“, l. PAIS: MNy. XIX, 124) egy és ugyanazon igei alapszóból származik.

Mint vadásznyelvi kifejezés a magyar *kopó* átment a következő nyelvekbe: szlávóniai szerb és horvát *kòpòv* 'jagd-hund' (adatok a XVIII. sz.-ból, l. HAKSZ., JAMBR.); tót *kopov* 'ua.' (adatok a XIX. sz. elejéről és a XIX. sz.-ból, l. a forrásokat fentebb); oláh *copou*, *cápău* 'ua.' (l. az adatokat fentebb); kisorosz (huzul nyelvj.) *kápiv* (gen. *kapóva*) 'ua.' (l. HRINČENKO szótára).

MELICH JÁNOS.

A honfoglaló magyarsággal kapcsolatos török tulajdonnevekhez.

NÉMETH GYULA legújabb könyve: „A honfoglaló magyarság kialakulása“ igen sok fontos török tulajdonnév megfejtését nyújtja. Megfejtései, illetőleg föltevésai akkor is csaknem bizonyosság számba vehetők, mikor egyik-másik névnél kevés török onomasztikai adat áll rendelkezésére. — Az alább idézett adatok az ő onomasztikai bizonyító anyagát óhajtják szaporítani.

Mundžuk. (Vö. N. 133—4. l.) Attila apjának a neve. A csag., oszm. *mundžuk* ~ *bundžuk* ~ krm. *bunčuk* ~ *munčak*

¹ JAKUBOVICH EMIL szíves volt figyelmemet felhívni, hogy a Bécsi Képes Krónika 2b., 3a. és 53a. lapján levő képeken vadászkutya is vannak ábrázolva. Így a 3a. lapon levő kép azt ábrázolja, hogyan üldözi Hunor és Magor a szarvast, s mindegyikük két-két kutyát vezet poráron (l. MillTört. I, 9).

~ tel. *mončok* 'Perle, Glasperle, Kügelchen oder Perlen, die man am Halse der Pferde befestigt' (RADL.) ~ mong. *montsok* 'une chose un peu ronde, une balle, un globe' (Kow.) szóval azonos. A hasonló jelentésű *Jündžü*, *Jänčü* néven kívül ennek a szónak a személynévi alkalmazására vonatkozóan is kerül az első két kétes adat mellett, amelyek ك (kef)-fel vannak írva, néhány kétségtelen adat is: 1293: kipcs. منجك. *Mundžuk* (Tariḫ-i Beibars, Nuvairi, El-Ajni: TIESENHAUSEN, Recueil de matériaux relatifs à l'histoire de la Horde d'Or 86, 109; 137, 158; 486, 516; VESELOVSKIJ, Nogaj i ego vremja 44), Nogaj-xan vejének, *Taznak az apja* | المنجك اليوسفي الناصري | *M.ndž.k al-Jūsufi al-Nāsiri*, 1367—1373. Damaszkusz kormányzója, róla medrese van elnevezve Damaszkuszban és mecset Kairóban (vö. Ibn Ijās I, 182, 184, 259; Ibn Taḡribirdi: POPPER VII, 595, VI, 245, 542; Makrizi, Khitat I, 320; SAUVAIRE: Journ.As. 1894: 286; WEIL, Chalifen I, 522) | 1653: *Munčak* (Akty Istor. IV, 195); 1658: *Mončak* (uo. 276; ANDRIEVIČ, IstSib. II, 39), nyugati mongol fejedelem | 1722: *Ermončuk* (Posolstvo . . . Unkovskago: Zapiski I. R. Geogr. Obšč. po otd. Etnogr. X, 2: 170).

Iläk. (Vö. N. 134. l.) Az ujgur *ilig*, karluk (?) *iläk-xan* (vö. BARTHOLD, *Īlek-Khāne*: Enzsl. II, 496) méltóságnév személynévi alkalmazása a török népeknél általános. Hogy az idevonatkozó anyagnak csak csekély töredékét idézzem: ابنك خان *Iläk-xan ibn Bojra-xan* (Džuwaini II, ۱۲۲; Rāwandī ۸۷, 11; Kazwīnī ۲۹۲—۳۸۹ [mind a Gibb Memor. Series-ből]; Abulḡazi: DESMAISONS 49) | 993: ابنك خان *Šamsaddavlat Iläk-xan* (Ibn al Athir: TORNBURG IX, 70, 76, 91, 111—3) | XIII. sz. vége: *Bedreddin Ilik* (ابليك) *al-Fārsi* egyiptomi mamlúk (ZETTERSTÉEN, Beitr. z. Gesch. d. Mamlükensultane ۲, ۲۴, ۴۳) | 1320 kör.: الكتسر *Iläktämir* mamlúk (i. m. ۱۰۰) | 1363: *Ilak* (OETGy. XI, 2, XXII, 1: 412) | XVII. sz. közepe: *Iligej*, tümeni tatár (VITEVSKIJ, J. J. Nepljuev i Orenburgskij kraj v prežnem ego sostavě do 1758 g. 453. l.), -j kicsinyítő képzővel | 1820 kör.: *Ilekbaj*, kirgiz törzsfő (Sibirskij Věstnik IX, 121) | 1825: kirg. *Ilekbaj* (Trudy Orenbg. Učenoj Archivn. Komm. XXIV, 57) | csuv. ← kaz. *Ilek*, *Ilekej*, *Ilikmurza*; cser. ← kaz. *Ilekpaj* (MAGNICKIJ, Čuv. jaz. imena).

Irnäk. (Vö. N. 134. l.) Az *är*, *ir* 'férfi' (vö. kirg. *Erbek* [Materialy po obšlėdov. tuzemnago i russk. starožiljčesk. choz-jajstva v Semirėčensk. oblasti. Kopalsk. uėzd. = SOK. 46]) szó származékainak személynévi szerepe igen elterjedt. Pl. kirg. *Erkebaj* (SOK. 32) | kirg. *Erkebala* (SODž[arkentsk. uėzd] 60, 112) | 1671: *Ergek* (Akty Istor. IV, 473) | szag. *Kan Ergäk* (Proben IX, 322—7) | kirg. *Erkak-ov* (GRODEKOV, Kirgizy. Priloženie 190) | kirg. *Erkekbala* (SODž. 90) | alt. *Temir-ergək* (NIKIFOROV, Anosskij sbornik 136 kk.) | 1434/5: باشا الامير ارگك *Ärkäk-paša* (Ibn Taḡribirdi: POPPER VI, 736) |

1689: mong. *Irkibej* (Polnoje Sobr. Russk. Zakonov III, 15; ANDRIEVIČ, IstSib. II, 42) | özb. *Irman* (Spravočn. Kniga Samarkandsk. Obl. III, 18, 472 stb.), -*man* denom. képzővel, mint pl. *Bajman*, *Bijmän*, *Ataman* stb. | kirg. *Irman Bajmanov* (GRODEKOV i. m. 173). — Maga az *Irnäk* név is megtalálható: mint valószínűleg személynévi eredetű helynév: 1754: *Irnäk-gora*, kb. 4 napnyi út Khívától (VITEVSKIJ i. m. 809) | mint személynév: kirg. *Irnäkbaj* (Sborn. Mat. dlja Stat. Syr-Darjinsk. Oblasti IX, 52). Figyelembe veendő, hogy a török nevek orosz átírásában a я általában *e-t* jelöl.

Dengizik. (Vö. N. 134. l.) Hogy a *tängiz* ~ *dinğiz* 'tenger, szél' ~ mong. *tenğis* (Kow.) szó nemcsak összetételekben, hanem egymagában is előfordul mint személynév, többek között az 1312—40-ben Szíria kormányzójaként szereplő mamlúk سيف الوبي *Sejfeddin Tängiz* neve (Abulfidā: REISKE V, 270—1; Ibn Ijās I, 166, 172; Makrizi, Khitat II, 54 stb.), 1639-ből a mongol *Tengis* (POPOV, Zap. Mong. 357) és a modern kirg. *Dingizpaj*, *Tenizbaj* (AOP. 30), *Tenisbaj* (AOK. 106) stb. adatok bizonyítják. Magának a tőszónak is van 'szél' jelentése: trkm. *tenkis* 'sudden storm, violent storm from the westward' (O'DONOVAN, The Merv Oasis I, 218). Ha figyelembe vesszük az elterjedt mamlúk *Jäl-boya* nevet, 'szél' értelemben szerepelhet a tárgyalt szó az ugyancsak mamlúk *Tängiz-boya* névben is: 1360: تنكر بغا الماردى (Ibn Ijās I, 207) | 1379: تنكر بغا السنى (uo. I, 249) | 1389: تنكر بغا البلىغى *Tängiz-boya al-Jälbojavī* (uo. I, 278) | 1400 kör. تنكر بغا المخطى (Ibn Tağribirdi: POPPER VI, 9, 16, 23, 73; Ibn Ijās I, 337). — Egyébként a -*k* képzős származék is él ma is: kirg. *Tenizek* szn. (Kirgizskoje chozajstvo v Akmolinsk. oblasti I. Kokčetavszk. uëzd. Prilož. 6) | *Tengezek* helynév a Manyšlak-félsziget északi részén (KJUAR. X. térképlap).

Libertem? (Vö. N. 168. l.) A bolgárokról szóló egyik első tudósításban, Ennodiusnál szerepel. NÉMETH GYULA szerint „a *Libertem* alak nem kétségtelen hitelű; egy kéziratban *libertatem* van s ez jobban beleillik a szövegbe“. E nézet helyessége mellett szól az a körülmény is, hogy Paulus Diaconus Historia Romana-jában kétségtelenül megemlíti az ekkor, 481-ben szereplő bolgárok vezérét, de ez nem *Libertem, hanem: „*Busan*, quoque Bulgarorum regem“ (MGH. AA. II, 13). Ugyanígy a Gesta Theoderici Regis-ben is (MGH. Script. Rer. Merov. II, 204).

Balak. (Vö. N. 191. l.) A szabir Балáχ, illetőleg *Balak* név az arab forrásokban s mint modern kirgiz név is előfordul: (?) 879: بلاغ *Balaγ* (al-Kindi, Kitāb el 'Umarā' ed. RYUVON GUEST 222) | † 1120: بلاق بن اسحق *Balak Ibn Ishak* (Kamāladdin: Rec. des Hist. des Croisades Orient. III, 623) | 1123: *Balac* (Regesta Regn. Hierosolym. ed. RÖHRICHT 23), Ortokida, Aleppo ura, II. Balduin jeruzsálemi király foglyul

ejtője (vö. EnzIsl. I, 637 és II, 246) | 1141: حسام الوين بلاق | *Ihsāmaddīn Balak* (Ibn al-Qalānisī: AMEDROZ ۳۶) | ugyan-
csak a szeldsük korszakból: بلاق *Balak* (al-Bondārī: HOUTSMA
165, 170); بلاغ (بلاق) الفزى *Balay* (*Balak*) *al-yuzzi* (Muh. Ibrā-
hīm: HOUTSMA 107, 120, 139) | kirg. *Balakbaj* (GRODEKOV
i. m. 192; AOA. 106, 66) | *Karabalax* (AOP. 42). — Ameny-
nyiben ez a név valóban a *bala* 'gyermek' szó származéka, s
ha így összetartozik az oszm. *malak* 'bivalyborjú' szóval,
analógiás nevekként idevonhatjuk talán a *Malak* személy-
nevet is (Sprav. Kn. Samark. Obl. IV, 2:13) meg a
malai szóval összefüggő személynevek és személynévből lett
néprésznevek nagy tömegét. RADLOFF szerint a kaz., khiv.
malai 'der Knabe, der Junge' szó az orosz *maluj* átvétele.
Ez azonban nyilván tévedés, mert a *Malaj* szn. korábban és
sokkal nagyobb területen lelhető föl, semhogy orosz kölcsön-
szó lehetne. Szerepel *Malaj* pl. egyik kirgiz eredethagyomány-
ban (POTANIN, Predanija: Živ. Star. 1915:57), ملاي خان زاده
Malaj xanzade pedig 1500 kör. a khivai Berke szultán felesége
(Aboulgh.: DESM. ۱۹۰, ۱۹۲, 202). Kalmak fejedelem is szerepel
(1674—1678.) a *Malaj* néven (Dopoln. k Akt. Istor. VI, 294,
VIII, 33, 38; VITEVSKIJ i. m. 743). Torzult alakban, orosz
kicsinyítő képzővel tatárnak a neve: 1662: *Molojko* (Do-
poln. k Akt. Ist. IV, 287). Végül, hogy csak néhányat említ-
sek a sok kirgiz adatból: *Malajbek* (SOK. 176) | *Malaj* (uo.
6, 24, 54, 106, 202 [mind más!]; SOV [érensikij y.] 48, 56,
150; GRODEKOV i. m. 148, 158). *Malaj* egyebek között a kiráj
törzs (KRASOVSKIJ, Oblastj sibirsk. kirgizov I, 356), a kara-
kisák törzs (uo. 381), a Dulat törzs (SOV. Rodoslovn. tabl.),
s a Bajuly törzs (Spis. Nasel. Měst. Astrach. Gub. 1861.
29. l.) egy-egy nemzetsége. — Vö. még a kirg. *Balay* sze-
mélynevet (SODŽ. 144).

Iliger. (Vö. N. 192. l.) Hogy a szabir 'Илигер név amúgy
is biztos megfejtését (*ilig* [~*iläk*] + *är* 'fejedelem-férfi') is
határozott példával igazoljam a török névkincs területéről, a
kirg. *Ileker* nevet idézem (SOK. 174).

Ed, Edümen. (Vö. N. 239. l.) Az *Ed(ü)* és *Edümen*
név etimológiájához (tör. *ädgü* 'jó, szent, jámbor') a követ-
kező török példákat említhetjük: 879, 881, 889: اذكو تكين, اذكو تكين
Ädgütägin, Ädgütägin (Tabari III, ۲۰۲۲, ۱۹۲۶, ۲۱۱۵; DORN,
Auszüge ۲۲۷.) Kazvín kormányzója (vö. WEIL, Chalifen II,
450) | 1001: اذكو تكين ابو الفتح المؤيد *Ädgütägin Abu'l-Fath al-Mu'ajjid*
(Hilāl as-Sābī: AMEDROZ 457) | XIII. sz.: اذكو تيمور *Ädgütimür*
(Džuvainī ۲۲۶—۲۲, ۲۷) | 1384: اذكو تيمور *Äjgütimür* (DORN, Aus-
züge 140). — Hasonló jelentésű a *Jakšy* személynév. Vö. ujj.
kun, kaz., tel. *jakšy* ~ kirg. *džaksy* 'gut, schön, vortrefflich'
~ oszm. *jaxšy* 'ua.' (REDH.). Idetartoznak többek között a
következő személynevek: 1330 kör.: بخشي خان *Jaxšy xan* a ka-

rasí dinasztiaából, Bergama (a régi Pergamon) ura (Ibn Battuta: DEFRÉMERY II, 316; Masalik al-Absar, trad. QUATREMÈRE: Notices et Extraits XIII, 366; vö. HAMMER, GÖR.² I, 124; EnzIsl. I, 745, II, 809) | *Jašy bög* karamánida, aki a XIV. sz. közepén Koniában uralkodik (EnzIsl. II, 802) | a XIV. sz.-ból még két *Jašy bög* (HAMMER, GÖR.² I, 157, 174, 279) | 1408: *Jakšibi* (OÉTGy. XI, 205; XXIII, 142) | 1541: *myrza Jakši-kadym* (OÉTGy. XIII, 134) | جاقمی بای *Džaksyбай*, kirgiz dalban szerepel (Zap. Orenbg. Otd. IRGO. III, 297) | *Nurman Jakšibajev* (GRODEKOV i. m. 23) | ebből a szn.-ból eredhet egy korai orosz családnév is: 1609, 1614: *Jakšin* (Akty Istor. II, 254, III, 447 stb.).

Árpád. E névhez a NÉMETH említetté török analógiákon (285. l.) kívül vö. még a következőket: ارپه *Arpa* és بوغداي *Boydaj*, a XIII. sz.-ban a kereit *Il-inak* fiai (Rašid-eddin: BEREZIN, Perevod I, 106) | kirg. *Arpabajev* patronymikon (GRODEKOV i. m. 44).

*

A magyar törzsnevek közül háromhoz fűzők néhány adatot.

Kér. (Vö. N. 265. l.) A *kär* 'óriás' (kicsinyítője *käräi*) szóból. Vö. kirg. *Kerpaj* (SOK. 124) | *Kerimker* (uo. 250) | *Kerej* (uo. 96, 162, 206; SOV. 124) | *Kerejkul* (SOK. 12; SODŽ. 60) | *Kerejbaj* (SOK. 124; SOV. 36, 56, 86, 108) | alt. *Ker-balyk*, *Ker-džilan*, *Ker-juŋpa*, *Ker-džutpa* mítikus lények (NIKIFOROV, Anoszk. Sbornik). — Törzsnévben: trkm. *Kerlär*, a teke-türkmenek Toktamys alosztályának egyik ága, *-lär* többesképzővel, vö. *Beglär*, *Devlär* stb. (GALKIN, Etnogr. mater.: Zap. IRGO. po otd. Etnogr. I, 11) | trkm. *Ker-Sagri*, az Ötämiš törzs alosztálya (Obzor Zakasp. Obl. za 1890 goda. Prilož. 1).

Keszi. (Vö. N. 41. és 271. l.) Eredetije a bolgár *käsüy (∪ uŋg. *käsük* 'rész, darab' ∪ oszm. *käsik* stb.) <: *käs-vágni* (> *käsü*). Vö. kirg. *Kesekbaj* (SOK. 30) | *Kesikpaj* (SOV. 16, 120) | *Keseke* (SOK. 112) | *Bajkese* (SOK. 214). — A hasonló jelentésű törzsnevek közül az özbek *Parča-kara* (a Manŋyt törzsből), *Parčajüz* (*Parča-juz* a Jüz-törzsből) és *Parča-kipčak* (a Kypčak törzsből) alosztályok nevére utalok (oszm., csag. *parča* 'Stück, Teil'), továbbá arra, hogy az özbek Najman törzsnek az ellentétes értelmű (tel., kkir., čag. *koš* 'zusammen sich befindend, eine Gesellschaft') *Koštamyaly* alosztály mellett *Uaxtamyaly* (tob., bar. *uak* 'fein zerteilt, klein') nevű alosztálya is van (GREBENKIN, Uzbeki: Russk. Turkestan II, 81, 87, 93, 100). — Vö. még a kirg. *Kyrykpaj* (AOK. 66) és *Uvakbaj* (AOK. 10), *Uakbaj* (AOK. 30) nevekkel.

Kürt. (Vö. N. 251—2. l.) Igen valószínűen megfelel neki a tar., sor, kaz. *kürt* 'lavina, hótorlasz'. Vö. 1290 kör.:

سيف الدين كرت المنصوري *Sejjeddin Kürt al-Mansür* (ZETTERST. i. m. ۲۴, ۲۷) | 1453: كرتبای *Kürtbaj* (Ibn Taḡribirdi VII, 253, 697) | 1489: كرتبای بن تمرهای *Kürtbaj ibn Temirbaj* (Ibn Ijäs II, ۲۶۰) | 1496: كرتبای *Kürtbaj*, Bejrut helytartója (uo. II, ۲۰۷) | 1498: كرتبای الاحمر *Kürtbaj al-Ahmar*, Damaskus helytartója (uo. II, ۱۶۸, ۲۲۱ stb.). Vö. *Kertbai* (WEIL, Abbassiden II, 367).

*

Az említett törzsnevekkel kapcsolatban fölhozott onomasztikai anyagom egy része személynév. Szerény véleményem szerint ugyanis a személy- és törzsnevek között nincs éles határ. Különösen akkor látszik ez világosan, ha a legutóbbi három-négy évszázadban alakult törzsek nevét vizsgáljuk. A kirgizeknek és özbegeknek ismerjük legtöbb törzsét. Ezek újabb, s így általában kisebb ágainak nevei túlnyomórészt személynévi eredetűeknek látszanak. GREBENKIN (Uzbeki: Russk. Turkestan II, 57) szerint a kisebb özbeg néprészek közül „némelyikük eredetét a 60 évvel ezelőtti [1870 előtt 60 évvel!] időbe kell tennünk. Valamelyik ágból kiemelkedik egy különösebben gazdag özbeg, akinek sok fia van: leszármazottai már al-ágnak tekintik magukat, a dédapa neve alatt.“ Az igen sok idevonatkozó esetből egy kirgiz példát emelünk ki: a középső horda *Aryyn* törzse *Momyn* osztálya *Tobykty* alosztályának egyik ága a *Sary* nevű ág; ennek ma 30 ága van. Talán valamennyi ágnév személynévből lett. TYNYSZPAJEV (Materialy k istor. kirg.-kazakskago naroda 68—9) a következő eponymosokat ismeri: *Sary* a XVII. század első felében élt, *Anet* 1723-ban volt 97 éves, *Rgyzbaj* és *Torgaj* 1730—1750 között született az Irgiz, illetőleg Turgaj folyó partján, *Abaj* költő volt („pervyj v evropijskom smysle“), 1904-ben halt meg. E személyek kronológiájának teljesen megfelelően a *Sary* ágnak az *Anet* ág másodízi, a *Rgyzbaj* és *Torgaj* ág ötödízi, *Abaj* nyolcadízi elágazása. Sőt *Abaj* fiával, az 1925-ben 67 éves *Šaxkerim*-mel már kiszakadt az *Abaj* ágból is egy nemzetség, a *Šaxkerim* nemzetség.

Ha így a jobban ismert újabb korban meglehetősen számolnunk kell a személynév → törzs név-fejlődéssel, föltehetjük, hogy voltak személynévből eredett törzsnevek régebben is. ALFÖLDI ANDRÁS közlése szerint a kínai források említenek is rá példákat a rokon *sien-pik* történetéből (DE MAILLA IV, 184, V, 11).

Az itt tárgyalt törzsnevek esetében még azért is szerepelhetnek a felhozott adatok között személynevek, mert ezek a nevek mint személynevek is kiválóan beleillenek a török tulajdonnevek rendszerébe.

RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ.

A magyar nyelv képző-, jel- és ragstatisztikája.¹

IV. Ragok.

A statisztika alapjául vett szövegekben 15.476, vagyis kerekén 15.000 rag fordult elő.

Megoszlásukat — különválasztva az igei személyragokat, a birtokos személyragokat, a főnévi igenévhez (infinitivushoz) függeszthető személyragokat és a határozóragokat — a táblázat mutatja.

Igei személyrag	3.094	20·0%
Birtokos személyrag	2.701	17·5%
Infinitivusi személyrag	143	0·9%
Határozórag	9.538	61·6%
Rag össz.	15.476	100·0%

Legnagyobb számmal a határozóragok szerepelnek (ide számítva a *-t* tárgyragot is); ezek több mint 60%-át adják az összes ragoknak. Az igei személyragok épen az ötödrészt, a birtokos személyragok pedig a hatodrészt szolgáltatják. Az infinitivusi személyrag (pl. az *irn-om* alakban) egészen kis számmal szerepel; ennek oka az, hogy a főnévi igenevet csak egyes személytelen igék (*szabad, kell, lehet* stb.) mellett lehet ragozni, s akkor is csak azok ragozzák, akik „szépen” akarnak beszélni.

*

1. Az igei személyragok megoszlását a következő összeállítás adja:

Egyes 1. szem. <i>-k</i>	218	Többes 1. szem. <i>-unk</i>	195
		<i>-uk</i>	64
Egyes 3. szem. <i>-a</i>	350	<i>-juk</i>	80
		[pótlónyujt. <i>-juk</i>	10
[pótlónyujt. <i>-ja</i>	177	[feltételes <i>-ók</i>	4
[pótlónyujt. <i>-ja</i>	11	Többes 2. szem. <i>-tok</i>	9
<i>-i</i>	147	<i>-átok</i>	2
[ikes rag <i>-ik</i>	181	<i>-játok</i>	2 ²
[felszólító <i>-n</i>	114	Többes 3. szem. <i>-nak</i>	381
		<i>-ják</i>	86
		[pótlónyujt. <i>-ják</i>	9
		<i>-ik</i>	61
		[mult <i>-ak</i>	189
		[mult <i>-ák</i>	254

¹ L. MNy. XXVIII, 30—6.

² Csak jelentő módbeli ragok!

A fentiekén kívül van még felszólító módbeli végződés:

<i>-ja</i>	25	<i>-játok</i>	1
<i>-ja</i> pótlónyujt.	63	<i>-játok</i> pótlónyujt.	1
<i>-juk</i>	7	<i>-ják</i>	31
<i>-juk</i> pótlónyujt.	16	<i>-ják</i> pótlónyujt.	100

88

23

2

131

Hogy nyelvtani szempontból az igei személyragok összeállítására kifogástalan legyen, azokat a személyragokat, amelyek ugyanabban az alakban jelentő módbeli ragok és felszólító módbeli végződés is lehetnek (-*ja*, -*juk*, -*játok*, -*ják*), a szövegrészek átnézésével két részre osztottam, s az igei személyragok táblázatába csak a jelentő módbeli ragokat vettem fel; az ugyanilyen alakú felszólító módbeli végződéseket pedig felbontottam a felszólító mód -*j*- jelére s az ehhez csatlakozó személyragokra. — Külön fel vannak tüntetve a táblázatban a pótlónyújtásos személyragok is, ahogy a *j*-vel kezdődő személyragok *s*, *sz*, *szt*, *t* vagy *z* végződésű igező után bizonyos esetekben *s*, *sz* vagy *z* hanggá alakulnak át. Kapcsoló zárójel mutatja ezeknek együvé tartozását.

Az igei személyragok közül a leggyakoribb az -*m* (egyes 1. szem.), a -*nak* (többes 3. szem.) és az -*a* (egyes 3. szem.). — Szám és személy szerint való megoszlásukat a táblázat mutatja. E szerint az igei személyragoknak 56%-a, vagyis nagyobbik fele egyszámú rag, s csak 44%-a többesszámú. — Leggyakoribbak az egyszámú 3. személy és a többesszámú 3. személy ragjai, kereken $\frac{1}{3}$ részét téve külön-külön az összes igeragoknak. Itt azonban nem szabad elfeled-

Az azonos jelentő módbeli ragokat és felszólító módbeli végződéseket is bemutatjuk egymás mellett, egyszersmind részletezzük a pótlónyújtásos eseteket is. A felszólító módbeli végzések természetesen módjelből és személyragból állanak, s a statisztikában külön-külön a módjelek és a személyragok között szerepelnek.

	Jelentő	Felszólító
- <i>ja</i>	177	25
- <i>gye</i>	—	5
- <i>sa</i>	—	40
- <i>sza</i>	1	2
- <i>za</i>	10	16
<hr/>		
- <i>juk</i>	80	7
- <i>gyük</i>	—	1
- <i>suk</i>	1	9
- <i>szük</i>	2	3
- <i>zük</i>	7	3

	Jelentő	Felszólító
- <i>játok</i>	2	1
- <i>zátok</i>	—	1
<hr/>		
- <i>ják</i>	86	31
- <i>gyék</i>	—	1
- <i>sák</i>	3	81
- <i>szák</i>	—	3
- <i>zák</i>	6	15

Teljesség kedvéért bemutatjuk az ezeken kívül még előfordult felszólító módbeli végzések is:

- <i>jak</i>	9	- <i>jon</i>	51	- <i>junk</i>	13
- <i>sak</i>	9	- <i>gyen</i>	40	- <i>gyünk</i>	2
- <i>zak</i>	1	- <i>son</i>	20	- <i>sünk</i>	12
- <i>jam</i>	10	- <i>szon</i>	2	- <i>zunk</i>	5
- <i>gyem</i>	1	- <i>zon</i>	1	- <i>janak</i>	31
- <i>sam</i>	4	- <i>jatok</i>	2	- <i>gyenek</i>	8
- <i>zam</i>	5	- <i>zátok</i>	2	- <i>sanak</i>	29
				- <i>zanak</i>	9

nünk, hogy az egyesszámú 3. személyben az ige nem kap mindig ragot; ha tehát a 3. személy ragjai az egyes- és többesszámban egyformán szerepelnek is a statisztikában, mégis egyesszámú 3. személyű ige az élőbeszédben több fordul elő, mint többesszámú 3. személyű. Még egyesszámú

Egyes	1. szem.	768	1.748 = 56 %
„	2. „	0	
„	3. „	980	
Többes	1. „	353	1.346 = 44 %
„	2. „	13	
„	3. „	980	
Igei személyrag össz.		3.094	

1. személyű ige szerepel nagyobb számmal, negyedrészt adván az összes igeragoknak. A 2. személyű ragok nagyon ritkák; parlamenti beszédekben — ilyeneket dolgoztunk fel! — csak akkor fordulnak elő, ha párbeszédet stb. idéz a szónok.

2. A birtokos személyragok — ideszámítva a névutókhöz járuló ragokat is (pl. *előtt-em*) — szám és személy szerint a következő megoszlást mutatják:

Egyes	1. szem.	<i>-m</i>	271	Többes	1. szem.	<i>-nk</i>	196
	2.	<i>-d</i>	2		2.	<i>-tok</i>	6
	3.	<i>-a</i>	1771		3.	<i>-uk</i>	97
		<i>-ja</i>	320			<i>-juk</i>	17
						<i>-ok</i>	1
						<i>-jok</i>	1
						<i>-k¹</i>	19

A leggyakoribb birtokos személyrag az egyesszámú 3. személy *-a* ragja; a birtokos személyragoknak $\frac{2}{3}$ része esik erre az egy ragra: 2701 közül 1771. A többi birtokos személyrag sokkal kisebb arányban fordul elő.

Ha a birtokos személyragoknak szám és személy szerint való megoszlását nézzük, azt találjuk, hogy túlnyomóak közöttük az egyesszámú 3. személy birtokos személyragjai: az összes ragoknak $\frac{77}{100}$ -át ez a csoport adja. Az egyesszámú 1. személyű rag $\frac{10}{100}$ -kal van képviselve; a többi mind jóval alatta marad ennek is. — Mint az igeragoknál, itt is feltűnő kicsi a 2. személyű ragok száma, amit a feldolgozott szövegek beszéd-volta magyaráz.

Egyes	1. szem.	271	2.364 = 87·5 %
„	2. „	2	
„	3. „	2.091	
Többes	1. „	196	337 = 12·5 %
„	2. „	6	
„	3. „	135	
Birt. személyrag össz.		2.701	

Ha a több birtok jelét meg a birtokos személyragokat együtt vesszük tekintetbe, arról kapunk képet, hogy az „egy birtokos egy birtok“ stb. végződések hogyan oszlanak meg.

¹ Az *-ik*, *-aik* és *-jaik* alakból.

Ebben az esetben az egyes jel- és ragpárok a következő arányban fordulnak elő:

-m	257	-ja	320	-ink	1	-ok	1
-im	1	-i	41	-aink	22	-jok	1
-aim	13	-ai	210	-tok	6	-ik	11
-d	2	-jai	24	-uk	97	-aik	7
-a	1771	-nk	173	-juk	17	-jaik	1

Összes számuk 2976. — Ebből: egy birtokos egy birtok 2350, egy birtokos több birtok 289, több birtokos egy birtok 295, több birtokos több birtok 42. Túlnyomó nagy számmal szerepelnek tehát az „egy birtokos egy birtok” jel- és ragpárok; ezek adják 78,9%-át vagyis közel $\frac{4}{5}$ részét az összes ilyenmű végződéseknak.

3. A főnévi igenév személyragozva előfordult: egyes 1. szem. -m 48, egyes 3. szem. -a 47, többes 1. szem. -unk 37, többes 3. szem. -ok 11.

4. A határozóragokat a következő összeállítás mutatja:

-ba	226	-kép	6	-nál ⁶	141	-ul(eredm.)	31
-ban	982	-képen ³	57	-nként	4	-ul(mód)	73
-ból	213	-kor ⁴	347	-nkint	3	-vá	31
-ente ¹	1	-l ⁵	30	-ra	937	-vá pótló-	
-ért ²	162	-lag	158	-ról	317	nyujt. ⁷	41
-hoz	160	-n(hely)	487	-szor	42	-val	298
-ig	50	-n(mód)	530	-t(tárgy)	2.720	-val pótló-	
-ként	24	-nak	991	-tól	112	nyujt. ⁸	362

Leggyakoribbak közülük a -t tárgyrag, a -nak, -ban és -ra ragok. Ez a négy rag 59%-át adja az összes határozói ragelőfordulásoknak.

*

A ragok között van 19-féle igei személyrag, 11-féle birtokos személyrag, 4-féle infinitivusi személyrag és 28-féle határozói rag. — Összesen tehát 62-féle rag fordul elő. A legnagyobb változatosságot a határozóragok mutatják.

A leggyakoribb ragok a következők:

-t (tárgy) 2.720, -a (birt. rag) 1.771, -nak (névrag) 991, -ban 982, -ra 939, -m (igerag) 550, -n (módhat.) 526, -n (helyhat.) 487, -nak (igerag) 381, -val pótlónyujtásai 362, -a (igerag) 350, -kor 347, -ja (birt. rag) 320, -ról 317, -val 298, -m (birt. rag) 257, -ák (igerag) 254.

A ragoknál aránylag ritkán járul két rag egy szóhoz, a jeleknél pedig még ritkábban fordul ez elő. Viszont gyakori

¹ Az évente szóban. — ² Ebből ezért 21, azért 78, miért 18. — ³ Ebből tulajdonképen 30. — ⁴ Ebből akkor 176, ekkor 1, mikor 21, amikor 126. — ⁵ A jól szóban. — ⁶ Ebből annál 15, ennél 10, nálam 2, nála 1, nátnál 1, nálunk 12. — ⁷ -bá 9, -gá 3, -já 1, -ká 1, -má 1, -ná 9, -rá 1, -sá 14, -tá 2. — ⁸ -cal 1, -csal 1, -dal 5, -gal 44, -gyal 2, -kal 31, -lal 3, -lyal 14, -mal 32, -nal 5, -nyal 10, -pal 6, -ral 15, -sal 52, -szal 1, -tal 51, -zal 89.

eset az, hogy valamely szóhoz jel és rag járul, úgyhogy célszerűnek látszik, ha ebben a vonatkozásban együtt vizsgáljuk a jeleket és ragokat. Az ilyen jel- és ragcsoportok közül a leggyakoribbak a következők:

-kat	454	-juk (jelentő) 80	87	-król	31
-át	293	-juk (felszól.) 7		-kból	29
-ta	166	-sák (jelentő) 3	84	-sanak	29
-tta	96	-sák (felszól.) 81		-ánál	28
-ja (jelentő) 117	202	-ával	80	-nám	26
-ja (felszól.) 25		-kban	71	-za (jelentő) 10	26
-tak	151	-áról	70	-za (felszól.) 16	
-ttak	38	-ait	59	-khoz	25
-ára	173	-ján	57	-knál	25
-ában	153	-ját	52	-nék	24
-tam	91	-jon	51	-ainak	23
-ttam	49	-tunk	30	-nkat	23
-knak	132	-ttunk	14	-kba	22
-ták	69	-tuk	31	-nának	21
-tták	54	-ttuk	10	-ukat	21
-ják (jelentő) 86	117	-gyen	40	-zák (jelentő) 6	21
-ják (felszól.) 31		-sa	40	-zák (felszól.) 15	
-kkal	110	-ába	34	-ából	20
-ának	102	-kon	33	-jából	20
-án	101	-jában	32	-son	20
-kra	100	-janak	31		

Végül még azt mutatjuk be, hogy a ragok hogyan oszlanak meg hosszúság szerint. Az esetleges kötőhangzót figyelmen kívül hagyva, a mellékelt táblázat mutatja, hány rag áll csak mássalhangzóból, s mennyi az egyszótagú, ill. kétszótagú rag. Mint látjuk, a ragoknak kétharmad része egyszótagú, s egyharmad csak mássalhangzó. Kétszótagú rag nagyon kevés fordul elő.

Mássalhangzó	5.185	33·5%
Egyszótagú	10.229	66·1%
Kétszótagú	62	0·4%
Összesen	15.476	100·0%

V. A statisztika megbízhatósága.

Mint a bevezetésben említettem: hogy a statisztika megbízhatóságáról megbizonyosodjam, a feldolgozás alapjául vett 100.000 szótagot kétfelé osztottam és külön-külön dolgoztam fel 50—50.000 szótagot; ha a két részleteredmény között nagyobb eltérés nincs — gondoltam —, akkor a kettőnek összege megbízható eredményül elfogadható. Hogy ez a feltevésem valóra vált, azt az alább közölt részleteredmények egymással való összehasonlítása mutatja. (Mindig az I. 50.000 szótag eredményét vettem az összehasonlítás alapjául, s ehhez viszonyítottam a II. 50.000 szótag eredményét.)

A főeredményeknél — mint a táblázat mutatja — a legnagyobb eltérés 8·9%, az aránylag kisszámú jeleknél; a képzőknél az eltérés alig lépi át az 5%-ot, a ragoknál pedig 1%-on alul van. A két részleteredmény összege tehát végeredményül elfogadható.)

	I.	II.	Eltérés
Képzők	9.501	10.006	+ 5·3%
Jelek	2.659	2.421	— 8·9%
Ragok	7.766	7.710	— 0·7%

Alig találunk nagyobb eltérést még akkor is, ha ezeket a

főeredményeket több részre törve, a képzőknek és ragoknak megoszlását is összehasonlítjuk. Nagyobb eltérés (11·4%) csak a melléknévképzőknél mutatkozik; az infinitivusi személyragoknál mutatkozó nagykiugrás e ragok előfordulásainak ritkaságára való tekintettel egyáltalában nem döntő a statisztika megbízhatósága vagy meg nem bízhatósága szempontjából. Az infi-

	I.	II.	Eltérés
Képzők			
Igeképző	2.988	3.050	+ 2·1%
Főnévképző	3.085	3.246	+ 5·2%
Melléknévképző	1.781	1.984	+ 11·4%
Igenévképző	1.647	1.726	+ 4·8%
Ragok			
Igei személyrag	1.594	1.500	— 5·9%
Birtokos személyrag	4.770	4.768	0·0%
Infinitivusi sz.-rag	1.336	1.365	+ 2·2%
Határozórag	66	77	+ 16·7%

nitivusi személyragok előfordulása különben is meglehetősen a véletlentől függ: az emberek legnagyobb része egyáltalában nem ragozza az infinitivust. Előfordulásuknál fontosabb az infinitivusképző gyakorisága, a *-ni* képző pedig 478-szor, ill. 474-szer fordul elő, az eltérés tehát csak 0·84%! — A jelek csoportját nem bontottam alkotórészeire, mert hat részre kellett volna bontanom, s így igen kis összehasonlítási alapokat kaptam volna.

A felhozott példák a statisztika megbízhatóságát igazolják.

NEMES ZOLTÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A XVIII. század első magyar leoninusai. TOLNAI VILMOS, aki a magyar leoninus vers történetét megírta (A leoninus. Bp., 1892.), Heltai Gáspár Cisió-jában (1575.) akadt a legrégebb magyar leoninusokra, s kevés XVII. századi kísérlet után a Diószeginek tulajdonított Grotius-fordításból (A keresztény vallás igazságáról. 1732.) idéz versus caudatusokat. „Tényleg minálunk a leoninus a XVIII. század utolsó tizedében lépett fel... Mert ami eddig megvolt, az csak szórványos, sokszor majdnem esetleges volt... Kerek számban szólva 1780-tól szerepel, ter-

jed, szerez magának híveket s elleneseket.“ Ezt az évszámot próbálom még tizzel megjavítani. K a l m á r G y ö r g y Prodrumusában (1770.) olvassom ugyanis a következő versus caudatusokat:

Im' be-kötém, s a-kérészt tetejére tævém a-papocskát.
Ugj-dè még aratok neköd édj kis ötösre-valócskát
Még fog a-sarlócskám; nèm vár már több kalapálást.
A-dèrèkam-'s neki vált, könnjècskén gyözi a-hajlást.

Szóllok még örömešt s bizvást: tédj róla de vallást;
hodj szereti füled e' dobolást; 's nèm únja a-hallást.
(262. l., 1519—26. sor.)

Még jobban kicseng rímelő törekvése munkája utószavában:

Szörnyű kegyetlenség, mellj à-munkásnak a-bérit
s a-nyomorúlt árvának, ugj az özvedjnek a-vérit
égbe kiáltatgatja a-Boszszzülló-hoz, az-UR-hoz!
és az-ügye-fogyottnak az ügyét nyomja a-por-hoz!
s az igazat^t az ítéletben mind még-hamisítja!
és a-hamisságot gonoszúl még-s-megg-igazítja!
(419. l., P. 5. 810—5. sor.)

A messze világot járt, nagytudású, de zavarosfejű „veszprémi filológusnak“ babérjait, akit Rájnis alaposan megtépázott a Kalauzhoz írt Megszerzés-ben, akartam a fentiekkel megszerezni. A XVIII. században csak Földi János becsülte valamelyest (a zárt *ë* jelölését is tőle vette). A négyesrímű alexandrinusok kényelmes tautológiái után Kalmár volt az első, akit az időmértékes verselés nyelvújításra, mégpedig sokszor szerencés nyelvújításra kényszerített (TOLNAI, A nyelvújítás: MNyKézik. II, 12: 43—4). Újabban nyelvhasznító munkásságát sem tekintik értéktelennek (PÁPAY, A magyar nyelvhasznítás története: MNyKézik. I, 3: 16 és GOMBOCZ, Bulg.-türk. Lehnw. 9). GÁLOS REZSŐ.

Tizenhároméves vén ember. A budai hegyekben voltam nagyobb társasággal, egy sváb faluban. A társaságban volt többi közt egy 16—17 éves iskolás deák, aki egy sváb parasztleánnyal disputába keveredett. Ez, hogy az ifjút elhallgattassa, kiadta a tromfot: „Schon genug, Sie *alter Jud*.“ Tehát egy 17 éves öreg zsidó. — A másik esetnek is tanúja voltam én magam. „Mit nyaggatod azt a kis gyereket! Már lehetne eszed, te *vén számár*.“ Ezt mondta az anya öregebb fiának. Ez a *vén számár* 13—14 éves volt. — Franciaországban a bizalmasabb viszonyban élők szeretik egymást így szólítani: *Mon vieux* ('öregem'). Az asszony így említi férjét. Ez aztán annyira elterjedt, annyira leszállt, hogy sokszor hallom, amint 12—13 éves francia fiúk így szólítják meg egymást. Nőket — a kisleányokat is odaértve — nem szólítják meg így.

Ime, példa három nyelvből arra, hogy a *vén* nem mindig vénet jelent, hiszen 13 éves vén ember nem lehetséges. Ámde ehhez a képtelenséghez hozzászoktunk, amint példáink mutatják. Az a sváb leány tudja, hogy németül nem mondják: „Schon genug, Sie *Jud*.“ Az a magyar asszony tudja, hogy *vén számár* jobban hangzik, mint *számár*. A francia gyerek tudja, hogy a megszólításnak közönséges formája *Mon vieux*.

Milyen főnevek kívánják maguk elé ilyen módon a *vén* vagy *öreg* jelzót? Álljon itt néhány példa: *vén zsvivány, vén huncut, vén majom, vén korhely; alter Lump, alter Esel, alter Schwindler; vieux coquin* ('gazember'), *vieux farceur* ('komédiás') *vieux menteur* ('hazug'), *vieux fou* ('bolond'), *vieille folle* ('ua.'). Ez utóbbi példa azt mutatja, hogy franciául az ilyen szavak nőkről és nőknek is mondhatók, holott magyarul nem mondhatjuk: *vén bolondné*. Mindezen fogalmakhoz tapad valami, aminél fogva ítéletünk nem kedvező, de nem is nagyon komoly. Ha az ilyen szóhoz hozzátesszük jelző gyanánt a *vén* mellékevet, előttiünk áll az a nyelvhasználat, amelyről most szólunk. Ha a nyelv tisztán csak értelem szerint alakulna, példánkban a *vén* szó mindenütt elmaradhatna, vagy a helyére más melléknév léphetne, az értelem megváltozása nélkül, mert az értelem nem a *vén* szóba van, hanem a főnévben. Azonban a nyelv nemcsak értelem szerint alakul, hanem létrehoz mindenféle képes és egyéb kifejezéseket. Ilyen díszítés a *vén* szó bizonyos fajtájú főnevek előtt.

A magyarban *vén* és *öreg* az, ami németül csak *alt*, franciául csak *vieux*. Van-e különbség a két szó között? Van. Valakit kedveskedve így szólítunk meg: *öregem*, nem pedig *vénem*. Ellenben *vén számár* és nem *öreg számár*.

Van példa arra is, hogy a jelzős főnév tulajdonnév. Anatole France egyik regényében olvasható: „Tu vas prendre une leçon de déclamation, *vieux Quintilien*.” ('Szavlati leckét veszel, vén Quintilián.' L'orme du Mail II.) Itt is világosan érezzük, hogy Quintilián *vén* jelzőjét nem az értelem kívánja meg. De azt is érezzük, hogy míg *zsvivány, Esel, coquin* stb. rosszat jelent, addig *Quintilián* nem jelent semmi rosszat. Ezt okozza a tulajdonnév.

Három nyelvből hoztunk fel példát a *vén* ilyen használatára. Semmi okunk sincs azt hiúni, hogy más nyelvben nem így van.

SZIGETVÁRI IVÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Ármális, bugyelláris. Az EtSz. szerint *ármális* ($\sim$ *armális*) szavunk jelentése 'literae armales, adelsbrief, wappenurkunde...', eredete pedig „<magyarorsz. lat. *armales* (plur.; értsd: *literae* ...)”. E szerint tehát ez volna a fejlődés menete: latin *literae armales* > latin *armales* > magyar *ármális*, vagyis a latin *armales*, olv. *ármálés* formából *é* > *i* hangváltozással lett volna az *is* végű magyar *ármális* $\sim$ *ármális* alak. Ezzel szemben azonban feltűnő egyrészt az, hogy e szavunk már legrégebb előfordulásakor is mindig csak *is* végű (vö. NySz.), másrészt pedig az, hogy többi *és* végű latin jövevényszavainkban (az alább tárgyalandó *bugyelláris* kivételével) mindig változatlanul megmaradt az *és*; vö. *Agnés, Alpés, annálés, Heródés, mágnés, mórés, szériés*.¹ E két ok miatt nem tartom valószínűnek, hogy *ármá-*

¹ *Agnés* mellett van ugyan a székely nyelvjárásokban *Agnis* is (EtSz.), de ezek nem alakváltozatai egymásnak, hanem *Agnis* olyan *-is* képzős becéző származék, mint amilyenek pl. *Andris, Boris, Julis, Maris* stb.

lis (és *bugyelláris*) $\ddot{e} > i$ hangváltozás útján kapta volna mai alakját, s inkább azt hiszem, hogy más ennek a magyarázata.

Kétségtelen, hogy elődeink az ilyen címeres nemesi levelet a hivatalos okiratokban *literae armales*-nek nevezték, a (latin nyelvű) élőbeszédben pedig jelentéstapadással eredetileg szintén *armales*-nek. Ehhez a többszámú hangalakhoz azonban a beszélők tudatában egyes képzet járult; könnyen feltehető tehát, hogy ennek hatása alatt a többszámú latin *armales* alakot csakhamar helyettesítették az egyszámú latin *armalis* alakkal, s ez kerülhetett aztán mint latin jövevényszó a mi nyelvünkbe. Megerősíti ezt a feltevést egyrészt az a körülmény, hogy két ú. n. Tiszti Szótárunk csakugyan *armalis* alakban közli a latin szót (vö. EtSz.), másrészt pedig a *bugyelláris* szó története.

Bugyelláris, illetőleg régebbi *pugyelláris* szavunk ugyanis az EtSz. szerint szintén és végű latin alakból való: „< klat. és magyarorsz. lat. *pugillares* 'schreibtafel' több. nom. . .)“, amely persze a jelzős *tabulae pugillares* szerkezetből vált ki jelentéstapadás útján. Hogy a latin *tabulae pugillares* többszámú elnevezés, annak az a magyarázata, hogy eredetileg két összeillesztett táblát jelentett. De a tárgy alakja az idők folyamán megváltozott: jegyzőkönyv, majd pénztárca lett belőle. Ez utóbbi jelentésváltozást érthetővé teszi az a *piros bugyelláris*, amely régebben a katonai altisztek felszereléséhez tartozott, és különféle szolgálati feljegyzésekre is, meg a bankópénz őrzésére is szolgált. De mikor már 'jegyzőkönyv' vagy 'pénztárca' volt a jelentése, akkor a latin *pugillares* szó többszámú alakja és egyszámú jelentése között ismét olyan incongruentia volt, mint a latin *armales*-nek fentebb tárgyalt esetében. Itt is feltehetjük tehát, hogy már a magyarországi latin beszédben helyettesítették a többszámú *pugillares* alakot az egyszámú tárgyképzetnek jobban megfelelő egyszámú latin *pugillaris* alakkal, s ez honosodott meg aztán a magyarban *pugyelláris* > *bugyelláris* alakban. Ezt a feltevést nagyon erősíti az a tény, hogy e szavunknak régebben *pugillár* alakja is volt (NySz.). Ez ui. semmiesetre sem keletkezhetett úgy, hogy a *pugyilláris* alaknak is vége a magyarban elveszett, hanem csakis úgy, hogy a latinul beszélő magyarok a többszámú latin *pugillares* alakot egy a *pares* : *par*, *Lares* : *Lar*, *pastores* : *pastor*-féle irányítósorok alapján analógiásan képzett egyszámú *pugillar* alakkal helyettesítették, amelyet aztán magyar nyelvű beszédben is használtak. Azt hiszem tehát mindezek alapján, hogy *armális* és *bugyelláris* szavaink nem többszámú hazai latin *armales*, *pugillares*, hanem egyszámú *armalis*, *pugillaris* alakok átvételei.

BIHARI JÁNOS.

Szántóka. A moldvai csángó így hívja a pacsirtát. Ez a név a MTsz. tanúsága szerint megvan a Székelyföldön (Háromszékben és Csíkban) meg Zalában is. Ez utóbbi helyen *szantupityér* alakban él.

Vajjon honnan van a pacsirtának *szántó*, *szántóka*, *szántóka madár* neve? E kérdésre világos feleletet ad a pacsirta énekéről való népi megfigyelés.

Mikor tavasszal már jól kinyílik az idő, a magvető kimegy az ekéjével a földet megszántani. Ez időtájban hangzik fel a magasban a pacsirta szava is. A földön a szántó-vető ember ökörterelő szavai hangzanak, melyekkel éneklő módon vezényelgeti csöndesen ballagó ökreit. Feje fölött a pacsirta a nép megfigyelése szerint a szántó embernek ökörterelő szavait ismétli, ill. utánozza. Szatmárban a Szamosháton azt mondják ilyenkor: *Szánt a pacsirta*. A moldvai csángó pedig azt mondja: *Szántóka madár biéfokta a jószágot* (= a pacsirta megkezdte tavaszi éneklését). A magyar nép ezen megállapítása a pacsirta énekeről kitűnő megfigyelő képesség bizonyítéka. Az ökörterelő szavakban, azok hangléjtésében valóban megtalálhatók azok a zenei elemek, melyekből a pacsirta éneke össze van téve. A magyar ember szántás közben így terelgeti az ökrét: „*Hék, hék* (nyujtva, emelkedő hangléjtéssel, éneklő hangon), *csára Virág! Csa ide Szárvas! Kijjepp te! Hajsz ide, Lombár! Ide Szárvas, hék!*” (Szamoshát, Egri.)

A magyar népek ezen a zenei megfigyelésén alapul a *szánt a pacsirta* kifejezés meg a *szántóka* madárnév.

CsÚRY BÁLINT.

Solymárok. MELICH JÁNOS a *solymár* szó köznévi használatára PP. 1767. évi kiadásából a „Falconarius: *Madarász, Solymár*” adatot idézi (MNY. XXVIII, 18), és megjegyzi: „Hogy BOD PÉTER, aki PP. e részének egybeszerkesztője, a *solymár* szót honnan vette, azt nem tudom.” Szépirodalmi tervek kapcsán foglalkoztam az erdélyi solymárok dolgaival. Legyen szabad jegyzeteimből pár adatot ideiktatnom. Az erdélyi fejedelmek a török császárnak solymokat is küldtek adóba. A vezérek kedvét is gyakran keresték betanított solymokkal. Az olyan embereket tehát, akik értettek a solymok megfogásához és neveléséhez, a fejedelmek (például Báthory Kristóf 1581., Báthory Zsigmond 1602., Bethlen Gábor 1614.) címeres nemességgel vagy egyéb szép kiváltságokkal jutalmazták. A latin nyelvű levelek „falconarius”-ról szólnak. Azonban 1635-ben Háromszék lustrája alkalmával Gelencén és Páván a *Solymárok* nevét külön jegyzik föl (Erdélyi Múzeum kéziratára 994. sz.).

A solymárok politikai helyzetére is, a *solymár* szó használatára is élénk világot vet II. Rákóczy Györgynek 1652. június 1-én Radnóton kelt levele, amelynek egy része így hangzik: „Udvarhely-székbén Korondon, Soofalván és Parajdon lako *solymárink* Ravasz István, Fábján István, Sükei Márton, Enghi János, Enghi György, Kovács Ábrahám, Orbán István, Albert István, Lukács János, László Péter, Illyés János, Illyés Miklós, Kovács János, Illyés András, Illyés Lőrincz és Sylvester András, találván meg minket, alázatos könyörgések által jelentik, hogy ő nekik és az ő eleiknek, kik az *solymárságnak* rendiben szolgáltnak, ennek előtte való boldog emlékezetű fejedelmektől olyan immunitások volt, hogy hadban való szolgálatra, adófizetésre, és egyéb szedésre-vevésre ne kényszerítettessenek, melyről való leveleket idvezült praedecessor fejedelem atyánk ő Nagysága is erejében hagyván, abban őket megtartanók és confirmálnók stb.” (Székely Oklevéltár IV, 287.)

A nemzeti fejedelemség megszűnése a *solymárok* jogi helyzetét is megingatta. Erről szól egy 1698. december 17-én kelt beadvány az erdélyi főkormányzásokhoz: „Én Háromszéki Pávai Marti György kegyelmeitek előtt Fejérvári káptalan Uraimék. az Háromszéki nemes Orbai Széki *Solymárok* nevekkel és képekkel... protestálok.“ (I. m. IV, 344.) Az erdélyi főkormányzók 1699. augusztus 10-én a „Csíki és gyergyai *solymárok* alázatos instantiájokra“ a régi kiváltságokat megerősíti. (I. m. VII, 39.) A sófalvi *solymárok* lajstroma ismeretes 1701-ből, a lövétei *solymároké* 1702-ből. (I. m. VII, 92—3.)

BOD PÉTER tehát az életből vette a *solymár* szót. Csernánban született (1712.) a *solymáros* Gelence és Páva szomszédságában. Fiatal korában sokat hallhatta a *solymárok* hanyatló dicsőségéről szóló beszélgetéseket.

A *solymárok* foglalkozását űző embereket Kővár vidékén (Szatmár megye) a fejedelmi korban *karulyosok* (*karuly-pénz*), a fehérvári udvar névjegyzékében pedig *rárosok*, *madarászok* cím alatt írták össze.

GYALLAY DOMOKOS.

PÁ. TOLNAI VILMOS: MNy. XXVII, 187 felhívta a figyelmet mindezideig szótározatlan *pá* szavunkra, és „nyugatról, valószínűleg a XIX. század második felében osztrák-németből került jövevénynek“ tartja azt.

A szó — eddigi adataim szerint — irodalmunkban először 1793-ban fordul elő, a „Pikkó hertzeg és Jutka-Perzsi“ című két felvonásos „szomorú víg operában“. — Jutka elbúcsúzik kedvesétől, Pikkótól (54. l.):

Még egyszer s utólszor, jer hogy öleljelek, . . .

Már most meg-halni, 's atyámhoz sietek,
S egy pillantás alatt Stix vizén túl leszek.

(Egy kis penicizlust ki-vesz a' zsebébül, 's minekutánna egynehányszor meg-tekingette, meg-öli magát 's mondgya:)

Pa! Pa! Pikkó Adie!

A darab „Német nyelvből Magyarra alkalmaztatott S. A. Úr által“, s eredetije az ismert bécsi Hafner Fülöp kedvelt paródiája: „Evakathel und Prinz Schnudi“. Az a körülmény, hogy így a fordítás a bécsi népies dráma körébe vezet, úgy látszik, TOLNAI feltevést bizonyítja. E mellett szólhatna az is, hogy a darab fordítója — akár Szalkay Antalt tartjuk annak (mint RADÓ ANTAL: EPhK. 1883: 664, FERENCZI ZOLTÁN, A kolozsvári színészet és színház története 505, REXA DEZSŐ: Pesti Hírlap 1925. júl. 12.), akár Szerelemhegyi Andrást (mint pl. BAYER JÓZSEF, A nemzeti játékszín története II, 305 és A m. dráma-irod. tört. I, 227; de vö. ugyancsak nála Szalkay szerzősége mellett: Játékszín I, 328 és Dráma-irod. II, 419) — hosszabb időt töltött az osztrák fővárosban,¹ és így a bécsi-német köznyelv közvetlen hatása alá is kerülhetett.²

¹ Vö. SZINNYEI, M. Irók XIII, 350, ill. 818 és ILLÉSSY JÁNOS: Irtört. Közl. VIII, 10 kk.

² Szalkay Antal szerzőségét teszi különben valószínűbbé, hogy míg a kis kötetben foglalt többi opera fordítójaul határozottan Szerelemhegyi András van megnevezve, a Pikkó herceg magyarosítója csak S. A.-val jelölte meg

Magában az eredeti Hafner-vígjátékban nem fordul elő a *pá* szó. A kérdéses hely szövege így hangzik:

Geliebt, doch böser Prinz, nur du bringst mich zum Sterben
Vielleicht wirst Du gar bald nach meinem Tod verderben.
Adjeu, zu guter Nacht!

(Sie zieht ein Taschenmesser heraus und ersticht sich.)¹

Hafner többi műveiben, valamint a korabeli Bécs más írójánál sem akadtam sehohol a kis indulatszó nyomára.

Hogy a *pá* szó végeredményben gyermeknyelvi eredetű, én is valószínűnek tartom. — Elterjedésének kezdeti fokára analog esetben látszik az erdélyi szász *tai* szó története. 1865-ben HALTRICH JÓZSEF, Plan zu Vorarbeiten für ein Idiotikon der sbg.-sächsischen Volkssprache a kizárólag gyermeknyelvi szókörében szótározza: *tai!* 'adjeu!' *tai gón* = 'auf die Gasse, weg gehen' (124. l.);² újabban — BIRÓ IZABELLA szóbeli közlése szerint — Erdély magyar nyelvű felnőtteinek körében nagyobbacska gyermekekkel szemben is már széltében használt köszöntés.

HARTNAGEL ERZSÉBET.

Nemadhatóját adja. Arany János használja ezt a kifejezést a Buda Halálá-ban. LEHR ALBERTnek kétségtelenül helyes magyarázata szerint azt jelenti, hogy Buda azt adta oda Attilának (t. i. az országot), amit nem adhatott, mert nem is rendelkezhetett vele szabadon. Ugyancsak LEHR Arany e kifejezésének valószínű forrásául Budai Ferenc Polgári Lexikon-át jelöli meg, de a nép nyelvéből is közöl hasonló adatokat (MNy. II, 36). ZOLNAI GYULA LEHR adatait megszerzi egy debreceni XVII. századi adattal (MNy. II, 233). Hogy ez a kifejezés a régi magyar nyelvben csakugyan járatos volt, bizonyítják a zempléni megyei Tolcsva kéziratos jegyzőkönyvei is. 1694: „... az melly szőlött edes Attyarul Borbely Istvanrul allót Tolcsvan Lakó Dakszegi Szüecz Istvan Uram el adott Eörök aron ugyan Tolcsvan Lako Csoma Istvan uramnak az Varhegyen, azon szőlött *nem adhatojat adta* Említett Szüecz Istvan: mellyet jövendőben in via juris Csoma Istvan Uramnak birnia nem Enged söt Tilalmazza is tülle.“ — 1695: „... a Vár hegy nevü Promonthoriomon levő Szabo Mihaly nevü szölő örökseget, mint *nem adhatojat adta* Tekin: N. és Vit. Perceptor Szirmaj András Uramnak.“ — 1714: „... a' melly szöleje volt ... azt mostanában (noha *nem adhatojat adta*) az emlitet Protestansnak nagy Anyja ... abalienálta.“

JUHÁSZ JENŐ.

Forr. A *forog, forogat, fordul, fordít* igékből kielemezhető *for-* alapszóról az a vélemény, hogy az mint önálló szó már

nevét; a régebbi adatok (pl. MHirm. 1793. I, 699; Zeitschr. von u. für Ungarn VI, 130; Honművész 1837. 31. sz.) valamennyien Szalkay művének tudják a darabot. SZINNYEI i. m. minden jegyzet nélkül mindkét író munkái között felsorolja.

¹ JOS. SONNLEITHNER, Phil. Hafner's gesammelte Schriften. Wien, 1812. III, 330.

² Magam mindig csak kettőzött alakjában hallottam: *tai-tai gón* 'elmenni', és csupán beszélni még alig tudó gyermekek nyelvében.

nem él a magyar nyelv történeti korszakában.¹ Azonban szerintem még mostani nyelvünkben is megtalálhatjuk ezt a *for-t*, ha a megfelelő szempontot foglaljuk el.

A víz forog, *a)* amikor folyása közben akadály miatt örvényt vet, de kavarog, *forog* olyankor is, *b)* amikor a föld alól nagyobb erővel felfakad, felbuzog, vagy *c)* amikor bizonyos hőfokon túl melegszik. Tehát az *a)* meg a *b)*—*c)* alatt jelzett tünemények nyelvi kifejezése a víz *forogó* mozgásának mindegyikükben felfogható képzete révén történhetett ugyanazzal a szóval.

Nézzük a *forr* családját! — Moldvai csángó *forrik* 'fakad (víz, forrás)' (MTsz.) | *forrás* 'scatebra, scaturigo, fons; wasserquelle' (Oklsz., NySz.) és *ki-forrás* 'ua.' (NySz.) | *forratag* (1322/1394: fluvium *Furratag* Oklsz.) | Schlszój.: „scateda [ø: scatebra] — *forratek*“ | MA.: *forradék* 'scaturigo, fonticulus; quelle, brunnenquelle' (NySz.) | székelyföldi *forramat* 'folyam eredete, folyam-tő' (MTsz.) | háromszéki *forranat* 'buzzanat' (MTsz.) | Pázmány, Préd.: *forró tenger* (NySz.): e szavak eredetileg a víz *forogó* mozgására vonatkozhattak, vagyis hasonló indítékből keletkezettek, mint a következők: *forogó* 'örvény' és *forogóvíz* 'lassú folyású, mély, örvényes víz' (MTsz.) | vas megyei *forga* 'folyóvíz kanyarulata' (MTsz.). E mellett szól, hogy a BesztSzój.-ben a *forगतag* 'scatebra' jelentéssel szerepel. Megjegyzem azonban, hogy a *forog*-gal összefüggő *forrás* szó, nézetem szerint, kezdetben a sok közül csupán bizonyos forrásfajta jelölhetett, s erről terjedhetett szét egyéb típusokra is, amíg mostani általánosabb jelentéskörét nyerte. — A *forr* a magas hőfokú vízre vonatkozó értelmében a tünemény szemléletéből meríthető 'forogó mozgás' képzetnél fogva ugyancsak jelentés-tani nehézség nélkül belekapcsolható a *forog* rokonságába.

Az, hogy a köznyelv 'scateo, bullio; quellen, strudeln, wallen', ill. 'ferveo, aestuo; sieden' értelmű szavunk számára *forr* alakot ír elő, nem elegendő ok arra, hogy azt a 'versor, volvor; sich drehen' jelentésű *for-tól elkülönítsük. Először azért nem, mivel a köznyelvi *forr* a régi nyelvben (DebrK.: *fooras*, Gyöngyösi: *fór* [NySz.])² meg a népnyelv jelentékeny részében (így Zalaegerszeg vidékén: *föllfor a víz, foró étel, leforáz, a Szala forása*)³ egy *r*-rel is hangzik. Azután pedig azért nem, mivel a *forr* ~ *for* megfelelés nem az egyetlen eset volna, amikor a hosszú, illetőleg kettőzött *r* korábbi *r*-ből vált. Így *varr* igénk — zürjén és votják *vur*-megfelelőinek a tanúsága szerint (l. NyH.⁷ 74) — előbb egy *r*-rel hangzott, ahogy ma is tapasztaljuk a népnyelvben. Az *orr* szónak *or* előzményére szintén vannak adataink, mégpedig nemcsak népnyelvi, hanem nyelvtörténetiek is (vö. ZSIRAI: MNy. XXIII, 310 kk. és MÉSZÖLY: MNy. XXV, 328 kk., XXVII, 279–80). — A *sür-for* ~ *sür-fór* mellett (MTsz.), amelyben a *sürög* (*sērēg*) meg a *forog* igék alapszavai kapcsolódnak össze ikerszóvá (vö. *sürög-forog*),

¹ Finnugor rokonságáról tájékoztat *forog*-gal kapcsolatban a NyH.⁷ 149.

² A *forrás* első adata: az 1113-i zabori oklevélbeli „quidam fons, qui vocatur *furras*“ (Oklsz.) -*rr*-rel van.

³ L. még a MTsz. *foradás, foraj, fóró, fóráz, fóróz, fóraszt* adatait.

az $r > rr$ változást mutatja a Kiskunhalasról közölt „*sürrnek-fornak* ezek a fölyhők” (MTsz.).

Midőn a hosszú, illetőleg kettőzött r -es *forr* alak kifejlődött, a víz forgó mozgásával kapcsolatos képzet jelentésére foglaldott le, sőt az egyszerű r -rel hangzó *for* alapszó 'forog' értelemben ki is veszett, csak igei származékai (*Forog, forogat* stb.) maradtak meg.

Nem egészen világos a jelentésfejlődése a $*for \sim forr$ rokonságának az ilyen kifejezésekben: *ki-forrad* 'kiduzzad (az ökorre süített bélyeg, az élő fába tett metszés)' Borsod (MTsz.) | *forradás* (a seb helyén) | *forrács* 'fabuckó, kiforradt kéreg, amelyből a pásztorok ivókupát készítenek' Balaton mell. (MTsz.) és *forácsos* 'forradásos' Zalaegerszeg vidékén (saját tudomásom szerint); SZD.: „*Fórás*: forítás, bötkő, bög, bog, pota a' fánn.” | *be-forr* v. *be-forrad a seb* (a testen, a fakéreg), *be-forraszt*; *össze-forr* v. *össze-forrad, össze-forraszt*. Valószínűleg a megsérült fakéreg gyógyulásánál megfigyelt jelenségek: a nedv kiserkedése és szabálytalan formában való odasarjadzása szolgáltak alapul e kifejezések keletkezéséhez.

A *fortyan* vagy *föl-fortyan* 'haragra lobban' (vö. MTsz.) eredetileg aligha tartozott a $*for-forr$ szócsaládba, hanem hangutánzó természetű kifejezés lehetett ezek mellett: *fortyog* 'forty hangot ad (a megázott eszímában a vizes kapca menés közben)' Háromszék (MTsz.) és *fortyog* 'forty hangot adogat (pl. a kása, mikor fő)' Szatmár m. (MTsz.). A $-ty \sim -rty$ -megfelelést vö. *szotyog \sim szortyog; totyog, tottyadt \sim tortyog, tortyan; kotyog, kottyan \sim kortyog, kortyint* stb. (l. MTsz.). Hasonló értelmű hangutánzónak a 'harag' jelentés kifejezésére való alkalmazását láthatjuk pl. ebben is: *puffog* 'haragszik, dörmög' Baranya m. (MTsz.), amelyet különben magam is ismerék Zalaegerszegről. Ez a *fortyan* keveredhetett a *forr* szóval és tartozékaival, amennyiben azok is szerepelnek efféle értelemben: *forr* v. *fel-forr az epéje* | *fel-forrad* 1. 'fölforr'; 2. 'fölfortyan, fölbosszankodik, haragra lobban' Székelyföld (MTsz.) | *fel-forran* 1. 'hirtelen fölforr'; 2. 'haragra lobban' Hegyalja (MTsz.). Így kerül elő aztán a *föl-fortyan* Háromszéken nemcsak 'haragra lobban', hanem 'hirtelen fölforr' jelentésben is (MTsz.).

Ötveny. GLASER LAJOS „A római utak nevei középkori okleveleinkben” c. cikkében (MNY. XXVII, 317–9) úgy vélekedik, hogy a középkori útjainkkal kapcsolatban jelentkező *ötveny* kifejezés római útmaradványokra vonatkozik, s ezeknek kockakövekkel való burkolásában, nem pedig — egyébként kétségbevonhatatlanul jellemző — töltésszerűségükben leli magyarázatát. „Az öntés és a feltöltés — írja GLASER — két annyira különböző művelet, hogy azok kifejezésére még egy kevéssé fejlett nyelv is alig használhatja ugyanazt a szót.” Hogy ez a nézet nyelvtudományi szempontból nem állja meg a helyét, arra nézve minden más bizonyítás mellőzésével elegendő az 1244. évi „per anticum eumulum terre qui *Ettewen* dicitur” adatra hivatkozni.

GLASERREL szemben én igenis úgy látom, hogy az *étevény \sim ötveny \sim ötvevény* kifejezés bizonyos esetekben a római vagy

nem római utak töltésvoltával kapcsolatos, s így ezért lesz a mosonmegyei *Öttevény*-ből németül *Hochstrass* (id. GLASER is). Az 1227. évi oklevélben Varazsdnál említett „magna via levata“ vagy „levata via“ (WENZEL I, 234) alig lehet más, mint az OklSz.-ban az *öttevény*-hez összevetésül idézett „1413: viam magnam que *Nazyp* vocatur [»Varazsd« Szam. jegyz.]“, ami, úgy látszik, elkerülte GLASER figyelmét. Ha egy horvát szótárt előveszünk, láthatjuk, hogy a *Nazyp* olv. *Naszip* név nem más, mint a *násip* (vö. *násap*) 1. 'Damm, agger'; 2. 'Anschütt' (vagys 1. 'öntés, töltés'; 2. 'feltöltés, földhányás') szó, rokona a *násüti* (*naspēm*) igének (IVERKOVIĆ—BROZ II, 767), amelynek 'anschütten, affundo' a jelentése (uo. 772).¹ Tehát a horvát *Násip* teljesen pontos jelentéstani párját mutatja a 'töltés' értelemben felfogott *Öttevény*-nek.

Azonban ezzel korántsem akarom mondani, hogy a GLASER-féle magyarázatot az összes *Öttevény*-esetekre nézve el kell vetnünk. Sőt bizonyos szempontból megerősítem, hogy a római utak habarcsragasztékú kövezet volta — amit egy 1209. évi oklevél a „viam antiquam cementario opere supereffusam“ meg „mura-tam viam“ kifejezésekkel jellemez (id. GLASER) — valóban indítékul szolgálhatott az *Öttevény* szóval való elnevezésre. T. i. SZIKSZAI FABRICIUS szótárában (208) ez áll: „Pauimentum tessellatū — Rakot padimontó | P.[auimentum] Rudus — Öntéssel czíniált padimontom“, ahol a rudus, -eris a. m. 1. 'zerbröckeltes Gestein, Geröll, Schutt'; 2. 'Mörtel aus Ziegelsteinen und Kalk'. Egyébként hasonló mesterségi műre vonatkoznak az 1616/1643. évi *öntött ház, öntött szoba, öntött pad* adatok is (OklSz.).

PAIS DEZSÓ.

Fajfok, somogyi törvény, eseri barát-törvény. MÁLYUSZ ELEMÉR a Levéltári Közlemények I. kötete 138. lapján közli Báthory István erdélyi vajdának 1532. július 2-án Nádasdy Tamáshoz intézett levelét. Ebből idézzük a következő sorokat: „erthem azt hogh The k Megh Thert az Twelýgifbowl | es az Igaz zerzetben ewlfewzewt kyt Bizony Igen | ewrewlew, agya iften The k Idveffigir(e) es Thizte- | ffigire es Minden alapatodnak ewregbewlifire | Im(m)ar · k · somogj Tewrvniben fayfokom me(r)t azony- | onak az · k · Tarfanak az an(n)ya atýafi gyermek | ez en fya(m)val dragffj gasp(ar)val“. Valamivel lejjebbről meg: „Immar | had zolyak czerj Barat Thewrvnyben hozyam | alamifnara az vigit, k kewzel lakyk nimet | orzaghoz azý(r)t k kirem hogh The k hozaffon egh | yo pancilt eu nekem ...“

Az első mondatban említett 'megtérés' és 'igaz szerzetben öltözés' MÁLYUSZ szerint (i. h. l. jegyz.) „Nádasdynak valószínűleg nem egyházi, hanem politikai állásfoglalására“ vonatkozik. Szerinte Nádasdy, aki már erősen megingott János király iránti hűségében, ekkor „talán . . . ismét felhagyott az elpártolás gondolatával“. Ezt a feltevést Brodariesnek Nádasdyhoz intézett levelei nem erősítik meg (TörtTár 1908 : 268—84; vö. KUDJANI G.: Századok XLVIII, 40—7). Szerintem a „Megh Thert az Twelýgifbowl

¹ Vö. még *násipati* 'anschütten, affundo' és *násipanje* 'Anschütten, affusio' (uo. 767).

es az Igaz zerzetben ewltewzewt“ mögött sem vallási, sem politikai vonatkozást nem kell keresnünk. Ez csak jóízű, humoros bevezetés azoknak a szerencsekívánatoknak, melyekkel a régi házasság Báthory az új házasság Nadasdyt üdvözli. Idet talál a „minden alapatodnak ewregbewlifire“ is, mert Kanizsai Orsolya, a hatalmas Kanizsai-vagyonnak egyedüli örököse, ezzel ugyancsak öregbítette Nadasdy állapotát.

A következő mondatnak a kezdete: „Immar ·k· . . . fayfokom mert . . .“ Báthory a *fajfok* szó használatának megokolására jelzi, hogy *fia*, vagyis veje: Drágffy Gáspár (vö. MÁLYUSZ I. H. 2. jegyz.) *atyafi gyermek*, első unokatestvér Kanizsai Orsolya anyjával (vö. Turul XLI, 19). Így Báthory ezt, a közte és Nadasdy között keletkezett új rokonságot nevezi *fajfok*-nak. A szó Erdélyben ma is él 'faj-osztály, fajzat' jelentéssel (MTsz.).

A *somogyi Teurwniben*, vagyis *somogyi törvényben* nyilván nem a *fajfok* szó származására céloz, hanem annak ilyen tág értelemben való használatára. Úgy látszik, hogy *somogyi törvényben* olyan kedélyes ízű szólás volt a távoli rokonság jelölésére, mint a francia *cousins à la mode de Bretagne*.

Egy másik XVI. századi szólás lehetett a *cseryj Barat Theurwnij*, vagyis *cseryi barát-törvény* (esetleg *cseryi barát törvényi[e]*) is. A *cseryi*, vagyis ferences, kolduló *barát* (vö. EtSz.), ahogy Báthory mondja, beszédének mindig alamizsnára hozza az végét. Ezért szól *cseryi barát-törvényben* az, aki, bármiről is beszéljen, a végén mégis csak kéréssel áll elő.

Báthory István vajda levele tehát nemcsak egy eddig ismeretlen régi szót és két jóízű mondást őrzött meg, de arról is tanúskodik, hogy a XVI. század első felének levelezésében már a magyarság jellegzetes, száraz humora is szóhoz tudott jutni.

GRÓF ZICHY ISTVÁN.

NYELVMŰVELÉS.

Népszövetség. FEST ALADÁR megállapítja erről a szóról, hogy nem helyes elnevezése az ismeretes nemzetközi intézménynek, és kifejti, hogy a *Société des Nations*-t magyarul így kellene szabatosan fordítani: *Nemzetek Társasága*. E szerint a címűl írt összetételnek sem előtagja, sem utótagja nincs jól megválasztva, mert a *Népszövetség* se nem *nép*, se nem *szövetség*. Fejtegetése során a cikkíró így állítja párhuzamba az idevágó francia szavakat és magyar egyértékeseiket: *société* 'társaság', *association* 'társulat', *union* 'egyesület', *ligue*, *confédération* és *alliance* 'szövetség'. (MNY. XXVIII, 57–8.)

Már többször szó volt róla, hogy ezt az intézményt *Nemzetek Szövetségé*-nek kellene mondani magyarul (MNY. XVIII, 183 és XXV, 159). Így nevezi a békeszerződésnek hivatalos magyar fordítása, így az a hivatalos kiadvány is, amely a magyar tanítókkal és tanárokkal akarja megismertetni az intézményt: „A Nemzetek Szövetsége célja és szervezete. Kiadja a Nemzetek Szövetsége titkárságának információs osztálya, Genf. A magyar kiadást bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Faluhelyi Ferenc dr., egyetemi ny. r. tanár.“ — Ennek a könyvnek 18. lapján jegyzetben ezt olvassuk: „Ezért leghelyesebben a Nemze-

tek Szövetségét államok szövetségének, államszövetségnek, illetőleg államok társaságának tekinthetjük.“ Már ebből a megjegyzésből is az derül ki, hogy a *szövetség* és a *társaság* nem válik el oly élesen egymástól, hogy egyik kirekesztené a másikat. Csakugyan azt látjuk, hogy a fentebb elsorolt francia szavak jelentése között sem lehet egészen merev határvonalakat húzni, legalább ezt mutatják HATZFELD—DARMESTETER—THOMAS szótárának következő adatai: „*Société*. 2° Réunion d'hommes associés pour suivre un but commun . . . Une société savante . . .“ — Az *association* címszó alatt: „Une association savante.“ — Az *union* szónak egyik értelmezése: „Association politique, religieuse, commerciale, etc. . . La Sainte-Union = la Ligue.“ — „*Ligue*. 2° Association formée dans un Etat pour faire triompher certains intérêts politiques, religieux . . .“

Hasonlóképp vagyunk a magyar szavakkal is. Nem hiszem, hogy pl. a *társaság* és a *társulat* között jelentésbeli különbséget lehetne megállapítani. Igaz, hogy CzF. megpróbálja a *Társulat*, *társulat* címszó alatt, ilyenformán: „*Társaság* és *társulat* közt azon finom különbség létezik, hogy ez utóbbiban a társak egymással előre kitűzött elv vagy terv szerint saját akarataikból s ösztönzésökből lépnek társi viszonyba; ellenben a *társaság* sokszor véletlenül, legalább előleges összebeszélés és értekezés nélkül, és nem önkéntesen, hanem vagy a sors útján, vagy rendszerént választási alakban létesül és áll fenn. Innen szabatosan: . . . *tudományos társaság*, melybe a tagok a tudományok körében szerzett érdemeikért választatnak; *biztosító társulat*, melybe részvény vásárlása által akárki beléphet. . .“ Ezt a különbségtevést azonban az élő nyelvhasználat nem igazolja. Csak annyit mondhatunk, hogy a nyelvújításnak *társulat* szava a multban divatosabb volt, mint manapság. A régebben alapított társaságok *társulat*-ok, az újabbak *társaság*-ok: *Kir. Magyar Természettudományi Társulat*, *Szent István-Társulat*, *Magyar Történelmi Társulat*, *Franklin-Társulat*; ellenben: *Magyar Paedagogiai Társaság*, *Magyar Filozófiai Társaság*, *Magyar Nyelvtudományi Társaság*, *Magyar Irodalomtörténeti Társaság*. A nem régen alakult *Magyar Társadalomtudományi Társulat* nevében talán azért szerepel a *társulat* szó, hogy ez is megkülönböztesse a más világnézetet valló *Társadalomtudományi Társaság*-tól. — A *Franklin-Társulat* részvénytársaság, az egykori *biztosító társulatok* pedig ma *biztosító társaságok*. Viszont *társasági* adó ma sincs, csak *társulati* adó; a közkereseti, betéti *társaságok*, a részvénytársaságok mind *társulati* adót fizetnek. Továbbá meg kell gondolnunk azt is, hogy ami a franciának *társaság* (*société*), az nekünk sokszor *egyesület* vagy *szövetkezet*: A *société protectrice des animaux* 'állatvédő egyesület', a *société de bienfaisance* 'jótékony egyesület', a *société de tir* 'lövészegylet', a *société coopérative de consommation* 'termelő és fogyasztó szövetkezet', az *association ouvrière* 'munkásegyesület' stb. Akik szövetséget kötnek, azaz szövetkeznek, azok társulni, egyesülni szoktak, társaságba állnak céljaik elérésére; ezért az említett szavak annyira összetartoznak, jelentésük annyira egymásba fonódik, hogy nem esoda, ha a *Société des Nations*-t a németek és az

angolok módjára mi is *Nemzetek Szövetségé*-nek nevezzük, mivel a *Nemzetek Társasága* egészen szokatlan kifejezés volna.

A *nép* és a *nemzet* között sem mindig teszünk különbséget, sőt inkább gyakran azonosítjuk őket. Egy-két példa: „*En nemzetem, zsidó népem! Te ellened mit vétettem?*” (Katolikus egyházi ének.) „*Jaj régi szép magyar nép . . . Jaj hát szegény magyar nemzet! Jóra mikor lép?*” (Rákóczi-nóta.) „*Megbűnhödté már e nép! A multat s jövődöt*” (Kölcsy, Himnusz). „*Megfogyva bár, de törve nem, Él nemzet e hazán. . . S a sírt, hol nemzet sülyd el, Népek veszik körül*” (Vörösmarty, Szózat). A *Volkshymne* magyarul *né phimnusz* vagy *nemzeti himnusz*, a *Volksrecht* : *nemzetközi jog*, a *Volkswirtschaft* : *nemzetgazdaság*, a *Völkerschlacht* : *népek* vagy *nemzetek csatája* (*bataille des nations*). Azt sem lehet szabályul kimondani, hogy a *Völker* szót összetételben mindig többszámúval kell fordítani, tehát a *Völkerbund*-nak a *Népek Szövetsége* felelne meg, nem a *Népszövetség*. Hiszen a *Völkerbeschreibung* is *néprajz*, a *Völkerkunde* vagy *Völkerlehre* : *néptanulmány* vagy *néptudomány*, a *Völkerpsychologie* : *népléktan*, a *Völkerwanderung* : *népvándorlás*, *Völkernamen* pedig a. m. *népvévek*.

Ezek a példák mind azt bizonyítják, hogy a nyelv nagyon szabadon bánik a szavakkal, és nem engedi magát szoros korlátok közé fogni. A *Népszövetség* azért lett kapósabb elnevezés, mint a hivatalos *Nemzetek Szövetsége*, mert rövidebb, alkalmasabb kifejezés, könnyebb beleszóni a mondatba, melléknevet is egyszerűen képezhetni belőle (a *Népszövetségi Tanács* ülése); ezért jár rá még azoknak a nyelve, tolla is, akik különben ragaszkodnak az elnevezésnek hivatalosan megállapított formájához. Pl. Lukács György az Egészség-be írt cikkében mindig *Nemzetek Szövetségé*-ről beszél, de egyszer *népszövetségi* paktum-ot ír ő is (XLVI, 10). Az újságok szinte kivétel nélkül *Népszövetség*-et emlegetnek, s ezzel egészen közkeletűvé tették a szót, úgyhogy már nem igen lehet változtatni rajta. Legokosabban cselekszünk tehát, ha megnyugszunk benne, hogy ennek az intézménynek *Népszövetség* marad a neve.

NAGY J. BÉLA.

NÉPNYELV.

Közép-szamos-vidéki határnevek.¹

(Történeti gyűjtés.)

*Désakna.*² 1739^{*19}: vas gyepű (szó.); Felső vagyis Péntek felől való Forduloban: Kodor aly (vagy) Kodor alya (sz.). Nagy kut [hoszszában] (sz.), Gat alat (sz.), Arok, Erdő kut [alatt] (sz.), Nagy kut (sz.), belső Séden (sz.), Csorgo, Sedem Árka, Bádon, a Patak, Lapuhus (k.), Bértz (k.); Alsó Forduloban: Szent Péter oldal (sz.), Kis Tilalmas far (sz.), Fiscus Tölgye (sz.), Kis Tilalmas oldalon a' Követses alatt (sz.). Hegyes ut (sz.), Gyortyán kutnál (sz.), Biberke (sz.), Fantsal

¹ L. MNy. XXVIII, 58—62.

² ~ r. *Ócna Dejului*. Vö. KADÁR III, 219, 247—8.

végiben (sz.), Kövesdi¹ kaszállók: Bükk végben, Nádos kuton felyül a' Verőfényben, Eszkon... tul a Patakon, ormanyi ut, Sáros Bükk alatt. — 1773*²⁰: Várhegy [nevezetű Szőlő hegyben]. — 1788*²¹: also fordulon a far [nevezetű helyen] (sz.). — 1811*²²: Rompos[an egy Darabotska Pusztá szőlő Hely], also Fordulo[n a] kis Tilalmas[on] (sz., k.), az Arok, Felső Fordulo[ban... az] Sármás[ban] (sz.), Kis Sédem (k.). — 1811: Szent Péter [nevezetű Szőlő]hegy, Porgolat kert. — 1815*²³: Fantsal. — 1816: Hársos, Bádón, Sármás, Külső Bádón. — 1816*²⁴: Nagyjá [beli Nyil Erdő]. — 1817: Fantsal, Konyenkut, Nemai ösvény. — 1818: Bádón, Külső Bádón. — 1819: Irtás, Sulyedt Akna. — 1820: belső Bádón, Sármás. — 1821: Irtai (Irtás?) [nevű föld], Konyenkut, Fantsal, Sövény kut arka, Komlosd, Kisgyepű alatt, Konyer kut. — 1822: Bikafű, Hársos, Kiskutszer, K(is) Seden. — 1832*²⁵: Nagykut (sz.), bádón kut, Kis Bádón. — 1832*²⁶: Köris szeg. — 1835*²⁷: Alsó Mozzgat[i Szőlő]. — 1837*²⁸: ujj Hegy[alatt], Mozzgat, Vasgyepű, Dumbrava, Hársos, Bikafű, Sédem, Temető Kert, Tolgyes, Kodori rét, Kövesd, Határhíd, Szakadás, Kotyét kut v. Kotyetz kut. — 1838: az árkok közt, Békafű, Sédem, Kövesd. — 1839: Körisszeg, Vajda malma, Kodori rét, Kövesd. — 1840: N(agy) Kut, Kövesd, Rompos, Fejérkut, Bádón, Kodorály, N(agy) Sédem, Kis Sédem. — 1841: Határhíd, a' Rét, Vajda malma, Kövesd, Verőfény, Szilvások, Branyistya, Dumbrava. — 1842: Fűzfáknál, Békafű, Kövesd, Hársos, Dumbrác (l.). — 1860*³⁰: Fejérkut (sz.), Sármás (sz.), Kodorály (sz.), Hársos (k., kert), Bádón (sz.), Nagy Kút (k., l., kert, tkt.), Kis Zsédem (sz., k.), Benkő bük (e.), Nagy körisszeg (sz., k., e.), Alsó Kövesd (k.), Komlosd (l., e., tkt.), Hegyes domb (sz.), Farr, Kis tilalmas az árkon tul (sz.), Pusztá templom az árkon innen (k., sz.). — 1868*³⁰ Kodoroly [táblában]. — 1871: Hársos dülő (sz.), Szent Péter hegy [ajja] (sz.), Pusztá templom táblában, Sármás dülő, felső forduló, Kodorály [nevű táblájában] (sz.). — 1872: Fisceus erdeje, a patak, Komlosd dülő, Nagy Zsédem dülő, Lapuhos v. Lapuhas dülő, Nagy kut dülő (sz., k., l.), Sármás dülő, Kis tilalmas árkon tuli dülő (sz., k.), Nagy Kövesd dülő (sz., k., l.), Kis Kövesd (ua.), Bádón [és] Farr dülő, Benkő-Bük [táblájában] (e.). — 1873: Nagy Zsédem [táblájában] (sz.), Kis Kövesd dülő (sz., k., l.), Kodoráj dülő, Kis Zsédem (sz.), Fehérkut [dülőben vulgo] Várhegy (sz.), Pénteki nagy uttzá[ban]. — 1874—1875: Alsó Kövesd (k., l.). — 1900*³³: Kenderkút, Kövesd, Vasgyepű, Szászút, Erdő kút, Rompás (r. Rompos), Erdőkút árka, Mozzgat, Szakadás, Medve (szó.), Fejérkut, Kodoráj, Békástó, Brányistye, Rózsáliget, Gyertyános, Fancesal (gy.). — 1930*³²: Kodoráj (r. Codoraie) (sz., k., l.), Nagyút, Nagykutszer v. Nagyszerkút (?), Kiskút v. Kiskútszer (r. Chișcuter), Gyityó, Deáki, Erdőkút (sz., k.), Kis Zsédem, Nagy Zsédem, Bádón, Lapuhas (r. ugyanígy), Bérc (gy., k.), Szent Péter hegy, Kövesd, Gyertyánkút (k., sz.), Hidegkut (e., sz., k., l.), Fancesal (szó.), Fancesal alatt (sz., k.), Kacsula (sz., k.), Hársos (sz.), Békástó (sz., k., l.), Szakadás (e.), Mozzgat (gy., k.; régebben

¹ Már 1288-ban emlitenek az oklevelek egy *Kuesd* (*Kövesd*) nevű erdőt. A név egyébként elpusztult helység neve lehet (vö. KÁDÁR II, 141).

szó.), Irtás (sz., k.), Vasgyepű (szó., gy.), Szász-kút (a község Vasgyepűn inneni része), Nagyjáj (sz., k.), Brányistya (erdős oldal), Bányató, Komlosd v. Koulósz (sz., k.), Körisszeg (sz., k.), Kotyékút, Rompos,¹ Fejérekút (sz., k.), Kenderkút (sz., k.), Sármás (sz., k.), Benkő bük v. kút (?), Nagy Körisszeg, Kis Körisszeg, Farr, Puszta templom, Jérikó (e., hegytető és oldala), Fiscus erdő vagy Szakadás, Zsidók kútja,² Bagolyhegy (Huhui), Várhegy, Medve (gy.).

*Domokos.*³ 1807^{*33}: A felső fordulóban: Porka víz [nevű helyen], A középső bérczen túl (k.), Az ölyves patak [oldalában] (k.), Muntsáj[on] (k.), Farkas pataká[nál] (sz.), Gát-szer[ben] (sz.), Csonka hát[on] (sz.), A forgo pataka [mellett] (sz., k.), A Csonka rom (Csonka orom?) [oldalában]. — Az alsó fordulóban: Rogoz vize (p.), A' Munosáj (Muncsáj?) [alatt], A Sármás tetőn (sz.), A Szakadás (sz.), Rogoz mellett a vizen túl (sz.), Lápos vize mellett (k.), A nagy kónél, A Szénegetőben. — 1809^{*34}: Purkarétz (Porkavíz?) [nevezetű helyben]; Felső fordulóban: Rogoz v. Rogoz vize [mellett], A' Középső aga (!) [fenekiben] (k.), A' középső Bércz, Ölves pataka, A Muntsáj[on], Farkas pataka, Gat szer (sz.), Egres szél[be] (sz.), Tsonkás, a' kert alatt, Forgo pataka, Tsonka orom [oldalába írottvány kaszáló], Ekklésia földje; Alsó forduló: Muntsáj, Sármás tető (sz.), Szakadás (sz.), Rogoz mellett tul a vizen, Lápos vize, A' Nagy kónél, Szénegető. — 1843^{*35}: Szócs vize. — 1845^{*36}: Lápos és Szóts vize. — 1846^{*37}: Tilalmas[ba járó ut], Pap föld, Muntáj, a víz mellett, Lápos vizé[n tul levő] Darabant és Jobbágy földek végei], Sármás, Tövisses hely, Danyila patakja, Szénegető[beli papi kaszálónak], Also forduló, Lapos vizen innen, A' Telekben, Perestorka, Sármás Tető, A Térbe a Danyila Patakján tul, az Árok, Muncsel Temető, Pap Retye; Felső fordulóban: A Muntsaján, Gátszer, Egeres, Rector föld, Pukaritz, Ecclesia földje, A Csonka oromi Lunka [papi földje], Rector mezeje, a Rector Lunkája, Muntsaja[n], Farkas pataka, Csonkás, Csonka orom [mezejében], A' Lunkán, A Tyisitza fejé[be], A nagy tónu [alól], Forgo (k.), Égeres, Malomárok, tul a vizen, Kupás. — 1846^{*38}: Debrek patak. — 1853^{*39}: Csonka-orom (k.), Csonka-orom. — 1855: Perestorka, Porond, Csonka-orom (k.). — 1857: Csontkorom (!) (k.). — 1858: Perestorka, Csonka-orom. — 1859: Csonka-orom. — 1860: Perestorka, Muncsaj, Csonka rom [i kaszáló].

(Folytatjuk.)

SZABÓ T. ATTILA.

KÜLÖNFÉLÉK.

† Erdélyi Lajos.

Február hó 27-én örök pihenőre kísértük ERDÉLYI LAJOST, társaságunknak alapításától kezdve választmányi tagját, a magyar nyelvtudomány egyik leglelkesebb, egyik leghűségesebb munkását.

¹ Nemrég még határrész, ma nagyrészt beültetve.

² Allítólag sószállító zsidók ástak a helyen kutat.

³ ~ r. *Dámácuseni*. Vö. KADÁR III, 352 és 363—4.

ERDÉLYI LAJOS 1871. június 1-én a háromszékmegyei Uzonban született. Az alsó középiskolai osztályokat a sepsiszentgyörgyi, a felsőket a kolozsvári ref. kollégiumban járta. Felső tanulmányait 1892—1896-ban a kolozsvári egyetemen végezte, s ott 1898-ban sub auspiciis regis avatták doktorrá a magyar nyelvtudományból és irodalomtörténetből. 1896—1898-ban a kolozsvári, 1898—1899-ben a sepsiszentgyörgyi ref. kollégiumban helyettes tanár, majd 1900. szeptember 1. és 1908. szeptember 1. között a budapesti ref. főgimnázium rendes tanára. Tanulmányutakat tett Németországban (főképen Lipcsében) és Finnországban. 1908 szeptemberétől a budapesti, illetőleg szegedi polgári iskolai tanárképzőn működött és 1908—1911-ben tanított az Erzsébet-Nőiiskolában is. 1908-ban a budapesti tudományegyetem a magyar nyelvjárstan és magyar mondattan tárgy-köréből magántanárrá habilitálta és 1929-ben buzgó munkásságának elismeréséül a rendkívüli tanári címmel tüntette ki.

Boldogabb hazába költözött társunk egyetemi éveitől 61 éves koráig fürkészte és magyarázta legsajátosabb nemzeti kincsünk, nyelvünk titkait. Fürkészte mohó gyönyörűséggel, s magyarázta a rajongók lázas hevületével, hivatásból, nem csupán hivatalból.

Tudományos kutatásainak középpontjában a magyar mondattan és a magyar nyelvjárstan kérdései állottak. Ezeket a területeken dolgozott legtöbbet, legrendszeresebben, legnagyobb sikerrel, s távolabbi tájat csak azért keresett fel közben-közben, hogy valami értékesíthető tanulást vigyen oda vagy hozzon onnét.

Mondattani tanulmányaiban, amelyek a külföldi szakirodalom alapos ismeretéről, széleskörű önálló kutatásokról, de meglepő éleslátásról is tanúskodnak, főként a tarthatatlanná avult logikai formalizmus ellen s a lélektani alapon való értelmezés jogaiért harcolt; harcolt mint tanár és mint tudós: „lélektani alapon egyszerűsíteni s a gyakorlati szempont mellett a tudományos szempontra is tekintettel lenni“. — E dolgozatok, kivált az összevont mondatról szóló súlyos doktori értekezés, kedvező hatást tettek tankönyvirodalmunkra, az iskolára és modern mondattani kutatásaink irányvételére egyaránt.

Ennek a biztató kezdeményezésnek azonban elmaradt a szerves folytatása, mert csakhamar a népnyelvkutatás ügye foglalta le ERDÉLYI élénk érdeklődését és munkaerejét. Fiatalon felismerte, hogy népnyelvünk tanulmányozása tudományos és nemzeti kötelességünk, s ezentúl ennek a gondolatnak igyekezett sűrű egymásutánban megjelenő programértekezéseiben, lelkesítő felhívásaiban, hasznos tájékoztatóiban és gyakorlati útmutatásaiban híveket toborozni. Jó példával járt elül a munkában is: állandóan kutatott, gyűjtött a Székelyföldön, mindenekelőtt saját dialektusa, a háromszéki nyelvjárás területén. Az eredményekről beszámoló leírások, jellemzések, monografikus feldolgozások lényegesen új, élethű képet rajzoltak élénk keleti nyelvjárásaink viszonyairól, ámde ERDÉLYI nem állott meg a tisztán nyelvészeti teendők határán, hanem a nyelvtudomány tanulságaival felfegyverkezve további hódító útra indult: fényt igyekezett deríteni a székelység rejtélyes ős- és településtörténeti viszonyaira. Ő maga is látta,

milyen nehéz lesz kibogozni ezt az előtte is, utána is annyi kutatót csábító kérdésszöveget, de nem tudott, talán nem is akart ellenállni a csábításnak, mert meg volt győződve, hogy kísérletei jogos feltevésen alapulnak, és előbb-utóbb célhoz kell vezetniük. — Épily fontos, de hasonlóképpen kényes feladatra vállalkozott, amikor irodalmunk legrégebb emlékeinek termőhelyét nyelvük nyelvjárási sajátosságainak vizsgálatával próbálta kideríteni.

Az utóbbi években (1926—1930.) „Magyar nyelvi tanulmányok” címen 3 kötetbe összegyűjtötte irodalmi termelése javát, mintha érezte volna, hogy bármelyik pillanatban vége szakadhat szebbnél-szebb tervekkel teleplántált életének.

Az ő fáklója, a magyar szó, a magyar munka fáklója tovább lobog: tovább visszük, tovább adjuk, s vele visszük, vele adjuk az ő nevét, az ő emlékét és az ő munkássága tiszteletét is.

ZSIRAI MIKLÓS.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Jánosi József írja: A MNy. XXVIII, 52 olvasható felhívásra közlöm, hogy ötven esztendőre visszanyúló tapasztalatom szerint Veszprém vármegye egész területén s a Balatonnak zalai és somogyi partjain is mindenütt *magbaváló*-t mondanak. Annak eldöntése, hogy a *magbaváló* a „helyesebb“-e vagy a *magvaváló*, mindenesetre a hivatásos nyelvűvelőkre tartozik. Azt azonban én laikus létemre is merem állítani, hogy a veszprémi és a balatonvidéki nép pesti zsargonban, hál' Istennek, ma sem beszél, negyven-ötven esztendővel ezelőtt pedig még kevésbé beszélhetett. A *magbaváló* tehát semmiesetre sem „pesti zsargon“-szó, hanem — szerény egyéni vélekedésem szerint — egészen helyes kifejezője annak, hogy magjában, azaz a magjánál elváló a gyümölcs, épúgy, miként a *töben* levágni annyit, mint a *tövé*nél levágni.

Ny. Gy. kérdi: 1. Volt-e vagy van-e a magyar *méh* 'apes, biene' szónak 'rovar, bogár' jelentése? 2. Van-e a magyar *méh* 'apes, biene' és *Mehádia*, oláh *Mehedintî* közt valami összefüggés? — **Felelet:** 1. A magyar *méh* 'apes, biene' sem a nyelvemlékekben, sem a köznyelvben, sem pedig a népnyelvben 'rovar, bogár' jelentésben nem járatos, s ilyen jelentése soha sem is lehetett. 2. A magyar *méh* 'apes, biene' finnugor alanyelvből átörökölt, tehát eredeti magyar szó. A finnugor alanyelvben azonban iráni nyelvi kölcsönzés. A finnugor szavak, amelyek a magyarral egyezők, a következők: finn *mehiläinen* 'méh'; mordvin *meš*, *mekš* 'méh'; cseremisiz *müxš* 'méh'; zürjén és votyák *miš* 'méh'. Mint említettem, a finnugor alanyelv a maga „*méh*“ szavát valamely iráni nyelvből kölcsönözte. Erre vö. avesztai *maχši* 'fliege, mücke'; kurd *miš* 'fliege', afgán *mač* 'fliege'; szanszkrit *makšas* 'fliege, biene'. (Vö. többek közt MUNKÁCSI BERNÁT, Árja és kaukázusi elemek I, 458.) 3. Van a magyarban *méh* 'uter, die Gebärmutter' szó is; ez szláv *měch*-ből való kölcsönzés volna; amint sokan hiszik. 4. Sem *Mehádia*,

sem *Mehedintj* a magyar *méh*-vel össze nem függhet. *Mehadiá*-t, amelyet XENOPOL „*Ad Mediam*“ másának tartott, magyarul egykor *Miháld*-nak hívták; erről részletesen írt PESTY FRIGYES (Magyarország helynevei; A szörényi bánság története II, 325; Századok 1875: 652). Nagyon valószínű, hogy *Mehádia* a magyar *Miháld*-ból való, ahogy Pesty gondolja. M. J.

Moór Elemérnek: Valóban mindnyájunknak akadhat olyan *szarmos* és *suskás* esete. Csak van, aki tévedhetetlennek tartja magát, van, aki nem; van, aki amúgy röptéből semmitőszéki döntvényekben ítél elevenek és holtak felett, van, aki — amennyire tőle telik — az igazságot, nem pedig a maga igazát keresi. — Különbem megnyugtatom: midőn úgynevezett „riport“-omat elkövettem, olvastam, amit TAGÁNYI a *szarm*—*szarv*-ról a Századokban írt, vagyis ismertem azt, amire b. figyelmét felhívni bátor voltam. Sőt olvastam egyebeket is. Pl. azt, ami a *szarm* 'horn' kérdésével kapcsolatban a NyK. 1905-i évfolyamában (118—20. l.) jelent meg. De kíméletből hallgattam erről. Attól féltem ugyanis, hogy MOÓR ELEMÉR még vissza találja vonni a *szarm*—*szarv* körüli felfedezését, ha megtudja, hogy a *szarm*-ot kompromittálta már — MELICH JÁNOS. P. D.

Pais Dezső írja: MOÓR ELEMÉR „Szláv eredetű emelkedések alföldi hely- és dűlőnevekben“ című dolgozatában (Nyr. LXI, 14) olvasom a következő kijelentést: „Talán helyes is egy kis munkafelosztás: a török eredetű helynevek kutatását pl. hajlandó vagyok teljesen átengedni Melich Jánosnak és Pais Dezsőnek...“ Igazán szívem mélyéig meg vagyok hatva ettől a szerénységgel párosult nagylelkűségtől. Csak arra kérném kitűnő szlavistánkat, hogy adakozó kedvében tovább is megmaradva, minél előbb bocsássá rendelkezésemre azoknak a közszói és tulajdonnévi elemeknek a jegyzékét, amelyeket ő a szlávtság számára lefoglalt vagy lefoglalni szándékozik. A kánon birtokában, — ha bolgár, kazár, besenyő, kun stb.-török kapcsolataink révén is lehetne egyet-mást nyelvi és tárgyi szempontból megmagyarázni —, MOÓR ELEMÉR hátrafelé működő prófétai ihletétől transzba ejtve, a felmerülő szláv—török alternatívákat mindenkor a szlávtság oldalára billenteném át. — Egyébként bevallom, hogy Moór lendületes és ernyedetlen felvilágosító propagandájának hatása alatt újabban — talán nem csalódom — egészen jóirányú fejlődés tüneteit észlelem magamon. Már kezdem sejteni, amiről az ő fellépése előtt fogalmam sem volt: hogy „szláv jövevényszavak és szláv helynevek is akadnak nálunk“. Már hiszem pl., hogy *pan Bugat* és *pan Dursac*, alias *Dvorzsák* a morva hadsereg manipuláns őrmestereiből csaptak fel a 921—22. évi olaszországi magyar hadjárat vezéreivé, a 924-ben kalandozó *Szalárd* vezért pedig Szvatopluk urunk mint a bellaradi főshivatal kvietált éjjeli órét engedte át a magyarság katonai színvonalának emelésére. Stb. Stb. Stb.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXVIII. ÉVF.

1932. MÁJ.—JÜN.

5—6. SZÁM

A nagyszentmiklósi kincs feliratai.¹

A besenyők történetéről nem sokat tudunk.

A róluk szóló legrégebb tudósítások két keleti forrásban, Gardīzi (1049—53.) és Al Bakrī (a XI. század második fele) műveiben találhatók.

Ezek a tudósítások a következők:²

Gardīzi:

Ami a besenyőket illeti, hozzájuk Gurgāndžból a Ch^wārizmi hegységhez és tovább a besenyőkhöz vezet az út. Az ember eljut a Ch^wārizmi tóig [= Aral-tó], elhagyja a tavat jobb kéz felől és tovább megy. Víz nélküli és kopár országba érkezik az ember és itt kilenc napig megy. Minden nap vagy minden második nap egy kúthoz jut; egy kötéllel leereszkedik és vizet hoz a lovaknak. A tizedik napon forrásokhoz és vízhez érkezik az ember, és ott mindenféle vad, madár és gazella van; fű kevés van ott. Itt megy tizenhat napig. A tizenhetedik nap elérkezik az ember a besenyők sátraihoz. A besenyők országának hossza harminc napi út.

Minden oldalon egy-egy néppel szomszédosak: keleten van a χyřčāχ-ok országa, délnyugaton a kazárok és nyuga-

Al Bakrī:

Ami a besenyőket illeti, az út az ő országukba Džordžānijából tizenkét paraszangát megy addig a hegységig, amelyet Ch^wārizmi hegységnek neveznek. A hegy csúcsán egy torony van; lábánál egy džordžānijai nép lakóhelyei találhatóak, amely népnek ott szántóföldjei vannak.

A besenyő nomád nép, amely azokat a helyeket keresi fel, ahol esett, és ahol takarmány van. Országuk hossza harminc napi út, a szélessége ugyanannyi.

Tőlük északra fekszik a džyřdžāχ-ok országa, akiket qyřdžāχ-

¹ L. MNy. XXVIII, 65—85.

² Gardīzi perzsa szövegét l. BARTHOLD, *Otčet o poëdzkě v srednjuju Aziju* (= *MémAcPbg. VIIIe série, Hist. vol. I. no. 4.*), 95, orosz fordítás: 119—20. l.; perzsa szöveg magyar fordítással GRÓF KUUN GÉZÁNÁL: *A Magyar Honfoglalás Kútfői* 150—1 (használatatlan). — Al Bakrī arab szövege orosz fordítással BÁRÓ ROSENNÉL: KUNIK—ROSEN, *Izvēstija Al Bekri* (= *Prilož. k XXXII-my tomy ZapAkN. No. 2.*), 42—3, 58—60, vö. DEFRÉMER: *JournAs. 1849. I.*

ton a szlávok [= volgai bolgárok¹] vannak. Ezek a népek mind betöréseket intéznek, megtámadják a besenyőket, elhurcolják és eladják őket.

Ezek a besenyők gazdagok; sok lovuk és juhuk van és sok arany- és ezüst edényük.

Sok fegyverük is van és ezüst övet viselnek.

Zászlóik és lándzsáik vannak, melyeket a csatában magasra emelnek. Trombitáik vannak, amelyek ökörfej alakúak,² amelyeket a harcban fújnak. A besenyők útjai rosszak és kényelmetlenek. Aki innen egy másik országba akar menni, annak lovakat kell vásárolni, mert az ország útjainak rosszága miatt egy irányban sem lehet másképen kijutni, csak lovon. A kereskedők nem az utakon jönnek ide, mert összes útjaik erdőkkel vannak benöve; a csillagok szerint igazodnak el.

oknak is neveznek; délre a kazárok országa, keletre az oguzok országa és nyugatra a szlávok országa. Ezek a népek mind a besenyők szomszédai és be szoktak törni országukba. A besenyők gazdagok, vannak hátasállataik, arany- és ezüst edényeik,

fegyvereik; gazdagon diszített övük van és zászlóik

és trombitáik dob helyett.

A besenyők egész országa sík, nincsenek benne sem hegyek, sem megerősített helyek, ahol menedéket találhatnának.³

Ha ezt a tudósítást összevetjük Konstantinosz Porphyrogenetos császár később tárgyalandó értesítéseivel, kiderül, hogy a besenyők legrégebb hazája az Emba—Ural—Volga vidéke volt. Konstantinosz azt is megmondja, hogy a besenyők 889 előtt laktak ezen a területen. Hogy mikor és honnan jöttek ide, azt nem tudjuk, semmi sem áll azonban útjában annak a feltevésnek, hogy régi idő óta itt laktak, Kelet-Európa felé azonban valószínűleg nem sokkal 889 előtt nyomultak előre.

A perzsa motívumokat feltüntető nagyszentmiklósi kincs keletkezése és története szempontjából aligha jelentéktelen dolog, hogy a besenyők Perzsiától és Chwārizm-tól északra laktak, és hogy ebben a régi tudósításban a Chwārizm-ból hozzájuk vezető kereskedelmi út le van írva. Ezen a területen

¹ Vö. Ibn Fadlān: Jāqūt, ed. WÜSTENFELD I, 723; MHK. 201.

² واز يرون كاو BARTHOLO: „сдѣланы на подобіе бычачьихъ головъ“. (GRÓF KUUN GÉZA a helyet fordítja le.) Al Bakrī-nál e kifejezés helyén ez van: بدل الطبول 'dobok helyett'.

³ Ezután következik a besenyők iszlámra való térésére vonatkozó tudósítás; l. MARQUART, Streifzüge 72—3.

közvetlen kapcsolatban voltak az egykori nyugati türk birodalommal is, amelyhez egy ideig kétségtelenül hozzá is tartoztak. A nyugati türk birodalom területén, a Talas völgyében, türk írásos feliratokat találtak. Jól el lehet tehát képzelni a besenyő írásnak a besenyők régi hazájában való keletkezését.

A kincs bizánci motívumainak és görögbetűs feliratainak magyarázatához a besenyők második hazáját kell tekintetbe venni a Don és a Duna között, ahol a besenyők a pontusi városok bizánci műveltségével érintkezésbe kerültek. A besenyők ezt a területet a 889-ik évben szállták meg. Az idevonatkozó adatokat röviden összefoglalom.

Konstantinos Porphyrogenetos a „De administrando imperio“ 37. fejezetében a következőket írja: „Tudnunk kell, hogy a besenyők eredetileg az Átil (Ατίλ = Volga) folyónál és a Jäjik' (Γεϊχ = Ural) folyónál laktak, s a kazárok és az oguzok voltak a szomszédjaik. Ötven évvel ezelőtt [a császár 950 körül írta művét] a nevezett oguzok egyesültek a kazárokkal, és a besenyők elleni közös küzdelemben ezeket legyőzték, őket országukból kiűzték, s ezt mai napig az oguzok bírják. A besenyők, akik menekültek, ide-oda vándoroltak, keresve egy helyet, ahol letelepedhetnének; miután elérték azt a területet, ahol ma is laknak és ott találták a törököket [= magyarokat], akik ott laktak, háborúban legyőzték és elűzték őket s felűtötték ott sátraikat, és így, amint mondtam, ötven év óta a mai napig bírják ezt a földet.“ (MHK. 115.)

Ezek az események 889-ben történtek, mert Regino krónikájában a következőket olvassuk: „Anno dominicae incarnationis DCCC.LXXVIII [olv. LXXXVIII] gens Ungarium ferocissima et omni belua crudelior, retro ante seculis ideo inaudita, quia nec nominata, a Scythicis regnis et a paludibus quas Thanais sua refusione in immensum porrigit, egressa est... Ex supradictis igitur locis gens memorata a finitimis sibi populis, qui Pecenaci vocantur, a propriis sedibus expulsa est...“ (MHK. 320—1.)

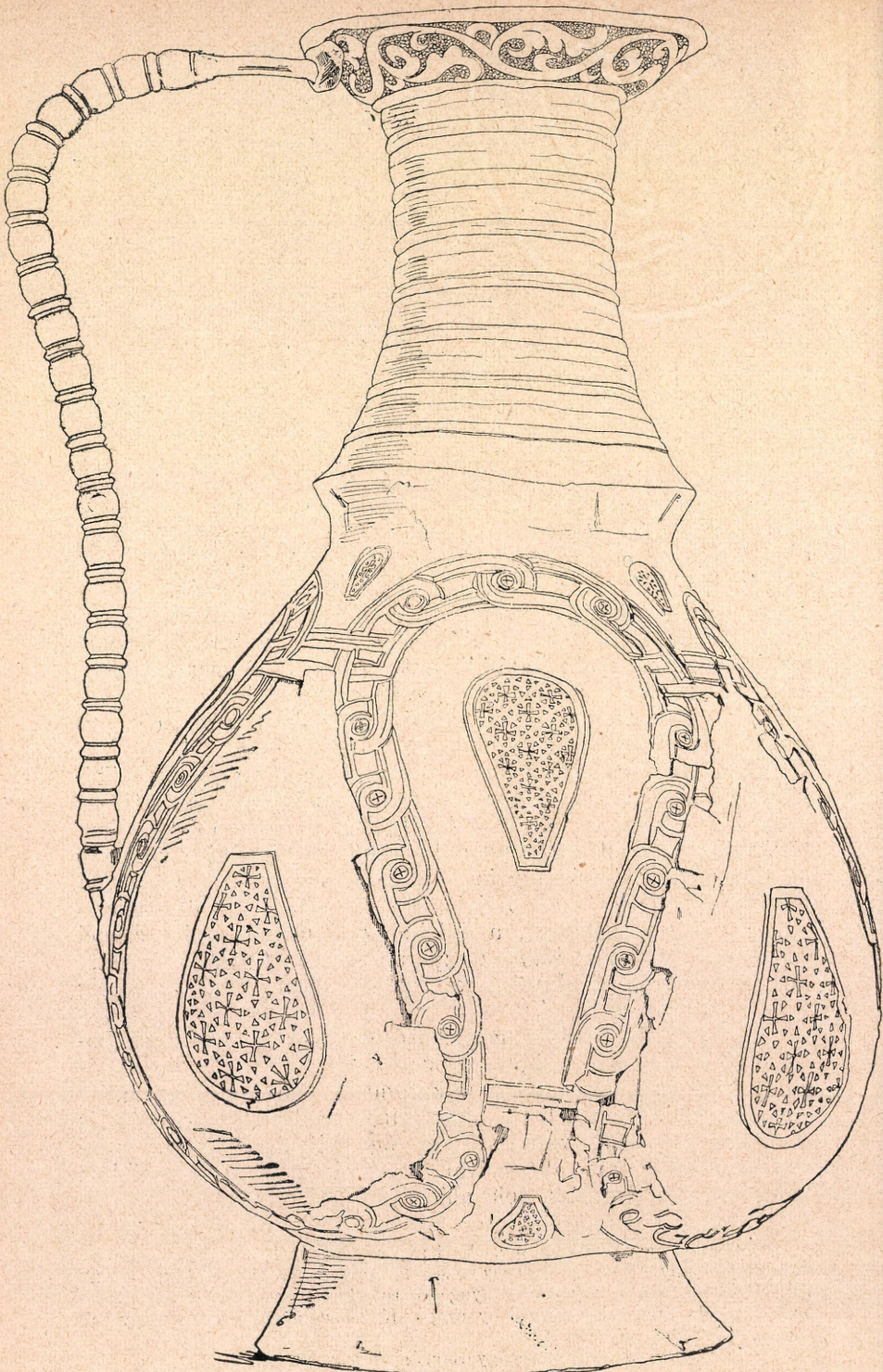
A besenyők új hazája kezdetben a Dontól a Dnyeperig terjedt, később a Dunáig.¹

A besenyők további, meglehetősen zavaros sorsával, háborúikkal és Magyarországba, Oroszországba és a Balkán-félszigetre való településeikkel ez alkalommal nem foglalkozom.

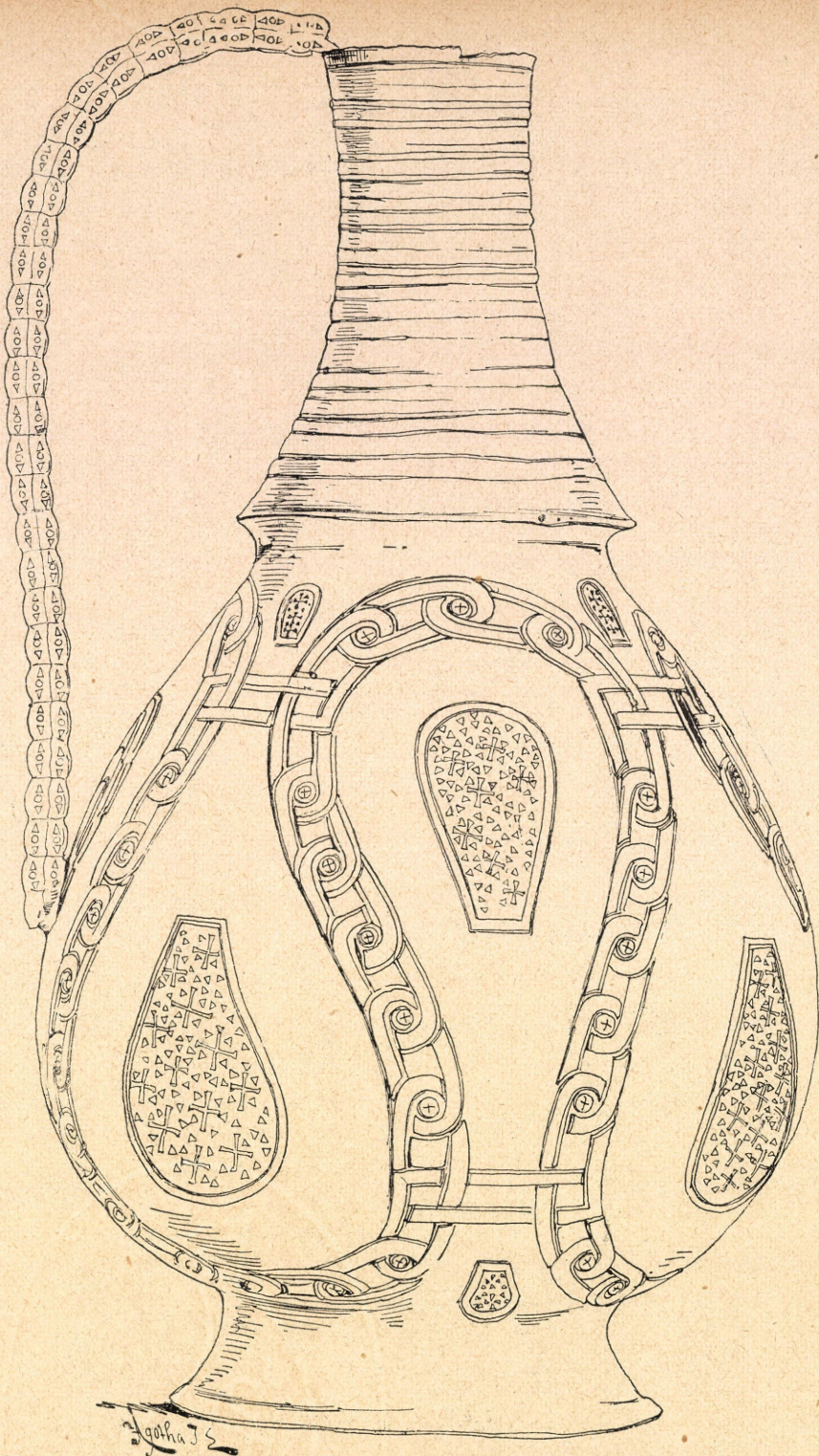
Azt már említettem, hogy Nagyszentmiklós mellett is több besenyő telep volt. Ezek — úgy látszik — sokat szenvedtek a tatárjárás alkalmával,² s talán a nagyszentmiklósi kincs is ekkor került a föld alá.

¹ Konstantinos, De adm. imp. 42. f.: „Az Aklunánál, Disztrával szemben, terül el a besenyők országa, amely innen Sarkelig, a kazárok váráig terjed.“ Kezdetben azonban a Dnyepertől nyugatra eső terület nem tartozott a besenyők birodalmához, mert itt néhány évig a régi hazájukból kiűzött magyarok laktak. (De adm. imp. 38. f.)

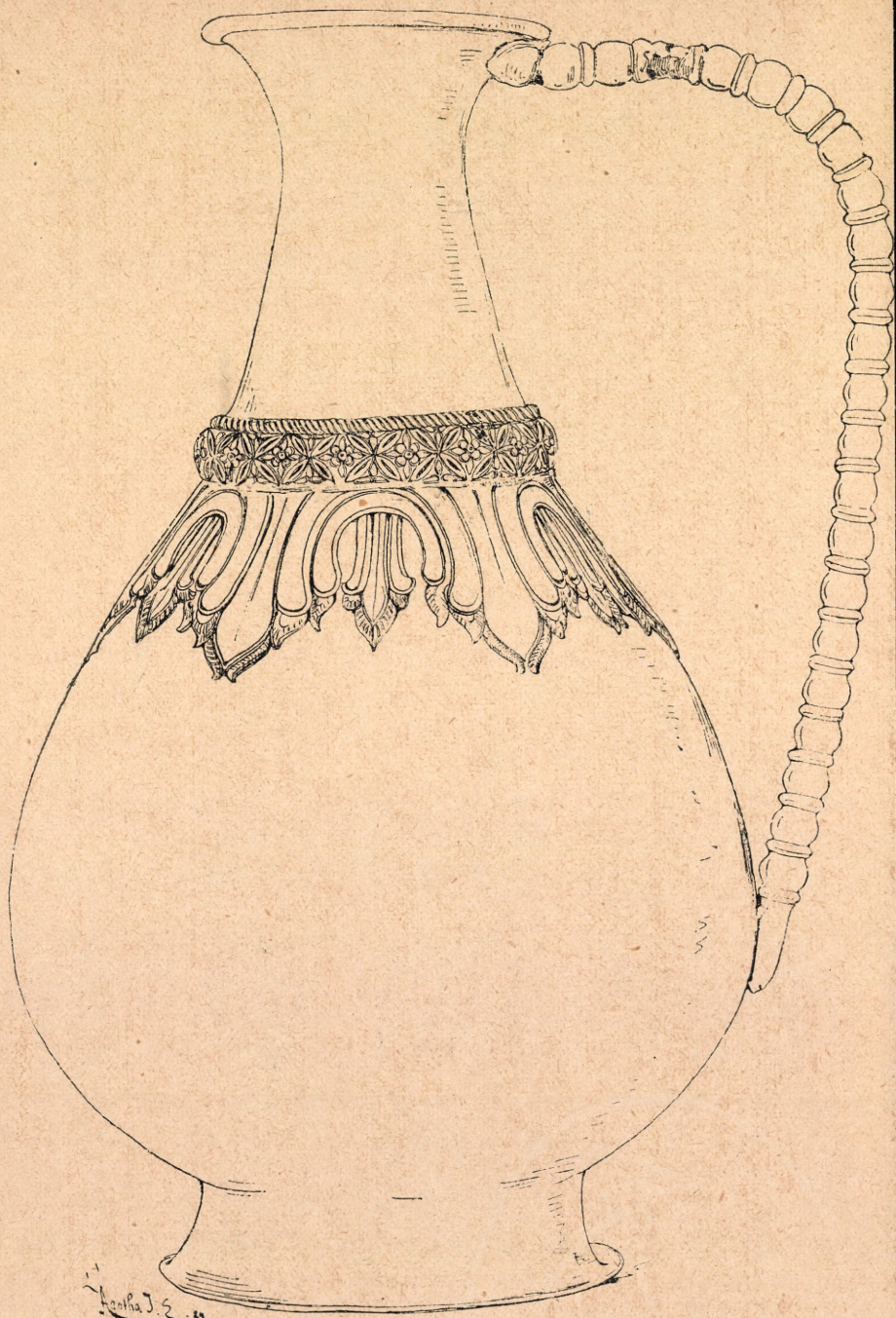
² SZOKOLAY MARGIT, A magyarországi besenyőtelepekről 21.

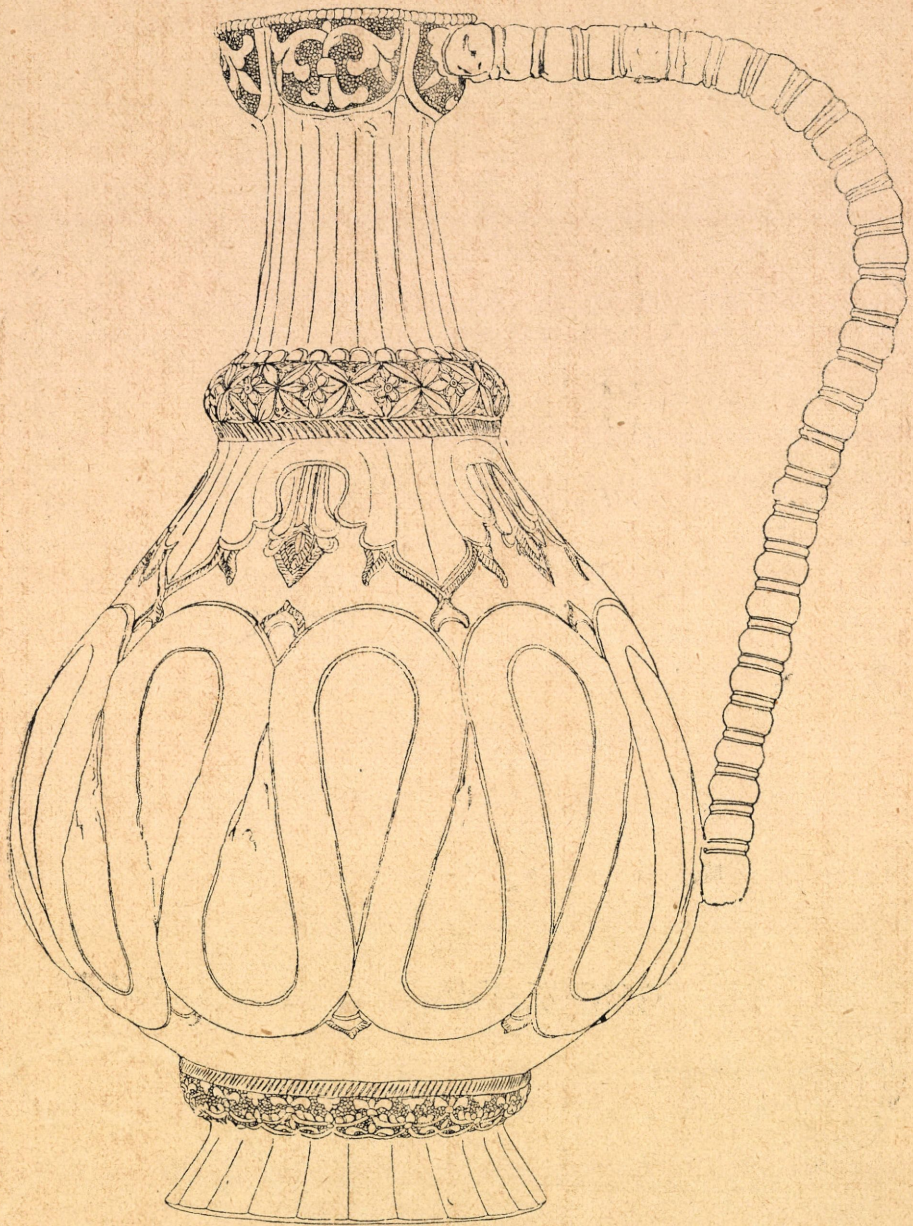
3. sz. korszó. Felirata: *Bajla* (méltóságnev).

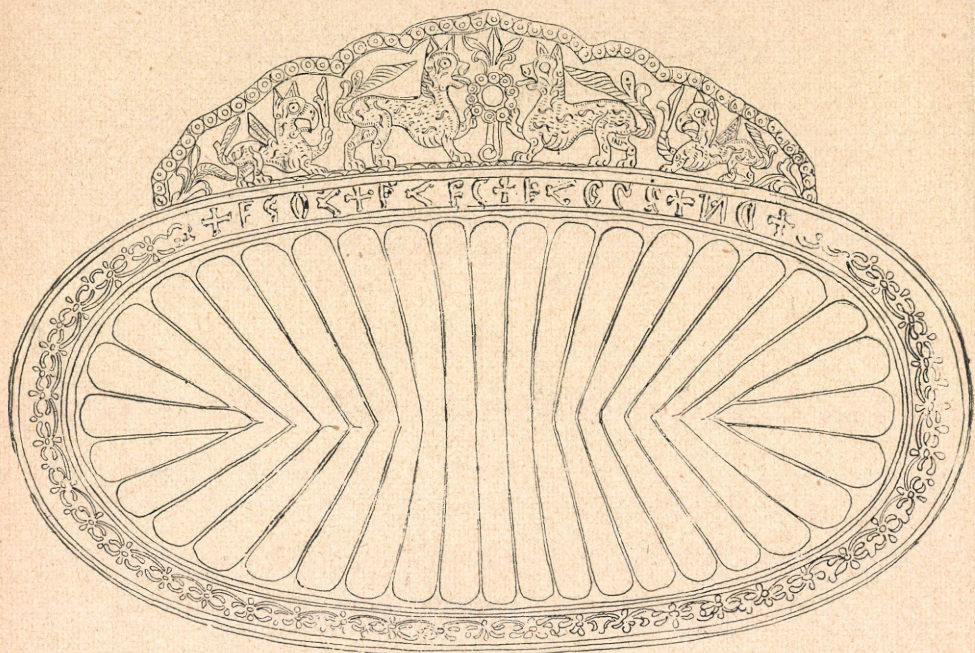
4. sz. korsz. Felirata: *Böjla*.

5 sz. korsó. Feliratai: $\bar{\alpha}\eta^{\iota}\bar{z}\bar{\alpha}g^{\iota}s$ 'széles szájú' és $\Gamma\bar{b}\bar{\alpha}k$ (személynév).

6. sz. korsz. Feliratai: *Säv'nüg b'č'ā?* 'Szevinüg fejedelemasszony', *ꝥD>1*
(megfejtetlen) és *ayy* 'kincs, ajándék'.

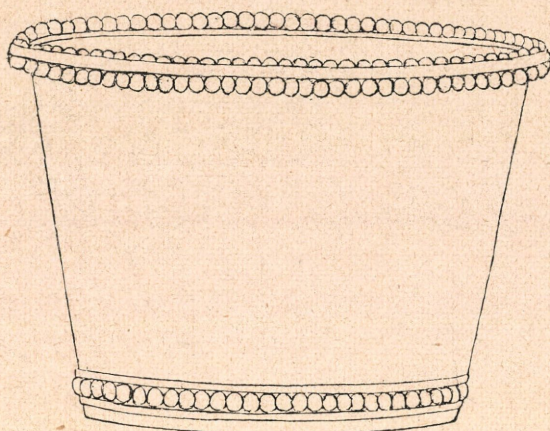
8. sz. tálca. Felirata: *Bojla Čaban čäriz q^aš_g* 'Bojla Csaban csemegés tálja'.

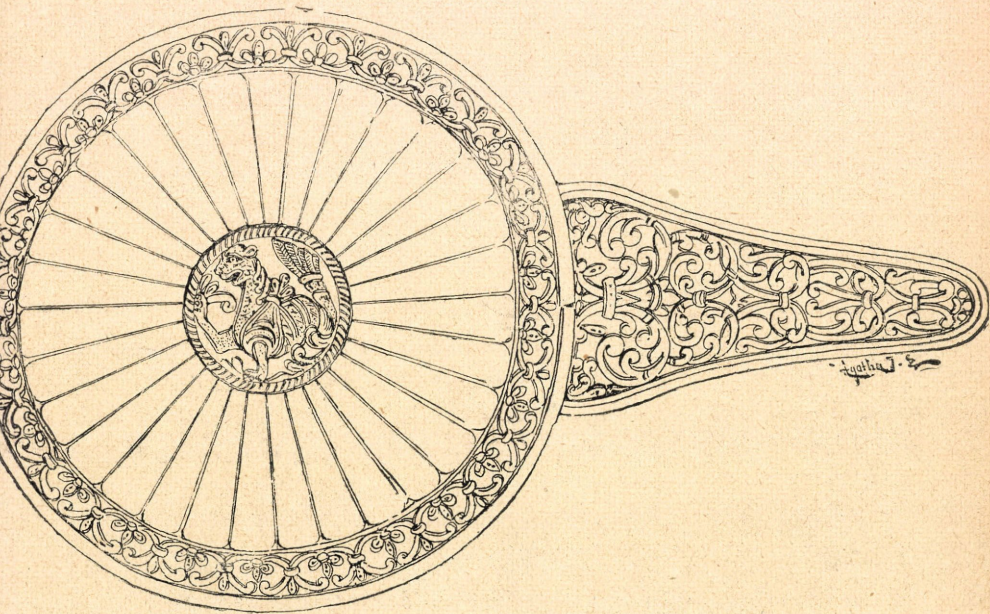
lapka. 5.

10. sz. csésze. Feliratai: *Turum[?] ičaj^aq* 'Turum ivóedénye' és *tab^aq* 'csésze'.
Ugyanilyen a 9. sz. csésze, melyen azonban csak az első felirat (*Turum[?] ičaj^aq*)
olvasható. Ez a két csésze a görög feliratú keresztelő edény.

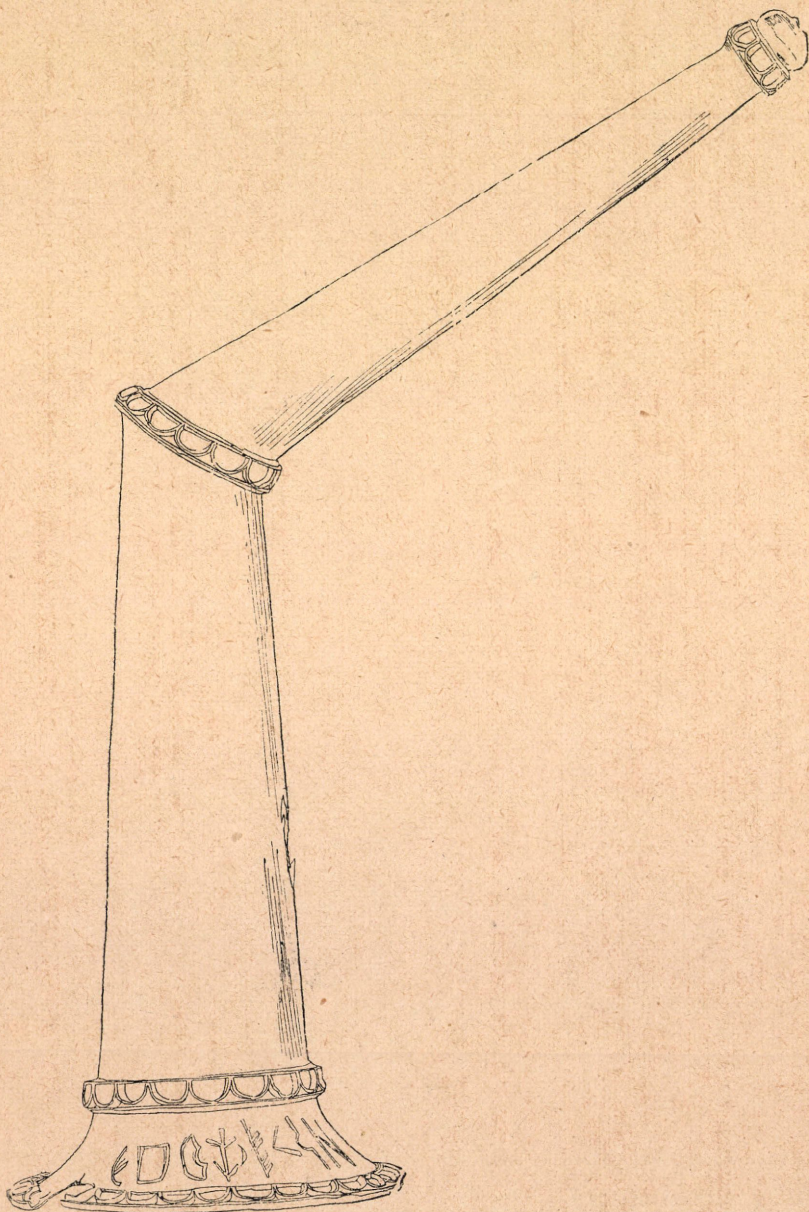

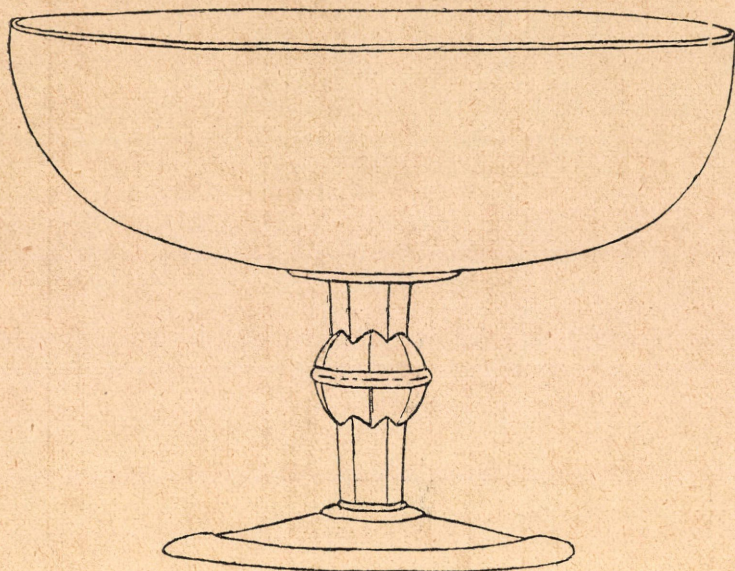
11. sz. billikom. Felirata: $\sigma^{\alpha}\eta$ 'egy edény-fajta'. Párján, a 12. sz. billikomon nincs felirat.

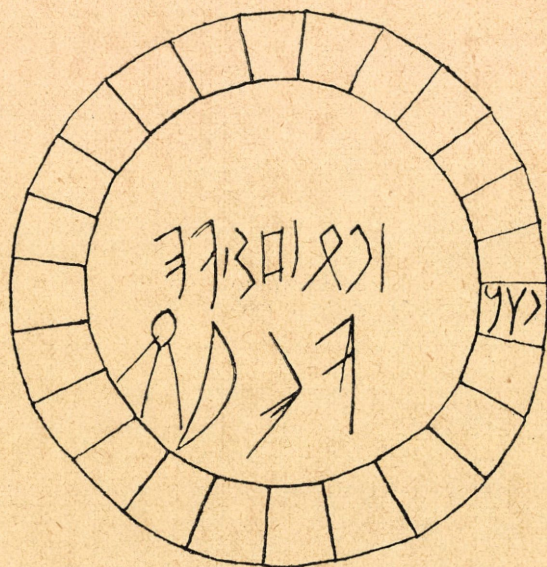
15. és 16. sz. tálcá. Felirata (mindkettőnek): *bayr^adž* 'nyeles edény'.

17. sz. ivókürt. Felirata: *Tur^um^o 'čaj^aq* 'Turum ivóedénye'.

22. és 23. sz. pohár. Mindkettőn: *Turum^p ičaj^aq* 'Turum ivóedénye' és a 23-on még: *𐌲𐌹𐌸𐌰𐌹𐌸𐌰* (megfejtetlen).

A 6 sz. korszó feliratainak elhelyezése.
Fettich Nándor és Horváth Tibor rajza.

NÉMETH GYULA.

A mássalhangzók kieséséhez.

Borsod, Zemplén, Abauj, Szatmár megyék tájékán élő *mezgerél* tájszavunknak¹ a MTsz. szerint jelentései: 1. 'böngész', 2. 'nyeseget (fákat)', 3. 'babrál', alakváltozatai pedig *mezgerel*, *mezgerél*, *mezgérél*, *mezsgerél*, *medzgerel*. CzF. szerint *mezgerél* és *mezgérél* 'a szüret után elhagyogatott szőlőszemeket és fürtöket keresgéli', s a NySz. szerint is *mezgérél* 'racemo' és *mezgerlés* 'racematio'. A MTsz.-nak egy-egy adata szerint még *mecegerel*, *mecegerél*, *meszgerleni*, *meszgerél* alakváltozatai is volnának, de ez utóbbiak egyáltalán nem érdemelnek hitelt, mert hiszen zöngés *g* előtt sem *c*, sem *sz* nem hangozhatik nyelvünkben. Mivel pedig ez a tájszó nyilvánvalóan nem egyéb, mint a MTsz.-ban Gömör megyéből 1. 'tarlóz', 2. 'motoz' jelentéssel közölt *medzgel* $\sim$ *mezgél* tájszónak gyakorító továbbképzése, ezért feltétlenül hiteleseknek csak a *mezgerel*, *medzgerel*, *mezgerél*, (*mecegerél* $\circ$:) *medzgerél*, *mezsgerél*, *mezgérél* (vö. vizsgál: N. vizsgárol) és *mezgérél* (vö. N. főzgöl: főzgörél) alakokat tartom. Már a CzF.-féle *meze-gerél* alakváltozat hitelessége nem biztos, mert lehet, hogy ez csak elvonás a (*meszgerleni* $\circ$:) *mezgerleni* (MTsz.) és *meze-gerlés* (NySz.) alakokból, melyeknek *r*-je nem okvetetlenül $l > r$ változás eredménye, hanem lehet olyan alveolaris mássalhangzó előtti inetimológikus fejlemény is, mint amilyen a R. *bécs-mérteni*, R. *ócsárlani*, N. *ódarlani*, *durcás*, *Pelbárt*, N. *par-szus*, N. *borza* ($\sim$ *bodza*), *hárs*, N. *arzsag*-féle sok esetben is észlelhető. (L. erről HORGER: MNy. XXII, 341.)

Képzője e tájszónak a gyakorító *-gal*, *-gel* $\sim$ *-gál*, *-gél* $\sim$ *-gol*, *-gél*, *-göl* és *-al*, *-el* $\sim$ *-ál*, *-él* $\sim$ *-ol*, *-él*, *-öl* összetétele (az $l > r$ változás természetesen elhasonulás eredménye), alapszava pedig — lehetetlen, hogy egyéb volna, mint a *metsz* ige. (A CzF.-ban olvasható etimológiák teljességgel elfogadhatatlanok.) Legeredetibb jelentése e szerint bizonyára '(szőlő-fürtöket) metszeget' volt, melyből egyfelől '(fákat) nyeseget', másfelől 'böngész' > 'babrál' fejlődött, mai alakváltozatai közül pedig legeredetibb a *dz* hangú (*medzgel*:) *medzgerel* $\sim$ *meze-gerél*. A *zs* hangú *mezsgerél* alakváltozat csak jelentéktelen $z > zs$ változás eredménye, amely igen sok más esetben is észlelhető, de annál feltűnőbb a *medzgerel* $\sim$ *medzgerél* > *meze-gerel* $\sim$ *meze-gerél* változás, mert ilyen helyzetű *d*-nek vagy akár *t*-nek kieséséről eddig tudtommal még egyáltalán nem volt szó nyelvészeti irodalmunkban.

¹ A MTsz.-nak egy adata szerint Dunántúl is előfordulna ez a tájszó, de az idézett helyen (Nyr. XX, 47) ez olvasható: „*meszgerleni* v. *böngészni* (Borsod m. és Abauj déli részén). *Böngészni* Dunántúl is használatos.“ A közlő tehát csak a *böngész* igéről állítja, hogy Dunántúl is használatos.

E *d* sajátosságos kiesésén gondolkozva csakhamar eszembe jutott a *Böröszi* családnév, melyet nemrégiben egy budapesti cégtáblán olvastam. Azért akadt meg rajta a szemem, mert nyilván a szokottabb *Berecki* ($\sim$ *Bërëcki* $\sim$ *Böröcki*) alaknak a változata. Erről pedig rögtön eszembe jutott, hogy a *Bërëck* keresztnévnek az EtSz.-ban *Bërëszk* változatát is olvastam, s hogy a Szászrégen szomszédságában fekvő *Bërëctelke* (< R. *Bërëcktelke*) község nevét az odavaló és környékbeli magyarság *Beresztelké*-nek ejti. S miután így ráterelődtött a figyelmem a *t*-nek ilyen hangtani helyzetben való kiesésére, néhány nap lefolyása alatt már számos más ilyen példát is találtam. Így sz. előtt: szl. *Vraclav* > R. *Braszló* (> *Boroszló*, EtSz.), R., N. *kocperd* > R. *koszperd* 'gyikleső' (SIMONYI: Nyr. XLIII, 16, PHILIPP: MNy. IX, 78), (lat. *Ladislaus* :) *Lácló (vö. *Laci*, *Lackó* és a magyar eredetű horv. *Laclav*, MELICH, SzlávJövsz. I, 2 : 117) > *László*, (szl. *Vratislav* >) *Rácló > R. *Rászló* (KARÁCSONYI: Kath. Szemle XLI, 17), (R. *Vincloy* >) *Vicló > *Viszló* hn. (MELICH: Nyr. XLI, 102); — *s* előtt: *bëstelen* > N. *bëstelen* (de *bëcsül*, *bëcsület* stb. és N. *bëcsü* mindenütt csakis *t*-vel!), *bocskor* > N. *boskor*, hazai ném. *fatschl* > *fásli*, *fëcske* > N. *fëske*, N. *fëcstej* > N. *fëstej*, (ném. *goldstein* $\sim$ hazai ném. *goltstän* >) *góctán > R. *góstyán* (erről tévesen DLw.), *macska* > N. *maska*, (R. *okstábla* < R. *okestábla* < R. *ocsktábla* >) R. *ocstábla* > R. *ostábla* (erről kissé másképen, de kevésbé helyesen GALGÓCZY: MNy. XXV, 203). Valószínűleg idetartozik *nöstény* szavunk is (MUSZ. és MUNKÁCSI: NyK. XLVII, 454), és úgy látszik, gyakori nyelvjárási jelenség ez a Királyhágó tájékán. A jánosfalvi nyelvjárásból ugyanis *keske*, *menyeske*, *feske*, *zaskó* és (*csutka* > *tucska >) *tuska* van közölve (NyF. XXIX, 15, 32), a kalotaszegiből pedig *máska*, *këske*, *fëske*, *menyëske* (Nyr. XX, 468. A megelőző magánhangzónak itt jelzett pótló megnyúlása azonban nézetem szerint kétes helyességű megfigyelés.) A CAL.-ban olvasható néhány ilyen adat (MELICH: Nyr. XLI, 363) valószínűleg csak sajtóhiba, de lehetséges, hogy így magyarázódik *kos* és *kis* szavainknak *t* nélküli mai alakja. T. i. bolg.-tör. *koč > ó-magy. *kocs: *kocsnak, *kocstól stb. > *kosnak*, *kostól* stb.: > *kos*; vö. hogy *Kocs* község nevében, mert leginkább csak *Kocson* alakja és *kocsi* származéka használatos, még ma is megvan a *t*. És épen így bolg.-tör. *kiči > ó-magy. *kicsi > *kics: *kicsnek, *kicsből, *kicsbíró stb. > *kisnek*, *kisből* stb.: > *kis*, de *kicsiny* és N. *kicsid* származéka még ma is *t*-vel. (A mai *kicsi* GOMBOCZ, BTL. helyeselhető feltevése szerint a *kicsiny* és *pici* szavak összevegyülésének eredménye.)

Ilyen helyzetű *t* kiesése tehát elég gyakorinak mondható. Ezzel szemben ilyen helyzetű *d* kiesésére csak a *medzgerel* $\sim$ *medzgerél* > *mezgerel* $\sim$ *mezgerél* példáját tudom idézni. Tekintetbe veendő azonban itt az is, hogy ilyen helyzetű *d* rendki-

vül ritka nyelvünkben, talán csak az *-ódz*, *-ödz* képzős visszaható igéknek *fogódnak*, *kérődztek*-féle alakjaiban fordul elő. (E képző *d* hangjáról l. TMNy. 445.)

De ilyen helyzetű *t* és *d* kiesésének példáit keresgélve csakhamar feltűnt, hogy ehhez hasonló hangtani helyzetben nemcsak *t* és *d* esett ki, hanem más mássalhangzók is, s nyilvánvaló volt természetesen már első percben is, hogy mindezeknek kiesése a szó hangsorában levő mássalhangzótorlódással áll kapcsolatban. Azonban minden nyelvész ismer olyan eseteket, melyekben egy mássalhangzócsoporthoz nem első, hanem második vagy harmadik tagja esett ki. Felmerült tehát ezzel az a további kérdés, hogy mi lehet az oka annak, hogy abban az esetben, ha valamely mássalhangzótorlódás az egyik mássalhangzó kiesése útján enyhül (mert enyhülhet tudvalevőleg egy inetimológikus magánhangzó fejlődésével is, pl. *Csongrád* > N. *Csongorád*), akkor néha az első, néha a második, néha meg a harmadik esik ki. Mivel ez a kérdés érdekelt, azért igyekeztem most már bármely mássalhangzónak a mássalhangzócsoporthoz bármely helyéről való kiesésére minél több példát gyűjteni. Sikerült is a fentebb már közlötteken kívül még közel kétszázat találnom, s e gazdag anyagnak többféle szempontból való (de eleinte mindig tanulság nélkül maradt) csoportosítása után sikerült végre megtalálnom e rejtély kulcsát. Nem sorolom itt fel az összes adatokat, mert ez túlságosan sok helyet foglalna el, s most már fölösleges is volna, hanem csak kutatásaim eredményének néhány világos példa kíséretében való közlésére szorítkozom. Az eredmény a következő:

A magyar szavak hangsorában észlelhető mássalhangzótorlódások legtöbbször három, jóval ritkábban négy mássalhangzóból állanak; arra, hogy öt mássalhangzó következne egymásután, egy példát sem találtam. A szó belsejében álló mássalhangzócsoporthoz mindig két szótag között oszlik meg, pl. *tekint-get*, és a szó végén álló is megoszolhatik kettő között, mert utolsó tagja abban az esetben, ha magánhangzóval kezdődő suffixum járul hozzá, vagy magánhangzóval kezdődő szó következik utána, ami természetesen igen gyakori jelenség, mindig a következő szótaghoz tartozik. Pl. *Bérec*: *bérec-ki*.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a három tagból álló csoportoknak melyik mássalhangzója esett ki, akkor először is azt tapasztalhatjuk, hogy az utolsó sohasem esett ki (aminek nyilvánvalóan az az oka, hogy a következő szótaghoz tartozik, vagy legalább tartozhatik), hanem csak a megelőző szótaghoz tartozó kettőnek egyike esett ki. Mégpedig tekintet nélkül sorrendjükre, mindig az esett ki, amely a másiknál kevésbé volt hangzós. (L. erről HORGER, *ÁltFon.* 25. §. Amit erről JESPERSEN, *Lehrb. d. Phon.* 191 mond, az több tekintetben is téves.) Ha az első volt kevésbé hangzós, akkor ez esett ki, ha ellenben a második, akkor az.

Még kell azonban ehhez még jegyeznünk először is azt, hogy a *ty* és *gy* itt, mivel mindig mássalhangzó előtt állanak, nem affricaták, tehát csak egy-egy hangnak számítanak, a *c*, *dz* és *cs* ellenben (*dzs* nem fordul elő) mássalhangzók előtt is affricaták, tehát mindig két-két mássalhangzónak számítanak, másodszer pedig azt, hogy az *í* is okozhat mássalhangzótorlódást, pl. R. *pajktárs*, *férjfi*, mert (bár képzése módját tekintve kétségtelenül a magánhangzók sorába tartozik) nyomatékának csökkentett volta miatt akusztikai hatás tekintetében a mássalhangzók sorába tartozik.

A zárhangok, mint legkevésbé hangzóságok, természetesen bármely más nem-zárhanggal szemben kiestek. Így:

A *pf*, *rp*, *mp* kapcsolatból, pl. h. ném. *kijfl* > *kijli*, R. *Szirbfalva* > *Szēr̄falva* (MELICH: MNyKk. I, 6: 167), ném. *dampf* (-wagen) > N. *dánf* 'gőzkocsi'.

A *ft*, *tsz* és *szt*, *ts* és *st*, *lt*, *rt*, *nt*, *ít* kapcsolatból, pl. oszm. tör. *čiftlik* > R. *csiflik* 'biz. mennyiségű szántó föld', *akaszt*: *akaszodik*, R. *Pestkő* > *Peskő* hn., *faltka > *falka*. *Marközi > *Marközi* csn., baj.-osztr. *Gundbald* > *Kompolt* (szn. >) hn., *kukorëjtkol > *kukorëjkol (> *kukorëkol*). A *tsz* > *sz* és *ts* > *s* fejlődésnek már közöltük fentebb talán valamennyi példáját.

A *dz* és *zd*, *dl* és *ld*, *rd*, *nd*, *íd* kapcsolatból, pl. N. *mezgerél* > N. *mezgerél*, R. *Bëzdréd* > *Bëzréd (> *Bëzëréd* hn.), (*irigylkëdik >) *iridlkëdik (vö. R. *irëdli* 'irigyli' NySz.) > R. *irëlkëdik*, h. ném. *schildwach* > *silbak*, (tót *hrdlička* >) *hërdlicska > (*Hërdlicska* csn. ~) N. *hërlicska* 'gerle' (Nyr. XXXIII, 564), ránt: *rángat*, *majdnëm* > N. *majnëm*.

Az *lty*, *rty* kapcsolatból, pl. talán *tölgyfa* > R., N. *tölfa* és *Györgyfi > *Györfi* csn.

Az *rgy*, *nygy* kapcsolatból, pl. *György bíró* > *Györbíró* csn., (lat. *gingiber*, olv. *gyinygyiber* >) R. *gyönygybér* > *gyömbér*.

A *ksz* és *szk*, *rk*, *rk*, *rk*, *ik* kapcsolatból, pl. (ném. *buchsbaum* ~) h. ném. *pukspäm* > *puszpäng*, ném. *hausknecht* > N. *hásznek* (DLw.), R. *farkmatring* > *farmatring*, ném. *schenktisch* > *söntés*, R. *pajktárs* > *pajtás*.

Az *rg*, *ng*, *ig* kapcsolatból, pl. ném. *Burgberg* > *Borberek* hn., *Bánk bán* > N. *bámbán* 'biz. fajta bunda', ném. *zeugwart* > R. *cajbort* 'praefectus domus munitiois'.

A zárhang annál hangzósabb, mennél nagyobb ür van képzésének helye előtt. A zárhangok hangzósága e szerint fokozatosan így csökken: *k*, *g* — *ty*, *gy* — *t*, *d* — *p*, *b*. Ha tehát egy háromtagú mássalhangzótorlódás első felében két zárhang került egymás mellé, akkor (mint viszonylag kevésbé hangzós) mindig az esett ki, amely előbbre van képezve. Csak kevés példa van erre (alább valamennyit közlöm), de ezek kifogástalanul igazolják e szabályt: a *kt* kapcsolatból

kiesett a *t*: ném. *zuchthaus* > *cukház*, ném. *lichthof* > *likhóf*; a *gd* kapcsolatból kiesett a *d*: *fogd mäg* > N. *fogmäg* 'pandur'; a *tp* kapcsolatból kiesett a *p*: h. ném. *brätpfannen* > N. *brót-ván* 'lábos'.

Két egyrésű tudtommal csak egy esetben került így egymás mellé: R. *pruszflék* (MNy. X, 84) > *pruszlik*. Az előbbieket után természetesen kell tartanunk, hogy ebben az esetben az *f* esett ki, mert kétségtelen, hogy az *sz* ennél jóval hangzósabb. Ugyanez okból teljesen érthetők a N. *strumfpándli* > N. *strumpándli* és a (szl. *bravno* >) **burvna* > **burna* (> N. *borna* > *borona* 'balken'), **orvgazda* > *orgazda* fejlődések is.

A kétrésű *l*-nek az első helyről való kiesése, úgy látszik, csak az *-alom*, *-elēm* és *-dalom*, *-delēm* képzők régebb történetében észlelhető, pl. R. *siralom*: *siralomban* > R. *siramban*, de második helyről való kiesése rendkívül gyakori jelenség volt régi nyelvünkben olyan esetekben, mikor egy mássalhangzó + *l* végű igéhez valamely mássalhangzóval kezdődő suffixum járult. Pl. **érdēml* (> *érdēmēl*): *érdēmnek*, *érdēmhet*, s így *félemnek*, *ostromhat*, (*fēnylik* < R. *fēnlík*;) *fēvén*, *gyakornak*, *ingervén*, *udvartat*, *vezérj*, *orvoshat*, *tékozni*, *tolvajtak* stb. (Néhány ilyen *l* nélküli alak köznyelvivé is vált, pl. *ajánl*: *ajándék* és *káromkodik*, *szégyēnkēzik*, *panaszkodik*, *vitēzkēdik*.) Mindezen esetek közül csak az mondható feltűnőnek, hogy a R. *vesztegl* (> *vesztegēl*) igének is voltak *vesztegnek*, *vesztegj*, *vesztegjetēk* alakjai, holott az *l* kétségtelenül hangzósabb, mint a *g*. De ezt a szabályellenességet valószínűleg csak az okozta, hogy ezen alakoknak a régen igen gyakori használatú *veszteg* határozószóval való kapcsolata még nagyon élénk volt.

Az *r* a nálánál hangzósabb *z*-vel és *s*-sel szemben esett ki. Pl. (tót *brzlna* >) **bērzlna* > **bēzlna* (> N. *blizina* 'disznólép'), ném. *oberster* > R. *óbēster*.

Epen így az *n* is *s*-sel és *ī*-vel szemben, pl. N. *instál* > N. *istál*, ném. *feinlundisch* > R. *fajlondis* 'biz. posztófaj'.

És végül a *ī*-nek csak *r*-rel szemben való kiesésére vannak példák, pl. R. *fērjfi* > *fērfi* stb.

Már nem ilyen világos azonban a mássalhangzó kiesésének szabályossága azon esetekben, melyekben nem három, hanem négy mássalhangzó állott egymás mellett. Az előbbieket után ugyanis azt lehetne várni, hogy a megelőző szótaghoz tartozó három közül tekintet nélkül sorrendi helyére itt is mindig az essék ki, amely a legkevésbé hangzós. Ez nyilvánvalóan így is van a h. ném. *gerstl* > *gersli*, *virstl* > *virsl*, *fāustl* > N. *fajszli* 'nagyobb kalapács', *leistn* > *lajszni*, *prustflek* > R. *pruszflék* (MNy. X, 84), *strimpfl* > N. *strimpfli*, *strumpfpandl* > N. *strumfpándli* (> *strumpándli*), ném.

ansichtskarte > *anzikskártya*, h. ném. *lichtprädli* > *likprádlí*, *bernstän* > **borstán* (> *borostyán*), (*Wallenstein* ~) *Walnstän* > *R. Balstán*, (*Weinstein* ~) *Weinstän* > **Vajstán* (> *Vaj István*, MNy. II, 381) fejlődések esetében. De már a (szl. *Črngrad* >) **Csurngrád* > (R. *Csurungrád* ~) **Csungrád* (> *Csongrád*) és (ném. *bürendreck* ~) h. ném. *perndrek* > N. *pēndrēk* 'medvecukor' esetében a *g* és *d* kiesése lett volna szabályos, nem pedig az *r*-é. De lehet, hogy itt **Csurng-rád* és *pērnr-drēk* szótagolás volt a fejlődés alapja, s ebben az esetben nem volna szabálytalan, mert az *n*, szűkítetlen létére, hangzósabb, mint a zár és rés váltakozásából keletkező *r*. De mindenképpen szabályellenesnek látszik *t* helyett az *r* kiesése a *kocзма* > N. *kocзма*, ném. *kurzschwert* > R. *kocperd* (> R. *koszperd* 'gyíklező', PHILIPP: MNy. IX, 78) fejlődésekben, továbbá az *n* kiesése a ném. *zapfenstreich* > *capistrák*, lat. *monstrare* > *mustrál* (: > *mustra*), R. *roncska* > N. *rocska*, R. *Vincloy* (CSÁNKI III, 110) > **Vicló* (> *Viszló* hn.) fejlődésekben (lehetséges, hogy ezek tulajdonképpen nem is idetartoznak, hanem a magyar hangtörténetnek az orrhangú mássalhangzók kieséséről szóló fejezetébe) és végül *t* helyett a *k* kiesése a R. *Bērēcktelke* > *Berēcktelke*, (R. *ocsk:*) *ocsktábla* > R. *ocstábla* (> *ostábla*), h. ném. *Gottsknád* > *Gocnód* hn., R. *Lackfi* > *Lacfi*, R. *Lackháza* > *Lacháza* fejlődésekben. Feltűnő továbbá még a szl. *čtvrť* > R., N. *csētērt* 'quarta pars alicujus rei' és szl. *čtvrťok* > *csütörtök* esetében is *t* helyett a *v* kiesése. De itt talán nem is esett ki a *v* (s ekkor ez a két szó sem tartoznék ide), hanem mássalhangzók közötti *v* > *ü* hangváltozás történt: szl. *čtvrť* > **csētürt* (> *csētērt*) és szl. *čtvrťok* > R. *csētürtük* (> *csütörtök*).

Valószínű, hogy a mássalhangzótorlódásos hangsoroknak ezen újabb, egy mássalhangzó híjával való alakjai nem a beszélők, hanem a hallgatók nyelvében keletkeztek. Feltehetjük ugyanis, hogy a mássalhangzók itt tárgyalt eltűnésének az a magyarázata, hogy ezek kevésbé hangzósok voltak, tehát gyöngébb akusztikai hatásuk miatt a hallgatók (leginkább persze gyermek-hallgatók vagy csekély műveltségű hallgatók) előtt sokszor észrevétlenek maradtak, s mikor később ők maguk használták a szót, nem ejtették ezt az észre nem vett hangot. S mivel ez az új hangsor egyáltalán nem akadályozta a szó megértését, de kevesebb munkát rótt a beszélőszervekre, ezért lassanként kisebb-nagyobb körben elterjedt, sőt nem egy esetben idővel köznyelvivé is vált.

HORGER ANTAL.

Oszpora.

A MTsz. szerint Erdélyben, a székelyek nyelvében az *oszipora* szó jelenti a papnak, tanítónak a szegényebb rendű hívektől szolgáltatott csekély pénzbeli fizetséget vagy a nekik szolgáltatott szemesgabonát vagy az e helyett leszolgált napszámot. A NySz.-ban és az OklSz.-ban levő adatok szerint az *oszipora* eredetileg egy kis török ezüstpénznek a neve. Első adatunk a szóra 1468-ból van; a XVI. és a XVII. századból aránylag sok adatunk van reá, valamennyi adat — úgy látszik — Erdélyből s a vele határos tiszántúli területekről való. Hangalakja a szónak minden adatunkban *oszipora*.

A szónak az eredetét nagyjában helyesen állapítja meg CzF. szótára. Részben ezen szótár, részben pedig más művek alapján az *oszipora* szó eredetéről a következőket állapíthatjuk meg:

Több nép nyelvében, amelyeknek az oszmáni-törökökhöz valamilyen vonatkozásuk vagy velük érintkezésük volt, szintén találunk olyan szót, amely *oszipora* szavunkhoz hangalakjában és jelentésében hasonlít. Idevonható adataim a következők: szerb *špura* (alakv. *ššpura*) 'kis török ezüstpénz neve, ebből három tesz egy parát és negyven egy piasztert'; többesben: *ššpre* (alakv. *šššpre*) és *ššpri* 'általában pénz, geld, pecunia' (VUK³, IvBr., HorvAkSz.; adatok a XV—XIX. századból, ma talán elavult) | bolgár *ššpura* 'kleines geldstück, dritter teil eines para' (GEROFF, WEIG.—DOR., Mič.—LAVR.; adatok a régi nyelvből l. LAVROV, Obzor.) | albán *ššpre* 'nummus' (CИHAC II, 637); *ššpre* 'pecunia' (MIKL., Lex. p.) | oláh *ššpru* 'kleinste türkische silbermünze' (TIKTIN, RDWb., ГИETIE) | délorosz *ššpre* 'moneta argentea' (VASMER, Grekoszlavj. etjudy 36).

Az idézett nyelvekben a szó első jelentése minden egyes esetben kis török ezüstpénz, s csak másodsorban általában pénz. CzF. is, meg az idézett munkák is mind megjegyzik, hogy e török ezüstpénznek a neve a középgörög, újgörög ἀσπρος, -η, -ov 'weiss, sauber, blank' szóból ered. Ezt a kis török ezüstpénzt ugyanis a görögök τὸ ἀσπρον-nak, a pénz meg általában vulgáris nyelven ma is τὰ ἀσπρα-nak hívják (l. RHOUSSOPOULOS, Wb. der neugr. und d. Sprache)¹. Az újgörög szó odaértéssel keletkezett ebből a jelzős szerkezetből: τὸ ἀσπρον νόμισμα és τὰ ἀσπρα νομίσματα a. m. 'a fehér pénzdarab' és 'a fehér pénz'.

Milyen eredetű azonban az újgörög, középgörög ἀσπρον, ἀσπρα pénznevezés?² Nem lehetetlen, hogy fordított kifeje-

¹ E szótári adata MORAVCSIK GYULA figyelmeztetett.

² A görög szó a latin *asper*, -a, -um 'durva, zord, darabos' melléknév átvétele.

zés, tehát ú. n. calque az oszmánli-törökből. Az oszmánli-törökben t. i. ugyanennek a 'kis ezüstpénz'-nek, amelyből három teszen egy parát és negyven egy piaszttert, *akëü* a neve. Van ennek az *akëü* szónak 'pecunia, geld' jelentése is (l. RADLOFF és KORABINSKY, Versuch 3, 4, 8). Az oszmánli-török *akëü* az *ak* 'weiss, weisslich' melléknév *-ëü* kicsinyítő képzővel alkotott származéka, s mint ilyen származék a fenti *e z ü s t-*, tehát *feh é r s z í n ű* pénznek a neve.

Az eddig ismert középgörög és újgörög adatok alapján (l. DuC. görög és latin szótárait) nagy valószínűséggel meg lehet állapítani, hogy a közép- és újgörög τὸ ἄσπρον és τὰ ἄσπρα elsősorban egy bizonyos török ezüstpénznek volt a neve, s az oszmánli-törökökkel való érintkezés előtti időkből a szóra mint pénzt jelölő névre alig vannak adataink.¹ Ez a valószínűség más bizonyítékkal kapcsolatban érv a mellett, hogy az oszmánli-török *akëü* nem görögből való fordítás, ahogyan azt BARBIER DE MEYNARD állítja (l. EtSz. *akcsa* al.). Van azonban más bizonyíték is, hogy az oszmánli *akëü* nem a középgörög vagy újgörög τὸ ἄσπρον, τὰ ἄσπρα fordítása. A török szó ugyanis csaknem valamennyi török nyelvben megvan; változatai a törökségben: *akëa* (kun [CodCum.]; altaji, tel., leb., szag., karakirg., kazáni tat., krími tat. [RADLOFF]), *ahëa* (kun [CodCum.]), *achëi* (krími tat. [RADLOFF]), *akëa* (kirg. [uo.]). A szónak mindennütt az első jelentése 'fehér, fehéres', a második jelentése 'egy bizonyos ezüstpénz: nem: kopeka, félrubel stb.', a harmadik jelentése 'általában pénz'. Az egyes török nyelvekből átment nem-török nyelvekbe is; vö. ó-oláh *acce* (l. TIKTIN, RDWb.; az oszmánliból); ó-magyar *akcsa* (l. EtSz.; a kunból); oszét *axçā, āxça* ('geld', l. HÜBSCHMANN, Osset. Etym. 120); vogul *oxšä* ('pénz', l. GOMBOCZ, A vogul nyelv idegen elemei 23). Mindez azt bizonyítja, hogy az oszmánli-török *akëü* nem fordítás. Ha itt egyáltalában calque-ról szó lehet, s nem egyező szemléletből valók az elnevezések, hát akkor a fordított kifejezés csakis a görög lehet.

A magyar *oszipora* szóra vonatkozólag pedig a kifejtettek alapján ezeket mondhatjuk:

A török hódoltság korában s előbb is az oszmánli-törökökkel való érintkezés idején a törökök *akëü*-nek nevezték egy bizonyos ezüstpénzt,² aztán általában a pénzt. Ugyanakkor a görögök ἄσπρον-nak, illetőleg ἄσπρα-nak nevezték ezt a török pénzt, s ma is ἄσπρα-nak nevezik a pénzt. Ez fordítás lehet az oszmánli-törökből. E középgörög—újgörög *akëü* kifejezésből

¹ MORAVCSIK GYULA szíves értesítése szerint a görög szóra első adatok a XII. századból valók (ByzZeitschr. II, 93—4).

² Különböző korokbeli értékére a már felsoroltakon kívül: DECSY, Osmánographia II, 111; — Okmánytár a török hódoltság történetéhez II, 64, 71, 80; — THÜRVY, Török történetírók I, 397—8. Ez utalásokat FERETE LAJOS volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

való a bolgár *àspra*, szerb *àspra*, *jàspra* és *àspre*, *jàspre*, *àspri*, albán *asprë*, oláh *aspru*, olasz *aspro* (Dalmáciában a XVIII. században, l. STULLI), francia *aspre*, német *asper*, ahogyan a török *akëä* pénzt az oszmánli nem-török nyelvű alattvalók és más európai népek nevezték. Maguk az oszmánli-törökök török beszédjükben ezt a szót nem használták. Török forrásokban, a nagy török szótárakban e szót nem találjuk.¹ Én is forrásaim közül csupán KORABINSKY Versuch-jában (1788-ból) találtam egy adatot. Itt ezt olvasom: „*Aspro*, *Asper*, eine silberne Münze; folyó-ezüst pénz; strjberný penjz.“ Ebben az idézetben *aspro* oszmánli-török szó volna. Minthogy egy eredeti oszmánli-török szó nem végződhetik *-o-ra*, ez az adat talán csak olaszból oszmánlivá megtett szó, amely azonban, mint említettem, oszmánli-török szövegben sehol nem fordul elő, s más szótári műben sem találom. Ép ezért a magyar *oszipora* szó sem lehet oszmánli-török nyelvi, bár oszmánli-török érintkezéskori jövevény. Végső forrása ennek is a görög *ἀσπρα*, a közvetlen átadó azonban nyilván a szerb nyelv. A szerbben a szó *àspra* és *jàspra*, az átvett alak csakis az *àspra* lehet. A szerb *a* hangnak a magyarban *o* is lehet a megfelelője. Erre biztos példa a XV. és XVI. századi *Orbonász*, későbbi *orbonás* szó. Ez XV. és XVI. századi adatainkban ragadványnév, majd ragadványnévből vezetéknev; vö. 1433/37: *Andree dicti Orbonaz* (MNY. X, 279), 1447: *Andree Orbonaz* (OkI Sz.). Kétségtelen, hogy a szó eredetileg népnév, bár népnévi adataink reá aránylag későbbi időből valók; vö. *orbonás* 'Epirota', *Orbonás-ország* 'Epirus' (l. PP.² m.-lat. és NySz.). A magyar *Orbonász*, *orbonás* szó a szerb *arbãnas* 'albán, epirota' átvétele, amely viszont valamiképp az újjörög *ἀρβανίτης* szóval függ össze (a török név: *arnaut*). A szerb *arbãnas* (HorvAkSz.) szóból a magyarban először *arbanász* lett, s ez az 1496-ból való „*Ambrosius Arbanaz*“ (OkI Sz.) adatban elő is kerül. Az *orbonász* tehát előbbi magyar *arbanász*-ből való. Azt tartom, hogy a magyar *oszipora* is kezdetben a magyarban **aszpra* volt, bár nincsen rá adatunk, s ebből fejlődött a ma is nyelvjárásilag meglevő *oszipora*. MELICH JÁNOS.

A moldvai csángó igealakok.²

II.

Az alábbiakban a moldvai csángó igeragozás mintáit mutatom be lehetőleg bő példatár alapján. Paradigmáimhoz kérdezősködés útján jutottam. Az egyes igealakokat mindig teljes mondat keretében mondattam ki nyelvi kalauzaimmal,

¹ FEKETE LAJOS szíves értesítése.

² L. MNY. XXVIII, 22–30.

kik igazán tiszteletreméltó kitartással és türelemmel álltak e téren is rendelkezésemre. Velük született értelmességüknek köszönhető, hogy munkám célját sikerült velük megértetnem és iránta bennük érdeklődést keltenem. Legkitartóbb s igazán értelmes kalauzom KÁTA MIHÁLY bogdánfalvi „író“ (jegyző) és családja volt. A nők és gyermekek beszédét mindig különös figyelemmel és érdeklődéssel hallgattam, mert az ő nyelv-érzéküket nem befolyásolhatja a vegyesnyelvűség.

A csángó igeragozásban azonnal szembetűnik egyes ige-tövek csonka és teljes alakjának használata tekintetében a köznyelvitől eltérő eljárás. Így pl. *varr* igtől *varrasz*, *varranék*, *varranám*, *varrani*; *megnyal*-tól *megnyalottam*; *hall* igtől *háltam*, *hálnám* stb.; *kérd*: *kérdette*; *beszél*: *beszéllenek*, *beszélleeni*, *beszéllette* (épigy a régi nyelvben). *Kiszárad* befejezett alakja *kiszáradott*. A *csinál* ige rövidebb *csán* alakban él a csángó ajkon: *csánok*, *csász*, *csán*, *csántam*, *csánnék*, *csánnyak* stb. A *megyen* ige *menen* alakban járatos. A *fürdik* ige itt *feredem*, *feredel*, *feredik*, *feredni*, *feredő* alakokban fordul elő. Igen érdekes rendhagyóságot tapasztalunk az *iszik* igenél. Azt t. i., hogy feltételes módját és főnévi igenevét *innyat*-től képezi: *innyanám*, *innyani*. A *vagyan*, *vogyon* ige befejezett alakja *olt* v. *ult* is, de persze gyakrabban *volt*. Érdekes példái a nyelvi különböztetésnek a következők. A *rigó füttyül*, de az ember *füttyer*. Fát *oltok* v. *ótok*, de tüzet *ujtok*. Más-máskép ragozzák az *esik* és a személytelen *ess* (az *eső ess*) igtét. Amazt így: *esném*, *esnél*, *esnék*, *esni* stb., ezt pedig így: *essene*, *esseni* (tehát teljesebb tövel és nem ikesen). Érdekesebb tövek és képzések: *öregedik* 'öregszik', *sikodik* 'siklik', *jáccodik*, *nevekedik* 'tréfálkozik' (a *nevet*-tel függ össze?). A *teccik* 'látszik' ige befejezett alakja *teccütt*, *esküszik* főnévi igeneve *eszkenni*. — A hangzóvesztő tövek ragozásában ilyen alakokat találunk: *szegzi*, *éreztem*, *elvégzette*, *törölte*, *panaszlotta*, *cséplik*. A *metsz* ige minden alakját *met*-től képezi. Az ú. n. hangnyújtó tövekben nincs nyújtás, tehát: *ad*, *hagy*, *fej*, *szed*, *vet*, *nyer*, *élvesz* (*elvévész* helyett). Megemlítem, hogy a csángóban megvan az *enged* ige átható formája: az *engeszt* is, melyre biztos adat sem a nyelvtörténetből, sem a népnyelvből nem mutatható ki (vö. EtSz. 1564). *Enged* 'olvad', *engeszt* 'olvaszt', pl. *zsírt*. Az érdekesebb igeik közül fel- említem még a következőket: *szikit* v. *szikit* 'simít', vakol (falat)', *szértit* 'hint, szór', *mégvizül* 'megázik, megnedvesedik', *mékszonnyul* 'megszomjazik', *vigit* 'higit', *vigul* 'higul', *illatni* 'szagolni', *személl* 'hasonlít vkihez'. A *sivalkodik* ige tőszava, a *si*, a csángóban még régi *siu*, *sziu* alakjában él (vö. GOMBOCZ, M. Tört. Nyelvtan III. Alaktan 123 és SIMONYI, TMNy. 255—7). Épigy *hiu* (e. h. *hi*) 'rufen' is. De már a *szívni*, *szívok* így hangzik a csángóban: *szipni*, *szipok*. A *megyen* ige *men*-től képezi alakjait: *menék*, *mensz*, *menen* stb.

A ragozást illetőleg először is azt említtem meg, hogy az ikes ragozás — miként a székelységben — a moldvai csángó nyelvjárásban is régi szabályosságában él. Ritkán töri át a szabályt egy-egy ilyen alak, mint: *bié'buva* (*buvék* helyett), *ennék*, *innék* mellett már *enne*, *inna* is. Nem ikes ige a csángóban: *mégasz*, *mász*, a már említett *ess*, *hazud*, *gombász* 'gombázik'. Az ikes igék közül íme egypár érdekes: *szülik* 'születik', *természik* 'terem', *döllik* 'dől', *tudószik* 'tudott dolog, ismeretes', *biriklik* 'bőfög', *izrik* 'prüszköl', *szjé'rik* 'fáj', *csiklik* 'csuklik'. A RUBINYITÓL említett *akarik* ikes ige (Nyr. XXX, 144) kétségkívül félreértés vagy hibás megfigyelés. Ugyanis, mint alább látni fogjuk, *akarik* a. m. 'akarják'. — Másik nevezetes alaktani sajátága a moldvai csángó nyelvjárásnak az, hogy a *t*-tövéű igék befejezett alakjukat a csonka tőből képezik: *vettem* 'vetettem', *futtam*, *köttem*, *üttem*, *elszabadítottak* 'elszabadítottak', *mettem* 'metszettem', *kinyitta*, *gyüttük*, *tanitta*, *merittem* 'merítettem'. — A tárgyias ragozás tekintetében legfeltűnőbb eltérés, hogy a *t*-tövéű igék jelentő mód jelen idejének *j* hangú alakjai a felszólító mód formájában állanak előtűnk. Tehát *tanítja*, *eltakarítja*, *sikitjátok*, *sütjük*, *elindítja*, *felfeszítjük*, *kiengesztjük*, *hallgatjátok*, *szántjuk*, *merítjük*, *látjátok*, *oltja*, *hajtják*, *töltjük* stb. a csángóban így hangzik: *tanissza*, *eltakarissza*, *szikissátok*, *szisszük*, *elindissa*, *felfeszissük*, *kiengesszük*, *hālgassátok*, *szāncsuk*, *merissük*, *lāssátok*, *olcsa*, *hajcsák*, *tölcsük* stb. (E jelenségről bővebben l. MELICH alapvető tanulmányát: A magyar tárgyias igeragozás 22—4 és ZOLNAI GYULA: Nyr. XXI, 178.) Ugyancsak a tárgyias ragozásra jellemző néhány igenél a többes számú 3. személy -*ják* ragja helyett -*ik* rag. Más nyelvjárásokban is találunk *mondik*, *adik*, *fordítik*, *vonogatják* alakokat (vö. MELICH i. m. 9). A moldvai csángóban *akarják*, *bírják* mellett van *akarik*, *birik*, és *vāriják* mellett van *varrik* is.

A harmadik személyű tárgyias ragozásbeli -*n* rag (vö. RUBINYI: Nyr. XXX, 112, XXXI, 5) a bákó-környéki csángó nyelvjárásban csak néhány igére szorítkozik. A következő alakokban hallottam: *lāssán-e* (*látja-e*), *tuggyán-e* (*tudja-e*), *hallján-e* (*hallja-e*), *mondētán* (*mondta*). MELICH a régi nyelvből is mutatott ki ilyen alakokat (i. m. 11).

Az alanyi ragozásban a többes első személyrag előtti *ü* tövéghangzó helyett igen sokszor *i* van: *beszé'lliŋk* a *mik hitiŋken*, *elmentiŋk*, *menegettiŋk*, *beszé'lgettiŋk* stb. A Tázlóterén (pl. Esztrugárban, Bālāneasa-ban) pedig az -*nk* rag előtti *u* tövéghangzó egy fokkal nyiltabb, vagyis *o* hang: *mēgbocsátok*, *látok*. Lujzi Kalagorban a *tud* ige *j* hangú alakjait így ragozzák: *tudzsuk*, *tudzsátok*, *tudzsák*. Az *ü*. n. elbeszélő mult többes első személye az alanyi ragozásban *váránk*, *valánk*, *adánk*, *szökénk*, *lelénk* helyett *vároŋk*, *valoŋk*, *adóŋk*, *szökőŋk*, *lelőŋk*, a tárgyias ragozásban pedig: *vároók*, *adóók*, *lelőók*.

Érdekes felszólító alakok: *csán̄csa* (csánd-sa, csináld-sza), *neccse* (nezd-se, nézd-sze).

De nem részletezem tovább. Alább a ragozás paradigmái sok minden apró titokra világot derítenek.

1. **Vār** 'nähen': *varrok, varrasz, vār, varruņk, vārtok, vārnak; varrom, varrod, vārja, vārjuk, vārjātok, vārjāk* (vagy *varrik*); *vārtam, vārtāl, varrott, vārtuņk, vārtatok, vārtak; vārtam, vārtad, vārta, vārtok, vārtātok, vārtāk; varrék, vār-rāl, varra, varróņk, vārrātok, vārrāņk; varranék, vārrānd, varrana, varranóņk, vārrānātok, vārrāņņk; vārrāņm, vārrā-nād, vārrānā, varranók, vārrānātok, vārrānāk; vārjak, vārj, vārjon, vārjuņk, vārjātok, vārjanak*. — **Hall** 'hören': *hallok, hallasz, hall, halluņk, hāltak, hālnak; hallom, hallod, hālja, hāljuk, hāl jātok, hāl jāk; hāltam, hāltāl, hallott, hāltuņk, hāl-tatok, hallattak; hāltam, hāltad, hāltad, hālta, hāltuk, hāltā-tok, hāltāk; hallék, hāllāl, hālla, hallóņk, hāllātok, hāllāņk; hāllām, hāllād, hāllā, hallók, hāllātok, hāllāk; hālnék, hālnāl, hālnā, hālnóņk, hālnātok, hālnāņk; hālnām, hālnād, hālnā, hālnók, hālnātok, hālnāk; hāljam, hāld, hālja, hāljuk, hāl jā-tok, hāl jāk*. — **Mond** 'sagen': *mōndok, mōndos, mōnd, mōn-duņk, mōntok, mōnnak; mōndom, mōndod, mōnygya, mōnygyuk, mōnygyātok, mōnygyāk; mōntam, mōntad, mōnta, mōntuk, mōntātok, mōntāk; mōndék, mōndāl, mōnda, mōndóņk, mōndā-tok, mōndāņk; mōndām, mōndād, mōndā, mōndók, mōndātok, mōndāk; mōndanām, mōndanād, mōndanā, mōndanók, mōnda-nātok, mōndanāk; mōnygyam, mōnygyad, mōnygya, mōnygyuk, mōnygyātok, mōnygyāk*. — **Nez** 'sehen, schauen': *nežēk, nesz, nez, nezuņk, neszte, neznek; nezēm, nezēd, nezi, nezzük, ne-zitēk, nezik; nesztem, nesztēl, nezēt, nesztuņk, nesztetēk, neszte, nesztem, neszted, neszte, nesztük, nesztē'tēk, nesztē'k; nezņēm, nezned, nezne, neznök, nezne'tēk, neznek; nezzem, nezzed, nezze, nezzük, nezzē'tēk, nezzē'k*. — **Mász** 'kriechen': *mászok, mássz, mász, mászuņk, másztok, mászņk; másszok, mássz, másszon, másszuņk, másszōtok, másszōnak*. — **Esik** 'fallen': *esēm, esēl, esik, esuņk, estēk, esnek; estem, estēl, esēt, estuņk, estetēk, estek; esnēm, esnēl, esnēk, esnōņk, es-nētēk, esnēnek*. — **Szōkik** 'ugrik, springen': *szōkōm, szōkōl, szōkik, szōkuņk, szōktōk, szōknek; szōktem, szōktēl, szōkōtt, szōktuņk, szōktetēk, szōktek; szōkēm, szōkēl, szōkēk, szōkōņk, szōkētēk, szōkēnek; szōknēm, szōknēl, szōknēk, szōknōņk, szōk-nētēk, szōknēnek; szōkjem, szōkjēl, szōkjēk, szōkjuņk, szōkje-tēk, szōkjenek*. — **Jáccodik** 'játszik, spielen': *jáccodom, jác-codōl, jáccodik, jáccoduņk, jáccottok, jáccodnak; jáccottam, jáccottāl, jáccodott, jáccottuņk, jáccottatok, jáccottak; jáccod-ām, jáccodnál, jáccodnēk, jáccodnōņk, jáccodnātok, jáccodnā-ņk; jáccoggyam, jáccoggyāl, jáccoggyē'k, jáccoggyuņk, jác-coggyatok, jáccoggyanak*.

2. **Met** 'metsz, schneiden': (folyamatos alak tárgyatlan és tárgyas:) *meték, metsz, met, metűnk, mették, metnek; metém, metéd, meti, messük, metiték, metik*; (befejezett alak tárgyatlan és tárgyas:) *mettem, metté, metétt, mettűnk, met-tették, mettek; mettem, metted, mette, mettük, metté'ték, met-té'k*; (feltételes mód:) *metnék, metnél, metne, metnőnk, met-néték, metnének; metném, metnéd, metné, metnök, metnéték, metnék*; (felszólító mód:) *messe, mess, messén, messűnk, messetek, messenek; messem, messed, messe, messük, messé'ték, messé'k*. — **Üt** 'schlagen': *ütök, ücc, üt, ütűnk, üttök, ütnek; ütöm, ütöd, üti, üssük, ütitek, ütik; üttem, ütél stb.; üsse, üssed stb.* — **Lát** 'sehen, schauen': *látok, lácc stb.; látom, látod, lássg, lássuk, lássátok, lássák; láttgm v. láttom, láttgd, v. láttod, láttg v. látto, láttuk stb.; lássgm, lásd, lássg, lás-suk stb.* — **Pirongat** 'dorgál, ausschelten': *pirongatom, pirongatod, pirongassza, pirongassuk, pirongásszátok, pirongásszák.* — **Merit** 'schöpfen': *meriték, mericc, merit, meritűnk, merit-ték, meritnek; meritém, meritéd, meriti, merissük, merititék, meritik; merittem, meritte, meritett, meritűnk, meritettek, merittek; merissek, meriss, merissén, merissűnk, merisseték, merissenek.* — **Vigyit** 'mischen, mengen': *vigyitém, vigyitéd, vigyiti, vigyissük, vigyititek, vigyitik; vigyitem, vigyitted, vigyitte, vigyittük, vigyitté'ték, vigyitté'k; vigyitném, vigyit-néd, vigyitné, vigyitnök, vigyitnétek, vigyitnék; vigyissem, vigyizsd, vigyisse, vigyissük, vigyissé'ték, vigyissé'k.* — **Szikit** 'simit, vakol (falat)': *szikitom, szikitod, szikissa, szikissuk, szikissátok, szikissák; szikittam, szikittad, szikitta, szikittuk, szikittátok, szikitták; szikitnám, szikitnád, szikitná, szikitnök, szikitnátok, szikitnák; szikissam, szikizsd, szikissa, szikissuk, szikissátok, szikissák.* — **Vigit** 'higít, verdünnen': *vigitok, vigit, vigitűnk, vigitok, vigitnak; vigitom, vigitod, vigitna, vigit-suk, vigitátok, vigiták; vigitam, vigitál, vigitott stb.; vigitnék, vigitnál, vigitna, vigitnőnk stb.; vigitam, vigitad, vigitna, vigit-suk, vigitátok, vigiták.* — **Szakaszt** 'reissen, pflücken': *szakasztok, szakasztasz, szakaszt, szakasztunk, szakasztok, szakasztnak; szakasztom, szakasztod, szakaszta, szakasztuk, szakasztátok, szakaszták; szakasztottam, szakasztottál stb.; szakassak, szakass, szakasson stb.* — **Olt** 'pflöpfen': *öltök, öltös, öltünk, öltötök, öltnek; öltöm, öltöd, ölcsa, ölcsek, ölc-sátok, ölcák; ölcsem, ölcad, ölcsa, ölcsek stb.* — **Hait** 'treiben': *haitom, haitod, haicsa, haicsuk, haicsátok, haicsák.* — **Tölt** 'füllen': *töltöm, töltöd, tölti, tölcsek (és tössük), tölti-tek, töltik; tölcsem (és tölsem), tölcsed (és tözsd), tölcse (és tösse) stb.* — **Árt** 'schaden': *ártok, ártos, árt, ártunk, árto-tok, ártnak; ártottam, ártottál, ártott, ártottuk, ártottok, ártottak; ártona, ártonál, ártona, ártonok, ártonátok, árto-nának; árcsok, árcs, árcson, árcsunk, árcsotok, árcsonak.*

3. **Ad** 'geben': adok, acc, ad, adunĵ, attok, adnak; adom, adod, aggya, aggyuk, ággyátok, ággyák; ádnám, ádnád, ádná, adnók, ádnátok, ádnák; aggyam, add v. aggyad, aggya, aggyuk, ággyátok, ággyák. — **Lél** 'finden': lelek, lélsz, lel, lelĵnk, lelték, lélnek; lelém, leléd, leli, léljük, lelítek, lelik; léljek, lélj, léljen, léljünk, léljeték, léljenek. — **Fej** 'melken': fejék, fejsz, fei, fejünk, feiték, feinek; fejém, fejed, feji, fejjük, fejitek, fejik; fejjek, feji, fejjén, fejjünk, fejjeték, fejjenek; fejjem, feid, fejje, fejjük, fejjé'tek, fejjé'k.

4. **Seper** v. **szepér** 'kehren': seperék v. seprék, szepérsz, szepér, szeprüĵk, szepérték, szepérnek; szepérm, szepéred, szepri, szepérjük, szepíték, szeprik; szepertem, szepérted, szeperte, szepértük, szeperté'tek, szeperté'k; szepérm, szepéred, szepré, szeprók, szepré'ték, szeprék; szepérnék, szepérnél, szepérne, szepérnőĵk, szepérnéték, szepérnének; szepérném szepérnéd, szepérné, szepérnök, szepérnéték, szepérnék; szepérjek, szepérj, szepérjén, szepérjünk, szepérjeték, szepérjenek; szepérjem, szepérd, szepérje, szepérjük, szepérjé'ték, szepérjé'k. — **Izrik** 'prüszköl, niesen': izrom, izról, izrik, izruĵk, izrotok, izranak; izrottam, izrottál, izrott, izrottunk, izrottatok, izrottak; izránám, izránál, izranék, izranóĵk, izranátok, izranánk; izörjam, izörjál, izörjék, izörjünk, izörjatok, izörjanak. — **Csiklik** 'csuklik, schluchzen': csiklom, csiklöl, csiklik, csikluĵk, csiklotok, csiklanak; csiklottam, csiklottál stb.; csiklánám, csiklánál, csiklanék, csiklanóĵk, csiklánátok, csiklánánk; csiköljam, csiköljál, csiköljék, csiköljünk, csiköljatok, csiköljanak. — **Biriklik** 'böfög, rülpsen': biriklém, biriklél, biriklik, birikluĵk, birikelték, birikélnek; biriklettem, biriklettél, biriklett, biriklettünk, biriklettetek, biriklettek; birikleném, biriklenél, biriklenék, biriklenőĵk, biriklenéték, biriklenének; birikeljem, birikeljél, birikeljék, birikeljünk, birikeljeték, birikeljenek. — **Széréz** 'bereiten': szérézék, széréssz, széréz, szérzünk, szérézték, széréznek; szérzém, szérzéd, szérzi, szérézzük v. szérzük, szérézték, szérzik; szérészttem, szérészted, szérészte, széréztük, szérézté'ték, szérézté'k; szérzém, szérzéd, szérzé, szérzók, szérzéték, szérzék; szérzének, szérzénél, szérézne, széréznoĵk, szérézneték, széréznének; szérézzelek, szérézz, szérézzen, szérézzünk, szérézzetek, szérézzenek.

5. **Bujik** 'sich verstecken, sich verbergen': bujom, bujól, bujik, bujünk, búttok, búnak; búttam, búttál, bútt, búttunk, búttatok, búttak; buvám, buvál, buvék v. buva, buvoĵk, buvátok, buvángk; bunám, bunál, bunék, bunóĵk, bunátok, buná ngk; bujjam, bujj, bujjék, bujjünk, bujzatok, bujjanak. — **Jö** v. **jü** 'kommen': jövök, jöcc, jö v. jü, jövünk, jötök, jönnek; jöjje, jöjj, jöjjön, jöjünk, jöjjeték, jöjjenek v. jöenek. — **Nö** 'wachsen': növök, nősz, nő, növünk, nőttök, nőnek. — **Siu** v. **sziu** 'visít, sir (ember); vonít (állat)': sivok, siusz, siu, sziuĵk, szitok, szinak v. sziuinak; siuttam, siuttál, siutt, siuttunk, siuttatok, sziuittok; sziuunék, sziuunál, sziuuna, sziuonóĵk, sziu-

nátok, szünánqk; szíuljok, szíulj, szíuljon, szíuljunq, szíulja-
tok, szíuljónqk. — **Hiu** 'nennen': hívok v. híjok, híssz, híu,
híunq v. híunq, hittok, hínak; hívom v. híjom, hívod, híjja,
híjjuk, híjjátok, híjják; hittam, hittál, hiutt, hittunq, hittatok,
hittak; hittam, hittad, hitta, hittuk, hittátok, hitták; hínék,
hínál, hína, hínnónq, hínatok, hínáqk; híném, hí nád, hí ná,
hínnók, hínatok, hí nák; híjam, hídd, híja, híjuk, híjjátok, híj-
ják. — **Szip** 'saugen': szípok, szípsz, szíp, szípunq, szíptok,
szípnak; szípod, szípod, szíppa, szíppuk, szíppátok, szíppák;
szípnék, szípnál, szípná, szípnónq, szípnátok, szípnánqk.

6. **Eszik** 'essen, speisen': észém, észél, észik, észünq, ész-
ték, észnek; észém, észéd, észí, észük, észíték, észik; éttem,
éttél, étt, éttünq, étteték, éttek; éttem, étted, étte, éttük,
éttéték, étték; énném, énnél, énnék v. énne, énnónq, énnéték,
énnének; égyem, égyél, égyék, égyünq, égyeték, égyenek; énnem,
énned, énni, énnünq, énneték, énnik. — **Iszik** 'trinken': iszom, iszól,
iszik, iszunq, isztok, isznak; ittam, ittál, iutt, ittunq, ittatok,
ittak; innám v. innyánám, innál v. innyánál, innék v. inna,
innyánónq v. innónq, innyánátok v. innátok, innyánánqk v. in-
nánqk; iyyam, igyál, igyé'k, igyunq, igyatok, igyanak; innyani,
innyanóm v. innom, innyanod v. innod, innya, innyanunq v.
innunq, innyanatok v. innatok, innik. — **Lészen** v. **léssz**
'werden': lésszek, léssz, léssen v. léssz, lészünq, lésték, léssz-
nek; lénnék, lénnél, lenne, lénnónq, lénnéték, lénnének; légyék,
légy, légyén, légyünq, légyeték, légyenek; levék, levél, leve v.
lön; levénq, levéték, levének.

7. **Nyugszik** 'ruhen': nyukszom, nyukszól, nyukszik,
nyukszunq, nyugusztok, nyugusznak v. nyugasznak; nyuguttam,
nyuguttál, nyugutt, nyuguttunq, nyuguttatok, nyuguttak; nyu-
gunnám, nyugunnál, nyugunnék, nyugunnónq, nyugunnátok,
nyugunnánqk. — **Fekszik** 'liegen': fekszem, fekszel, fekszik,
fekszünq, fekszték, feksznek; feküttem, feküttél, fekütt, fe-
küttünq, fekütteték, feküttek; fekénném, fekénnél, fekénnék,
fekénnónq, fekénnéték, fekénnének; fekügyem, feküggy, feküggy-
yé'k, feküggyünq, feküggyeték, feküggyenek. — **Alszik** 'schla-
fen': alszom, alszól, alszik, alszunq, alusztok, alusznak; alut-
tam, aluttál, alutt, aluttunq, aluttatok, aluttak (és elaluttok);
alunnám, alunnál, alunnék, alunnónq, alunnátok, alunnánqk;
alugyam, aluggy, aluggyék, aluggyunq, aluggyatok, aluggyanak.

8. **Vagyan** v. **vogyon** 'sein': vagyok, vacc, vagyan v.
vogyon, vogyunq, vattok, vannak; völtam, völtál, völt v. ölt,
ült, ót, völtunq, völtatok, völtak; válék, válál, vala, valóqk,
válátok, válánqk. — **Menén** 'gehen': menék, mensz v. mēnc,
menēn, menünq v. meninq, menték, mennek; mentem, mentél,
ment, mentünq v. mentinq, menteték, mentek; menék, menél,
mēne, menōnq, menéték, menének.

CSŰRY BÁLINT.

Holló.

WEIGAND, DWb.⁵ I, 1094 szerint *Kolkra*b^e: „der gemeine grosse Rabe. In Norddeutschland. 1604 bei Decimator Gewissensteufel 73 *Kolchrabe*, 1691 bei Stieler *Kolkra*b^e, benannt nach Frisch 1741 von seiner Stimme, die er im Halse macht, d. h. von *kolken* »dumpf gurgeln« (1691 bei Stieler *kolken*, *gulken*, *golkeren*, um 1480 im Voc. inc. teut. k 1^a *golkatzen*, Var. *golkotzen*).“ BERNEKER, SlavEtWb. I, 298 a szláv *gavorn* (tót *havran* 'holló' stb.) szócsalád esetleges hangutánzó eredetével kapcsolatban a következő germán nyelvi elemekre utal: úfn. *kolk-rabe*: nyj. *kolken* 'rülpsen, erbrechen'; ditmar. *klunk-rav* (vö. dán *klunke* 'glucksen, krächzen').¹

BREHMnél (Thierleben 1866. III, 345) a *Kolk-* vagy *Edel-rabe* (*Corax nobilis*) hollófajról ezt olvassuk: „Das Geschrei des Kolkraben ist bekannt. Die gewöhnlichen Töne, welche die beiden Gatten eines Paares von sich geben, klingen wie »K o r k k o r k, K o l k k o l k« oder wie »R a b b r a b b r a b b«, daher sein Name. Diese Laute werden verschieden betont und so mit andern vermischt, dass eine gewisse Manchfaltigkeit entsteht. Bei genauer Beobachtung begreift man wohl, wie die Wahrsager der Alten eine so grosse Menge von Tönen, welche der Kolkrabe hervorbringen soll, annehmen konnten. Besonders auffallend ist eine Art von Geschwätz, welches das Männchen bei der Paarung im Sitzen hören lässt. Es übertrifft an Vielseitigkeit das Plaudern der Elstern bei weitem.“

A mi *holló* szavunk mellé az ugarságból a vogul *xulax* és osztják *χῶλᾶχ*, *χῦλᾶχ* állítható.² A szamojédban *kula*, *kule*, *kulli* van.³

MUNKÁCSI, ÁKE. 351 a *holló* szónak és ugor rokonságának eredetét árja-kaukázusi nyelvekben keresi, ahonnan az újperzsa *kulāy*, *kalay*, *kālay* 'Rabe' | szamnāni *kalā*, kašāni *kelō* 'Krähe' || kaukázusi: šapszug *xūlay* 'Rabe' | varkun *xulux*, kaitach *gulux* 'Falke' szavakat idézi, s ezeket a szanszkrit *kāla-* 'blauschwarz, schwarz' meg *kā'laka-* 'ein bestimmter Vogel' szavakkal veti össze. MUNKÁCSI árja-kaukázusi rokonítását elfogadja SIMONYI: Nyr. XXXI, 34.

Az én nézetem szerint valószínűbb, hogy a magyar—ugor madárnévben — amelynek szókezdő magyar *h*, illetőleg ugor *χ* hangja korábbi *k*-ra mehet vissza — a BREHM jelezte *kolk-kolk*-féle hangbenyomáson alapuló **klsk* hangutánzó lappang.

BÁRSONY ISTVÁN: MNy. XXI, 217 azt írja, hogy a holló *korrog*. Ez a *korrog* nyilván a madár ugyanazon vagy legalább

¹ KLUGE, EtWb.⁸ 253 szerint: „seit Frisch 1741 gebucht, ein ndd. Wort. Erster Wortteil dunkel.“ — Vö. még SUOLAHTI, Die deutschen Vogelnamen 177.

² NyH.⁷ 143; MUNKÁCSI: NyK. XXV, 183, 276; az osztják változatokra nézve l. még KARJALAINEN, OstjWok. 147. — A *holló* szóra megjegyzést tesz MELICH: NyK. XLIV, 336 a mai *h* hangnak régebbi *ch*-val való jelölésével kapcsolatban. ³ NyH.⁷ 143.

is olyanféle szólásváltozatának a magyar nyelvi visszhangja, amelyet BREHM szerint a *kork-kork* jellemez. Különböző nyelvek hangjainak kisebb-nagyobb árnyalati eltérése, a nyelvek szerint más-más irányban érvényesülő hangviszonyítás, a hangutánzóknak a nyelvek egyéb elemeihez való hozzáigazodása mind közrejátszik abban, hogy ugyanolyan természeti hangjelenségnek, állati hangnak különböző nyelvekben fellépő utánzásai között ritkán találkoznak pontos megfelelők. Így érthető, hogy amit a német *kork-kork*-nak fog fel, illetőleg nyelvilag ennek ad vissza, azt a magyar *korrog*-ra váltja át.

A magyar nyelv szerint a varjú azt mondja: *kár-kár*, illetőleg *károg* (vö. BÁRSONY i. h.). Azonban a varjúén kívül a holló és a „varjú-kánya“ kiáltására is vonatkozhatik a *károg* szó (vö. CzF. III, 415). A népnyelvben meg előfordul *krárog* is mint a varjú vagy holló hangjának a megjelölője (vö. MTsz., CzF. III, 1180). BREHM (357) a vetési varjú (*Corvus frugilegus*) szaváról ezt írja: „Ihre Stimme ist ein tiefes heiseres »Kra« oder »Kroa«; im Fliegen aber hört man oft ein hohes »Girr« oder »Quer« und regelmässig auch das »Jack jack« der Dohle. Es wird der Saatkrähe leicht, mancherlei Töne und Laute nachzuahmen.“ Tehát a BREHM jelezte *kra* vagy *kroa* változat a mi népnyelvi *krárog*-unkhoz hasonlóan szóeleji mássalhangzótorlódást mutat.

A törökségben van tel., leb., kirg. *karkylda*- 'krächzen (von der Krähe)' (RADL. II, 190). Valószínűleg összefügg a bar. *karyyr*- 'sich räuspern' [egyebek közt: 'krárogni?'] (RADL. II, 194) igével, továbbá ezzel: „*qarqur* itti *qaryn*“ a. m. 'der Bauch knurrte [korgott]' (Kāšyarī: BROCKELMANN). Az utóbbiakban az alapszó *qar*- és *qary*- $\sim$ *qarq*- egyaránt lehet, s ennek megfelelően a képző is vagy a *-yyr* $\sim$ *-qur*, vagy az *-yr* $\sim$ *-ur* causativummal függhet össze (vö. DENY, Gram. L. Turque 369—70. l.).

A törökségben általános a *karya* 'Krähe' szó (RADL. II, 191); az ujjurban *qarya* a. m. 'Rabe' (Kāšy.). Szerepel jelzővel is: oszm., tel. *kara* ['fekete'] *karya* 'der Rabe'; oszm. *aladža* ['bunt'] *karya* 'die Saatkrähe'; kirg. *ala* ['bunt, scheckig, gestreift, grossfleckig'] *karya* 'die Elster' (RADL. i. h.). A fentebbiek után joggal gondolhatunk arra, hogy a török *qarya* madárnév egy hangutánzó természetű *qar*- vagy *qary*- alapszónak *-ya*, illetőleg *-a* képzős igenévi származéka, vagyis eredeti értelme a. m. 'károgó, krárogó, korrogó (korgó)'.¹ Hogy igenévvvel állunk szemben, megerősítheti a karagasz *kargan* 'Krähe' forma is (MUNKÁCSI, ÁKE. 352), amelynek a végződését a török *-gan*, illetőleg *-an* igenévképzővel egyeztetethetjük.²

¹ A képzőre nézve vö. PAIS: KCsA. II, 359—60.

² VÁMBÉRY (MEred.¹ 172) szerint a *Harka* (az Anonymus-féle *Horca*) személynév a török *karga* 'holló' szóval hasonlítható össze. Noha az összevetés nyelvi szempontból talán nem volna egészen lehetetlen, „A k a r c h a bíró“

A hollónak meg a varjúnak az indogermánságban ilyenféle neveivel találkozunk: görög κόραξ 'Rabe' — κορώνη 'Krähe' || latin *corvus* 'Rabe' — *cornix* 'Krähe' || ó-északi *kräka* 'Krähe' — *kräkr* 'Rabe' | ó-izlandi *hrökr* 'Krähe' (*hraukr* 'Seerabe') | angolszász *hrōc*, *crāwe* 'Krähe'; angol *crow* 'ua.' | ófn. *hruoh*, *krāwa*, *krā* stb. 'Krähe'; kfn. *kreige*, *krēge*, *krowe*, *krā* stb. 'ua.'; úfn. *Krähe* | közép-almémet *kreige* 'Krähe'. Kapcsolatban állnak ezek azzal a *krak*-féle hangutánzóval, amelynek pl. a görögben κρώζω és κράζω, a latinban *crōco* és *crōcio*, a gótban *hrūkjan* 'krähen', a mai németben *krähen*—*krächzen*—*krachen* a képviselői.¹ A szláv-ságban szintén nem egy eset van, hogy a holló a *krak*-féle hangutánzó *kračq*, *krakati*—*krokajq*, *krokatī*—*kruko*—*krkajq*, *krkati* rokonságából kapja a nevét.²

A magyar *károq* vagy a török *qarya* szavaknak az indogermán kifejezésekkel való összehangzását — mint a magyar—ugor *holló* stb. meg a német *Kolk*- hasonlóságát — a hangutánzáshoz indítékul szolgáló jelenség azonosságával vagy hasonlóságával, de aligha valami rejtélyes ősrökonsággal vagy öskölcsönzéssel magyarázhatjuk.³

MUNKÁCSI, AKE. 352 az aghán *kāryq* 'Krähe' szót az újperzsa *kalāy* másának véli s a görög κόραξ indogermán rokonságába vonja bele. Szerintem számolhatunk törökből való átvétellel is, mint ezeknél: kaukázusi: agul, buduch, rutul *karga* 'Rabe' és csecsenc *χarga* 'Adler' („esetleg közvetlenül a törökségből“ — írja MUNKÁCSI 352); permi *karga* 'Krähe' (MUNKÁCSI i. h.).⁴

A mai német és kfn. *Rabe*, *Rappe* ~ ófn. *hraban* (ó-északi *hrāfn*), *hram* stb. szóhoz WEIGAND *hramn- germán alapformát, KLUGE gót *hrabns megfelelőt vesz fel.⁵ KLUGE így nyilatkozik a *Rabe* (*Rappe*) etimológiai rokonságának kérdésében: „Man zieht gern lat. *corvus*, gr. κόραξ 'Rabe', lat. *cornix*, gr. κορώνη 'Krähe' zur gleichen Wurzel.“ Ebből az olvasható ki, hogy ő nem egészen van meggyőződve az általa-

című dolgozatomban (KCSA. II, 357 kk.) kifejtett körülmények arra vallanak, hogy a névben a török *qar*- 'kever, vegyít' ige *-qa* ~ *-ga* stb. képzős igenévi származékának magyarázott *karka* ~ *karcha* ~ *harka* méltóságnév személynévi alkalmazásával van dolgunk.

Egy 1229-i oklevélben *Harga* clericus tűnik fel Kerekiben, a somogy-megyei Karád vidékén (ÁrpÜjOkm. VI, 473). E név visszamehet a *qar*- 'kever' ige imént jelzett igenének *χarga* változatára, azonban odavonható a 'varjú, holló' jelentésű török *qarya* madárnévhez is.

¹ Vö. WALDE, EtWb.² 192–3; H. MENGE, LatDHwb.⁵ I, 178; ERNOUT—MEILLET, Dict. ét. de la langue latine (1932.); FEIST, EtWbGot.² 203; O. SCHADE, AltdWb.²; KLUGE, EtWb.³; WEIGAND, DWb.⁵; SUOLAHTI i. m. 179—85. ² Vö. BERNEKER, SlavEtWb. I, 603, 620—1, 629, 667.

³ A *károq* hangutánzó eredetét s egyszersmind indogermán rokonságát tanítja CzF. III, 415—6.

⁴ Nem tudom, MUNKÁCSI 352 miért függeszti a török *karga* 'Krähe' szóra vonatkozó adataihoz: „(= aghán *kāryq*)“. — Talán a török madárnevet az aghánból származtatja?

⁵ Vö. SUOLAHTI i. m. 174—7.

ban vallott felfogás helyességéről. — Nem érzem magamat illetékesnek arra, hogy a német *Rabe* mögött álló germán madárnév meg a görög κόραξ, latin *corvus*-féle szavak rokonsági viszonyainak, indogermán kapcsolatainak dolgában a szokásostól eltérő véleményt alkossak, mégis megfontolandónak gondolom, vajjon nem lehetne-e a *hraban*—*Rabe* nevet BREHMMel együtt a madárnak abból a szólásváltozatából magyarázni, amelyet BREHM *rabb*—*rabb*—*rabb* formában tüntet fel.

PAIS DEZSŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Halotti Beszéd tárgyas elbeszélő mult alakjainak kérdéséhez. MÉSZÖLY GEDEON „A Halotti Beszéd tárgyas elbeszélő mult alakjai magyar és finnugor szempontból” című,¹ 145 lapra terjedő dolgozatában azt a már régebben is előadott, de eddig elfogadottnak nem mondható nézetét fejti ki nagyobb fölkészültséggel és behatóbban, hogy a HB. sokféleképpen magyarázott tárgyas elbeszélő alakjai: *feledeve*, *terumteve*, *veteve*; *hadlaua*, *mundoa*, *tilutoa* nem személyragosak, mint a nyelvészek egyértelműen hiszik; hogy végső elemük, az *-e*, *-a*, nem lehet egyéb, mint az elbeszélő mult képzője, ennél fogva ezek a betűk hosszú *-é*-nek, ill. *-á*-nak olvasandók; hogy a négy első alakban a *v*, illetőleg a szintén *v*-t jelentő *u* csak ürtöltő *v* hangnak tekinthető; s hogy az előttük levő magánhangzó, valamint a *mundoa* és *tilutoa* utolsóelőtti hangja, az *o* nem egyéb mint az eredeti tővégi magánhangzó. E nézetére főbb bizonyítékul a következőket hozza föl: *a*) a mai nyelvjárásokban van ugyan föltételes módú személyragos *bekötné-je*-féle alak, amely a régiségben igen gyakori, azonban az elb. multnak csak személyragtalan *beköté*-féle alakjával találkozunk, míg *beköté-je*-félét seholsem hallani; — *b*) a régiségben, nevezetesen a kódexekben nagy számmal vannak fölt. módú *vesztené-je*, *változtatná-ja* stb. alakok, azonban **veszté-je*, **változtatá-ja*-félék sehol sem fordulnak elő, még olyan mondatokban sem, amelyekben a fölt. módú *várná-ja*, *kézné-je* mellett szinte csábító alkalom lett volna a **várá-ja*, **kére-je*-félék megőrzésére vagy megteremtésére; — *c*) a régi nyelvtanírók sem tudnak **szereté-je*, **tanítá-ja* vagy **szereté-ve*, **tanítá-va*-féle elb. alakokról, noha a fölt. módú teljesebb *látná-ja*, *hinné-je* formák létezését legtöbbször megállapítva találjuk; — *d*) a HB.-hez korbán egészen közel álló KT. sem mutat a *veteve*, *hadlaua*, *mundoa* stb.-hez hasonló alakokat; — *e*) magában a HB.-ben sincs más szó *-va*, *-ve* hangzású személyraggal, aminőnek a *hadlaua*, *veteve*-féléket tartani szokás; — *f*) ilyen 3. szem. személyrag az oklevelek magyar szavain sem fordul elő; — *g*) fontos bizonyíték a kérdéses elb. alakoknak személyragtalan volta mellett a szerző szerint a rokonnyelvek tanúsága is, amelyek (mint pl. a finn *antoi*, vog. *mini*) az illető ragozási formákban szintén ragtalanagságot mutatnak.

¹ Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1931.

M. tehát úgy képzei ezeknek a különös formájú és sokat vitatott alakoknak az eredetét, hogy némely igék, amelyek tovább őrizték meg tövégi magánhangzójukat, mint mások, az elb. alak időjelét, az -á, -é-t teljesebb, tövéghangzós alakjukhoz vették föl „azon hasonló időjelű igék analogiájára, amelyeknek formans [értsd: alakképző] nélküli alakjukban már nem volt tövéghangzó“. „Lehetett“ szerinte például „olyan idő, mikor azt mondták már: *szagol*, de azt mondták még: *tiluto, *mundo, mint [a kódexekben] *rëjo*. Egymás mellett élhettek tehát ilyen párok: *szagol*: *szagol-é és *tiluto, *mundo: *tilut-é, *mund-é. Ezért lehetett a *szagol* hatására a *tiluto, *mundo harmadik személyből a *szagol-é példájára *tiluto-é, *mundo-é > *tiluto-á*, *mundo-á*“ (47. l.).

Azonban ennek az alaktörténeti magyarázatnak, igénytelen nézetem szerint, épen itt van a legsebezhetőbb pontja. Ez a lehetőségre alapozott következtetés ugyanis szerintem az alakkeletkezés lélektani folyamatának kellő átgondolása nélkül történt. Mindenekelőtt megjegyzem, hogy ebben a föltevéses magyarázatban a szerző a maga nyomatékosan hangoztatott és én ellenem ok nélkül vetett nyelvtörténeti elvével is ellenmondásba került. Én ugyanis a *lëve*, *tëve*-féle alakoknak a régiségre nézve is elfogadható lehetőségét egy régebbi vitánkban egyebek közt így okoltam volt meg: „ami [t. i. *leve*, *teve*] analogiás úton a XIX. században lehetséges, miért volna teljes képtelenség a régebbi korokban?“ (Nyr. XLVII, 240 és XLIX, 125). Itt a 'teljes képtelenség' kifejezést nyilvánvalóan csak ellenfelem álláspontjából kiindulva, tehát szerénységképpen használtam 'lehetőségesség' helyett, ami a cikkek későbbi szavaiból is kiderül, ahol ismételten hangoztattam, hogy „a *leve*, *teve*-féle alanyi ragozású elb. alakok már a kódexek korában is lehetségesek voltak“. Most M. nyelvtörténeti elvként egyrészt azt vallja, hogy nagy szerénység nyelvtörténeti munkálkodásunk céljául, eredményeül jogosnak tartani azt, ami „nem teljes képtelenség“, másrészt kereken kimondja, hogy „mindenféle történet, a nyelvtörténet is, nem a lehető, hanem a lett dolgok tudománya“ (131. l.). Tehát nem a lehető, hanem a lett dolgok tudománya a mi föladatunk — *mundoa* Mészöly, *ge feledeve*, mert, amint láttuk, egész mostani magyarázó elmélete mégis csupa lehetőségek-ből indul ki, hiszen egyre így okosodik: „megtörténhetett tehát, hogy azok az igék“ stb.; „lehetett mármost olyan idő, mikor“ stb.; „ezért lehetett a *szagol* hatására“ stb. (l. a föntebbi idézetben). De vajjon igazán lehetett és lehetett-e? Én ezt az alakkeletkezés lélektana alapján alig hihetem. Mert ha a tövégi magánhangzók talán nem egyszerre veszték is ki minden szón egy-egy nyelvjárásban (46. l.), és ha a HB. korában és nyelvjárásában a *feled*, *hall* (*hádl-*), *mond* (*mund-*), *teremt* (*terümt-*), *tilt* (*tilut-*), *vet* igék különös kivételképpen, M. elmélete kedvéért, talán tovább őrizték volna is meg tövégi magánhangzójukat, elgondolható-e, kérdem, hogy olyan mindennapi, ezerszer is ajkunkra kerülő igéknek elb. alakjai, mint — csak a leggyakoribbakat említve — a *hall* és *mond*-éi, ne alkottak volna eleven emlékképet a XIII. század magyarjainak lelkében, s hogy e mult alakoknak újonnan, analogia útján való megteremtésére kényszerítő szükség támadhatott volna? Elképzелhető-e, hogy olyan ezerszer ajkunkon forgó elb. multak.

mint *hádl-á*, *mund-á*, elhomályosulhattak volna a beszélők agyában, s őket merőben új, *hádlá-v-á*, *mundó-á*-féle analogiás alakok megteremtésére kényszeríthették? Hiszen az analogia jelenségéről jól tudjuk, hogy akkor szokott föllépni, mikor a hagyományos alak használata ritka, s hogy az állandóan forgalomban levő alakok eleven emlékképüknél fogva elejét veszik az újonnan, más analogiák alapján való alakteremtés szükségének. Íme a *hiu* (*hi*) és *rëjo* (*ri*) teljesebb tövű 3. személyű alakok mellett sem tudunk sem ma, sem régen adatot arra, hogy pl. a közönséges *-ás* képzőt ehhez a tőhöz vennék, vagy vették volna föl, és *hiuás*, *rëjoás*-féle alakok támadnának vagy támadtak volna. A HB. nyelvjárásában annyival kevésbbé lehet okunk a véghangzós tőalaknak ilyen analogiás úton való új továbbképzéseit föltételeznünk, mert régóta tudjuk, hogy a HB. ragtalan alakokban más egykorú, sőt fiatalabb, még 1251-i nyelvemlékekkel szemben sem ismer már tövégi magánhangzót (l. most SZINNYEI, A HB. hang- és alaktana 17. l. és MNy. XXII, 229). Aztán, ha a *mundó-á* ejtésűnek magyarázózt tárgyas *mundoa* alak valóban a teljesebb *mundó-tövből volna, mért nem hatott ez az állítólag még élő teljesebb 3. személyű alak az alanyi ragozásra is, és mért nem keletkezett — hogy M. példájával éljek — a *szagol* ~ *szagol-a* mintájára az alanyi ragozásban is *mundó-á* ejtésű 3-ik személy? Mert íme ezt az alakot a HB. mégis a csonka *mund-* tövből formálja közvetlenül a *mundoa* előtti sorban és pontosan a *mundoa* alak fölött: „Ef mend paradifumben uolov gimilcietul *munda* neki elnie“ (l. a hasonmásokon).

Ez a nyelvlelektani ok tehát, a M. fölhozta érvek súlyát külön nem mérlegelve is, igen valószínűtlenné teszi a véghangzós tövből való alakmagyarázatot. Ezért nem tudom én elfogadni a HB. *hazoa* alakjáról sem azt a fölfogást, amely szerint a translativusi *-á* előtt levő *o* hangban szintén a tövégi magánhangzó volna meg, bár ez a fölfogás magától SZINNYEITŐL származik (NyK. XXVI, 318), és M. a *mundoa*, *tilutoa* alakok magyarázatában erre is hivatkozik (34. l.), de SZINNYEI maga már elállt ettől a nézetétől (l. A HB. hang- és alaktana 41. l. és MNy. XXII, 253).

Am az elb. alakok kérdésében fölsorakoztatott többi érveket sem tartom részemről olyan súlyosaknak, hogy miattuk ne tehetnők föl tárgyas ragozású 3. személyben is a 3. személyragnak egykori meglétét. A *g*) alatt említett érv ellen például már HORGER is helyesen teszi azt a kifogást, hogy a „magyar tárgyas igealakok megfelelőit a rokon nyelveknek nem igeragozási, hanem birtokos személyragozási rendszerében kell keresnünk“ (A m. igeragozás tört. 81. l.). Szerintem nem találó a finn és a mordvin példákra való hivatkozás már azért sem, mert egyikük sem tárgyas ragozású. A finnben tudvalevőleg nincs is tárgyas igeragozás, a mordvinból fölhozott párhuzam pedig nem a tárgyas ragozásból való, amely e rokonyelvben a magyarától teljesen külön eredetű, hanem az alanyiból. Fontos dolog szerintem az is, hogy a magyar tárgyas igeragozás valamennyi egy. 3. szem. alakján van valami jele a 3. személynek: a jelentőmódban *vár-ja*, *várt-a*, *várand-ja*; a fölszól. módban *várj-a*; a föltét. módban régen és a népnyelvben *várná-ja*, úgyhogy valamilyen 3. személyű ragnak eredeti megvolt a elb. alakon is bizvást föltételezhető.

Az „Utólagos hozzátoldás“ című szakasznak egy tételére szintén kedvezőtlen véleményt kell mondanom ismét, nevezetesen a főtebb már említett *lève*, *tève*-féle alakok régi lehetősége, illetőleg lehetetlensége kérdésében. Erre vonatkozó, majdnem másfél évtizeddel ezelőtti vitánkban M.-nek azzal a nézetével szemben, hogy a régiségben *lève*, *tève*-féle alakok egyáltalán lehetetlenek voltak, én két kódexkori adatra hivatkoztam, amelyeket SIMONYI fedezett föl. Az egyik: „Az te hazadnak zerelme *eewe* [olv. *ève* v. *éve*] meg engemet: zelus domus tuae comedit me“ (JordK. 628). A másik: „Meg íelönte neki az papnac vadolafat, kít az zent gonafnac erdöme mindönöftül meg hamíffeýta, es femmie *teñ* [így], ífténc, es embörnec elötte“ (GuaryK. 45. lev., RMNy. IV, 45).¹ M. most ezekhez, danaus-ajándékképpen, még két hasonló idézettel szolgál, ú. m.: 1) „Felele az evrdevg, azert gyevtrevm mert jól erdemlette, tegnapon az varafban aldofaf-nekevl es zent kereztnek vetefe nekevl jueek, Annak okaert az bor feregebe ky vala az borban, *meg jva* engemet, es belee menek“ (DomK. 57—8).² 2) „El külde az magoffagbol, es hozza *vève* engemet es ki hoza engemet az fok vizekből“ (Székely István, Zsoltárkönyv. Krakko, 1548. 15. l.). Am ezekkel a csalfa ajándékokkal csak azért ajándékoz meg M., hogy amit az egyik kezével adott, a másikkal ismét elvegye. Az ő szent meggyőződése ugyanis az, hogy a XVI. században sem *ève*, sem *iva*, sem *tève* alakok nem létezhetek; hogy az én példáimban s a tőle ajándékozottakban nem alanyi ragozású *ève*, *iva* és *tève*, hanem tárgyas ragozású *évé*, *ivá* és *tévé* alakokat szabad csak olvasnunk. És ugyan mivel próbálja ezt bizonyítani? Elsősorban az egyszerei cigány fufangjával, aki a tolvajlása szemtanújával szemben száz olyan tanúnak a hozatalára vállalkozott, akik nem látták, hogy lopott. M. száznál is több idézetet sorol föl, amelyekben *ivék* és tárgyas *ivá*, *évék* és tárgyas *évé*, *vón* és tárgyas *vévé* stb. alakok olvashatók, de egyikükben sincs alanyi ragozású *ève*, *iva* vagy *vève*. Mitévő legyen mármost a mellettem tanúskodó négy *ève*-féle adattal? Az egyikről, a GuaryK.-beliről — elismerem — sikerül neki kimutatni, hogy kérdéses igéje, a *teue* tárgyas ragozásúnak is olvasható, mert több adatot is fölhoz arra, hogy két egymás után levő vonatkozó mondat esetében az ugyanazon mondatárggyal viszonyos második igét a régiek már tárgyas alakba tették, minthogy a tárgyat az első vonatkozó mondat kimondása után némileg határozottanak érezhették. A GuaryK. adatát tehát bizvást olvashatjuk így is: 'Mégjelönté neki az papnac vadolását, kít az zent gyónásnak érdöme mindönöstül méghamísséjta és sémmié *tévé*.' Ámde mi legyen a többi három adattal, amelyeknek vizét ilyen módon nem lehet az ő malmára hajtani? M. ezeknek a bizonyító erejét is szeretné valamiképpen megdönteni. Azt állítja ugyanis a cigány száz nemleges tanúja alapján, hogy a három mellettem szóló adatban az ige csak

¹ Ezúttal a DÖBRENTAI-kiadás szerint idézem, amely az Akadémiai Könyvtárban őrzött eredetinek, amint tulajdon szememmel megállapíthattam, a legpontosabban megfelel. A *teú* a. m. *teue*, csakhogy az utolsó betű a kódexben nem a sor szintjére, hanem az *u* fölé van írva.

² Az értekezésben sajtóhibával: 577—8.

tárgyas ragozásúnak fogható föl, s hogy a régiék kétségtelenül így beszéltek: 'ivá engemet', 'ëvé engemet', 'vëvé engemet' (138. l.)! Okoskodása nyilván ez: ha száz, és mondjuk: ezer esetben csak *ivék* ~ *ivá*, *ëvék* ~ *ëvé*, *vön* ~ *vëvé* mutatható ki, akkor az ezeregyedik, -kettedik és -harmadik esetben a kétségtelenül jelentkező *iva*, *ëve* és *vëve* igealakok, bármint legyenek is írva, csak tárgyas ragozásúaknak foghatók föl, tehát csak *ivá*, *ëvé* és *vëvé*-nek olvashatók; napnál is világosabb tehát, hogy eleink a XVI. században így beszéltek: 'ivá engemet, evé engemet, vëvé engemet'. Ezt a nézetét egyszerűen bebizonyított, kész igazságnak tekinti, és szentül meg van győződve róla, hogy fejtegetései alapján most már én is csak azt felelhetem: „*ivá*, nem pedig: *ivá*“ (131. l.). Nagy kár azonban, hogy a 'vëvé engemet'-féle állítólagos régi beszédmódot M. semmi tényadattal nem képes igazolni. Ez a régi beszédmód nem egyéb, mint pusztá elmélet, pusztá föltevés, más szóval: pusztá lehetőség, már pedig, amint M. végérvényesen kijelentette, a nyelvtörténet „nem a lehető, hanem a lett dolgok tudománya“ (131. l.). Én mindaddig nem vagyok hajlandó a 'vëvé engemet'-féle régi beszédmódnak hitelt adni, amíg M. pontos helyesírású adatok alapján, minden kétséget kizáró módon meg nem bizonyítja, hogy régen csakugyan így beszéltek: 'tanítá engemet, kéré engemet' stb. stb. Avagy pusztán az ő szakállára elhiggyem-e, hogy Székely István idézett helyén a vitás *vëve* után következő mondatot is így kell olvasnunk: „És *kihozá* engemet az sok vizekből“? S így kell-e valamennyi l. szem. tárgygyal álló hasonló igéjét is olvasnom, mint pl. ugyazon a lapon: 'megszabadítá engemet'?

Az 'ivá engemet, evé engemet'-féle föltételezett régi beszédmódot M. egybekapcsolja egy szintén pusztá föltevésnek tekinthető nézetével, amely szerint az *irá*, *kéré* elb. alakok „az igei személyragozásnak alanyivá és tárgyassá különülte előtről... fönnmaradt ragtalan“ formák (144. l.), amelyek a nyelvtörténetben egyideig határozott és határozatlan tárgyhoz egyaránt járulhattak, s azzal a szintén föltevésszerű nézetével, hogy „a ma tárgyas ragozású *ivá* alak a régi igealakot megőrizni hajlandó *engëmet* tárgy mellett a XVI. században még nem tárgyas ragozásbeli, hanem e tekintetben közömbös értékében“ fordul elő (145. l.). Ennyi bonyolult, sőt körmönfont föltevést kell leleményességének kieszelnie, hogy megmenthesse régi tételét: *lëve*, *tëve*-féle alakok a régiségben nem fordulnak elő.

Ezekkel az erőltetett, kétséget kizáró módon meg nem erősíthető föltevésekkel szemben mennyivel egyszerűbb és valószínűbb az én magyarázatom, aki ma is azt vallom, hogy a tárgyas ragozású 3. szem. *vëvé*, *tëvé*, *ëvé*, *ivá* alakok mellé a száz meg száz *veté* ~ *vete*, *nézé* ~ *nëze*, *terëmté* ~ *terëmte* (ezt a párt maga M. származtatja egymásból, 116. l.), *látá* ~ *lata*, *mondá* ~ *monda* stb. alakpárok hatása alatt igenis már a XVI. században is keletkezettek kivételképpen újszerű *vëve*, *tëve*, *ëve*, *iva* igealakok, annyival is inkább, mert, amint eddig legalább három adat bizonyítja, valóban keletkeztek is. Ilyen lehetőségű bizonyítást a nyelvtörténet terén az analogia örök törvényénél fogva nem szabad mereven helyteleníteniünk.

Csak mellékesen jegyzem meg M. nagy magabizását, mikor a velem fölüljítot vitát ily módon föltétlenül elintézettnak tekintvén, KLEMMnek tétele ellen fordul, amely szerint a határozott 1. és 2. szem. tárgy képzete nem társulhatott a 3. szem. tárgyra vonatkozó tárgyas igealakokkal (Tört. mondattan 120, és vö. 127), és határozottan így mer szólni: „Ha ez az állítás [t. i. KLEMMnek imént említett tétele] igaz volna, akkor nem találánánk a régi magyar nyelvben ilyen kifejezéseket: 'ivá engemet', 'évé engemet', 'vévé engemet'. Mivel pedig ilyenek voltak, megdőlt KLEMMnek idézett állítása” stb. (138. l.). De hát valóban találtunk-e a régiségben ilyen kifejezéseket? Megvan-e már bizonyítva, hogy volt valamikor ilyen beszédmód a magyar nyelvben?! Quod est demonstrandum!

E két fő pontra vonatkozó kifogásaimon kívül egyéb észrevételeim a könyvre a következők.

A 82. lapon a HB.-nek *terumteve isten tvl* kifejezését tárgyalva, M. úgy okoskodik, hogy a *terumteve* (ma: *teremtője*) azért nem lehet személyragos jelzője az *isten*-nek, mint ahogy közönségesen tartják, mert az analógiául fölhozni szokott 'fele királyság', 'fia veréb', 'alja gabona' ilyen kifejezésekből vonódtak el: 'királyság fele', 'veréb fia', 'gabona alja' stb., „ezek szerint tehát a 'teremtője Isten' kifejezés csak úgy keletkezhett volna, ha lett volna előbb 'Isten *teremtője*' kifejezés — ilyen káromlást pedig a mi magyar papjaink nem tettek soha"! Emlékszem, hogy fölolvásásának e furcsán hangzó pontjánál (mert a dolgozatot M. annak idején az Akadémiában előadta) néhányan csodálkozva néztünk össze, és most még jobban csodálkozom, hogy a hely nyomtatásban is megjelent. Hát okvetetlenül csak ilyen képtelen istenkáromlásból vonódhatik el valamely birtokos szerkezetnek jelzett szava más kifejezések jelzőjévé? Hát az 'ő *teremtője*', 'az ember *teremtője*', 'Ádám *teremtője*', 'ég és föld *teremtője*', 'a világ *teremtője*' és hasonló, nem vallástalan mondásokból nem válhatott-e ki és nem járulhatott-e méltó jelzőül az *isten* szó elé a személyragos *teremtője* alak?

A 118. lapon azt olvassuk, hogy „a hátsó hangrendű *jár-ou* képzője *-ou*“, s előtte „sonka tő van“, míg „az első hangrendű *terümte-ve* melléknévi igenév képzője *-ve* s ez előtt a képző előtt meg a teljes tő van“. De hiszen a *járou*-ban is tulajdonképpen teljes tő van, mert a melléknévképzőnek a maradványát csak a félhangzó *u* őrzi, s a képzőnek mondott *-ou* kezdő hangja, az *o* még a tőhöz tartozik.

A 42. lapon az idézetek sorrendje zavaros, és egy részük hibásan is van jelezve, mert a CorpGr. 179 utáni példák nyilvánvalólag nem ugyane forrásból, hanem a JókaiK.-ből valók. A 24. lapon pedig az OklSz.-nak 1347-i *kuzurusedfey* adata hibásan van így tagolva: *kuzurus-edfey*, mert ez értelmetlenség volna; az adat ugyanis erre a három szóra oszlik: *kuzuru* (a. m. *koszorú?*) + *sed* (olv. *séd*) + *fey* (olv. *fei*, azaz: 'feje').

Végül nem hagyhatom szó nélkül M.-nek egy régi gyöngéjét, a terjengősséget, szópazarlást, amely talán egyetlen eddigi munkájában sem maradt ilyen nagy mértékben szabadjára. Nagyon ráférne M.-re a jeles német írónak, Meyer Konrád Ferdinándnak bölcs szerkesztői elve, aki műveinek tervét egyre át- meg át-szúrte,

miközben az „folytonosan tisztult s terjedelem dolgában egyre apadt”.¹ Mennyivel szükségesebb volna ezt a szép példát tudományos művekben és főképp az Akadémia kiadványaiban követni. Avagy nem fölösleges dolog-e, hogy M. az „Utólagos hozzátoldás”-ban, a 126. s köv. lapokon egy majdnem másfél évtizeddel ezelőtti vitának minden jelentéktelen részletét per longum et latum előtálalja, olyan részleteket, amiket semmi tudományos érdek nem kíván meg; hogy közismert tudományos eredményeket rövidre fogott fölemlítés helyett fél lapra terjedő idézetben ad elő (140. l.); hogy példáit, amelyekből 10—20 semmivel sem mond kevesebbet, mint amennyit 100, a 4. s köv. lapokon fölöslegesen elaprózott csoportosítással több mint félvívre dagasztja föl; hogy a „Hozzátoldás” fejezetében az *évé, v évé* stb. alakok példamondataiból az adatsortok mindegyike elé külön kiteszi mai helyesírással is a mondatrészleteket (néhol ez 2—3 sort foglal el), a nélkül, hogy komoly szükség volna rá? Ez a pazar idézőmód emlékeztet arra a régebbi eljárására, mikor a *Moab, Roboam* stb. héber nevek belsejében föllépő irtóltató *v* (Móváb stb.) kedveért, amely hangváltozás bizonyára alig függ a mondatbeli helyzettől, nemcsak hogy teljes magyar mondatokat idézett nagy számmal, hanem fölösleges pontoskodással valamennyiükhöz még a bibliai latin eredetű is hozzátette, s így ami adatidézést 2—3 sorban elintézhettek volna, 16 sort pazarolt rá (MNy. XIV, 261).

Mészöly jelen munkájáról egészen véve az a véleményem, hogy kétségkívül buzgó és nagyarányú adatgyűjtésen és éles megfigyeléseken alapul, és sok eredetiséggel és elmésen van fölépítve, fő eredményeinek elfogadása elé azonban a valószínűség csekély foka nagy akadályokat gördít. ZOLNAI GYULA.

Makaronikus költészet. A Magyar Nyelv XXVI. évfolyamában (241—8. és 337—46. l.) TOLNAI VILMOS tollából hézagpótló értekezés jelent meg a makaroni nyelv- és irodalomról. Az elnevezés különös eredetéhez szeretnék néhány megjegyzést hozzáfűzni.

A magyarázatok vagy a *maccarone* 'nagyfejű, ostoba ember', vagy a *maccaroni* (*makaróni*-tészta) elnevezésekből származtatják a kifejezést. Azonban eredetét az első, kiválóbb makaronikus költő, Tifi degli Odasi szellemes költeményében találjuk,² aki nem nyelvi, hanem tárgyi okokból nevezi szatiráját *carmen maccaronicum*-nak. Az ok a következő: Padovában, a XV. század egyik legnagyobb hatású asztrológiai központjában, orvos-asztrológusok vitatkozó, szabadgondolkodó társaságot alapítottak. De, nehogy mágia vagy istentelenség vádjá miatt inkvizíció elé kerüljenek, mint Pietro d'Abano vagy Cecco d'Ascoli, összejöveteleikre ürügyet kerestek. Meg is találták a bankettelésben. Igaz, hogy ez az ürügy mit sem segített. A társaság főalakjait egymásután pörbe fogják: 1478-ban Galeotto Marziot „De vulgo incognitis” e. filozófiai műve miatt, 1482-ben Giorgio

¹ VOINOVICH GÉZA szavai a Klasszikus Regénytár V. kötetéhez adott írói arcképben.

² Legújabb kiadása: G. ZANNONI, I precursori di Merlin Cocai. Città di Castello, 1888. 97. l.

da Novarát, 1489-ben Cosmicust.¹ Ezt a társaságot veszi célba és igyekszik neveltségessé tenni Tifi degli Odasi, amikor megéneklí libasítással egybekötött ördögüzésüket. A társaságot többszörösen *secta maccaronea*-nak nevezi, egyik tagot, Cusinust *in maccaronea princeps bonus atque magister*-nek.²

Valószínű, hogy éppen úgy gondolt 'nagyfejúek, ostobák', mint 'nagyevők' társaságára, akik otrombák, szedett-vedettek, zagyvák, mint a *makaróni*, amelyet nagy mennyiségben fogyasztanak. Ennek a társaságnak megfelelő nyelvezetet vélt találni latin szavakkal kevert és latin módra használt vulgáris nyelvében. Ugyan műfaj-főltalálónak vallja magát, azonban valószínű, hogy humanista műveltségű olasz költők már előtte is használták ezt a nyelvezetet többnyire komikus célzattal (mint Pylade Buccardo).³ E költői nyelv megfelelt a XV. század második felében járatos olasz köznyelvnek, amelyben gyakoriak voltak a latin szavak és kifejezések. Az is szemellátható a *makaronikus* költészet ezen első emlékein, hogy bennük alak- és szókeverés egyaránt előfordul. A *carmen maccaronicum* elnevezés azután csakhamar e komikus műfaj nyelvi oldalára éleződött ki.

KARDOS TIBOR.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Kricfa. Így hívják a gyimesi (középloki és felsőloki) csángók az osztováta karján lelőgő facsigát, amely a *nyist* (= *nyüst*) felfelé és lefelé való mozgatására szolgál. Ennek az összetett szónak első része: *kric* az oláh *scripete*, többes *scripefi* eredetibb egyesszámú alakja: *scripet* vagy moldvai *script* (ТІКТИН). A mai *scripete* (moldvai *script[e]* ТІКТИН) alak PUŞCARIU: DACOR. V, 763 szerint (metaplasma útján történt) újabb képzés a régebbi *scripet* többes *scripefi* alakjából (mint *glonte* = *glont* 'golyó', *sticlete* < német *Stiglitz* stb.). A szónak az oláhban ilyen jelentése van: 1. 'emelőcsiga', 2. 'rotíte la statíve spre ildicarea şi lásarea în jos a ítelor = a szövőszéken levő és a fonálnak fel-emelésére meg aláengedésére szolgáló fakarikák' (ŞAINEANU, Dict. Univ.). Az *s* (olv. *sz*) mássalhangzót a kiejtés nehézsége miatt elhagyták (mint ezekben a szókban is: *pacérol* < német *spazieren*, *piritus* < *spiritus*, *tructullu* < *structoll*, *truzsák* < német *strolchsack* stb.), magát a szót pedig összevonták: *kripecfa* > *kricfa*, vagy — még inkább — a *script*-beli többszörös mássalhangzótorlódást csökkentették.

Csercsekarika. Az osztovátán levő facsigát *kricfa* helyett *csercsekariká*-nak is hívják. Az összetett szónak első része az oláh *cercel* (többes *cercei*) 'fűlbevaló' < latin *circellus*: *circus*

¹ Vö. FERD. GABOTTO, L'astrologia nel Quattrocento in rapporto colla civiltà. Milano—Torino, 1889. 13—20. l.

² L. ZANNONI: i. kiad. 99., 101., 120. l.

³ Megtalálható Ms. Marciana, Venezia, Classe XII. cod. 210. Nagyrészt kiadatlan. Törédék olvasható: RINALDO FULIN, Frammento inedito dell' itinerario di Marin Sanudo. (Archivio Veneto T. XXII. P. I. p. 2. nota 2.)

(PUŞCARIU, EtWb., EtSz. 961). A facsigának olyan alakja van, mint a fülbevalónak; ezért kapta ezt az elnevezést. Az összetétel második része (karika) pedig lehet az oláh *rotiță* 'kariácska' átfordítása.

Alivor, árió. A gyimesi csángók megfőzik és levével a tehenek és *johó*-k (= *juhok*) beteg lábát gyógyítják. Eredetije az oláh *alior* 'euphorbia' (ŞAINEANU, Diet., DRĂGANU: Dacor. V, 895). Egy adat Csík megyéből (EtSz. 71). — Az *árió* alakban *l > r* hangváltozás történt, mint több más gyimesi csángó szóban, pl. *dérel* (= *delel*), *öbröget*, *regeltet*, *reglő* stb.

Áricsos. Ha a *johó*-nak fáj a lába, a gyimesi csángó azt mondja: *áricsos a johó*. Az *áricsos* az oláhból származott át: *ariciu* (olv. *árics* < latin *ericius*), tehát: *árics-os*; jelenti az oláhban a sündisznót, aztán az embernél a bőrbetegséget, bőrkiütést, az állatoknál a lábfájást (ŞAINEANU, Diet.). Az *áricsos johó*-t *podbállapi*-val ('martilapu'; első része ebből való: oláh *podbeal* < szláv *podbielu* [l. SZINNYEI: Nyr. XXIII, 485; egy adat Kapnikbánya és vidékéről, MTsz.]) gyógyítják. BALOGH ÖDÖN.

Pálinka. Erről a szláv eredetű szavunkról, mely a tót *pálenka* szónak *ě > i* hangváltozással módosult alakja (MIKLOSICH szerint eredetileg cseh, a *paliti* 'brennen' igéből; vö. Nyr. XI, 362), azt olvashatni a Nyr. XLII. évfolyamának 61. lapján, hogy csak a XVIII. század elején kezdi kiszorítani az azelőtt általánosan elterjedt, de már csak a Székelyföldön és MNy. VII, 430 szerint még Sümegen is használatos *égett bor* 'branntwein' kifejezést. Valóban, a NySz. és az OklSz. adatai alapján a *pálinka* szó általánosabb használatát nem is keltezhettük előbből az imént jelzett időpontra, mert az említett szótáraknak e szóról való legrégebb feljegyzései — egy kivételével, mely 1674-ből ered — valamennyien a XVIII. század elejéről származnak, pl. *pálinka* PP., *pálinkás* Bercs: Lev., *pálinkás korcsoma* Misk: VKert. Pedig valójában egy kissé másként áll a dolog. Az alább következő adatok ugyanis arról tanúskodnak, hogy a *pálinka* szavunk már a XVII. század második felében közkeletű volt, és így valószínűleg már akkoriban megkezdte az *égett bor* elnevezés kiszorítását.

TAKÁTS SÁNDOR szerint hazánk földjén a XVI. században kezdett terjedni az *égett bor*-nak nevezett szeszes ital (A magyar mult tarlójáról 329). Hozzánk bizonyára a németektől jött át; erre mutat a mi *égett bor* szavunk, mely a német *branntwein*-nak a fordítása. Ezt a nevet pedig azért kapta, mert borból (mint máig is a cognacot), gyakran alkalmasint megveszett [= romlott] borból,¹ de legtöbbször borseprőből készítették, égették. „Mikor *égett bort* ütnek — mondja Pázmány a Kalauzban (I. könyv II. rész) — az borsőprűből pára mégyen fel az rézfazékban, és ott meghűvösödvén, cseppenként szép lassan szívárkodik alá.“

¹ Vö.: „... a borseprőből és megveszett borból főzött égett bornak, szabados legyen főzése és árultatása“ (1697. év; ErdOrszGyülEml. XXI, 289).

A XVIII. század folyamán azonban már nemcsak borból és borseprőből égettek nálunk alkoholtartalmú italt, hanem gyümölcsből és gabonából is. A szeszes párlat készítésének ezen újabb módjával a tőlünk északra és északkeletre lakó szlávok, jelesül a tótok, lengyelek, oroszok útján ismerkedtünk meg. Természetes tehát, hogy ennek az újfajta szeszesitalnak a megnevezésére szláv szavakat: *pálinka*, *tótpálinka*, *gorelyka* ~ *gorolyka* ~ *gurulyka*, *goselka*,¹ *rabasunka*,² *kogyi* (l. TAKÁTS i. m. 329) vettünk kölcsön. Ezek elsősorban az említett népekkel közvetlenül érintkező magyarság nyelvében honosodtak meg, onnan hatoltak be azután — a pálinkafőzés elterjedésével egy időben — elég gyorsan egyéb, távolabb eső magyar vidékek szókészletébe is.

Mivel a leghosszabb vonalon és a legsűrűbben a tótsággal érintkeztünk, azért az *égett bor*-ral vetélkedő új italnak imént felsorolt szláv nevei közül a tót eredetű *pálinka* volt a leggyakoribb használatú, s így ez kezdte meg a harcot az előbbivel az égetett szeszesitalok nemi nevéért meginduló küzdelemben. Voltak ugyan, akik tekintettel a két ital más-más eredetére, pontosan megkülönböztették őket egymástól: nevezvén a borseprőből készített italt *égett bor*-nak, a gyümölcsből vagy gabonából párolt *pálinká*-nak. Így tettek az árusok közül pl. a lévai pálinkakorcsmárosnak, midőn 1719-ben mindegyikük esküvel fogadta, hogy: „... mivel a mélt. urasság engem az *égett bor* és *pálinka* kiárultatására itt Léván egyik korcsmárosnéjává tenni méltóztatott, azért igaz keresztény hitem és esküvésem alatt fogadom, hogy egyedül a M. lévai uraság *égett borát*, *pálinkáját* árulni fogom” (GazdtörtSzemle III, 182). A fogyasztók között hasonlóképen cselekedett Bethlen Miklós, mondván: „Az *égett bort* örökké útáltam, és igen ritkán, orvosságul ha ittam igen keveset; *pálinkát* bor, ser nem létiben úton, ételközben, ittam talán életemben háromszor, *aquavitát*, *rosolist*, *fahéjvizet*³ igen keveset, és igen ritkán, nem gyönyörűség, sem részegségért, hanem orvosságért inkább” (Önélet I, 197—8). De pl. már Thököly Imre gazdasági utasításaiban (1684.) nincs meg ez az éles különbségtéves, mert ott a szilvából készült szeszfőzetnek *égett bor* vagy *pálinka* a neve: „... néha szilvából is jó *égett bort* vagy *pálinkát* főzzenek, mikor ideje vagyon a gyümölcsnek” (GazdtörtSzemle I, 163).

Midőn azután a gyümölcsből, gabonafélékből való szeszkészítés, azaz a tulajdonképpen való pálinkafőzés egyre nagyobb

¹ L. MNY. XXVII, 319—21.

² Ez valószínűleg toll- vagy sajtóhiba *rabusánka* > *hrabusánka* helyett; vö.: „Az *hrabusánkát* sem magunknak az feoldes uraknak sub poena fl. 100, sem pedigh korczmárosinknak, sem semminemű rendbeli emberinknek sub poena fi 12 ne legien szabad hordatni és árultatni az egész jószágban” (1647. év; Ethn. XIV, 449).

³ Az *aquavita* < *aqua vitae* meg a *rosolis* < *ros solis* fűszerezett édes pálinkák voltak; a nép nyelvében *ákovita* ~ *akavita* ~ *akovita* és *rozsolis* lett belőlük. Az *ákovita* első adatát csak 1749-ből említi az EtSz, de megvain már 1699-ben is: „Az városon is egy *acavita* főző sidót tart a Ngod korczmájának nagy kárával” (ErdOrszGyülEml. XXI, 418). A *fahéjvíz* a *fahéj* nevű kellemes illatú fűszer szeszes kivonata. Úgy készült, hogy égett borban, pálinkában néhány napig fahéjat áztattak.

mértéket öltött, a borégetés pedig egyre kisebb térre szorult mellette, lassanként mindenféle égetett szeszestálnak *pálinka* (*borpálinka* CzF. V, 27, *seprő-, törköly-, gabona-, szilva-, barack-, eperpálinka* stb.) lett a neve a székelység és Sümeg (l. fent) kivételével az egész magyar nyelvterületen, sőt még akkor sem hívták többé *égett bor*-nak, midőn csakugyan köze volt a borhoz, vagyis ha *borseprőből* vagy *törkölyből* égették. S hogy a XVII. század közepén már nagy területen használták a *pálinka* szót, arra a következő adatokat idézhetem bizonyáságul.

Már 1659-ben említi Ung vármegyének egy szabályrendelete: „Mivelhogy az parasztság az *pálinkát* szaporán kezdette gabonából, árpából és egyéb veteményből égetni“ (KOLOSVÁRI—ÓVÁRI, CorpStat. II. köt. 1. fele 228). Ugyanabban az évben megtaláljuk Torna megye egyik statutumában is: „Similiter publico eiusdem comitatus edicto severissime sancitur, puod [így!] amodo in posterum, usus adusti illius potus, qui idiomate vulgari *pálinka* nuncupari solet, intra viscera hujus comitatus tollatur“ (uo. 231). Innen kezdve sokszor találkozunk vele a század folyamán. 1669-ben Debrecen városa megengedi a tiszta bor seprőjéből főzött jó és tiszta égett bor árulását, de igen szigorúan tiltja az „egyéb materiából való gyanus hitván italt, úgymint a rozsból, árpából főzött *lengyel pálinkát*, a szilvából főzött égett bort, a *gorelykát* és aquavitát“ (ZOLTAI LAJOS, Debrecen város számadásai 15). Kassa városa viszont 1687-ben nemcsak megengedi, hanem még maga is főzet pálinkát, ime, ilyen haszonnal: „... *pálinkatiszt* uraimék [azelőtt *égettborbíró* volt a nevük] ajánlották vala magokat, hogy esztendeig való tiszteknek elviseeléséből és proventusából az nemes városnak egyik faluját fogják kiváltani“ (CorpStat. II. köt. 2. fele 273). Munkácsou 1678-ban zsidó bérlő árulja a pálinkát Thököly Imre koresmáiban: „Efraim zsidó hites szolgáinkra bíztuk Munkács városában lévő ser- és *pálenka-koresmáinkat*, melyekből mindenféle jóvedelmét igazán s hitesen tartozik kezünkhöz szolgáltatni“ (GazdtörtSzemle V, 216). Az Efraimmal kötött contractusban a *pálenkafőző, pálenkafőzés, pálenka-szalad* ’branntweinmalz’¹ szók is előfordulnak.

A néprontó ital gyors elterjedését bizonyítják a következő idézetek is: „Nem kicsiny böcstelenségére az igaz körösztenységnek mind vasárnap s mind üdnap napokon az patekában és piacon *palyénkának* és égett bornak s aquavitának, míg az templomból ki nem jünk [így!], árultatása“ (1689. év, Kassa; CorpStat. II. köt. 2. fele 283—4). „A város csapszékein levő borok elkelésének nagy kárára szolgálván a megszapordott égettboros asszonyok által árultatni szokott égett borral össelegyített rossz, haszontalan *kogyi* [1792-ben *gugyi*; vö. MNy. XVII, 48], vagy *pálinka*, deliberáltatik, hogy az égett bornak árulása város közönséges hasznára fordíttassék“ (1697. év, Debrecen; uo. III, 701). „Azon kívül tudtára legyen az is mind *sör* és *pálinka kereskedőknek*,² hogy az sört és *pálinkát* ezután akár

¹ Vö.: „A serfőző tiszta rozsból készíti meg a *pálinkának való szaladot*“ (1719. év; GazdtörtSzemle III, 179).

² Ezek a legrégebb adataink eddigelé a *kereskedő* utótagú összetételekre, melyeket a NyÜSz. jóval újabbaknak tart (vö. i. m. 171, 499).

itt adják el, akár alávigyék, az itt való akoló mesterek hírek nélkül senki ne merészelje akolatlan itt eladni, se alá vinni, hanem itt mérésse meg" (1696. év, Komárom; uo. V. köt. 2. fele 339). 1680-ban már igei származéka is van a *pálinká*-nak: „A talpasok mintegy négyszázan Farkas Jánossal, Fazekassal s más hadnagyokkal együtt bemenvén Rozsnyóra majd egy hétig ottan bordélykottak, *pálinkáztak*“ (Andrássy Miklósnak írják Krasznahorka várából; TörtTár 1885 : 381). Ezt az igét az OklSz. csak 1717-ből ismeri.

A XVIII. század folyamán egyre sűrűbben bukkan föl emlékeinkben a *pálinka* szó (vö. OklSz.). 1708-ban PP. szótározza is. Szótörténeti ismereteink teljesebbé tétele céljából megjegyzem, hogy a lévai uradalom sör- és pálinkafőzésének 1719. évi szabályozásában az OklSz.-nak ugyanebből a forrásból idézett néhány *pálinka* előtagú összetételén kívül még a *pálinka-asszony*, *pálinkás asszony*, *pálinkaégetés*, *pálinkafőzőház*, *pálinkaház* (az OklSz. ezt máshonnan és csak 1729-ből idézi), *pálinkamoslék*, *pálinkásné* szavak is megtalálhatók (vö. GazdtörtSzemle III, 178—83). Miskolcnak egy 1743-ból való szabályrendelete *pálinkafőző emberek*-et és *pálinkafőző fazekak*-at említ. 1735-ben pedig azt mondja egy szombathelyi statutum, hogy: „... majd nagyobb kárára, hogy sem hasznára látja az nemes város az *pálinkás zsidóknak* bent való lakását“ (CorpStat. V. köt. 2. fele 461). Ezekről a zsidó pálinkamérőkről, Thököly hittel kötelezett Efraimjának elszaporodott utódairól nevezték el azután a *pálinkát zsidóbor*-nak (MNy. VII, 430). CSEFRÓ GYULA.

Béka. A népi mesterszavak jó részét csak különleges szakismeret alapján lehet helyesen értelmezni. Az állattenyésztés és állategészségügy körébe tartozó kifejezések és tájszólások magyarázata állatorvosi szaktudást igényel. Harminc év óta gyűjtöm az állatorvosi műszótár anyagát, s tizenötezernél több adatot tartalmazó gyűjteményem alapján óhajtok néhány szó magyarázatához hozzászólni.

MNy. XXIII, 187—90 MAGYARY-KOSSA GYULA, az orvosi nyelvészet kiváló művelője „Béka“ cím alatt érdekes fejtegetést közölt erről a különböző értelemben használt ősi magyar kifejezésről. Egyebek közt ezt írja: „Hólyagszerű daganat a szájban.“ Magyarázata emberre értelmezi, bár TSEH MÁRTON és SZIND könyvére való hivatkozással az állati békára is vonatkoztatja. Meghatározása kórtani szempontból nem szabatos, mert daganaton mást értünk, viszont nyelvészetileg nem teljes. Gyűjteményemben a *béka* szónak nyolcféle értelme van feljegyezve: 1. 'kétéltű állat, Rana'; — 2. 'nyelv *békája*' (PPB.), 'nyelvdagadás' (MA.), 'nyelvpattnás, nyelvkelés' (PL.), 'halhólyag' (Heves Sz., Sárospatak Cs.), 'halpukkantó' (Hegyalja Sz.), '*békaleveleg*' (MNy. XXII, 349, XXIII, 190): 'a nyálvezeték (ductus sublingualis) elzáródása folytán keletkező nyáltömlő, Cysta salivalis'; — 3. 'ló szájában *béka*' (TSEH), '*békadaganat*' (Hof.), '*dagadóbéka*' (Székelyföld Sz., Bácska Cs.), 'szájpöffedék' (T.), 'inytapló' (ZL.), 'ínyes' (Székelyföld Sz.): 'a kemény szájpadlás duzzanata, Tyloma palati duri'; — 4. 'szív *békája*' (Heves Sz.), 'szívfülecske' (ZUMM.), 'kutyafül' (Szikszó Cs.): 'a szív fül-, ill. béka-alakú pitvarfala,

Auricula cordis'; — 5. 'köröm békája' (l. Nyir); — 6. 'lábszár békája' (l. Szarugesztenye); — 7. 'békavar' (l. Sarjadzás); — 8. 'kisbékavar' (l. Szarusarkantyú).

A *szív békájá*-t a MTsz. helyesen értelmezi. M. K. Gv.-nak ZIMMERMANN professzortól szerzett értesülése, mely szerint a *szív békája* „a szívből kiinduló főér rostos gyűrűje (annulus fibrosus aortae), melyben pore (cartilago cordis) is van, esetleg maga az aorta“, tévedésen alapul. A MTsz. adatának helytállóságáról meggyőződést szereztem, a *szív békájá*-val azonos *szívfülecske* kifejezés pedig ZIMMERMANN honctani könyvében található. E kifejezés magyarázata az, hogy az elhullott sertés vérrel telt szívpitvara nagyságban és alakban valóban hasonlít a békához.

A *békaleveleg* kifejezés véleményem szerint a *nyelv békája* csoportba tartozik.

A *pip* kifejezés nem sorolható a *béka* csoportba, mert azt általánosan a baromfi nyelvén kórosan elhalt hámréteg jelzésére használják.

Csösz Gyula.

Felkopik az álla. Ez a szólás tudvalevőleg azt jelenti, hogy embernek vagy állatnak nincs mit ennie, éheznek. Micsoda szemlélet ennek a szólásnak az alapja? — A lovak a szálás takarmányt — hogy maguk alá ne keverjék — rácsból eszik, mely nem egyéb, mint a jászol felett a falhoz hegyesszög alatt erősített fekvő létra. Aki azt akarja, hogy a lova jó húspan legyen, annak gondoskodnia kell róla, hogy a rácson mindig, még éjjel is, legyen takarmány, mert a ló falánk állat, és akárhogyan jóllakott este, éjjel már újra éhes és eszik, ha van mit. Azért mondják Veszprém megyében a sokszor evő gyermekre: *mindig eszik* (vagy *zabál*), *mint a ló*. Az ökör csak a felét fogyasztja annak, amit a ló. Ha pedig szegény ember a ló gazdája, aki nem tudja a rácstól a szükséges takarmánnyal ellátni, a ló, éhségtől üzetve, folyton nyújtogatja orrát a rács fokaik közé, hogy a rács oldalfája és a fal közé szorult takarmányszálakat és törmeléket nyelvével szájába vigye. Ezenközben azonban a rács alsó oldala folyvást dörzsöli a ló állát, s így a sokat éhező ló állán a bőr megkopik, más szóval *felkopik az álla*.

Van mit neki a tejbe aprítani. Arról mondják, aki 'módos, vagyonos, gazdag'. Ez a szólás a legszegényebb falusi népréteg köréből ered, azéből, melynek mindennapi kenyere is hol van, hol nincs. — A tejfogyasztásnak legelterjedtebb módja a népnél az, hogy forró tejbe kenyeret aprítanak, aztán kanállal eszik. Ezt az ételt a Hajduságon *aprított tej*-nek nevezik (KARÁCSONY SÁNDOR kartársam szíves közlése a hajdumegyei Földesről). A kenyeret a föld termi, akinek azonban földje nincs, az részes-aratásból, napszámból él, — ha ugyan van kihez aratásra és napszámba mennie. Azonban ha kenyere állandóan nincs is, lehet — egy kecskéje, mely tejet ad. A kecske olcsó és nagyon igénytelen állat, megél az útszéli bokrokon, a zsellértelek udvarának fűvén, gízgazon, amit gazdája munkahelyéről hazavisz neki. Beállhat tehát az az eset, hogy van valakinek teje, de kenyere, amelyet beleaprítson, nincs. Az ilyen szegény emberre

nézve módos, gazdag ember az, kinek van néhány hold földje, kinek megterem az éven át szükséges kenyere, *van mit a tebbe aprítania*.

M. HORVÁTH ENDRE.

Nem adhatóját adja. A MNy. jelen évfolyamának 117. lapján olvasható ily című közleményhez egy elég régi adattal járulhatok. A Csallóközből való Karcsei Somogyi Mátyás, Boeckay egyik főkapitánya, aki azonban már 1605 nyarán a király hűségére tért vissza, szerette volna a vitéz Szabó Lukács hajdukapitányt Boeckay teljhatalmú, adományozási joggal is fölrüházott főhadvezére, Rédey Ferenc (a mai angol királyné ősapja) oldaláról a királpártira átesábítani. Ezért a többi közt így ír neki 1605. augusztus 6-án: „Kegyelmeteknek mind fizetése és tiszttsége megleszen; az megérdemlett személyeket pedig ő fölsége jószággal meglátogatja és nem úgy, mint Rédey Ferencz, az *ki nem-adhatóját adta*, hanem mint örökös, igaz koronás király és szabad fejedelem az magáét adja.“ (Egyk. hiv. más. BU.) Hogy Somogyi mint vélekedett a Rédey-féle adományokról, mutatja az is, amit 1605 nyarán ír Mátyás főherceghez: „Ő fölsége az ő jámbor híveinek lenne gráciával, jószágosztással, kinek-kinek az érdeme szerént. Lám Rédey ezzel tartja az hajdúságot, hogy nem csak Magyarországbán, de Németországban is jószágot dónált nekik . . .“ (Ered. Kpü. F. 15.433.) (Rédeynek Boeckay adta adományozási jogáról l. KOMÁROMY ANDRÁS alapos tanulmányát Rédeyről: Hadtört. Közl. II, 183 és vö. Magyar Országgyűlési Emlékek, szerk. KÁROLYI Á. XII. köt. 210—1. l. jegyz.).

KÁROLYI ÁRPÁD.

Angyán. Szent *Anianus* orleansi püspök védőszentje a tihanyi apátságban. Ez okból róla a XIII—XIV. században nem egyet neveztek el az apátság szolgálói és az apátsági birtokok vidékén lakók közül (l. a Pannonhalmi Rendtörténet X. kötetében közölt okleveleket).

A MünchK. naptárában november 17. „*Anian* göntö“ napja (Nytár I, XXVII. l.);¹ 1482: Georgium *Anian*, a zalavári apátság jobbágya a zalamegyei Kisapátiban (ZalaOkl. II, 617). *Annyan* van az ErdyK.-ben² meg egy 1490-ben a zalamegyei Hazugdról említett család nevében (CsÁNKI III, 127). E példák szerint az *Anianus* a magyar nyelvhez idomulva a latin *-us* szóvégnek képző gyanánt való elvonásával *Anyán*³ vagy *Anyan*, esetleg *Anyan* vagy *Anyán* lett, majd pedig a szótaghatáron levő *ny* megkettőztetésével az *Annyán* stb. formát vette fel.⁴

Oly módon, hogy az *Annyán* vagy *Annyán* változatokban a kettőzött *ny* helyébe *nygy* lépett⁵ — úgy gondolom, hason-

¹ Vö. SIMONYI: Nyr. XLIII, 220.   ² Vö. EtSz.

³ Vö. ERDELYI LÁSZLÓ: PRT. X, 6.

⁴ 1520: Michael *Ayan* és Blasius *Ayan* [ismételten!] de Hazugd aliter Althalfalw [Csács környékén Zalaegerszegtől keletre] (PRT. VII, 576—7). Nyilván összetartoznak a fent idézett hazugdi *Annyan* családdal. Úgy látszik tehát, a névnek *j*-vel hangzó változata is támadt.

⁵ Vö. MELICH, Szláv Jövsz. I, 2: 47, 156; EtSz.; SIMONYI i. h.; amire GOMBOCZ figyelmeztet: WICHMANN: MNy. IV, 394—5.

talánulással —, keletkezett az *Angyán* vagy *Angyán* személy-, illetőleg családnév, amelyet tehát JERNEY JÁNOS¹ és ERDÉLYI LÁSZLÓ: PRT. X, 6, 370 helyesen azonosított az *Anianus*-szal.

Az *Angyán* személy-, illetőleg családnév -d kicsinyítő vagy helynévképzős *Angyánd* származéka szolgált a veszprémmegyei Szilasbárháson található *Angyád* határrész nevének előzményeül. Az *Angyád*, vagyis kiejtés szerint írva: *Ánygyád* úgy vesztette el a szóvégi *d* előtti *n* hangot, mint ahogy a szatmármegyei *Dányád* helység neve is az 1473: *Danyan* adat (CSÁNKI I, 473) tanúsága szerint korábbi *Dányánd*-ból lehetett.² P. D.

Egyet-mást. A mai nyelvben e szót rendszeren csak tárgy-esetben érezzük egységes összetett szónak; jelentése: 'különféle, közelebről meg nem határozott (dolgokat)', KELEB.-nál 'eines und das andere', KR.-nél 'varia, diversa'. Alanyesetben a két szót kötőszóval fűzzük egybe: *egy s más, egy és más*; a ragokat mindkét elem felveszi: *egynek-másnak, egyről-másról* stb., mint az ilyen összetételeknél: *hébe-hóba, jobbra-balra, fűnek-fának*. Teljesen összeforrt szó viszont a *miegymás*, amelynél már csak az utolsó tag veszi fel a ragokat. Az *egymás* ragtalan alak ma mindig a kölcsönös névmás: 'einander' (EtSz. szerint: 'se, sich'; ragozva: *egymást, egymásnak* stb.), és sohasem kapcsolható az előző (*egyet-mást* stb.) alakokhoz.

Az EtSz. nyilván nem tekintette az *egyet-mást* alakulatot valódi összetételnek, mert az utóbb említett *egymás* szó után csak az *egyet-mást* alakból elvonódott *egyetmás* szót idézi a MTsz.-ből 'egy s más, holmi' jelentésben. Az Akadémia helyesírása is bizonyára ez okból kötőjelet kíván a két tag közé.

A fent említett határozatlan jelentésnek a mai irodalmi nyelvhasználatban teljesen megfelel a szó mondattani használata is, amennyiben határozott névelő sohasem előzi meg, s ha tárgyként áll is, alanyi igealakot használunk mellette. Nem mondhatjuk tehát, hogy *elvitte az egyetmást*, hanem csak így: *elvitt egyetmást* (mint: *valamit, akármit, mindent; tücsköt-bogarat, fűt-fát*).

A régi nyelv egyáltalában nem ilyen egységes a szó használatában. Megtaláljuk elsősorban az összetétel ragtalan: *egymás* alakját (szótározva MA., I. NySz. II, 700); él azután a másik (s egyben gyakrabban előforduló) 'ragtalan' alak, az *egyetmás* is (szótározva először PPB.-nál), részben az előzővel váltakozó használatban. Így a NySz. példái közül egyazon forrásból (Haller—Corenus, A békességes tőrés paizsa. Csik, 1682.) idézzük:

Az *ánygy* szónak a finnugor megfelelők vallomása szerint (vö. NyH.⁷ 140; EtSz.) egy **ányi* vagy **anyu* volt az előzménye. A birtokos-személyragozott *ányom, ányod, ánya* formákból kettőztetéses *ányjom, ányjod, ányja* elváltozásokon keresztül fejlődött *nyny > nygy* hasonlatulással *ánygyom, ánygyod, ánygya*, s ezekből inkább csak elvont alakulatként *ánygy*. (Mint utólag értesülök, az *ánygy gy*-jét ily módon magyarázza ZSIRAI MIRLÓS is.)

¹ Vö. MELICH i. h.

² Közleményünk szolgáljon felvilágosításul arra a kérdésre, amelyet KARDOSS BELA, Szilasbárhás község jegyzője, intézett a szerkesztőséghez a *Zichy-Angyád* határrész nevének magyarázata dolgában. A hozzácsatlakozó „Ányás“ c. cikknek következő füzetünkben adunk helyet. — SZERK.

„Az házassághoz sok kell, bőv kötség, szólgállok- körül- való sok *egymás*“ (337), de „elprédáltatott *egyetmás*“ (59).

Másrészt megtaláljuk ugyan a szót a ma is használatos (általános, majdnem határozatlan névmási) jelentésben, de kialakult e mellett egy határozottabb, főnévi jelentés is. CALEPINUS magyar tolmácsolójánál például egészen a mainak megfelelő jelentést találjuk: „conuaso — *Alattomba egyget mást őszue sákolok*“. Előfordul e jelentésben (s a mainak megfelelő syntagmatikus kapcsolatban) mindkét ragtalan alak is: „*egyetmás* terhet kihányánac“ (= iactum fecerunt, Helt: UT. O5) | „*egyetmás* pappiros auagy egyéb“ (Cis. G3) | „*edgyetmás* dolgok.“ (Com: Jan. 108) ~ „Több *egymás* dolgoknak előhozása után, mind a nyolec lámák körül vettek és kértek“ (Gvad: RP. Előb., I. NySz.).

Ugyancsak használatos volt azonban mind az *egymás*, mind az *egyetmás* alak a határozottabb 'holmi, vagyon; felszerelés, szerszámok' jelentésben, s valószínűleg ép e főnévi használattal kapcsolatban alakult ki a ragos alakokból elvonás útján a két nominatívusi forma, és ily módon merevedhetett meg mindkét alak annyira, hogy most már csak az utótagot ragozták. Pl.: „A tselédes gazda hogy ragadozza *egymássát* füstölgő házából“ (Megy: 3 Jaj. II, 36) ~ „Az hadi *egyetmás*“ (= impedimenta, Forró: Curt. 173) | „*Egyetmások*: bagagia, bagasia“ (PPB., I. NySz.) | „... nyolec, kilencz, sőt tíz társzekerei is mentenek el előtte, az kiken az *egyetmását* és az apparatusát vitték“ (Apor: Met. Trans. 6. cz.) | „Annak az végiben volt egy más bolt, keresztül az is, abban az iskolához való *egyetmásokat* tartották“ (uo. 13. cz.) | „... az kolos-monostori templom *egyetmását* is ott tartották“ (uo.).

A főnévi használatnak (ill. a határozottabb jelentésnek) megfelelőleg a szó, amint látjuk, tárgyias igealakokkal s határozott névmutatóval használatos. — E példák tanúsága szerint az *egyetmás* eredetileg m i n d e n f a j t a holmi, felszerelés lehetett: hadi, úti, templomi, iskolai stb. A további használat folyamán azonban, egy-egy kapcsolatban való huzamos használat folytán, a jelentés köre megszűkülhetett. Így a MTsz. szerint a szó a Székelyföldön csak 'ruhanemű'-t jelent, pl.: „Vedd elé az *egyetmásodat* és ötözz“ | „Magára vötte vasárnapi *egyetmássát*“ stb.

Az egy adatból ismert *egyetmásol* 'üt-ver, ütlegel' (MTsz.) nyilván eufémizmuson alapuló kifejezés, mint az *ellátja a baját*, vagy akár a jassznyelvi *ruház, megruház* 'elver'.

TECHERT JÓZSEF.

Szaun. RUBINYI a moldvai csángók tájszavai között közli a megkérdőjelezett 'üst' jelentésű *szaun* szót (Nyr. XXX, 172). Eredetének bizonyításával egyszersmind a jelentés helyessége is beigazolódik. A *szaun* etimonja az oláh *céu'n* (*céo'n*) 'gusseiserer kochkessel' (TIRTIN), *ceaún* (*ceáon*) 'chaudron de fonte, marmite' stb. (DAR.), amely azonban ebben az irodalmi nyelvben is divatozó hangalakjában nem nyújt kielégítő megoldást. Az oláh é-nek ugyanis általában e (cz) felel meg a csángó nyelvjárásokban: *cápa* < *ceapă* 'hagyma', *cümülyél* < *cimili* 'találós mesét fejteni', *kopác* < *copaciu* 'fa' (MUNKÁCSI: Nyr. X, 203–4), esetleg *š*, pl. *serišiká* < *sáricică* 'citromsav' (WICHMANN: Nyr.

XXXVII, 201), néha pedig néhány ellenőrizhetetlen pontosságú adat vallomása szerint meg is maradhat, *č* > *sz* megfelelésre azonban nem találunk példát.

A *szaun* hangalakjának pontos feljegyzésében nincs okunk kételkedni. De a moldvai oláh nyelvjárások hangállapotának figyelembevételével minden nehézség nélkül meg is magyarázható. Moldvában ugyanis igen elterjedt jelenség az *š*-ezés (vö. a WEIGAND, Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha: Jahresberichte IX. közölte szövegeket, továbbá J. DIACONU, Ținutul Vrancei. Etnografie—Folklor—Dialectologie. București, 1930. Texte), pl. *ficior* ~ *fișior*, *cin(c)i zeci* ~ *șinzăși*, *cioban* ~ *șjoban*, következőképpen a *ceaún* is *șiaun*-nak hangzik. Ahogy a mi *š* hangunknak *sz* a szabályos csángó megfelelője, éppúgy az oláh *š*, *š*-nek is: *șérág* 'gyöngyosor' (*șérág*) < *șirag* (SZINNYEI: Nyr. XXIII, 529); *mețuse* 'nagynéne' < *mățuse*, *pepuse* 'bábu' < *păpușă*, *rebus* 'rovásos fa' < *răbuș*, *tsepuse* 'hegy, hegyes vég' < *tăpușă* (WICHMANN i. h., adataiban *s*=*sz*); *bisuszka* 'ostor' < *biușcă* (DRAGANU szerint az etimon *biciușcă*, olv. *bičușcă*, ami kevésbé valószínű, l. Dacor. IV, 2: 1153; helyes szócsaládra gondol e szóval kapcsolatban HORGER, de magyarázata inkább csak puhatolódzás, melyet az EtSz. elégtelensége miatt nem is fogad el megoldásnak); *kuszka* (kics. *kuszkacska*, l. szabófalvi szövegben, RUBINYI: Nyr. XXX, 229) < *cușcă* 'kalitka', *móriszka* < *morișcă* (uo. 180); *császka* < *ciașcă* 'csésze', *motuze* 'nagynéne' < *mățușă* (DRAGANU: Dacor. V, 895) stb. Idetartozik a csángó *szusza* 'országút' szó is, amelyet SZINNYEI helyes sejtéssel a *șosea* (< francia *chaussée*) szó — „nyilván valami *șușă-féle népi“ kiejtésen alapuló — átvételének tart (Nyr. XXIII, 531). TIKTIN következő nyelvjárási változatait sorolja fel: *șoșă*, *soșă*, *șușă* (!), *sușă*, *sușe*, *-șe*'-șă. Ezek közül a *șușă*' mellett — mint a *szusza* etimonja — *sușă*' is számbajön, mivel az oláh *sz* a csángóban nem szenved változást: *șemil* 'hasonlít, ráüt' (Nyr. XXX, 174) < (*a*)*semul*, *șțerma* < 'drót' < *sărmă*, *ștomák* 'gyomor' < *stomac*, *șuperălodik* 'megharagszik' < *a se supără* (RUBINYI: Nyr. XXX, 181).

TREML LAJOS.

NYELVMŰVELÉS.

Régebbi. SIMONYI Antibarbarusa még csak ennyit mond róla: „ink. *régibb*.“ A HsM.³ szótárában már kereszt van előtte, tehát azok közé „az okvetlen kerülendő hibák“ közé van sorolva, „amelyeket valamire való író egyáltalán nem követ el, v. amelyek a magyar élőbeszéd szokásától nagyon is elütnek v. teljesen haszontalanok“ (109. l.). Igaz volna ez? Vizsgáljuk csak meg egy kissé a kérdést!

Hogy ki hibáztatta ezt a szót, mikor és miért, nem találok semmi nyomát sem a két Nyelvőrkalauzban, sem a MNy. I—XXV. évfolyamának Mutatójában. Alkalmasint régebben iktatták bele a tiltott szavak jegyzékébe, akkoriban, amikor még könnyen kimondták egy-egy szóra a marasztaló ítéletet. Legalább erre lehet következtetni abból, hogy FÜHRER IGNÁC nyelvhelyességi kézikönyvében ezt olvassuk: „*régebbi* hibás e helyett: *régibb*,

mert az előbbiben rag (-*ccb*) előzi meg a képzőt (az *i-t*)“ (Magyar-talanságok²). Ebben a megokolásban az a mulatságos, hogy a megrótt hibához hasonló vétség fordul elő benne: az *elő-bb-i!*

Azonban szerencsére nem mind hiba, amit valamikor elhamarkodva hibának minősítettek. A *régebbi* semmivel sem rosszabb, mint a közkeletű s a HsM.³ szótárában sem kifogásolt *későbbi*, *korábbi*, *közelebbi*, *távolabbi*. Ezeknek a szavaknak ugyanis ilyen párhuzamos alakjaik vannak: *rég*, *régen*, *régebben*, *régi*, *régebbi*; *kora*, *korán*, *korábban*, *korai*, *korábbi*; *késő*, *későn*, *később(en)*, *késői* v. *kései*, *későbbi*. A *régi-t* természetesen így is fokozzuk: *régibb*,¹ s a *korai*-nak is van ilyen középfoka: *korább*. Így beszélünk: „Ez bizony *korai* dolog, de amaz *még korább*“, azaz: 'még inkább idő előtt való'. A középfoknak kettős formájával itt két jelentésárnyalatot fejezünk ki, mert a *még korábbi* dolog azt jelenti, ami 'még korábban történt'. Hasonlóképp mondhatjuk: „Ez *kései* körte, de emez *még késeibb*.“ Az időpont azonban *későbbi*, nem *késeibb*. A *közeli* s a *távoli* középfoka szintén inkább *közelebbi* és *távolabbi*, mintsem *közeli* és *távoli*. Ha aztán még figyelembe vesszük ezeket is: *alábbi*, *előbbi*, *utóbbi*, *további*, akkor épen elég hasonló példánk van a kellok nélkül kitagadott *régebbi* igazolására.

Hogy legelőször mikor fordul elő ez a szó és mennyire van elterjedve, erre a kérdésre szótárirodalmunk hiányossága miatt nem idézhetek adatokat, csak annyit tudok, hogy a *régebbi* SIMBAL. és KELB.³ szótárának magyar-német részébe egyaránt fel van véve. CzF.-ban szótári helyén hiába keressük e szót, de az *előbbeni* címszó értelmezése így hangzik: 'r é g e b b i, egykori, elmúlt'.

NAGY J. BÉLA.

Budapestizmus. Újabbán nem *egészen*, *teljesen*, *minden tekintetben*, *tökéletesen*, *nagyon* stb., hanem *százszázaléki* és *maradék nélkül* becsületesek, jók, buzgók, takarékosak az emberek, a munkát nem fejezik be csak úgy, hogy *teljesen* elvégzik, hanem *maradék nélkül*. *Maradék nélkül* mondja el mondókáját a szónok, és *színtiszta* igazság helyett *százszázalékos* igazságot hirdet. A festő *százszázaléki* festőies és *maradék nélkül* pingálja az arcképet. — Ki találta ki ezt a két képtelen kifejezést, nem tudom, de, hogy nem teljes magyar nyelvérzékű ember volt, az bizonyos. Nem értem, hogy ha valaki operaelőadásokról kritikát ír, miért kell e helyett: *egészen jó*, *tökéletes*, *nagyon jó* előadás volt, azt írni, hogy az előadás *százszázaléki* jó vagy *tökéletes* volt. Azt sem értem, hogy ha valaki *elvégezte* a dolgát, vagy *tökéletes*, *egészen jó* munkát *végzett*, tehát *teljesen végzett* a dolgával, miért kellett neki *maradék nélkül* dolgoznia, hiszen ha *elvégezte*, *nem maradhatott* még tennivalója. — Valaki kitalálta, a többinek megtetszett, és most használják vezércikkben, tárcában, kritikában, filozofálásban derűre-borúra, a fejlett technikájú sajtóban. Ha így haladunk, majd olvashatjuk, hogy *munkájának százszázalékos*

¹ *Régiebb* is akad. Arany pl. ezt írja Orczy Lőrincről rajzolt írói arc képében: „Költeményei közül a *legrégebbek* 1756 évszámmal fordulnak elő.“ (VOJNOVICH-féle kiadás V, 165.) Őo. Orczynak ezt a sorát is idézi: „Mint mi most megvetjük a *régiebbeket*...“ (170.)

végeztével a kőmives maradék nélkül, esetleg maradéktalanul hazament.¹

Minden kirakat tele van *divat-színek*-kel, *divat-cipők*-kel, *divat-illatszer*-rel stb. Hát a divatnak nincs cipője, sem színe, sem illata, de a *cipő*, a *szín*, az *illatszer* stb. lehet *divatos* vagy *divatját mult*. Van *divatos holmi*, de *divat-holmi* igazán nincs. A *divat-kereskedő* nem *divat*-ot árul, hanem *divatos holmi*-t, és nagy zavarba jutna, ha egy liter vagy két és fél méter divatot kérnének tőle. A fűszerkereskedő fűszert, kávé, teát, a szénkereskedő szenet, a borkereskedő bort árul, — borral kereskedik, csak a divatkereskedő nem ad, még jőpénzért sem divatot, pedig fennen hirdeti, hogy ő divattal kereskedik.

Csak nem megy ki a divatból, azaz hogy nem divatját multa még az a rossz szokás sem, hogy a kirakatba kitett divat-cipő ára P. 24.— Nagyot nézne a divatcipő-kereskedő, ha azt mondanám neki, hogy a divatcipőért nem adok Pengő 24-et, hanem csak Pengő 2250-et vagy pláne Pengő 22-t és fillér 50-et. Ezt az árat azonban százszázalékig és maradék nélkül megfizetem 12 egyenlő részletben. — A cukor ára is felszaladt fillér 32-ről fillér 42-re, amit úgy adnak tudtára az embernek, hogy a cukor kilója az eddigi P. 0'32-ről P. 0'42-re emelkedett.

Azt is sűrűn hallani, különösen bankokban és takarékpénztárakban, hogy a felek arra a kérdésre: *Mennyi?* — azt felelik: *Négy*. Ez jelent nagyon ritkán valóban négyet, gyakrabban négy százat, de jelenthet négyezret is, persze aranypengőben. A kérdezőnek kell kitalálnia, hogy ez a *négy* tulajdonképpen mennyi is. — Főlényes megvetése ez a pénznek azok részéről, akiknek Istenük a pénz. Semmi egyéb, mint nagyolás, pöffeszkedés és cinizmus. Mert ha a hivatalnok megkérdezi, hogy: *Négy pengő?* — méltatlankodva és bosszúsán felelik: *Ugyan kérem, négyszáz pengő!* s nagyon megsértődnek, hogy őket 400 helyett csak 4 pengőre becsülték, és föltételezni merték, hogy ők holmi csekély 4 pengőre gondoltak volna, mikor ilyen fesztelelenül kivágták *négyszáz* helyett a *négy*-et.

A Szent János-kórház előtt, a Húvösvölgyben, a villamos vasút megállóhelyén régi vastábla hirdeti, hogy: *Felszálló hely a 4-es, 14-es és 61-es kocsik számára*. Milyen lélekemelő látvány volna, ha egyszer csak a 4-es villamos felszállana a 14-esre, vagy a 61-es a 4-esre. — Kívánatos volna, ha az illetékesek közül valaki figyelmére méltatná ezt a logikátlan szöveget.

A Magyar Tudományos Akadémia már jó régen megállapította, hogy *utca* és nem *ucca*. A székesfőváros, de a vidéki városok is az *utca* helyesírást követik az utcák sarkán elhelyezett táblákon és a házszámok kis tábláján is, de azért, különösen a kereskedők cégtábláin és hirdetéseiben, még ma is *ucca* az *utca*, mert sok m a g y a r kereskedőnek nem a M a g y a r Tudományos Akadémia, hanem bizonyos érdekeltségek helyesírása az irányadó.

WESZELY GYULA.

¹ A *százszázalék*-ra vö. MNy. XXVII, 194, a *maradéktalan*-ra MNy. XXVI, 318, 420.

NÉPNYELV.

Közép-szamos-vidéki határnevek.¹

(Történeti gyűjtés.)

*Felsőszócs.*² 1900^{*40}: Ripo (magas h.), Bráza (ua.), Serpaja (e., k., l., sz.), Prihogyistya, Presztyia, Gyálu pojényica, Sztrimba, Périák, Traján,³ Podánka vagy Podenes, Sesz (a Traján alatti térség).

*Felsőtők.*⁴ 1930^{*41}: a patak, Feredő (a forrásból kifolyó víz összegyülemlésével *feredő* hely keletkezik, s innen a forrás neve), Recsá (f.), Csűr (f.), Izvoare (r. Izvoară), Csorgó (r. Ciurgău); alsótői híd, igricei híd; Malozsa völgye, Cserfű (r. Valea cerului). **H e g y e k, h e g y o l d a l a k, t e t ő k:** Ploptyis (r. ua.), Cigle (r. Țiglea), Kokosél (r. Cocoșel), Kerengut, Zgléamén (r. Sgleamen), Zépogya (r. Zăpodea; tető), Somostető (r. Șomoștet), Nagyiratvány (r. Nogyortoi; ma k. és termőföld; ezelőtt kb. 30 évvel irtották, de már ekkor is ez volt a neve. **H a t á r é s d ű l ő n e v e k:** Hergő (r. Herdeu; sz.), Szurduk (r. ua.; k.), Remete (r. Remetea), Pusza (r. ua.; régen, mivel szőlőtermő hely volt, „Szöllő“-nek hívták, ma az egész gyümölcsös), Sároskút (r. Sărăcut; sz.), Vígláb (r. ua.) vagy újabban Vidláb, Kerekdomb (r. Chereșdâmb; sz.), Kopaszdomb, Malomfar (r. Malomfâr; régen közelében malom volt), Mésztecsin (r. mesteacăn 'nyírfa', mestecenii 'nyírfák, nyíres'; sz.), Delelő vagy Merezus (sz.; r. merez 'körülkerített, „ganajos“ hely a szarvasmarhák számára), Diósdülő (sz.), Verőfény (r. Față; sz.), Észkan (r. Dos 'hát'), Gyál (r. Deal 'hegyoldal'; gy.), Kasztye (gy. az erdőben), Legelő (r. Legeleu; közlegelő), Csűr („a Csúrnél“, mert régen egy csűr állt ott); Pap kertye (r. Gredinoaie; régen az „olá pap kertye“ volt), Trecătoare (sz.), Rét (r. Fundul rîtului; r., sz.).

*Girolt.*⁵ 1843^{*42}: Felső forduló: Pap erdelye, Szénafű, Pap nevezetű erdő, [vagyon edgy Darab csere erdő . . . melyet mostan is] Padure Popi(-nak hívnak); [ezt úgy hallottuk, hogy a R(e)f(orma)tus Pap Erdeje lett volna]. — 1859^{*42}: La Piatre, Sub Funaeze, La Loze.

*Hagymáslápós.*⁶ 1643^{*43}: Lápós, Vincze (sz.) a Lápóson tuli Szigetben. — 1807^{*43}: Szurdok (sz.), Tul a vizi almás (sz.), Vargitás allya (sz.), Kolczéri út, hosszú út, Nagy Mezű, Tölgyes Tul a hidasnál. — 1859^{*44}: Punye gardu czarini (e., k.), Vorgitás (e., k.), Linge run (?) (sz.), Dupe run (sz., k.). — 1873^{*45}: Pojána. — 1875^{*45}: Tul a víz, Felső Tölgyes. — 1876^{*45}: Bucsumási [nevű föld] (sz.), Hosszu rét.

*Hidalmás.*⁷ 1840: Keur [alatt], la Barka ibuluj [nevű helyen], Temetőnél. — 1842: Stirbuj kertjénél és a] Zsarn[on].

¹ L. MNy. XXVIII, 58—62, 123—5.

² ~ r. *Suçiul de sus*.

³ E fennsíkon, a közlő szerint, eredményes ásatásokat folytattak a Teleki grófok.

⁴ ~ r. *Teocul de sus*. Vö. KÁDÁR VII, 13, 22—3.

⁵ ~ r. *Ghîrolt*. Vö. KÁDÁR III, 520, 539—40.

⁶ ~ r. *Lăpușel* Szatmár vm., nagysomkúti járás.

⁷ ~ r. *Hida*, Kolozs vm., hidalmási járás.

Hosszúfalva.¹ 1856^{*46}: Kurelur (k.), Intre vej (sz., k.), Vojvogyásza (sz., k.). — 1860^{*47}: Kurelurii (k.); Intre vei (sz., k.); Vójjvogyásza (sz.).

Hosszumacskás.² 1860^{*48}: Dosz (sz., k.), Széna Fűvek (k.).

Jenő l. Kisjenő.

Karulyfalva.³ 1860^{*49}: Supt Dumbráva (e.), La Plesiu (?) (e.).

Katalinfalva.⁴ 1644^{*50}: a' viz közt. — 1860^{*51}: tulaviz[i szántó], bérez[i föld]. — 1883^{*52}: tulaviz[i föld], Brányistya, A papi sziget[ben levő bokrok kiirtásaért].

Kecset vagy *Kecsed*.⁵ 1712^{*53}: Szénafű. — 1754^{*54}: Nyerlő (parlag). — 1811^{*55}: Szénafű. — 1838^{*56}: Szénafű, Kenderföld. — 1839^{*56}: Felső rét. — 1849^{*57}: Nyerlő, Szénafű, Nyil. — 1860^{*58}: La vályá Nyirlouluj (sz.), La perj, Pogyerej (l.), Lázár, Livada (temetkező hely), Korn, Grapa mori (k.), Hosszurét, Tyárelő v. Tyárelő, Funaczele (sz., k.).

Kendilona.⁶ 1838^{*59}: a nagy Patak, a Patak; Felső fordulóban: a Bértz, Kintses Arka, Eszak (sz.), Lapát (k.); Alsó fordulóban: Farkas Völgy[ben a] Csere [mellett] Árok. — 1850^{*60}: Gyálu Perilor — a' hideg alja (sz.), Szénafű (k.), Doszu Funtinyi (sz.), Vália lupuluj (k., l., sz.).

Keresztur l. Récekeresztur.

Kérő.⁷ 1824^{*61}: Gátra menő, bé járó [nevezetű Rét]. — 1827: [az ugynevezet] Másfél nyil [kaszáló], Toroklat[beli málé föld]. — 1830: Második Bé Járó, az Ergék között [való nyil].

Kide.⁸ 1734^{*62}: Baldok felől való fordulóban: Fejér kő alatt (sz.), Borsai ut, Koron berek, Nagy rét, veres patak. megjesmal, Koron berek oldal; Az új Falu felől való fordulón: Bük, Dersei ut, [az] Gall jánosba [fél hold föld], Búdös kut [higjára járó szántó], juhör kut. — 1782^{*63}: Kerektsor (sz.); Bádok felől való fordulóban: Koromberek (sz.), veres Patak árka[nál]. — 1784^{*64}: Oroszmező (cserés k.), Ökrök Tilalmassá, Szörnyű Juk [felett való nevezetű (erdő)], Nagy Rét (k.), kis rét (k.), Szörnyű juk előtt (k.), also Kopatz domb, Juharkut árka[nál] (sz.), Biszo alatt vagyis a Sok Szilvába, Kerek Erdő (sz.), Koromberek [Csupja előtt], Veres Patak árka [nevezetű helyben], Csipkés (sz.), Gályános (sz.), Puszta Szöllő. — 1839^{*65}: Kopasz Domb [mellet levő . . . erdő], Szénafű (e., k.), ujj temető, Ekkl(esi)a Erdeje. — 1844^{*66}: Puszta Szöllő. — 1852^{*67}: Csorgo[beli szántó], Szamotyás[i sz.], Nagy Rét (k.), Sosto[i szántó], Delló[beli sz.], Vanota[i sz.], Gyagyagási Gyűmőleses, Körtvéjes[i sz.], Koromberk[i sz.], Borozda közti szántó, Hat hold[beli szántó], Biszo kut[i sz.], Borsai ut[beli sz.]. — 1860^{*68}: Csorgo Eszka (e.), Körtvéyes Eszka (l., sz.),

¹ *Kővárhosszúfalva* ~ r. *Satulung* Szatmár vm., nagysomkúti járás?

² ~ r. *Macicasul lung* Kolozs vm., borsai járás.

³ ~ *Coruieni*. Vö. KÁDÁR IV, 227, 231.

⁴ Szatmár vm., nagysomkúti járás.

⁵ ~ r. *Chiced*. Vö. KÁDÁR IV, 232, 250.

⁶ ~ r. *Lona*. Vö. KÁDÁR IV, 288, 302.

⁷ ~ r. *Chirău*. Vö. KÁDÁR IV, 341, 351—2.

⁸ ~ r. *Chidea* Kolozs vm., borsai járás.

Sugo (sz.), Sok szilva (e., sz.), Harhok (sz., k., e., l.) Szénafű (k.), Nagy Rét (k.), Szeles oldal (sz.), Uj hegj alja (sz.), Uj hegj (szó., e., sz.), Kopasz domb alja (sz.), Szamotyás (k., e., tkt.), Lőrincz mező (e.). — 1877*⁶⁹: Rét (k.).

*Kisjenő*¹ 1838*⁷⁰: Nagyiklod felől való fordulóban: A kő alatt (sz.), La Moriska; Kendilona felől való fordulóban: Nagy Rét (k.), a' Patak, La Temető. — 1850*⁷¹: Lá Piâtre—a kő alatt (sz.), Ritu din Szusz—Felső rétbé (k., sz.), Linge Váli—a patak mellett.

Kolozsborsa.² 1796: Bika Rét. — 1835*⁷²: Felső forduló: Buzáj (sz.); Alsó forduló: Cseráj (sz.), Fináj Doszszá[ban] (k.), Bikarét (k.). — 1860*⁷³: Buzáj (sz., szakadás), Bortolosáj (sz., k., süppedés), Fináj (k., szakadás), Alsó rét (k.), a' Patak, Cseráj (sz., árok), Kókut (temető). — 1863*⁷⁴: Bikarét.

Koltó.³ 1822*⁷⁵: Felső vagy Katalinfalva felé való forduló: Pap Szigete (sz.), a Too, Joán Szigeth; Alsó forduló: Tar Szigeth, a' Mező, Reketyés (k.). — 1832*⁷⁶: Brányistya. — 1838*⁷⁷: Felső fordulóban: Szeles Hely (sz.), Jován Szigettye (sz.), Pap Szigettye (sz.), [Túl a'] Lápos vizé[n a'] Tar Szigettye [szanto föld, a' Tar György és Lár Filip szomszédságaikban], Nagy rét, Kis Rét. — 1840*⁷⁸: Lúget[beli föld], [Az ugynevezett] Pap almafájánál [egy málé föld], Nagy rét, Kis rét, A' sziget (sz.), Tar Szigettye. — 1843*⁷⁹: Felső forduló: Szeles hely[re a'] Pap' Alma fájánál (sz.), Jován Szigete, Pap Szigettye (sz.), Tul a' vizen a' Tar Szigettye (k.), Kis Rét, Nagy rét. — 1860*⁸⁰: Vajda alya, Kertalya (sz., k.), Szeles (k., sz., tkt.), Alsó falu alya (l., k.), Vészága (sz., k.), vizen tuli sziget (sz.). — 1883*⁸¹: a kövesdombi brányistya, „Nádas“ [kaszálló], „Náczí“ féle brányistya.

Kovácsi. 1842*⁸²: gyászuprá retsi [nevű hely] (e.).

Kozárván.⁴ 1754*⁸³: Monostorszeg felé való fordulóban: Szarazpatak (sz.), Követes [alatt] (k.), Orbai patak, Monostori hidnál, Kenderes[be mellyet most] Serfőzo[n(e)k vagy] Birar[n(a)k hívnak] (k.); Törösberek [előt le folyó patak], Szamos (f.), Szanthato[n] (Szántható?), Kerek rét, Magyaros [fejibe], Nyaros; Dész felől való fordulóban: Kerek domb [alat], Kőszegő [megett], Kőszegő alat való Kut, Eccl(esi)a Texas reti[nek], Kőszegő [farkánál], Kigyos To[n], Buna [nevű] kut[rol kifolyó kutra megyen . . .], Harg (!) [felé nyulik . . .], a To [mellett], Hargas, Modra (l. Désznel is!), Danila kut, Erge [mellett ugyan a Modraba egy darabotska szanto föld], Nagy Szamos (f.), Kis Szamos (f.), Sándor [nevezetű hely], Soos to [ki szaradván].

Lápos l. *Hagymás- és Magyarlápos*.

Magyarberkesz l. *Sárosmagyarberkesz*.

SZABÓ T. ATTILA.

(Folytatjuk.)

¹ ~ r. *Chişineu*. Vö. KÁDÁR IV, 141, 151.

² ~ r. *Borsa Cojoana* Kolozs vm., borsai járás.

³ ~ r. *Colţau* Szatmár vm., nagysomkúti járás.

⁴ ~ r. *Cuzdrioua*. Vö. KÁDÁR IV, 429, 449.

- TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Bevételek és kiadások 1931-ben és költségvetés 1932-re.

I.

S z á m a d á s 1931-r ől.		P	fill.
<i>1. Bevétel:</i>			
Maradék 1930-ról		3647	52
Tagdíj és előfizetés		5680	50
Eladott kiadványokért		383	94
Kamat		1549	54
Alapítvány		397	70
Adomány		412	—
Államsegély 1930/1-re		1000	—
A Magyar Nyelv mutatójának eladásából		165	20
Az Egyetemi Nyomda 1930. évi visszatérítése		881	31
Vegyes bevétel		1	52
A Szily-alap maradéka 1930-ról		30	37
A Szily-alap bevétele 1931-ben		101	—
Összesen		14250	60

2. Kiadás:

Tiszti díj	580	—
Írói tiszteletdíj	687	—
A Magyar Nyelv nyomdai költsége	4823	82
Különnyomatok	174	33
Irodai kiadás	72	—
Expedíció, vegyes kiadás	626	61
Könyvtárak százalék	35	02
Alapítványok tőkésítése	397	70
Tőkésítés a kamatokból	1000	—
A Mutató nyomdai költsége	3100	—
A Mutató írói tiszteletdíja	560	—
A Szily-alap tőkéjének kamata	45	—
A Szily-alap kiadása	60	—
A Szily-alap bevételeiből tőkésítés	50	—
Összesen	12211	48

A maradék 1931-ről 2039'12 pengő. Ebből 201775 pengő a Társaság, 21'37 pengő a Szily-alap maradéka.

3. Alapítványok.

Áthozatal 1930-ról 23040'90, kiegészítések 1931-ben: Balogh Jenő, Nagylózs 8, Baranyai Zoltán 10, Bárdos Remig 12, Bátky Zsigmond 20, Becker Henrik 35'70, Csúry Bálint 15, Erdélyi Lajos 8, Esterházy hercegi könyvtár 100, Gombocz Zoltán 23, Győr: női felsőkereskedelmi iskola 8, Jánosi József 5, Klemm Antal 13, Kollányi Ferenc 50, Losonczy Zoltán 10, Melich János 21, Sági István 8, Szöcs Ferenc 10, Tolnai Vilmos 31, Viszota Gyula 10, a Társaság tőkésítése 1000, összesen 24438'60 pengő. Ebből 151 alapító tag alapítványa 6116'53, a Társaság tőkésítése 18322'07 pengő.

4. Szily-alap.

	P	fill.
Maradék 1930-ról: tőke és készpénz	780	37
Bevétel 1931-ben	101	—
Összesen	881	37
Kiadás: Szily-jutalom	60	—

A maradék 1931-ről 800 pengő tőke és 2137 pengő készpénz. Ezenkívül a Szily-alapé az értékpapírokból 13.000 K n. é. záloglevél.

5. A Társaság vagyona:¹

	P	fill.
10.000 K n. é. földhitelint. 4% kor. é. záloglevél	—	80
42.000 K n. é. földhitelint. 4% szab. talajjav. záloglevél		3 36
30.200 K n. é. hadikölcsön-kötvény		2 41
Tud. Társ. Sajtóváll. R. T. 1 drb. részvény . .	14	—
Alapítvány és tőkésítés folyószámlán a Magyar Földhitelintézetben	24419	07
A Szily-alap tőkéje folyószámlán a Magyar Földhitelintézetben	800	—
Folyószámlán a Magyar Földhitelintézetben .	1499	43
A Társaság kézipénztárában	518	32
A Szily-alap készpénze a kézipénztárban . . .	21	37
Összesen	27278	76

II.

Költségvetés 1932-re.

1. Bevétel:

	P	fill.
Maradék 1931-ről: a) a Társaság maradéka . .	2017	75
b) a Szily-alap maradéka	21	37
Tagdíj és előfizetés	3800	—
Kamat	1350	—
Eladott kiadványokért	50	—
Államsegély	—	—
A M. T. Akadémia segélye	—	—
A Szily-alap bevétele (kamat)	40	—
Összesen	7279	12

2. Kiadás:

A Magyar Nyelv nyomdai költsége	4000	—
Írói tiszteletdíj	800	—
Tiszti díj	580	—
Különnyomat	200	—
Irodai kiadás	120	—
Expedíció, vegyes kiadás	800	—
Könyvárusi százalék	40	—
Népnyelvi tanulmányokra	800	—
A Szily-alapnak: kamat	40	—
A Szily-alap kiadása: Szily-jutalom	50	—
Összesen	7430	—

Hiány 150'88 pengő.

Ha egyéb bevételeink nem lesznek, a Magyar Nyelv a mult évi pénztári maradék felhasználásával 15 íven fog megjelenni, s a népnyelvi gyűjtésre fölvelt összeget nem vehetjük teljesen igénybe.

Pénztári jelentés.

I. Számadás 1931-ről.

Amikor egy évvel ezelőtt a költségvetés jóváhagyását kértük a közgyűléstől, úgy látszott, hogy az év végére 2932'11 pengő hiányra kell számítanunk. De már akkor, a közgyűlésen kifejeztük azt a reményünket, hogy mint az előző években, az évvégi számadás 1931-ben is kedvezőbb képet fog mutatni anyagi helyzetünkről, mint a költségvetés. Ez a reményünk valóra vált: mult évi számadásunk nem hiánnyal, hanem 2039'12 pengő maradékkal záródik.

Könnyű megtalálni azokat az okokat, amelyek ezt az eredményt előidézték, ha számadásunkat összevetjük a költségvetéssel. Voltak a mult évben is olyan rendkívüli bevételeink, amelyekre a költségvetés előterjesztésekor még nem számíthattunk. Ilyen tételek: államsegély 1930—1931-re 1000 pengő, adományokból 412 pengő, az Egyetemi Nyomda visszatérítése az 1930. évi megrendelésekből 881'31 pengő. Több volt a rendes bevételünk is, mint amennyire a költségvetésben számítottunk: tagdíjból és előfizetésből 4500 pengőt vártunk, az év végére ez a tétel 5680'50 pengőre emelkedett, a költségvetésben 1150 pengő kamatra számítottunk, a kamatláb emelkedése következtében 1549'54 pengő kamatot kaptunk. Van még egy más oka is a kedvezőbb eredménynek. A Magyar Nyelvért a mult évben kevesebb nyomdai költséget fizettünk, mint amennyit a költségvetésben előirányoztunk. Husz ív nyomdai költségére 5400 pengőt vettünk föl, a borítékokkal együtt 23³/₄ ívet nyomattunk, s az évfolyamért mégis kevesebbet, 4823'82 pengőt fizettünk. Ennek a nyomdai árak leszállításán kívül az is a magyarázata, hogy az Egyetemi Nyomda a mult évben már a számla kiállításakor levonta azt a 15%-ot, amelyet a megelőző években utólag térített vissza a tudományos társulatoknak.

Folyóiratunkon kívül kiadtuk a mult évben a Magyar Nyelv I—XXV. kötetének mutatóját. Nyomdai költségét és írói tiszteletdíját kifizettük. A M. Tud. Akadémia ezt a kiadványunkat 1930-ban 2000 pengővel támogatta. A munka egész költsége az előző években már kifizetett részletekkel 6860 pengő. Előfizetésekből és eladott példányokért 1929-től 1931-ig összesen 1120'20 pengőt kaptunk. Társaságunk erre a kiadványra, mely a további kutatásnak nélkülözhetetlen segédeszköze, bevételeiből 3739'80 pengőt áldozott.

Alapítványát a mult évben 19 alapító tagunk összesen 397'70 pengővel kiegészítette, Társaságunk szintén gyarapította alapítókéjét 1000 pengővel. Az alapítványoknak és a Társaság tőkéjének az összege 24438'60 pengő. Ezenkívül a Szily-alap tőkéje 800 pengő.

Társaságunk vagyona a pénztári maradékkal együtt 27278'76 pengő. Vagyonunk az utóbbi időben minden évben 3—4 ezer

pengővel növekedett. Ez a növekedés a mult esztendőben megállt, sőt 1931 végén 191'07 pengővel kevesebb a tőke és a pénztári maradék együttvéve, mint 1930 végén. Azt az összeget, amellyel a mult évben vagyónukat gyarapíthattuk volna, a Magyar Nyelv mutatójának kiadására fordítottuk.

II. Költségvetés 1932-re.

A költségvetésben a bevételek között a pénztári maradékon kívül csakis az évi rendes bevételek: a tagdíj és az előfizetés, a kamat, az eladott kiadványok és a Szily-alap kamata szerepelnek meghatározott összeggel, mert ezekre a tételekre bizonyosan számíthatunk. Összegüket is úgy állapítottuk meg, hogy csalódás lehetőleg ne érhesen bennünket. A tagdíjak és előfizetések tételénél a hátralékokat nem vettük figyelembe, sőt arra is számítottunk, hogy ebben az évben a hátralékok még növekedni fognak. Tőkénk és készpénzünk kamatját is csak 5%-kal számítottuk, jóllehet a mult év második felében magasabb volt a kamatláb. Viszont a kiadások egyes tételeire nagyobb összeget szántunk, mint amennyit a mult évi számadás feltüntet. Azért készítjük ilyen módon a költségvetést, hogy a bevételeknek és a kiadásoknak esetleges ingadozása meg ne akassza évközben folyóiratunk kiadását.

Az általános gazdasági helyzet is óvatosságra int bennünket. Már a mult évben 3%-kal emelkedett azoknak a tagjainknak és előfizetőinknek a száma, akik nem fizették meg évdíjukat. Most az év elején pedig tagjaink és előfizetőink 7%-a jelentette, hogy súlyos anyagi helyzete miatt ebben az évben nem fizethet elő a Magyar Nyelvre. Amikor ezt a jelenséget számításainknál figyelembe vesszük, rá kell mutatnunk arra is, hogy tagjaink és előfizetőink legnagyobb része olyan hűséges és gondos szeretettel támogatja Társaságunkat, hogy évdíját minden esztendőben külön kérelem, sürgetés nélkül pontosan megfizeti. Bízunk benne, hogy ez a támogatás az idén sem fog elmaradni, sőt hisszük azt is, hogy akik most ideiglenesen lemondtak folyóiratunk olvasásáról, a gazdasági viszonyok javulása után ismét meg fogják azt rendelni.

Költségvetésünk szerint rendes bevételeink és a mult évi pénztári maradék felhasználásával a Magyar Nyelvet az idén csak 15 íven tudjuk kiadni. Ha bevételeink évközben kedvezőben alakulnak, ha a költségvetésben összeg nélkül jelzett segílyt a M. Tud. Akadémiától és az államtól megkapjuk, legelső feladatunk lesz a folyóirat terjedelmének növelése, hogy minél nagyobb teret nyújthassunk munkatársainknak, s így minél nagyobb eredménnyel szolgálhassuk Társaságunk célját: nyelvünk tudományos kutatását, a nép nyelvének rendszeres vizsgálatát és a helyes magyarság ápolását.

A számvizsgáló bizottság jelentése az 1931. évről.

Mint az 1931. évi közgyűléstől megválasztott számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1931. évi számadását és vagyommérlegét a pénztári napló és a számadási okmányok alapján folyó hó 9-én a budapesti m. kir.

Középiskolai Tanárképzőintézet helyiségében megvizsgáltuk és rendben találtuk.

Az 1931. évi bevétel 14.250'60 pengő, a kiadás 12.211'48 pengő, a pénztári maradék az 1932. évre 2.039'12 pengő. A Társaság tiszta vagyona értékpapírban és készpénzben összesen 27.278'76 pengő.

Indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztárosnak és az ellenőrnek a fölmentvényt adja meg, továbbá, hogy a pénztárosnak rendkívül gondos és pontos munkájáért köszönetet mondjon. Budapest, 1932. január 9-én. Horváth Endre, Nagy József Béla, Szidarovszky János.

Titkári jelentés 1931-ről.

Harmincadik évi közgyűlését tartja ma Társaságunk. Egy emberöltő telt el alapítása óta. Alig esett át a kezdet nehézségein, alig szervezte meg bölcs alapítója, kinek nevét folyóiratunk ma is homlokán viseli, nyelvünk tudományos művelőinek táborát és gyűjtötte egybe a Társaság tagjaivá e kétségkívül legmagyarabb tudomány iránt érdeklődők seregét, válságos idők következtek ránk. A világveszedelem, mely szétszaggatta országunkat, szűkebb határok közé szorította e tudomány szabad művelését, megtizedelte a tudós tábort, elvágtá tőlünk és négyfelé szórta tagtársaink jó részét is. A vész csillapodtával a megfogyatkozott sereg újra növekedni kezdett vállalt kötelezettségét. még a legnehezebb időkben is emberfeletti munkával teljesítő vezetőink mögött. Társaságunk tagjainak száma a háború utáni években szinte évről-évre gyarapodott. Az egyre súlyosabban ránk nehezülő gazdasági válság azonban most újból bontogatni kezdi sorainkat.

Sajnos, olyanok is válnak ki Társaságunk tagjainak sorából, kiknek viszonyai ma is megengednék, hogy megmaradt legnagyobb kincsünk, nemzeti nyelvünk művelését, mely ma fokozott kötelességünk, legalább anyagi erejük csekélyke hányadával támogassák. Mi bizván bízunk Társaságunk jövőjében, bátran nézünk a második emberöltő elé, melyben nem is lesz szükségünk kishitű bajtársakra, akik órhelyüket a legválságosabb időkben hagyják el.

Az elmúlt év folyamán kifejtett tudományos munkásságunk eredményeit felolvasó üléseinken és folyóiratunk változatlan pontossággal megjelent füzeteiben mutattuk be. Felolvasó üléseinket a nyári szünet kivételével a mult évnek is minden hónapjában megtartottuk. Január 27-én tartott XXIX. évi közgyűlésünket Gombocz Zoltán alelnök nyitotta meg a „Nyelvgyűlésség és nyelvtudomány” című tanulmányával. Február 10-én ugyanó a -ség képző eredetét fejtegette, Pais Dezső pedig a *karcha* bíró méltóságnévét magyarázta meg. Március 10-én Schwartz Elemér Németújvár környékének német helyneveit tette vizsgálat tárgyává, és Melich János a régi magyar helyesírás történetéhez járult új adatokkal. Április 14-én Balogh József „Mit tudunk a szentistváni Intelmek szerzőjéről?” című értekezését olvasta fel, Gál János pedig a magyar lírai műformák kialakulását vizsgálta. Május 19-én Mészöly Gedeon a *síkság* és a *róna* szavaink értelmét fejtegette, K. Katona Lajos szóma-

gyarázatokot adott. Június 9-én JANICSEK ISTVÁN arab, oszmánli-török és újperzsa nyelvű kéziratok terén végzett kutatásairól számolt be, MELICH JÁNOS pedig régi magyar helyesírási kérdéseket tárgyalt. Október 13-án JUHÁSZ JENŐ egy ismeretlen magyar ragot mutatott be, LAZICZIUS GYULA meg „A fonológia történetéből” címen olvasott fel. November 10-én LIGETI LAJOS a jugarok földjét ismertette, MELICH JÁNOS pedig magyar nyelvtörténeti problémákat fejtegetett. December 15-én RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ oláh történelmi neveket magyarázott, s végül TREML LAJOS azt vizsgálta, hogy hogyan nevezték magukat az oláhok.

Magyar Nyelv című folyóiratunk a múlt évben is 5 kettős füzetben, 21¹/₂ íven jelent meg. Március hó folyamán megjelent a Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának tartalom-, tárgy- és szómutatója is, JUHÁSZ JENŐ választmányi tagtársunk fáradságos, pontos munkája, a tervezett 12—15 ívnél jóval nagyobb, 22¹/₄ ív terjedelemben. Bár kiadását az 1930. évben a Magyar Tudományos Akadémia is támogatta 2000 pengővel, tetemes nyomdaköltségei miatt folyóiratunk múlt évi folyamának terjedelmét voltak kénytelenek az előző évekhez képest több ívvel korlátozni.

A magas nyomdai árakat a múlt évben sem tudtuk rendes jövedelmeinkből fedezni. Segítségünkre volt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, mely az 1930/31. évre is 1000 pengő állammegjében részesítette Társaságunkat. Ez úton is hálás köszönetet mondunk érte. Támogatást kaptunk a társadalomtól is. WESZELY GYULA tagtársunk dícsérendő buzgólkodására a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének Elnöksége 250 pengő, a Pesti Hazai Takarékpénztár-Egyesület Elnöksége 100 pengő, a Magyar Országos Központi Takarékpénztár Elnöksége pedig 50 pengő adománnyal istápolta Társaságunkat. A szíves közbenjáró, valamint a kulturális munkánkat méltányoló intézetek áldozatra kész vezetőségei fogadják köszönetünket beszámolóinkból is. A súlyos gazdasági viszonyok következményeként Budapest székesfőváros polgármestere és tanügyi osztályának vezetősége az előző évekhez képest az elmúlt évben jóval kisebb példányszámban tudott csak előfizetni folyóiratunkra iskolái számára. Meggyérült azon vidéki nagyvárosok száma is, amelyek ez ideig több példányra előfizettek. A székesfőváros 54, Szeged, Kecskemét és Veszprém városa 10—10, Szombathely város pedig 7 példányra fizetett elő a múlt esztendőben. Azon jó reményességben, hogy viszonyaink javultával nem vonják meg Társaságunktól fokozott támogatásukat, mondunk köszönetet a székesfőváros polgármesterének és az illető vidéki városok vezetőségének. Ez úton fejezzük ki hálánkat a Magyar Tudományos Akadémia Főtitkárságának is azon szívességeért, hogy évi közgyűlésünk meg havi választmányi s felolvasó üléseink alkalmából az üléstermeket ez évben is rendelkezésünkre bocsátotta.

Új alapító tag az elmúlt év folyamán nem jelentkezett, de több régi alapítónk kiegészítette kisebb-nagyobb összeggel alapítványát. Az Esterházy hercegi könyvtár az elmúlt évben is 100 pengővel gyarapította évről-évre emelkedő alapítványát. Hálás köszönetünket fejezzük ki érte. Elismerésünk szava illeti meg tagtársainkat és a művelt magyar közönséget a tagsági és előfizetési díjak kifogástalan beküldéseért, felülfizetéseiért és adomá-

nyaiért. Tagdíjakból és előfizetésekből a múlt évben 5680'50 pengő folyt be pénztárunkba. Gazdasági viszonyaink romlását mutatja az a fentemlített sajnálatos körülmény, hogy tagtársaink száma évről-évre csökken. 1931. december 31-én volt: 3 tiszteleti, 103 alapító és 355 rendes, összesen tehát 461 tagunk és 297 előfizetők. A Magyar Nyelvet a múlt évben 121 egyetemi hallgató kapta 2 pengős előfizetési díjért.

Társaságunkat az elmúlt év folyamán fájdalmas veszteségek is érték. Két alapító és két rendes tagtársunk, köztük három érdemes munkatársunk dőlt ki sorainkból. Elvesztettük PÁPAY JÓZSEF alapító tagtársunkat, a debreceni tudományegyetemen a magyar- és összehasonlító finnugor nyelvészet ny. r. tanárát, kinek érdemeit folyóiratunk múlt évi folyamának hasábjain MELICH JÁNOS alelnökünk meleg szavakkal méltatta. Ugyanott közöltük PAP KÁROLY választmányi tagtársunknak Társaságunk nevében a sírnál mondott lendületes búcsuztató beszédét. Folyóiratunknak I. évfolyamától kezdve buzgó munkatársa volt. Munkatársaink és alapítóink sorából költözött el ERDŐS JÁNOS, aki a Magyar Nyelv első évfolyamait népnyelvi gyűjtéseivel és kisebb-nagyobb szólásmondás- meg szómagyarazataival gyakran felkereste. Nemesak Társaságunk gyászolja KMOŠKÓ MIHÁLY elhunytával nagynevű munkatársát és tagját, de az egyetemes keleti nyelvtudomány is megérzi a súlyos veszteséget. Korábban a budapesti tudományegyetem teológiai karán az ó-szövetségi szentírástudomány és a héber nyelv, majd a bölcsészeti karon a sémi nyelvészet nagyképzettségű tanára volt. Tudományos érdeklődése és működése kezdetben tisztán az általános bibliai tudományok, az ókori keleti népek nyelve és történelme felé irányult, később mindjobban a magyar őstörténet keleti: arab, perzsa és örmény kútfői és azok kéziratái felé fordult. Sokat vártunk e téren tőle. Ez irányú munkássága azonban korai halála miatt — sajnos — egész terjedelmében kéziratban maradt. Rendes tagtársaink sorából elhunyt még PEREDI GÉZA komáromi ügyvéd. — Emléküket kegyelettel őrizzük.

Alapszabályaink a tagdíj megállapítását a közgyűlés hatáskörébe utalják. Folyó évi január 12-i választmányi ülésünk határozata értelmében van szerencsém indítványozni, hogy az 1932. évre a tagdíj és az alapító díj maradjon az eddigi 8, illetőleg 200 pengő.

Kérem a tisztelt Közgyűlést, méltóztassék titkári jelentésemet tudomásul venni és a benne foglalt indítványt elfogadni.

JAKUBOVICH EMIL.

Jelentés az 1931. évi Szily-jutalomról.

A Szily-jutalom ügyében való előterjesztésünket azzal vezettük be, hogy múlt évi jelentésünknek következő helyét idézzük: „Abban a szerencsés, de egyszersmind nehéz helyzetben vagyunk, hogy munkatársaink közül egy egész sort tarthatunk érdemesnek az aránytalanul nagyobb erkölcsi, mint anyagi értéket képviselő Szily-jutalomra.“ — Amikor tavalyelőtti termésünk fölött szemlét tartva, ezt a megjegyzést tettük, legelsősorban FLUDOROVITS JOLÁNNAK 1930-as évfolyamunkban (XXVI, 45, 118, 189, 276, 370) és kiadványsorozatunk 26. számaként külön is megjelent „Latin

jövevénytiszavaink hangtana“ c. tanulmányára gondoltunk. S midőn most indítványozni óhajtjuk, hogy a Társaság az 1931. évre eső Szily-jutalmat ennek a közleményünknek adományozza, mindenkéltől azt állapítjuk meg, hogy előterjesztésünk elfogadása esetén nem esik sérelem a Szily-jutalom kiosztása dolgában irányadó 1922. január 10-én kelt választmányi határozatunkon. Természetesen magunk azon a véleményen vagyunk, hogy rendes körülmények között a legutóbbi évfolyam tartalmából kell választani a jutalmazandó közleményt. Azonban mivel LAZICZIUS GYULÁNAK most egy éve jutalomra érdemesített cikkei mellett anyagi okokból nem volt módunkban FLUDOROVITS dolgozatát elismerésben részesíteni, egyszermind mivel 1931-es évfolyamunknak a Szily-jutalom szempontjából számbajövő közleményei között nincsen olyan, amelynek a szerzője a jutalmat már meg ne kapta volna, meggyőződésünk szerint szabályzatunknak nemesak a szavaiba, hanem a szellemébe sem ütközik bele, ha egy az 1930-as évben jutalomra érdemes szerző kivételesen az 1931-es évre nyeri el azt.

A „Latin jövevénytiszavaink hangtana“ című dolgozat első munkája, doktori értekezése FLUDOROVITSNAK. Ezért is különösen méltánylandó a benne nyilvánuló tudományos készség, amellyel valóban példásan felelt meg annak a céljának, hogy a doktori fokozat elnyerésére alapul szolgáljon.

Egy ilyen természetű feladat megfelelő végrehajtásához elengedhetetlen módszertani követelmény: amennyire csak lehet, pontos meghatározása az átadó nyelvi hangoknak és hangkapcsolatoknak, minthogy csak így lehet a magyar hangtörténetben való fejlődésükhöz a szilárd kiinduló pontot megtalálni. És a dolgozat ezen részletei az idevágó klasszikus, közép- és vulgáris latin meg román nyelvtudományi kutatásoknak gondos felhasználásával készültek. A latin jövevénytiszavainkra, illetőleg ezek változataira vonatkozó nagytömegű és elszórt anyag összegyűjtése, továbbá rendszerezése igen szorgalmas és szabatos munka. A szerző a magyar nyelvtörténet kérdéseiben széleskörű, világosan felfogott és jól áttekintett ismeretekkel rendelkezik; az idegen nézeteket a maga tárgyaira kellő megértéssel alkalmazza, sőt nem egyszer lényeges mozzanatban tovább is fejleszti azokat. Ezenkívül számos egészen önálló észrevétellel és fejtegetéssel gyarapítja magyar hangtörténeti tudásunkat. Ilyen tekintetben figyelemre méltó pl. a latin *-us* és *-um* szóvégbeli magánhangzó magyar alakulásának a tárgyalása vagy a latin *s* magyar megfelelőit illető megállapításai. Különösen ki kell emelnünk dolgozatának azt a szakaszát, amelyben a latin *g*-vel kapcsolatos magyar hangtörténeti problémákkal foglalkozik. Ebben a rendkívül bonyolult kérdésszövedékben biztos látással mozog, az eddigi véleményeknek — munkálatai során másutt is tanúsított — józan kritikájával és a saját adatkészletének latbavetésével mutat rá arra, hogy a latin *j* (*j*) meg a latin *ge*, *gi* magyar megfelelőiben jelentkező sajátos kettősség a magyarországi latin-ságnak megoldatlan problémája.

Tehát egyrészt nagyméretű, jól rendezett s további vizsgálódások számára is kiválóan értékesíthető adatanyagával, másrészt fejtegető mozzanataival nyelvtudományunknak gyarapodását jelenti a tanulmány. Ezért tettük külön is hozzáférhetővé kiad-

ványaink között, s ezért szólt róla dícsérettel a M. Tud. Akadémia az 1930. évi Sámuel—Kölber-díj eldöntésekor. — Egy ilyen, épen nem átlagos színvonalú kezdet jutalmazásával szerencsésen érzékeltethetjük azt is, hogy készen állunk a nehéz körülmények között dolgozó legújabb nemzedék munkásságának előmozdítására és méltánylására.

Az előadottak alapján a választmány útján azt javasoljuk a tisztelt közgyűlésnek, hogy az 1931. évi Szily-jutalommal: 50 pengővel meg egy Szily-emlékkel FLUDOROVITS JOLÁNT tüntesse ki. Budapesten, 1932. január 12-én. SZINNYEI JÓZSEF elnök, GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS bizottsági tagok, PAIS DEZSŐ előadó.

KÜLÖNFÉLÉK.

Wichmann György.

1868. IX. 8.—1932. V. 3.

Négy évvel ezelőtt, születése 60. évfordulóján, férfias szemérmességgel igyekezett elhárítani magától minden ünneplést, s most utólag örülnünk kell, hogy akkor az egyszer mégsem hallgattunk rá, hogy akkor az egyszer mégis el kellett fogadnia hálánk, ragaszkodásunk és szeretetünk virágait. Most már csak koporsójára tehetjük le koszorúnkat — magyar rózsából és örökzöldből.

Wichmannban a finnugor nyelv- és néptudomány egyik legnagyobb érdemű művelőjét s a magyarság egyik leglelkesebb barátját veszítettük el.¹ Negyvenegy évre terjedő tudományos munkásságának törzsét azok a nyelvi, népköltészeti és etnografiai gyűjtemények alkotják, amelyeknek bámulatosan gazdag anyagát oroszországi nyelvrokonainknál, a votjákoknál, a zürjéneknél és a cseremiszeknél végzett tanulmányai során jegyezte, tanulta össze. Már huszonkét éves korában tisztán látta, hogy a helsinki-i egyetemen megkedvelt finnugor tudomány sorsa mindenekelőtt azon fordul meg, sikerül-e megfelelő mennyiségű és minőségű friss anyag birtokába jutni, s amilyen tisztán látta ezt a feladatot, annyira habozás nélkül lépett a nagy ideál, Castrén nyomdokába. Mások beérték egy-egy rokonnyelv helyszíni kutatásával, ő három-négy ember munkáját vállalta, — és végezte háromszoros-négyszeres gonddal, kitartással, eredménynyel. Kutatták kiváló specialisták Wichmann előtt is, egyidejűleg is, utóbb is a votjákokat, a zürjéneket és a cseremiszeket, ámde mindenki elismeri, hogy nyelvi és tárgyi sokoldalúság valamint fonetikai átírás tekintetében mindhárom nyelv körében az ő gyűjtése a legklasszikusabb, az ő adatai, megállapításai a megfellebbezhetetlenek.

E mellett alig van a finnugor tudományoknak olyan területe, amelyen hatalmas anyaggyűjteményeinek feldolgozása közben tüzetes részlettanulmányokat ne végzett volna. Páratlanul

¹ Jubileuma alkalmával életrajzi adatait közölte és munkásságát behatóan méltatta N. SEBESTYÉN IRÉN folyóiratunk XXIV. évfolyamában (225—32).

álló nyelvi és tárgyi ismeretei, úgyszintén bőséges közvetlen tapasztalatai képessé tették arra, hogy sok mindent élesebben lásson, sok mindenben többet, találóbbat, jobbat mondhasson, mint elődei, akár a finnugor hang-, szó- és alaktan szövevényes kérdéseihez szól hozzá, akár a nyelvrokonok életviszonyait, lelki-világát tárja elének, akár a ködbe vesző őstörténet birodalmában kalauzol bennünket.

Wichmannak már eddig jelzett munkássága is ontja a magyar érdekű tanulmányokat, mert hiszen minél mélyebbre hatolunk egy-egy rokonnal és nép megismerésében, annál közelebb férkőzünk a végecéhez: a közös őshöz, a közös multhoz. Wichmann azonban nemcsak így távolról, közvetve szolgálta a magyar tudomány ügyét: több ízben el-eljött hozzánk is, kutatót nálunk is, s mivel úgy tudott magyarul, mint külföldi alig, s úgy ismerte viszonyainkat, annyira otthonos volt nyelvtudományi szakirodalmunkban, mint közülünk is kevesen, természetesen minden szavának megvolt a súlya, gondolatkeltő vagy perdöntő ereje. Csak azt emeljük ki, hogy több magyar szónak ő derítette ki az eredetét, leíró és történeti csángó hangtani tanulmányai pedig mintául szolgálhatnak minden magyar nyelv-járáskutatónak.

A magyarság iránt érzett mély rokonszenvből még nagyobb szabású tudományos munkája közben is szakított időt arra, hogy a Finnországban irántunk megnyilvánuló barátságos érdeklődést állandóan ébren tartsa, tárgyilagos, tartalmas tájékoztatókkal kielégítse, fokozza, sőt azt az áidozatot is meghozta, hogy szelíd, visszavonult tudós létére nyíltan síkra szálljon megcsúfolt jogaink, megrágalmazott hírnevünk védelmében.

A nagy kutatók szomorú sorsa jutott osztályrészéül: elköltözött, mielőtt közkincesé tehetné volna hosszú évek küzdelmei árán szerzett gazdagságát. Csak újtjelentéseit, beszámolóit kell elolvasnunk, hogy megdöbbenve eszméljünk rá, mily rengeteg kézirati anyag maradt utána. Elsősorban szótári gyűjteményei ötlenek szemünkbe, amelyek kiadását várva-várta minden szakember, az is, aki csak hallomásból tudott róluk, az is, akinek szerencséje volt tanulni belőlük. A finn tudományos világ nyilván becsületbeli kötelességének tekinti ugyan az elárvult hagyatékok gondozásba vételét, de — sajnos — a legügyesebb kéz, a legélesebb szem sem tudja majd pótolni a mester hiányát.

Együtt gyászoljuk a finnekkel, mert a mi halottunk is: örökre összefűzött bennünket a mi vérünkéből való élettársa, a közös munka eszménye és a kölcsönös szeretet.

ZSIRAI MIKLÓS.

Sievers Eduard.

(1850—1932.)

Lípeséből jön a szomorú hír, hogy a germanisták nagymestere, Sievers Eduard, életének nyolcvankettedik évében meghalt. Holttestét rendelkezéséhez képest a lípesei krematoriumban elégették, hamvait a Völkerschlachtdenkmal mögötti urnatemetőben helyezték el.

Nemcsak minden német filológus, de a földkerekség minden nyelvésze meghatva áll meg egy pillanatra és elgondolkozik e

rendkívüli, tüneményszerű tehetség elmúlásán. Úttörő és majdnem minden téren alapvető tudományos tevékenységének méltatása azt jelentené, hogy állást foglaljunk a germanisztikának az utolsó hatvan évben felmerült minden problémájával szemben. Ezt rá kell bízunk a német filológiára. Azonban folyóiratunk szűkre szabott keretében is talán szabad egyet-mást elmondanom, ami most hirtelen emlékezetem elé tolu, jórészt azon időkből, mikor egy évi lipcei nevelősködésem idejében a nagy tudós szemináriumának először rendkívüli, majd — 1904 nyári félévében — véletlen szerencse folytán rendes tagja lehettem.

Az olvasó mosolyog a személyi hiúság e megnyilatkozásán. Gyengeség ez, amelyért elnézést kell kérni. De tudni kell, hogy annak a szemináriumnak csak nyolc rendes tagja volt, rendkívüli és proszemináriumi tag pedig több száz kóválygott a mester körül, ezek között sok idős úr, középiskolai tanár, magántanárjelöltek, sőt vendégekként nem ritkán tengerentúli világ-részek egyetemeinek germanista tanárai. E tarka tömkelegen senki sem csodálkozott. Mert hiszen mindenki, ha nem is tudatosan, de valahogy ösztönszerűleg sejtette és érezte az igénytelen megjelenésű tudós büvőkörének az emberfeletti és misztikussal határos, olykor szinte félelmetes varázsát.

Köztudomású volt, hogy rendkívüli zsenialitása már lipcei egyetemi hallgató korában bontakozott ki, olyannyira, hogy, amire senki példát nem tudott, már huszonkét éves korában meghívták rendkívüli egyetemi tanárnak. Része lehetett ebben tanárai ajánlásának, s az összes germán nyelvekre kiterjedő nyelvtudásának is, amelyet a dán nyelvre vonatkozólag THOMSEN híres „Den gotiske sprogllasses indflydelse paa den finske“ c. könyvének 1870-ben megjelent fordításával bizonyított be.

Közkézen forgott mintaszerű Tatian-kiadása, ismeretesekek voltak ó-angol tanulmányai, ó-szász kézikönyve. Az összes germán dialektusok nyelvi sajátságait magától értetődő természetességgel magyarázgatta, a szövegkritika minden finomságát, sőt azt lehet mondani, fondorlatosságát gyakorlati útmutatással ismertette, a szkald költészet bonyodalmas metaforakincsét és nyakatekert formaszövődését játszi könnyedséggel fejtette meg. Páratlan ritmusérzékével megalapozta a germán metrikát, éles megfigyelőképeségével a fonetika legnagyobb mesterévé lett, német nyelvjárastanulmányaival és térképeivel, melyeket hallgatói között ingyen osztogatott, messze megelőzte a kötetek tucatjaival dicsekvő modern német nyelvjárásföldrajzot.

És mindamelllett elégedetlen volt önmagával, pályát tévesztett embernek tartotta magát. Mint őtöle magától hallottuk, eredetileg természettudományokkal szeretett volna foglalkozni. De szegény fiú volt, a természettudományi és orvosi tanulmányok költségesek voltak, kénytelen volt filológiát hallgatni. Mint természettudós bizonyára a világra szóló felfedezések egész sorával állott volna elő.

Nem volt hiú, hisz arra nem volt szüksége. Mégis, ahányszor a nyelvészetnek következményeiben egyik legfontosabb megállapításáról, a VERNER-féle törvényről volt szó, mindig vakarta a fejét. Mi ezért meginterpelláltuk, mire bevallotta, hogy a nevezetes értekezés megjelenésekor fiókjában jó ideje készen

volt a grammatischer Wechsel jelenségeinek a VERNER-ével teljesen megegyező magyarázata. Sajnálta, hogy késedelmeskedésével másnak engedte át a felfedezés dicsőségét.

Legnagyobb bámulatba azonban azzal a, nem hatodik, hanem X-ik érzékével ejtette kortársait, amellyel a beszéd ritmikus sajátosságait, az úgynevezett beszédmelódia jelenségeit érezte ki, mégpedig nemcsak a modern nyelvekben és mai dialektusokban, hanem a régi német vagy germán, sőt latin, görög vagy épenséggel héber nyelvjárásokban is. Így jutott el ahhoz, hogy évtizedekig tartó munkával az Ótestamentum metrikájáról hatalmas köteteket írt. Ez azonban nem olyan egyszerű dolog, mint ahogy a távolabb álló hinné. Mert ez a médium fájdalmas vergődésével járt, átlátható nem volt, s az utánzóknál, akikben a ritmusérzék e végtelen finomsága nem volt meg, természetsszerűleg kétes értékű kísérletezéssé vált.

Filológiai szempontból e ritmustanulmányoknak az volt a jelentőségük, hogy Sievers, ha pl. valakivel régi szövegkiadványokat olvastatott, azt minden beszédritmusbeli zökkenőnél megállította. Ezer és ezer próba azt mutatta, hogy ilyen helyen a kiadó egy szót vagy szótagot betoldott, kihagyott vagy változtatott. A hangsúlyozás harmóniájának helyreállítása csak a helyes szöveg megállapításával, legtöbbször az eredeti kézirat félreértett szövegének helyes olvasásával volt lehetséges. Így adta ki a nagy tudós a Nibelungének és a Kudrun helyes szövegét, minden magyarázat nélkül: aki tudja, cáfolja meg. Nélkülözzük azonban a Minnesangs Frühling, Walter von der Vogelweide és számos más régi szöveg kiadását, holott ezek kéziratban mind meg kell, hogy legyenek a felejthetetlen tudós hagyatékában.

Mindezek azonban a nagy mester szinte átfoghatatlan és beláthatatlan tudásának és sokoldalúságának csak egyes részletei. Annyi kétségtelen, hogy a lelkéből sugárzó fény és a gondolkozási energiájából áramló erő hatása évszázadokig meg fog maradni.

SCHMIDT HENRIK.

LEVÉLSZEKRÉNY.

G. P. írja: *Sziciliai magyarok Bázelen!* A Debreceni Szemle 1931. szeptemberi számában közli „a bázeli egyetemen tanult magyarok névsorát“ VERZÁR FRIGYES volt debreceni, jelenleg bázeli egyetemi tanár összeállításában. A névsor XVI. századi részében a sok *Transylvanus* között két *Siculus* is szerepel, akiket, úgy látszik, *székelyek*-nek nézett a tudós professzor, s ezért vett fel a listába. A *Siculus* elnevezés már VERZÁR előtt is nem egy lelkes magyart megtréfált, akik egyre-másra gyártották a talmi *székelyek*-et. Egyébiránt a *székelyek*-nek minősített ifjak neve egymagában is elegendő tájékozást nyújt valódi eredetük felől. Az egyik neve Johannes Franciscus *Scardmus* (alighanem olvasási vagy sajtóhiba *Scardinus* helyett), a másiké pedig Anthonius Angelus *Messanensis*, s valóban meglepő, mint nem ütközött meg a közlő azon a furcsaságon, hogy a derék bázeli *székely*-nek minősítenek egy *messzinai* ifjút.

M. J. írja: „Nyelvészeti bolondgombák” címen (Nyr. LX, 148—50) KARDOS ALBERT kioktatja VIG EMILT és PEKÁR GYULÁT, mondván, hogy ha etimológiai kérdésekhez hozzászólnak, hát akkor arra készüljenek is fel, s ne írjanak össze mindenféle csodabogarat. VIG EMILNEK végül is megbocsát, mivel azt írta, hogy az *orvos* szó a zsidó *ráfé*, az *állam* meg a zsidó *lom 'nép'* szó mása, de nem bocsát meg PEKÁR GYULÁNAK, amiért kérdezni merte, hogy *Tarquinius Superbus* nemzetségeve nem a turáni *tarkhán* 'alkirály' cím eltorzítása-e. — AM KARDOSNAK mi sem bocsátjuk meg, hogy helyreigazító cikkében ezt írja: „az *orvos*, amely köztudomás szerint szláv eredetű” (Nyr. LX, 149). Megérteni azonban megértjük, hogy így vélekedik, mert hiszen ő írja cikke végén: „a nyelvészeti bolondgombák kiirthatatlanok a magyar közönség lelki talajából” (Nyr. LX, 150), s úgy látszik, a magyar tudományosság egyébként értékes férfiainak fejéből is.

Csokán Ilona írja: *Meke-kuka* a. m. 'csekély értékű, jelentéktelen tárgy'. Néha szerénységből értéktelennek minősített ipari termékek. Ezt a szólásformát csak hódmezővásárhelyi és erdélyi emberektől hallottam. Szótárainkban nincsen meg. Érdekes volna közelebről megvizsgálni, miféle vonatkozásban vagy viszonyban vannak a *meke-kuká*-val a *kuka-muka*, *mukk* és *maknyi*, *mákszemnyi*. Vajjon honnan ered, hogyan keletkezett ez a szólásforma?

Makkos Lajos írja: A vas megyei Nemeskeresztúr községben az ottani öregek szerint egyik-másik gazda *árgyéhus nemes* volt. A nyelvészettel foglalkozók között ismeretes, hogy az *árgyéhus* szó a XVI. század óta Gyergyai széphistóriája nyomán népszerűvé lett *Argirus* tündérkirályfi nevéből változott el. *Az árgyéhusát neki*. Ebben a szelidebb káromkodásban állandósult, egyébként pedig már kikopott a köztudatból. *Árgyéhus nemes* népetimológia az *armatis nemes*-ből. — **Felelet:** Minthogy az *ágilis* olyan nem-nemes ember, aki nemes leányt vett el s felesége nemesi jogait gyakorolja' szó fordult elő *ágyilis*, *ágyilus* mellett *árgyilus* alakban is (l. EtSz.), valószínűbb, hogy az idézett *árgyéhus* szintén ennek a változata. P. D.

V. G.-nak: A *tarhonya* szó eredetéről kimerítő felvilágosítást nyújt GOMBOCZ ZOLTÁN, A régi magyar ételnevek eredetéről: MNy. I, 258—9. — A *gombota* szót SZILY KÁLMÁN: MNy. XIV, 209 és JUHÁSZ JENŐ: MNy. XXIII, 64 a *gomb* szó származékának tartja. A szó a XVI. század óta mutatható ki nyelvi emlékeinkből, s alakváltozatai: *gombóta*, *gomboda*, *gombóda*, *gombolda*. A szónak a népnyelvben van *gombód* alakja is. 'Tarhonya' értelme csak kis vidéken van (így Csallóközben CzF. és Kassa vidékén MTsz. szerint); jobban elterjedt 'gombóc; apróra vagdalt tészta; csipedett tészta' jelentése. K. P.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNztÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXVIII. ÉVF.

1932. SZEPT.—OKT.

7—8. SZÁM

Két új Anonymus-jelölt.

Még 1927-ben felhívtam JUHÁSZ KÁLMÁNNAK, a Romániához csatolt torontálvármegyei Nagyszentpéter plébánosának és jeles magyar egyháztörténetíróknak figyelmét arra, hogy „Hajdani monostorok a csánádi egyházmegyében. Bp., 1926.” c. művének egy jegyzetében (65. l. 2. jegyz.) s a mű teljesebb német kiadásának¹ oklevéltárában (218. és 220. l.) két oly érdekes és korai, magyarországi oklevélbeli analógiájára akadtam az Anonymus Gestáját kezdő *P. dictus magister*-féle szerénykedő, névkezdőbetűs (siglász) formula devotionis-nak, mely Anonymus-tanulmányaim forrásgyűjtése alkalmával figyelmet elkerülte. Hozzá még a két eredeti oklevél, melyben olvashatók, akkoriban a Nemzeti Múzeum levéltárában, a Kisfaludy cs. iratai között őrizetem alatt volt; az egyik ugyan csak egyszer, de a másik három ízben is közölve van a korábbi irodalomban, sőt ugyanennek hasonmása egy közismert nagy történelmi műben is megjelent.

Mi tagadás, elnéztem én is, de sajtóságosképpen fél százzal át éppúgy elnézte minden más Anonymus-kutató is a nyomtatásban és képből közölt, önként kínálkozó analógiákat.

Mindkét oklevél cisztercita hiteleshelyi kiadvány, s bennük a *dictus*-os forma egyazon ciszterci apát A. kezdőbetű (sigla) mögé rejtett neve mellett fordul elő. „P. mester” c. értekezésemben említettem, hogy ezen formulát a XIII. századtól kezdve Franciaországban is a cisztercita és az e rendből származó trappista szerzet apátjai sajátították ki, s hogy a kései magyarországi *dictus*-os adatok is mind cisztercita apátokra vonatkoznak. Korábban csak Uros pannonhalmi és egy R. névkezdőbetűs tatai bencés apát él vele a XIII. század elején.²

JUHÁSZ KÁLMÁN első adata Ugron esztergomi érsek öccsének, vagy talán inkább unokaöccsének, Csák nemzetségbeli Miklós ispánnak, a Kisfaludy- és Mihályi-család közös ősnének 1239. évi, negyedik végrendeletében olvasható, melyet a marosbalparti egresi (Torontál m.) cisztercita konvent és apátja foglalt írásba és erősített meg pecsétjével. Az oklevél, mely ezen ciszterci apátság hiteleshelyi működésének egyetlen fennmaradt emléke, a következő szavakkal kezdődik: „Vniuersis christi fidelibus tam presentibus quam futuris presentem pagi-

¹ Die Stifte der Tschanager Diözese im Mittelalter. Münster, 1927. (Deutschum und Ausland 8—9. Heft.)

² Klebelsberg-Emlékkönyv 183, 192.

nam Inspecturis FRater. *A. dictus Abbas* de Egris et Eiusdem Locj Conuentus Salutem in domino uite presentis et future.“ Hasonmását a milleniumi Magyar Történet II, 477 adja; szövege pedig uo. 703—4, valamint Hazai Okmánytár I, 21, WENZEL, ÁrpÚjOkmt. VII, 92 s JUHÁSZ KÁLMÁN német műve oklevéltárában 218. l. olvasható.

A második adatot az ugyancsak a Maros balpartján (Egres-től délkeletre) állott rahoncai ciszterci konvent egyetlen ismert, 1239 körüli kiadványában találjuk. Az oklevél fentírt Miklós ispán feleségének (nyilván már özvegyének) és elsőszülött Izsák fiának egyezségét tartalmazza, amelyet nagyobb hitelesség kedvéért az előbb említett A. egresi apát is ellátott megerősítő záradékával és pecsétjét is ráfüggesztette: „Nos eciam FRater. *A. dictus Abbas* de Egres testimonio predictorum fratrum nostrorum fidem adhibentes ad petitionem eorundem eo quod sigillum proprium non haberent. insuper sigillum nostrum duximus appendendum.“ Az oklevelet először RÁ CZ KÁROLY közölte Magyar Sion 1865: 267—8 és JUHÁSZ KÁLMÁN német műve oklevéltárában 219—20.¹

E két szép, eddig felhasználatlan analógián felbuzdulva JUHÁSZ KÁLMÁN mélyebben belemerült az Anonymus-kérdés tanulmányozásába. Eredménnyel, mert a Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde (Nagyszeben) 1929. LII. évf. utolsó füzetében (208—14. l.) megjelent „Bischof Paul von Tschanad, Notarius König Bélas“ c. értekezésében, majd „A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig. Makó, 1930.“ (Csanádvármegyei Könyvtár 19—20. köt.) c. könyvében (100—4. l.) s végül ennek teljesebb német kiadásában (90—5. l.)² részletesen ismertette és elfogadva Gestakezdő *P. dictus*-os olvasásomat s annak megokolását, helyben hagyja kormeghatározásomat is. Anonymus-jelöltem, az egyazon személynek vett Péter óbudai és Péter székesfehérvári prépost helyébe azonban mást állít. Mégpedig a *P.* névkezdőbetű alapján Pál csanádi püspököt, akiről nevén és méltóságán kívül csak annyit tudunk, hogy püspöktársaival együtt aláírásával megerősítette II. Gyéce királyunknak a spalatóiak számára kiadott kiváltságlevelét: „Ego Paulus Canadensis (t. i. episcopus) laudo et confirmo.“³ Ezen kiváltságlevelél keltét SMIČIKLAS TÁDÉ megokolása alapján SZENTPÉTERY

¹ BÁRCZI GÉZA igen tisztelt barátom még két, Gestánkkal egykorú *dictus*-os adatot közöl velem egy Liègetől délkeletre eső kolostor okmánytárából: 1150—1151 (XII. századi másolatban): „Frater Wibaldus *dictus* abbas, dilecto filio suo benedictionem.“ Ua. kelet: „Frater Wibaldo (!) *dictus* abbas, dilecto filio suo H. salutem et benedictionem.“ (HALKIN—ROLAND, Recueil des chartes de l'abbaye de Stavelot—Malmedy. 1909. I, 441, 447.)

² Das Tschanad-Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter 1030—1307. Münster, 1930. (Deutschtum und Ausland 30—31. Heft.)

³ FARLATUS DÁNIEL, Illyricum Sacrum III, 174; FEJÉR, CodDipl. II, 118—9.

IMRE is az 1142. évre teszi.¹ Pál püspök kancelláriai, helyesebben királyi nótáriusi működése tehát semmivel sincs igazolva.

Pusztán a semmitmondó név kétségkívül elég kevés bizonyíték a püspök Anonymus-jelöltsége mellett. A kezdőbetűn kívül JUHÁSZ KÁLMÁN azonban még HORVÁT ISTVÁNRA és WENZEL GUSZTÁVRA is hivatkozhatik, kik semmivel sem több, helyesebben szólva még nála is kevesebb megokolással, merő ötletből ezen Pál csanádi püspök személyében keresték a Gesta szerzőjét, Anonymust.² Nem erősíthetjük meg JUHÁSZ állásfoglalását azzal sem, ha még hozzátesszük, hogy korábban már ÉRDY JÁNOS is ezen Pál csanádi püspököt tartotta a Gesta írójának. (L. IFJ. GR. NÁDASDY FERENC és THALY KÁLMÁN, Az óbudai Fejéregyház. Pest, 1860. 7. l., jegyz.)

Ezek után JUHÁSZ bizonyítása azon, egyébként tagadhatatlan körülményre zsugorodik össze, hogy a Gesta-író P. mester a csanádi egyházmegye területét igen jól ismeri. De — sajnos — ehhez is kénytelenek vagyunk hozzátenni, hogy korántsem jobban, mint Dél-Borsodot vagy Buda környékét, az egri egyházmegye egész területét vagy a vácinak és váradinak a Tiszára dülő részeit, szóval a Felső-Tisza vidékétől le az Al-Dunáig jó széles sávban az egész Tisza-mentét. Ezt IPOLYI, BOROVSZKY és HÓMAN után JUHÁSZT megelőzőleg, 1926-ban jómagunk is hangoztattuk, de a Gesta-író helyismeretét egyéb okokra vezettük vissza.³

Es ha JUHÁSZ feltevését, hogy a Gesta a csanádi egyházmegye területét ismeri a legjobban, el is fogadjuk; kénytelenek volnánk elvetni ebből levont következtetését. Mert vajjon a mű keletkezésének korában az egész csanádi egyházmegye területén, melyen annyi ősi monostort mutat ki JUHÁSZ, nem lehetett több P. névkezdőbetűs írástudó ember, csupán csak Pál püspök? Bizonyára volt, mindjárt mi is megnevezünk egyet, bár eleve is tagadjuk, hogy csak helybeli litterátor ismerhette jól e vidék azon helyeit, melyeket a Gesta megemlít. Előbb azonban megmondjuk, hogy minden egyebet nem tekintve miért is nem igen lehetett Pál püspök a Gesta-író P. mester, azaz Anonymus.

¹ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I, 24 (69. sz.).

² HORVÁT ISTVÁN, A' Szlavinokról vagy kérkedőkről a trójai háborútól I. Justinianus tsászárig. Pest, 1844. 66. l., német kiadás 70. l.; WENZEL, ÁrpÜjOkmt. II (1861.), 218, jegyz. Vö. ORTHMAYR-ORTVAY, Tört. adattár Csanád-egyházmegye hajdanához. Temesvár, 1873. III, 214, 2. jegyz.

³ IPOLYI ARNOLDnak a M. Tud. Akadémia 1870. április 4-én tartott ülésén felolvasott „Újabb vélemény Béla király névtelen jegyzőjéről“ c. tanulmányát ismerteti a Magyar Állam ez évi 80. sz.; BOROVSZKY SAMU, Csanád vármegye története I, 47—8; HÓMAN BÁLINT, A honfoglaló törzsek megtelepedése: Turul 1912: 105—6; JAKUBOVICH EMIL, Adalékok az Anonymus-kérdéshez: Akad. Értesítő 1926: 170.

Mi a Gesta keletkezésének idejét az 1147—1152 közti évekre tettük. Egyelőre nincs okunk reá, hogy véleményünket megváltoztassuk. Mint mondtuk, kormeghatározásunkat JUHÁSZ KÁLMÁN is elfogadta. Vak Béla királyunk előtt 1141. február 13-án nyílt meg a másvilág. P. mester, egykori nótáriusa, művének kezdősoraiban néhai jóemlékű dicsőséges királyáról emlékezik meg. II. Gyécse királyunk azon oklevele, mely JUHÁSZ jelöltjét, Pált, csanádi püspökként említi, 1142 májusában, a király uralkodásának második évében „mensis Maii, anno secundo regni mei“, tehát kevéssel több, mint egy évvel II. Béla halála után kelt. Pál püspök elődjének, Beszteréd püspöknek (Besterti episcopi Zunadiensis) nevét a dömösi prépostság 1138. évi híres adománylevele őrizte meg;¹ utódjával, Istvánnal, először 1156-ban találkozunk. Pál tehát vagy még II. Béla életének utolsó két évében, vagy halála után néhány hónappal lett csanádi püspökké. Mint püspök aligha írta a Gestát, mert akkor nem királyi nótáriusságára hivatkozott volna első sorai-ban, hanem a kor stílusa szerint *Sunadiensis ecclesie* vagy *Morisene sedis humilis minister* vagy *indignus, dictus, vocatus, solo nomine, qualiscunque episcopus* vagy *episcopus quamvis indignus, inutilis, inmeritus* vagy más efféle kifejezésekkel szerényen bár és alázatosan, de megemlítette volna püspöki méltóságát. Mert az egykorú királyi nótáriusok alacsonyabb egyházi rangfokozatban, leginkább préposti vagy kanonoki stallumban voltak.²

Az esetben pedig, ha csak a II. Béla halálát közvetlen követő hónapokban emeltetett volna a püspöki székbe, s ezen rövid időközben írta volna meg a Gestát, és valóban nótáriusa is lett volna a királynak, nem beszélhetett volna „egykori“ királyáról vagy „egykori“ nótáriusságáról, mert a *quondam*, akár a királyra, akár a nótáriusságra vonatkozzék is, régmúlt időre mutat vissza, nagyobb időközt jelöl.

Pál csanádi püspök ezek szerint hát legkevesébbé sem alkalmas Anonymus-jelölt.

Bizonyára tudja JUHÁSZ, hogy a nagytudományú KOLLÁR ADÁM, a bécsi udvari könyvtár egykori custos primariususa, a Gesta őrzője és kommentátora is csanád-egyházmegyei főpapban, Péter aradi prépost személyében kereste már P. mestert. Sajnos, ő is nagyot tévedett, nemcsak a korban, de a személyben is. IV. Béla alkancellárjának tartotta Péter aradi prépostját. Már PRAY GYÖRGY bebizonyította, hogy IV. Bélának sohasem volt Péter nevű alkancellárja, hanem V. István ifjabb királynak (1266—1270), s ez sem volt aradi prépost, hanem erdélyi: Monoszló nemzetségbeli Péter, Kun

¹ KNAUZ, MonEcclStrig. I, 97.

² Klebelsberg-Emlékkönyv 187—95; SZENTPÉTERY, Magyar Oklevéltan. Bp., 1930. 69. l.

Erzsébet királyné sógora, később hosszú időn át erdélyi püspök.¹

Ha JUHÁSZ mégis, lokálpatriotizmusból — ami szerintünk nem nagyon tudományos módszer — mindenáron a csanádi egyházmegyéhez akarja fűzni a Gesta íróját, ajánlhatnánk neki egy másik P. névkezdőbetűs aradi prépostot, aki Pál püspöknél minden tekintetben képesítettebb Anonymus-jelölt. A Martyrius esztergomi érsek 1156. évi, Esztergomban eredetiben fennmaradt adománylevelében tanuként szereplő *Primogenitus* aradi prépost (*urodiensis* prepositus) ez.² Csodálatosképpen eddig még senki sem gyanította a Gesta szerzőjének. Pedig egykorú külföldi történetíró nevezi őt három évvel később *litteratus*-nak és *magister*-nek — ami pedig kevés azonoskori magyar főpapnak jár ki —, továbbá a magyar király „tisztéletreméltó követének“.

A Mánuel bizánci császártól szorongatott II. Gyécse királyunk, hogy két malomkő közé ne kerüljön országa, kénytelen volt Barbarossa (I.) Frigyes német császár kedvét keresni, ámbar jól tudta, hogy emezt is csak egyéb gondjai tartják vissza attól, hogy Magyarország függetlensége ellen ne törjön. Az 1157. évi Szent István-napi székesfehérvári gyűlésen megjelent német császári követet, Dániel prágai püspököt tehát kegyesen fogadta, s általa fegyveres segítséget ígért a császárnak a lombardiai városok, főként Milánó elleni küzdelmére. Az 1158. év januárjában tartott regensburgi birodalmi gyűlésen a magyar király követei, Gyárfás püspök és Héder országbíró is megjelentek és kiegyenlítették a két uralkodó közt fennforgó ellentéteket. Az év nyarán II. Gyécse ígéretéhez képest 600 szerezcsen (izmaelita) lövőt küldött a császár seregéhez Lombardiába. A magyar nyilas segédcapatnak nem kevés része volt Milánó 1158. szeptember 8-iki megvételeiben. A milánóiak békéért esedeztek. Csakhamar azonban megszegeve a császárral kötött egyezséget, újra lázadni kezdtek. Amint erről Gyécse értesült, a császár kegyeit keresve meg sem várta annak felszólítását, hanem 1159 januárjában elküldte két tisztületreméltó és tudós követét, Máté mestert és *Primogenitus* mestert I. Frigyesnek Occimiano (Autimiacum, Aucimianum) faluban, Milánótól nyugatra, Vercelli területén tartott udvarába. A magyar követek az előbbinél is nagyobb hadi segítséget ígértek, mire a császár gazdag ajándékokkal bocsátotta haza a jó hírt hozó magistereket.³

¹ Klebelsberg-Emlékkönyv 172; Turul 1922—1923: 17.

² KNAUZ, *MonEclStrig.* I, 108; SZENTPÉTERY, *Kritikai Jegyzék* I, 30 (84. sz.).

³ GIESEBRECHT, *Geschichte der deutschen Kaiserzeit* V/1 (Leipzig, 1880.), 188—9. Vö. PAULER, *A m. nemz. tört. az Árpád-házi királyok alatt* I, 289—90; HÓMAN—SZEKFÜ, *Magyar Történet* I, 379; TEMESVÁRY JÁNOS, *II. Gejza magartartása a pápaság és császárság küzdelmében. Szamosújvár, 1886.* 10—3. l.

Az egykorú Rahewin, Freisingi Ottó püspök († 1158.) író-deákja és „Gesta Friderici I. imperatoris“ c. nagy művének folytatója nevezi meg a tudós magyar követeket és írja le követségüket a következő szavakkal: „Rex quoque Ungarorum fama sola Mediolanensium comperiens temeritatem, honorabiles nuncios et *litteratos, magistrum* Matheum et *magistrum Primogenitum*, ad curiam destinaverit, suos denuo auxilios plures, quam prius sponte sua principi promittens. Hos singulos et responso prudenti exhilaratos et regalibus donatos muneribus augustus expedit et ad suos principes remeare concessit.“¹

Ezen tudós Primogenitus mester, aradi prépostnak és II. Gyécse király követének személyére több adatot nem ismerünk. Tehát kancelláriai működéséről sincs tudomásunk. A II. Bélától alapított aradi prépostságnak mindenesetre egyik első prépostja volt. Neve nem római martirológiumi kereszt-név, hanem egy ősi magyar névnek, a Gestákból jól ismert *Eleud* = *Elöd*-nek latin fordítása. Anonymusnál Szabolcs apja viseli e nevet. Jelentését PAIS DEZSŐ magyarázta meg. Szerinte a régi magyar kezdetleges nevek rokoni viszonyra utaló csoportjába tartozik, mint olyan név, amely a születési sorrendet jelző kifejezésből vált személynévvé. A név tehát a latinnak megfelelően annyit jelent: 'elsőszülött, első gyermek'. Ilyenek még: *Ketüd* (*kedd, ketted*) és 1277: *Nyged*, azaz 'negyed, negyedik' (WENZEL, ÁrpÜjOkmt. IX, 185).²

A *magister* címet Primogenitus valamely párisi székes-egyházi vagy káptalani iskolán csak úgy elnyerhette a facultas artium elvégzése után, mint bármelyik olasz egyetemen. Feltűnő, hogy a német Rahewin mindkét magyar királyi követ neve elé kiteszi e címet, míg itthon hivatalos oklevélben épp-úgy nem adják meg Primogenitusnak, mint a Párizsban iskolázott Lukács egri püspöknek, majd esztergomi érseknek. De hogy a magyar királyi udvarban már a XII. század derekán voltak teológiai és egyházjogi képzettségű magisterek, az kitűnik a Szent László-kori Gesta Ungarorum II. Gyécse korabeli folytatásából, mely szerint 1147-ben az országon átvonuló VII. Lajos francia királynak II. Gyécse *magister*-ei interpre-

¹ OTTONIS et RAHEWINI Gesta Friderici I. imperatoris. Libri IV. cap. XXIV. Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex Mon. Germ. Hist. recusi. Editio tertia, recensuit G. WAITZ. Hannoverae et Lipsiae, 1912. 267. l. — KATONA ISTVÁN, Hist. crit. reg. Hung. Tom. III. Pest, 1780. 709. l. GÁNÓCZY, Episcopi Váradensis I, 37 után összeveti e szöveget II. Gyécse (helyesebben Martyrius érsek) fent idézett 1156. évi oklevelével, s annak „*urodiensis prepositus*“ kitételét hibásan „*Váradensis prepositus*“-ra magyarázza.

² PAIS DEZSŐ, Régi személynéveink jelentéstana: MNy. XVII, 161, XVIII, 30 és Magyar Anonymus (A Napkelet Könyvtára 14. sz.) 113. l. A *Primogenitus* nevet a XIII. század első felében még egy választott váradi püspök és pápai subdiaconus is viselte (FEJÉR, CodDipl. III/2, 307, IV/1, 38; Turul VIII, 158—9.

tálták a fattyú Borics egyházi jogi helyzetét.¹ Mint annyi másban, abban is nagyot tévedett tehát SEBESTYÉN GYULA, hogy a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1926. január 11-én tartott ülésén felolvasott, de mindmáig ki nem adott „Ki volt Anonymus?” c. bírálatában HAJNAL ISTVÁN írástörténetére (80. l.) hivatkozva, korszerűtlennek vélte nálunk a XII. század derekán P. mester *magister* címét.

De ha Pál csanádi püspöknél minden tekintetben alkalmasabb „csanádi egyházmegyei“ Anonymus-jelöltnek mutatkozik is *magister Primogenitus*, mi magunk nem tartjuk a Gesta-író P. mesternek. Eddig még senkinek sem sikerült megingatni bennünket abbéli véleményünkben, hogy első jelöltünk, Péter óbudai, majd székesfehérvári prépost, egri egyházmegyei pap volt a kevés híján két század óta keresett Anonymus. Már eddig felsorolt bizonyítékainkhoz egész sereg újabbat tudnánk mellette felsorakoztatni, de ezeket fenntartjuk a legközelebbi új „Anonymus-jelölt“ ellen.

JAKUBOVICH EMIL.

Szekrény.

Szekrény szavunk származásával már többen foglalkoztak. CzF. a latin *scrinium*-ot látja benne. MIKLOSICH szerint (EtWb. 304 és A magyar nyelvbéli szláv szók: Nyr. XI, 458) a magyar szó az ó-szláv *skrinja*-ra megy vissza. Az ő nyomán ugyanezt a nézetet vallja SZARVAS GÁBOR (Nyr. XIV, 50). Ezzel szemben MELICH JÁNOS (LUMTZER—MELICH, DOLW. 249 és MNy. VI, 118—9) felsorolva és megvizsgálva valamennyi szláv alakot, arra az eredményre jut, hogy hangtörténeti szempontok miatt a szláv származtatást el kell vetni. Szerinte (i. helyek és MNy. XI, 290—1) a szó eredete az ó-felnémet *skrin*-ben (új-felnémet *schrein*) keresendő, mert a szóvégi *ī*, mely a magyarban a XI. századbeli jövevényszavakban eltűnik, valamint a szókezdő *sc > szék-* az ófn.-re utal, viszont ófn. *ī > m. í > é*.

Ez ellen a nézet ellen több ellenvetést lehet fölhozni. Az ófn. *s* inkább *š*-szerű hang, palatalizált *ś* volt (BRAUNE, Althochd. Gram. 157; SCHATZ, Altbair. Gram. 81; BEHAGHEL, Gesch. der deutschen Spr.: Grundr. der germ. Phil. I, 216), mégpedig minden helyzetben. Hogy ennek az *š*-féle hangnak ófn. eredetű jövevényszavainkban hanghelyettesítés útján *m. s* (*ś*) felel meg, azt a *püspök* szóval kapcsolatban meggyőzően kimutatta ugyancsak MELICH JÁNOS (Deutsch-Ung. Heimatsbl. III, 177). A *szekrény* a magyarban semmi esetre sem lehet régibb, mint a *püspök*, mely talán a X. századba nyúlik

¹ M. FLORIANUS, Fontes Domestici II, 219; JAKUBOVICH, Adalékok az Anonymus-kérdéshez: Akad. Értesítő 1926: 152.

vissza. Az *ś* az ófn.-ben különösen *k* előtt igen régi, hiszen a XII. századtól már az *sk*-nak *š* v. *šk* (> *ś*) ejtését szokták föltenni (BRAUNE i. m. 124 és SCHATZ i. m. 83), sőt egyesek az *sc* > *sch* fejlődést még régebbre teszik (vö. KAUFMANN, *Gesch. der schwäbischen Mundart* 251). MELICH is (Deutsch-Ung. Heimatsbl. III, 179) az *Annales Altahenses Maiores*-nek 1039-re vonatkozó részében található *Schebis* (< magyar *Sebis* ~ *Sebüs*) személynév alakjából arra következtet, hogy az *sk* > *ś* fejlődés már, legalább szórványosan, a XI. században végbement, ami az *s*-nek *ś* ejtését igen réginek bizonyítaná. Ha az említett *Annales Altahenses* 1517-ből való Aventinus-féle másolata valóban betűszerinti hűséggel adja vissza az eredetit, ez a kérdés eldöntöttnek tekinthető.¹ Bárhogy álljon is a dolog, kétségtelen, hogy az ófn. *sk*- szókezdetnek a magyarban nem *szék*-, hanem *šek*- (v. *isk*-) felelne meg. De bajt okoz a német szó hosszú *i*-je is. A magyar *szekrény*-re csak a XVI. századból vannak adatok; ezek szerint a szó *szekrény*, *szekrén*, *szekrín*, *szekriny*, *szökrény* alakban él (NySz., OklSz.), azonban a nyelvjárási *szökrön*, *szökröny* (MTsz.) alakok arra mutatnak, hogy nem *szekrény*, *szekriny*, hanem *szekrén-ből kell kiindulnunk. Márpedig az ófn. *i*-nek a magyarban *ē* nem felelhet meg.

Szavunk eredetét tehát másutt kell keresnünk. Kétségtelen, hogy mind az ófn. *scrīni*, mind az idevágó szláv alakok végeredményben a latin *scrinium*-ra mennek vissza, s az is bizonyos, hogy ez a magyar szónak is kimutatható legrégebb őse. Nézzünk tehát körül a *scrinium* szó egyéb alakulatai között, mert csak így lehet reményünk, hogy a magyar szó közvetlen eredetét megtalálhassuk.

Számba jöhet elsősorban maga a latin *scrinium* szó, mely a középkori latinban elterjedt kifejezés volt (vö. DuC. *scrinium* al. és SLEUMER, *Kirchenlateinisches Wb. scrinium* al.). A jelentéstani vizsgálatot, mely különben nem gördítene akadályokat az egyeztetés elé, mindjárt mellőzhetjük, mert e származtatásnak súlyos hangtani nehézségei vannak: egyrészt a latin szó *ī*-je, melyből a magyar *ē* nem magyarázható meg, másrészt a latin *-um* szóvég, mely a magyarban rendszeren megmarad (vö. *almárium*, *lilium*, *paradicsom*, *petrezselyem* stb.).

Az eddigiek mellett a *scrinium* szónak még olasz és francia leszármazottjai jöhetnek számításba. Az olaszban két formát találunk; ezek: *scrigno* (< *scrinium*) és az elavult *scrigna* (< *scrinia* többessz.), mely a XIII. században volt uralkodó alak (PETROCCHI, *Novo diz. univ. della l. italiana* II, 901). A jelentés itt sem okozna nehézséget, de a hangalak nem megfelelő. Már MELICH (MNY. VI, 118) rámutat arra, hogy olasz eredet esetén a szókezdő *sz* helyett *s*-et várnánk.

¹ A másolat hűségére MELICH érdekes és nyomós bizonyítékokat hoz föl.

Az olasz szó hosszú *i*-jéből sem magyarázható meg a magyar *é*. Végül a szóvég is nehézséget okoz, amennyiben, ha a *scrigno* alakot vesszük kiinduló pontnak, figyelembe kell vennünk, hogy *n* után az észak-olaszban az *o* letompulása ritkább, mint más esetekben, s hogy az *o* nélküli alakok a magyar nyelv olasz jövevényszavaiban egyébként is csekélyebb számúak, szinte kivételszerűek; a *scrigna* alakból indulva ki MELICH (MNY. VI, 120) megállapításai szerint föl lehetne tenni a szóvégi *a* leesését, de ez esetben azt várnók, hogy magyar szavunk mélyhangú legyen. A három akadály bármelyike is arra utasít, hogy a *szekrény* szó eredetét másutt keressük.

Az egyetlen fönnálló lehetőség tehát a francia eredet marad. A mai francia nyelvben a szó *écrin*-nek hangzik és ékszerdobozt jelent (vö. LITTRÉ és HATZFELD—DARMESTER—THOMAS *écrin* al.). A magyar szó ezzel szemben ládát, többnyire nagyobb bútordarabot (sőt kosarat) jelent, amelyben pénzt, arany-ezüstmarhát, ruhaneműt, élelmiszert egyaránt tartottak. Erre mutatnak a következő adatok: GyöngySzóTör.: „arca: *szekreny*, *laada*, *Almaryom*“; SZIKSZAI: „*szekreny*: scrinium, cista; *sajto szekreny*: trapeton, vel lenus“; CAL. 626 „*mactra* — *Veka*, *zekreny*“; *fabol egy jgen erews zekrent* (MargL. 102); *egy széllés szekrénben avagy tekenőben* (MesésK. 30); *pénzes szekrényén* (MA : SB. 132); *rakot zekren* (RMNY. II, 149); *zövetsegnek zekreni* (DebrK. 66); *gyekbenől egy szekrenket* (Helt: Bibl. I, Cc., l. NySz.); 1558: *jekw zekren*; 1561: *Wasary sekrenj*; 1588: *Eöregh zekrin kyben keniereth tarnak*; 1597: *Hideg eteknek valo Dezka szöwkenj*; 1587: *Ej teyes zökren*; stb. (OkI Sz.); 1588: *lábás zekreni* (MNY. II, 74 és OkI Sz.). SEBESTYÉN KÁROLY szerint (MNY. XXIII, 203) ennek a bútorfajtának, mely a templomokból került ki a nép közé, ma *szuszék*, *szuszok*, *szuszink* a neve. A fönti példákából, valamint az említett szótárak többi adatából az világlik ki, hogy a *szekrény* nem mindig csak 'szuszék'-ot jelentett, hanem különféle formájú, ládaszerű, hol kicsi, hol nagy, hol lábakon álló, hol fenekén nyugvó, gyakran mozaik-berakással díszített bútort, sőt gyékénykosarat. Itt tehát a francia *écrin*-nel szemben lényegesen eltérő jelentést találunk. Azonban az *écrin* sem jelentett mindig ékszerdobozt; erre mutat elsősorban etimológiája, amelynek ezek a jelentései: 'arca; arcula, feretrum in quo reliquiae sacrae reconduntur; aerarium; secretorium' (DuC. *scrinium* al.); 'Kapsel, Schrein (bes. für heilige Reliquien), Urkundenschrank' (SLEUMER. Kirchenlat. Wb.). Azonfölül, ha a francia nyelvjárásokban körülnézünk, azt találjuk, hogy ahol a szó itt-ott még megvan a népnyelvben, nagyobb bútordarabot jelent; így a morvan-i¹ nyelvjárásban *écrin* a. m.

¹ Morvan a Champagne, Lotharingia és Bourgogne közé ékelt terület, Autun és környéke.

'coffre bas et de forme allongée, que l'on place devant les lits comme un marchepied' (CHAMBURE, Glossaire du Morvan 280)¹; egyébként a szó, már amennyire a tájnyelvi szótáraknak hitelt lehet adni, hiányzik a mai közép-francia és keleti nyelvjárásokból, valószínűleg azért, mert apró, díszművű dobozra specializálódván a jelentése, szükségszerűen kiesett a paraszti szókincsből. Az északi nyelvjárásokban a szó vagy származékai jobban megmaradtak, de nem egészen általánosak.

Ha a szó régi francia jelentését vizsgáljuk, kiderül, hogy a 'kis doboz, ékszerdoboz' jelentés általános a provence-i nyelvterületen (vö. RAYNOUARD, Lexique roman ou dict. de la l. des troubadours *escrin*, *écrin* al. és E. LÉVY, Petit dict. prov. *escrin*, *escrinh* al.). A délfraanciaországi gáláns kultúrával innen hatol fel a tulajdonképeni francia nyelvterületre a szó pipere-műszói jelentése. Közép-Franciaországban, Champagneban és Lotaringiában mind a 'láda', mind az 'ékszer- és pénzes doboz' jelentésre van példa (vö. GODEFROY *escrin* al.), míg az északi nyelvterületeken a szó határozottan nagyobb bútort jelent. Így a normannban 1333-ban *paelles*, *huches*, *coites* és *quarete* között fordul elő egy bútorfelsorolásban az *escrin* (MOISY, Dict. des pat. norm. 225); az anglonormann Palsgrave egyszer így fordítja angolra: *casket* 'ládika', másszor így: *hamper* 'fűzfakosár' (203, 228, id. CHAMBURE i. m.). Nagyobb bútort jelent Pikárdiában is: Froissartban (I, 275) egymás mellett szerepel *coffres et escrins*; 1507-ben egy tournai-i felsorolásban az *escring* a *buffet*, *mestier* és *quaiere a coffre* között fordul elő; egy 1574-i valencienne-i szövegben a *table d'Escrignerie* fiókos szekrényt jelent. Irószekrényre mutat a vallon Dial. de S. Grégoire-ban (I, 8) a következő szöveg: „Liqueiz desiranz entendre al soul Deu, laissat l'escrin, il elliut une abie“; az ugyancsak vallon Jean d'Outremeusenél (Myreur des histores V, f. 31) *escriens*² et *coffres* mint szinonimák vannak egymás mellé állítva. Végül 1273-ban egy bruxelles-i oklevél *escrinerie* et *serrures* kifejezéséből szintén nagyobb bútorra következtethetünk.

A normann, pikárd és vallon nyelvterületen tehát a szónak határozottan 'láda, bútor, fiókos szekrény' jelentése volt. E nyelvjárások valamelyikében kell tehát keresnünk a magyar szó őseit. De szavunk hangalakja is kizárja a keleti és a középponti nyelvjárásokat, sőt az északiak közül is a nor-

¹ Vö. még: „... *escrin* ... qu'aux pieds de mon lit trouverez“ (Mir. de ND. VI, 203).

² Az *escrien* szó hangértéke teljesen azonos a francia *escrin* szóéval, s nem szabad különös nyelvjárási alakot látni benne. Jean d'Outremeuse, mint minden más vallon íródeák, nem vallonul, de franciául akart írni, s minthogy a francia *ie*-nek a vallonban *i* felel meg, nehogy a vallonizmus hibájába essék, ott is *ie*-t ír, hol a franciában is *i* a rendes forma.

mannt és a pikárdiainak túlnyomó nagy részét. Ugyanis mindezek a területeken a latin *sc-* vagy a germán *sk-* előtt igen régen prothetikus *i > e* fejlődött, s ez meg is maradt; *esc-* szókezdetből pedig a magyar *szék-* nem magyarázható meg. Marad egyedül a vallon, ahol a prothetikus magánhangzó ismeretlen, s ha megvolt is, igen-igen régen letompult.

A rendelkezésemre álló vallon szótárak közül REMACLE (Dict. wall.-fr. 1843. II, 256), aki a verviers-i nyelvet dolgozta föl, az alapszót nem ismeri, csak származékait: *skrinai* (= *scrinë*, *-ê* < lat. *-ellum* kics. képző) 'layette, tiroir d'armoire, où l'on serre les papiers'; *skrini* (= *scrinî*, *-î* < lat. *-arium*) 'menuisier, artisan qui travaille en bois, dans l'intérieur des maisons'; *skrinneye* (*scrin'rière*; *-rière* < *-ariu* + *ia*) 'menuiserie'. — FORIR (Dict. liégeois-fr. 1866—1874. II, 644) e származékokon kívül még a *sikriné*¹ 'menuiser, travailler en menuiserie'. *sikrinnté* 's'occuper de menus ouvrages de menuiserie', *skrinech* (*-ech* = *-êdje* < lat. *-aticum*) 'menuiserie, art de menuisier' szavakat is adja, de ismeri az alapszót is: *sikrin* 'écriin, petit coffret où l'on met des bagues, des pierreries; armoire (1), peu usité'. A FORIR közölte első jelentés nyilvánvalóan neologizmus, a francia *écriin* jelentésének hatása alatt fejlődött; belőle a *scrinî*, *scrin'rière* stb. származékok jelentése nem volna megmagyarázható, hanem a már ritka és elavultnak jelzett 'armoire' jelentés az eredeti. Ma a szó már sem Liègeben, sem Verviersben nem ismeretes, származékai azonban: *scrinë* stb., főként pedig *scrinî* egészen általánosan használt szavak, sőt *scrinî* az egészen újkeletű *ébénisse* mellett az egyetlen szó 'asztalos'-ra. Ha FORIR nem adná is meg a *scrin* alapszót, a származékok föltétlenül bizonyítanak, hogy ez az alapszó régen megvolt. A *scrin*-t mint régi alakot² idézi ROQUEFORT (Gloss. de la langue romane. 1808. II, 527) 'coffre à mettre des habits, du linge' jelentéssel, idő- és helymeghatározás nélkül, de a hangalakra és a jelentésre való tekintettel a példa csak vallon földről való lehet.

A *scrin* alakból a magyar *szekrény* szabályosan magyarázható. Az *in* (*in*) pontosan meg nem határozható időben, de minden valószínűség szerint legkésőbb a XII. szá-

¹ A *skr-* és *sikr-* szókezdet szabályosan váltakozik a vallonban, a megelőző szó végződése szerint.

² A főntebb fölsorolt normandiai, pikárdiai és valloniai szövegek nem nyelvjárásban vannak írva, hanem helyi színezetű francia köznyelven; az ott előforduló *escriin*, *escriing* stb. alakok nem tájnyelvek, hanem franciák, mert mindezek az írók franciául igyekeztek írni, bár ezt a nyelvet nem tudták tökéletesen, s ezért helyi nyelvjárási alakok bőven fordulnak elő tolluk alatt (vö. „Ó-francia jövevényszavaink problémái“ c. dolgozatomat: MNy. XXVI, 173 kk.). Ez a körülmény nem befolyásolja az adatok szemantikai bizonyítói erejét, mert a helyi színezetű köznyelvben a tisztán francia szóalakhoz is rendszeren a megfelelő nyelvjárási szó jelentéstartalma társul.

zadban *ēn-né*¹ változik; ez az *ēn* a magyarban szabályosan *ēn-t* ad, mint a *clinche* [klēncə] > *kēlencs* > *kilincs* bizonyítja (R.Ét.Hongr. I, 184).²

Mivel tehát minden számba vett lehetőség közül egyedül utolsó föltevésünk bizonyul mind jelentéstani, mind hangtörténeti szempontból kifogástalannak, joggal vallhatjuk, hogy szavunk vallon földről való középkori bevándorlottaktól származik.

Az átvétel időpontjára egyetlen útbaigazítás az *ē* hang. Ennek a vallomása szerint a szó a XII. századnál aligha régibb a magyarban, hanem valószínűleg többi vallon jövevény-szavunkkal együtt a XII—XIII. században honosodott meg (Ófr. jövsz. probl.: MNy. XXVI, 112—3).

Az utolsó kérdés, hogy milyen társadalmi réteg nyelvéből került át a szó hozzánk. Erre nézve a vallon szó hangalakja szolgál némi útbaigazítással. A vallon *scrin*, *scrini*, *scrinē* stb. alakok hangtörténetileg nem szabályosak; mind a latin, mind a germán szókezdő *sk-* a vallonban (*r* előtt is) elváltozik, mégpedig a legkeletibb sávon, Robertville—Faymonville—Vielsalm vidékén *χ*-vá, idézett szótáraink területén: Verviers—Liège vidékén *h*-vá³, az Ardenneben és Namur vidékén *š*-sé (írva *ch*); ettől nyugatra a már pikárd Monsban *sc*, majd a rouchiban már *esc*, *éc*- az eredmény; délfelé pedig a lotaringiai nyelvjárásokban *š*, [*c*-], *ešc*-, *ehc*- fejleményeket találunk. Igaz, akad *sc*- több szórványos esetben: *scramer*, *scrabiye*, *screper*, *scrole*, *scroter*, *scrufier* stb. (vö. BDW. III, 45) az *ch* (*š*)- területén is; Namurtól nyugatra u. i. a Charleroi és Thuin környéke alkotta földszávon a vallon és pikárd formák zavaros össze-visszaságban élnek egymás mellett, átmenetet alkotva a vallon és a pikárd között (vö. GRIGNARD, La phon. et la morph. de l'Ouest wall.), s egyes alakok egészen Namurig, sőt kisebb számban egészen az Ardenneig eljutnak, a *h*- területén az ilyen *sc*- azonban igen ritka. Az egész *sc* > *χ* ~ *h* ~ *ch* változást HAUST (BDW. II, 128) minden bizonyítás nélkül a XII. században már befejezettnek állítja, azonban az oklevelek írásmódjából leszűrt véleményem szerint, melyet itt hosszadalmas lenne kifejtennem, az átalakulás a XII—XIII. századnál nem lehet régibb. E hangtörvénnyel szemben azonban ott áll a valóban meglévő *scrin* stb. szócsalád,⁴ amely fiatalabb francia jövevény nem lehet a vallon-

¹ A vallonban a nasalis mássalhangzó nagyon sokáig, néha napjainkig megmarad a nasalis magánhangzó után, egyes vidékeken, főként szó végén, mint *ŕ*.

² A latin *ī*-ből keletkezett vallon *i* — amint a vallon nyelvtörténet bizonyítja — rövid volt. A XII. században már volt más eredetű *ī* a vallonban, s ezzel az *ī* > *i* nem esett össze. Később bizonyos helyzetben (*a*, *l*, *n* előtt) az *i* *ē*-vé lett, mégpedig a latin *ī*-ből vált rövid *i* rövid *ē*-vé, a hosszú *ī* (< lat. *a* palatalis után) pedig hosszú *ē*-vé. Vö. *captiatam* > *tchessēye*, de *vitam* > *vēye*, *finitam* > *finēye*.

³ Vö. *hrou* ~ fr. *écroul*, *hrouler* 'tamiser' ~ fr. *écrouler*.

ban az *e* hiánya s az *s* megléte miatt. Így csak a latinokodó beszédű egyházi körök befolyására lehet gondolni (a „mots savants“ nem ismeretlen dolog a vallonban sem, s nem mindig francia eredetűek!); a vallon-földi oklevelekben *scrinium* 'oklevélszekrény', *scrinarius* 'levéltáros, kincstárnok' többször előfordul. Ez az egyházi emberek tudakos beszédéből származó *scrin* kiszorította a népies *hrin alakot. Úgy látszik, SEBESTYÉNNÉK igaza van: a szekrény valóban a sekrestyéből került a nép közé. Nem esik tehát messze az a föltevés, hogy nyelvünkbe a *szekrény* szó nem a vallon paraszttelepesekek, hanem írástudók, papok, előkelősködő beszédű, de föltétlenül vallon származású emberek nyelvéből került át.

BÁRCZI GÉZA.

A *tarchan* méltóságnév eredete.

(Tanulmányok a királyság intézményének az északázsiai lovasnépeknél való kialakulásához I.)

Mikor Kr. u. a VI. század közepén az ázsiai avarokat tönkreteszik a türkök, akik nemsokára Koreától Déloroszországig uralmuk alá hajtják a nomád népeket, a kínai források^{1*} így írnak az új hódítók sikereiről: „Tu-men sikerétől elbizakodva, azt kérte a Zoan-Zoan urától (az ázsiai avarok uralkodójától), hogy egyik királyleányt adják neki feleségül. Teu-Ping, a kagánjuk, felháborodott merészségén... Néhány főembere, akit a türk uralkodóhoz küldött, azt kérdezte ettől az ő nevében, vajjon elfelejtette-e, hogy a szolgálja neki, és hogy az őse nem tudván hová lehajtani a fejét, a Zoan-Zoan birodalmába menekült, ahol megengedték neki, hogy a Kin-San hegye körül letelepedjék, s itt űzze a kovács mesterségét, ami a hivatása volt. Tényleg ezek a türkök arra szolgáltak a Zoan-Zoannak csupán, hogy fegyvert kovácsoljanak neki.“ A türköket itt tehát kovácsnépnek nevezik, és ez magában nem volna valami lehetetlen dolog. Azt, hogy a bizánciakénál sem rosszabb ötvösművesség virágozott náluk, Zemarchos² megbízható híradása bizonyítja, és tudjuk azt is, hogy más nomád népeknél, pl. a burjátoknál³ vagy a kalmüköknél⁴ is volt fejlett kovácsipar. De e tekintetben nem is vagyunk pusztán az irodalmi híradásokra utalva, mert jól tudjuk a régészeti leletekből, hogy azok az ábrázolások, amelyeket a bizánci követ a türkök uralkodójánál látott, e népnek saját ősi fémművességéből származtak, s ennek magas művészi színvonala újabban a noin-ulai és pazyryki leletek felbukása alkalmával valóban meglepte a művelt világot.

¹ Vö. a szókezdetben hasonló rendellenességet mutató vallon *scrire* 'írni' igét.

* Jegyzetek a közlemény végén.

Az is összhangban lehetne a nomád társadalmi rendszerrel, hogy egy egész nemzetség vagy törzs ugyanazt a mesteriséget űzze. Ilyen fejlődésnek az útját mutatja, hogy pl. a török fajtájú jakutoknál⁵ vagy a mongol burjátoknál⁶ örökletes volt a kovácsmesterség, és a régebbi időben mindenfelől felkeresték rendeléseikkel e kovácsnemzetségeket az illető népek. Már az első orosz bevándorlók is ott találták a Mrász és Kondoma folyók környékén az ú. n. kovács-tatárokat, akik bizonyára még sokkal régebben itt voltak megtelepedve;⁷ más kovácsnépeket pedig MARKVART⁸ talált említve egy perzsa forrásban; ezek a VIII. században művészi fémmunkákat készítettek a középső Irtsi vidékén. Ilyenfajta fejlődést különben számos helyen találunk a primitív népek körében, Ázsiában,⁹ Afrikában¹⁰ és másutt. Érdekes ezekben az etnológiai párhuzamokban¹¹ az, hogy ugyanazok a mágikus és babonás fogalmak, amelyek által a kovács társadalmi helyzete annyira kiemelkedett a többi közül, a kovácsnemzetséggel szemben¹² olyan előítéleteket szülnék, amelyek a társadalom többi rétegétől elkülönülni kényszerítik.¹³

Mindenknek ellentéte kétségtelenül téves az az állítás, hogy a türkök kovácsnép voltak. Mert hiszen életmódjuk nagy hódításai által történeti világitásba került Kr. u. a VI. század közepén, és tudjuk jól, hogy nem fejlődött ki náluk semmi számbajövő ipar, hanem úgy mint régen, állattenyésztésből, vadászatból és hadizsákmányból éltek. Amikor Hišam kalifa (Kr. u. 724—743.) Mohamed vallására akarta téríteni a türkök kagánját,¹⁴ akkor ez kora reggel egy dombra vezette a kalifa követét és tíz zászlóvivőjének egymásután intett, hogy libbentsék meg a lobogójukat. Amihelyt egy ilyen zászló felcsillant, 10.000 lovas ugratott nagy lármával a domb tővéhez. És mikor az egész, 100.000 főnyi állig fegyveres harcosból álló sereg együtt volt, így szólt az uralkodó: „Nincsen ezek közt sem borbély, sem suszter, sem szabó egyetlenegy sem. Ha mármost ezek áttérnek az izlámra, és kötelezik magukat az izlám erkölcsi szabályainak a megtartására, hát akkor miből szerezzék meg az ennivalójukat?”¹⁵

Látjuk tehát, hogy a valóságban miképp áll ez a dolog.¹⁶ Annál feltűnőbb, hogy a türkök — amint majd mindjárt kiderül — maguk kapcsolattá össze dinasztiajuknak és népüknek eredetét a kovácsmesterséggel. Itt a kozmogoniai hagyományok és az eredetmondának a jelenkor eseményeivel való sajátos összekapcsolódásával van dolgunk; olyanfajta primitív gondolatkörrel, amelyben a reális valóság és a képzelet szülte fogalmak még teljesen egybefolynak. Ennek a két ellentétes kategóriának összefonódása¹⁷ a nomádok gondolkodásában állandóan kiütöközik. A török uralkodórétegnek olyan egyéni megnyilatkozásaiban, mint aminők az orkhoni feliratok (Kr. u. VIII. század), olyan eseményeket, amelyek vagy kétszáz esz-

tendővel azelőtt történtek csak, a világ teremtésével kapcsolnak össze: „Mikor fent a kék ég és lent a sötét föld meg voltak teremtve, akkor a kettő között teremtődtek az emberek. Az emberek fölé uralkodónak helyezték magukat őseink, Bumin qagan és Istámi qagan...“¹⁸ Más helyen a halott hőstetteit a négy világtáj meghódításává emelik e feliratok, úgy mint az Oguz-mondában. Az új államalkotást megkezdő tizenhét ember száma¹⁹ a farkas-mondában előforduló tizenhét fiú szá-mával és vallásuknak tizenhét rétegű egével azonos, stb. Vagy pl. amikor egy kínai megkérdezi az ázsiai hunokat a szomszéd Wu-sun népéről, akkor valódi adatok helyett az anyafarkas mondáját beszélik el ezek; amikor a rómaiak fél évezred múlva ugyane népnek régebbi hazája felől érdeklődnek, az Isten-küldötte csodaszarvas mítoszát mondják el. Vagyis mindent a vallásos formanyelv hagyományos fordulataiba öntve közölnék. Így vehette fel pl. Dzsingisz kán emléke is oly hamar alattvalói körében az égi atya vonásait. Azért mondom e példákat, hogy ezt a mienktől eltérő fogalomképzést megismerjük, amelyben a szellemi nyilvánulások legkülönbözőbb területei, a beszéd és ismeretelmélet, a művészet, jog, erkölcs, az államnak és az emberi közösségnek az alapja többé-kevésbé még mindig mitikus kötöttségbe ágyazva egymásba folynak az emberek öntudatában.²⁰ A kovácskirály mitikus fogalomképe is e szellemi kényszer működése révén jutott fent említett szerepéhez és érvényesült mint népének felszabadítója és őskirálya a következő példákban is. A mongoloknál nem kisebb embernek, mint magának Dzsingisz kánnak a történetét festették ki a szent kovácshagyomány színeivel. A legkülönbözőbb, egymástól teljesen független történetírók, pl. az arab Novairi,²¹ a bizánci Georgios Pachymeres,²² az örmény Haithon²³ és egy európai barát, Rubruquis²⁴ egyaránt tudnak róla, hogy Dzsingisz valójában egyszerű kovács volt. A mongol nép ajkán ez a hit még ma is él. „A sakirohçi — írja TIMKOVSKI útleírásában²⁵ — azt mondta, hogy majd a Darchan (azaz kovács)-hegységhez érkezünk most, amely attól kapta a nevét, hogy a híres Dzsingisz kán, aki addig közönséges kovács volt, ennek a hegynek a tövében ütötte a vasat.“ „A Darchan-hegység²⁶ vörös gránitból áll és a délfelöli legvégső csúcsán, amelyet elérhettünk, kőrákásból magas obo-k vannak felhalmozva, a mongolok kegyeletének emlékei, akik nagy tömegben gyülekeznek ide nyáron, hogy népük nagy hőstét ünnepeljék.“ „A dzan-gin — írja újra máshol²⁷ —, aki missziókat kísért, nem tudta megállni, hogy ne mondjon el nekem néhányat népi mondáikból. Azt bizonygatta, hogy a Darchan-hegyen még mindig őrzik Dzsingisznek az üllőjét. Ez a burün nevű ércből van készítve, mely a vasnak és réznek jó tulajdonságait egyesíti magában, szóval kemény és ruganyos is egyúttal. És ott kelet felé a Tono hegyén áll a Kerulon folyó partján annak a ne-

vezetes jurtának a tono-ja, vagyis kéménye, amelyben Dzsingisz ifjúságát és serdülőkorát eltöltötte. Emlékére Dshonon Dsassak (egy mongol főméltóságú ember) áldozatot hoz a Tono hegyén és Hun Achai (egy másik fejedelem) ugyanezt teszi a Darchan hegyén.“ PALLADIUS archimandrita²⁸ is tett Dzsingisz darchan-hegyi kovács-kultuszáról néhány megjegyzést, és POTANINNAK is köszönhetünk erről újabb adatokat.²⁹ Utóbbi szerint az isteni kovácsról vagy Dzsingisz kovácsról szóló mondák keleti Mongoliában, Transzbajkália déli határától egészen az Ordos-terület déli részéig el voltak terjedve. Az van bennük, hogy a világalapító kovács volt egyszer, és ő is részt vett céhbelijeinek az égi kovács tiszteletére végzett szertartásaiban, amelyek abból állottak, hogy a megizzított és vízzel leöntött üllőn kalapáltak. Olyan hagyomány ez, amelyet mindjárt más alakban fogunk vizionlátni, és nem egyszerűen a céhbeli kovácsokra korlátozva. Ahhoz, hogy Dzsingiszt magával a kovácsistennel is összetévezzék, hozzájárult korábbi neve: *Temudzsín* is, amelyet egy megölt ellenséges vezér neve után kapott.³⁰ T. i. *temurdži* törökül a. m. 'kovács', de ez egyúttal az égi kovácsnak is egyik neve a mongoloknál.³¹

Szerencsére ismerjük azt a hagyományt magát, amely a kovácsmesterséget összefonta a mongol uralkodóház ősmondájával. Ez u. i. a kovácsok szerepével való kibővítése annak az ősrégi eredetmondának, amely a római farkasmondával tökéletesen megegyezik.³² Rašid-Eddin³³ változatában pl. így hangzik ez: „Azok a népek, amelyeket a régi időben mongoloknak neveztek, vagy kétezer évvel azelőtt elkezdtek a türk népekkel hadakozni. A mongolokat megölték és annyira kiirtották, hogy mindössze csak két férfi és két asszony maradt belőlük. Ezek elmenekültek, egy zord hegyektől és erdőktől körülzárt helyre sikerült nagy fáradsággal elvergődniök, egy nagyon keskeny úton. Ennek a hegységnek a közepén azonban egy igen kellemes, jó levegőjű síkság feküdt, amelyet Ergenekun-nak neveztek. Kun-nak az a jelentése, hogy hegyszoros, Ergenek pedig annyit tesz, hogy magas szikla. E két ember neve volt Neguz és Kian. Utódjaik ott maradtak és házasság útján annyira elsokasodtak, hogy törzsekre szakadtak szét, amelyek mind külön nevet kaptak. De mivel idővel ez a hegy és erdő körülzárt hely szűk lett ennek a számos lakosságának, megbeszélést folytattak egymással, hogy kiköltözzenek innen. El is értek egy helyre, ahol vasbánya volt. Olvasztották itt a vasat állandóan, összehordva egy rakásra. Az erdőből sok fát és szenet halmoztak össze, hetven ökröt és lovat pedig megöltek, lehúzták a bőrüket, fujtatókat készítve belőlük a kovácsoláshoz, s addig dobálták a fát és szenet a hegyhasadékba, amíg a szikla meg nem olvadt és nekik utat nem nyújtott.“ „Ezért volt Temudžin családjában szokásos még a

XIV. században is, hogy azon az éjjelen, amelyen a birka-év kezdődik, ez esemény emlékére az uralkodóház jelenlétében fujtatókat, szenet és olvasztókemencéket készítettek, vasat olvasztottak, ezt üllőre téve rudakká kovácsolták.³⁴ Abulgházi (ed. DESMAISONS II, 33) úgy beszéli el a dolgot, hogy a kiszabadulás ünnepén először maga a kán kovácsol, utána pedig az összes bégek.

Kérdezhetjük, hogy vajjon a nyugati türkök kovácsősei nem ugyanezen mitológiai elbeszélés révén nyerték-e el fent említett szerepüket. Hiszen az ő ősanyjuk is az anyafarkas volt, és vallásos életükben nagy szerepet játszott az a barlang, amelyben a farkas egykor őseikkel tanyázott. Az északi türkök kagánja birodalmának nagyjaival együtt évente elment áldozni ehhez a barlanghoz, amelyet Turfántól északra lokalizáltak; a nyugati türkök kagánja meg évente magas méltóságokat küldött e helyre ugyanezen okból.³⁵ És csakugyan van a türk farkasmondának egy kínai változata, amely a farkas-nemzetség barlangját közvetlenül összefűzi a kovácshagyománnyal: „Több nemzedék multán a türkök kijöttek a barlangból és a žoan-žoan alattvalói lettek. A Kinsan (Alta)-hegység déli oldalán telepedtek le, ahol vaseszközöket kovácsoltak a žoan-žoan számára.“ (JournAs. 1864. III, 327.) De még fontosabb ennél, hogy a kovács mint népének felszabadítója az irániak körében is előfordul, mégpedig ugyanezen mondatípus kötelékében. Ez a mítosz, amely a kitett gyermekről szól, akit egy állat nevel fel, s aki népét az idegen szolgaságból megszabadítja, ősrégi Iránban, ahol ismételten ennek a mintájára alakították a nagy államalapítók élettörténetének menetét.³⁶ Az egyik ilyen esetben, a Kāwī-dīnāsz-tia uralomra jutásának elbeszélésében Kāweh, a kovács úgy lép fel, mint az országot felszabadító Áfridhun segítője; Firdusi, Tabari, Al-Thaālibi stb. elbeszélései itt elveszett közös forráson nyugszanak.³⁷ Újabban JOHANNES HERTEL³⁸ bebizonyította, hogy ez a Kāwi-dinasztia az avesztai kornál későbbben keletkezett koholmány, amely az Achaemenida-dinasztia családfájának a mustrájára készült, azért, hogy a Szasszanidák őseinek a sorát visszafelé összekapcsolhassák ezekkel az ó-perzsa uralkodókkal. Így tehát tudatos ferdtítés és ferdtítő tudatlanság működtek ezen hagyomány keletkezésénél. De mégis volt benne eredeti népi hagyomány is, amelynek az volt a hivatása, hogy az új-perzsa birodalom etikus és politikai támasza lehessen az alattvalók gondolatvilágában. Ez az őshagyomány épen a Kāweh története, amely a *dirafš-i-Kāwiyān*, azaz a szent birodalmi zászló iránti kegyeletnek vallásos és jogi alapját nyújtotta. Ez a zászló t. i. e hagyományok szerint nem volt más, mint a kovács bőrköténye, amelyet lándzsahegyre tűzve a sárkánykirály elleni lázadás zászlójaként fel emelt, mint azt Firdusi olyan szépen megénekeli.³⁹ Amikor az

arabok ezt a szent ereklyét a qadisiyah-i csatában (Kr. u. 636—637.) elvették a perzsáktól, zsákmányolóját fejedelmileg megjutalmazták. Az állítólag 22 láb hosszú, arannyal és drágakövel sűrűn borított palládiumot darabokra tépdesve felosztották azután a többi zsákmánnyal együtt.⁴⁰

Mivel így a Kāwi-dinasztia tudákos konstrukció szüleménye volt csak, valószínű, hogy a zászlóhordó kovács, akinek alakja egyedül bizonyul eredetinek, tulajdonképpen maga volt a főhős, a szabadító, és csak a perzsa nagyhatalom kulturgőgje szorította a szerény kézművest másodrangú szerepre. Másfelől meg úgy látszik, hogy a *Kāweh* név, amely a perzsák felfogása szerint is az ősi kovácsé volt, az Avesztának régi néphitben gyökerező szóhasználatában is a kovács régi elnevezése volt, amint ezt HÜSING gyanította már.⁴¹ Az Avesztában u. i. *kāwi* Irán mondás uralkodóinak igen megbecsülő elnevezése. A szó maga H. LOMMEL⁴² szerint 'bölc's-et jelent, és csak lassanként lesz királyok melléknevévé; LOMMEL mérlegeli azt is, hogy vajjon nincsen-e kapcsolatban az uralkodók papi funkcióival. Természetesen nem a magasműveltség felvilágosodott korszakának bölcsességfogalmával van a *kāwi* szóban dolgunk, hanem az emberi fejlődés kezdetleges rétegéből származó fogalomkövülettel. A papi hivatással való összekötése ugyanebbe az irányba mutat vissza „a szentelt király“ fejlődési fokához, amelynek jellemzését J. FRAZER számtalan példával illusztrálta.⁴³ A primitívek szemében a népnek egyik legbölcsebb tanácsadója a kovács.⁴⁴ Hozzájárul ehhez a mester varázslótudásának megbecsülése és munkájának magas értékelése. Pl. Hephaistos περιφρων, πολύφρων jelzői kultuszának legregebbi állományába tartoznak.⁴⁵ „Okos arca van ennek az embernek, mint egy kovácsnak“, mondja a csukesok egy közmondása,⁴⁶ stb. Azonban legelsősorban annak köszönheti tekintélyét egész Euráziában és mindenütt máshol a kovács, hogy mesteriségét varázslásnak nézik. „Kovácsok és sámánok egy fészekből bujtak elő“, mondja a jakutok közmondása.⁴⁷ A varázslás pedig, amelyet a primitívek főnöke a közösség érdekében végzett, tekintélyének alapja volt mindenütt e műveltségi fokon.⁴⁸

Érdekes összefüggés lehetősége tűnik itt fel; de azt, hogy csak véletlen hasonlóság-e ez vagy pedig valódi rokonság, nyelvész-szakemberek vannak hivatva eldönteni. Az ázsiai hunok főuralkodója után rangban következő királynak a neve kínai átírásban *t'o-k'i*,⁴⁹ ami a kínai *hien*, azaz 'bölc's' szóval egyértelmű volt. *Bilgü*, azaz 'bölc's' a türk és ujjur kagánoknak szokásos címzései; Dzsingisz utódainak hivatalos jelzője meg *sečen*, vagyis 'bölc's'.⁵⁰ Vajjon ezen utóbbi, egymásközt kétségen kívül összetartozó kifejezések közös eredetűek-e az iráni *kāwi* névvel? És vajjon e hun, türk és mongol 'bölc's-királyok' is a kovácsmesterség politikai pályafutásával függe-

nek-e össze? Remélhetőleg hamarosan válaszolni tudnak e kérdésre a nyelvészek.

Visszatekintve, mindenesetre elmondhatjuk, hogy Iránban és Turánban egyaránt szorosan összefügg a királyság intézménye a kovácsmesterséggel. A két fejlődés közös gyökerű lehetett, hiszen az iranisták gyakran hangoztatják, hogy a védai hagyomány legrégebb alkotóelemei Perzsiának északkeleti szomszédjai felé mutatnak,⁵¹ azon területek felé, ahol a türk népek valószínűleg megismerték az ércek feldolgozását. Ennek a fejlődésnek idejét bizonyos mértékben meghatározzák a régészeti kutatás új eredményei,⁵² amelyekből mind tisztábban rajzolódik elénk, hogy miképpen indult meg a fémkorszak Szibériában Kr. e. a második évezredben. Ki kell emelni azt, hogy ez a fejlődés nem gyökerezhet a vadászó és állattenyésztő életformában, hanem más művelődési körből való kölcsönzésnek látszik. Annál figyelemreméltóbb, hogy milyen nagy befolyása volt a nomád királyság kialakulásában.

Láttuk már, hogy szakrális és közjogi természetű maradványokban még a történetileg jól ismert idők nagy államalkotásai keretében is tovább élt annak az emléke, hogy milyen nagy szerepe volt a kovácsnak a királyi méltóság megalapozásában. A perzsa birodalmi zászlóra és a türk-mongol kagánok őskultuszára gondolok. Azonban a *kovácskirály* elnevezésének műszavát is fellelhetjük a török népeknél, amely természetesen, úgy mint számtalan más rang és cím ezen a földön, idők folyamán elkopott és lefokozódott, olyan formán, mint pl. a *kündüh* cím, amely a kazároknál még a főuralkodót jelölte,⁵³ a mai mongoloknál meg már csak olyan őrmester-féle.⁵⁴ E műszó a török *tarqan* méltóságnév, amelyre nézve B. LAUFER a legtöbb elérhető adatot összeállította már.⁵⁵ Sajnos, a szó származása vitás. LAUFER ó-török származásának véli, míg PELLIOU⁵⁶ más hasonló „mongol” többesnévi (*tarqan—tarqat*, mint *tegin—tegit* stb.) szavakkal együtt az ázsiai avaroktól — akik szerinte mongolul beszéltek — származó jövevényszónak tartja a törököknél. Azonban az avarságnak (a kínai források *zoan-zoan-jának*) Magyarországra elvetődött részei GOMBOCZ ZOLTÁN szerint törökök voltak.⁵⁷ Mindenesetre, ha a *tarqan* szó mongol volna is, csak valami más mongol nyelvű néptől származhatnék, nem pedig Dzsingisz népétől, mivel az utóbbi körében csak aránylag újabb időben tűnik fel mint méltóságnév, amint ezt LAUFER kimutatta. Nem tartjuk véletlenségnek, hogy a kínai évkönyvekben említett számos hun méltóságviselő rangfokozatai között nem említik a *tarqan*-t. Viszont esetleg igen régi hagyomány is lehet, ha a jakutok (STRAHLENBERG szerint) *Deptzi tarchan tegin*-nek nevezik azon őskirályukat, aki őket a régi hazából kivezette. A történeti forrásokban csak a VII. század óta jelentkezik. Ebben az időben a türk birodalomban az *apa tarqan* és a

boila бага тарган fővezérek, és a kazároknál, dunai bolgároknál, Gandhara türk uralkodóinál, valamint más népeknél is még igen előkelő főember volt a *tarqan*; így hívták pl. Szarmarkand királyát vagy Fergana uralkodóját a VIII. században. A T'ang évkönyvek szerint a kirgizeknél a magas méltóságok hatodik rangosztályába osztották a *tarqan*-t; a későbbi időben a törökök körében már csak adót nem fizető kismemesek voltak a *tarqan*-ok. Az ujugurok közvetítésével eljutott ez a cím Tibetbe is; Oroszországban és Magyarországon pedig helynevek őrzik emlékét stb.⁵⁸ A mongoloknál az ezzel azonos *darchan*, illetőleg többesben *darchat* névvel már régen csak privilegizált nemzetségeket illetnek, amelyek közül legérdekesebb számunkra az Ordos-területen a Dzsingisz-kultusz szolgálatát végző *darchat*-ok rendje.⁵⁹ A kalmüköknél még több uralkodónak *Darchan noyon* volt a neve, és mint rangviselőt a *saissan* fölött sorolták fel a *darchan*-t.⁶⁰ Majdnem minden mongol törzs epikus költészetében is ott szerepel a *darchan* 'hős, vitéz, lovag' jelentésben.⁶¹ De míg a türk népeknél legelsősorban rangjelzés a *tarqan* — csak a kara-kirgizeknél ismerem 'kovács' jelentését NÉMETH GYULA szíves közléséből —, addig a mongol *darchan* általában használatos neve a kovácsnak is, meg a kovácsok égi patronusát is így hívják.⁶² LAUFER csak azért vonhatta kétségbe e kétféle jelentés összetartozását,⁶³ mert a most vizolt összefüggéseket nem ismerte.

Még jobban szemünk elé állítja a kovács kimagasló helyzetét a nomád társadalomban az a tény, hogy ez nemcsak a politikai és állami életben érvényesült, hanem ugyanolyan élesen rajzolódott be alakja e népek vallási világába is.

Nem szabad elfelejtenünk persze, hogy a kovács földi tekintélye is már a vallásos gondolkodásból fakadt. Nem valami magasrendű vallást kell ezen érteni, hanem azokat az animisztikus és mágikus nézeteket, amelyekből FRAZER olyan szépen levezette a királyság fejlődésének a varázslás művészetével való összefüggését.⁶⁴ Céltalan volna ezt a primitív népek ideológiájában olyan mélyen gyökerező jelenséget itt újra megtárgyalni, vagy részletesen elismételni azt, hogy e körben az ércfeldolgozás minden mozzanata rituálisan végrehajtott mágikus aktus, kezdve a bányászatra való elindulástól meg a faszénégetéstől egészen az olvasztás és kovácsolás minden részletéig, amelyeket áldozatok és más szertartások kísérek nyomon.⁶⁵ Mégis elsősorban a szerszámokhoz fűződik e mesterség mágikus jelentősége, az animisztikus gondolkodásnak megfelelően, mely szerint minden tárgyban másfajta lélek-erő lakozik. A szerszámok közül is a legrettegettebb a kalapács varázsereje.⁶⁶ „Így tehát a kovács varázshatalma abban áll, hogy szerszámainak varázserejét megfékezni vagy szabadjára eresztetni tudja.“ „A Ti kovácsműhelyetekben van a Ti erős varázslatok, a Ti fujtatótokban van a Ti csudálatos varázs-

latotok“ — énekli a burját samán,⁶⁷ amikor a kilenc égi kovácsot idézi. És mivel a vasnak csörgésétől és a fujtató sívításától még a szellemek is félnek — amint SHEROSHEWSKIJ a jakutoknál megfigyelte⁶⁸ —, a kovácsok működése belenyúlt a samánok mesterségébe is. E két hivatás viszonyára legjobban az az általános északázsiai szokás⁶⁹ vet világot, hogy a samánpalástot lehetőleg sok vascifrasággal aggatják tele. Egy illőképen elkészített samánköpenyre 30—40 font vasat raknak a jakutok ugyanezen megfigyelő szerint; általános hitük szerint ezek a vascifraságok nem rozsdásodnak meg, mivel lelkek lakoznak bennük. Csak olyan kovács készítheti ezeket, akinek ősei már legalább kilenc nemzedéken át folytatják ezt a mesterséget, mert csak ekkor van lelkük szerzőiké.⁷⁰ Kalapács, ráspoly, üllő házibálványokul is használatosak a darchatoknál és a kovács-tatároknál.⁷¹ „Egynémely furfangos kovács azután maga is megtehetett mindent, hogy a mestersége iránti féltő tiszteletet mindenféle nyilatkozattal és követeléssel még emelje.“⁷² Így emelkedett mindinkább társadalmi pozíciójuk. Kelet- és Közép-Afrikában, ahol a törzsfőnökök a varázsló tisztjét a maguk számára tartják fenn, előfordul, mint pl. a Fan-népnél,⁷³ hogy a kovácság varázshatalmát is kisajátítják a nép fejei. Itt tehát már csak a fejlődés nagyobb lendülete és mértéke hiányzik ahhoz az eredményhez, amelyet az imént Észak-Ázsiában követhettünk.

Említettem, hogy az a roppant átalakulás, amelyet a fémek felfedezése hozott az ember életébe, nemcsak az államalkotás terén, hanem a mitikus képzetekben is érvényre jut. Olyan népeknél is, melyek aránylag csak későn jutottak a fémkorszakba, nagy szerepet játszott az égi kovács, mint pl. Ilmarinen a finneknél, az égboltozat s az égitestek kovácsa s jótevője az emberiségnek. Érdekes e mellett, hogy a sokáig elhúzódott szibériai bronzkor technikai hagyománya hogyan megőrződött az északázsiai vallásos hagyományban: az Ég-anya a voguloknál leánya számára az aranybölcsőt sok hegyetörött feszítő vasból, tompult élű rossz szerszámból kovácsolja, melyeket e célra már rég felhalmozott.⁷⁴ A Baraba-steppe tatárjainak egy hősenekében hatvanhat, illetőleg hetvenhét baltából kovácsoltatja kardját a hős.⁷⁵ A bronzkori ú. n. depot-leletek felhalmozott ócska szerszámai élnek még itt a vallásos emlékezetben.

Eleinte magának a főistennek, az Ég-atyának tulajdonították a kovácsságot, a mennyben. De a vallási fejlődés általában arrafelé haladt, hogy az ég természeti erőinek ezen megismerésével elszakadt az emberi lélettől, és jóakarata mellett sem avatkozott a földiek ügyes-bajos dolgaiba, hanem a világ kormányzása e passzív égi hatalom aktív tükörképére, a „világügyelő férfi“-ra, az Ég-isten fiára hárult. — Így a kovácsmesterség feltalálását is ennek a demiurgosznak tulajdonították. Azután

még tovább differenciálódik az eurázsiai Olympos világa, és egy külön kovácsistenség alakul ki vagy pedig genrealakká süllyed le az Ég-anya kovácsa, néha hétre, kilencre, hetvenre vagy kilencvenre sokszorosodva. E különböző fejlődési fokok többnyire megmaradnak egymás mellett. Így a Rigvédában egyszer saját kezével készíti Indra a villámot, máskor megint Tvaštart nevezik készítőjének.⁷⁶ Az obi-ugoroknál is egyszer maga az Ég-anya kovácsol, máskor egy kovácsbűs vagy két, esetleg hét égi kovács.⁷⁷ Úgy látszik, hogy a jéniszeiek kovácsistene, Alba, aki a jó elvének képviselője a gonosz alvilági istennővel szemben, tulajdonképpen maga az Ég-isten.⁷⁸ ŠAŠKOV⁷⁹ szerint a kilenc „déli nyugati fejedelem“, Esege Malan főisten fiai, máskor mint a „fehér kovács“ gyermekei szerepelnek; utóbbi tehát megint a legfelsőbb lény maga. A chudinszki burjátoknál Zaján Sagan Bochomuj, az ég fia, e mesterség védője.⁸⁰ Sokszor nem világos a kovácsisten helyzete az istenek hierarchiájában, mint pl. Transzbajkália területén, ahol Tarchan vagy Temerše a neve, vagy pedig a jakutok Kytajbaksa-ja esetében.⁸¹ Még csak azt kell kiemelni, hogy milyen gazdagon virágzott a kovácskultusz a burjátoknál.⁸² Božintoj-on, az égi kovácsnál kívül ennek kilenc fia mint a szerszámok és kovácsszertartások szellemei szerepelnek: ezek a kovácsnemzetségek ősapái. Az Észak-Ázsiában mindenütt meglévő dualisztikus felfogás a kovácsokat és védőszellemeiket különben fehérekre: jókra meg feketékre: rosszakra osztja.

A török, mongol, ugor és a többi északázsiai nép mitológiájában és epikájában a regebeli hős fegyvereit, valamint az emberek szerszámait az égi kovácsok készítik és eresztik le az égből.⁸³ Ez az állandó motívum érdekes perspektívát nyit visszafelé a kovácskirályság fejlődésébe. Ugyanis ilyen égből leeresztett szerszámok szerepelnek a Herodotosnál (VI. 5.) maradt szkita eredetmondában is. És így világos, hogy a szkítáknak is hinni kellett az égi kovácsban, aki e szerszámokat elkészítette; hogy maga az Ég-anya vagy külön kovácsisten volt-e ez, nem tudhatjuk. Mégpedig ezek az aranyszerszámok — úgy gondolom, eredetileg nem eke és járom, hanem fegyverek voltak ezek⁸⁴ — a királyság vallásos legitimációját szolgáltatták. Mert tüzesen estek le az égből, és Targitaos őskirály két idősebb fia nem bírta a tüzes fémet megfogni, hanem csak a legkisebb állta meg ezt az istenítéletet⁸⁵ — világosan a főistenségnek, Hestia-Tabiti-nek (Herod. IV. 59.) ítéletét — és nyerte el ezáltal a királyságot. Ezt a szent aranyat szigorúan őrizték a királyok és évente nagy áldozatokkal tisztelték. Ezeknek a királyoknak a neve, *paradata*, épen papi minőségüket jelenti.⁸⁶ Ennek a szkita intézménynek és vallástörténeti, szociológiai megalapozásának meglepő ismétlődésére találunk a mongolok tűzkultuszában, melyben egyúttal török elemek is kiütköznek. Elég itt N. POPPE⁸⁷ fejte-

getéseit rövidesen összegeznünk a mongol tűzisten, *odqan yalaqan* nevérol. E név első fele: *Od + qan* törökül 'tűzherceg'-et jelent, és ugyanezt jelenti a második fele: *yalü + qan* mongolul. Azonban a közönséges nyelvhasználatban *odqan* annyi mint 'a legifjabb fiú', ugyanúgy mint ahogy a régebbi mongol nyelvben *odčigin*, vagyis törökül *od + tigin* 'tűzfejedelem' volt a legifjabb fiú neve, aki atyja és fivére távollétében a tűzhely mellett ülve őrizte a házat és örökölte ezt az atya halála után. Azt is tudjuk, hogy Dzsingisz kán utódai között olyanformán voltak országaik felosztva, hogy a legidősebb a legmesszebb fekvő vidékeket, a legifjabb pedig az atyai jurtát kapta. Mindezekből az látszik, hogy a legifjabb fiú a házi tűzhely papja lehetett. De a szkita királyfiak háromsága, ami egyúttal a szkita nép három részre osztásának mitikus megokolása is volt, a mongoloknál is visszatér mondai ősanjuknak, Alan-Goa-nak csodálatos módon született három fiában.⁸⁸ Ez a különös társadalmi berendezés a Sien-pi⁸⁹ népénél is előfordul, míg a türk népeknél kiszorította már az exogámia berendezésével járó kettéosztás.⁹⁰ Nemcsak a szkítáknál, hanem a többi indogermánoknál is mély gyökerű a háromfelé osztás,⁹¹ és ami a fontos, éppen a legifjabb fiú előjogaival kapcsolatban,⁹² úgy mint ez a mesében még ma is él. Mutatja ezen egyezések közös származását szkítáknál és mongoloknál, hogy a tűzhely tisztületének ugyanolyan formájával vannak összekötve; a tűzkultusz említett török kölesönszavai a mongoloknál bizonyítják, hogy e rendszerben valamikor a törököknek is részük volt.⁹³ Fel kell még említeni azt is, hogy a burjátok kovácsünnepein olyan tűz-ordál szerepelt, mint a szkítáknál láttuk; egy idős ember, aki az égi kovácsot személyesítette meg, vasdarabot kovácsolt izzóvá és mezítelen kezével simította végig, eksztázisában.⁹⁴

E szkita és török-mongol összefüggések korhatárát megjelöli a szkítáknak Kr. e. a VIII. században való eltávozása Belső-Ázsiából; ennél az időnél régebbiek tehát e közös vonások. Az államvallásnak az égből leesett szent szerszámokra való összpontosítása, amelyet a szkítáknál láttunk, utolsó mérföldköve lehetett Euráziában annak az útnak, amely a kovácskirályság intézményébe torkollott. Természetesen nagyon tévedne az, aki a régi törökök monarchiájának alapját egyedül az irániakkal közös kovácskirályság kifejlődésének vonalán keresné. Mert az uralkodói hatalom e népeknél elsősorban abból a határtalanul erős felülrétegződési törekvésből született, amely a mostoha klímájú steppevilágnak a megélhetésért folytatott rettenetes harcában fejlődött ki.

Újabb időben az északázsiai állatstílus származásának művészettörténeti problémája olyan iráni és török-mongol összefüggések perspektíváját nyitotta meg, amelyeknek most jogi és szakrális tükröződését követhettük nyomon. T. i. ha

iráni forrásból ismerhették meg a lovas pásztorok a fémművességet, akkor a vallási és politikai összefüggések, amelyeket a kovács helyzetével kapcsolatban most láthattunk, természetesen műtörténetileg, műformák és stílus tekintetében is érvényesülhetnek. De aki ma divatos módon e tényállásból a türköknek és mongoloknak az irániaktól való teljes függését akarná következtetésül levonni, tévedne. Mert a nomádok művelődési morfológiájának kidolgozásából az látszik mindenütt, hogy irániak és turániak között mindig kétféle viszony jut érvényre. Először egy közös ősréteg, azután az iráni magasműveltség korszakából való hatások. Ez esetben is így van. Mert a szent szerszámok már a kőkorszakban is királyi szimbolumok voltak. Csattanós bizonyítéka ennek az a LAUFER által közölt tény, hogy a kínai császárok uralkodói jelvénye a Čou-korszakban egy nefrit(jade)-kalapács.⁹⁵ Ennek az ősrégi maradványnak jelentőségét a most feltárt kapcsolatok mutatják csak teljes nagyságában.

J e g y z e t e k.

- ¹ Histoire générale de la Chine, ou annales de cet empire, traduites du Tong-kien-kang-mou par le feu père I.-A.-M. DE MOYRIAC DE MAILLA etc. 1778. V, 384 k. STANISLAS JULIEN fordítása: JournAs. 6. série. 1864. III, 329 e helyen kissé zavaros; még uo. 327, 349 k. ² Menandros, Exc. de leg. p. 194. v. 15. sqq., ed. DE BOOR. Theophylaktos Sim. III. 6. leírása a türkök fényűzéséről is figyelmet érdemel. Vö. még annak az arany övdisznek a leírását is, melyet az egyik türk kagán a kínai császárnak küldött. (E. CHAVANNES, Documents sur les Tou-Kiue occidentaux. 1903. 53. l.) ³ GARMA SANDSCHEJEW: Anthropos 1928. XXIII, 541 kk. ⁴ BERGMANN, Nomadische Streifereien unter den Kalmüken i. d. J. 1802. und 1803., 1804. II, 170. ⁵ SHIEROSHEVSKIJ—SUMNER: Journ. Royal Anthropol. Inst. 1901. XXXI, 104. ⁶ SANDSCHEJEW, a. a. O., 540 kk. ⁷ RADLOFF, Aus Sibirien 1884. I², 186 kk. ⁸ Ostasiat. Zeitschr. 1919—1920. VIII, 296 kk. ⁹ L. BECK, Die Geschichte des Eisens in techn. u. kulturgesch. Beziehung Bd. I., RITTER, Erdkunde V, 1021 nyomán. ¹⁰ B. GUTMANN: Zeitschr. f. Ethn. 1912. XLIV, 83.
- ¹¹ Uo. 82. ¹² Vö. ehhez P. W. SCHMIDT—W. KOPPERS, Völker und Kulturen. 1924. I, 624. Ha az avar kagán a türköket szolgáinak nevezi, ez általánosabb háttérű: a nomád uralkodófogalom lényeges vonása, hogy minden alattvaló a dinasztia személyes tulajdona. ¹³ B. GUTMANN i. h. 89 k. ¹⁴ Ekkor a türgis törzsből. ¹⁵ Jäk'üt I, 839, 1—18, MARQUART: Ostasiat. Zeitschr. 1919—1920. VIII, 290 k. fordításában. ¹⁶ Már THOMSEN (Zeitschr. d. D. Morgenl. Ges. 1924: 123) észrevette, hogy a türkök lázadásának oka az avarok ellen egyáltalában nem az volt, hogy az avar kagán nem akarta uralkodójuknak feleségül adni a leányát. Itt is egy mondai motívum formálódereje játszik közre; vö. HÜSING, Beiträge zur Kyrossage (Verb. u. verm. S.—A. aus der Orient. Lit.-Ztg. 1903—1906.) VI. és 11. l. ¹⁷ Vö. E. CASSIRER, Sprache und Mythos. (Studien d. Bibl. Warburg Nr. VI. 1925.) ¹⁸ I és II E¹, THOMSEN fordításában (Zeitschr. d. D. Morgenl. Ges. 1924: 144 k.). ¹⁹ I és II E 11—13, THOMSEN fordításában (i. h. 146 k.). — Tizenhét fia van azonban Káwehnak is, a kovácsnak, aki népét a sárkánykirály rémuralmától megszabadította (Firdusi I. köt. 45. l. RÜCKER ford., stb.); ez az egyezés az alább tárgyalandó egyéb összefüggések miatt figyelemre méltó. Az orchoi feliratok elbeszélésének folytatása a türk seregek hetven, majd hétszáz főre való felszaporodásáról szintén mitikus számok beleszővése. ²⁰ Vö. CASSIRER találó fejtegetéseit i. m. 37 kk.

²¹ Ennek idézetét csupán D'OHSSON, Hist. des Mongols. 1834. I, 36, Note 2 révén ismerem; uo. a többi források is felsorolva. ²² Georgios Pachymeres I, 347 ed. Bonn.

²³ KRAUSE: Ostasiat. Zeitschr. 1919—1920. VIII, 251. FR. RISCH, Johann de Plano Carpini. 1930. 108. l. ²⁴ Vö. D'OHSSON i. m. 36, Note 2, aki a Temudžin nevéhez fűzött kínai magyarázatokat is elősorolja. ²⁵ G. TIMKOWSKI, Reise nach China durch die Mongolei i. d. J. 1820. u. 1821. 1825. I, 159. ²⁶ Uo. 180 k. ²⁷ Uo. 189.

²⁸ Deux traversées de la Mongolie, 1847—1859. Notes de voyage, trad. du Russe (Extr. du Bull. de géogr. hist. et descr. 1894.) 74: „Nous pénétrons bientôt dans un système de montagnes, dont le Darkhan est le noeud principal... Sur le plateau, on aperçoit un assez grand nombre de blocs rocheux en forme d'enclumes: c'est de là sans doute que cette montagne a reçu son nom de 'Forge de Djingis khan'...“ „Nos Mongols n'ont point vu d'un bon oeil notre ascension du Darkhan; ils redoutent la colère des esprits de la montagne et s'efforcent de nous faire partager leur craintes. Ils nous montrent au pied de la montagne l'obò, où l'on apporte d'ordinaire les victimes offertes à ces esprits. Nous remarquons en outre, sur la cime du dernier rocher, deux tsa-tsa (petits cônes d'argile regardés comme des images symboliques) entourés de pierres.“ ²⁹ J. N. POTANIN, Jerke, az Eg fiának kultusza Észak-Ázsiában [oroszul]. Tomszk, 1916. 25—6. l. L. még HOWORTH, History of the Mongols 1866. I, 704 (a Darkhan-hegyre vonatkozó mondákhöz hasonló hagyományok a Bajkál-tó Olchon nevű szigetének egy hegyéről. A Džingisz kultuszának szolgálatában álló *darchat*-ról l. alább. ³⁰ A mongolok titkos történetében = E. HAENISCH, Unters. über das Yüan-Chi'ao pi-shi (Abh. Sächs. Akad., ph.-h. Kl. 41. Nr. 4. 1931.) 30. Hist. gén. de la Chine stb. 1779. IX, 8. D'OHSSON i. h.

³¹ POTANIN i. h.; SANDSCHEJEW: Anthropos 1928. XXIII, 540 szerint *Temurdži Chara Darchan a Bulut* ('Acél')-nemzetség őse. Ebben a névben a kovács neve törökül (*temurdži*) és mongolul (*darchan*) is ki van téve, amely eljárás az *Odqan yalaqan* alább tárgyalandó esetében is megvan. Ez régi összefüggésekre mutathat a két népcsoport között. ³² A nőstényfarkas-ősanya eredeti szerepét persze lehetőleg elhallgatják. Elbenagiti mégis megemlíti, hogy „néhány mongol állítása szerint Neguz és Kian asszonyok voltak, akikkel ebben a hegyzorosban egy farkas... gyermeket nemzett. Ez az elbeszélés azonban butaság.“ Abulghâzi (ed. DESMAISONS II, 30 kk.) *Burte Cina* ('Kék Farkas')-ból mongol. uralkodót csinál, aki népét a barlangból kivette. A római farkasmonda totemisztikus hátteréről l. most ALTHEIM fontos fejtegetéseit: Röm. Religionsgeschichte 1932. II, 77 kk. ³³ Fordítása FR. v. ERDMANN, Vollständige Übersicht der ältesten türkischen, tatarischen und mongolischen Völkerstämme, nach Raschid-ud-din's Vorgänge bearb. 1841. 74 kk. Elbenagiti és Mirkhond idevágó helyeit l. ERDMANN, Temudschin der Unerschütterliche. 1862. 512 kk. Vö. még ERDMANN előbb idézett munkájában (Vollst. Übers. 79) e mondának népi hagyományát az Urjangkut törzsénél, akiktől Rašid hallotta. ³⁴ ERDMANN, Temudschin der Unerschütterliche 515 Rašid nyomán; vö. D'OHSSON i. m. I, 22. *Argünü-qon* eredetileg 'vas-' vagy 'rézhegy'-et jelenthetett; az első szó ugor, kaukázusi stb. jelentésváltozatait összeállította MUNKÁCSI: Ethnographia V, 8 (Nr. 3.). A tomlós fűjtató ('Schlauchblasebalg') műveltségtörténeti szempontból nagyjelentőségű felfedezésének helye W. SCHMIDT—W. KOPPERS, Völker und Kulturen. 1924. I, 621 szerint (akik W. FOY: Ethnologica 1909. I. fejtegetéseire támaszkodnak), „in Vorder- oder eher vielleicht noch im angrenzenden Innerasien“ lehetett. ³⁵ CHAVANNES, Documents sur les Tou-kiue occidentaux. 1903. 15. Vö. P. PELLIOU: T'oung Pao 1929. XXVI, 214 és uo. 2. jegyzet. Ez a barlangmotívum egyébként is gyakran előfordul az északázsiai mitológiában. Teljesen megfelel pl. a fenti változat barlangjának a Kiong népének eredetmondájában (Hist. gén. de la Chine stb. 1777. IV, 205 k.) található leírás, valamint a magyar eredetmonda „Maeotis“-a Anonymusnál (c. 3.). A perzsa *Vara* is, az az üreges hegy, ahová Yama rejtőzik (vö. LOMMEL, Die Yäst's des Awesta. 1927. 199 kk. és II. JUNKER: Vortr. d. Bibl. Warburg 2. 1921—1923. 126, 155, 6.), bizonyára ennek felel meg. Természetesen a vallás

köréből az epikába és a mesébe is eljutott e barlang. L. pl. RADLOFF, Proben aus der Volksliteratur 1885. V, 82 kk. (kirgizek); SCHIEFNER, Heldensagen der minusschnen Tataren. 1859. 340; CASTRÉN, Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker. 1857. 194 k.; HÜSING, Beitr. z. Kyrossage 95, 135 k. (perzsa népmese); Kalevala X. 423. kk., stb. ³⁶ Tájékozást nyújt erről pl. NÖLDEKE, Grundriss d. iran. Philol. II, 132 k. ³⁷ RÜCKERT, Firdosi's Königsbuch (Schachnāme). 1890. I, 33 kk. Histoire des rois des Perses par Aboû Mansour Abd Al-Malik Ibn Mohammad Ibn Ismâ'il. Texte arabe publié et trad. par H. ZOTENBERG. 1900. 30 kk. — HÜSING, Beitr. z. Kyrossage 140 azt mondja, hogy Kyros 'kitanult kovács' volt. Ha valóban eredeti forráson alapszik ez az állítás (aminek hirtelen nem tudtam már utánanézni), roppant fontos problémánkra nézve. ³⁸ JOH. HERTEL, Achaemeniden und Kayaniden, ein Beitrag zur Gesch. Irans: Indo-iranische Quellen u. Forschungen 1924. Heft 5. ³⁹ RÜCKERT fordításában I, 47 k. ⁴⁰ A kawiyanizászló leírását összeállította NÖLDEKE, Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sassaniden, a. d. arab. Chronik d. Tabari übers. stb. 1879. 278, 1. jegyzet. L. még MOHL jegyzetét RÜCKERT i. m. I, 66, 269. jegyzet. LOMMEL figyelmeztet rá (levélben), hogy már az Avesztában is történik utalás e zászlóra: Yäšt 10, 14 (193. l. LOMMEL ford.). — F. JUSTI, Iranisches Namenbuch. 1895. 160 szerint a Persis királyainak arsakida fennhatóság alatt vert pénzein látható zászló épen a Kāweh bőrkötény-zászlaja.

⁴¹ Beiträge z. Kyrossage 57. ⁴² LOMMEL, Die Yäšt's des Awesta. 1927. 171. NÉMETH GYULA figyelmeztet W. BRANDENSTEIN fejtegetéseire: Wiener Zeitschr. f. die Kunde des Morgenlandes 1929. XXXVI, 265. ⁴³ L. még FRAZER, Lectures on the Early History of the Kingship. 1905. 29 kk. ⁴⁴ Jellemző példákat nyújt B. GUTMANN: Zeitschr. f. Ethnologie 1912. XLIV, 86 k. ⁴⁵ O. GRUPPE, Griechische Mythologie und Religionsgeschichte. 1906. 1308, 6. jegyzet. ⁴⁶ D. A. KLEMENTZ és M. N. CHANGALOV, Közös vadászatok az északi burjátoknál [oroszul]: Materialy po etnografii Rossii 1910. I, 142. ⁴⁷ SHIEROSHEVSKIJ—SUMNER: Journ. Royal Anthropol. Inst. 1911. XXXI, 104. ⁴⁸ FRAZER, Lectures 89 kk. stb. ⁴⁹ Igy olvassa a hun elnevezés kínai átírását DE GROOT, Die Hunnen der vorchristlichen Zeit (Chinesische Urkunden z. Gesch. Asiens). 1925. I, 55. ⁵⁰ LIGETI LAJOS szíves közlése.

⁵¹ Pl. NÖLDEKE, Grundriss der iran. Philologie II, 131 k.; HERTEL i. m. 10, 50 k., 55 stb. ⁵² Az irodalmat összeállította G. v. MEHRHART, Die Bronzezeit am Jenissei. 1926. 11 kk.; A. M. TALLGREN, Eurasia Septentrionalis Antiqua 1926. II, 186 kk., 221 kk., majd uo. 1931. VI, 181 kk.; végül EBERT, Realexikon d. Vorgeschichte XII, 70 kk. ⁵³ PAIS DEZSŐ, A gyula és a kündüh: MNy. XXVII, 170 kk. ⁵⁴ TIMKOWSKI, Reise III, 314; L'archimandrite PALLADIUS, Deux traversées 23, 3. jegyzet stb. ⁵⁵ B. LAUFER, Irano-Sinica, Chinese contributions to the history of civilisation in ancient Iran. 1919. 592 kk. Attekintését ki kell egészíteni a magyar irodalommal, amelyet GOMBOCZ ZOLTÁN állított össze: MNy. XI, 437; l. továbbá még néhány, LAUFERNél nem található adatot NÉMETH GYULA, A honf. magyarság kialakulása 256 kk. ⁵⁶ T'oung Pao 1921: 323 kk., 1929: 250 k. L. még PAIS megjegyzését (Kőrösi-Csoma Archivum II, 365), melyben a qagan, tarkan, qapqan stb. méltóságnevek szóképzésének rendszeresen visszatérő sajátosságait emeli ki. ⁵⁷ A magyarországi avarok természetiségéről írott dolgozatom hamarosan sajtó alá kerül. ⁵⁸ A nyugati türkök tarchan-jairól l. Menandros, Exc. de leg. p. 195. v. 13. sqq., ed. DE BOOR. Továbbá CHAVANNES, Documents sur les Tou-kiue occidentaux. 1903. 37, 43, 46, 54, 64, 79, 164, 3. jegyzet. Uo. 149 és 295 a ferganai királyról. NAGY GEZA cikkében (Ethnographia XVIII, 334 kk.) túlságosan merész kombinációk között akad még mindig hasznosítható megfigyelés. ⁵⁹ Vö. POTANIN—LÜDTRE: Archiv f. Religionswissenschaft 1927. XXV, 92 k. Érdekes, amit Rašid közöl a mongol tarchan-okról; sajnos, csak ERDMANN fordítását ismerem (Vollständige Übersicht 109 k.). Azt mondja többek közt, hogy a gelengut törzséhez tartozók 'neve és zászlaja (Volksfahne) tarchan volt', mert Dzingisz tarchanokká emelte

őket. Milyen volt vajjon ez a zászló? Az őskovács bőrkötényéhez vajjon van-e köze? ⁶⁰ P. S. PALLAS, Sammlungen histor. Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften. 1776. I, 94 k., 192, 197 kk.

⁶¹ SANDSCHEJEW i. h. 538. ⁶² Uo.; l. még alább. ⁶³ E. BLOCHET, Djami—El-Tévarikh II, 58 ellenében. ⁶⁴ FRAZER, The Magic Art and the Evolution of the Kings. 1911. I—II. (Golden Bough pt. I.) ⁶⁵ R. P. WYCKAERT: Anthropos 1914. IX, 371 kk. (Kovácsok a Tanganika vidékén.) ⁶⁶ B. GUTMANN: Zeitschr. f. Ethnol. 1912. XLIV, 83 a dzaggatörzseknel figyelhette ezt meg, ahol e mesterség még csak néhány évtized óta honosodott meg. De nem volt másként a régi germánoknál és keltáknál, görögöknél és rómaiaknál sem (l. O. SCHRADER, Reallexikon d. indogerm. Altertumskunde. 1901. 728). ⁶⁷ SANDSCHEJEW i. h. 559. ⁶⁸ Journ. Anthrop. Inst. of Great Britain and Ireland 1901. XXXI, 104. ⁶⁹ PALLAS, Reise durch verschiedene Provinzen d. russischen Reichs. 1776. IV, 75, 176, 222, 345 (Taf. V.) a szamojédeknel, chorincoknál, kamasincoknál, tunguzoknál figyelte meg ezt, MUNKÁCSI B., VogNépkGyűjt. II, 2: 373 az obi-ugoroknál, stb. További adatok: HIEKISCH, Die Tungusen. 1882. 102; POTANIN, Očerki sjevoro-zapadnoj Mongolii IV, 98, 120 (vasdarabok burját házibálványokon burjátoknál), 125 (őskori samánok vaseszközei mint kultusztárgyak alar-burjátok áldozóhelyein), 683 kk.; B. LAUFER, Chinese Clay Figures 197 k. (pán-célos samánszobrocskák idevágó szerepe a kínai sírszobrocskákánál) stb., stb. Nem térhetünk ki itt arra, hogy a kovács alakja a vallási képzetekből hogyan öröklődik a mesére. Néhány példa erre ANTTI ARNE-nél található: FFCom. 1900. III, Nr. 1060 k.; l. ezekhez BERZE-NAGY J. magyar analógiáit: Ethnographia XXIV, 155, valamint MUNKÁCSI B. cikkét: Ethnographia VII, 495—6. ⁷⁰ SHIEROSHEVSKIJ i. h. POTANIN szerint (Jerke, az Ég fiának kultusza Északázsiaián [oroszul]. Tomsk, 1916. 25. l.) egy mongol hagyományban a samánok őse, aki egyúttal a kovácsmesterség megalapítója is volt, a *Tarchan* nevet viselte. Transzbajkáliában *Tarchan-bő*, azaz 'kovács-samán' uyanennek a mitológiai alaknak a neve.

⁷¹ POTANIN, Očerki stb. IV, 120—1. ⁷² B. GUTMANN i. h. 81 kk. ⁷³ FRAZER, Lectures 117; O. LENZ, Skizzen aus Westafrika. 1878. 87 nyomán. ⁷⁴ MUNKÁCSI B. i. m. III, 44. ⁷⁵ RADLOFF, Proben aus der Volksliteratur der türkischen Stämme Südsibiriens. 1872. IV, 59. ⁷⁶ Az idézetek összeállítva L. BECK, Geschichte des Eisens I, 208. ⁷⁷ MUNKÁCSI B. i. h. és i. m. I, 183, II, 2: 23, III, 13. Az égi kovácsokat még igen gyakran találhatjuk említve északázsiai mondákban: P. b. J. CURTIN, A Journey in Southern Siberia. 1909. 157, 189, 198, 228, 240, 244, 267—8, 294 (a burjátoknál); POTANIN, Očerki stb. IV, 184 stb. ⁷⁸ H. FINDEISEN, Reisen und Forschungen in Nordsibirien. 1829. 36 kk. adataival nem lehet sokra jutni. ⁷⁹ S. ŠAŠKOW, Samanizmus Szibériában [oroszul]: Zapiski Imp. Russk. Geogr. Obsčestva 1864. II, 45 k. ⁸⁰ AGAPITOV és CHANGALOV, Samanizmus az irkucki kormányzóság burjátjainál [oroszul]: Izvestija Vostočno-Sib. Otd. Imp. Russk. Geogr. Obsč. 1883. XIV, 8.

⁸¹ POTANIN, Jerke 25—6. RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ szíves közlése nyomán felhasználhatom egy jakut eredetmonda fontos adatát (RADLOFF, Die jakutische Sprache 66), amelyben „az akkori nép uralkodója *Tygyyn*, *Darchan* fia” van említve. ⁸² Az idézett műveken kívül l. még: p. b. M. N. CHANGALOV, Új adalékok a burját samanizmushoz [oroszul]: Zapiski Vostočnogo-Sibirskago Otdjela Imp. Russk. Geogr. Obsč. po etnografii 1890. II, 1: 4; POTANIN, Očerki stb. IV, 126 (*Darchan noyon*, természeti erők istenszelleme), 127 (*Tarchan durisk*, hasonló mitikus személy, aki kovács volt valamikor), 113 (*Chatu bulut*, aki *Char-šilun*-nal együtt az acél és kovakő istenszelleme és két leánybábúlvány szülője) stb. ⁸³ Néhány példa: RADLOFF, Proben, passim; I. J. SCHMIDT, Die Taten Bogda Gesser Chan's. 1839. 5; MÉSZÁROS Gy., A csuvas ősvallás emlékei 66 (a sarló lebecsátása az égből); Kalevala 36. ru. 237. kk., 48. ru. 210. kk. sorok; SANDSCHEJEW i. h. 540 (szerszámok) stb. Az égből való lebecsátásról, mint a föld teremtesének s az emberi javak elnyerésének módjáról MUNKÁCSI B. értekezett: Ethnographia IV, 53 k. Sajnos

nem nézhettem meg egy munkát, amely esetleg jelentős lehet e szempontból: P. SAINTYVES, Talismans et reliques tombés du ciel: Revue d'Ethnographie et de Sociologie 1910. ⁸⁴ Mint Herodotos IV. 10. ⁸⁵ Vö. LOMMEL, Die Yašt's des Awesta 170. Említésre méltó az a jakut hagyomány, hogy a tüzet Ürü—Ajj—Toyon isten legkisebb fia ajándékozta az embereknek (N. DYRENKOVA, Ptica v kosmogonieskih predstavlenijach tureckih plemen Sibiri 124. ⁸⁶ Uo. és 172. ⁸⁷ N. POPPE, Survivances du culte du feu dans la langue mongole: Asia Maior 1925. II, 132 és Comptes-rendus de l'Académie des Sc. de Russie 1925. Az utalást e fontos dolgozatokra, úgy mint sok más értékes segítséget, R. NAGY LÁSZLÓ barátságának köszönhetem. ⁸⁸ Sanang Sečen írja ezt (L. J. SCHMIDT, Gesch. d. Ostmongolen und ihres Fürstenhauses. 1829. 59). A monda maga ahhoz a típushoz tartozik, amelynek nagy összefüggéseit W. KOPPERS rekonstruálta: Wiener Beiträge z. Kulturgesch. u. Linguistik. 1930. I, 359. ⁸⁹ Hist. générale de la Chine stb. III, 478 (Kr. u. a II. század közepére vonatkozó adat): „(Tan-še-hoai, a sien-pi uralkodója) három nagy hordára osztotta fel birodalmát, amelyeket 'keleti', 'középső' és 'nyugati' hordának nevezett el.“ Vö. erről PARKER, A thousand Years of the Tartars². 1924. 94. (Másik ilyen eset említése ugyane népnél: Hist. gén. de la Chine IV, 203.) E három hordanévvvel egyezik a guzok három csoportjának neve Mas'udinál (Murüg I, 212, MARQUART, Streifzüge 339 ford.); vö. a kirgiz hordák illetően elnevezéseit is. A tunguzok három felé osztásának látszólag csak gazdasági okai vannak (vö. SHIROKOGOROFF, The Social Organisation of the Northern Tungus. 1929. 54 kk., 109). ⁹⁰ De vö. az előbbi jegyzet adatait és a karluk három 'család'-ját (FR. HIRTH, Nachworte z. Inschrift d. Tonjukuk 44). Olyan törzsneveket, mint „három nyíl“, „három Oguz“ stb. azért nem szabad idevonni, mert számos más számnév mutatja, hogy más gyökérből való is lehet a névadásuk. (Vö. NÉMETH Gy. i. h.) A kettős sz t á s r ó l hamarosan részletesen írok.

⁹¹ Hellen három fia vagy Mannus három fia ismeretesek. A három testvér motívumot az aria mondában és népmesében G. HÜSING, Beitr. z. Kyrosage követte nyomon, sajnos, szigorú módszeresség nélkül. ⁹² KERÉNYI KÁROLY figyelmeztet FRAZER Apollodoros-kiadásának (1924. 4, 3. jegyzet, ad c. I, 4) fontos megjegyzésére: „Vö. Hesiod. Theog. 132 kk., aki megegyezik (Apollodoros-szal) abban, hogy Kronost a legifjabb fiúnak írja le. Mivel Zeus, aki apját, Kronost az égi trónon követte, szintén a legifjabb volt a családban (Hesiod. Theog. 453 kk.), azt kell vélnünk, hogy a régi görögök-nél vagy ezek elődeinél az örökségi jog egykor az ultimogenitura, vagyis a legifjabb trónöröklési jogának jegyében volt szabályozva, amiről lásd Folk-lore in the Old Testament c. művemet, I, 429 kk. Arcadia félreeső hegyvidékének zugaiban, ahol ősi szokások és hagyományok sokáig fennmaradtak, ez a jogszokás is tovább élt, mint egyebütt. Lycaon királyról mondják (Apollodoros III. 8: 1), hogy legifjabb fia követte az uralmon.“ L. még Firdúsi V. 45. kk. v. = I 35 RÜCKERT-nél (Feridun három fivér közt a legifjabb) stb. ⁹³ POPPE i. h. említi, hogy az *otqan* megjelölés az Altai tatárjainál *otqon* formában otthonos. — SZENDREY ZSIGMOND figyelmeztet egy magyar népmondára, amely a tűz keletkezéséről szól, s amelyet Ethnographia XXXIV—XXXV, 45 épen ő közölt. Ebben is három versengő fiú között a legkisebb győz! ECKHART FERENC pedig közli velem, hogy egy Werbőczinél kodifikált régi magyar jogszokás teljesen megfelel a legifjabb fiú azon előjogainak, melyeket fent a mongoloknál láttunk. ⁹⁴ SANDSCHEJEV i. h. 550 kk.; vö. uo. 967 kk. a burját tűzkultuszról. ⁹⁵ B. LAUFER, Jade 103, 81—82, 88 kk. Ad ⁹⁶ Utólag jegyezhetem fel még R. HARTMANN Erge-neqon c. cikkét: Festschr. für Georg Jacob z. 70. Geburtst. 1932. 68 kk. Újat nem tanultam tőle.

ALFÖLDI ANDRÁS.

Az -ész képzőről.

A magyar nép nyelvkincsének nagyobb arányú gyűjtése óta nyelvünkben egy olyan jelenséget figyelhetünk meg, mely még a XIX. század első felében is teljesen ismeretlen volt: mélyhangú alapszókhöz magashangú *-ész*, *-esz*, *-ec* képző járul, részben mint tréfás kicsinyítő. Ez a képző mintha már kihalóban volna, de azért még ma is él, nemcsak az ú. n. linknyelv *dálesz*, *smoncesz*, a tréfékedvelő közönség *bratyesz*, *potyesz*-féle szavaiban, hanem megvan, vagy legalább megvolt a nép nyelvében is.

Ezt a képzőt KEMENES PÁL említi meg először; felsorol néhány származékot, de eredetéről nem nyilatkozik (MNY. XIV, 28). SZEMKŐ szerint a származékok egy részénél a zsidó zsargon *-esz* végű szavai szolgáltatták a mintát, s a tót *-ec* képző átvételéről nem lehet szó (uo. 141). BÁRCZI szerint is a „link“-nyelv *-esz* végű szavai bizonyára a jiddiszi hatására keletkeztek, de a népnyelv *-ész* képzőjét ő is más eredetűnek tartja (MNY. XXVIII, 91).

A képzőre a következő adataim vannak:

A) A népnyelvben: *bogyész* (Komárom m. Tata vid. MTsz.; *Bogyesz Borbás* Veszprém m. Tés Nyr. III, 190) 1. 'bogyó'; 2. 'gúnynév' <: *bogyó* 'bacca' | *bratyesz* (Budapest sgy.) 'barát, barátom' <: *bratyi*, *bratyikám* (Budapest sgy.) 'ua.'; vö. még *bragyiz*, *bratyiz* (EtSz.) 'barátkozik' | *bugyész* (Balaton vid. NyF. XI, 53; a *bigyisz*, *bugyisz* változata, l. MNY. XXIV, 106) 'szűk nadrág' <: *bugyi*, *bugyogó* 'nadrág, alsónadrág' | *csőrész* (Curgó, Nagykanizsa MTsz.; alakvált.: *csuriz* Szigetköz NyF. XXXVIII, 33, Mohács Nyr. XXVII, 112, *csulész* Csallóköz MTsz., *csuhész* Esztergom, Komárom és Nyitra m. MTsz.) 'veréb' <: *csuli*, *csuri* (Dunántúl EtSz., Nyr. XXVI, 525, XLV, 350), *csover* (Hajdú m. NyF. LVI, 28) 'veréb, verébfű' | *donyész*, *donyesz* (Gömör m. Rusnya MTsz., Vác NyF. X, 67, Komárom vid. MNY. XII, 137, Zala m. Sümeg MNY. VII, 430, Nagyszalonta Nyr. XLII, 296; alakvált.: *donyec* Szepesség MNY. XIV, 141) 1. 'rosszhírű nő'; 2. 'szerető'; 3. 'vén leány' <: *donna* 'szerető' [l. EtSz.] | *dugesz* (sgy.; *dugeszba*, *dugeszkába* van MNY. XVI, 147) 'eldugott (pénz)' <: *dug* 'stecken' | *dzirkesz* (Zemplén m. Gálszécs sgy.) 'edényen, harisnyán támadt kis lyuk' <: *dzirka* (uo., tót jövevényszó) 'ua.' | *gatyesz* (sgy.; alakvált.: *gatyóresz* Budapest sgy.) 'gatyá' <: *gatyá* 'unterhose' | *golész gomb* (Zenta Nyr. XXXVIII, 378) 'pityke' <: *golyó* 'kugel' | *gunyész* (Zenta Nyr. XXXVIII, 378) 'kunyhó' <: *kunyhó*, *gunyhó* 'hütte' | *gurgyész* (Székesfehérvár MTsz., Bakonyalja NyF. XXXIV, 60) 'alacsony ház, rozoga kunyhó' <: *gurgyó* (Csallóköz MTsz.) 'viskó, cigányputri' [helytelenül HERMAN: Termtud. Közl. XXXI, 255, HUSZKA: Ethn. X, 222, ebből: latin *gurgu-*

stium] | *Janész* (Veszprém m. Csót NyF. XXXIV, 179; *Gyanesz Tini* Esztergom m. Bajna Nyr. XXXV, 192) 1. 'Jani'; 2. 'gúnynév' <: *Jani* 'Hänschen' | *kanész* (komáromi diáknyelv MTsz.; *Kanesz* Bács m. Kishegyes Nyr. XI, 46; alakvált.: *gányész* Tatatóváros Nyr. XXXIX, 80, *Kánész* Érmellék Nyr. XXIX, 533, *Kanyéc* szegedi ker. börtön törzsk. Nyr. XXXVII, 381) 1. 'veréb, kanveréb'; 2. 'gúnynév' <: *kan* 'mas' | *kutyész* (Bakonyalja NyF. XXXIV, 71) 'kis kutya' <: *kutya* 'hund' | 1. *potyész* (Debrecen MTsz., NyF. XXVI, 40, MNy. X, 282, Hajdú m. Földes MTsz., hely nélkül Nyr. XXXVII, 46, Nagyszalonta Nyr. XLII, 401; alakvált.: *kotyész* Hajdú m. NyF. LVI, 36) 'has, gyomor' (tréf.) <: *potroh* 'schmerbauch', *potyó* (Nagyszalonta MNy. XIII, 261) 'has' | 2. *potyész* (hely nélkül MNy. XIV, 28, Zala m. Sümeg Nyr. XXVII, 48, Budapest sgy., „link“-nyelv KABDEBÓ, Pesti jassz-szótár; *potyóresz* Budapest MNy. XXVIII, 91; *of potyóresz* Budapest MNy. XXI, 196) 1. 'potya'; 2. 'gúnynév' <: *potya* 'amit más fizet meg' | *Sanyész* (Szabolcs m. MNy. XIV, 141) 'Sanyi' <: *Sanyi* 'Alexandri nomen blandiens' | *spóresz* (Vác NyF. X, 68) 'máséből megtakarított jószág' <: *spórol* 'sparen' | *totyész* (Kunság MTsz., Vágvecse Nyr. XLII, 383) 1. 'tót ember'; 2. 'gúnynév' <: *tót* 'slowake' [vö., hogy a magyarul kevésbé tudó tótok a magyar ó-t o-nak ejtik ki, innen *totocska* (sárospataki diáknyelv sgy.), *Totko* (nyitrai megyei palóc Nyr. XXVIII, 452) 'tót származású ember gúnynéve'] | *trotyész* (Bergrész MTsz.) 'rendetlen öltözetű' <: *trotty* (keletmagyarországi tájszó MTsz.) 1. 'lecsüngő nadrágfenék'; 2. 'totyakos ember', *trotykos* (Zemplén m. MTsz., sgy.) 'totyakos' | *tyukesz* (Budapest sgy.) 'nő' <: *tyúk* (uo.) 'ua.'

B) Egyéni, alkalmi használatban: *csaklesz* (MNy. XIV, 28) 'csáklya' <: *csáklya* 'haken' | *hurkesz* (uo.) 'hurka' <: *hurka* 'blutwurst'.

C) A diáknyelvben: *kanész* l. fentebb | *snabulesz* (Selmezbánya DOBOS, A m. diáknyelv szótára) 'snapsz, pálinka' <: *snapsz* 'branntwein' | *szóreszben van* (hely nélkül DOBOS i. m.) 'szurkol' <: *szorul* (közismert) 'feleléstől vagy büntetéstől fél' | *szurkesz* (Debrecen DOBOS i. m.) 'feleléstől való félsz' <: *szurkol* (közismert) 'feleléstől fél'.

D) A „link“-nyelvben: *bakesz* (MNy. XXVIII, 91) 'baka' <: *baka* 'infanterist' | *durmesz* (KABDEBÓ i. m.) 'háló' <: *durmol* (Budapest, közismert) 'alszik' | *furesz* (MNy. i. h.) 'goal' < *fűrő* (uo.) 'ua.' | *Kanyéc* l. fentebb | *katesz* (MNy. i. h.) 'katona' <: *katona* 'soldat' | *krónyelesz* (MNy. XIII, 91) 'egy korona (pénz)' <: *krón*, *krónika* (uo.) 'ua.' | *potyész* l. fentebb 2. *potyész*.

A felsorolt származékok az ország különböző részeiből valók (a szorosabban vett Erdély és a Székelyföld kivételével), de legtöbbjük mégis a Dunántúlról ismeretes. Azt is megállá-

píthatjuk, hogy a *krónyelesz*, *snabulesz* kivételével mind kéttagúak, s alapszavuk a *dugesz*, *durmesz*, *spórész* kivételével névszó. A származékoknak csupán egy részénél lehet megállapítanunk a képző tréfás szerepét; az EtSz. a *donyész -ész* képzőjének pejorativ jelentést is tulajdonít, de itt nem a képző, hanem már maga a *donna* alapszó pejorativ jelentésű.

A magyar nyelv ezt a képzőt két forrásból merítette; volt egy harmadik forrás is, de ennek csak jelentéktelen szerep juthatott. Az egyik forrás maga a magyar nyelv. A nép nyelvében megfigyelhetjük azt a jelenséget, hogy a második szótag *i*-je *ē*-, *e*-vé változik: *bugyisz*: *bugyesz* 'nadrág' (l. MNy. XXIV, 106), *csipisz* (EtSz.) 'äusserst wenig': „üllön lē egy *csipészket*“ (Nyitra m. Menyhe Nyr. XXXIII, 470), *kukoris*: *kukorēs* (MTsz.) 'kerek fonott kalács', *Mari*, *Mári*: *Mārēs* (tréf. Zemplén m. sgy.) 'Mária'; vö. még *acci*: *accē* (EtSz. 14) 'add csak', *hoci*, *hocci* (MTsz.): *hocē*, *hocēs* (<: *hocē-sza, BARTA, A csurgóvid. nyj. 17) 'add ide, hozd ide'. A népnyelvi szók *-ész*, *-esz*, *-ec* képzője úgy keletkezett, hogy az alapszóhoz eredetileg *-i* kicsinyítő képző járult, mely a második szótagban *ē*-, *e*-vé lett, s megtoldódott azzal az *-sz* > *-c* névszóképzővel, mely például a *gömböc*, *lapác*, *potykasz*, *kutyúsz* szavakban van meg (l. MNy. XXIV, 104), de amelynek, amint az i. h. felsorolt adatokból is láthatjuk, alig van jelentésmódosító szerepe. Így lett tehát a *bugyi-sz*-ből *bugyesz*, a *csuri-sz* (<: *csuri-sz)-ből *csorész*, *csulész*, *csuhész*, s így lett, amit biztosan megállapíthatunk, a *Jani-sz-ből *Janész*, a *kani-sz-ből *kanész*, a *Sanyi-sz-ből *Sanyesz*. A többi szó is részben ezen az úton alakult, részben a már meglévő *-ész*, *-esz* képzőt vette fel. Az idézett források csak ritka szónál közölték, hogy a származék tréfás alakulású; ennek oka nem minden esetben a közlő feledékenysége, hanem az a tény, hogy sem az *-i*, sem az *-sz* kicsinyítő képzőnek nincsen tréfás funkciója. Bajosan lehet is kétségtelenül megállapítanunk a tréfás jelentést pl. a *bogyész*, *dugesz*, *golész*, *gunyész*, *gurgyész*, *kutyész*, *spórész* szókban, sőt az előbb említett *donyész* szóban is. Vannak azonban tréfás *-ész*, *-esz* képzős szavaink; ilyenek pl. a *bratyesz*, a két *potyesz*, *totyesz*, *csaklesz* stb. De a képzőnek tréfás funkciója csak másodlagos, s e tekintetben kialakulására a képző második forrása volt nagy hatással.

Ez a második forrás a cigány nyelv.¹ A cigányban *cshóra* 'lopok', *cshóresz* 'lopsz'; ez a cigány ige *csór* és *csóreszol* 'lop' alakban megvan a sárospataki diáknyelvben (sgy.), *csóreszol*, *csórezol* alakban Makón (Nyr. XLII, 188) és Nagykanizsán (NyF. XLVIII, 61). Heves megyében, Debrecenben, Désen járatos ez a tréfásan könnyelműsködő szólásmód: „*Káresz-kúresz*,

¹ Érdekes, hogy a cigány nyelvben igen gyakori az *-esz* szóvég, s a magyar *sz-t* mégis *s*-nek mondja („*kesenem sépen*“).

ahogy lesz, úgy lesz“ (NépkGyűjt. IX, 57, 299, Nyr. XLI, 194, NyF. XVI, 55, XXVI, 45). Jászkişéren azt mondják: „Kedi budze *káresz-kúresz*?“ (Nyr. XLI, 38.) A *kár* főnév (megvan a sárospataki diáknyelvben is, sgy.) és tárgyese, a *káresz*, a *te kúren* ige és jelenidő egyes szám 2. személye, a *kúresz* a cigánynyelvnek e helyen nem tárgyalható szavai. A diáknyelv a *szorul* (tehát rövid *o*-val) igéből a *szóresz* (ó!) tréfás szót alkotta, s ez csak a cigány *cshóresz* analógiájára keletkezhetett. Ugyancsak a *cshóresz* hatása jelentkezik a *potyész* 'potya' *potyóresz* s a *gatya gatyóresz* változatában. A *dikhec*, *dokhéc*, *bakhec*, *lókhec* stb. szókról más alkalommal azt igyekeztem kimutatni, hogy a cigány *dikhesz* 'látod' mintájára keletkeztek (MNY. XXVI, 305). A cigány nyelvnek *-esz* végű szavai csak mint tréfás szók kerültek nyelvünkbe, s kétségtelen, hogy nemcsak a *dokhéc*-félék, hanem a most tárgyalt *-ész*, *-esz* képzős szavainknak egy része is a cigány nyelv hatására jött létre. Az eredeti magyar nem tréfás *-ész*, *-esz* képző ily módon találkozott a cigány *-esz* végű és cigányos *-esz* képzőjű tréfás szavakkal, s ma már, amennyire megállapítható, a köznyelv s részben a népnyelv szavaiban a tréfás jelentés lett uralkodó.

A harmadik, teljesen jelentéktelen forrás a zsidó nyelv. A zsidó *Abelesz*, *Jajtelesz* nevek hatására keletkezett a *sna-bulesz* és *krónyelesz*. A „link“-nyelv *córesz*, *dálesz*, *gajdesz*, *kajesz* stb. szavainak hatásáról nem lehet szó, s az is kérdés, hogy ennek a nyelvnek magyar alapszavú s *-esz* végű szavai nem a cigány nyelvből keletkeztek-e. A „link“-szavak népnyelvünkben nem vagy csak alig-alig ismeretesek, s így az immár legalább hatvanéves magyar képző alakulására nem lehettek hatással.

JUHÁSZ JENŐ.

Kecskerágó.

Régi, részben a középkori kolostori, részben a humanizmus-sal újraéledő ókori botanikai irodalom hatása alatt keletkezett növényneveink, amelyek összetett alakjukkal nyomban elárulják magukat, nyelv- és művelődéstörténeti tekintetben még jórészt megvilágításra várnak. Egyik ilyen szempont az elírások, sajtóhibák, téves fordítások, később a népieskedés szerepének tisztázása. Ezekhez kívánok itt néhány szemelvénnel és egy érdekes adattal hozzájárulni.

Már BORBÁS VINCE javasolta a *kunrépa* helyett a *kan-répá*-t, mert valószínűleg sajtóhiba következtében állott elő az utóbbiból. A *kanrépa* alak kétségtelenül megfelel a *Cyclamen* középkori és a füveskönyvekben is használt középeurópai neveinek. Szintén BORBÁS ajánlotta a *Katika sisakvirág* helyett a *patika sisakvirág*-ot. Feltette ugyanis, hogy DIÓSZEGI kéz-

iratában *patika* lehetett a *Katika* helyett. De ebben az esetben nemcsak DIÓSZEGI tévedett, hanem BORBÁS is. Ugyanis a *Katika* sajtóhiba eredete régebbi, s már PÁPAI PÁRIZ FERENC szótárában megtaláljuk. Csakhogy nem *patika* helyett szedték a *Katiká-t*, hanem *karika* helyett. Tehát az Aconitum helyes magyar neve *karika répa*; így olvasható a szótár latin-magyar részében, s csak a magyar-latin részben lett belőle, természetesen sajtóhiba folytán *Katikarépa*. Zavart keltő név, s ma már kiküszöbölendő a *csüdfü* is, amely korunkban helyesen *csüdfü*-nek hangzik, valamint a DIÓSZEGI által javasolt *bóka* sem alkalmas az *Astragalus* nevéként, hanem — miként MELICH JÁNOS kimutatta — *boká-ra*, *bokafü-re* helyesbítendő.

A napjainkban német hatás alatt egyre ritkábban használt *basarózsa* is csak a XVI. században keletkezett a régebbi *bazsár*, *bazsarózsa* alakból a török *basa* szó hatása alatt, miként ez már az EtSz.-ban olvasható. Azt hiszem, itt említethetem az *ezerjófű* nevet is. A Centaurium német neve tudvalevőleg *Tausendguldenkraut* már a középkor óta. A magyar név kapcsolata nyomban szembeötlik, de talán nemcsak az *ezer-re* szorítkozik, hanem a *gulden-re* is, amelyet valamely magyar szerzetes könnyen kaphatott *tausendguten* alakban. Ilyen kis elírás a középkori szójegyzékekben és kódexekben szinte minden második szóban található. A Besztercei és Schlägli Szójegyzék sok latin szava annyira torz, hogy többé meg sem fejthető.

Mindezeknél érdekesebb a *kecskerágó* név eredete és története. És mert nagyon tanulságos abban a tekintetben, milyen következményeket vonhat maga után egy szótáríró tévedése vagy könnyelműsége, a fentiek után ezt részletesebben tárgyalom.

Kecskerágó-nak nevezzük ma azt a cserjetermetű növényt, amely a tudományban THEOPHRASTOS nyomán az *Evonymus* nevet hordja. Noha semmiféle más nyelvben nem ismeretes a *kecskerágó* név megfelelője, tehát kétségtelenül Magyarországon keletkezett, mégis az *Evonymus* és a *kecske* nem először került kapcsolatba a *kecskerágó* név révén, hanem már THEOPHRASTOS feljegyezte az *Evonymus* és a *kecske* viszonyát. „Arbor Evonymus dicta — írja a botanika apja (Hist. pl. III. 18.) — nascitur cum alibi tum in Lesbos insula in monte Orcynio, cui nomine Ordyno . . . Hic (t. i. fructus) pecus enecat gustatus. Quin etiam folium idem facit. Et potissimum capras, nisi purgentur, interimit. Purgantur autem anocho.“

Ne kutassuk, mi volt THEOPHRASTOS *Evonymusa*. Elég, ha tudjuk, hogy a görög botanikus ezen a néven egy fát említ, amely Lesbos szigetén az Orcynius hegyen nő, s olyan mérges, hogy a marhát, kivált a kecskét, már akkor is megöli, ha gyümölcsét vagy levelét ezek az állatok megízlelik. Ez az adat természetesen épen úgy tovább vándorolt az ókori

és középkori irodalomban, mint THEOPHRASTOS sok más botanikai adata. Vándorútján Magyarországot sem kerülte el. Így például a nagytudományú SZENTIVÁNYI MÁRTON, a XVII. század végén a nagyszombati egyetem tanára, gyakorlati természetrajzi értekezésében, mely „Dissertatio physica de Alodiaturae rebus“ címmel 1689-ben jelent meg, s a XVIII. században másodszer is lenyomtatták a kassai kalendáriumban, szinte szóról-szóra THEOPHRASTOS szavaival mondta el az Evonymus hatását a kecskékre, amelyek „horrent item Evonimis folium et fructum. Quo gustato brevi intereunt.“

Ezek alapján, amikor fülünkbe csendül a *kecskerágó* név, önkéntelenül arra gondolunk, hogy a magyar botanikai irodalom THEOPHRASTOS fentebbi feljegyzése alapján jutott ehhez a növénynévhez. Szinte senki sem veszi észre, hogy THEOPHRASTOS adata és a magyar növénynév homlokegyenest ellenkezik egymással, s ha növénynevünk THEOPHRASTOS feljegyzése nyomán keletkezett volna, mint *kecskeölő*, *kecskeüző* vagy valami hasonló jelennék meg. És valóban XV. századi szójegyzékeinkben, ahol a *kecskerágó* név először tűnik fel, nyoma sincs az *evonymus* szónak, vagyis a *kecskerágó* nem az Evonymus. A SchlSzój.-ben ezt olvassuk: „caprificus *kechke rágó*“, a BesztSzój.-ben: „caprificus *rágó*“. Tudva, hogy a két szójegyzék egy közös eredetinek közvetett másolata, könnyű a BesztSzój. eltérésének magyarázata. A másoló egyszerűen felületességéből vagy kényelemből elhagyta a magyar szó első tagját, s így a *kecskerágó*-ból csak *rágó* maradt.

Az a kérdés most már, hogyan keletkezett a *kecskerágó* név, és hogyan jutott a két szójegyzékbe. A mult században, a népieskedés divatjának hatása alatt bizonyára azt felelték volna erre a kérdésre, hogy az eredeti szójegyzék írója a nép ajkáról gyűjtötte a *kecskerágó* szót, s ilyen módon került a jegyzékbe. Nem lehetetlen, hogy használták valamilyen értelemben a *kecskerágó* szót a középkorban, azonban ez esetben is csak a latin-magyar szójegyzékek első készítője foglalta le a növénynévnek. De az is lehetséges, és ez a valószínűbb, hogy a latin-magyar szójegyzék eredeti készítője nem tudott boldogulni a *caprificus* szóval, s egyszerűen *kecskerágó*-nak fordította. Honnan ismerte volna a magyar szerzetes a *Caprificus*? Magyarországon nem nő vadon a füge, nem ismerik a vadfügét, még kevésbé a *caprificatiot*. Ellenben a *caprificus* szó első tagja fordítható *kecské*-nek, s mert a kecskéről közismert, hogy szívesen rágja a fákat, cserjéket, könnyen adódott a folytatás, a *rágó*. Tehát a *kecskerágó*: *caprificus*. Előbbi az utóbbi hatása alatt keletkezett, de tulajdonképpen *fictiv* szóhalmozás volt az egész, mert *Caprificus* nincs Magyarországon. A szójegyzék készítőjének csak a *caprificus* név volt adva, amely természetesen nem maradhatott el a végeredményben valahonnan Itáliából vándorútra indult

latin szóhalmazból; ehhez a rá nézve üres névhez kellett magyar szót adnia vagy készítenie.

Ez a magyarázat első pillanatra erőltetettnek látszik, de aki ismeri latin-magyar szójegyzékeinket, számtalan párhuzamot talál pusztán csak a fanevek között is. Például SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS szójegyzékében olvassuk az alábbi faneveket: „*Acer crispa Fodor tiszafa* | *Lentiscus Lencsefa* | *Platanus Széles levelű fa* | *Picea Cédrus módu fa* | *Tremula arbor Reszkető fa*.” Legfeltűnőbb ezek között a *lentiscus* magyar *lencsefa* megfelelője. Ezt is csak azzal magyarázhatjuk, hogy SZIKSZAI FABRICIUS vagy annak a forrásnak a szerzője, ahonnan esetleg SZIKSZAI FABRICIUS merítette ezt a szópárt, sohasem látott Mastix-fát, nem tudta, mi a *Lentiscus*, s így félrevezette a latin szó első része, amelyet a 'lencse' latin nevének véelve, a növény nevét tévesen *lencsefa*-nak fordította.

Hogy még a XVI. században sem volt közhasználatú a *kecskerágó* név, épen SZIKSZAI FABRICIUSSzal bizonyíthatjuk. A szójegyzékek évtizedről-évtizedre bővültek, gazdagodtak, de mondva csinált növénynevek is egyikből a másikba vándoroltak. Még SZIKSZAI FABRICIUS nem ismerte az *evonymus*-t, de neki más cserjénévvel gyűlt meg a baja: a *vitex* került eléje mint egyik lefordítandó latin növénynev. Összerakta a kettőt, s így olvashatjuk nomenclatorában: „*Vitex Kecskerágó fa*.” Csak a XVII. században a MOLNÁR—PÁPAI PÁRIZ-féle szótársorozatban merül fel az *evonymus* név, s itt jutott hosszú külön utak után egymás mellé az *evonymus* és a *kecskerágó*.

Hanem a kései kapcsolat nem volt akadály a számára, hogy a XVIII. században romantikus gyümölcsöket ne szüljön ez a házasság. *Nomen est omen*. THEOPHRASTOS írhatott, amit akart, a magyar botanikus tudta, hogy az *evonymus* = *kecskerágó*, ha pedig a kecske rágja, akkor azért rágja, mert ízlik neki. — Tessék csak elolvasni az első magyar dendrologiában, GROSSINGER JÁNOS nagyra tervezett, de félbemaradt természetrajzának V. kötetében, miként magyarázza a szerző a *kecskerágó* név eredetét, s mint cáfolja THEOPHRASTOST. „*Quod vero plebs nostras fruticem a capris denominet, inde evenit, quod caprae huic quoque frutici instant, licet fructus et folia ingrato sint odore, jam Clusius evonymum a pecoribus devorari in Pannonia observavit, vix igitur haec folia exitio sunt caprarum et ovium gregibus, ut nonnulli opinantur. Saepe insecta praeveniunt capras, totum fruticem obsident, et folia ex asse absumunt, uti Phalaena tineae. Papulum ab insectis infectum capris et ovibus utique prodesset nequit. Ceterum caprae non faciunt delectum, sine discrimine salices, alnos et obvios arrodunt frutices, et in tenellis stirpibus miserandam edunt stragem . . . Nomen itaque kecskerágó hungari interdum aliis etiam fruticibus applicant.*” — GROSSINGER dendrologiája 1797-ben jelent meg. A következő évben adta ki növénytani

munkáját VESZELSZKI ANTAL. Ebben is olvashatjuk a *kecskerágó* név magyarázatát, csakhogy éppen ellenkező értelemben. „A kecskerágófa nevét — írja röviden — tán csak azért adták reá, hogy azoknak halálos.“

A *kecskerágó* név eredetét a fentiekkel tisztázottnak tekinthetjük. Ha azonban most valakinek kedve kerekednék megkérdezni, vajjon mi igaz hát THEOPHRASTOS feljegyzéséből, feltevé, hogy THEOPHRASTOS Evonymusa a ma *kecskerágó* néven ismert növényvel azonos, a felelettel adós maradnék. Mert a tudomány mai napig sem tisztázta, mi a *kecskerágó* mérge, s vajjon tényleg különös veszedelme-e marhának, kecskének. Egy időben porrátört magját drasztikus hánytatónak és hashajtónak használták.

RAPAICS RAYMUND.

Mi a mondatban?

I. Nyelvtan és mondatban.

A nyelvtan felosztása régóta vita tárgya. Sokáig csak a kutatók önkénye s a hagyomány hatalma döntött ebben a kérdésben, nem a jelenségek tárgyilagos értékelése s a problémák elfogulatlan végiggondolása. Ha a megismerés haladása új területeket derített fel a nyelvtan számára, akkor sem tettek egyebet, mint hogy a régi disciplinákhoz egyszerűen hozzácsapták az újakat, a helyett, hogy az egész anyagot átszervezték volna. Mióta JOHN RIES határozott formában felvetette s következetes elgondolással tisztázni is igyekezett azt a kérdést, hogy mi a mondatban,¹ azóta tudatosabbá vált ugyan a nyelvtan rendszerezésének kérdése, de véglegesen még ma sem tisztázódott. Különösen ingadozó a syntaxis helye a grammatikában, míg a hangtané meglehetősen megállapodott.

A syntaxis tárgyára s a többi nyelvtani tudományágakhoz való viszonyára nézve több ellentétes felfogás volt már RIES előtt. Ezeket a régebbi irányokat RIES három csoportba foglalta: 1. vegyüléksyntaxis, 2. MIKLOSICH rendszere, 3. mondatbani irány. Tekintsük át futólagosan e három felfogásmódot, aztán fűzzük hozzá 4. RIES tervezetét, továbbá 5. WUNDT nyelvlélektani rendszerét, s végül 6. vonjuk le e kritikai szemle eredményeit.

1. A vegyüléksyntaxis mindez irányok közt a legkevésbé rendszeres, de a legelterjedtebb, mert meglehetősen kényelmes. A legkülönbözőbb anyag kerül itt egy csoportba egymással: szófajok, flexiók formák s mondatjelenségek. Jellemző erre az irányra a rendszertelenség és elvtelenség: nem

¹ JOHN RIES, Was ist Syntax? Ein kritischer Versuch. Első ízben 1894. jelent meg, másodszer 1927. Tárgyalásunkra vö. e mű megfelelő fejezeteit, továbbá a következő munkákat: KLEMM ANTAL, A mondatban elmélete. 1928. és GOMBOCZ ZOLTÁN, Mi a mondatban? MNy. XXV, 1—7.

tisztázza tárgyait, hanem önkényesen halmozza őket. — A ve-
gyüléksyntaxis kritikátlan eljárását joggal róttá meg RIES,
de egyebekben nem egészen találó a bírálata. Mi ugyanis
abban látjuk ez irány gyökérgondolatát, hogy szó- és mondat-
jelenségek szoros kapcsolatban vannak egymással, ezért együtt
kell őket tárgyalni. De csak homályos sejtelemként, nem hatá-
rozott elv gyanánt áll a kutatók előtt ez az igazság; így
aztán nem csoda, ha eljárásuk megokolatlannak és önkényes-
nek tűnik fel.

2. MIKLOSICH rendszere, amelyet WUNDT negatív mondat-
tani iránynak nevezett el, a szófajok és szóalakok jelentés-
tanát érti syntaxison. A neves szláv nyelvész abból a helyes
meglátásból indult ki, hogy a szók mondateredetűek, s így
tárgyalásuk a syntaxisba való. Helytelen irányba tévedt azon-
ban azzal, hogy a mondatot kirekesztette a syntaxisból.

3. A mondattani irány a syntaxiszt azonosítja a mondat-
tannal s a beszédegységek (hang—szó—mondat) alapján a nyelv-
tannak három ágát különbözteti meg: hangtant, szótant és
mondattant. — A mondattani irány bíralatában RIES arra az
eredményre jut, hogy hang—szó—mondat nem korrelatív beszéd-
egységek. Szerinte a mondatot más természetű különbség vá-
lasztja el a szótól, mint a szót a hangtól. Így okoskodik:
A beszéd eleme a hang. Az a hangkapcsolat, mely jelentést
fejez ki: szó. Azt várhatnók ezután — fűzi tovább RIES —
hogy minden értelmes szókapcsolat: mondat. Ez azonban nem
áll, mert sok olyan értelmes szókapcsolat van, amely nem
mondat. Hogy valamely szókapcsolat mondattá váljék, ahhoz
még sok más tényező hozzájárulása szükséges: a szókapcsolat-
oknak csak egy bizonyos fajtát hívjuk mondatnak. Ezek
alapján kimondja RIES, hogy hang—szó—mondat helytelenül
képzett fogalomsor, s így a mondattani irány, melynek munka-
körét ez a sor szabja ki, nem oldotta meg a nyelvtani rend-
szerezés feladatát. — Ha azonban kissé jobban a szemébe nézünk
RIES tetszetős fejtegetésének, látni fogjuk, hogy okfejtésében
van egy téves pont, s ez az egész okoskodást megdönti. RIES
azt gondolja, hogy a hang—szó fogalom párt egy szempont
tartja szét, holott nyilvánvaló, hogy e két beszédegység a
beszéd két különböző szempontú elemzésének eredménye, s
egyiktől a másikhoz szemponttoldással juthatni el. A hang a
beszéd legkisebb fiziológiai egysége. Ha minden hangkapcsolat,
mely új, terjedelmesebb fiziológiai egységet alkot, szó volna,
akkor adna hang—szó egyszempontú sort. A valóság azonban
az, hogy nem minden fonétikailag és akusztikailag zárt hang-
kapcsolat szó, csak az, amely jelentést hordoz. A szó fogal-
mának megalkotásánál tehát az eredeti fiziológiai szempont-
hoz újat toldottunk: a jelentéstani szempontot. Ha azonban
a hang—szó sort szemponttoldással szerkesztettük, logikusan
a sor harmadik tagját újabb szemponttoldással kell felállíta-

nunk. A szó—mondat párt tehát ép az teszi logikussá, amit RIES kifogásolt: a szemponttoldás. Teljesen igaza van RIESnek abban, hogy nem minden szókapcsolat mondat. Valóban a mondat fogalmában a jelentéstani szemponton kívül még más tényezők is szerepet játszanak. A mondat nem egyszerű jelentés, mint a szó, hanem jelentéseknek a közlés számára való determinációja. Ez pedig túlmutat a lélektani jelentésen, mert a mondatban rejlő determináció végeredményben a tevékeny szellem szüleménye. Hang—szó—mondat tehát nem egyvonalú, de azért teljesen logikus sor, mert a harmadik tag épúgy szemponttöbbletet tartalmaz a másodikkal szemben, mint a második az elsőhöz viszonyítva. A hang a beszéd legkisebb fiziológiai (fonétikai és akusztikai) egysége. A szó — ilyen kiindulás mellett — oly terjedelmesebb fiziológiai egység (hangkapcsolat), mely jelentést hordoz. Végül a mondat oly fiziológiai s egyúttal jelentéstani egység (hang- és szókapcsolat), mely önálló determinációt, vagyis befejezett közlést tartalmaz. A hang fiziológiai, természeti elemi jelenség; a szó ezenfelül szemantikai, lélektani egység; a mondat pedig mindezek mellett szellemi alakzat. A szóbanforgó háromtagú sor belső alkatát, fogalmi szerkezetét ezek alapján így rögzíthetjük meg:

$$\text{hang} \quad - \quad \text{szó} \quad - \quad \text{mondat}$$

$$x \quad : \quad (x + y) \quad : \quad (x + y + z),$$

ahol a betűk jelentése a következő: x = természettudományi, y = lélektani, z = szellemtani szempont. — Igazságot kell tehát szolgáltatnunk RIES-szel szemben a mondattani iránynak, mely — mint láttuk — következetes elgondolással jelöli ki a nyelvtani rendszerezés fő irányvonalait. A magunk részéről csak azt vetnők szemére, hogy nem elég mélyről ragadja meg a nyelvjelenségeket. Mert igaz ugyan, hogy a szó oly fiziológiai egység, mely tudattartalmat hordoz, a mondat pedig oly fiziológiai és lélektani egység, mely a közlés számára determinálja a tudattartalmakat: de nem jobban megfelel-e a valóságnak, ha a szó és a mondat értelmezésében nem alulról, hanem fentről indulunk ki, s azt mondjuk, hogy a mondat oly elemi ténye a szellemi tevékenységnek, mely jelentések (képalkatrészek) determinációját hangadás útján közli; a szó pedig: jelentésegység fiziológiai külsőben. A nyelvtudomány — s ez elsősorban WUNDT érdeme — ma már kezdi belátni ama régi felfogás felszínességét, mely a szóban hangkapcsolatot, a mondatban pedig szó-, illetőleg képkapcsolatot látott; de azért ez a külsőleges nyelvszemlélet még ma is ott kísért a legtöbb rendszerezési törekvésben. Kívánatos volna a nyelvtan rendszerét a mélyebb, felülről induló nyelvfelfogásra építeni, s így a modern nyelvlélektani belátást legvégső következményeiben is végiggondolni.

4. RIES szerint a beszéd fokozatosan emelkedő egységei: hang—szó—szó szerkezet, s azt javasolja, hogy a nyelvtan

munkakörét a tárgy eme hármasságának megfelelően osszuk fel. Így a nyelvtan ágai ezek volnának: hangtan—szótan—syntaxis. A syntaxis RIESnél nem egyéb, mint a szószerkezetek tana, s csak egy része foglalkoznék a mondattal, mint a szószerkezetek legfőbb fajával. — RIES rendszerét sokan megbírálták, de — tudtunkkal — épp a legnagyobb hibájára nem mutattak rá mindezeideig. A hang—szó—szószerkezet fogalomsor, amelyre tervezetét felépítette, logikátlan, mégpedig azért, mert a szó a hanghoz képest új, minőségileg más tényezőt is hordoz, a szószerkezet ellenben a szóhoz mérve nem rendelkezik minőségi többlettel. A hang ugyanis — láttuk — a nyelv külső, fiziológiai egysége; a szó olyan hangkapcsolat, amelynek önálló jelentése van; a szószerkezet pedig sem több, sem kevesebb, csak értelmes szókapcsolat. Ha meggondoljuk, hogy már a szó maga is értelmes, jelentéssel (sinnvoll) beszédegység, akárcsak RIES szószerkezete, be kell látnunk, hogy e kettő közt korántsincs oly minőségi különbség, mint a hang és a szó között. — RIES tervezetének belső következetlenségét a következő összeállítás világosan feltünteti:

hang—szó—szószerkezet
 $x : (x + y) : (x + y)$.

Nyilvánvaló ebből, hogy az a régi felosztás, ami ellen RIES felszólalt, következetesebb, logikusabb fogalomsorra épült, mint RIES rendszerezési kísérlete. Vannak azonban RIESnek felbecsülhetetlen érdemei is a rendszerezés kérdéseinek tisztázása terén. Legfőbb érdeme az, hogy sürgette a nyelvtan rendszerének következetes elvi végiggondolását. Ő volt továbbá az, aki felhívta a figyelmet a szószerkezet fontosságára.¹ Ha nem illeti is meg a szószerkezetet külön tudományág, mint ahogy RIES gondolta, annyi bizonyos, hogy a mondatviszonyok mellett a szószerkezetek minden fajtája külön vizsgálatot érdemel. Végül RIESnek köszönhetjük azt, hogy a jelentéstan helyét pontosan kijelölte a nyelvtan rendszerében. Helyesen mutatott rá, hogy alak és jelentés oly két szempont, mely a tárgy szerint való felosztást keresztezi. Az alak—jelentés kettősségét azonban itt-amott megtoldotta a képzés fogalmával, elfelejtkezve arról, hogy alak—jelentés—képzés egyáltalában nem korrelatív fogalmak. — RIES nyelvtani rendszerezése, ahogy könyvének különböző fejezeteiből s azok összehasonlításából kivehetjük, a következőképen foglalható táblázatba. Vízszintes irányban adjuk a tárgy, függőlegesen a szempont különbözőségén alapuló felosztást. A hangtant nem részletezzük: ez kívül esik RIES érdeklődési körén s a mienken.

¹ Vö. a syntagma fogalmát GOMBOCZ i. h. 3.

I. Hangtan	II. Szótan		III. Syntaxis
1. Alaktan	szófajok alakja	flexiók alakja	különböző szószerkezetek sémái
2. Jelentés	szók jelentése	szófajok jelentése	különböző szószerkezetek jelentése
3. Képzés	szók képzése	szófajok képzése	syntaktikus kifejezőeszközök

5. WUNDT a maga nyelvlélektani rendszerezésénél¹ jó hasznát látta RIES kritikai munkájának. Sok tekintetben elfogadta a régebbi irányok ellen való felszólalását. Így RIES-szel együtt helyteleníti MIKLOSICH rendszerét, aki syntaxist szerkeszt mondat nélkül, s ezzel negatív mondattant alapít. A vegyüleksyntaxis elvtelenségébe sem nyugszik bele; ezért a mondattanon kívül tárgyalja a szófajok és szóalakok lélektanát, s a mondattanba csak azt viszi be a szótanból, aminek syntaktikai eredete vagy jellege kétségtelennek látszott előtte. De annál kevésbé tudta meggyőzni WUNDTOT RIESnek a mondattani irány ellen irányított kritikája. WUNDT mondattanának hőse maga a mondat, s a szószerkezetek (alsóbbrendű mondatviszonyok) itt csak másodsorban jutnak szóhoz. Ez a haladás RIES-szel szemben. Visszaesés mutatkozik azonban ott, hogy a jelentéstant külön fejezetben tárgyalja a mondattan után, nem foglalja a szótanba (a mondatok jelentéstana persze megvan a mondattanban). — Egyébként is WUNDT, a nagy rendszerező, nyelvlélektanába egymás mellé szereti sorolni a jelenségcsomókat, a helyett, hogy egymás alá foglalná őket, s így igazi

¹ Die Sprache II⁴, 222 k.

rendszeret alkotna. Nem nehéz azonban egy-két fejezetét összefoglalnunk s így tiszta képet alkotnunk rendszeréről. Összeállításunkban baloldalt adjuk WUNDT fejezeteit, jobboldalt pedig az önként kínálkozó összevonásokat.

Bevezetés	}	..... Lélektani elvek.
1. Kifejező mozgások		
2. Jelbeszéd.....		A beszéd kiindulópontjai.
3. Beszédhangok	}	..... Hangtan.
4. Hangváltozás		
5. Szóalkotás	}	..... Szótan.
6. Szóalakok		
7. Mondatszerkezet		Mondattan.
8. Jelentésváltozás.....		Jelentéstan.
9. A nyelv eredete.....		Összefoglalás.

WUNDT nyelvtani rendszere tehát a bevezető és befejező fejezetek elhagyásával így alakul: I. Hangtan. II. Szótan. III. Mondattan. IV. Jelentéstan. Látnivaló, hogy WUNDT RIES fejtegetései alapján a tárgy szerint való felosztást fogadta el azzal a helyesbítéssel, hogy harmadik beszédegységnek nem a szó szerkezetet, hanem a mondatot vette. Hogy a jelentéstannak külön fejezetet szentelt, abban inkább lélektani, mintsem nyelvészeti érdekek vezethették: ez ugyanis az a terület, hol a lélektani motívumok a leghabzóbban nyilvánkoznak.

6. Íme, a nyelvtan rendszerezésének kérdése főbb történeti alakulásaiban. Mindegyik irány hozott valami maradandót, s ha egyoldalúságba tévedt, szükségszerűleg egy oly irány fellépését hívta ki, mely az ellenkező oldalon kereste a megoldást. Tudjuk, hogy minden tudományos rendszeralkotás egyfajta öngazolás, azaz filozófiai probléma. Itt is áll tehát, ami a filozófiai igazságra érvényes, hogy a rendszer egésze részletmeglátásokon, a teljes igazság részigazságokon keresztül bontakozik ki, s csak akik a folyamat végén állunk, vagyunk abban a helyzetben, hogy az egyes törekvések helyét az egész összefüggésében kritikailag kijelöljük s őket tárgyilagosan értékeljük.

Mi a pozitív nyereség a fent vázolt rendszerezési törekvésekből? A vegyüleksyntaxisnak az a sejtelem volt végső mozgatója, hogy szó- és mondatjelenségek szoros kapcsolatban vannak egymással. MIKLOSICH még elhatározóbb módon hangsúlyozta a szófajok és szóalakok mondaterejét. A mondati irány a szóval szemben a mondat központi szerepére terelte a figyelmet. RIES rámutatott a szó szerkezet szintaktikai jelentőségére, s megpendítette a szempont szerint való felosztás lehetőségét. Végre WUNDT RIES-szel szemben is igazolta a mondat központi szerepét lélektani tekintetben.

Ezek a tanulságok arra sürgetnek, hogy olyan nyelvtani rendszert szerkesszünk, amely elsősorban a tárgy-felfogás szempont-különbözőségén, másodsorban a tárgy különböző egységein alapszik; továbbá oly mondattant, melynek hőse a mondat, de amely kiterjeszti feladatkörét a szószerkezetre s a szóra is.

WUNDT egy ízben nyelvtani előítéletnek bélyegezte azt az eljárást, mely a szócsoportoktól halad a mondat felé, s felvetette a kérdést, vajjon nem volna-e előnyösebb a nyelvész számára az egyszerű mondatból indulni ki s onnan jutni el a szócsoportokhoz.¹ Ő maga a mondat fő-, praedicativ viszonyain kívül a mondattanban tárgyalta az alsóbbrendű, attributív viszonyokat, sőt helyet kapott mondattanában a szó-fajok eredetének kérdése is. Ez pedig annyit jelent, hogy WUNDT a mondatból származtatta a szószerkezeteket meg a szókat. Ha most már ezt az elvet következetesen végigvondoljuk, ledől a merev válaszfal mondattan és szótan között, azaz a szótan beolvad a mondattanba.

A nyelvélektan útmutatása mellett tehát a tárgy, illetőleg annak terjedelme (hosszabb-rövidebb beszédegységek) nem bizonyul kielégítő felosztási alapnak. Új, alkalmasabb alapot kell keresnünk. Erre utalt már RIES is, midőn az alak—jelentés szempont érvényesítését megengedte a tárgy szerint való felosztás mellett. Még határozottabb formában fejezte ki ugyanezt a gondolatot már RIES előtt BEHAGHEL.² Ő a nyelvtani kutatás módjával és tárgyával foglalkozva, szembeállította egymással a nyelv érzéki és szellemi oldalát. Valóban a nyelvnek van egy érzéki, természeti s egy szellemi, illetőleg lelki tekintete. A beszéd külső mivoltát úgy vizsgálhatjuk legcélszerűbben, hogy a fiziológiai egységekből, a hangokból szerkesztjük meg a magasabb egységeket: a szótagokat és a szólamokat. A beszéd szellemi oldala ellenben — amely forma és tartalom egyszerre — a mondatban nyilatkozik egységesen és teljesen; ebből a beszédegységből kell tehát kibontakoztatnunk a kisebb szellemi egységeket: a szószerkezeteket és a szókat.

A tárgyhoz való közeledés szempontja, azaz a felfogás mélysége vagy érzéki vagy szellemi jelenséget lát ugyanazokban a nyelvi tényekben. Erre a különbségre alapítjuk a főfelosztást. Mindkét nyelvréteg kiterjedés szerint kisebb-nagyobb egységekre tagolódik. A fiziológiai nyelv egységei módszeres sor-

¹ L. WUNDT i. m. II^a, 258, jegyz.

² L. BEHAGHEL beszámolóját ERDMANN „Grundzüge der deutschen Syntax“ c. művéről: Litteraturblatt für germ. und roman. Philologie 1887. Vö. RIES i. m. 159.

rendben: hang—szótag—szólam, a szellemi: mondat—szószerkezet (syntagma)—szó. A nyelvtani rendszerezés vitás kérdését tehát a következő táblázattal oldanók meg:

A) M é l y s é g (szempont)	I. érzéki nyelv	B) T e r j e d e l e m (beszédegységek)		
		1. hang	2. szótag	3. szólam
		kapcsolástan		
	II. szellemi nyelv	elemtan (hangtan)	szótag- elmélet	szólam- elmélet
		mondattan	syntaxis	szótan
		1. mondat	2. syntagma	3. szó
		(beszédegységek)		
		B) T e r j e d e l e m		

Az érzéki nyelvalkattal foglalkozó disciplinák összefoglaló neve lehetne hangtan, mivel itt mindent hangkapcsolatnak magyarázunk; a szellemi nyelvvidommal foglalkozó tudományágakat pedig tágabb értelemben vett mondattannak hívhatnók, mert itt a mondat a magyarázó elv, ebből fejtjük ki a szószerkezeteket és a szókat.

(Folytatjuk.)

PAPP ISTVÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az -n személyrag. Régebben a *teszen, leszen*-féle alakok végén levő *-n* személyragról (amely igenévképzőből lett) úgy vélekedtem, hogy a nyelvtörténet-előtti korban valószínűleg minden iktelen ige egyessz. 3. szem. alakjának a végén megvolt. HORGER „A magyar igeragozás története” című munkájában (49. §.) azt mondja, hogy ehhez a véleményemhez nem csatlakozhatik [hozzá] föltétlenül. Jól is teszi, mert akkor, amikor az ő munkája megjelent (1931.), nem is volt már mihez hozzácsatlakoznia. Én u. i. már jóval előbb megmásítottam a véleményemet, s az *-n*-es és az *-ik*-es alak mellett az igetővel azonos 3. szem. alakot is föltettem egyetemi előadásaimban, a többesz. *-nak, -nek* általános voltának megmagyarázására pedig elegendőnek tartottam a *teszen, leszen*-féle alakok gyakori előfordulását. Erről HORGERnek természetesen nem lehetett tudomása. De valamit mégis észre kellett volna vennie. NyH.-om hatodik kiadásában (1920. 118. l.)

u. i. még ott van: „vár, kér < *váron, *kérén“, de a hetedik kiadásban, amely HORGER könyve előtt (1927-ben) jelent meg, a megfelelő helyen (123. l.) ez már nincs meg.

Mezgerél. A múlt számban megjelent cikkét (140. l.) HORGER ezzel a tájszóval kezdi, amely szerinte Borsod, Zemplén, Abauj, Szatmár „megyék tájékán“ él. Jegyzetben hozzáteszi: „A MTsz.-nak egy adata szerint Dunántúl is előfordulna ez a tájszó, de az idézett helyen (Nyr. XX, 47) ez olvasható: »meszgerleni v. böngészni (Borsod m. és Abauj déli részén). Böngészni Dunántúl is használatos.« A közlő tehát csak a böngész igéről állítja, hogy Dunántúl is használatos.“

Amint HORGERnek ezt a jegyzetét elolvastam, szinte meg-hökkentem. Ejnye, ejnye, — gondoltam magamban — hogyan eshetett meg rajtam, hogy ezt félreértettem? Megnéztem a MTsz.-t, hogy hátha HORGER tévedett. De bizony ott van a *mezgerél* mellett a „Dunántúl“ is. Megnéztem a Nyr.-nek idézett helyét, hát bizony nincs különben: ott van betűről-betűre, amit HORGER idézett. És mindezeknek ellenére mégis helyes az én a d a t o m. Hogy ez hogyan lehetséges? Hát csak úgy, hogy HORGER az idézett bekezdés végén abbahagyta az olvasást. Annak a végén pedig pont van ugyan, de az nem azt teszi, hogy punctum, nincs tovább. A közlő a nyomban utána következő bekezdésben még egynehány adattal szolgál s az 5. és a 6. sorban azt mondja: „*Mezgerélni* Dunántúl is előfordul.“¹ — Most megint azt mondtam magamban (de nem magamnak):
 ejnye, ejnye! SZINNYEI JÓZSEF.

Vár lesz, várt lesz. (Vö. MNy. XXVIII, 24.) Ennek az igealaknak népnyelvi és köznyelvi használatához kiegészítésül közlöm, hogy a hunyadmegyei Lozsádon is megvan mind jövőidejű, mind potentialis használatban, amint ezt SIMON FERENC volt lozsádi ref. segédlelkész úr szóbeli értesítéséből tudom. De megírta ezt már KOLUMBÁN SAMU is „A lozsádi nyelvjárás“ című tanulmányában (Nyr. XXII, 410). Azt meg KRISTÓF GYÖRGY kolozsvári egyetemi tanár közölte velem, hogy ő a Küküllő mentén is hallotta e két használatot. KOLUMBÁN SAMU azt is említi, hogy ez az összetett alak elvéve a köznyelvben is előfordul (i. h.), de példát nem idéz reá. Én pótolom a KOLUMBÁN mulasztását. JÓKAI MÓR Napraforgók című kötetében találtam a következő példát: „Pedig már annyira volt a dolog, hogy egy álarcos bál megtartására is meg volt adva az engedély... Ez épen aratásszámba *ment lészen*“ (Nemzeti kiadás XCI, 172).

A magbaváló b-je. A *magbaváló* ~ *magbaváló* népi kiejtéséhez többen hozzászóltak nyelvhelyességi szempontból (MNy. XVIII, 213, XIX, 67, 104, XXVIII, 52, 127). SZENDREY ZSIGMONDNak igaza van abban, hogy Szatmárban (a Szamos-háton, a Tiszaháton) és Ugocsában is *magbaváló*-t ejtenek, ámde e tulajdonság megjelölésére Szatmárban is, Ugocsában is

¹ Én ritkítottam.

sokkal gyakoribb és szokottabb a szárazmagú kifejezés: szárazmagú szilva, szárazmagú barack. A magvaváló-t is hallani, de elvétve és sokkal ritkábban, mint a szárazmagú-t.

A hozzászólásokból az derült ki, hogy a nép az Alföldön (MNY. XIX, 67) és a Dunántúl (XXVIII, 52, 127) magvaváló-t ejt magvaváló helyett. A feladat most már nem annak az eldöntése, hogy a két alak közül melyik a helyes, melyik a magyaros. Veszprémben és Szegeden a magvaváló épen olyan helyes, mint a magvaváló pl. Kolozsvárt. A nyelvhelyesség, mint Gombocz mondja, „helyhez és időhöz van kötve” (MNY. XXVII, 11). A feladat a magvaváló *b* hangjának megmagyarázása volna.

Olyan hangváltozásra gondolok, mint a latin *b > v* és *v > b* az ilyenféle példákban: *iubente* < *iubente*, *Silbano* < *Silvano*, *acervissimam* < *acerbissimam*, *Berecundus* < *Verecundus*, *berbeces* < *verveces* (W. MEYER-LÜBKE, Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft. Heidelberg, 1920. 165. l.), s mint amilyennel az egyházi latinságban (FLUDOROVITS JOLÁN: MNY. XXVI, 199) meg a németben is (WEINHOLD, BairGramm. 124—5. §.; idézve EtSz. 247) találkozunk. HORGER két ízben is rámutatott a *v > b* változás meglétére a magyarban (MNY. XV, 33, XXIV, 120). A HORCERTŐL gyűjtött példákhoz magam is járulhatok egynéhánnyal, mégpedig mind a *v > b*, mind a *b > v* változást illetőleg. Ilyen pl. *dávorog* > *dáborog* (EtSz.), *ivolya* > *ibolya* (NySz.). SIMONYI eltérő magyarázata ellenére ide soroznám a *valaska* > *balaska* példáját is (EtSz.). Szatmárhegyen jegyeztem föl a *szilba* (< *szilva*), Moldvában, Bogdánfalván a *sohuba* ~ *souba* (< *sohuva* ~ *sehova*) alakot. A Szamosháton Egriben azt mondják a tyúkról, hogy *orozba* (< *orozva*) költött, vagyis 'lopva, észrevétlenül, titkos helyre'. A *b > v* változásra példa a *hévér* (Szamoshát) ~ *hévër* (MTsz.) < *hébér*; továbbá a *teberna* ~ *deberna* (Szamoshát) > *devernya* (MTsz.).

A *v > b* változás példái közé tartozik nézetem szerint a *magvaváló* > *magbaváló* szó is. Az *orozba*, *sohuba*, *magbaváló* példáiban elősegíthette a változást a *-ba* rag analógiája. A *magvaváló* szónál még disszimilációs *v > b* hangváltozásra is gondolhatunk.

CSÜRY BÁLINT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Mazor? Van egy arab eredetű, de hozzánk az oszmánli-török-ség által közvetített jövevényszavunk, a *mazur*, melyre a MNY. XXVI, 134—7 közölt cikk régi nyelvi adatain kívül még legalább három tucatnyi példát tudnánk felsorolni a XVI—XVII. századi magyarság nyelvéből, ha ugyan az eddig ismert bőséges adatok után egyáltalán szükséges volna újabb példákkal bizonyítanunk e szónak a jelzett időben való elterjedését. De ha mégoly kevés adatunk volna is rá, akkor sem támaszkodnánk az említett cikk azon bizonyosságára, mely a Magyar Hölgyek Leveleinek a következő idézetével igyekszik bővíteni a *mazur*-ra vonatkozó nyelvtörténeti ismereteinket: „... szerelmes asszonyom és nekem néném, tudja azt az Uristen, hogy oly nagy eremest látnám ti Kteket, hogy nekem tetszik, hogy ottan *mazor*

(?) levék ez világra, — mert bizony nagy idegen felden nyomoram (így!) meg [olv. nyomorodám meg,] sohult semmi bizodal-mam nincsen több, csak az Úristen“ (i. m. 21. l.). — Ez a *mazor*, mely a mai helyesírásra átírt levélnek eredeti alakjában megtartott szava, s melyet holmi kétsége jeléül a levelek közrebo-csátója, DEÁK FARKAS kérdőjelezett meg, az említett kiadvány XIV. lapján olvasható szójegyzék szerint azt jelentené, hogy 'mazull, félrevonult, lemondott'. A kérdéses szónak mind olvasását, mind jelentését illetőleg a közreadó nézetén van SZARVAS GÁBOR is, midőn a Magyar Hölgyek Leveleinek ritkább szavai-ról írtában a *mazor*-t *mazur*-nak tartván, PÁPAI PÁRIZnak és PÁPAI PÁRIZ—BODnak ez utóbbi szóra vonatkozó adataival erő-sítgeti DEÁK FARKAS véleményét (Nyr. XVIII, 275). A fentebb idézett cikk írója elfogadja megállapításukat. Nekem azonban más a nézetem. Én u. i. a szóban forgó *mazor*-t nem *mazor*-nak olvasom és nem *mazur*-nak tartom.

A Magyar Hölgyek Leveleinek imént idézett néhány sora egy 1550 körül készült levélből való, amelyet Paxy [olv. Paksy] Kata küldött Varasdról felvidéki rokonának, Révay Ferenének Paxy Annának. Ha a benne előforduló *mazor* csakugyan *mazur*-nak bizonyulna, akkor ez a hely szolgáltatná a legrégibb ada-tot erre a jövevénytiszavunkra. Azonban már maga ez a korai előfordulása is rendkívül gyanús. Alig hihető u. i., hogy a *mazur* szó, mely a török katonai és polgári közigazgatásnak valóságos műszava volt, nálunk már a török hódoltság legelején meghonosult volna. Sőt mi több: az akkori hódított területektől meglehetősen távol tartózkodó magyar úriasszony szokászetébe is már annyira befurakodott volna, hogy az mint egészen köz-keletű szót levelébe iktatja és felteszi, hogy azt a hazánk északi részén, tehát a hódított területtől még messzebb vidéken lakó másik úriasszony magyarázat nélkül is megérti. Nem, ez semmi-képen sem valószínű.

De kétség fér ahhoz a szerkezethez is, melyben a fenti idé-zet állítólagos *mazor* = *mazur*-ja előfordul. A régi nyelvben t. i. számtalanszor olvassuk azt, hogy valaki *mazullá* vagy *mazurrá* lesz, valakit *mazurrá* tettek, valaki *mazurrá* esik; de az, hogy valaki *mazur* lett a világra, soha, de sohasem fordul elő, — még a Paxy Kata levelében sem, mert annak a *mazor*-ja nem *mazur*, hanem *másszor*, és tulajdonképen azt jelenti, hogy 'más-sodszor, újra'. (Erre a jelentésére l. a NySz. II, 704 példáit.)

Mert mit mond levelének idézett soraiban a rokonaitól messze idegenbe szakadt és ott özvegyen-árván sok gondal-bajjal küszködő Paxy Katalin? Azt, hogy igen vágyakozik haza, nagyon szeretné atyafiait látni; s ha köztük lehetne, úgy érezné magát, mintha *másszor*, azaz *másodszor* lett volna e világra. A régiségben és a mai népvnyelvben a *világra* lett a. m. 'meg-született'. Ezt a szép magyar szólást olvashatjuk DECSI Adagio-rumában is: „*Mintha másszor lennék ez világra*: iterum tran-quillitatem video“ (NySz.), meg egy régi énekben: „*Másszor lennék én akkor világra*“ (Thaly: VÉ. II, 79, l. NySz.). *Másszor* lett a *világra* tehát a. m. *másszor*, azaz *másodszor* született, ahogy pl. a Szent László királyunkat magasztaló régi ének is mondja: „Nekőnk zylethyl lengel orsagban | meńből adatal nag

čuda keppen | *maszor zyletyl* zent kéréssth wyztól | ósódnek neven Lazlo lón neved“ (Nytár II, 95).

Mármost hogy a Paxy Kata levelében a *másszor* [o: *mász-szor*] nem *mazzor*-nak van írva (vö. *mazzer* DebrK., I. NySz.), hanem csak *mazor*-nak, hát az ott épen olyan írássajátság, mint pl. a LevT. I, 269 következő helyén: „Hat kocjwal wjthe-nek (gabonát), azaz ecerjs haromal, *mazorjs* haromal“ (NySz.). Ennek az utóbbi *mazor*-nak természetesen ép oly kevés köze van a *mazur*-hoz, akárcsak az előbbinek. CSEFKÓ GYULA.

Komor. A MNy.-ben több ízben fejtegették az Arany Toldijában előforduló *komor* szó értelmét. Nem tekintve e szónak a *mogorva* szóval rokon jelentését („megviduljon köztünk a *komor* is“, „*komor* éjtszaka“ Csokonai; „*komor* köd“ Petőfi, Apostol), gyűjteményem szerint a *komor* kifejezést Nagykapos vidékén, sőt Dunántúl is a rosszul herélt, ill. hererejtő állatra értik. („Tökeere vagy ina maradt benne.“) Ha a here nem ereszkedik le (rejtett heréjű — kryptochid), vagy a mellékhere, ill. a here egyrésze visszamarad, akkor annak hormonhatása folytán az állat *mogorva* természetű, sőt vadas lehet. A MNy.-ben jelzett 'gulyából kivert és elvadult bika' értelmén kívül tehát a *komor* szónak ilyen értelme is van.

Szemivaló. E kifejezés ősi eredetű népi mesterszó. A Bakonyban ma is használják a marha hirtelen keletkező s bővériségre mutató betegségének jelzésére. Előfordul MESTERHÁZY PÉTER és TSEH MÁRTON könyvében, s említi HERMAN OTTÓ is. Megállapításum szerint gyűjtőszónak tekinthető, mert tudóvizenyőt, agyvelő-bővériséget és lépfenét is értenek rajta. E kifejezés magyarázataul felemlítem, hogy a jelzett betegségek esetén a bővériség miatt a szem kötőhártyája kipirosodik és megduzzad. A kuruzsló tübe fűzött cérnával előhúzza a kötőhártyát (conjunctiva) vagy a könnyhusocskát (caruncula), s azt kimetszve vért bocsájt az állatból. Nagykapos vidékén *paszkuda* e kifejezés rokonértelmű szava. — Nem tévesztendő össze ez a szó a *szemverés*, *szemtől van* kifejezéssel, mert ez azt a babonás hiedelmet jelenti, hogy bizonyos személy ránézésétől ember vagy állat megbetegedhetik. CSÖSZ GYULA.

Fajfok, fejfok. GRÓF ZICHY ISTVÁN idézi és magyarázza e szót Báthory István erdélyi vajda leveléből (MNy. XXVIII, 120—1), s a MTsz. alapján hivatkozik Erdélyben ma is élő 'fajosztály, fajzat' jelentésére.

E ritka szó magyarázatához talán nem fölösleges hozzátennem, hogy nemcsak Erdélyben, hanem Szatmár megyében a Szamosháton is él, csak hogy *fejfok* változatban. Legyen szabad itt közölnöm kéziratban levő nagy szamosháti szótárannak ide vonatkozó adatait: *feje foka* (*fejē foka*, *fejet foka*) 'nemzetsége, rökona, fajzata; pereputtya'. *Nē vóut nekem sem-míféle fe-jē foka csizsmadi:ja!* *A vé'n asszonnak vóut a valami feje fo:ka.* Most, hogy GRÓF ZICHY ISTVÁN ráterelte a figyelmet a *fajfok* szóra, egyúttal azt is világossá tette előttem, hogy a *feje foka* szatmár-megyei kifejezés ezzel a *fajfok* szóval azonosítandó.

CSÜRY BÁLINT.

Kopó. Teljesen egyetérték MELICH-el abban, hogy *kopó* szavunk (MNy. XXVIII, 96–100) nem bolgár-török jövevény, hanem eredeti magyar szó: jelentéstapadás útján vált ki főnévként a jelzős *kopó eb* kifejezésből, melynek 'falánk, éhes, sovány eb' volt a jelentése. Abban is igazat adok neki, hogy e szavunk a *kopik, kopár, kopasz (koppad, koppaszt)* szavak családjába tartozik, de úgy érzem, hogy ezeknek egymáshoz való jelentéstani viszonya az ő értékes fejtegetései után is még nagyon homályos. A *kopó*-ról szóló szép szófejtése kapcsán tehát megkíséreltem e viszony megvilágítását.

Mivel a *kopik* igének (amelynek előzője lehet refl. *kopvik, mint pl. *török, hallik* stb.) sehol semmiféle más jelentése nem észlelhető, azért először is valószínűnek tartom, hogy *-ár, -ér* képzős melléknévi *kopár* származéka, amely ma általában 'növényzet nélkül való (terület)' jelentésű, eredetileg csak olyan területet jelentett, melyről a legelő állatok a kiszáradt növényzetet lekoptatták (gondoljunk az alföldi legelők nyári állapotára!), s csak ezen elnevezés okának fokozatos elhomályosodása után alkalmazták e jelzőt idővel bármely más növényzet nélkül való területre is, pl. sziklás hegyre. Ugyanígy keletkezhetett a *kopik* ige *-asz, -esz* képzős melléknévi *kopasz* származékának régibb 'növényzet nélkül való (terület)' jelentése is. Mai 'glatzköpfig' jelentése nyilván csak képes értelemben való használat eredménye, s e mellett azért avult el a köznyelvben imént említett régibb jelentése, mert e fogalom jelölésére az egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *kopár* szó is rendelkezésre állott.

A növényzet nélküli föld azonban természetesen sovány. Ezért tehát a *kopár* szónak a nép nyelvében 'sovány' jelentése is fejlődött, pl. *kopár képű* (ember), *kopár eb* (MTsz.). Mivel pedig a *kopár* (vagyis 'sovány') állat legtöbbször a táplálék elégtelensége miatt sovány, ezért a *kopár* szónak végül (SzD.² szerint) még 'éhes' jelentése is fejlődött.¹ Mikor az *-ár, -ér* képzőnek még élénken volt érezhető a funkciója, akkor a 'növényzet nélkül való (terület)' → 'sovány' → 'éhes' jelentésű *kopár* mellé (mint a MELICH idézte *lövér: lövő, töltésr: töltő, folyár: folyó, csipér: csipő* szópárok esetében) ugyanezen jelentésekkel *-ó, -ő* képzős *kopó* melléknév is fejlődött: 1. *kopó 'nádtarló'* (MTsz.), 2. *Kopó* szn. (OkISz., vö. *Sovány* esn.), 3. *kopó 'vorax'* (NySz.); ez utóbbiból vált végül a MELICH magyarázta módon a 'vadászeb' jelentés.

Abban azonban már nem tudok MELICH-nek igazat adni, hogy (i. h. 100) a *kopla* és a *kopog* a *széme* az *éhségtől* szólásbeli *kopog* igét is e családba sorozza. Ezeket u. i. szerintem kifogástalanul magyarázta PAIS (MNy. XIX, 124), s csak abban az egyben kételkedem, hogy ezeknek és PAIS tárgyaltá többi társaiknak van-e csakugyan valami közük a WICHMANN (MNy. IV, 459) idézte votják és finn igékhez. Én (éppen PAIS helyeseltető ma-

¹ Innen: *kopárszik* 'éhezik' (MELICH i. h. 99). A *kopároz* ~ *kopározik* 1. 'csipeget, szedeget, böngész (a marha a kopár mezőn)' (MTsz.) > 2. 'éhezik' (NySz.) ige azonban nem az 'éhes', hanem a 'kopár terület' jelentésű *kopár* származéka.

gyarázatai alapján) valószínűbbnek tartom, hogy ezeknek végső forrása az a *kop* ~ *kopp*-féle hang, amely akkor keletkezik, amikor a kutya tátott szájával egy légy vagy valamely feléje dobott ennivaló után kap. És azt hiszem, hogy a *félkopik az álla* szólás is a kutyával kapcsolatban keletkezett. Ha ugyanis csak tettetjük, mintha most ennivalót akarnánk neki dobni, de nem dobjuk (vagy ha dobjuk ugyan, de eltéveszti, nem tudja elkapni), akkor csak *félkopik az álla* (vagyis alsó állkapcája), mikor odaütődik a felső fogsorához, de hiába, éhsége nem csillapodik. Innen vihették át ezt a szólást olyan emberre, akinek nem lesz mit ennie, éhezni fog.

HORGER ANTAL.

Dűlőre jut, dűlőre visz. Az elsőnek említett szólást TOLNAI VILMOS a következőképen magyarázza (MNY. V, 242): „*Dűlő* voltakép a szántóföld vége, hol a barázdának, tehát az eke munkájának is vége szakad. Innen van, hogy a szólásmód a *véget ér, bevégződik, befejeződik* jelentés kifejezésére szolgál.“ Ugyanígy vélekedik KERTÉSZ MANÓ a „Szokásmondások“ c. könyvében. Ennek a magyarázatnak az a bibéje, hogy mikor az eke *dűlőre jut* (feltéve, hogy a *dűlő* a. m. 'a szántóföld vége'), akkor még a szántásnak nincs vége, csak egy barázda készült el, és azzal a feltevéssel kell élni, hogy ez az egyszeri dűlőre jutás lassanként átment az egész szántás befejezésére. Az is nehézség, hogy a *dűlőre jutás* — az én nyelvérzékem szerint — nem is annyira a befejezést jelenti, mint inkább azt, hogy valami, aminek a kivitele vagy kivihetősége sokáig bizonytalan volt, egyszerre a megvalósulás mozzanatába lép. Aztán én úgy érzem, hogy a *dűlőre jutás*-t és a *dűlőre vivés*-t (mely utóbbi a szántásból már feltevéssel sem magyarázható) mindig akadályok, nehézségek előzték meg, ezt a mozzanatot pedig a szántás fogalmában nem találom benne. Tudtommal a *dűlő*-nek kétféle értelme van: 'dűlő-út' és 'két dűlő-út között elterülő határrész'. Mind a két szólásban a *dűlő* a. m. 'dűlő-út'. Erről a dűlőről rendszerint nem vezet út az egyes gazdák földjeire, csak egy keskeny, kezdetleges híd a dűlő-árkon át, sokszor még az sem, hanem a szekerezés idejére az árkot hídszélességre betemetik. Ha széna- vagy kepehordás van, a gazda iparkodik szekereére annyit felrakni, amennyit csak ígás állata magamegrongálása nélkül elbir. A kepehordó és szénásszekereket tehát (lehetőség szerint egyenletesen) magasán felrakják, és ha a szekér valami mélyedésen, régi barázdán halad át, a rakomány igen könnyen ledől, a drága szem egy része kipereg, elvész. Az ilyen magasan felrakott szekeret csak óvatosan, jobbról-balról emberek által villával támogatva lehet az egyenetlen talajon és a kezdetleges, keskeny hidon mint utolsó akadályon keresztül a dűlőre juttatni, de ha már *dűlőre jutott*, akkor a szerencsés hazakerkezés körülbelül biztosítva van. — Hasonló az eset burgonya-, répa- vagy kukoricahordásnál. A két előbbit kapával szedik ki, ezzel a földet felpuhítják és a szekér számára alkalmatlanná teszik, a kukoricaföldön meg a kukoricató köré (még a „töltés“-kor) húzott halmocskák állják a keréknek lépten-nyomon útját, úgyhogy az ilyen terepen az állat csak nagy erőlködéssel és a munkások segítségével tudja a terhes szekeret a *dűlőre*

vinni. Ha azonban már ott van, akkor nincs baj, könnyen viszi haza. Mind a két szólás tehát a terhes szekérnek a szántóföldről a dűlőútra jutásából meríti eredetét.

M. HORVÁTH ENDRE.

Oturál. (Egy oszmánli-török ige a magyarban.) Arra, hogy az oszmánli-török nyelv a magyarra milyen sekély hatással volt, mi sem jellemzőbb, mint hogy sem a köz-, sem a népnyelvben nem tudunk egyetlenegy oszmánli-török igét sem kimutatni. A H. SKÖLD által (MNy. XX, 126) az oszmánli-törökből származtatott igék: *szökik, szűnik, szór* már csak azért sem lehetnek oszmánli-török eredetűek, mert megvannak a XV. század közepén írt nyelvemlékeinkben is, amikor pedig oszmánli-török hatással — néhány katonai műkifejezésen vagy műveltségi szón kívül — egyáltalában nem lehet szó. Az oszmánli-török hatás tulajdonképpen 1526 után, vagyis a török hódoltság kezdetével erősödik meg, de azután sem válik jelentőssé, s csak közigazgatási, katonai műkifejezésekre, valamint néhány ruházati és lófelszerelési tárgy nevére korlátozódik.

Volt azonban a magyarságnak egy rétege, amelyre a török hatás igen erős volt. Ez a Thököly-emigráció. Thököly és társai évtizedeken keresztül éltek Törökországban a törökök között. Ennek természetes következménye, hogy a Thököly-emigráció tagjainak naplóiban, levelezésében és egyéb fennmaradt feljegyzéseiben szokatlanul nagy számú török kifejezéssel találkozunk. Ezek között már szép számmal akad közszó is az említett műkifejezések mellett.

Ebben a társaságban találkozunk a valószínűleg egyetlen oszmánli-török igével is. Sándor Gáspár, Thököly Imre „kapitánya” (portai követe), írja naplójában az 1693. évben: „Die 12. Januarÿ idején felkelvén, délelött tíz óraker tájban [így] érkeztem Reszovára (=Orsova), az holott is egész nap az lovak kedvéért *oturáltam*.” (MonIrók XXIII, 653.) „Az császár kéncsének felverettetésit repraesentálván, melly is lett per factionis Principis, ha szintén Posoroviczán *oturál* is; de nem aluszik a király [t. i. Thököly], quod apparatus ex effectu.” (I. h. 666.) „Topal-Husszain pasa is addig: der, der, der, der [nyilván helytelen olvasat *ver* 'adj' helyett], hogy Tömösvárott *oturál*, a manszupját [t. i. hivatalát] is elvették.” (I. h. 696.)

Mint az idézetekből nyilvánvaló, az *oturál* jelentése 'megpihen, időzik, táborozik', s nem más, mint a török *otur-maq* اوترمق, اوطورمق, اوتورمق 's'asseoir, s'arrêter, demeurer' (BARBIER DE MEYNARD I, 137) ige, továbbképezve a magyar denominalis *-l* igeképzővel. Az *-l* előtti *-á-* arra vall, hogy a török ige beilleszkedett latin eredetű igénk sorába, amelyek mindegyike — bár milyen hangra végződjék is az infinitívus-tó — a magyarban *-ál* végű (*durál, deleál, referál, koncipiál, definiál* stb.). E kétségtelenül oszmánli-török eredetű igékből egyszersmind azt is következtethetjük, hogy az oszmánli-török igék, amennyiben átkerültek volna a magyarba, a szláv, latin és német igékhez hasonlóan csak denominalis igeképzővel továbbképezve élnének a magyarban, s ezért a *szökik, szűnik, szór* igék már pusztán török ige-tövéknél fogva sem származtathatók az oszmánli-török

nyelvből, nem is említve a hangtani nehézségeket, amelyek ennek az egyeztetésnek útjában állanak.

Megemlítem, hogy ennek az igének egy névszói származéka: *oturaq* (vö. DENY, Grammaire de la langue ture § 859.) is előfordul a Thököly-emigráció irataiban. 1692. év: „*Oturákja* volt az fővezérnek Sófiánál, holott a teftedárt a fővezér megvendégelte.“ (MonIrók XXIII, 476; l. még 477. és 478. l.) 1694. év: „értettem, hogy a vezérnek holnap *otturálé*-ja [nyilván helytelen olvasat *oturák*-ja helyett] léssen, kire nézve itt tartóztam meg.“ (I. h. 267.) Ez a szó máshol is előfordul. Az erdélyi követ 1686. évi naplójában hétszer találjuk: „Szófiánál a vezér *oturákokot* csinála.“ (TörtT. 1899: 309; l. még 310—1. l.) Jelentése ’pihenő, pihenőhely’.

KNIEZSA ISTVÁN.

Fattyú = **fatő**. Nézetem szerint a *fattyú* szóról KRAUTER FERENC adta a legelfogadhatóbb magyarázatot (MNY. VIII, 167—72, 413). Szerinte a *fattyú* szó a *fatő* összetétel régebbi *fateu* alakjából fejlődött. Eredetileg u. i. csak ezt lehetett mondani: *fattyú-vessző*, *fattyú-ág*, illetőleg régebbi alakokkal: *fateu-veszey, *fateu-ág, s ezekből vonódott el a *fateu > *fattyú*, és fejlődött a másodlagos ’uneheliches kind’ jelentés is. KRAUTER Lippai következő adata alapján: „Azokat híják *fattyú ág*oknak, kik az oltáson alul a fának tőkéből kinőnek“ (NySz.), teljes joggal vehetett fel egy egykor használt magyar *fatő-ág* szót. A *fatő-ág*, régi magyar *fateu-ág szóra azonban sem KRAUTER, sem más nem idézett régi adatot. Azt hiszem, MURMELLIUSban van egy *fatő-ág* adat. MURMELLIUS 105. lapján u. i. a többi közt ez van: „Flagella — *Fa hő ay*.“ A latin *flagellum* a. m. l. ’korbács, ostor’ és 2. ’vesszőszál, fattyúvessző’ (l. MÁRT. 1818.); azután meg MURMELLIUS „Flagella — *Fa hő ay*“ adata *oltovány*, *bimbó*, *első fakadás* szavak társaságában fordul elő, s ezek a szavak is, nemcsak a latin *flagella*, kétségtelenné teszik, hogy a *Fa hő ay* sajtóhibás alak *Fa tő ag*, azaz *fatő-ág* helyett. A XVI. század elején tehát a nyelvjárások egy része *fatő-ág*-nak hívta azt, amit más nyelvjárások *fattyú-ág*-nak mondtak.

Fecske. Egy a szerkesztőséghez beküldött megjegyzés szerint a *fecske* mégis csak a madár hangjától kapta nevét, ahogy azt a Debreceni Grammatika 302. lapján megírta, s ahogy azt azóta mások is mondták, mert a *fecske* csakugyan *fecseg*, *ficserékel* (l. *fecske* NySz.). Erre a következő észrevételt óhajtjuk tenni.

HORGER ANTAL „Magyar szavak története“ c. szép könyvében részletesen megírta, miért helytelen e magyarázat. Legfontosabb érve, hogy a *fecseg* igének ’blaterare, schwatzen’ jelentésénél jobb, mert előbb csak a vízre mondták azt, hogy *fecseg* ’locs-féle hangot ad’, a *fecske* meg nagyon régi szó, megvan a Besztercei Szójegyzékben, a Jókai- és Bécsi-kódexben, s előkerül mint tulajdonnév XVI. századi okleveleinkből is (l. OklSz.).

Felhozhatta volna HORGER azt is, hogy a *fecske* szó a *fecseg* igének egy feltehető *fecsege ’fecsegő’ alakjából — amint KRESZNERICS szótára is hiszi, hogy a *fecske*, ill. *föcske* a *föcsge* < *föcsöge* alakból vált — nem is eredhetne, mert egy magyar *fecsege* szóból legfeljebb **fedzsg*e, s nem *fecske* alakulhat. Nyelvünkben

u. i. két egymás mellett álló vagy egymás mellé került mássalhangzó a zöngétlenség-zöngésség szempontjából a második mássalhangzó szerint hasonul, ha egyáltalában hasonul. A *kecsegé*-t például a Drávamelléken *gedsgé*-nek hívják (MTsz.), ami előbbi *kedzsgé*-ből való.

Azután azokkal a finnugor szavakkal, amelyekkel a *fecske* szót egybevetették, s amelyekre HORGER is hivatkozik, a *fecske* szó nemcsak jelentésre, hanem hangalakra nézve is kitűnően egyezik. A finnugor szavak ezek: votj. *peški*, *poški* 'fecske', *poški-pi* 'fecskefiók' | f. szuómi *pääsky* 'fecske'; f. karjalai *peäsköi* 'ua.'. E finnugor szavak képzett alakulások; a votják szóban az *-i*, *-i*, a finn szavakban az *-y* (olv. *ü*), *-öi* kicsinyítő képzők (l. erről BUDENZ, UAl. 241, 242, 244). A magyar *fecske*-beli *-ke* is kicsinyítő képző (l. SZINNYEI, NyH.⁷ 98, HORGER i. m.). A finnugor nyelvekbeli szavak alapalakjai: votj. *pešk-*, *pošk-*, f. *pääsk-*, *peäsk-*. A magyar szónak — figyelembevée a népnyelvben és a régi nyelvben előforduló *féske*, *ficske* alakváltozatokat is (NySz., OklSz., MTsz.) az alapalakja: *fěcs-* ~ *fēs-* ~ *fics*. Hogy ez alapalakok: alapszók közül melyik az eredeti, azt a votják és a finnyelvi alakok döntenek el. A szóközépi finnugor alapnyelvi *-šk*-nak u. i. a votjában *-šk*, a finnben *-sk* felel meg, míg a magyarban *-s* a megfelelő; vö. észt *mesk-*, votj. *mišk-* ~ *m*. *mos* (l. SZINNYEI, NyH.⁷ 44). HORGER i. h. magyar *cs*-t vesz fel, de szótörténetileg is, finnugor szempontból is helyesebb az *-s* felvétele. E szerint az eredetibb alapalak: alapszó a magyarban a *fēs-*, illetőleg, minthogy van magyar *ficske* is, **fis-*. Az ó-magyar **fiske* > *féske*, melyből a *ficske* > *fěcske* ~ *fěcske* fejlődött, nem is emlékeztet bennünket a *fecseg* ígére, mert hiszen volt idő, mikor a *fecske* szóban nem *cs*, hanem csupán *s* hangzott. Az *s* > *cs* változás történetelt esetleg a *-cske* kicsinyítő képző hatása alatt, de történetelt függetlenül is. A magyar *-cs* kicsinyítő képző különben is eredetibb magyar *-s* képzőből való.

Megemlítjük, amit HORGER is jelez, hogy a finnugor szókezdő *p*-nek a magyarban *f*- a megfelelője. A kifejtettek alapján kimondhatjuk, hogy a *fecske* hangutánzó eredete csak látszat, s a szó sem szótörténetelt, sem hangtanilag nem eredhet a *fecseg* ígéből.

Krosnya, korosnya, kasornya. Gyöngyösön (Heves megye) azt a hátan hordozható fakészüléket, melyben a szegény nép a város erdejében szedett rőzsét, száraz gallyat hordja haza, *krosnyá*-nak hívják. A MTsz. I, 818, 1181 szerint Brassó megyében a 'nyalábba kötött s hátan vitt rőzsényaláb, gallycsomó' neve *korosnya*, *hátkorosnya*. Kétségtelen, hogy a brassómegyei *korosnya*, (*hát*-)*korosnya* az oláh nyelvjárás *croșnă* (TIKTIN; az irodalomban: *croșnă* GHETIE, TIKTIN; *croznă* DAMÉ) átvétele, amelynek az oláhban ezek a jelentései: 1. 'tragreff, hátikosár'; 2. 'pack, den man auf dem rücken trägt'; 3. 'soviel man auf dem rücken tragen kann, z. b. eine tracht holz' (TIKTIN). Az oláh szó szláv eredetű, amire vö. szláv *krošnja* (BERN., EtWb. I, 624 és alább). A brassómegyei magyar *korosnya*, *korosnya* eredetére rámutatott SZINNYEI: Nyr. XXIII, 249 s ugyanó ugyan-

ott megemlítette az oláh szó szláv eredetét is. A gyöngyösi *krosnyá*-t azonban mindeddig senki sem jegyezte fel, s így eredetéről nem is írhatott senki.

A gyöngyösi *krosnya* tót eredetű szó. BERNOLÁK tót szótára, úgyszintén a KÁLAL-féle Slov. slovenský szerint a tótban *krošňa* 'a házaló üveges hátton hordozható fakészüléke, amelyben az üveget viszi'. A házaló üveges tót ember *krošňa*-ja és a gyöngyösi magyar ember *krosnyá*-ja szerkezetileg is, alakilag is majdnem azonos. Természetes, hogy a tót *krošňa* szó ugyanabba a szláv családba tartozik, ahová az oláh nyelvjárási *croșnă* szláv eredetije is való. A szláv nyelvekben u. i. van egy szó, amely az összlávban *krošnja-nak hangozhatott (l. BERN., EtWb. I, 624). A mai szláv alakok ezek: egyh. szláv *krošnica* 'canistrum' | bolg. *króšnja* 'korb' | szerb (Raguza és vidéke) *króšnja* 'korb' | szlov. *króšnja* 'ein hölzernes gestell, um darin eine last vor sich oder auf dem rücken zu tragen, das tragreff' | tót *krošňa* (l. fentebb) | or. *króšnja* (alakv. *korošnja*) 'aus gerten oder wurzeln geflochtener korb' | kisor. *króšnja* (alakv. *korošnja*) 'eine art fischnetz'. Mind e szavakra a megfelelő szótárakon kívül l. MIKL., EtWb. 132, 142, BERN., EtWb. I, 624.

E szláv nyelvek valamelyikéből való a magyar *kasornya*, amelynek ilyen alakváltozatai vannak: *kosornya* (NySz., MTsz.); *kaszornya* (MTsz.); *kasórnya* (MTsz.); *karosnyu* (l. KolGl.); *karosnya*, *karisnya* (MTsz.); *tasornya* (MNY. III, 431, XXI, 62). A *kasornya* ~ *kosornya* ~ *karosnya* szóra első adataink a XVII. század első feléből vannak (l. NySz., OklSz.), s ismeretes tájszó mindenütt a Tisza mellékén és a Székelységben (l. MTsz., MNY. XXI, 62). Jelentése pedig a szónak: 1. 'kiskosár, karra való kosár, kézi kosár'; 2. 'az a hársból, vesszőből vagy fonálból készült hálószerű fonadék, amelyben az ételhordó edényt a mezei munkásoknak kiviszik'; 3. 'a rákfogó háló kerete'; 4. 'rácsos oldalú koci vesszőkosár betétje'. 'Stall von flechtwerk, stabulum vimineum' jelentése a *kasornya* szónak nincs; ezt a jelentést tulajdonította neki DANKOVSKY, Lex., s innen MIKLOSICH, SlavEl., Nyr. XI, 225, EtWb. 135. Ugyanók helytelenül állapították meg a magyar szó eredetét is; helytelenül írt róla LESCHKA Elenchus-a is.

MELICH JÁNOS.

Ányás.¹ Volt-e, nem volt-e az *Anianus* keresztnévnek az *Ányán* > *Ányán* > *Ányán* mellett egyéb magyarítása is, arról óhajtok néhány megjegyzést tenni.

SÁNDOR, Sokféle XII, 243 és CzF. szerint az *Anyos* név hozzátartozik az *Anianus*-hoz, ERDÉLYI LÁSZLÓ: PRT. X, 6 pedig az *Anyos* mellett *Ányás* változatot is vesz fel. — Az EtSz. az *Anianus* és *ágyu* címszó alatt az OklSz. 1224: *Anus*, 1382, 1428, 1451: *Anyos* adatait, továbbá a költő *Anyos*, illetőleg *Anyós* Pál nevét az *Anianus*-tól elválasztja és az *ágyu* szónak *ányu* változatát látja benne, úgy, mint MÁTYÁS FLÓRIÁN, Szótárkis. — Az OklSz. 'Anianus' és *ágyús* alatt egyaránt felsorolja ? jellel az adatokat.

¹ Csatlakozik a múlt füzetben (MNY. XXVIII, 171—2) megjelent „Ányán” c. közleményhez.

A tihanyi apátságnak egy 1092. évvel jelzett hamis, de régi keletű oklevelében olvassuk: „Villa *Peterreue* iuxta Tyzam cum hac villa, *Anyas*, cum appendiciis suis. Villa *Mortua* similiter iuxta Tyzam, quam vulgo *Morotua* nominant, cum lacu *Mortua*.” (PRT. X, 499.) — ERDÉLYI: PRT. X, 433 úgy vélekedik, hogy az itt felmerülő *Peterreue* meg *Anyas* szomszédosai az Aranka (régii Harangod) folyó torkolatától délfelé elterülő tiszabalparti *Morotua* birtoknak,¹ s *Peterreue* így nem más, mint a XV. századi adatokban emlegetett *Péterrève*, illetőleg a mai Petrovoszelo, Óbecsétől északra.² ERDÉLYI tehát a Maros-torkolat alatti Tisza-szakaszra helyezi az ? 1092-i *Anyas* birtokot (l. a PRT. X, 243 térképet is). A birtok nevére nézve pedig ezt mondja: „Az *Anyas*[egyebüti *Anyás*-nak írva: P. D.] név a tihanyi apátság védőszentjének, Szent Anianus-nak, *Anyos*nak nevéből származott ép úgy, mint a zalavári apátság védőszentjének nevéből ennek tiszai birtoka, Szent Adrián-martir, a mai Mártély.” (PRT. X, 242, jegyz.; l. még i. h. 433.)

Az idézett névmagyarázat helyességéhez szerintem nem férhet kétség, azonban a hely fekvésének ERDÉLYI nyújtotta meghatározásán kívül — azt hiszem — egy másik lehetőség is számba jöhet. — Van *Anyás* puszta a Szeged—Csongrád közti Tisza-szakaszon. CSÁNKI I, 679 az 1471: *Aynyas* és 1488: *Anyaszeg* adatokat közli reá *Anyás*, *Anyás-szeg* jelzés alatt. Ez a tiszabalparti *Anyás* szembeesik a jobbparti *Mártély*-lyal. Mint-hogy az utóbbiról tudjuk, hogy a zalavári bencés apátság birtoka volt és az apátság védőszentjének a nevét viselte, épen nem alaptalanul gondolhatunk arra, hogy a vele szembenfekvő *Anyás* meg mint a tihanyi apátság birtoka, eredetileg halászhelye, kapta a védőszent nevét, s ekképen azonos lehet az ? 1092-i oklevélbeli *Anyas*-sal. — A Szeged—Csongrád közti *Anyás* környékén, északnyugatra Félégyháza felé tűnik fel 1347-ben „Poss. *Peturmonustra* et *Palmonustra*“, s az előbbiben állítólag bencés monostor vagy valamilyen prépostság volt (PESTY, Mg. helynevei 221; CSÁNKI I, 682; PRT. XII. B., 6; KARÁCSONYI, MNemz. I, 217). Ezzel a *Pétermonostorá*-val összefüggésben lehetett *Anyás*—*Mártély* tájékán is egy másik *Péterrève* nevű tiszai átkelő és a tihanyi apátság birtokaként együtt szerepelhetett *Anyás*-sal, ahogy az ? 1092-i oklevélben látjuk. — 1279. és 1288. évi adatokban „*Anias* iuxta *Tisciam*“ jelentkezik, mint ahol a Baár-Kalán nem egyes ágainak ősi részeik vannak (ÁrpÚjOkm. IX, 265; Hazai Okm. VI, 288; — vö. KARÁCSONYI, MNemz. I, 147, 150). Valószínűleg a *Mártély*lyal szomszédos *Anyás*-ról van szó, minthogy ennek a közelében ott állott a nemzetség ősi szeri (pusztaszeri) monostora (KARÁCSONYI i. m. I, 143).

Egy 1269-i oklevél szerint Pouka, *Anianus*, Crys és *Anas* a tihanyi apátság mézadó conditionariusai Igal birtokon, azaz a somogymegyei, Kaposvártól északkeletre eső mai Igalon (PRT. X, 532; vö. CSÁNKI II, 578). Mint tudjuk, hajdan dívott az a szokás, hogy a rokonságok tagjait ugyanazon név változataival kapcsolták össze s egyszersmind különböztették meg; azonkívül

¹ Vö. CSÁNKI I, 697 *Halász(-mortva)* alatt is.

² Vö. CSÁNKI II, 159 és KARÁCSONYI, MNemz. I, 371.

valamely zárt közösségen belül előkerülő azonos nevű egyéneket gyakran a névváltozatok segítségével határoztak meg a feljegyzők is. Ez a mellett szól, hogy az igali mézadók közül nemcsak *Anianus*, hanem *Anas* is az apátság védőszentjének a nevére volt keresztelve, csakhogy az utóbbit a név magyar változatával jelölték meg.

Anianus-okat kell látnunk ezekben is: 1275: *Anias* Tápió-Bicskén (ÁrpÚjOkm. IX, 138—9) | 1279: *Anyas* várjobbágycomes a sopronmegyei Kér földdel kapcsolatban (SopronmOklt. I, 45; vö. CodDipl. VII, 2 : 78) | 1299: *anyas* de Zymany [Zimány Somogy megyében Igaltól dél felé] (MonStrig. II, 475 után OklSz.). — Nyilván *Anianus*-nak keresztelt birtokosáról kapta nevét az 1281-i oklevélben a Pesttől északra elterülő tájékon jelzett *Anyas-Nyri* hely (ÁrpÚjOkm. XII, 341; — vö. PEsrv, Mg. helynevei 7); a helynév második tagja — mint a vele együtt előforduló *Nyr* is mutatja — a *nyír* 'nyíres' szónak 3. személyben birtokos személyragozott *nyíri* 'nyíre' formája. — Talán az *Anianus*-hoz vonható az 1324-ben *Lovas* társaságában szereplő *Anas*, Vezekényi-birtok (KARÁCSONYI, MNemz. I, 239), valószínűleg a Nyitra városától északra elterülő vidéken, amennyiben *Lovas* az ottani — Vezekény környékén fekvő — *Lovászi* vagy tótul *Lovasovic* lehet.

Az oklevelekbeli *Anyas*, *Anias*, *Anas* formák a betűi *a*-nak is, *á*-nak is olvashatók, tehát nem állapítható meg, hogy a neveket miképen ejtették. A Mártélyal szomszédos hely neve ma *Anyás*-nak hangzik (Hnt. 1873. és Pallas: Csongrád vm. térképe).¹ — Az egyházi latin *Anianus* a legnagyobb valószínűség szerint úgy módosult ebben az irányban, hogy először is *Anyán* vagy *Anyan* vált belőle, azután pedig ezekből oly módon, hogy a magyar becéző képző gyanánt felfogott *n*-nek egy másik magyar becéző képző, az *-s*, lépett a helyébe, *Anyás* vagy *Anyas* lett. Mivel a szóvégi *-as* a magyarban gyakran váltakozik *-ossal*, az *Anyas* mellett is alakulhatott *Anyos*, úgyhogy nézetem szerint az *Anyos* személy-, illetőleg családnevek egyes esetekben mégis csak az *Anianus*-szal függenek össze.

1479-ben *Anyas* családot említenek a somogymegyei Gellyéröl (CsÁNKI II, 660). E szerint nemcsak az *Anyán*, hanem az *Anyás* vagy *Anyas* alakulatban is megtörtént a szótaghatáron álló *ny* kettőztetése. P. D.

Megemleget. BÓKA LÁSZLÓ (MNY. XXVII, 50) kimutatta e fenyegető hangulatú szavunk hangulati elemektől mentes, ma már alig ismeretes 'erwähnen' vagy épen 'gedenken; megemlékezni (halotról)' jelentésben való használatát is. Minthogy példái a mai nyelvből valók (a legrégebbik Vas Gerebenből), talán 'megemlegethetjük' e használat egy régi előfordulását is; annál is inkább, mert a szó hasonló alakváltozatát az EtSz. sem említi. „Az Fortunatusról való szép historia“-ban (3353—6. sor) olvassuk: „Mint illik, urokat szépen eltemeték, | Fortune jóvoltát mind megemlígeték, | Két fiát utána éltekben tisztelik, | Mint urok

¹ LIPSZKY és CsÁNKI I, 679 ugyan *Anyás* formában közlik a hely mai nevét, azonban kétséges, hogy csakugyan mondták-e azt valamikor így.

meghatta, szeretvén becsülék.“ (RMKT. VIII, 431. Az első kiadás Dézsi jegyzetei szerint 1580 körül, alighanem Kolozsvárott készült.) — Megjegyzendő, a *megemleget* szót KELB. is így fordítja németre: 'etwas (öfters) erwähnen', s a harcias *megemlegeted* *te még azt* csak mint kifejezés (szólásmód) szerepel nála.

TECHERT JÓZSEF.

Cu nechim(r)luite. Már TIKTIN, DRG. 340 helyesen sejtette, hogy ebben az 'unermesslich viel' jelentésű moldvai oláh kifejezésben magyar eredetű szó lappang, de származtatása ('vgl. magy. *kimulni* 'zu sein aufhören' also eig. wohl 'unaufhörlich') teljesen elfogadhatatlan. Két adatához C. LACEA még egy harmadikat fűz: "... a luat *cu nechimuluita* și cu habăucea muncușoara altuia" (An. LI. al liceului din Brașov), s ezeknek alapján a (*ne*)*chimuluit(a)* szót lényegében helyesen a magyar *kímélet*-ből eredezteti. JORGÁNAK 1690-ből közölt adata: „Pre minutel socotind, *chemuluândū* și bine cerhind acest lucru“ (Studii și Documente XII, 234) azonban tévedésbe ejti, s a *chemului* igét, valamint a (*ne*)*chimuluit(a)* alakot a *kémel*, *kémlel* származékának tartja (Dacor. IV, 778).

Még négy adatot ismerünk, amelyek a *kímél* etimon helyesége mellett szólnak: „un cerb țipă *nechimuluit* în gura unui balaur“ Vlăsinești, dorohoi-i ker. (D. FURTUNĂ, Cuvinte scumpe: Din viața pop. rom. XIII) | *nechimuluita(cu)* 'pe nemăsurate, foarte mult' Munții Sucevei (Șezăt. V, 114) | *nechimurluit* 'fără măsură' Ungureni, botoșani-i ker. (Șezăt. XIX, 60) | *nechiumurluit* 'mult, fără socoteală' Baia, suceavai ker. (Șezăt. XXIV, 175). Véleményünk szerint feltételezhető egy *chimitui ~ *chimu(r)lui* ~ *chiumu(r)lui* < m. *kímél* ige, amelynek multidejű melléknévi igenévi alakjából *cu* előljáróval és adverbialis -a-val szabályosan képződött a *cu nechi(u)mu(r)luite* módhatározós szerkezet. Ilyen pl. a *cu bizuita* 'bécnyossan' is (I. TAGLIAVINI, Lex. Mars. 2079.); vö. még *cu țărăita* = *sichis* < *szükös* (CABA, Szilágy vm. román népe, nyelve és népköltészete 100) | *cu nemiluita* stb. A kifejezés oláh jelentésköre a 'kímélet nélkül, kíméletlenül' alapjelentésből kifogástalanul megmagyarázható.

Adatok hiányában LACEA a *nechimurluita* r-jét hajlandó sajtóhibának tartani, ami azonban a fentiek után lehetetlenség. Anorganikus r fejlődés, különösen l előtt, eléggé gyakori az oláhban: (*h*)*ului* ~ (*h*)*urlui* < m. *hull* (*urlu* már CLEMENS, Wb. 251, 438 'einstürzen; zusammenfallen'; van (*h*)*uruesc* alak is, I. CIHAC II, 144, ahol a szó tévesen a szláv elemek között szerepel) | *șarlucătăr* ~ *șolocatră* (COSTIN, Graiul bănațean 191) < m. *salugăter* | *sopalău* (ALEXICS, Magy. el. 99) ~ *supurlău* 'bute de lăut rufe' (HERCO, A berettyómenti rom. nyj. 50) < m. *szapuló* stb. Ellenben az ilyen esetekben: *beluesc* ~ *bertuesc* < m. *bélleni* ~ *bérteni*, *beliș* ~ *berliș* < m. *béllés* ~ *bérlés*, *măngălău* ~ *măngărlău* < m. *mangalló* ~ *mangorló* stb. az r lehet etimológikus is. Más mássalhangzók előtt: (*h*)*arșeu* ~ *așău* < m. *ásó* (DAcR. I, 288) | *iorsag* ~ *iosag* < m. *jószág* (COSTIN i. h. 123, NOVACOVICIU, Cuvinte bănațene 12) | *arcaș* ~ *acaș* (WEIGAND: Jb. IV, 325, VAIDA: Tribuna 1890: 337) < m. *akác* | *d'ărm* ~ *d'erm* < m. *gém*

(ALEXICS i. h. 112; vö. *fântână cu d'erm* 'gémeskút' Székudvar-Socodor sgy. [GH. CRIȘAN]) stb. A *chimiluit ~ *chimu(r)luit* ~ *chiumu(r)luit* változatok magánhangzós hangalakja hátraható hasonulás eredménye. TREML LAJOS.

NYELVMŰVELÉS.

Számbeli egyeztetés hiánya a birtokviszonyban. Folyóírástunknak egyik olvasója fönnakadt azon, hogy nincs meg a számbeli egyeztetés ezekben a birtokos szerkezetekben: „Franciaország hagyta az eseményeket a maga útján fejlődni. Vadállománya nincs az őserdőknek. Nincs nyoma a bankrablóknak. Az idegen szavaknak nem lévén gyökere és rokonsága nyelvünkben . . .“

E négy mondat közül az első nem olyan megítélés alá esik, mint a másik három. Az elsőben u. i. nyilvánvaló az író tollának megeszuszamlása, mert teljesen ellenkezik a nyelvszokással, hogy így beszéljünk: „Az események a maga útján fejlődnek.“ Nem kétséges tehát, hogy az első helyen kifogásolt mondat szabatosan így hangzik: „Franciaország hagyta az eseményeket a maguk útján fejlődni.“ A megrótt fogalmazás szerint a *maga* névmás egyszámú alakja *Franciaország*-ra vonatkozik, nem az *események*-re, ennél fogva olyan értelmet ad a mondatnak, mintha 'Franciaország a saját maga útján' hagyta volna fejlődni az eseményeket.

A másik három mondatot azonban nem lehet hibáztatni. Eddigi ismereteink szerint ugyan a birtokviszonyban az a szerkezet az eredeti, amelyik a birtokszó személyragjával is megjelöli a birtokos többségét, de különösen a *van neki*, *nincs neki* kifejezéssel kapcsolatban már nagyon régóta él a számban nem egyeztető szerkezet is. Íme néhány példa: „... . oth vannak repefew allatok *kyknek nynchen zama*“ (Kesztk. 276). „Az *köveknek, fáknak, és oktalan állatoknak*, bizonyos határral megkörünyezetetett *természeti vagyon*“ (Pázmány: Kalauz 1613-i kiad. 24). „Az váró *szíveknek nincsen nyugodalma*“ (Gyöngyösi: Murányi Vénus III, 1). „*Nincs vége a csudáknak*“ (Faludi Ferenc Minden Munkái. Kiadta TOLDY FERENC. 1853. 355). „*A szegényeknek is vagyon része benne*“ (uo. 538). „Ott — *vége lesz gyötrelmimnek*“ (Kármán: Fanni LVII). „Háttra van az egy, hogy megmutassuk, ha *van-e* az ily *írásoknak helye és ideje* nálunk“ (Kármán József Művei. Kiadja ABAFI LAJOS. Nemzeti Könyvtár IV, 80). „*Van a tündéreknek virágnyszolyája*“ (Petőfi: János vitéz XXVI). „*Körülotte a homokbuckáknak | Se hossza, se vége*“ (Petőfi: Kutyakaparó). „*Természete már ez magyar embereknek*“ (Arany: Családi kör). (Vö. SIMONYI, A jelzők mondatana 178—84.)

Az élőbeszédből jegyeztem föl ezeket: „Akkor *volna értelme az ilyeneknek . . . Az embereknek megvan az a rossz szokása . . .*“

NAGY J. BÉLA.

A hasonult - vel rag írásmódja. Már többször szó volt róla, mert sok baj van vele (vö. MNY. XXVI, 139, 216, 402,

XXVII, 70). Gyakran elcsípnek belőle egy kis darabot: jelöletlen hagyják kezdő mássalhangzójának hasonulását. Pl. így írnak: *reflexel* (Budapesti Hírlap 1932. máj. 26.), „kis *m-el* irandó“ (Literatura 1932. júl. III. 1.). Nem veszik észre, hogy a *reflexel* szóalak nem *-vel* ragos főnév, hanem *-l* képzős ige, olyan, mint a *megneszel*, s valamint ettől meg szoktuk különböztetni a *nesszel* (elválasztva: *nessz-szel*) határozóragos alakot, épúgy a *reflex* szónak *-vel* ragos alakját is meg kell különböztetnünk a *reflexel* igétől ezzel a szabatos írásmóddal: *reflexszel*. Hasonlóképp helyesen kis *m-mel* írjuk a szót, nem pedig kis *m-el*.

Lejtő. TONELLI SÁNDOR „Magyarosabban, avagy gyárnokok, erőművészek és üvegházfiak“ c. érdekes cikkében egyebek közt ezt írja: „Az Iparegysület Hetilap-jának egyik 1846 februári számában“ javaslatok vannak egy csomó műszaki fogalom magyar kifejezésére. „Ezek a műszavak egytől-egyig megbuktak. . . Egy kifejezés azonban* a javasoltak közül teljesen átment a használatba: a lefelé menő sík megnevezésére ajánlott *le-itő*, vagy *lejtő*“ (Széphalom VI, 51—2).

Ez utóbbi mondat tartalma vaskos tévedés. Az lehetséges, hogy 1846-ban kieszelte valaki a *le-it*, *le-it* igét, — a NyÚSz. nem említi —, de hogy ez az ige, jobban mondva: *-ő* képzős igenévi származéka nem ment át a használatba, arról a cikkíró könnyen meggyőződhetett volna, ha belepillant a NySz.-ba. Ennek tanúsága szerint u. i. *lejtő* szavunk már a kódexek korában megvolt, sőt még ennél is régibb: már egy 1332-i oklevélben előfordul (vö. MELICH: MNy. XXIII, 577—9). Kétségtelen, hogy ezt a 'declivis; descensus, Abhang' jelentésű régi szavunkat foglalták le később mértani műszóul a 'schiefe Ebene' jelölésére. N.

NÉPNYELV.

Közép-szamos-vidéki határnevek.¹

(Történeti gyűjtés.)

*Magyarderzse.*² 1861*⁸⁴: In seszú togyeri (sz.), Riturile (sz., k.), Kárbunyistye (sz.), Lá párou Kerbunyisty (k.), Riturile din szúsz (k.).

*Magyarköblös.*³ 1835*⁸⁵: Felső fordulóban: Az oláh Templomnál (sz.), Gilányi láb (sz.); Alsó fordulóban: Styubej (sz.), a Patak, A Malomnál (kövesföld), Ekk(lési)a erdeje, Somai, Retegi és a' Detsei Tábla. — 1842*⁸⁵: Felső fordulóban: Gilányi Láb (sz.), Az oláh Templomnál, Bujdosi völgy[ön a'] Puturasza[n] (k.), Nagy Szénafű (k.); Alsó fordulóban: Styubéj (sz.), A To Gátnál (sz., k.). — 1860*⁸⁶: Nagy Szénafű (e.), Pe Betkuri (k.), La Pojény (e.), Kis Boroszlo (sz., k.), Bujdosi völgy (k.), Puntey Felesuluj [és] Pogyeri (sz.). — 1871*⁸⁷: Torkolat[i] (sz., k.), Fecskefarku szántó, Kopárnyil melletti tábla, Az ergés

¹ L. MNy. XXVIII, 58—62, 123—5, 177—9.

² ~ r. *Dárja*. Vö. KÁDÁR III, 276, 289.

³ ~ r. *Chubleşul unguresc*. Vö. KÁDÁR IV, 450, 469—70.

tábla, Ergé[n belőlli lejáró], Hurkák v. Hurkák, Kövecses, Gát[ra menő], Tul a vizen, Az Aron melletti kert.

*Magyarlapos.*¹ 1824^{*88}: Reketyés (k.), Sánták mezeje, Lápos vize. — 1852^{*89}: Szurdok [nevű helyen], Túl a vízi almas[ban], A' Vargitás (!) allyán, a' hosszú utnál, A' Kolczéri út [mellett], A' Nagy Mezőben, Tölgyes[i kaszálló], Tul a hidasnál; Alsó Fordulóban: a Marton [...kaszálló], A régi Malom helyénél vagy a téglaszínnél [szántó], A Malom rév[ben], Az erős alatt (sz.), Az Zuzbegy [tetején az édes alma fánál] (sz.), A kis Zuzbegy tetején (k.), a berken (sz., k.), Debreg mező[ben] (sz., k.), A Veres Mart [alatt a bodza fánál], A Mannás mező[ben vagy] Debreg tő[ben], A papi rét, A esikos tő hát[on], A rohi szegben, A tő[ra jön véggel (t. i. föld)], A Fekete patak[nál], A Délló alatt [a Debregen, A porcos tere [alatt], A Ketskés [tetején], A koh pataká[ban]; Felsőfordulóban: A kis debreg[en], A kis Debrég torká[ban], A Méh patak [oldalában], A Debreg hídjánál, Papi rét, A köves rév[nél], A temető árka [ban v. oldalában], A kendertő[nál], A Bálintok pataká[ban], A Szilvás [tetején], A csonka malmon [felül], A kerék mező[re], A lápos vizen, Az egeres, A nyáras bércz[en], A gyalog utnál, A nyíres patakán, A torkolatban, Az ördögök templománál, A sárga földnél, Tull a vizen, A porondon. — 1855^{*90}: Kerek mező. — 1856^{*91}: Lágys és Boronás (sz., k.), A kis Debrec Sátor L.(ápos?) Debrec[ig] (k.),² Szakadás és Térség (k., zabf.), Csere és Sármas [oldalak] (k.), Domokosi térség a Nászta pusztájá[ig] (sz.), Nyíres pataka és a Liget (sz., k.), Rohi pataka, Zuzbegy [oldalastól], A falun aloli Térség, Kecskés. — 1860^{*92}: Kupások tója. — 1863^{*93}: Csiri pataka, Felső Forduló, Kerek mező a Kupások tojánál, Nyáras bércz, Temető hely. — 1864^{*94}: Antok féle pusztá telek, Antok féle pusztá. — 1865^{*94}: Nyáras bércze, Kupások Nyírese. — 1872^{*94}: Antok pusztá.

*Magyarmacskás.*³ 1882^{*95}: Pap erdeje. •

*Mánya.*⁴ 1800^{*96}: Brányistya. — 1813^{*97}: Kis Kutnál (sz.), Kréményai Malomnál, Nyomás, Tilalmas. — 1860^{*98}: Mojnyele (?) la fáza Szuzi (sz.), Felső rétt (sz.), alsó rétt (sz.).

*Néma.*⁵ 1825^{*99}: Felső Fordulóban: Kis Berek. — 1827^{*99}: Tér[beli föld]. — 1860^{*100}: Kis berek [és] La Funáczel (e., k., sz.), Kasztele Betsi (e., l., sz.), Forás (k.). — 1874^{*101}: Alsó fordulóban: Pintze Berek (sz.), Kisberek (sz.)^{*102}. — 1879^{*103}: Rét, Györbik. — 1881^{*104}: Rét (k.), Györbik[i kibes kaszálló], Pusztá telek. — 1887^{*104}: Györbik, Rét, Régi temető.

Óbuda l. Burjánosóbuda.

*Ormány.*⁶ 1879^{*103}: Hidegkut, Csuma patak, Komloskert (k.), Borsonyil, Kenderföld, Magas máj.

*Páncélcseh.*⁷ 1835^{*106}: Jakabos torka (k.), Hangos [alatt] (sz.), Hidegkut, Völtsi Patak, Hangos alja (sz.), A Falun alol,

¹ ~ r. *Lăpușul unguresc*. Vö. KADÁR V, 5, 29—30.

² A felsorolás ilyen értelmetlen.

³ ~ r. *Macicașul unguresc* Kolozs vm., borsai járás.

⁴ ~ r. *Maia*. Vö. KADÁR V, 122, 129.

⁵ ~ r. *Néma*. Vö. KADÁR V, 226, 242.

⁶ ~ r. *Orman*. Vö. KADÁR V, 298, 309.

⁷ ~ r. *Panticeu*. Vö. KADÁR V, 382, 403.

A Falun felyül, A kis völgy torka (k.); Fodorháza felé való forduló: Szotelki Patak, Bupi (?) (k.), Nyáras (sz.), Mükös patakán a Sos torkában (sz.), Czitzibeli oldal (sz.), Török láb (sz.), Csorgo Völgy (e.), Togát (e.), Kolosvári ut, Mező, Szilas (e.). — 1838^{*107}: Völts felé való fordulóban: Kiss Jakabas, Kis Jakabas Torka, Völtsi Patak, Agyagos Domb [alatt] (sz.). — 1860^{*108}: Völtsi patak (sz.), Gombásnö (!?) Gödre (k.), Szotelki patak (sz., k., l.), Mühös völgy (sz., e.), Kolozsvári völgy (k.), Hostát (sz.), Falun-felyüli tér.

*Radákszinye.*¹ 1813^{*109}: Tilalmas, Kerek Domb (sz.), Ilivaj (?) Domb, Szoross Tövis (kenderf.), Brányistya, A' nyomáson (k.), Tsernéte (k.), Berendő (k.), Temetőnél, alsó Domb (k.), felső Rét, Nyáló Hidja, Urak Kertyén fellyül (k.), Tsernéte Patak, Berendő Rétye (k.), Szénafű Rétye (k.). — 1839^{*110}: Tsernete (k.), Kalnai Völgy (k.), Berendo (k.), Szádnál való hosszu föld, Tsernet patak (sz.), also bránista (sz.), körtőjes felé való fordoloba: Kerek domb (sz., k.), nyalo higyánál (k.), Szoros tövis (k.), A' patak szíle melet (kenderf.), also kerek domb rétye (k.). — 1848^{*111}: Kerek do(m)b rétye, Szénás aj rétye (k.), Szénafű rétye (k.). — 1850^{*112}: Alparéti forduló tábla: Csernátya (k.), Csúr megetti tábla (sz.). — 1859^{*113}: la ritu funaczelor [nevű dülő] (sz.), in Peér [nevű dülő] (sz.), Dupa pomny [nevű dülő] (sz.), la parau Csernyetyi [nevű dülő] (k.), Bógátai utsza. — 1865^{*114}: Funátziu, Kis berek. — 1865^{*115}: Cseritye (k.), Kerek domb, Berendő, Brányistya (sz.), Szénafű, Kerek domb rétye, Peninukuluj (Perinukuluj ?).

*Retteg.*² 1760^{*116}: Pargolat (vagy máshol) Porgalat kert.

*Récekeresztur.*³ 1807^{*117}: Felső forduló: Lápojóná verisori Lá Vorzástyiny (sz., k.); Alsó forduló: La Zepogye luj André.

*Sárosmagyarberkesz.*⁴ 1644^{*118}: a' Cseti határszélben, a Patak fő kútjánál, a' Csorgó kut [felett]. — 1730^{*119}: Ág [nevű hely . . . , mely közönségesen] Déllő[nek hivatik]. — 1732^{*120}: Horgas föld. — 1836^{*121}: Patak, Temető Kert; Felső forduló: La Area Toгы [nevű Föld], Farkas Dombja [alatt]; Alsó forduló: Csolti Domb, Csolti Kut, Lenesés [alatt], Mikoltzai Szölő hegy, Gesztenyés [alatt], Nagyhegyi Pusztá, Pap Cseréje, Ekklesia tiltott Erdeje, Békás (föld), Alsó Mező, Pataki Domb (rét), Föld vájás[nál]. — 1861^{*122}: Nagy Hegy [s alya] (é), Ág (sz.), Csolti domb [s alya] Nyáras (sz., k.), Rumpsur (sz.), Mikoltza (sz., k.), Lenesés alya (k.), Nyires mező Lonka (k.), Alsó mező (sz., k.), Pálkut Dégmár (Dézmás?).

*Solyomkő.*⁵ 1830³: Babutz felől való Fordulojában: a Bük.

*Szekerestörpény.*⁶ 1813^{*123}: Deberkém (sz.), Szöllő, Urak Rétye, Szakadát (sz.), Krémenyai Patak, Tsosmálly (zabf.). — 1839^{*124}: deberkei völgy, kremenyei völgy, a patak.

¹ ~ r. *Suia*. Vö. KÁDÁR VI, 457, 465—6.

² ~ r. *Reteag*. Vö. KÁDÁR V, 497, 531—2.

³ ~ r. *Recea-Cristur*.

⁴ Ma *Magyarberkesz* ~ r. *Berchez* Szatmár vm., nagysomkúti járás.

⁵ ~ r. *Sinteu* Kolozs vm., borsai járás. Az okirat *Sojomkő* alakban írja.

⁶ ~ r. *Türpin*. Vö. KÁDÁR VI, 290—1, 296. A jelzett iratokban neve *Törpen*, *Törpön* és *Türpen* alakban szerepel.

Szelecske.¹ 1815^{*125}: Temető oldal.

Szőcs l. Felsőszőcs.

Szűkerék.² 1777^{*126}: Intreavás, az Arok, Csutkos Iratvány, Pusztá Szöllő, Magulits, Gya szupra Petri la Stupine, Berek, La Pér (irtott k.), La Simeza, La Brányisztye (irtás). — 1754^{*127}: Alsó forduló: La Beretye (Bretye?), Sintze (1?)\Körtvélyyes [fejénél (egy darab föld, mely előbb szőlő volt)], (egy darab föld) [vulgo] Brányistye Turkuluj, Pusztá Szöllőhely (sz.), Déési ösvény, [a Kérő felé menő út mellett lévő] Csorgó szorossa [nevű helyben] (sz.). — 1857: La magunicza (irtás). — 1793^{*128}: Magulitsa [nevezetű Tölgyfa bokros és apró Cserés], Magulitsa Bérece, [Délről a falu felől egyenesen] Magulitsá[ra feljáró vulgo] Drumu Irtováji [nevezetű szekér ut]. — 1800—1820^{*129}: Oroj (irtás), Berek (irtás).

Tők l. Felsőtők.

Törpény l. Szekerestörpény.

Válaszut.³ 1815^{*130}: Eszak (sz.). — 1824^{*131}: Lónai völgy. — 1832, 1834: Lóna völgye, Lónai Hegyről le jövő arok. — 1835: Felső forduló: Felső rét (sz.), a Patak, Papi rét, Erge, Szénafű, Munzáló[(ra) . . . feljáró út], Csere [alatt], Nagy Verőfény, Horgos [alatt]; Alsó forduló: Lónai völgy, az arok, a patak, a hid [mellett], Dobra völgye, Szamos (f.), Fintyéus (kenderf.), Porokoláb kert, Nagy Verőfény, Jenei ut [mellett], Zsuki határszél, A' rét, Hegy Farka. — 1859^{*132}: Nagy Verőfény, Fintyos, Szénafű. — 1871: Felső rét, Nagy Verőfény, Fintyos. — 1874: Verőfény. — 1879: Szénafű, Kenderföld. — 1880: Alsó rét, Felső rét, Nagy Szénafű, Hegy farka, Nagy Verőfény, Szénafű, Fintyos. — 1881: Lóna völgy. — 1883^{*133}: Hegy Forka.

Forrásjegyzék.

Ahol a lelőhely nincs jelezve, mindig a dési ref. egyházmegye levéltára értendő. Közlebbi levéltári jelzést a levéltár rendezetlen volta miatt nem nyújthattam. Az irat az illető község iratai között, ill. a megfelelő évből való vizitációs jegyzőkönyvben található.

*¹ Néhány, a dési ref. egyházmegyéhez tartozó egyházközség keltezetlen, kb. a XVIII. sz. közepéről való papi konvenció-összeírásából. *² Vallatásos javadalom-összeírás. *³ Papi konvenció-levél. *⁴ Számadás. *⁵ Keltezetlen, de kb. ez időből származó birtokív. *⁶ Számadás. *⁷ Iskolai napló az 1886—1887. évre. *⁸ 1783. márc. 26-án készült másolatról vett „Copia”. *⁹ DEK. lt. Földvásári szerződés. *¹⁰ Uo. Latin nyelvű vagyonösszeírás. *¹¹ Uo. Keltezetlen birtokösszeírás. *¹² Uo. Instrukcio. *¹³ Uo. Egyházi közalapra vonatkozó számadás. *¹⁴ Uo. Ez utolsó adat egy főconsistoriumi leiratból. *¹⁵ DEBRECZENI i. m. 9—11. *¹⁶ DEBRECZENI i. m. 5—8. *¹⁷ SZABÓ GYÖRGY dési ref. ig. tanító által a hiv. városi térképről készített másolatról. *¹⁸ Saját helyszíni gyűjtésem. *¹⁹ A désaknai Páll testvérek osztózálelevele 1782-i évi másolatban tulajdonomban. *²⁰ A dési Kádár cs. nemességére vonatkozó irat a DEK. lt.-ban. *²¹ Birtokban levő irat. *²² DEK. lt. *²³ Az 1815—1822 közötti adatok — a *²⁴ jegyzet alatt közöltet kivéve — a dési ref. egyházmegye vizitá-

¹ ~ r. Sălișca. Vö. KÁDÁR VI, 297, 305.

² ~ r. Sîntereag. Vö. KÁDÁR VI, 528, 541—2.

³ ~ r. Valasut Kolozs vm., kolozsvári járás. Nevét a vizitációs jegyzőkönyv 1829-ben Válosz út alakban használja.

- ciós jegyzőkönyvéből valók. *24 Birtokban levő irat. *25 Birtokban levő irat. *26 Az egyházközség történetére vonatkozó adatok.
- *27 Birtokban levő irat. *28 Szabó Adám esperes magánjegyzetei az 1837—1842-es évekből. *29 Az egyházközség birtokivéből. *30 Az 1868—1875. évi adatok a sepsiszentiványi Bartók cs. Désen, ill. Désaknán élő ágának rokonság útján birtokban levő egykorú szerződéseiből valók; kivétel az 1873-as adatok közül az utolsóelőtti, amely a dési ref. egyházmegyei lt.-ból való. *31 BARTÓK LÚJZA szóbeli közlése. *32 Saját helyszíni gyűjtésem. *33 Az egyházközség történetére von. kézirat. *34 Javak összeírása. *35 ELEKES K. ref. s. lelkésznek az egyházközség történetéről írt kézírata. *36 HORVÁTH Zs. egyhk. tört. (kézirat). *37 Conscriptio. *38 Az egyházközség papjának az évből való panaszoslevele. *39 Az 1853—1860. évi adatok az egyházközségi gondnokok számadásából valók.
- *40 SZABÓ T. LAJOS szóbeli közlése. *41 A helyneveket KOCSIS SÁNDOR, helybeli ref. lelkész, kollégám, szíves szóbeli közlése révén ismerem. *42 Javadalomösszeírás. *43 Az egyházközségek tört.-re von. kézirat 1852-ből. *44 Birtokív. *45 Számadások. *46 Javadalomösszeírás. *47 Keltezetlen, de kb. ebből az időből származó birtokív. *48 Keltezetlen birtokív. *49 Keltezetlen birtokív. *50 Az egyházközség tört.-re von. kézirat 1852-ből. *51 Számadás. *52 Uo.; e helynevek több más, ez év körülől származó számadásban is előfordulnak. *53 Conscr. extract.; másolat 1810-ből. *54 Tract. Conscr. Szükereki csomó (l. Szükereknél a megfelelő évet). *55 Vallatási másolat. *56 Számadás. *57 Jelentés az árverésen kiadott papi javakról. *58 Keltezetlen birtokív. *59 Conscriptio. *60 Keltezetlen birtokív. *61 Az adatok a dési ref. egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvéből valók; ugyanezek ugyanott még a későbbi években is előfordulnak. *62 Conscriptio. *63 Hivatalos conscriptio-másolat. *64 Conscriptio. *65 Erdőpásztori konvenció. *66 Uo.; a lap hátulján ceruzával felírva e határnév. *67 Adósoknak kölcsönzött pénz s a biztosítékokról való kimutatás. *68 Keltezetlen birtokív. *69 Számadás. *70 Határjárásos conscriptio. *71 Keltezetlen birtokív. *72 Összeírás. *73 Birtokív. *74 A név előfordul még az 1865., 1871., 1873., 1876. és 1879. évi számadásokban is. *75 Conscriptio. *76 Vizitációs jegyzőkönyv. *77 Conscriptio. *78 Keltezetlen conscriptio kb. ebből az évből. *79 Conscriptio. *80 Keltezetlen földadóbevallási birtokív. *81 Számadás. *82 Erdőbecslési okirat. *83 Az egyház. javainak összeírása. *84 Ez évi másolatban kiadott „földadó vallományi“ birtokív. *85 Conscriptio. *86 Keltezetlen birtokív. *87 Számadás. *88 Bányai Mária és Csonka Mihály válóperére von. vallatás. *89 Kővár- és Lápos-vidéki egyhk. tört.-re von. adatok TARTZALI SÁMUEL bányai esperes által. *90 Számadás. *91 Földadóra von. irat. *92 Számadás. *93 Az első adat az egyhk. kéziratot tört.-ből, a többi a generális vizitáció érdekében feltett kérdésekre adott feleletből. *94 Számadások. *95 A Számadásban *M(agyar) Macskás* alakban szerepel a neve. *96 A radákszínei ref. egyhk. és leányegyházainak papi konvenciója. *97 Földcsere-levél. Színei fiók. *98 Keltezetlen birtokív. *99 Vizitációs jegyzőkönyv. *100 Birtokív. *101 Zálogos bizonyáslével. *102 Számadás. *103 Kimutatás az árverésen kiadott földekről. *104 Számadás. *105 Számadás. *106 Az 1754-es conscriptióra hivatkozó s annak adataival összevetett papi jövedelem-összeírás. *107 Csereszterződés. *108 Keltezetlen birtokív. *109 A színei egyhk. és leányegyházai papi konvenciója. *110 Papi konvenció. *111 Márton András lelkész panaszelevele az ekl. földeinek elfoglalása tárgyában. *112 Keltezetlen birtokív. *113 Becsülevél. *114 Oláh János tartozására von. irat. *115 Conscriptio. *116 Árpástói csomó. *117 Erdővizsgálás és átadásról szóló okirat. *118 A bányavidéki egyhk. kéziratot tört. 1852-ből. *119 Vallatási jegyzőkönyv. *120 Perirat. *121 Kivonat a földadóvallomásból. *122 Belső és külső javak összeírása. *123 Radákszínei és leányegyházai papi konvenciója. *124 Papi konvenció. *125 Jövedelemkimutatás. *126 Földekre von. „Betsü levél“. *127 Uo. az egyhk.

1794-es Tract. Conscriptiójában. *128 Instructio. *129 Keltezés nélküli jelentés az esperesnek. *130 Vízit. jk. *131 Vízit. jk. *132 Az 1853—1881. év közötti számadások csaknem mindenike tartalmazza ezeket az adatokat; itt csak néhány év adatait közlöm. *133 Számadás.

SZABÓ T. ATTILA.

LEVÉLSZEKRÉNY.

A. L.-nak: Olyan mű, amely az *összejátszik* szó használatait szabatosan körülírná, hangulati értékének fokát meghatározna, tudomásunk szerint ninesen. Hogy az *összejátszik* köznapri értelme sértő-e, erre azt felelhetjük, hogy a kíséror körülmények döntik el, sértést, esetleg rágalmazást foglal-e magában a szó. Az *összejátszik* — úgy látszik — kártyajátékból vett, illetőleg innen elterjedt kifejezés, s mint ilyen többször használatos olyan körülmények közt, amikor megbélyegző. K. P.

Szerkesztőség: Folyóiratunkban annak idején (XXVI, 79) megróttuk azt a törekvést, amely a „cseh-tót köztársaság“ magyarjai számára a mi kétbetűs *cs, zs* stb. mássalhangzóinkat *č, š, ž* stb. betűkkel akarta „egyszerűsíteni“. Ezzel kapcsolatban ORBÁN GÁBOR, a Masaryk-Társaság elnöke, abban a nyilatkozatában, amelyet a Magyar Írás (irodalmi, művészeti, társadalmi, kritikai folyóirat; központi szerkesztősége Kassán) I. évfolyamának 1. számában közöl a Masaryk-akadémiára vonatkozó „ankét“ során, ezt mondja: „Megragadom az alkalmat, hogy tisztázzam azon cikkem értelmét, melyet pár évvel ezelőtt a pozsonyi A Reggel c. napilap hasábjain a magyar helyesírás reformjáról írtam. Cikkemet ugyanis egyesek úgy értelmezték, mintha új helyesírás alkotásával a különféle imperiumokban élő magyarság szellemi egységét akartam volna megbolygatni. Fájjalnám, ha okot adtam volna ilyen feltevésre, mert ilyen szándékom sohasem volt és határozottan revocálom mindazt, amiből erre lehetne következtetni!“

Gulyás József írja: A MNy. XXVIII, 111—2 közölt cikk a XVIII. századi magyar leoninusok korát 1770-től számítja. HARSÁNYI ISTVÁN: EPhK. 1917: 592 több verset közöl, amelyek közül a C z e g l é d i I s t v á n - f é l e 1671-ből, ill. 1675-ből való leoninus a legrégibb. I. h. 594 azután már 1774-től kelt leoninusok következnek.

Moór Elemér (Nyr. LXI, 73) azon kesereg, hogy az Akadémia az én *Gyelő—Laborc—Ung* s velük kapcsolatos egyéb tulajdonnévmagyarázataimat megjutalmazta. Sajnos, a Magyar Tudományos Akadémia aligha lesz valaha is abban a helyzetben, hogy Moór ELEMÉR névmagyarázatainak adja a pálmát, mivel az az idő, amely az *Őrs < Vršice*-féle szószármaztató „módszerrel“ végbevitt elmefuttatásokat tudománynak tartotta, nemesak a magyar, hanem más akadémiák körében is régen és végérvényesen lejárt. MELICH JÁNOS.

Bory István írja: Az a kérdés, hogy Pekár Gyula egyik novellájában mit jelent a *töstör bálvány* (MNy. XXV, 160), mindeddig válasz nélkül maradt. Én a következő felvilágosítást adhatom rá: A *töstör bálvány* a hun öreg Istennek, a Tangrimengnek bálványa volt, s az ő oldalán függött az „Isten kardja“ (e felelet helyességét ellenőriztettem magával a szóbanforgó szerzővel). — **K. A. írja:** Miután most már megtudtam, hogy mi az a *töstör bálvány*, az iránt érdeklődöm, hogy a kifejezést honnan vette Pekár Gyula.

G. J. írja: Már sokszor hallottam ezt: „Hová lett téve?“, de még csak újabban és elég gyakran ezt: „Tele jön téve“ (a. m. 'tele kell tenni'). Az illető iparos. — **Felelet:** A „tele jön téve“ voltaképen szenvedő alak, a. m. 'tele tétetik'. Már 1914-ben feljegyezte MÁRKOS ALBERT, hogy Erdélyben a köznép így kezd beszélni: „A fa *kí jó vágva*. Ide zab *jó vetve*. Az út *be jó porondozva*. A kéz a puska tusára *jó téve*.“ A feljegyző oláh hatást gyanít ebben az új szenvedő szerkezetben. (MNy. X, 159.) Érdekes volna tudni, hogy az a sárospataki iparos, akitől G. J. hallotta ezt az új, teljesen szokatlan szenvedő alakot, milyen kapcsolatban van Erdélylyel. N.

B. I. kérdi: Jelző-e vagy helyhatározó Petőfinek Est c. költeményében a kiemelt szó: „Ökre, lova | Jár *tétova*“? — **Felelet:** A *tétova* olyanféle határozószó, mint az *ide-oda*; jelentése is ugyanez. Ige mellett helyhatározó: *tétova jár*, *tétova tekintet*, főnév mellett azonban jelző is lehet: *tétova tekintet*. A kérdéselt mondatban tehát helyhatározó. N.

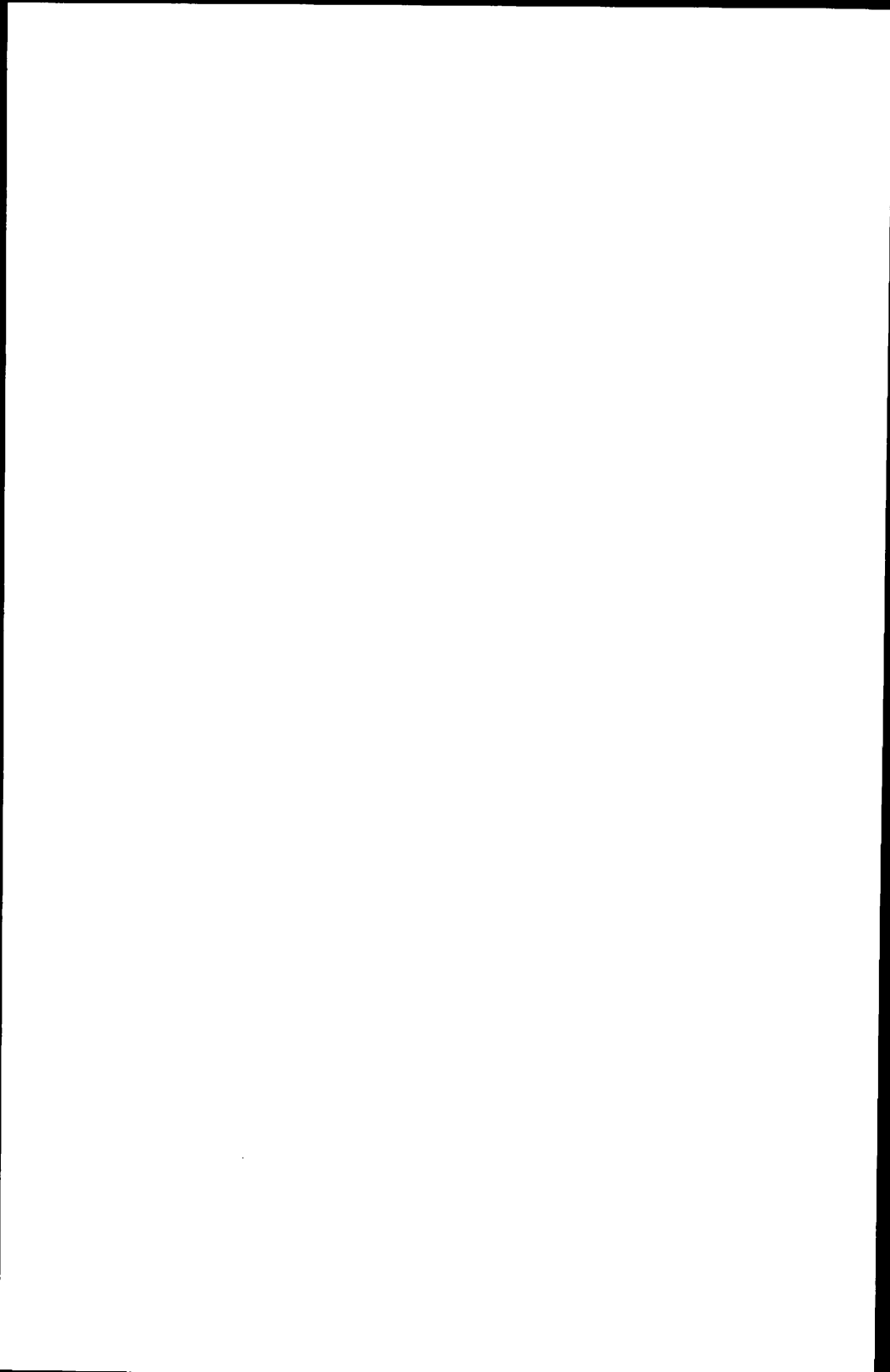
B. I. kérdi: Petőfinek Gyors a madár, gyors a szélvész c. versében az utolsó szó — a *deresen* — a ló színére vonatkozik-e vagy a büntető eszközre? — **Felelet:** Nem vonatkozhatik a ló színére, mert a kérdéses versszak így szól: „Holnapután már valahol | Beeskereken | Lovagol egy karsu fakón: | A *deresen*.“ Ló nem lehet *fakó* is, *deres* is egyszerre, tehát itt a *karsu fakó* bizony azt a *deres*-t jelenti, amelyet régen büntető eszközül használtak. A versben Petőfi dicséri az alföldi betyár gyorsaságát, hogy hol itt lop csikót, hol amott, végül azonban rajta veszt: *deresre húzzák*. A költő ezt csak az utolsó szóval adja tudtunkra, egy váratlan heinei fordulattal a végén csattantván el a verset. N.

Csúry Bálint írja: „A moldvai csángó igealakok“ c. tanulmányomban: MNy. XXVIII. évf. javítandók: 29. l. alulról a 2. sorban: *alájik* helyesen *alájik*; uo. alulról a 10. sorban: *vacsarát* helyesen *vácsarát*; 30. l. a 8. pont 3. sorában: *é'lő-napját* helyesen *é'lő-nápját*; 152. l. 4–5. sorában: *metteték* helyesen *metteték*; 154. l. a 6. pont 10. sorában: *iyyam* helyesen *igyam*.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZZÁROS.

Zolnaihyula

MAGYAR NYELV

· KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXVIII. ÉVF. 1932. NOV.—DEC. 9—10. SZÁM

Zolnai Gyula.

(Születésének hetvenedik évfordulójára.)

A magyar nyelvtudomány 1932. december hó 3-án e nagy-
érdemű munkása születésének hetvenedik évfordulóját ünnepli.
A Magyar Nyelvtudományi Társaság is megragadja ezt az
alkalmat, s érdemkoszorút fon az ünnepeelt nyelvtudós homlo-
kára az őszinte elismerés és háas tisztelet leveleiből, melyeket
az ő félszázados nyelvtudományi működéséről való megemléke-
zés fakaszt. Teszi ezt annál inkább, mert 1905—1906-ban tit-
kára volt, azóta választmányi tagja, a Magyar Nyelvnek pedig
mint titkár társszerkesztője volt s állandóan egyik érdemes
munkatársa.

Zolnai Gyula Nagysomkuton, Szatmár megyében született.
1906-tól 1930-ig a kolozsvári, majd a pozsonyi és végül a pécsi
egyetemen működött mint a magyar történeti és a finnugor
összehasonlító nyelvtudomány tanára.

Már nagyon korán eljegyezte magát a magyar nyelvtudo-
mánynak. 1880-ban kezdte meg nyelvtudományi működését ere-
deti Tömlő Gyula nevében a Magyar Nyelvőrben Szarvas Gábor
és Simonyi Zsigmond oldalán, s attól fogva a mai napig kiváló
sikerrel nagy termékenységgű munkásságot fejt ki a nyelvtudo-
mány terén.¹ Szarvas és Simonyi hamar fölismerte Zolnai kiváló
tehetségét és rátermettségét, s szívesen adott neki fogalkozást
az akkor készülő Magyar Nyelvtörténeti Szótár munkálataiban.
A szótárírás azóta állandóan foglalkoztatja őt mind
mostanáig. A régi magyar nyelvemlékek szókincsének kiakná-
zása közben roppant széles nyelvtörténeti látókörre tett szert.
Ezért lett oly szerencsés a szómagyarázóvá (Szómagyará-
zatok. 1890. Különnyomat a Budenz-Alumból és a Nyr.-ből).
E művében mintaszerű módszerrel a *bennünket—benneteket*,
előte—előke, hais, intéen, léságos, párjál, szófia beszéd eredetét
magyarázza. E szómagyarázatok egyik részével (*bennünket—
benneteket*) elnyerte a M. Tud. Akadémia Sámuel-jutalmát
1885-ben. Még sok sikerült szómagyarázata jelent meg ezeken
kívül a folyóiratokban.

Zolnainak a magyar nyelvtörténetben való jártasságát az
Akadémia is fölhasználta, s megbízta őt 1892-ben azzal, hogy

¹ Irodalmi működésének könyvészetét l. M. Tud. Akadémiai Almanach
1898: 178 kk. és 1907: 228 kk., továbbá Akadémiai Értesítő 1927. XXXVIII.
kötet XLV. kk. ll.

„a régi magyar nyelvnek a mohácsi vész előtti korból fennmaradt fontosabb emlékeit teljesen hű hasonmásokkal, mutatóványokkal, nyelvi és történeti magyarázatokkal közrebocsássák“. Ezzel alkalmat akart adni az Akadémia, „hogy a nagyobb közönség is megismerkedhessék nyelvünk régi állapotával, másfelől módot akart nyújtani, hogy az iskolák és tanulók az eredetivel teljesen megegyező hasonmásokat a magyar nyelv és irodalom tanításában és tanulásában fölhasználhassák“. 1894-ben jelent meg e mű az Akadémia kiadásában ily címmel: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. SCHUCHARDT szerint (*Liter. Centralblatt* 1895. 51. sz.) e könyv „az ő szép és gondos kiállításában millennium-illatot áraszt maga körül“. A mű igazi nyelvészeti „Vade mecum“-unk lett a régi magyar nyelv és irodalom tanításában. Kár, hogy már teljesen elfogyott a kiadónál; érdemes volna új javított és bővített kiadásban megjelentetni. Nagyon hasznos szolgálót tett a nyelvtudománynak Zolnai azzal is, hogy ugyanazon a címen (1905.) röviden ismertette legrégebbi nyelvemlékeinket, keletkezésük idejét, szerzőjüket, tartalmukat, őrzésük helyét, s azt, hogy hol található meg közlésük, illetőleg legjobb kiadásuk.

1896-ban megbízta az Akadémia Zolnait, hogy a korán elhunyt Szamota István hátrahagyott nyelvi adatait a Magyar Nyelvtörténeti Szótár pótlékeképpen szótárrá dolgozza föl. Ő Szamotának a régi oklevelekből és egyéb iratokból gyűjtött adatait bővítette, s a legnagyobb gonddal és pontossággal szigorú betűrendben szótárrá szerkesztette össze a Magyar Oklevél-Szótárban (1 köt. 1902—1906.). Az Oklevél-Szótár nélkülözhetetlen forrásműve lett a magyar nyelvtudománynak és történettudománynak egyaránt. Aki a magyar nyelvtudománynak az utóbbi évtizedekben való fejlődését vizsgálja, lépten-nyomon észreveszi, mennyire előmozdította az Oklevél-Szótár az egyes nyelvtudományi kérdések tisztázását. Csak a magyar hangtörténetnek tett kiváló szolgálásokat említem ezek közül.

Az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága 1895-ben Volf György indítványára elhatározta, hogy Czuczor—Fogarasi elavult szótára helyett új Nagy Szótár elkészítésére tesz javaslatot az Akadémiának. Az Akadémia ezt a javaslatot elfogadta, s 1898-ban a Magyar Nyelv Nagy Szótárának szerkesztésével megbízta Zolnait. Ő „Az új Nagy Szótár föladatairól“ c. akadémiai székfoglalójában (1899.) kifejtette az új Nagy Szótárnak lelkiismeretes és a tudomány színvonalán álló általános tervét. E terv szerint az Akadémia új Nagy Szótára „a magyar nyelv összes szókincsének történeti alapon készült, tudományos szótára kíván lenni. E mellett az egyetemes célja mellett azonban főfeladata a mai irodalmi és művelt társalgási nyelvnek, illetőleg az újabb klasszikus irodalmi nyelvhasználatnak kidomborítása“. Budapestről eltávozván megvált a szerkesztőségtől, de azért állandóan foglalkozik még a magyar nyelv szókészletének

gyűjtésével; éles szemmel gyűjtött nagybecsű adataival ma is kiváló szolgálatot tesz a készülő Nagy Szótárnak.

Nagyterjedelmű beces anyagot gyűjtött egy Magyar-Finn Szótárhoz is. Nagy kedvvel és szorgalommal dolgozik állandóan rajta. E célból többször járt Finnországban, s Magyarországon járt finnektől is sok beces adatot gyűjtött. Egyike azoknak hazánkban, akik legjobban beszélik a finn nyelvet.

Rendkívül sokoldalú nyelvtudományi munkássága kiterjed a magyar nyelvtudomány minden területére. Állandóan élénken érdeklik őt mondattani kérdések. Mondattani búvárlatok c. dolgozatával (NyK. 1893. XXIII, 35—59, 145—77 és külön) újra elnyerte az Akadémia Sámuel-díját. A magyar történeti mondattan bűvara sok tanúságot meríthet e műből nemcsak anyagilag, hanem módszertanilag is; látjuk belőle a mondattani szempont fontosságát a nyelvi jelenségek magyarázatában. Egyik-másik tétele szállóigévé lett a magyar nyelvtudományban; így pl. mindjárt kezdő szavai: „Mondatban él a szó.” Szépen kiegészítik e művét a folyóiratokban megjelent egyéb mondattani cikkei és különösen Mondatátszövődés c. tanulmánya, mellyel az Akadémiában rendes tagsági helyét foglalta el (1924.). A szótan terén is sok maradandót alkotott, pl. a *-si* képző eredetéről szóló dolgozatában (1920.). Hangtörténeti kérdésekhez is hozzászólt a folyóiratokban a tőle megszokott éleselméjűséggel.

Nemcsak a régi nyelv alkotja érdeklődése tárgyát, hanem az élő nyelv is: az irodalmi, a köz- és népnyelv egyaránt. Népnyelvi tanulmányainak legértékesebb eredménye Mátyusföld nyelvjárásának ma is mintaszerű földolgozása (1890—1891.). Tanulságosnál tanulságosabb nyelv helyességi cikkeket írt a folyóiratokba. Ezek is mind tanúskodnak az ő közismert magyaros nyelvérzékéről. Bírálatai nagyon termékenyítőleg hatottak egyes nyelvtudományi kérdések tisztázására. Említést érdemelnek kitűnő műfordításai finnől és eredeti költeményei is.

Mint nyelvtudóst jellemzi Zolnait az éles kritikai érzék, a szigorú módszeres gondolkodás, a világos logika, elfogulatlan tárgyilagosság, az anyag megbízhatósága, egyszerű, világos, magyaros előadás.

KLEMM ANTAL.

Kagyló.

E szavunk eredetét eddig tudtommal csak SZARVAS GÁBOR próbálta megmagyarázni. Szerinte (Nyr. XII, 338—9) az olasz *cociglià* (olv. *kokilyá*) átvétele. A szó olasz és magyar hangalakjának eltéréseit pedig a következőképen magyarázta:

„A fő változás, melyet az olasz szó a magyar ajkon szenvedett, s mely alapjául szolgál további módosulatának, minden-

esetre a jésülésnek az utolsó tagból a másodikba való átvétele; vagyis a [*]¹ *kokillyá*-ból lett [*] *kogyilla*, [*] *kagyilla* (a kezdő szótagban *o* hangnak *a*-ra változása különösen a régibb kölcsönvételekben igen gyakori eset: *potok: patak, golomb: galamb, bojnik: bajnok*). A [*] *kagyilla*-nak legközelebbi változata a zala-vasmegyei *kágyula* (a kezdő, hangsúlyos szótagbeli hangzó megnyúlásának példái: *pakoszt: pákosztos, kapusta: káposzta, papista: pápista*). A [*] *kágyila: kágyilló* vagyis a szóvégi *a* hangnak *ó*-ra változása szintén elég gyakori jelenség a magyarban (*csobotya: csobotyó, furca: furkó, bátya: bátyó, zsákcsa: zsákcsó, zsacskó, Lacika: Lackó, Zsiga: Zsigó*). *Kágyilló* és [*] *kágyiló*-ból igen egyszerű, csak egy rövidke lépés az átmenet a *kagyló*-ba.“

A kérdés lényegében, nézetem szerint, feltétlenül igaza van SZARVASNAK; *kagyló* szavunk csakugyan nem lehet egyéb, mint az olasz *cochiglia* átvétele, de az a mód, ahogyan a *kagyló* hangsornak többi magyar változataihoz és olasz eredetijéhez való viszonyát 1883-ban, tehát szinte ötven esztendővel ezelőtt magyarázta, ma persze már nem kielégítő. Szükségesnek tartom tehát e kérdésnek újból való megvizsgálását, s ezért először is idejegyzem *kagyló* szavunk hangsorának valamennyi eddig ismert változatát. Ezek: *gágyó, kágyalla, kagyilló, kágyilló, kagyó, kágyu, kágyula* (MTsz., mind Dunántúl délnyugati vidékeiről). A régi Tsz.-nak egy hely megjelölése nélküli adata szerint még *kigyalag* változata is volna, és talán idetartozik végül még az OklSz.-nak „*Kágélva, kágyélva?*“ címszó alatt közölt következő adata is: „1549: *Kageluat* uettem azzonyomnak (OL. Nád. 49). [Vö. *kagyló* MTsz?]“

SZARVAS magyarázatára az az első megjegyzésem, hogy az *ó* végű adatok nem lehetnek pusztán alakváltozatai az *á* végűeknek, mert *a > ó* változás (akár szó belsejében, akár szó végén) hangtörténeti lehetetlenség. Az eredetileg *á > a* végű szónak (vö. olasz *cochiglia* és magyar *kágyalla* ~ *kágyulla*) az *ó* végű adatok nem alakváltozatai, hanem becéző -*ó*-, -*ó* képzős származéka i. (Az alapszónak *a*, *e* vége ugyanis az -*ó*-, -*ó* képző hozzájáruultával szabályosan elvész, aminek persze megvan a maga természetes hangtörténeti oka; vö. pl. R. *opá: *opá > ... > apó*.) A Vas és Zala megyéből között *kágyu* változat *u*-ja is ezen -*ó*-n alapul; a nyugati nyelvjárásterületen egészen szabályos *ó, ő > ú, ü > u, ü* változás eredménye.

Legértékesebb SZARVAS magyarázatában az a megfigyelése, hogy „a fő változás... a jésülésnek az utolsó tagból a má-

¹ A csak feltételezett alakoknak csillaggal való megjelölése a múlt század nyolcvanas éveiben még nem volt elengedhetetlen követelmény a magyar nyelvészetben. Nehogy tehát ebből félreértés támadjon, [ ] rekeszjel között pótoltam a SZARVAS szövegéből hiányzó csillagokat.

sodikba való átvetése; vagyis a [*] *kokillyá*-ból lett [*] *ko-gyilla*, [*] *kagyilla*“. De ma már persze ezen is igazítanunk és pótolnunk kell egyet-mást. Helyesen figyelte meg ugyanis SZARVAS, hogy itt a metathesisnek olyan esetével állunk szemben, mikor a két mássalhangzó képzéséhez szükséges artikulációs mozdulatoknak nem valamennyije cserélődött fel együttesen, hanem közülük csak egy-egy. (Pl. a *tęgnap* > N. *tębnak* esetében csakis a nyelv mediodorsalis és az ajkak bilabialis zárképzésének sorrendje cserélődött fel, de a hangszalagok artikulációs szerepének sorrendje változatlan maradt.) Csakhogy ebben az esetben (olasz *cochiglia* >) *kokilyá-ból (t. i. legrégebbi magyarnak, SZARVASTól eltérően, rövid *ly* hangú alakot kell feltételeznünk, nem pedig hosszú *lly* hangút) *kokilá alakot kellene várnunk, palatalis *k'*-vel, holott az alapszónak és származékainak va'amennyi változatában *gy*-t találunk ennek helyén. SZARVAS tehát adósunk maradt ezen feltűnő *gy* hang megokolásával, s ezért, hogy az ő származtatását nyugodt lélekkel elfogadhassuk, először is ezt a mulasztását kell pótolnunk.

SZARVAS még nem tudta, de ma már tudjuk, hogy ha valamely szavunkban korábbi *k* vagy *g* helyébe bármely okból palatalis képzésű *k'*, *g'*-nek kellett volna lépnie, akkor ezek, mivel nyelvünk hangrendszeréből hiányzanak, a hozzájuk mozgásérzet és hallásérzet tekintetéből leghasonlóbb *ty*, *gy*-vel helyettesítődtek. Legyen szabad először is néhány példával megvilágítanom ezt a hanghelyettesítést.

A királyhágóntúli nyelvjárasterü'lethez tartozó alsófehérmegyei nyelvjárásban (Nyr. XXV, 348) *kęrem*, (*ękör* >) *ęker*, *ę kęme* helyett (s bizonyára más ilyen esetekben is) azt mondják: *tyęrem*, *ętyer*, *ę tyęme*. Ez a *ty* csak úgy érthető, ha feltesszük, hogy az *ę*, *e* itt palatalizálta a megelőző *k*-t, de *k'* hiányában a hozzá leghasonlóbb *ty* lépett a *k* helyébe. (Hogy ez a *ty* oláh hatás eredménye volna, l. i. h. és Nyr. XLIV, 59, az elfogadhatatlan. Vö., hogy olasz nyj. *bikęr*-ből is épen így *bityęr* 'pálinkás pohár' lett a magyarban, EtSz.) Ugyane nyelvjárásban *kiáltt*, *kiálttoz* helyett is *tyát*, *tyáttoz* hallható s a nyugati nyelvjárasterület egyes helyein is *tyátt* és (*kietęk* >) *tyetęk* (Nyr. XLIV, 59). Ennek meg az az alapoka, hogy a hiatus elkerülésének egyik módja az, hogy a két szomszédos magánhangzó közül a kevésbé öblös csökkentett nyomatékúvá válik. (Erről az érdekes jelenségről majd egyszer részletesebben is beszámolok.) *Kiáltt*-ből és *kietęk*-ből tehát e miatt *kját, *kjetęk lett (vö. a MTsz.-ban a Székelyföldről és a nyugati nyelvjárasterületről: *kjed*, *kjend*, *kjentęk*, *kjetik* ~ *kjetęk*). Az ilyen helyzetű *j* azonban ki szokott esni, de előbb mindig palatalizálja az olyan megelőző mássalhangzót, amelynek palatalis párja is van, pl. *tiuk > R., N. *tyuk* (> *tyúk*),

Dienës > *Gyenës*, *lĕány* > N. *lyány* (> *jány*), *nĕhány* > N. *nyán* stb. Sőt néha még a megelőző *k*, *g*-t is palatalizálja, de ilyenkor a fentebb már említett okból természetesen hanghelyettesítés áll be: *k'* helyébe *ty*, *g'* helyébe *gy* lép. Így keletkeztek a *kiált*, *kiáltoz*, *kietĕk*-ből való *ty* hangú imént említett nyelvjárási *tyát*, *tyátoz*, *tyetĕk* a'akok, és ugyanígy pl. *kollĕgium* > *kollĕgjom*-ból a sokfelé hallható *gy* hangú *kollĕgjom* alak.

Teljesen érthető volna tehát a fentebbiek után, ha (olasz *cochiglia* >) **kokilyá*-ból a *k* képzésében szereplő apatalis és az *ly* képzésében szereplő palatalis nyelvartikuláció sorrendcseréje következtében **kokilá* helyett hanghelyettesítéssel **kogyilá* lett volna, csakhogy ilyen zöngétlen *ty*-vel való alaknak nyoma sincsen: valamennyi változatban zöngés *gy* van e helyett.

De vajjon el kell-e most már vetnünk e miatt SZARVAS szép etimológiáját? Én azt hiszem, hogy nem kell, mert egy igen egyszerű feltevéssel érthetővé tudjuk tenni a zöngés *gy*-t. is. Csak azt kell t. i. feltennünk, hogy még a részleges metathesis megtörténte előtt *k* > *g* változás történt e szóban, ami a legközönségesebb magyar hangváltozások egyike, amelyre akár néhány tucat példát is lehetne idézni. **Kogilyá*-ból aztán az apatalis és a palatalis nyelvartikuláció sorrendcseréjével persze már teljesen érthető a *kojilá* helyett való **kogyilá* alak, s ezen túl már egyáltalán nincsen semmi nehézség. Ugyanis: 1. az *o*-ból szabályosan egy fokkal nyíltabb *á* lett, s ebből részint a rövidség megőrzésével labialis *a*, részint pedig az illabialis képzés megőrzésével hosszú *á*, tehát **kágyilá* > **kagyila* ~ **kágyila* (> N. *kágyula* ~ N. *kágyalla*); vö. N. *abrázat* ~ *ábrázat*, *Afrika* ~ R. *Afrika*, *akác* ~ *ákác*, *ammĕn* ~ *ámmĕn*, *ampolna* ~ *ámpolna*, *Ardány* ~ *Ardány* hn., *arkangyal* ~ R. *árkangyal*, (lat. *facula* >) N. *fakla* (MNy. III, 238) ~ *fáklya*, *gyanta* ~ R. *gyánta*, *Hárságy* ~ *Hárságy* hn., N. *mangorol* ~ *mángorol*, *Marja* (laki esn.) ~ *Mária*, *Mar-ton* ~ *Márton* stb.; — 2. ezen (*á* >) *a* végű alapszóból a becéző -*ó*, -*ő* képzővel **kagyiló* ~ **kágyiló* képződött, s ezekből egyfelől a kétnyíltszótagos hangtörvény alapján a köznyelvivé vált *kagyló* (> N. *kagyó*) és **kágyló* (> **kágyó* > N. *gágyó* ~ **kágyú* > N. *kágyu*), másfelől a magánhangzóközi helyzetű *l* ikerítődéssel N. *kagyilló* ~ N. *kágyilló*. *Kagyló* szavunk ezen köznyelvi alakjának tehát nézetem szerint ez a teljes története: (olasz *cochiglia* >) **kokilyá* > **kogilyá* > (*kojilá* helyett) **kogyilá* > **kágyilá* > **kágyilá* > **kagyla*, s ebből (esetleg már a megelőző alakok valamelyikéből) becéző -*ó*, -*ő* képzővel *kagyló*.

Ebben a sorozatban bizony sok a csillagos alak. De vagy el kell őket fogadnunk (s ezt, nézetem szerint, bátran tehetjük, mert a magyar nyelvtudomány mai állapotához képest kifogástalanul meg vannak okolva), vagy egészen el kell vetnünk SZARVASNAK ezt az egyébként igen szép etimológiáját. Harmadik eshetőség az én nézetem szerint itt nincsen.

De szóljunk végül néhány szót a még hátralevő két kérdéses alakváltozatról is.

Ha a régi Tsz.-ban hely megnevezése nélkül közölt *kigyalag* alak valóban hiteles, akkor szóvégi *g*-je alig lehet egyéb, mint olyan (számomra különben egészen rejtélyes természetű) fejlemény, milyent pl. az *-ig* ragban vagy a N. *-nég* ~ *-nig* ~ *-nyég* ragban s a N. *annyirag*, *ennyirég*, *messzég*, *szintég*, *ezénteg*, *viszontag*, *körülteg*, *hanyotág*, *fuss-szag*, *beg*, *deg*-félékben észlelhetünk. (L. ezekről SIMONYI, MKötsz. I, 92, 174, MÉSZÖLY: NyK. XL, 324, MNy. XI, 195, KLEMM: SzilyEml. 24, MNy. XXV, 100, BEKE: Nyr. LIV, 54, LVIII, 30, EtSz. I, 318, 1284.)

Még rejtélyesebb, de ha csakugyan idetartozik, akkor rendkívül érdekes a fentebb idézett OklSz.-beli adat. Én elég valószínűnek tartom, hogy ebben az idézetben csakugyan kagylóról van szó, s ebben az esetben persze csakis *gy*-vel olvashatjuk ezt a tárgyesetet, mégpedig vagy *a*-val *kagyélvat*-nak vagy *á*-val *kágyélvat*-nak, de megnevező alakja semmiesetre sem lehetett *va* végű, hanem csakis *ó* végű, mint a mai *kagyló*, tehát **kagyéló* vagy **kágyéló*. Mivel pedig a mai *ó* helyén egykor kétségkívül *ou* állott, azért alakítani szempontból azt a tanulságot vonhatjuk le ezen OklSz.-beli adatból, hogy *kagyló* szavunk tárgyesete valamikor, mikor megnevező alakja még **kagyilou* volt, **kagyilouat* volt (s ugyanígy persze pl. **kagyilouak*, **kagyilouas*, **kagyilouam* stb.), ennek két teljes nyomatékú magánhangzó között álló *u*-jából aztán szabályosan *v* lett (vö. HORGER, MígeragTört. 91., 194., 196. §.), az így keletkezett **kagyilovat* alakból pedig (vö. ezzel a *kigyó* szónak egykori *kigyovis* származékát [MNy. XIX, 97] és a R. *könyövébe*, *könyövecske*, *sűrűven*, *sanyaruvan*, *szomoruvak*-féle alakokat [TMNy. 333, 340]) a kétnyíltszótagos hangtörvény következtében **kagyilvat*. Az OklSz.-beli *kageluat* adat ennek az egykori **kagyilou* (>*kagyló*): **kagyilvat* viszonyának őrzi az emlékét, amely épen olyan eredetű, mint a napjainkig megőrződött *hamú* (>*hamu*): *hamvas*, *keserű*: *keserves*-féle viszony. De ahogyan pl. a *kigyó* szó *ó* hangúvá vált megnevező alakjából a régibb (még **kigyou* alakon alapuló) *kigyovis* mellé új *kigyós* származék képződött, amelyik mellett a régibb alak lassanként elavult, épen úgy képződtek a *kagyló* alakból is új *kagylót*, *kagylók*, *kagylós*-féle alakok és származékok, melyek mellett a régibb (még **kagyilou* alakon alapuló) **kagyilvat*, **kagyilvak*, **kagyilvas*-félék teljesen elavultak.

HORGER ANTAL.

A székely-derzsi rovásírásos téгла.¹

A MNy. mult évi XXVII. évfolyamának 81—4. lapján mutattuk be a székely rovásírás akkor legrégebbnek ismert, eredetiben fennmaradt, rövidke emlékét, az udvarhelymegyei, bögzői református templom egyik freskójának rovásbetűs feliratát. Az emléket SZIGETHY BÉLA fedezte fel 1930 őszén.² Valamivel korábban még egy másik, hasonlóképp eredeti emlék, egy székely betűkkel rótt téгла is előkerült a Bögöztől délre eső, ugyancsak udvarhelymegyei Székely-Derzs község falakal körülvett és bástyatornyokkal megerősített régi unitárius templomának falából. Még 1929 tavaszán lelte BALÁZS ANDRÁS helybeli unitárius esperes, de csak három év múltán, idén tavasszal kaptam róla értesítést, majd részletes leírást, rajzot és fényképeket SZILÁDY ZOLTÁN egyetemi magántanártól, s később újabb adatokat VISKI KÁROLY magyar nemzeti múzeumi néprajzitári őr és VÁRÓ JOLÁNKA budapesti egyetemi hallgatónő szíves közvetítésével HAÁZ FERENC REZSŐ székelyudvarhelyi református nőképzőintézeti rajztanártól, ki a téglat ma is őrzi.³

Az erdélyi szász templomkastélyok módjára erődített, csúcsíves stílusú derzsi egyház a XIV. században vagy a XV. század legelején épült. Egyik freskójának felirata az 1419. évszámmal van keltezve. Ezen freskókkal kapcsolatban HUSZKA JÓZSEF a következő adatokat közli a templomról: „A 25'60 méter hosszú templomnak 9 méteres hossz-szentélye csak a XVI. században toldatott a régebbi templomhajóhoz, mikor azután egyúttal az egész templom késő-csúcsíves hálóbolttal is befedtetett. E boltozással a templomhajó régi falképei elromlottak, mert a gyámköveknek a falképekbe kellett helyet törni. És mivel egyidejűleg a déli fal apró ablakai is berakattván, helyettük hosszú csúcsíves ablakok törettek, a megrongált falképeket kényszerűségből bemeszelték.“ A rovásos téгла hozzávetőleges korának meghatározása kedvéért tovább kell idéznünk HUSZKA megállapításait: „Több helyen a reformáció tüntette el falképeinket, de itt határozottan a katólikus restaurálás okozta vesztüket, mert az újonnan épített, vagy legalább is újonnan fedett hossz-szentély egyidejűleg kifestetett. Fájdalom, csak temperával, nagyon silány meszelt alapra.“ ... „A derzsi templomhajó falképei felírásuk szerint 1419-ből valók“ ... „a templom hossz-szentélyében levő silányabb technikájú falképek egy

¹ Felolvastattott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1932. október 11-én tartott ülésén.

² Vö. Erdélyi Múzeum 1930. XXXV (Új folyam I), 368—9; Kőrösi Csoma-Archivum 1930: 378.

³ Fogadják az illetők ez úton is hálás köszönetemet.

századdal is később keltűek“... „a dályai templom boltíveinek renaissance díszítési elemei útmutatása szerint a XVI. században keletkezettek.“¹

Ha mármost ezen szakszerű leírással egybevetjük BALÁZS ANDRÁS derzsi unitárius esperesnek a rovásírásos téгла találásáról és lelőhelyéről HAÁZ FERENC REZSŐHÖZ 1932. május 2-án írt tudósítását, a téгла valószínű korát is megkapjuk. „Az 1929. év tavaszán — írja BALÁZS — a templom külső oldalát a szükség szerint vakoltattuk és meszeltettük. A templom déli oldalán, a földtől 1,5 m. magasságban a felduzzadt vakolat leverése alkalmával egy kis ablak körvonalai mutatkoztak. Ennek nyomán bontatni kezdtem a vakolatot, és egy befalazott ablak került elő, melyet kibontattam és itt, az ablakot befalazó téglák között találtam a kérdéses téglát, melyet két évig őriztem, míg szakértőnek megmutathattam“²... „Gondolatom szerint — folytatja tovább az esperes — az előkerült két kis ablak a portikus két oldalán (mert a másik oldalon is megkerestem az előkerült ablak társát, és pontosan meg is kaptuk) az eredeti templom ablaka lehetett, és a templom-nagyobbítás alkalmával falaztatott be.“ A befalazott kis ablak leírását és helyét pontosabban HAÁZ FERENC REZSŐNEK f. é. május elején VISKI KÁROLYHOZ intézett levele mondja meg: „a szóbanforgó befalazott ablak egy kicsiny, olyan 75 cm. magasságú fülke volt inkább, mint ablak, a templom külső falsíkjában, egy támív és a portikus között, gótikus formában faragott, kőkeretes. A párja, a portikustól balra levő, épen olyan.“ Mindebből azt olvasom ki, hogy a szóbanforgó rovásírásos téгла a derzsi egyház déli oldalán, a portikustól jobbra, a portikus és egy támpillér közt volt kis gótikus ablak befalazásához használtatott fel a XVI. században. Szorosabban annak első felében, még a reformáció előtti időkben, mert a régi templomhoz toldott és a befalazott falrészekre a régi, bemeszelt freskóknál silányabb technikával, enyves tempera-festékekkel, renaissance-díszítések keretében szenteket festettek.

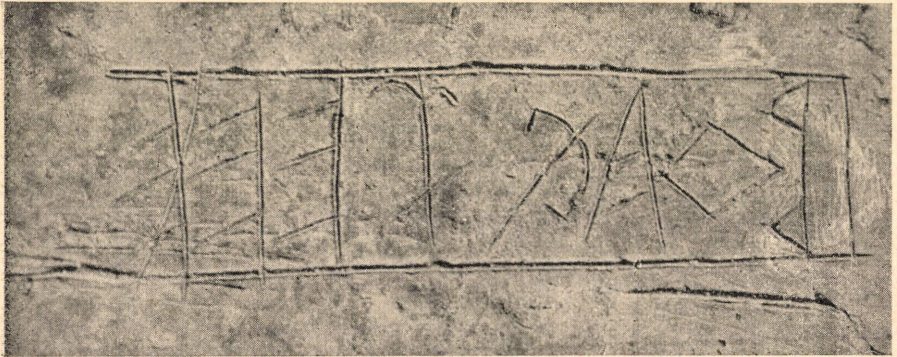
Maga a balfelén kissé repedezett téгла 24,5—25 cm. hosszú, 16,5 cm. széles és 4,6—4,8 cm. vastag. Rá a tárgyalandó

¹ HUSZKA JÓZSEF, A derzsi (Udvarhely m.) falképek: Archaeologiai Értesítő 1888. VIII, 50—1. A derzsi templomerőd képét és részletes leírását I. ORBÁN BALÁZS, A Székelyföld leírása I (Pest, 1868.), 178—81. Falképeit „Egy templom falfestményei“ címen TÉGLÁS ISTVÁN ismerteti a „Kolozsvár“ c. napilap I. évfolyamának 1887. július 13-án megjelent 162. számában.

² SZILÁDY ZOLTÁN egyetemi magántanártól utólag nyert értesülésem szerint néprajzi tárgyakat és régiségeket kutató útján 1911 augusztusában rándult ki MILLEKER REZSŐ egyetemi tanárral és HAÁZ F. REZSŐVEL Székely-Derzse és ő állapította meg, hogy az esperes által bemutatott téglán székely rovásírás van. Az emlék felfedezésének érdeme tehát SZILÁDY ZOLTÁN nevéhez fűződik.

rovásbetűs feliratot nem bélyegzővel nyomták, mint a római tég'ák feliratát, hanem a még nedves, lágy állapotban lévő téglára éles eszközzel bekarcolták s azután kiégették. Ezért — sajnos — nem is valószínű, hogy több azonos példánya valaha még előkerülhetne.

Az egyszerű, bekarcolt vonallal keretezett rovásbetűs felirat a következő:

Legvalószínűbb olvasata, mint azt NÉMETH GYULÁVAL és ASZTALOS MIKLÓSSAL kibetűznünk sikerült: *Miklós de(r)zsi pap.*

Jobbról-balra ha'adva, a három teljesen kiírt és két összevont rovásjegyből álló első szó olvasása minden vitán felül áll: *M(i)klós.*

Az első: *m* betűnek a függőleges vonal mellé balfelől alkalmazott kis háromszögei, melyek igen sok rovás-ábécében félkörökké lágyulnak (fordított nagy *B* betű), itt egymástól távol állanak, úgyhogy az *m* betűnek e téglafeliraton, minden más emléktől eltérően, függőleges középső szára van. A többi betűjegynél kisebb, de szokatlanul széles, négyszögletes *k* betűnek hangértéke itt: *ik*. A téglafelirat, miként a székely rovásírás többi régibb emléke, nemcsak az *e*, de egy kivételével a többi magánhangzót is jelöletlenül hagyja. Tudjuk, hogy a rovásírás legtöbb ábécéjében és emléken az *ak* szótagnak egészen eltérő, önálló betűjegye van. A harmadik jegynek, az *l*-nek a nagy görög lambdára (Λ) emlékeztető, egymáshoz dülő fővonalait a két párhuzamos mellékvonalka egészen összekapcsolja. Az *l* betűjegynek többször ismétlődő, hasonló változata van az 1515. évi konstantinápolyi emléken. A negyedik jegy az *o* és *s* betű egyes összevonása. A félköríves *o* betűt, hogy a hasonló *n* betűtől megkülönböztethető legyen, az ív két végén szöveget képező mellékvonalkák fejezik be. A fordított nagy *V* betűhöz hasonló *s* jegynek itt csak baloldali rézsutos vonala van meghúzva, a jobboldalit az *o* félköríve helyettesíti az összevonásban. E négy jegy után egy jegynek megfelelő üres tér jelzi a szó végét.

Az ötödik jegy egy egész szót rejt magában. MARSIGLI rovásnaptárában meglehetősen hosszú nevek, mint pl. *Albert*, *Antal* vannak összevonva egyetlen jeggyé. A rótt téglán mi az ötödik jegybe összevont szót *dezzsi*-nek olvastuk. Ez az olvasás azonban még vitatható. NÉMETH GYULA ismerte fel, hogy ezen ötödik jegy a *d*, *zs* és talán még az *i* rovásbetűk összevonása. Az álló, háromágú villára vagy a nagy görög Ψ -re emlékeztető *zs* rovásjegy függőleges szára a rézsutos keresztvonalkával *d*-t és egyben *i*-t is jelezhet, s e betűk az elhagyott *e* magánhangzóval kiadják a *dezzsi* szót. Az *r* rovásjegynek nyoma sincs a merész összevonásban. De erre nincs is szükség. SZILÁDY ZOLTÁN és ASZTALOS MIKLÓS szíves értesítése szerint az udvarhelymegyei székely nép és a község lakosai ma is *Dezzs*-nek ejtik a helynevet. A régi magyar *Vossán*-, *hás*-, *nyás*-, *fassang*-ból disszimilációval fejlődött a *Varsány*, *hárs*, *nyárs* és *fassang*, viszont a *borsó*, *korsó*, *koporsó* stb. szavak *rs* mássalhangzói tájsházolásban asszimilálódtak, s így ejtésük sok helyen *bossó*, *kossó*, *kopossó*. Úgy kell lennie, hogy községe nevét az akkori ejtés szerint fonetikusan róttá a téglára az írástudó székely.¹

A harmadik szót feliratunk két utolsó, egyező betűjegye, két szabályosan rótt *p* alkotja. Ezek a kihagyott *a* magánhangzóval a *pap* szót adják ki. Ez az olvasás is nagyon valószínű. Nyilván a derzsi egyházat a XVI. század első felében kibővített és restauráltató helybeli papnak, Miklósnak a neve van tehát a téglán megörökítve.

Ezzel a leginkább elfogadható kormeghatározással, olvasással és magyarázattal szemben a második és harmadik szó eltérő olvasása alapján néhány más, a mienktől századokkal eltérő kormeghatározás és különböző, többé-kevésbé szellemes, elmemozdító magyarázat is merült még fel.

Szóhajott például az a nézet is, hogy a merészen egy jeggyé összevont harmadik szót nem *dezzsi*-nek, hanem *zsidó*-nak kell olvasni. Mint mondtuk, az ötödik rovásjegy magában foglalja a *zs* és *d*, talán még az *i* rovásbetűt is. Az *i* esetleg ki nem írt magánhangzó is lehet. A függőleges vonal középső szára a *zs*-nek baloldali felső köríves ágával és a rézsutos keresztvonáska balfelével együtt nézhető félköríves *o* rovásbetűnek is. A komplikált rovásjegy tehát megengedte ezt az olvasást. E szerint tehát a felirat két utolsó szava *zsidó pap*-nak volna olvasandó, természetesen 'sabbatarius, szombatos, judaizáló, zsidózó pap' értelemben.

A szombatosok hazája valóban a Székelyföld s főképen Udvarhelyszék volt. Zsidózó felekezetek voltak Csehországban, Sziléziában, Lengyelországban stb. a XVI. század első felében

¹ Vö. az EtSz. *Derzs* és *Dezső* címszavaival.

is, de Erdélyben ilyenről a század két utolsó évtizede előtt nem lehet beszélni. A székely szombatosok szektája az unitárius felekezethől szakadt ki. Már Dávid Ferenc unitárius püspökről († 1579.) azt mondja egy egykorú erdélyi szász krónika, hogy „zsidó lett“; Blandrata György, János Zsigmond fejedelem orvosa és diplomatája meg azzal vádolja, hogy tanítványaival, a „davidisták“kal a zsidózásba rohan. A szekta megalapítójának azonban Dávid Ferenc tanainak túlhatóját, Eőssi András gazdag székely főembert tekintik, aki az 1588-i esztendőjét „addig olvasá a bibliát, hogy szépen kitalálá belőle a szombatos vallást“. A Szentháromságot és Evangéliumot merőben elvető, Mózes törvényeihez ragaszkodó, „zsidói ritust és cerimóniákat“ tartó, a szombatot és a zsidó ünnepeket megülő, disznó- és más tisztátalan állatok húsától tartózkodó, az újszülött fiakat körülmetélő stb. zsidózás a székelység közt lappangva terjedt. Báthory Zsigmond és Gábor, Bethlen Gábor meg I. Rákóczi György fejedelmek keményen üldözik hívőit, és egyik országgyűlési végzést a másik után hozzák a négy recepta religion kívül álló „zsidózó tevélygésben levők“, „zsidó hitet és zsidó ritust követők“ ellen. De épen Eőssi András fogadott fia, Báthory Zsigmond titoknoka, majd tanácsosa és Bethlen Gábor főkancellárja, a nagytudományú első magyar hebraeista, Péchi Simon volt ifjúkorában és lett 1621-ben bekövetkezett bukása s a szamosújvári fogásból való kiszabadulása (1624.) után legfőbb apostolukká († 1640.). Mintegy 70, nagyrészt unitárius helységegre kiterjedő birtokán — míg ezeket el nem kobozták tőle — s az ezekkel szomszédos szabad székely falukban is szóval és írásban, héberből fordított Mózes-törvényeivel, szoltár-, szertartás-, ima- és énekeskönyv-fordításaival terjesztette a szombatos zsidózást.¹

A nép így: *szombatosok*-nak és *zsidózók*-nak nevezte ugyan őket, de maguk a „rajongók“² bátran énekelték Jónás prófétaival: „Vagyok *zsidó* nemzet | Félem és röttegem az mennybéli Istent.“ Egyéb énekeikben sem idegenkedtek a *zsidó* elnevezéstől: „Az ki üdvözülni akar és élni, | Annak *zsidó* hitet kell tartani, nem egyebet.“ „Törvényed tartását azért választottuk, | *Israel* táborát kedveltük, javaltuk.“ „Valaki ökéjen (önként) felveszi frigyedet, | Igaz kötésedet, | Egyaránt *zsidóval* örököt az vehet.“ „Sohul *zsidók* kívül nem látunk igazat, | Sem törvényed kívül üdvösségnek utat.“ Stb., stb.³

¹ ORBÁN BALÁZS, A Székelyföld leírása I, 146—50; KÖVÁRI LÁSZLÓ, A szombatosok Erdélyben: Keresztény Magvető III (Kolozsvár, 1867.), 244—61; SZILÁGYI SÁNDOR, A zsidózók történetéhez: uo. IX (1874.), 246—60. L. még uo. XXXVIII (1903.), 194; POKOLY JÓZSEF, Az erdélyi ref. egyház története II (1904.), 46—52.

² Róluk szól báró Kemény Zsigmond ily című, 1858—1859-ben megjelent történelmi regénye.

³ KOHN SÁMUEL, A szombatosok. Bp., 1889. 36, 87—8.

Térjünk ezek után vissza a téglára rótt felirat olvasásának ezen második változatához: *Miklós zsidó pap.* — Miként láttuk, a felirat második szavát rejtő ötödik összevont rovásjegyből szinte könnyebben kiolvasható a *zsidó* szó, mint a *dezzsi, dezsi.* Az imént mondottakat figyelembevételével, immár azt sem tartanók hihetetlennek, hogy egy rajongó szombatos pap *zsidó pap*-nak nevezte volna magát. De Székely-Derzs község nincs Péchi Simon nagyszámú birtokainak sorában;¹ arról sincs tudomásunk, hogy itt valaha szombatosok laktak volna, noha több székely főember közt Derzsi Mihály is kezességet vállalt Besztercén 1638. november 11-én 500 forintig az ugyanazon évi gyulafehérvári generális gyűlésen javainak nagyrésztől megfosztott, „zsidózó tévelygésben lévő” Péchi Simon mellett.² Különbözik pedig maga a téгла is jóval korábbi, mint a XVI. század végén keletkezett s csak a XVII. század első felében elterjedt szombatosság. Felfedezésének körülményeit HUSZKA JÓZSEF megállapításaival összevetve kifejtettük, hogy alig lehet újabb a XVI. század első felénél. Betűjegyeinek eredeti formája, nemcsak az *e*, de egyéb (*a*, *i*) magánhangzóknak kihagyása is azt igazolja, hogy a székely rovásírásnak TELEGDÍ Rudimentáját (1598.) megelőző, eredeti emlékei közé tartozik. A XVI. század végén és a következő elején a vezetőknak is annyira el voltak már terjedve a székelység közt is, hogy nem valószínű, hogy ebben a korban egy pap csupán keresztnevével nevezte legyen meg magát.

Vannak, akik az egyedülálló keresztnevből még merészebb következtetést kockáztatnak a téglának és feliratának korára.

Székely-Derzs község leírásánál ORBÁN BALÁZS többek közt a következőket mondja: „Úgy látszik, hogy itt régen a katolikus korban (mert most unitáriusok lakják) esperesség is volt, mert László király 1274-ben augusztus 22-én dersi esperes Miklós Magisternek az addig fehérvári várhoz tartozott Eurygházt adja hű szolgálatai jutalmául.” S jegyzet hozzá: „Lásd ezen adománylevelet Urkb. z. Geschichte Sieb. I. k. 104. lap.” (I. m. I, 178.)

Valóban kecségtet ez a korai okleveles adat, hogy vonatkozásba hozzuk téglánk feliratával. De talán még ábrándnak is sok volna egy Árpád-kori, XIII. századi, székely rovásbetűs emlék, melynek szövegét — ha még oly rövidke is — egykorú, hiteles oklevél csak kevéssé eltérő értelmű latin szavai támogatnák. A három éve felfedezett téгла *Miklós de(r)zsi pap*-nak olvasott rovásfelirata ugyanis csak annyiban tér el ORBÁN BALÁZS 60 évvel korábban közölt oklevélkivonatától, hogy emebben Miklós dersi esperesről van szó. Csak hogy éppen az *esperes* (archidiaconus) szó miatt támad két-

¹ KOHN i. m. 226.

² Keresztény Magvető III, 258.

ségünk az oklevél idetartozása vagy gyanúnk ORBÁN BALÁZS kivonatának helyessége iránt, ha tudjuk, hogy Derzs, habár ma unitárius esperesi kerület, a reformáció előtti, katolikus korban, sem 1274-ben, sem később nem volt archidiaconatus. A pápai tizedszedők 1333—1336. esztendőkre szóló számadásaiban olvassuk, hogy az erdélyi püspökség erdőháti esperesi kerületében „Thomas sacerdos de Ers solvit II. banales antiquos“. (MonVatHung. Ser. I. Tom. 1. 133.) Az avignoni pápai udvarból kiküldött tizedszedő latin *de praeposition*nak véli a *De* szótaggal kezdődő magyar helynevek első tagját, s ír *Debrecen* helyett *de Brece*n-t, *Désakna* helyett *de Esakna*-t, *Dészós* helyett *de Esuar*-t stb., stb. Hogy az idézett *de Ers* azonos *Ders*-sel, az kiténik az erdőháti esperesi kerület közvetlen mellette felsorolt szomszédos községeinek nevéből: *Od-uorhel* (Székelyudvarhely), *Daya* (Dálya), *Buguz* (Bögöz), *Vriczheg* (Oroszhegy), *Zathalaka* (Zetelaka), *Farchad* (Farcád) stb. Székely-Derzs papja tehát még a XIV. század harmincas éveiben is csak *sacerdos: pap* és nem *archidiaconus: esperes*.

Ha ORBÁN BALÁZS hiányosan idézett forrásában, a TEUTSCH—FIRNHABER-féle Urkundenbuch jelzett lapján IV. László király Zólyomban, 1274. augusztus 22-én kiadott adománylevelének szövegét elolvassuk, rögtön észrevesszük, hogy nem ok nélkül fogtunk eleve gyanút a közölt oklevélkivonat ellen. A királyi adománylevelében szó sincs Miklós mester dersi esperesről, hanem igenis *Ders esperes*ről és Miklós mesterről meg fítestvéreikről, a király híveiről (*fidelitates et seruiciorum merita Ders Archidiaconi, et magistri Nicolai, fidelium nostrorum, fratrumque ipsorum*), kiknek hű szolgálataikért az erdélyi Fehérvár Euryghaz nevű földjét ajánlókta Kun László.¹

Ennek a királyi adománylevelnek adataira támaszkodva legfeljebb *Miklós (és) De(r)zs pap* olvasásra gondolhatnánk tehát, noha a korbeli hangzás inkább a *Miklous (es) De(r)s pop* szöveget követelné meg. Az oklevél *Ders-e* esperes volt ugyan, de nem *derzsi* esperes, s hogy hol volt archidiaconatusa, azt nem tudjuk. *Miklós* mesterrel és a többi fivérével együtt nyilván erdélyiek lehettek, mert Erdélyben kaptak birtokot. Így azután az a feltevés sem vethető el egészen, hogy *Ders* esperes lehetett Székely-Derzs község névadó megalapítóje. De lehet az is, hogy az 1274-es oklevélnek semmi néven

¹ TEUTSCH—FIRNHABER, Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens (Fontes rerum Austriacarum. Abt. II. Band 13.) I Theil 104. L. még ZIMMERMANN—WERNER, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I, 126 és WENZEL, Árpűjokmt. IV, 35. Kívül rányomott királyi pecsétetes eredetije az Országos Levéltárban.

nevezendő köze nincs a községhez, s csak ORBÁN BALÁZS téves kivonata hozta azzal vonatkozásba.¹

Kik téglánkat és a rajta látható rovásfeliratot IV. László ezen adománylevele'ere hivatkozva XIII. századnak vélik, ezen feltételezett névadó *Ders* esperes egykorú, eredetibb, magyar nyelvű egyházi rangját is készek leolvasni a tég'ára rótt jegyekből. Miként mondtuk, feliratunk két utolsó jegye két szabályosan rótt *p* betű. Ezekből a kihagyott *a* hangzó hozzáadásával mi a *pap* szót olvastuk ki. De a második *p* jegy után egy kevésbé mélyen bekarcolt, kissé jobbra dülő, rézsutos vonalat és ezt *X* módjára keresztezve egy sokkal erélyesebben megvont függőleges vonalat is látunk a tég'án. Mi ezt a feliratot bezáró keretvonalnak nézzük. Úgy ám, de nézhetõ egy harmadik *p* jegy függőleges vonának is, mert tagadhatatlan, hogy bártortalanabb karcó'ással ugyan, de mellette is megvan a *p* rovásjegy három párhuzamos baloldali vonalkája. E szerint feliratunkat nem két, hanem három *p* jegy fejezné be. Hogyan olvassák mármost ezt az utolsó szót? A hármas *p*-t megfelelő magánhangzók hozzáadásával oly szóvá egészítik ki, mely az *esperes* szó etimológiájából kikövetkeztetve *Ders* archidiaconus egykorú, eredetibb, magyar nyelvű egyházi rangját jelentené A magyar *esperes*, régebben *esperest*, *öspöröst* szó eredetét SZINNYEI JÓZSEF fejtette meg. Magyarázata a következő: „Az olaszban a latin *presbyter* (német *Priester* . . . francia *prêtre*, ófrancia *prestre*, spanyol, óportugál *preste*) szónak *prete* a megfelelője, amely minden bizonyval korábbi **preste*-ből fejlődött; ennek pedig a ve'encei nyelvjárásban, amelyből olasz jövevényszavaink legnagyobb része került, **prest*-nek kellett hangzania. Ezt a **prest*-et látom én az *ös-përëst* (*ös-pöröst*) szó utórészében. Az előrésze va'ószí-núleg az *ös* szó, amelyet régebben (mint egyes vidékeken ma is) *ös*-nek ejtettek, sőt HELTAINál *es*, *ess*-nek írva is találjuk (vö. NySz.). Ez «*a tya*» jelentéssel fordul elő az Érdy-kó-dexben (632) az *ös-fi* «*frater, monachus*» szóban («*kyt meg tarthnak mynd ez may napyglan az ew zent zer(z)eteeben va'o Iambor ewss fnyak*»; vö. *atya-fiu* «*frater, monachus*» NySz.). E szerint az **ös-përëst*, *ös-përëst*, *ös-pöröst* szó eredeti jelentése «*a tya-pa*» volt.“ (NyK. XXVI, 486.) SZINNYEI fejtegetését MELICH JÁNOS is magáévá teszi. A magyar *ös-përëst*, *ös-pöröst* az ő nézete szerint is összetett szó; előrésze a magyar *ös 'a tya'*, utótagja az ó-o'asz-ve'encei *presto*-ra visszamenő kajhorvát-szlovén *-prišt*, melyből római katolikus szlovén közvetítéssel a magyarban *-përëst* lett (SzlávJövsz.

¹ A falut régebben *Derzsfalva*-nak is hívták (EtSz.). Az OklSz. a *pap* címszó alatt idézi a Történelmi Társulat letétjei között örzött 1275 évi oklevélből „villa *Derspopfo'ua*“-t. Ez Valkó vármegyében, Racska közelében (ma Szerém megyében) feküdt, tehát aligha hozható *Ders* esperesünkkel kapcsolatba (I. CSÁNKI II, 304).

I, 2 : 255—6). — Az *esperest* szó jelentése tehát SZINNYEI és MELICH magyarázata szerint: 'a t y a - p a p' vagy ami ezzel azonos: 'a p a - p a p'.

Ime, az *esperes* szó etimológiája segítségével és három *a* hangzó hozzáadásával megvan a három *p* jeggyel jelzett s az ősi oklevél szövegének is megfelelő, XIII. századi magyar szó: *apa-pap*, vagyis egykorú hangzás szerint: *opa-pop*. A téglának felirata pedig olvasásuk szerint: *Miklós (és) De(r)zs apa-pap* volna.

Székely-Derzs községnek ma is álló s — mint mondtuk — a XIV. században vagy legkésőbb 1419 előtt épült és a XVI. század első felében restaurált s megnagyobbított temploma előtt bizonyára egy régebbi egyháznak is kellett lennie, mert hiszen láttuk, hogy 1333—1336 közt Tamás nevű papja volt. A *Miklós (és) De(r)zs apa-pap* olvasásváltozatot elfogadva, azt kellene feltételeznünk, hogy eme régebbi egyházat építtették *Miklós* mester és *Ders* esperes, az 1274-ben megadományozott testvérek, s az ő nevük lenne ennek emlékeztére a téglára róva. A téglára rótt betűjegyek ezt az olvasást is könnyen megengedik. De vajjon hihető-e az ORBÁN BALÁZSTól merő tévedésből Székely-Derzs községre alkalmazott 1274. évi oklevélnek a derzsi templom falából kikérült téglafeliratával való véletlen ta'á'kozása? Hihető-e, hogy a XVI. század első felében XIII. századi téglát használtak legyen fel a templom restaurálására? Mi e feltevéseket éppoly merészeknek tartjuk, mint az *esperes* szó jelentéséből kikövetkeztetett *apa-pap kifejezést, melyre egyetlen adat sincs régi nyelvünkben.

Eppen midőn ezen sorokat írtam, folyó év október elején mutatta be egy budapesti könyvkereskedő a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában BENCZÉDI SZÉKELY ISTVÁN Krakkóban, 1559-ben nyomtatott Világkrónikájának egy Erdélyből származó, csonka, kézirattal kiegészített példányát, melyhez TELEGDI JÁNOS Rudimentájának legrégebbi ismert kézírata van kötve. 1671. május 25-én másolta Fogarasban RÉTYI PÉTER. A Rudimenta 1709—1714 közt keletkezett giesseni, 1714 évi hamburgi és XVIII. századbeli marosvásárhelyi másolatainál tehát jóval régebbi, és székely rovás-ábécéje s írásmutatványai is láthatólag eredetibb formákat mutatnak. Ezen fogarasi másolatunk — mert az Országos Széchényi-Könyvtár azóta már megszerezte — utolsó lapján is megtalálhatók azon „csúszó-mászókhöz hasonlatos szótagjegyek, melyek nincsenek bizonyos betűkből összeolvasztva, s melyeket a székelyek szófejeknek [vagy talán helyesebben: rovásfejeknek] neveznek (Praeter has sunt quaedam syllabae reptilium formas referentes, quae non sunt ex certis characteribus conflatae, quas Siculi capita dictionum vocant)“. Közük az *ant* jegye sokkal jobban hasonlít téglafeliratunk ötödik

összevont jegyéhez (természetesen a rézsutos keresztvonalka nélkül), mint a giesseni másolatnak vagy KÁJONI JÁNOS ábécéjének ugyanezen szótagjegye.¹ Ha mármost ehhez az összevont jegy függőleges szárát a rézsutos keresztvonalkával *i* rovásjegynek vesszük, akkor az egész összevont ötödik jegy *anti*-nak is olvasható. Így *Miklós Anti pap* lenne az újabb olvasásváltozat. PÁRIZ-PÁPAI—BOD Dictionariuma 1767. évi kiadásának 612. lapján *Anti* az *Antal* név régismert kicsinyítője. *Ant* ma is meglevő helynév Bihar vármegyében és *Antfa* Veszprém megyében. Szerény véleményünk szerint ez az olvasás is nagyon valószínűtlen. Akár hely-, akár keresztnévnek véve az *Ant*-ot, nehéz vonatkozásba hozni a legalább is XVI. század eleji derzsi téglával.

Bármelyik olvasásváltozat bizonyuljon is végül helyesnek, annyi már a fentiekből is kétségtelen, hogy a székely-derzsi téglafelirat a székely rovásírásnak eddig ismert legrégebb, eredetiben fennmaradt emléke. Feltétlenül korábbi, mint az eddig legrégebbnek tartott bögözi kétszavas freskófelirat. Nemcsak az *e*-nek, de egyéb magánhangzóknak (*a*, *i*) merész kihagyása amaznál tetemesen nagyobb régiségre mutat. A korra legrégebb, de csak másolatban fennmaradt emlékek: MARSIGLI rovásnaptára, az 1501. évi csíkszentmihályi² és 1515. évi konstantinápolyi felirat hangzókihagyásának megfigyelése igazolja ezt. Derzsi téglafeliratunkra bármelyiknél jobban illik BONFINI³ jellemzése, hogy a székelyek rovásírása „kevés jeggyel sok értelmet egybefoglal (paucis notis multa sensa comprehendunt)“. Viszont éppen emlékünк ismertetése kapcsán tapasztalhattuk legkirívóbban, hogy a hangzók ezen rendszertelen kihagyása mennyire kárára lehet az olvashatóságnak. Számos olvasásváltozatot és kombinációt enged meg s mily sok vitára ad alkalmat. A rovásírás ebbeli tökéletlensége következtében ma is kibetűzetlen még MARSIGLI rovásnaptárának a kalendárium után következő része, kétséges olvasatú a konstantinápolyi emlék számos helye, vitás a bögözi feliratnak, sőt még az enlaki egy helyének olvasása is. A székely rovásírást, mondhatnók, TELEGDİ Rudimentája szabályozta, midőn abból a hangzókihagyást jóformán teljesen kiküszöbölte.

A rovásírás két legrégebb eredeti emlékének, a bögözinek és székely-derzsinek csaknem egyidejű felfedezése a közelmúltban reményt nyujt arra, hogy figyelmes kutatóssal még több, hasonló régiség is napvilágra kerülhet a Székelyföldön.

RÉTYI PÉTER imént említett 1671. évi másolata „opusculum“-nak és nem „manuscriptum“-nak nevezi TELEGDİ Rudi-

¹ L. SEBESTYÉN GYULA, A magyar rovásírás hiteles emlékei. Bp., 1915. XVII. melléklet és 126. l.

² NÉMETH GYULA legújában szerzett adata szerint csíkszentmihályi és nem csíkszentmiklósi (Kőrösi-Csoma Archivum II.).

³ Decadis I. Lib. VII.

mentájának azon példányát, melyről másolatát vette: „Atque sic breviter de priscorum Hunnorum priscis Elementis, ex opusculo Joannis Telegdi aliquid scivisse pro tempore sufficiat. Quae Hungarus literatus perfacile absque omni gravi & taediosa molestia cognoscere potest.“ Miből méltán támad kétségünk SEBESTYÉN GYULA azon megállapításának helyessége iránt, hogy a művecske nyomtatásban soha sem jelent meg.¹ A régiek úgy tudták, hogy 1598-ban Leidenben (Lugduni Bataavorum) négy nyolcadrétű levélen került ki a sajtó alól. Ha ma egyetlen nyomtatott példánya sem ismeretes, az még nem jelenti azt, hogy nem is jelent meg nyomtatásban. A művecske rövid kérdés- és feleletekben tankönyvnek készült. Tudjuk, hogy a könyvet nem kímélő ifjúság kezén ezek pusztultak el leghamarább. Hány XVI. századi nyomtatványunk maradt fenn csak egyetlen, „unicum“ példányban, s hánynak ismerjük csupán egy-két levelét vagy pusztá említését! Valami nagyobb nyomtatványhoz kötve vagy convolutumban rejtőzködve még ez az „opusculum“ is előkerülhet.

JAKUBOVICH EMIL.

Derzs apa-pap.

Miközben JAKUBOVICH EMIL barátom a székely-derzsi téglarovásfelirattal foglalkozott, volt szíves az emlék fényképét nekem is megmutatni. Én akkor mindjárt úgy láttam és úgy látom most is — azt hiszem, helyesen —, hogy a felirat végén nem két, hanem három *p* jegy áll. Ezen az a'apon gondoltam első látásra és gondolok azóta is arra a lehetőségre, hogy az utolsó szó nem *pap*, hanem *apa-pap*. Az *apa-pap* kifejezés adatszerűen nem mutatható ki; azonban az *ős-pörös(t)* ~ *ös-pörös(t)* szóról igazolva van, hogy a tagolással jelzett elemeihez képest eredetileg az 'a tya-pap' értelem felelt meg neki (vö. SZINNYEI: NyK. XXVI, 486 és MELICH, SzlávJövsz. I, 2: 255—6), ennél fogva talán nem egészen megengedhetetlen az a feltevés, hogy az analóg *apa-pap* alakulat szintén megvolt valaha a magyarban.

Idekapcsolódott bele az az ötletem, hogy a második, rejtélyes, *dzs* összerovás esetleg nem a *de(r)zsi* melléknevet, hanem annak a bizonyos *apa-pap*-nak *Dezs*, illetőleg *Derzs* ~ *Ders* személynevét foglalja magában. De mivel egy ilyen, a magyar középkorban járatos személynév került kombinációba, az erdélyrészi középkori okleveles anyag gazdag és megbízható gyűjteményében, a ZIMMERMANN—WERNER-féle Urkundenbuchban annak néztem utána, nem fordul-e elő benne egy olyan *Ders*, aki egyben *esperes* is. S ekkor lepött meg, és tar-

¹ I. m. 91—4.

tom megfontolandó körülménynek, hogy egy 1274-es oklevélben *Ders* archidiaconus és *Nicolaus* magister is szerepelnek, mint akik testvéreikkel együtt királyi adományba kapják az erdélyi Fehérvárnak Euryghaz nevű földjét (i. m. I, 126). Noha az adományul nyert birtok valószínűleg Gyulafehérvár környékén feküdt (KARÁCSONYI JÁNOS, Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól: Századok XXXV, 1056 szerint Euryghaz a mai Strázsa Gyulafehérvártól keletre), nem lehetetlen, hogy az 1274-es oklevélben megnevezett személyek lappanganak a derzsi tég'a rovásfelirata mögött is. Az ugyanis, hogy a megadományozottak származási vagy lakóhelyüktől olyan távolságban kapnak új birtokot, mint amennyire a mai Székelyföld déli szélétől Gyulafehérvár keleti vidéke esik, valóban nem tartozik a ritkaságok közé.

A felirat ezek szerint tehát így alakulna: *Miklós* (és) *Dezs(zs) apa-pap*. Ekként a rovásírásos tég'a az 1274-es oklevélből idézhető két testvért mint Székely-Derzs templomának a'apítóját örökítené meg, *Derzs* esperes pedig ezenfelül a LIPSZKY szerint *Dersfalvá*-nak is hívott hely névadója lehetne, míg *Miklós* mester után esetleg a *Derzs*-től északkeletre kb. 10 km-re fekvő *Miklósfalva*-t nevezhették el (1566: *Myklosfalwa* Székely Oklevéltár II, 198).

Azt, hogy ORBÁN BALÁZS (Székelyföld I, 178) az 1274-es oklevél hibás kivonatára tévesen építette fel a középkori derzsi esperességet, egyáltalában nem lehet ellene vetni az általam jelzett megfejtés valószínűségének.

De miután a tárgyi és történeti valószínűsítésben ennyire jutottunk, térjünk vissza az *apa-pap* kifejezésre! Minthogy a NySz. a kódexekből és XVI. századi forrásokból jóval kevesebb adatban idézi az *apa*, mint az *atya* szót, felmerülhet az a kérdés, hogy az *apa* szó használatos volt-e nálunk már az 1274-es időkben. E tekintetben megjegyezhetjük, hogy a valószínűleg török eredetű *apa* szónak magyar közszói alkalmazására már az Anonymus 25. fejezetében felbukkanó „paterem *Opaforcos* Ogmand“ és „pater Ogmand“ adat rávilágít (vö. PAIS, Magyar Anonymus 104), holott az *atya* szóval legelőször a XIV. század elejéről fennmaradt Königsbergi Töredékben találkozunk. Hogy pedig az *es-përës(t)* ~ *ös-pörös(t)*- és *apa-pap* féle kifejezésekben minő értelemben válhatott előtaggá az *es* ~ *ös*, illetőleg az *apa* szó, arra nézve összevetésül ilyen török méltóságjelölő kifejezések kínálkoznak: *Apa-Tarkan* szn., *ata-bek* 'père-prince', *Ata Baj* törzsnév (GOMBOCZ: MNy. XI, 342, 433), továbbá az anonymsi *Vsubuu* vezér neve, amelyben az *ös* 'atya, nagyatya' szó korábbi *üsü* változata szolgál jelzőjéül a török *bäy* méltóságjelölő magyar nyelvi *büü* megfelelőjének (vö. PAIS: MNy. XXIV, 92—3, 171). Sőt idézhetünk még pontosabb analógiát NÉMETH GYULÁNAK a „Honfoglaló magyarság kialakulása“ c. művéből (137—8): „Egy

előkelő hunnak a neve Priskosnál Ἄτακάμ, egy másiké Ἐσκάμ. E két név végzete, mint már Vámbéry észrevette, a *kam* 'samán' szó; az első név első része az *ata* 'atya' szó, a másodiké az *es* 'társ, barát'. E két név jelentésbeli összefüggése világos. *Ata-kam* 'Atya-samán', *Es-kam* 'Barát-samán', s a *kam* 'samán' előtti *ata* és *es* a samán iránti tisztelet kifejezései. Vámbéry említi a *Baba-aχond* 'Apa-tanító', *Dajj-mollah* 'Bácsimollah' török neveket. Az *ata-kam*-hoz hasonló összetétel az *ata-beg* cím [vö. *Ösbö!*] s a *baba* 'apa' szó különösen mint dervisnevek elő- vagy utórésze igen gyakori a törököknél. "Tehát az *es-përës(t)* ~ *ös-pörös(t)* meg a feltett *apa-pap* kifejezésekben tiszteleti jelzőnek foghatjuk fel az 'atya' értelmű *es* ~ *ös*, illetőleg *apa* szót.

Ha az 1152: *Apa* comite, 1285: *Apareze* adatokat (OkI Sz.) tekintjük, és figyelembe vesszük, hogy pl. a szláv *opät*, *opätica* magyar megfelelőire nézve a XIII. századi adatok az *apät*, *apäca* ejtést mutatják, akkor rovásfeliratunkba szintén *apa* alakban olvashatjuk bele a szót. Ellenben a *pap* esetében a szláv *pop* eredetihez közelebb eső *pop* ejtést tarthatjuk valószínűbbnek az OkI Sz. adatai alapján.

Hogy a *Miklós* név *ó*-val, nem pedig *ou*-val van meg az emlékből, az nem mond ellene az 1274-es kelet lehetőségének, minthogy az OkI Sz.-ből 1256: *Zentmiklos* és 1286: *Scenticlos* példák idézhetők. — Hasonlóképen a *dzs* összerovásban mutatkozó *zs* jegy sem kizáró ok a XIII. századi származtatással szemben. A bolognai rovásnaptár több nevet *zs* jeggel ír már a XV—XVI. század fordulója táján, holott nemcsak ezek szerepelnek *s* betűvel írva ekkori és későbbi latin betűs emlékeinkben (pl. a rovásnaptár neveinek MARSIGLI-féle átírásában is), hanem latin betűs helyesírásunkba általában csak később, Sylvestertől kezdve próbálnak beiktatni külön jegyet a *zs* hang számára, mégpedig szinte a XVIII. század végéig nem valami nagy eredménnyel (vö. TMNy. 202, 206). Tehát számolhatunk azzal, hogy a *zs* hang már korán, így — ami bennünket érdekel — az 1274-es időkben benne volt a magyar hangrendszerben, és ősi írásunk külön jegyet használt rá, míg a latin betűs helyesírás a zöngés *zs*-t is igen soká a zöngétlen *s* jegyével tüntette fel.

Hogy a rovásírásos téglá csakugyan eredhet-e a feltételeztük időből, illetőleg mikor, milyen rendeltetéssel juthatott oda, ahonnan újabban kibontották, a tekintetben talán világosabban láthatnánk, ha jobban volnánk tájékoztatva a következő körülményekről: *a)* a téglá anyag, típus dolgában miként viszonylik a templomnak az átépítések szerint bizonyára változó téglafajtáihoz, elsősorban azokhoz a téglákhoz, amelyek közül előkerült; *b)* pontosabban meghatározva hogyan helyezkedett el a kibontott anyagban; *c)* a megbolygatott falrészben valóban fülke volt-e — amint HAÁZ FERENC

REZSŐ mondja —, nem pedig ablak, mert ha fülke volt, nagyobb a valószínűsége annak, hogy az emlékeztető felirattal ellátott téglát a régi templomrész készültkor és nem egy későbbi átalakítással kapcsolatban tették oda.

PAIS DEZSŐ.

Vendég.

A *vendég* 1. 'hospes, conviva, symposiastes, gast'; 2. 'extraneus, fremd, auswärtig'; 3. 'subditiux, falsch' eredetéről többféle nézet ismeretes. DANKOVSKY, Lexikon az oláh *venit* (bizonyára *venit* 'gekommen') és az olasz elavult *venticcio* 'idegen' szóval egyezteteti. CzF. szerint a *jő* ige *jövendék* alakjából való. BUDENZ a mordvin *inži, inže* 'vendég' szó rokonának tartotta (NyK. VI, 475), de ezt a magyarázatot később maga sem tartotta helyesnek, mert a MUSz.-ba már fel sem vette. PAULÍNYI-TÓTH VILMOS a *vend* népnévvvel hozta összefüggésbe (l. Nyr. VIII, 165). GOLDZIER az arab *funduk, funduk* 'szálló, vendégfogadó' szóhoz próbálja hozzákapcsolni (Nyr. XIV, 241). MUNKÁCSI az oszét *fändäg, fändäg, fändag* 'weg, strasse' szóval veti egybe; szerinte az oszét *f-* a rákövetkező *nd* és *g* zöngés hangok következtében a magyarban *v-re* zöngésült, mint pl. *ferdung > verdung*, sőt összetételekben *w-s* alakja van az oszét nyelvben is: *väl-wändagmü* 'auf den weg, seitwärts vom weg', *värdön-wändagul* 'auf dem wagenwege' (ÁKE. 628—9). SIMONYI nem tartja elfogadhatónak sem GOLDZIER, sem MUNKÁCSI gondo'atát, s egy perzsa feltehető **bendeg* 'rabszolga' szóval egyezteteti (Nyr. XXXI, 39). ASBÓTH sem fogadja el MUNKÁCSI megfejtését a jelentések különbözősége miatt (NyK. XXXV, 57). MUNKÁCSI nézetéhez csatlakozik SKÖLD H., aki szintén az oszét *väl-wändag* 'oberer weg' és *däl-wändag* 'unterer weg' összetételekkel igyekszik a magyar *v-* problémáját megoldani (Die osset. Lehnw. im Ung. 38—9). SCHMIDT G. a SKÖLD könyvéről írt bírá'atában kevésnek tartja az említett oszét *v-s* változatokat a magyar *v-* megmagyarázására, s a jelentések eltérése miatt is elveti a MUNKÁCSI—SKÖLD-féle magyarázatot (FUF. XVIII, Anz. 98).

A szókezdő mássalhangzók eltérése meg a jelentések különbözősége következtében sem az arabból, sem az oszétból, sem a perzsából nem lehet szavunkat kifogástalanul megmagyarázni. Az oszét *fändäg, fändäg, fändag* ősi indogermán szó, mely megvan pl. a szanszkritban *pánthan* 'pfad, weg, bahn', a latinban *pons* (*pontem, pontis*) 'híd', a görögben πόντος 'tenger' alakban (l. ÁKE. és SKÖLD i. h.). Az indogermán szókezdő mássalhangzó tehát *p-*, mely az oszétban *f-* lett. GOLDZIER szerint az általa a *vendég*-gel egyeztetett arab *funduk, funduk* szó végső forrása a görög πανδοχείον 'szálló, vendég-

fogadó', s az arab szó megvan a középkori latinban is *fontacum*, *fundicium* stb. alakban; azt mondja továbbá, hogy ez a görög-arab szó vagy egy török nyelv közvetítésével került nyelvünkbe, vagy a keresztesháborúk korában jutott el hozzánk (i. h.). Ilyen török nyelvet és ilyen török szót azonban nem ismerünk; másodsorban pedig azért lehetetlenség az arab-latin *funduk*—*fontacum*-mal való egyeztetés, mert *vendég* szavunkra már 1170-ből, tehát a keresztesháborúk korából van adatunk, s akkor is *vendég*-nek hangzott (*Vendeg* OklSz.). DANKOVSKY, CzF. és PAULINYI-TÓTH meglejtési kísérleteire kár a szót is vesztegetni, úgyhogy végeredményben a *vendég* szó származásának kutatása kátyuba jutott. Azt hiszem, hiába is keresgélünk idegen nyelvekben, mert a szót szerintem a magyar nyelvből lehet a legjobban megmagyarázni.

A magyar nyelvben a jövő időnek képzője *-and*, *-end*: *várand*, *kérend*, s ez a képző eredetileg gyakorító képző volt (NyH.⁷ 112). Az *-nd* képzőnek régi gyakorító jelentését mutatják a *csikland* (*csiklánd*), *örvend*, *nevendék* (*növendék*), *ugrándoz*, *dörléndez* (NyH.⁷ 67), *Jövendeg járása* 'a Tiszának egy oldalága' Rétköz, Szabolcs m.¹ és nézetem szerint a *halándék* ~ *halánték* 'schläfe' is (igaza van CSEFKÓNAK, hogy ez a szó a *hal* 'moritur' ige származéka, de ő a *halánkék-ből magyarázza, MNy. XXV, 111—9).

A *lész*, *tész*, *vész* *v-* tövű igéknek *-nd* képzős jövő ideje a *lënd*, *tënd*, *vënd* vagy *lējend*, *tējend*, *vējend* mellett *lend*, *tend*, *vend* is, nyílt *e*-vel. BécsiK.: *lënd* (265), *lëndnèc* (225, 260), *tënd* (113, 191, 218, 271), *tëndem* (169, 221), *vënd* (289), *vëndic* (21), *èluëndic* (111), *vëndoc* 'veendők' (2, 115) stb.; MünchK.: *lend*, *lend* (22, 24, 46, 47, 52), *lendetec* (46), *lendnec* (47, 99), *tendez* (23), *tendi* (37, 76), *lend*, *vend* (49, 65, 90, 91), *vendi*, *vendi* (22, 36, 49, 91), *vëndoc* 'veendők' (50) stb.; Sylvester: *lënd*, *vënd* (l. NyH.⁷ 112). A *vendég* szó első szótagbeli *e*-je szintén nyílt, ami a BécsiK. hangje'öléséből is vi'ágos: *vëndéjjé* (47), *vëndéjfeget* (47), *vëndéjfegeből* (35) stb. Hangtani szempontból tehát a *vënd*:*vend* igealaknak és a *vendég vend-* részének egyeztetése ellen nem emelhetünk kifogást.

A *vész* ige jelentései: 1. 'capere, accipere, recipere, suscipere'; 2. 'cmere, mercari'. Az első: 'fogadni, elfogadni, befogadni' jelentésre a következő példákat idézhetem: „Hogha aianlandotoc ènnèkem aIdomafokat es tò aiandoktokat nem vezem“: 'quodsi obtuleritis mihi holocaustomata et munera vestra, non suscipiam' BécsiK. 223 | „Azert mikent alaitandoc auag *vëndoc* mert iftènek legènèc“: 'quomodo ergo aestimandum est aut recipiendum, quia dii sunt?' uo. 115 | „Artatlanokon aiandokot nem vet“ DöbrK. (l. NySz. III,

¹ Ezt az adatot GYÖRFFY ISTVÁN szívességének köszönhetem.

1107) | „Szeretõ barátom koros *aszszony alatot ne végy*“ Heltai (NySz. i. h.) | *fülébe vesz, kedvébe vesz, szívébe vesz, szokásba vesz* stb. (NySz. III, 1104). A *be-* igekötõvel: „... áld-meg ez két unokáimat-is és *vegyd-bé õket* én velem. Mindeneket biztatának, hogy vetnék meg Christust és *vennék bé Jánost*. A tiko zlo *fiu* penitentiát tartván *bévétetett* attyától“ (NySz. III, 1112). S ha összehasonlítjuk e mondatokat: *Es valakic nem vendneç tãtõket* stb. MünchK. 31 | *Ki fogad tãtõket engemet fogad* uo. 32 | *Ki be veiendi, ha kit boçatandok, engem fogad* DõbrK. (I. NySz. III, 1112), látjuk, hogy a *vész* a régi nyelvben rokonértelmû volt a *fogad* igével, s ami még fontosabb, a *vënd*:*vend* ma 'venni fog' jelentése régen pusztán gyakorító is volt, mert a *veiend*, *vend* alakok megfelelõ párja csak *fogad* és nem *fogadand*. Maga a *fogad* ige is *-d* gyakorító képzõs származéka a *fog* igének (SIMONYI: NyK. XVI, 261, BUDENZ: NyK. XVIII, 185, MÚSz. 526),¹ s a *fog* viszont a *vész* igével rokonértelmû, tehát *fog*:*vész*, *fogad*:*vend* (*vënd*).

Azt, hogy a *vënd* igealak *vend* változata már az ómagyar korban is lehetséges volt, a XIII—XIV. századi *Lende*, *Lente* személynévvél bizonyíthatjuk. A *Lende*, *Lente* a *lész* igébõl való *lend* (ma *lënd*) származéká és a *Levente* (*Lüündik*, I. NÉMETH, HonfMKial. 268) név változata (I. GOMBOCZ: MNy. XII, 310, XIII, 237; a képzõrõl másképp PAIS: MNy. XVII, 159). Mint köznév ma is megvan a népnyelvben *lende* 'csmota, csemete, ia-fla, apró gyümölcs, apró gyerek, pereputty', *lente* 'rokon, retye-rutya', *léhende* 'holmi, ingóság' alakban (MTsz., MNy. I, 375, XIII, 237). E népnyelvi adatok SZILY K. szerint a *lész* igének származékai, s „még nem egészen kifejlõdött, majd csak a jövõben kifejlõdõ dolgot kell értenünk“ rajtuk (MNy. I, 375). De ha az *-nd* jövõidõ-képzõnek eredeti gyakorító jelentését tekintetbe vesszük, nincs szükség okvetlenül *lende*-féle szó-, illetõleg névcsoport esetében a jövõ idejû értelmezésre, tehát va'ami 'csak ezután leendõ' jelentés megállapítására. Épúgy lehet ugyanis az *-nd* itt gyakorító, tehát 'már meglevõ' jelentésû, akár apró gyerekekre, akár csemetére, akár holmira gondolunk (a holmi nem is lehet jövõ idõbeli dolog). A *Lende*, *Lente* személynév is (az *-nd*:*-nt* váltakozásra vö. *halándék*:*halánték*) jelenthet óvónév gyanánt 'leendõ'-t, azaz 'még nem levõ'-t is, 'melevõ'-t is.

A *vendég* -ég végzete eredetileg elvont fogalmat jelölõ képzõ, magashangú párja a *világ* és *virág* -ág képzõjének.

¹ Amde az *-ad*, *-ed* képzõs igék kivétel nélkül átnemhatók: *gyúlad*, *éled*, *tünedez* stb. Tehát a *fogad* ige is eredetileg átnemható volt, azaz körülbelül azt jelentette: 'fogódik', s utóbb lett áthatóvá, mint a *ragad*, melynek jelentése eredetileg 'haerescere', s késõbb lett 'elvisz, elrabol', — vagy, ami valószínûbb, azért átható a *fogad*, mert alapszava, a *fog* is átható, míg a többinek alapszava is átnemható ige vagy névszó: *lyukad*, *ébred*.

Ami a képző jelentéstani funkcióját illeti: *vendég* 'akit befogadnak', holott *világ* 'ami villog', *virág* 'ami virul'. Ez az eltérés azonban nem okozhat nehézséget. Minthogy a deverbális *-ág, -ég* képzőre egyelőre csak ez a három adatunk van, kénytelenek vagyunk más, eredetileg elvont fogalmat jelölő deverbális képzőre hivatkozni: amíg a *-mány, -mény* képző a *jő* és *szökik* átnemható igékkel *jövemény* 'aki jő v. jött', *szökemény* 'aki szökik v. szökött', addig a *tud, hagy, vet* átható igékkel *tudomány* 'amit tudnak', *hagyomány* 'amit hagynak v. hagytak', *vetemény* 'amit vetnek v. vetettek'; amíg továbbá a *-vány, -vény* képzővel *ingovány* 'ami inog', *jövevény* 'aki jő v. jött', addig *tanítvány* 'akit tanítanak v. tanítottak', *irtovány* 'amit irtanak v. irtottak'; ugyanilyen különbség van a *foszlány, serény* és a *kötény, szilány* szókban stb. Épen így az *-ág, -ég* képző az átnemható *vil-, vir-* igetőkkel *világ* 'ami villog', *virág* 'ami virul', s az átható *vész*, illetőleg *vend* igealakokkal *vendég* 'akit befogadnak v. befogadtak'. A *vendég* mint *-nd* képzős gyakoritónak névszói származéka úgy függ össze a *vész* igével, ahogy a *nő* igével a *nevendék* v. *növendék*, a *jő* igével a *Jövendeg*, a *lész* igével a *Lüündik* (*Levente*), *Lende*, *Lente*, s szerintem a *hal* igével a *halándék* v. *halánték*. A *vendég* szónak eredeti jelentése e szerint 'vett, magához vett valami, vétel, fogadék'. Ezt a jelentést a régibb magyar korban még élénken érezték, s világos nyomaira akadunk a mai népnyelvben is. A régi római korban a tudománnyal foglalkozó kisegítő rabszolgának, később az egyetemi famulusnak neve *amanuensis* volt, mely az *a manu* kifejezésből származik. Ezt az *amanuensis* szót CALEPINUS így fordítja: *Vendég író, író dedák*. Világos, hogy itt másról, mint magához vett, fogadott, felfogadott íróról nem lehet szó. Az *amanuensis* 'vendégíró, fogadék-író', akit azért vettek, fogadtak, hogy a sok munka elvégzésénél segítségül (a manu) legyen. *Vendéghaj* 'álhaj' (NySz.) vétel-, magáhozvételhaja tulajdonosának; *vendég-gomb* (NySz.) a leszakadt és elveszett gomb helyett felvarrt vétel-gomb; *vendégszem* (NySz.) a hiányzó szemet pótló vétel-szem stb. A nép nyelvében *vendég-deszka* (MTsz.) az asztallapot kitoldó vétel-deszka, *vendégláb* (MTsz.) a hiányzó lábat pótló vétel-láb stb. Arany Toldija révén ismeretes a *vendégoldal*, a szénásszekerek rúdjai, melyeket akkor vesznek elő, amikor a szekeret ki akarják szélesíteni.

JUHÁSZ JENŐ.

Pannonia.

A magyar földhöz két antik országnév kapcsolódik: *Pannonia* és *Dacia*. *Dacia* a. m. 'a farkasok országa'. 'Farkasok'-nak a benne lakó törzsek közül a trákokkal rokon dákok nevezték magukat. Ezek alkották Daciában az uralkodó fajt,

az ő nyelvükön jelentett $\delta\alpha\omicron\varsigma$ 'farkas'-t, mint testvéreiknél a frígeknél (HESYCHIOS s. v.). A $\Delta\alpha\omicron\varsigma$, latin *Davos* nép- és személynévhez úgy viszonylik *Dacus*, mint $\Gamma\rho\alpha\iota\omicron\varsigma$ -hoz *Graecus* (KRETSCHMER, Einl. in die Gesch. der gr. Sprache 214). Ez ma — joggal — általában elfogadott nézetté kezd válni (vö. ALTHEIM, Röm. Religionsgesch. II, 81). Úgy látszik, hogy hasonló egyértelműség kezd kialakulni a másik, Magyarországhoz fűződő antik országnévre vonatkozólag is, de nem ilyen jól megalapozottan. Ezzel az országnévvvel foglalkozunk itt behatóbban, mint eddig tették.

I. *Pannonia* (görög íróknál $\Pi\alpha\nu\nu\omicron\nu\acute{\alpha}$) nevének legrégebb etimológiája DIO CASSIUS görög nyelvű „Római történelmé”-ben olvasható (XLIX. 36.). Szerinte *Pannonia* lakói onnan kapták a $\Pi\alpha\nu\nu\omicron\nu\acute{\alpha}$ elnevezést, hogy ruhájukat szövetdarabokra (és $\pi\acute{\alpha}\nu\nu\omicron\upsilon\varsigma$) szabdalva készítik és így is nevezik, t. i. a latin *pannus* szóval. „Akár ezért, akár másért hívják őket így” — folytatja HERODOTOSZ utánozva DIO, s ezzel félig-meddig maga is elejti magyarázatát, amely különösebb figyelmet valóban nem érdemel.

Újabban M. VASMER, Osteurop. Ortsnamen 11 (Eesti Vab. Tartu Ülik. Toim. 1921.) a *Pannonia* országnév jelentését a balatoni vidék természetéből balti párhuzammal 'Sumpfland' értelemben próbálta meghatározni. Hasonló véleményen volt előtte GRIENBERGER: Zeitschr. D. Altert. LV, 40 k. (vö. IdgJb. III, 114) és utána JOKL: EBERT, Reallex. s. v. Illyrier 45. — VASMER *Emona*, *Campona*, *Salona*, *Narona* 'a Nar parti város' illír helynevek mintájára egy *Pannona* 'Sumpfstadt' helyet tesz fel *Pannoniá*-ban, s ebből származtatja az országnevet.

$\Pi\acute{\alpha}\nu\nu\omicron\nu\acute{\alpha}$ helynév valóban előfordul az illírségtől érintett legdélibb területek egyikén, Krétában (idézi JOKL, PTOLEMAIOS után). Ez legalább annyi irányítással szolgál, hogy a *Pannonia* név értelmét is az illírek vagy közeli rokonaik nyelvében kell keresnünk. Ilyen közeli rokon területről hoz további példákat JOKL i. m. s. v. Thraker 295: a $\Pi\acute{\alpha}\nu\alpha\acute{\xi}$, $\Pi\acute{\alpha}\nu\nu\omicron\varsigma\omicron\varsigma$ folyóneveket Tráciából, illetőleg Moesiából. Ugyanez a tudós egészíti ki a balti adatokat, amelyek *Pannonia* 'Sumpfland' jelentését megadják; vö. lett *pane* 'Bach', ó-porosz *pannean* 'Moosbruch', *Panyen* 'Name eines Sumpfes'. A $\Pi\acute{\alpha}\nu\nu\omicron\varsigma\omicron\varsigma$ (ma Kamčyk, Kamčija) folyónév további változatait ($\Pi\alpha\nu\nu\omicron\varsigma\omicron\varsigma$, $\Pi\acute{\alpha}\nu\nu\omicron\upsilon\varsigma$, $\Pi\acute{\alpha}\nu\nu\omicron\varsigma\omicron\varsigma$ és egy hídfő neve: $\Pi\alpha\nu\nu\alpha\acute{\sigma}\acute{\alpha}$) összeállította TOMASCHEK, Die alten Thraker (SitzBer. Wien, 1894.) II, 2: 94 k., s ő is a 'mocsár, sár' jelentésű indogermán szócsaládba sorozta (*pan-
paη-qo-* WALDE—POKORNY, VerglWb.).

Nem foglalkozom itt azzal a kérdéssel, mennyiben függhet össze ez a szócsalád azzal az igetővel, amely — mint látni fogjuk — a felsorolt antik földrajzi nevek mindegyiké-

ben benne van.¹ Folyóneveknek a *Pannonia* országnévvel való összekapcsolása szerencsés gondolat volt, és maradandó eredménye az eddigi kutatásnak.

JAKUBOVICH EMIL figyelmeztetett a Pannonhalma alatt el folyó *Pánzsa* patakra, amely Albeus 1237—1240-i összeírásában a *Pannosa* nevet viseli, forrása pedig 'Pannonia kútfeje' *caput Pannonie* (PannonhRendtört. I, 771). Ez a földrajzi kapcsolatot bizonyos fokig igazolja az eddig követett irány helyességét. A szó magyarázatánál azonban a helyes eljárás az, ha a legközelebb eső antik köznevekből és mellékevekből indulunk ki.

Egy délitáliai illír törzsnek, a messapusoknak a nyelvéből maradt fenn a következő glossza ATHENAIOSnál (III. 111c.): πανός ἄρτος · Μεσσάπιοι s ezzel egy összefüggésben: καὶ τὴν πλημμονὴν πανίαν καὶ πάνια τὰ πλήσμια, délitáliai görög drámaírók darabjaiban. Ugyanide tartozik HESYCHIOS: πάνεια · κεχορτασμένη. E szerint az egész szójegyzék: πανός 'kenyér', πανία 'elteltség', πάνια 'a tele dolgok', πάνεια 'a jóllakott nő'. A latin *pānis* 'kenyér' szót már ATHENAIOS idesorolja. Ez az összefüggés jelzi számunkra a gyökérszótag a-jának hosszúságát is. A *pānis*, πανός, πανία, πάνια képzések szabályszerűségét, amelyek mind egy *pān-* igegyökérhez tartozhatnak, megmutatta v. BLUMENTHAL: Glotta XVIII, 150 k., de egyúttal azt is, hogy ennek összekapcsolása a litván *penù*, *penė'ti* 'fütertn, mästen' igével (FICK: BB. XXIX, 235) hangtani nehézségbe ütközik. Azt sem tartja valószínűnek, hogy a latin szó kölcsönzés útján jutott a messapusokhoz, hiszen ezeknek legközelebbi rokonai, az oszkusok a kenyeret a *caria* szóval jelölték. Arra a másik lehetőségre, hogy a rómaiak Délitáliából kölcsönözték a kenyér *panis* nevét, v. BLUMENTHAL nem gondol.

A kenyérkészítés számos módja közül egyről biztosan tudjuk, hogy az illír lakosságú Picenumból jutott Rómába (PLINIUS, NatHist. XVIII. 106.). Ezzel kapcsolatban azt is elbeszéli PLINIUS, hogy hivatásos pékek csak Kr. e. 168 óta voltak Rómában, azelőtt a polgárok és asszonyaik maguk készítették a kenyeret, ellenben a gazdagabbaknak a hozzáértő szakácsok sü t ö t t e k is.² Különbséget kell ugyanis tenni a régi, keletlen kása- vagy lepény-kenyér és az újabb, kovással kelesztett és dagasztott kenyér között.³ Ez utóbbi a görög műveltségű, fényűzőbb életmódú Délitáliából találhatta meg az útját Rómába, tehát a tárgyi okunk megvolna arra, hogy a *pānis* elnevezést messapus kölcsönszónak tartsuk a

¹ Több 'mocsár, sár' értelmű illír szó ismeretes (JOKL i. m. s. v. Albaner 86 k.); ezek között a *pan-* gyökérből képzett nincs.

² Ez az utóbbi megállapítás (*cocos tum panem lautioribus coquere solitos*) egy Plautus hely magyarázatával függ össze (Aul. 400), amely tulajdonképpen a görög viszonyokra vonatkozik. Plautus a darab görög eredetijéből veszi át az *artopta* 'kenyérsütő' szót is.

³ Az ősi lepény-kenyér szerepel Vergiliusnál Aen. VII. 109.

latinban. Egyik délitáliai illír eleme lehet annak a műveltségnek, amelynek középpontja, Róma, a Kr. e. II. században már közvetlen összeköttetésben áll Itália minden népével.

E műveltségtörténeti megfigyelés felhasználásával a messapus *παῦος*, latin *panis* alapjelentése, a többi messapus glosszák 'telt, jóllakott' jelentésének megfelelően, 'kelt, dagadt' értelemben állapítható meg. Ezzel a megfejtéssel egybehangzik a következő latin szavak jelentése: 1. *pānus* 'daganat, kelevény'; 2. *pānus* 'a köles kalásza', amelynek PLINIUS szerint (XVIII. 54.) több fajtája *mammosa* 'csupa kebel'; 3. *pānicum* 'az itáliai köles': a 'dagadásra való' gabona, mint *triticeum* 'búza': a 'cséplésre való' (I. MNy. XXVII, 99). PLINIUS szerint (i. h.): „nullum ponderosius frumentum est aut quod coquendo magis crescat“; 4. *pantex* 'has'; 5. *panceps* 'állati seb'. Sőt e szavakból egy latin *pān-* gyökér létére is következtethetünk.¹ A szókölcsönzés kérdését e szerint nehéz volna eldönteni. De ez a tárgyi megfejtés értékéből semmit sem von le. A gyökér alapjelentése sem a latinban, sem a délitáliai illírben nem 'füttern', hanem 'dagadni, telve lenni'.

Mielőtt a megfelelő indogermán gyökeret megállapítanók, meg kell még jegyezni, hogy az első szótag hosszúsága illír szavakban kifejezésre juthat hosszú magánhangzó helyett hosszú mássalhangzóval: *Dommus* ú. n. Kurzname *Domator*-hoz Istriában (CIL. V, 443 és 449), vö. messapus *domatrias* (CIM. 83) görög Δωμάτριη-ből; *Fonnia* venetus női név *Fóniō* istennév mellett (CIL. V, 2630 és 757 k. Atestéből és Aquileiából). Így *Pannonia* esetében is számolhatunk a *pān-* gyökérből való le származással, de esetleg egy *pān-* gyökérrel is, amely a délitáliai illírben kimutatható elsőszótag-hangsúly (KRETSCHMER: Glotta XIV, 90) hatására lett *pann-*.² Ezek a lehetőségek hangtani nehézséget nem okoznak. *Πανν-οῦ-ια* átlátszó képzése más kiindulást, mint az itt felsorolt gyökéralakok, nem enged meg.

A felvett *pān-* 'dagadni, telve lenni' gyökér megerősítést nyer az ó-indben. A hozzátartozó gyengébb fok (*pān-*, nyugaton *pān-*) számára az ó-indben *-i-* magánhangzót kell várunk. Ezt mutatja *pinv-ati* 'schwollen, strömen lassen; vollmachen, ergiessen; schwollen, strotzen, überströmen'³; av. *frapinvata* 'schwoll hin, floss hin zu . . .'. Tehát kiindulásul egy idg. *pā-n-eu-* basis szolgál, amelynek változásai szabályszerűen

¹ Eddig a legvalószínűbben egy *panq-*, *paŋg-* 'schwollen' gyökér jelenlétére gondoltak a latinban is, amely a szlávban volna kimutatható; vö. ó-egyh. szláv *pānčitišę* 'inflari', *pācina* 'mare' | lengyel *pāk* 'Knospe' stb. (WALDE—POKORNY s. v.) | *panis* és *pastillus* összekapcsolása ellen WALDE, EtWb. s. v.

² Ha valaki *panv-* > *pann-* származtatásra gondolna, ez is összhangzásban volna a szövegben következő fejtegetéssel.

³ E két utóbbi jelentéssel a mediumban.

mutathatják a *pānu-*, *pānu-* | *pān-*, *pān-* | *pneu-*¹ || *-n-* infixum nélkül a *pāu-*, *pā-* (*pā-ī-*) szerkezetet, valamennyit a 'dagadni, telve lenni' értelemben. Az idetartozó szavak legnagyobb részét WALDE—POKORNY a *poi-*, *pī-* (*pi-ne-u-*) gyökér címszava alatt foglalja össze. Itt csak a bennünket köze'ebbről érdeklő *pānu-* (*pānu-*): *pā-* összefüggésre hozok fel példát.

A görög *πᾶς* < *πάντ-ς* 'teljes, egész, minden' melléknevet BRUGMANN nyomán (Begriff der Totalität 60 kk.) az idg. *kūā-* 'schwellen; stark, voll sein' (ó-ind *śvayati*) gyökérből szokás származtatni, mint szabályszerű participiális képzést. Nem magyarázható azonban ezen az alapon az összetételekben előforduló *pāv-* alak és a *πᾶ'vu* adverbium. A hangtörvényszerű *παντ-* (< *pā-vr) és *πᾶ'vu* egymás mellett pontosan tükrözik a *pā-* és *pānu-* viszonyát, *πᾶ'vu* esetében úgy, hogy az ige-gyökér mint semleges főnév lett határozónévvé. Idg. *pā-* 'dagadni' úgy viszonylik a hasonló jelentésű idg. *kūā-* gyökérhez, mint idg. *ap-* 'víz' idg. *ākū-* (vagy *aqū-*) 'víz'-hez. Ugyanabban a nyelvben mindkettő előfordulhat, mint pl. az azonos jelentésű *ap-* és *ākū-* (*aqū-*) az illírben (vö. KRAHE: Glotta XX, 190 k.).

A folyónevek magyarázatánál is az ige-gyökérből, mint semleges főnévből kell kiindulnunk. A 'dagadni, telve lenni' igei értelem tárgyi szempontból kifogástalan jelentéstani alapot nyújt. Képzés tekintetében világos Πηνεῖος folyónév Thessaliában, KRETSCHMER szerint az iónság egyik legősibb területén (Glotta I, 13 kk.). Amint Σπερχεῖος, egy másik thessaliali folyónév, a σπέρχω 'sietni, rohanni' igéhez tartozik — mégpedig *-io-* képzővel a σπερχεσ- (vö. ἄ-σπερχές) igei főnévtőből képezve —, ugyanúgy fejthető fel ΠᾶνεF-ῖος (*pāneū-ios*): előbbi a 'rohanásos', utóbbi a 'dagadásos'; a hozzátartozó nőnem a messapus *πάνεα*. A teljes hangalkatot szabályszerűen mutatja *Panovius* helynév Britanniában (RAVEN. 5, 31; HOLDER s. v.), ahová a kelták illír területről vihették át.²

Gyakori folyónévképző elem trák területen *-s-*. A végződés e mellett ingadozó; vö. Μάρις, Μάρισος, Μορήσις 'Maros' (TOMASCHEK i. h. 95). Ezzel a képzővel *Pānu-sos*, *Pānuu-sis* stb. valószínűleg ugyanazt fejezi ki, mint Πηνεῖος. Idetartozik még Trákiában a *Panissa* folyónév is, sőt a Peloponnesoson a régi Ἰλναχος folyó mai neve: *Panitza*. Ezt a Balkán északibb vidékeiről hozhatták magukkal középkori vándor törzsek, albánok vagy szlávok. De a szó — mint ebben MELICH JÁNOS is megerősít — nem szláv folyónév.³

¹ πνεῖν (πνεῦσαι) a. m. 'levegőtől dagadni'.

² Szókezdő idg. *p-* a keltában már a szigetekre való első átvándorlás előtt elnémult. Szókezdő idg. *qu* az írben *c-*; szókezdő *p-* hangot tehát csak a későbbi átvándorlók vihettek magukkal.

³ A Πανύασσος folyónév Illíriában (PTOLEMAIOS, Geogr. III. 12. 2.; más olvasás szerint Πανύασσος) és a Πανύασσος szn. a kisázsiai Halikarnassos-

A Πάν-αξ trák folyónév -αξ képzője kifogástalanul idg., bár kisázsiaiának is tartják (vö. NEHRING: Glotta XIV, 173, 179 kk.). Jelentése a. m. magyar 's' képző ebben: 'barnás', a *pan-* gyökérből: 'dagadós'. Ugyanebből a gyökérből, mégpedig gyengébb, *pən-* fokából származik görög területen Πάν-όπη viziistennő neve, Πανόπη vagy Πανοπέυς városnév Phokisban,¹ Πάνουφ forrással rendelkező attikai heros neve. Az -οπ- elem praepositíóból eredő képző a szoros összetartozás jelölésére (JOKL, Illyr. 45); az -ελ- képzőelemmel összekapcsolva l. még πην-έλ-ου, dór πᾶνέλωπ vizi madár: 'kacsa'. A *pān-* gyökeret tartalmazzák még Πᾶν és Πάνν-ονα helynevek Krétában, talán Πάννα helynév Samniumban. A pannoniai *Pann-osa* végződése látszólag latinus, de mind gyökere, mind képzése szerint ebbe az összefüggésbe tarthatnak, s értelme akkor nem más, mint Πηνειός vagy Πάναξ: a 'dagadó' forrás vagy folyócska.²

Kérdésünk most már: mit jelent a vele összetartozó ország-név?

II. Πανν-ον-ία antik országnév, amely a legtermészetesebben a hozzátartozó népnévből származik (vö. Μακεδονία < : Μακεδόνες, sing. Μακεδών). A várható Παννυον, Παννονες népnév azonban az irodalomban nem fordul elő. Feliratokon, mint személynév (cognomen) szerepel: M. VLP. PANNO a rajnai Remagenben³ (BRAMBACH 646; DESSAU 4634), VARRONI PANONI (dat.) Dalmáciában⁴. A görög irodalomban a római *Pannonius* elnevezéssel azonos értelemben a Παίων népnév bukkan fel (APPIANUS, Illyr. 2. és 14.). Ezt a szóhasználatot megrója DIO XLIX. 36.; pusztán irodalminak tartja PREMIERSTEIN: Klio XII, 160. KRETSCHMER szerint (Einl. in die Gesch. der gr. Sprache 252, 2) ez az azonosítás legalább annyit bizo-

ban a megfejtetlen -σ- miatt itélettől való tartózkodásra int. Azt sem tudjuk, e képző melyik görögség előtti nép nyelvéhez tartozott. L. róla legutóbb KRETSCHMER: Glotta XXI, 92 kk.

¹ Aki *Panopeus* magasán fekvő várában a kilátást élvezte, hajlandó a 'mindent látó' értelmezés pártjára állni, ám a többi azonos összetételű példák — forrás-istenségek nevei — ezt nem engedik meg.

² A Pánza ma jelentéktelen érnek látszik, de hirtelen megdagadásaival még mindig nagy árterületet tesz megművelésre alkalmatlanná. Ezt Pannonhaltmán kapott szíves felvilágosításokból tudom. Az Albeus összeírásában említett forrást a Szent Willibald egyház dombja alatt XVIII. századi felirat *Fons Pannosus*-nak nevezi, a nép *Pannona-forrás*-nak (nyilván *Pannonia* és *Pannosa* contaminatiója).

³ Rajnai kapcsolatok nyomáról Aquincumban NAGY LAJOS írt: Germania XV, 260 kk. E kapcsolatok kölesönösek lehetnek.

⁴ Dragović, Vrlika mellett, CIL. III, 9822a. Itt ugyan PATSCH: Wissensch. Mitth. aus Bosn.-Herz. VII, 146 *Pan[t]joni* olvasást tart ajánlatosnak N° ligatura feltevésével, de helyesen jegyzi meg, hogy *Panto* ezen a területen nem férfinév (l. e névről alább), tehát a helyes olvasás bizonyára mégis *Pan[n]joni* lesz. *Pannonius*-ok Dalmáciában: CIL. III, 2326 és 9608 (utóbbi helyen PANNO is olvasható). Bizonytalan 12942. Délpannoniában 14354² PANVN is előfordul, vö. az -o- -u váltakozásról KRETSCHMER, Einl. 264. (Azonban az arrabonai kövön CIL. III, 4367 ABABVNIS áll, nem ARABVNIS.)

nyít, hogy *Pannonia* és a balkáni Παιονία lakói közeli rokonnok voltak; a Παιονες és Παννόνιοι név valóságos azonosságát hangtani szempontból igen valószínűtlennek tartja. A *pān(eu)*- és *pā*- gyökér kimutatott összefüggéséből az értelmi azonosság most már akadálytalanul következik. Az *-on-* népnévképző a gyökér jelentését nem módosítja, csak egy meghatározott embercsoporthoz köti: *Pannonia* a **pā-(n)-on-es*, a 'dagadó, teli' emberek országa. — Mint kell ezt érteni?

Παίων mint hősi,¹ nemzetségfői² és mitikus név³ fordul elő Görögországban. Ez utóbbi vonatkozásban nem választható el az arkádiai Pan istennek feliraton fennmaradt Πάων nevéől (IG. V, 2: 556). Az egyezés feltűnt WILAMOWITZ-nak (Der Glaube der Hellenen I, 249, 4), és nincs semmi okunk arra, hogy Πάων-nak Παίων változatát kifogásoljuk. A Πάν istennév mellett tehát a Πάων és Παίων mellékalakok ismeretesek.⁴ A névnek régi származtatását (*πάων participiumból, a görögben ily jelentésben hiányzó *pasco* 'legeltetni' igéhez) joggal utasítja vissza WILAMOWITZ: aki Pant ismeri, nem tarthatja 'pásztorak' — mondja: „er wird die Herde eher wie bei Böcklin scheuchen als hüten“ (i. m. 247, 1). A nyelvészek ma DÖHRING (EtBeitr. 11) és W. SCHULZE (KZ. XLII, 81) nyomán inkább egy *Πάουσων alapelakból indulnak ki, amelyből az ind kecskefogatos *Pūšan* isten neve is származtatható. WILAMOWITZ (i. m. 247) ebben sem nyugszik meg, mivel Pan tisztelete a görög földön csak Arkádiára szorítkozik. Ilyen teljesen elszigetelt hit eredetét inkább hajlandó a Peloponnésos görögség előtti őslakóinál keresni, mint a görögségen túlmenő jelentőséget tulajdonítani neki . . .

Nem távolodunk el a görög viszonyok e kitűnő ismerőjének tárgyi megállapításaitól, ha Pan nevében felismerjük a *pā* : *pāneu*- gyökeret, és ezt a fenséges olymposiaktól annyira elűtő istenalakot úgy próbáljuk megérteni, hogy a Peloponnésosra is eljutott illír népelemek vallásával kapcsoljuk össze.⁵ A 'dagadó, teli' értelem e nagy termékenységi démon lényének kitűnően megfelel. Pusztán nyelvileg a Πάουσων alak is származtatható a *pā(neu)*- gyökérből (l. fent). Sőt ez a név valóban szerepel mint illír mitikus név: a picenumi *Adria* illír város névadójának, 'Αδρίας nak atyja volt EUDOXOS szerint Πάουσων ó Μεσσάπιος (Ét. M. s. v. 'Αδρίας; KRAHE, Lex. altill. Personennamen 87). Tovább vezetnek az archaeologiai emlékek.

A Panéhoz hasonló működésű hegyi és erdei istenségek latin megjelölésére a római korban az itáliai *Silvanus* neve mu-

¹ Ilias XI. 339.

² Παιονίδαι demosnév Attikában, a hozzátartozó, feltűnő Παιονίη helynévvel; l. WACKERNAGEL: Glotta XIV, 63 és WILAMOWITZ az idézendő helyen.

³ Schol. ad Apoll. Rhod. III. 467.

⁴ 'Αλκμάων mellett pl. nemcsak Αλκμάων, hanem Αλκμαίων alak is van.

⁵ Illírekről Arkádiában: MALTEN: Arch. f. RelWiss. XXIX, 33 kk.

tatkozott alkalmasnak.¹ Régen ismeretes, hogy ezalatt az idegen név alatt a római Illyricumban az illír őslakosság nemzeti istene rejtőzik. Silvanus alakja jelképezi az illír tartományokat Traianus diadalívén Beneventumban (DOMASZEWSKI, Abh. z. röm. Rel. 41) és pénzein.² Amerre a Silvanus-vallás északon Pannoniában, északkeleten Dáciában és Moesiában nyomon kísérhető, illír népréteg vagy legalább is illír katonaság je'lenlétével kell számolnunk (DOMASZEWSKI i. m. 77 k.; Westdeutsche Zeitschr. XIV, 53; TOUTAIN, Les cultes paiens I, 1: 272 k.). Római kori Silvanus-ábrázolások ezen a területen sűrűn fordulnak elő. Ezeknek egy jellegzetes csoportja Dalmáciában és Pannoniában a kecskelábú Pan vonásait mutatja.³ Ha fel is tesszük, hogy ennek a görög művészetben kialakított típusnak közvetítői a dalmáciai parton megtelepedett görögök voltak, mégis beszélnünk kell egy peloponnesosi és északnyugat-balkáni istenelképzelésről, amelynek ez az ábrázolási mód egyformán megfelelt. Hogy ez az összefüggés nemcsak a külső alakra vonatkozik, annak viszont a nyelvi emlékekben van bizonyítéka.

A dalmát, isztriai és venetus-illír személyneveknek három csoportja hozható kapcsolatba az itt szóban forgó nép és istennevekkel: 1. *Paius* venetus férfinév és *Pai(i)o* dalmát női név; a Παίους népnévvel azonos gyökert felismerte bennük KRAHE (i. m. 84). — 2. *Pantia* és *Panto* dalmát női nevek (KRAHE 85).⁴ Πανταλία helynév előfordul a Balkán-félsziget belsőjében is illír területen: Dardaniában.⁵ A *Panzano* helynév Venezia tartományban (K. SCHMIDT: BPhilWoch. 1907: 157) a *Pant-* töből képzett személynevek északitáliai elterjedéséről tanúskodik. Mindezek a *pā-* gyökérből származhatnak, mint participialis képzések (vö. πᾶς fentebb). A *Pantanus* apuliai tó nevéből már KRAHE gondolta, hogy idetartozik. A 'dagadni, telve lenni' értelem megfelel a közép-latin *pantanus*, olasz *pantano* 'mocásár' köznévnék is, amelyre NISSEN, Ital. Landeskunde II, 836, 1 utal. — 3. Gyakran előforduló dalmát és venetus szn. *Panes* (genitivus *Panentis*, egyszer *Panetis*); továbbképzései *Panentius* és *Panentia*; azonos gyökerű *Panico*

¹ *Pan* helyett *Silvanus*-t mond már Plautus az Aululariában.

² STRACK, Unters. z. röm. Reichsprägung des 2. Jhs. 209 k. (ALFÖLDI ANDRÁS szíves utalása).

³ R. v. SCHNEIDER: Arch-epigr. Mitt. IX, 35 kk. Egyes darabok a zágrábi Nemzeti Múzeumban vannak, egy aquincumi a budapesti Nemzeti Múzeum előcsarnokában. L. az archaeologiai irodalmat e közlemény német feldolgozásában, a Glottában.

⁴ Ez utóbbi illír nőnemképzőt visel; mint férfinév (KRAHE 86) görög, vö. Πάντων CIG. 1583, 3 a boiotiai Orchomenosból. Tiszván görög értelme lehet a Πάντ-αυχοῦς névnek is, melyet KRAHE csak habozva von az illír *Pant-* tőhöz.

⁵ Feltéve, hogy PROLEMAIOSnál (III. 11. 7.) ez az olvasás a helyes, és nem Πανταλία.

dalmát női név (KRAHE 84 k.). Ezeket kell itt bővebben megmagyarázni.

Megértésüket megkönnyíti az, hogy KRETSCHMER: Glotta XIV, 84 kk. az *-ent-* képző jelentését pontosan meghatározta. Ez a szláv *-et-* denominális képző illír megfelelője, és mint az, kicsinyítést vagy valakihez, valamihez tartozást fejez ki. Azonos kapcsolatban az illír *-et-* képzőnek sem lehet más értelme. *Pan-ent-* (vagy *Pan-et-*) e szerint a. m. 'a kis *Pan*' vagy 'a *Pan*-hoz tartozó'. A görög Πανίσκος 'kis *Pan*' személynév analogiájára gondolni közeleső. Példa: *C. Julius Paniscus*, a misenumi flotta tengerésze, amelynek legénysége jórészt dalmátokból állott (CIL. X, 3480; DESSAU 2880). Ezt az értelmezést támogatja a *Diopanes* (genitivus *Diopanetis*) összetétel (KRAHE 43); vö. Διόπαν görög feliraton Caesarea Paniasban (CIG. 4538; KERN: RE. s. v.). Ugyanily magyarázatot enged meg *Panico*: az *-ico* femininum végződés az *-icus* venetus-illír gentilicium-képzőhöz tartozik; SCHULZE, Zur Gesch. lat. Eigennamen 38, 8 (Abh. Götting. 1904.) kicsinyítő képzéshez látja hasonlónak, tehát *Panico* valószínűleg = Πανίσκη. Biztosan ilyen értelmű női név Dalmáciában *Titursa* (KRAHE 116), a 'σάρυπος, τράφος (bakkecske)' jelentésű Τίτυπος nőnemű alakja.

Különös figyelmet érdemelnek azok az esetek, amelyekben a *Panes* név az illír *Titus* névvel vagy származékaival kapcsolatban jelenik meg. Ez az utóbbi Dalmáciában folyónév is (KRAHE, Balkanill. geogr. Namen 39), és egy már sokat tárgyalt összefüggésbe tartozik bele, amely a Földközi-tenger vidékét Kisázsiaától Etruriáig foglalja magába.¹ Ebben az összefüggésben gyökeredzik a görög irodalomból ismeretes, de nem görög eredetű Τίτυπος és a római *Titus* személynév is. A hozzáfűződő képzetet elárulja egy Persius-scholion (ad I. 20.): *a membri virilis magnitudine dicti Titi*. Érdekesen jellemzi tehát az illír névadást, hogy ugyanabban a családban bizonyos váltakozással viselték a *Titus* és *Panes* nevet: egy helyen *Panes Titi* fordul elő, másutt *Titulius Panentis* (CIL. III, 2751 és 14985). Egy feliraton *Septimius Panes* és *Septimius Titianus* két fivér neve (III, 14969). Ilyen családi vonatkozás magyarázza meg a hasonló jelentésű nőnevek — *Titursa*, *Panico*² — használatát: *Tito* pl. *Panes* nővére (III, 2757). Ugyanilyen megítélést kíván *Panes Muteli*³ (III, 2753). A *mut-* gyökérből képzett nevek rokonértelműek a *tit-*, *titu-* származékaival (vö. latin *mutto* 'membrum virile') és ugyanazon a területen

¹ Újabb irodalom: NEHRING: Glotta XIV, 153 kk.; HERTER: RheinMus. LXXVI, 418 kk.; ALTHEIM, Griech. Götter im alten Rom 44 kk.

² PATSCH i. h. 129 a *Panes Titi* kapcsolatban is nőnevet lát: *Panes Titi (filia)*. A *Panent-* tő him- és nőnemű nominativusa tehát azonos volna. Kérdéses a *Panes* nőnemű genitivus CIL. III, 2456.

³ Ezt az olvasást igazolja PATSCH i. h. 153.

honosak is (ALTHEIM, Griech. Götter 67). Idetartoznak a *Mutelius*, Μυτιλιος, *Mutteia* illír személynevek (KRAHE 78), vagy pl. egy aquileiai feliraton: [*T. T*]itius *T(iti) f(ilius) Mutto* (CIL. V, 8473).¹

A délnyugati Pannoniával szomszédos illírségnél emberi 'Panok', a görög Pan mintájára ábrázolt istenség tisztelői, a *pā-* és *pan-* gyökérből képzett neveket is viseltek. Hogy egy egész népnek is lehetett e gyökér jelentésének megfelelő neve, arra közeleső példával szolgálnak a paionokkal szoros kapcsolatban álló Τριβαλλός-ok. Ezt a kapcsolatot APPIANUS, Ill. 2. úgy érzékelteti, hogy Autariensnak — az illír Autariatai névadójának — fia volt „*Pannonios* vagyis *Paion*“, *Paion*-nak *Triballos*. A név görögül Τριβαλλός-nak hangzanék;² a *tri-* elem az illíreknél és rokonaiknál hely-, nép- és személynevekben szerepel,³ itt mint számnévnek ('3') nyilván fokozó értelme van; vö. Carm. Priap. 83. 9. (*o Triphalle*, Priapus megszólítása). Aristophanes a Madarakban beszél az „illírek módjára“ (ὡςπερ Ἰλλύριοι) éhségükben rikoltozó triballos-istenekről (1520 kk.), akiknek a nevük is Τριβαλλοί; sőt egyiküket fel is lépteti. Egy másik athéni vígjátékírónál hosszabb összetett szóban a Τριβαλλοπαν- kapcsolattal találkozunk (Eubulos fr. 75. 3.). A klasszikus görögség számára ez az isteneképzés multság tárgya. Nekünk először sikerül most megkülönböztetni va. amit val.ásban, illetőleg a vele azonos természet- és életf. fogásban, ami nem görög és nem római, hanem ebben a bárdolatlan formában illír. A művészetben ugyanezt fejezik ki a Kr. előtti VI. század görög szobrászati nyelvén az istriai Nesactiumban előkerült meglepő ifjú-ábrázolások:⁴ a tiszta nyugamú görög ideál. lal szemben az illírség páni ideál. ját.

Ná'unk Észak-Pannoniában is van egy csoportja a római kori Silvanus-ábrázolásoknak, amely a görög Pan-típus hatását nem mutatja ugyan, de a páni vonást ettől függetlenül és az egészen emberi Silvanus-képen szokatl. anul, annál erősebben hangsúlyozza. E ritka típusnak fennmaradt emlékeit

¹ ALTHEIM ehhez még az illír *Gailonius* (CIL. V, 195 Aquileiából; KRETSCHMER, Einl. 268) 'gel' személynévre volt szíves figyelemzetni. Hasonló jellegű nálunk *Mén* és *Pasztuh* régi magyar személynév (I. MELICH: MNy. XVII, 114).

² Idg. *bh* északbalkáni (illír, trák, makedon) területen β, görög φ (KRETSCHMER, Einl. 229, 265, 288); vö. φάλλαίνα: latin *ballaena* 'bálna', valószínű feltevés szerint kölcsönszó egy balkáni nyelvből (IMMISCH: Glotta VI, 196 k.; WALDE—POKORNY s. v. *bhel-*), mégpedig bizonyára hajós illírektől. A Τριβαλλοί szó β-jét mutatja még βαλλίον 'membrum virile' (fríg?), Βαλλίων gúnynév és személynév (ATHENAIOS IV. 166c.; Plautus; Pseudolus) stb.

³ KRAHE, Geogr. Namen 101, Personennamen 158. Idetartozhatnak (ha ez az olvasás helyes) a *Tri-umpilini* (PLINIUS 133—4.) 'három köldökűk' (?). ALFÖLDI a gallus *Tribocci*-ra figyelemzet. Ezzel szemben nehezen megokolható JOEL Τριβαλλοί felbontása, i. h. s. v. Albaner 91.

⁴ L. Bulletino di Paletnologia Italiana XLVII, 135 k.

FETTICH NÁNDOR állította össze kiadatlan doktori értekezésében, amelyet szíves volt rendelkezésemre bocsátani. Az ábrázolási módban pannoniai különlegességet lát, de megmagyarázni nem tudja. Ha ez a megállapítás helyes, s nem az idegen Priapusszal állunk szemben mégis,¹ akkor az ország fő istenségének honi alakja és névadó törzse: a *pannon*-ok vagy *paion*-ok nevének gyökere egyet fejez ki: ugyanazt, amit a 'dagadó, teli' folyók és források. Hogy *Silvanus*-t pannoniai illír nyelven *Pan*-nak nevezték-e, azt nem tudjuk; a felvilágosítást a földtől várjuk, amelytől archaeologusaink remélhetőleg minél több titkot fognak kicsikarni. Az a lehetőség is megvan, hogy ennek az istenségnek Pannonia területén nem egy neve volt. Az országnév azonban — *Pannonia* — az itt kifejtett értelemben, úgy látszik, annyit jelent, mint a Peloponnesos egyik régi neve (HESYCHIOS s. v.): Πανία 'Pan országa'.

KERÉNYI KÁROLY.

Mi a mondatban?²

II. A mondatban berendezése.

1. RIES a syntaxis berendezésére a következőket javasolja. Minthogy azt gondolja, hogy a syntaxis tárgyát a szószerkezetek alkotják, szerinte mindenekelőtt a szószerkezetek egyes fajait kell megállapítani s ennek alapján kell megejteni a főfelosztást. A második felosztási alap nála az alak-jelentés ellentétpár. A szószerkezettan alaktanát úgy értelmezi, hogy fel akarja deríteni az egyes szerkezetek sémáját s formulákba akarja tömöríteni őket betűk és más jelek segítségével — mint már régebben tette PAUL vagy GABELENTZ —, illetőleg grafikus ábrázolással, KERN mondatképei mintájára. Ezekhez a formulákhoz kell kapcsolni szerinte a jelentések felderítését. — Az alak-jelentés tárgyalásához fűzi RIES harmadik részként a szószerkezetek képzéstanát. Míg a szavak képzéstana a szóelemeket emeli ki a kapcsolatokból, addig a szószerkezetek tagjainak különválasztása nem lehet tudományos feladat, hiszen itt a részek egész világosan adva vannak. E helyett a syntaxis képzéstana azt kutatja, hogy milyen eszközöket használ a nyelv a különféle szószerkezetek kifejezésére. Ez a rész tehát nem egyéb, mint a syntaktikai kifejező eszközök tana. A kifejező eszközöket ugyan már az alaktan és a jelentéstan is tárgyalja RIES tervezetében, de szétszórtan: a képzéstan összefoglaló módon veszi őket vizsgálat alá. Ilyen kifejező eszközök pl. a szószerkezetek részeinek sorrendje (szórend),

¹ Pannonia felé kapcsolatot mutató Priapus-domborművel találkoztam Aquileiában. Silvanus és Priapus rokon vonásairól l. HERTER, De Priapo 313.

² L. MNy. XXVIII, 228—35.

a syntaktikus hangsúly, a melódia s más zenei eszközök, az egyeztetés stb. Leghelyesebb — mondja RIES —, ha a kutatás a kifejező eszközök vizsgálatával indul meg, s az itt nyert eredményeket értékesítjük az alaktan és jelentészet keretén belül; az anyagelrendezésnél azonban célszerűbbnek látja, ha megtartjuk ezt a sorrendet: alaktan—jelentészet—kifejező eszközök tana. — Itt említhetjük meg azt is, hogy RIES tisztázta a nyelvtan, illetőleg syntaxis és a stilisztika viszonyát. Kimutatta, hogy e két tudomány tárgyköre fedi egymást, de más a céljuk és feladatuk. Az objektív stilisztika, amennyiben esztétikai értékítéletnek veti alá a nyelvjelenségeket, elhagyja ugyan a nyelvtan feladatkörét, de anyagát teljes mértékben onnan meríti. Még közelebb áll a nyelvtanhoz, sőt igazában annak egyik ágát alkotja a szubjektív stilisztika, mely azt kutatja, miben áll egy egyén vagy közösség nyelvi sajátossága, s így nem tesz egyebet, mint maga a nyelvtan: tényeket állapít meg és foglal össze. A szubjektív stilisztika tehát kivonat a teljes grammatikából: csak a jellegzetest foglalja magában. Legközelebb áll a szubjektív stilisztika a nyelvtanhoz akkor, ha egy nép beszédének sajátosságait kutatja. Ideiktatjuk RIES idevágó fejtegetését¹ már csak azért is, mert ez WUNDT rendszerének egy különleges pontját fogja megvilágítani előttünk: „Miben áll a nemzeti stílus? A szókincs egészének vagy egyik-másik részének szegénységében vagy gazdagságában; az érzéki vagy elvont, a névszós vagy igés kifejezés kerülésében; a cselekvő vagy szenvedő szerkesztés, a szabadabb vagy kötöttebb, az analitikus vagy szintetikus szórend, a mellőrendelő vagy alárendelő szerkezet, a rövid és tömör mondatszerkezet vagy a bonyolult, művészi felépítésű körmondatok kedvelésében stb. Mi hiányozhatik ezek közül a tulajdonképeni teljes nyelvtanból? Semmi. Még csak az a törekvés sem, hogy a nyelvhasználat ezen sajátosságait az illető nemzet jellemével oki kapcsolatba állítsuk; hiszen ez is hozzátartozik a nyelvjelenségek lélektani értelmezéséhez . . .“ A szubjektív stilisztika tehát beletartozik a nyelvtanba, mégpedig mint tájékoztató bevezetés vagy összefoglaló befejezés.

2. Ha WUNDT mondattani rendszerét összevetjük RIES tervezetével, kiderül, hogy WUNDT meglepő hűen megvalósította RIES gondolatait. Először is tárgy szerint osztja fel a mondattan anyagát, s külön fejezetekben tárgyalja a mondatot, a mondatviszonyokat s a szófajokat. Nem nehéz ebben felismerni RIES eszméjét, aki mindenekelőtt a szószerkezetek fajait kívánja tisztázni. E főfejezeteken belül felállít WUNDT bizonyos sémákat, formulákat s kutatja jelentésüket. Az alaki s jelentésbeli rész azonban teljesen egybeolvad nála: nincs külön alaktan és külön jelentészet, hanem mindenütt az alakhoz fűződő jelen-

¹ L. RIES i. m. 130—1.

tés van tárgyalva. Különben már RIES is emlegette, hogy az alaktan és jelentéstan elkülönítését nem lehet tökéletesen keresztülvinni a szószerkezetek tárgyalásában. A mondattani egységek alak—jelentés vizsgálatához fűzi WUNDT teljesen RIES szellemében a kifejező eszközök összefüggő tárgyalását, s külön fejezetet szentel a szórendnek, továbbá a ritmusnak és a hanglejtésnek. A mondattan befejezésül adja végül a külső és belső nyelvidom (äussere und innere Sprachform) tárgyalását, s ebben nem nehéz felismernünk RIES szubjektív stilisztikáját. Végső összefoglalásnak szánta WUNDT a stilisztikai részt, de nem az egész nyelvtan, hanem a mondattan befejezésének. Valójában azonban a szótani részből épügi meríti anyagát, mint a mondattanból. — WUNDT rendszerét ezek alapján a következő összeállítás mutatja. Baloldalt vannak WUNDT mondattanának fejezetcímei, jobboldalt a maguktól adódó összefoglalások, amelyek tisztán feltüntetik WUNDT mondattani rendszerének RIES-féle eredetét.

I. A mondat: a nyelv általános formája	}	1. Mondat.
II. Mondatfajok		
III. Mondatrészek	}	2. Mondatviszonyok.
V. Mondattagolás és mondatformák		
IV. A szófajok kiválása		3. Szók.
VI. A mondattagok rendje		4. Szórend.
VII. Ritmus és hanglejtés a mondatban	}	5. Ritmus. 6. Hanglejtés.
VIII. Külső és belső nyelvidom		
		7. Stilisztika.

WUNDT rendszere tehát végeredményben hármass tagozatot mutat: I. A beszédegységek fajainak formája és jelentése: 1. mondat; 2. mondatviszonyok (szószerkezetek); 3. szók. II. Kifejező eszközök: 1. szórend; 2. ritmus; 3. hanglejtés. III. Stilisztika.

3. WUNDT mondattani rendszere kétségtelenné teszi, hogy a mondatjelenségek alak és jelentés oldalát nem lehet szigorúan elkülönített fejezetekben tárgyalni, mert hisz ép az alak és jelentés kölcsönös viszonya alkotja a mondattan főkérdését. A mondatjelenségeknek mint szellemi alakzatoknak az a sajátosságuk, hogy bennük a formához elválaszthatatlanul fűződik a tudattartalom, a jelentés.

Ilyen körülmények közt két út áll nyitva a mondattani tárgyalás előtt: I. keresni a nyelvjelenségek értelmét, azaz: alak → jelentés; II. keresni a jelentések kifejezőmódját, a használt kifejező eszközöket, tehát: jelentés → alak. Az I. eljárást nevezhetnők analitikus mondattanának, mert itt a formák, a nyelvgységek elemzése révén jutunk el a mondattani jelentésekhez; a II. eljárást pedig szintetikusnak, mert ez a jelentések alapján építi fel a nyelvrendszert.

Igy nevezte már GABELENTZ azt a két nyelvtani rendszert, mely egymást szükségszerűen kiegészíti, s kínai nyelvtanában, mely hangtani és írástani kérdéseken kívül csak mondattant ismer, következetesen keresztül is vitte ezt a felosztást.¹ Újabban JESPERSEN vetette fel ezt a gondolatot, s hangoztatja, hogy a nyelvi jelenségeket az alakból és a jelentésből kiindulva egyaránt vizsgálat tárgyává kell tennünk, mert teljes képet csak így nyerhetünk valamely nyelv természetéről. A nyelvtannak két ágát különbözteti meg ilyenformán, az alaktant (morphologie) és a syntaxist.² Persze ezzel túlságosan messzement; helyesebb, ha a nyelvtanból először különválasztjuk a hangtant, s az így megmaradt részt, a mondattant osztjuk két csoportra. BRUNOT a francia nyelv szelleméhez alkalmazott nyelvtani rendszerében³ folyton a jelentések-ből indul ki, ezekhez keresi a megfelelő francia kifejezésmódot, tehát a jelentéshez az alakot. Ő a hangtanon kívül — amely: lyel nem foglalkozik — az egész nyelvrendszert így tárgyalja, tehát szintetikus mondattant szerkeszt. Ajánlatosabb azonban először analitikus mondattant alkotni, s az így felfedezett jelentésekhez keresni a kifejező formákat, különben mi sem óv meg a dogmatikus eljárás veszedelmétől, attól, hogy önkényesen felállított jelentésrendszert találunk ráerőszakolni a nyelvjelenségekre. Az analitikus mondattan legfőbb haszna éppen abban áll, hogy tapasztalati úton, alaki elemzések révén fejti fel — nagy alapvonalaiiban — a jelentések rendszerét, amelyet aztán a szintetikus eljárás alapjául használhatunk, s amelyből kiindulva eljutunk a jelentésárnyalatok finom szövevényének meglátásához.

Az analitikus és a szintetikus mondattant egyébként a beszédegységek alapján osztjuk fel. Mindkettő tárgyalja a mondatot, a syntagmát és a szót, de míg az analitikus rendszer a beszédegységek alakjának jelentését keresi, addig a másik eljárás a nyelvgységek egyes fajainak jelentéséhez kutatja fel a megfelelő kifejező eszközöket.

Az analitikus mondattan azonban nemcsak a beszédegységek fonalán haladhat, hanem más utat is követhet. A beszédegységek ugyanis olyan formák, amelyek több tényezőből szövdnek össze. A mondatnak, szószerkezetnek és szónak a következő alaki tényezői vannak: hanglejtés, hangtest (ide tartozik a flexio és az egyeztetés is) és hangnyomaték. Ezek fejezik ki a főjelentéseket, a mondattani egységek tartalmát. A jelentések viszonyítására ugyanezek a külső eszközök szolgálnak, s mellettük egy újabb tényező, a szórend. Vizsgálhatjuk tehát a mondat hanglejtésének, hangtestének, nyomatéká-

¹ GEORG VON DER GABELENTZ, Die Sprachwissenschaft. 1891. 87. 1. és Chinesische Grammatik. 1881. 121—2., 353—5. l.

² OTTO JESPERSEN, The Philosophy of Grammar. 1924.

³ FERDINAND BRUNOT, La pensée et la langue². 1926.

nak és szórendjének a jelentését, s ugyanezt az utat követhetjük a bővítményviszonyok meg a szók tárgyalásánál, csak hogy az utóbbi esetben a dolog természeté szerint a szórend kérdése elmarad. Nemkülönböztetve vizsgálhatjuk a hanglejtés, hangtest és nyomaték szerepét a mondatban, syntagmában és szóban, valamint a szórend kifejező erejét a mondatban és szó szerkezetben.¹ Az analitikus mondattan problémáiról s rendszerezéséről a következő táblázat ad számot:

	I. mondat	II. syntagma	III. szó
1. hanglejtés	I ₁ 1 _I	II ₁ 1 _{II}	III ₁ 1 _{III}
2. hangtest	I ₂ 2 _I	II ₂ 2 _{II}	III ₂ 2 _{III}
3. hangnyomaték	I ₃ 3 _I	II ₃ 3 _{II}	III ₃ 3 _{III}
4. szórend	I ₄ 4 _I	II ₄ 4 _{II}	

Ami a szintetikus mondattan rendszerét illeti, ez egyszerű függvénye az analitikusnak. Az általános felosztás itt is a nyelvegységek alapján történik: a mondat, syntagma, szó különböző fajainak jelentéséhez keressük a kifejező eszközöket, ez utóbbiakat pedig megint a hanglejtés—hangtest—hangnyomaték—szórend sor szerint rendezhetjük el.

Ha most már hozzávesszük mindehhez azt, hogy a szók tárgyalásánál egyszerűsíthetjük eljárásunkat, s analitikus (elemző) és szintetikus (felépítő) rész helyett vehetünk egyszerűen alaktant és jelentéstant, mert a szóknál sokkal merevültebb minden, mint a többi mondategységénél, akkor a mondattan általános berendezéséről a következő összeállítást szerkeszthetjük:

I. Analitikus rész: 1. Analitikus mondattan. 2. Analitikus syntaxis. 3. Szótan: alaktan. — II. Szintetikus rész: 1. Szintetikus mondattan. 2. Szintetikus syntaxis. 3. Szótan: jelentéstan.

Vagy csoportosíthatjuk így is a mondattani jelenségeket:

I. Tulajdonképeni mondattan: 1. Analitikus rész. 2. Szintetikus rész. — II. Syntaxis (szószerkezettan): 1. Analitikus rész. 2. Szintetikus rész. — III. Szótan: 1. Alaktan. 2. Jelentéstan.

PAPP ISTVÁN.

¹ Mi a szó szerkezetet és a syntagmát bővítményviszony értelemben használjuk (vö. MNy. XXVI, 201—2).

Veznemut.

Ismeretes, hogy III. Henrik császár (1039—1056.) Péter királlyal együtt Aba Sámuel 1043-ban (l. PAULER, A m. nemz. tört. I, 56) Győr megyében, Ménfőnél legyőzte, s Péter így másodízben lett Magyarország uralkodója. Kézai s a vele egy közös forrásra visszamenő krónikák erről az eseményről bőven megemlékeznek. E krónikák szerint a csatában igen sok német esett el, s ezért a németek a csata helyét a saját nyelvükön *Florumpajur*-nak, a magyarok pedig *Veznemut*-nek hívják. Az illető részlet Kézainak HEVENESSY- és PRAY-féle másolatában így van: „Unde idem locus, ubi praelium est commissum eorum lingua usque hodie *Florumpajur* est vocatus et *Veznemut* nostra lingua.“¹

A német és a magyar névnek a különböző krónikákban ezek a változatai fordulnak elő:

1. *Florumpajur* Kézainak HEVENESSY- és PRAY-féle másolatában (l. fentebb) | *Florunpaiur* B | *Florum payr* S, M | *Ferlorun payr* A, D | *Ferlorum paer* Kézainak marosvásárhelyi másolatában | *Ferlorum payr* V₅ | *Ferlorum payer* VP | *Ferlorum peyer* V₂, V₃, V₄.

2. *Veznemut* (nem *Veznemuth*) Kézainak HEVENESSY- és PRAY-féle másolatában² | *Wesnempti* V₃ | *Weztnempti* VP, V₂, V₄ | *Vezthnempmuth* B | *Vezpthenempti* S | *Vezetnemut* A, D, V₅ | *wezethnemuch* M (értsd *wezethnemuth*).

A két helynév közül a németről PETZ GEDEON írt „A magyar krónikák német szavainak hangtani és helyesírási sajátosságairól“ c. nagyértékű tanulmányában (Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről. Szerk. GRAGGER RÓBERT. Bp., 1912. 8—16. l.). A német *Florumpajur*-ban a *florum* participium perfectum, mai nyelven: *verloren* 'veszett, elveszett', a régi nyelvben: ófn. *floran* és *farloran*, kfn. *vloren* és *verloren*. A *pajur*, *paiur* mai nyelven: *baier* a. m. 'bajor'. A magyar krónikákbeli *Florumpajur*, *Florunpaiur* u betűje a német *e* (*a*)-féle vocalisnak sajátos jelölése, a *pajur*, *paiur* *p*-je pedig a *baier* (ófn. *Peigiri*, *Baigiri*) *b*-jével szemben osztrák-bajor nyelvi ejtési sajáttság.

¹ E szöveget, valamint az itt felsorolt változatokat nem a Fontes Domestici ed. M. FLORIANUS II, 82, 151, III, 56. lapjairól idézem, hanem DOMANOVSKY SÁNDOR készülő Kézai-kiadásából. Az ő szívességének köszönöm a fenti latin szöveget is, a változatokat is. DOMANOVSKY e kiadásában a kéziratoknak, amelyeket itt idézek, ezek a jelzései: A = Acephalus-Codex; S = Sambucus-Codex; B = Chronicon Budense; D = Chronicon Dubnicense; a Bécsi Képes Krónika kéziratai: VP = Vindobonense Pictum, V₂ = Teleki-Cod., V₃ = Csepreghy-Cod., V₄ = Béli-Cod., V₅ = Kaprainai-Cod. Ezekon kívül közlöm M rövidítéssel a Müglen német krónikájában levő változatokat (l. KOVAČIČ, Sammlung kleinerer Schriften I, 45).

² L. Collectio Hevenessiana Tom. 70. p. 9. és Collectio Prayana XXIX.

A *Florumpajur*-t azonban mint helynevet PETZ nem magyarázza. S mint helynevet én sem tudom magyarázni. Olyan jelzős szerkezetből keletkezett német helynevet, melyben a jelzett szó jelzője participium perfectum, a német helynevek közt nem ismerem. Hogy egy német népnév összetett helynévben jelzett szó volna, arra sem tudok példát. A népnevek a németben is helynévi példáim közt jelzőknek tetszenek, még olyan helynevekben is, mint pl. *Schwabheim* (<*Swaboheim*; *Swabo* többes genitivus, l. MENTZ, *Ortsnamenkunde*² 70 és uo. 59—60).

A német helynévnek megfelelő magyar névről tudtommal eddig senki sem írt.

Nyelvtani tekintetben a magyar névről ezeket mondhatom:

A név jelzős szerkezetből vált jelzős összetétellé. Az összetétel előtagja a *vesz* ige *veszett* 'elveszett' (vö. *veszett fejsze*) melléknévi igeneve, az utótag pedig a *német* népnév, amely mint szófaj eredetileg főnév.

Aktani tekintetben bővebb megokolásra szorul az előtag. Kézai és a Csepregy-Codex kivételével, ahol *Veznemuth*, *Veznemut*, illetőleg *Wesnempti* (olv. *vesznēmüt* > *vesznēmüt*, illetőleg *vesznēmpti*) alak van, a többi változatban ott a melléknévi igenév *-t* képzője: *Weztnempti* (olv. *vesztnēmpti*), *Vezthnempmuth* (olv. *vesztnēmpmüt*), *Vezphenempti* (olv. *vesztnēmpti*?), *Vezetnemet* (olv. *veszētnēmēt* > *veszētnēmēt*), *wezetnemuch* (olv. *veszētnēmüt*). Minthogy a német *Florumpajur*, *Florunpaiur* szóban a *florum*, *florun* = *verloren* participium perfectum, a magyar *veszt*, *veszt* e participium perfectumnak teljesen megfelel.

A magyar *-t* képzős melléknévi igenév olyan esetben, mikor a mai nyelvben a *-tt* előtt magánhangzó van, a XIII—XV. században szintén magánhangzóval hangzott; vö. HB.: „*oz tiluvt gimistwl*“ olv. *tilvut* | uo.: *unuttei* olv. *ünüttei* | Gyulafehérvári Sorok: „*mundut* igenec“ olv. *mundut* v. *mundutt* | KT.: *sciluttet* olv. *szilüttét* | KTSz.: „*aldut* uog“ olv. *aldut* | 1341: „Promontorium *Assutholm*“¹ olv. *ássut* (OklSz.) | BesztSzój. (XIV. század vége): „*aucupeta* — *varoth* chepez“ olv. *varot* | SchlSzój. (XV. század eleje): „*decrepitus* — *megzegedeth*“ olv. *męszegędęth* | uo.: „*congressus* (értsd *pugil*) — *viuoth* baynac“ olv. *vivot* | uo.: „*aucupeta* — *varuth* chepez“ olv. *varut* | Hortul.: „*acupicta* — *hymmel varrot*“ olv. *varrot* | 1435: „*Possessiones Morochlakus Cozmahaza et Egethlakus*“ olv. *ęgęth* (OklSz.) stb.

Valószínűvé lehet a nyelvtörténeti adatok alapján tenni, hogy olyan esetekben is, mikor a mai nyelvben a *-t* előtt akár a melléknévi igenévi, akár pedig a múlt idő egyes 3. személyében való haszná'tban mássalhangzó van, va aha a mai mássalhangzó és a *-t* közt ott volt a tővégi magánhangzó;

¹ E példára PAIS DEZSŐ hívta fel a figyelmemet.

vö. 1211: *HoltWag* olv. *Holtvág* (Oklsz.; uo. sok más példa), de 1214: *Holutuag* olv. *Holutvág* (Oklsz.; uo. sok más példa) | KTSz.: „fiot s[c]ilut“ a. m. 'fiat szült' | JóK. 64 (XV. század első harmada): „felemeletlenny“, értsd: *emelt* 'elevatus' | uo. 77: „*vylagosolott* elmeyew“, értsd: *világosult* 'illuminatus' | uo. 162: „*nyomorolot* hewsrewl“, értsd: *nyomorult* | uo. 103: „bo'dog fferencz *nyeret*“, értsd: *nyert* | uo. 77: „frater Egyed *vonot* ky“, értsd: *vont* | uo. 19: „*yelenet* volna“, értsd: *jelent* stb. (I. ZOLNAI, Nyelvem'élkeink 92; VOLF, Ehrenfeld-cod.: Nyelvemléktár VII. köt. XIX. 1.).

Véleményem szerint a *holt* nem a *holut*-ból, a *szült* nem a *szülüt-ból, a *varrt* nem a *varut* > *varot*-ból, *nyomorult* nem a *nyomorólott* > *nyomorúlott-ból, *vont* nem a *vonott*-ból, *nyert* nem a *nyeret*-ből stb. fejlődött. Amíg ugyanis a képzéragozás a'apjául szolgáló igék jelentő mód jelen idejű egyes 3. személye tövégi vocalissal hangzott, tehát így: *holu 'hal', *szilü 'szül', *nyerü* 'nyer' stb., addig mind a mult idő egyes 3. személye, mind pedig a mult idejű melléknévi igenév tövégi vocalissal hangzott a *t* előtt, tehát így: *holut*, *szilüt*, *nyerüt ~ *nyerit > *nyeret* stb. Amikor pedig ez igék jelentő mód jelen idejének egyes 3. személyében a tövég lekopott és az igék így hangzottak: *hol*, *szil* ~ *szül*, *nyer* stb., akkor egy ideig a *hol*, *szil* ~ *szül*, *nyer* stb. mellett éltek a régi alakok, tehát *holut*, *szilüt* ~ *szülüt, *nyerit > *nyeret*, ahogy sok igében még ma is élnek (vö. *adott*, *bukott*, *hágott*, *dobott*, *fürdőtt* stb.). Minthogy pedig a nyelvérzék ma is csak a *-t*-be érzi a befejezett cselekvést, s nem pl. az *-ott* ~ *-ött* végzetbe (másképp az *-unk* ~ *-ünk*-nél, vö. *járunk*, *eszünk* stb., ahol a functiót az *-unk*, *-ünk*-be érezzük), azért a tövég nélküli *hol*, *szül*, *nyer* stb. igékből újonnan keletkeztek a *holt*, *szült*, *nyert* stb.-féle alakok.

A régi nyelvben előfordul az *átkozott* melléknévi igenév mellett ez is: *átkozt*; vö. „*Átkozt* már a föld az te munkádban, *átkozt* te éretted. Kigyó ezt tötted, azért *átkozt* vagy az földi vadak közt“ (SIMONYI, TMNy. 507, a régi nyelvből; ugyanezt idézi SIMONYI: Nyr. XXXIII, 72). SIMONYI, TMNy. i. h. az *átkozt* alakot talán elvonásnak magyarázza az *átkoztak*, az *úr átkoztai*-ból, s e többes számú, részben birtokos személyraggal ellátott alakokról azt tartja, hogy kieséssel keletkeztek egy régebbi az *átkozottak*, az *úr átkozottai* alakokból. Nem mondom, hogy ez a magyarázat nem volna elfogadható, sőt az egy *átkozt* keletkezésére talán helyes is. Hogy azonban nem ez az egyedül lehetséges magyarázat, bizonyítja az 1364/1367-ből való: *Zakaduztfeuld* (I. Oklsz.), amely így nem magyarázható. És semmi esetre sem helyes a magyarázat a *holt*, *jelent*, *nyert*, *szült*, *varrt*, *vont* stb. alakokra sem, pedig SIMONYI TMNy. i. h. ezekre is általánosítja tételét, s így ezekre is vonatkoztatja a tövéghangzó kiesését.

Ahogy mármost az *emelet* és az *emelt*, a *nyeret* és a *nyert*, a *vonot* és a *vont* stb. alak keletkezett, úgy keletkezett nézetem szerint a *veszēt* és a *veszt* (vö. *wezethnemuch* M; *Vezetnemet* A, D, V₅; *Weztnempti* VP). A *veszēt*, mai *veszēt*t egy régebbi **veszit* mása, melynek **veszüt* nyelvjárási változata is volt.

Az a meggyőződésem, hogy a legrégebb feljegyzések *wezutnemut* vagy *vezutnemut* alakban írták a nevet. Ez az írott alak a kiejtésben így hangzott: *veszüt-nēmüt*, esetleg, de kevésbé valószínűen: *veszüt-nēmüt*. Ennek folytatója a *vezetnemēt* olv. *veszēt-nē[é]mēt*, s folytatói a *veszt-* kezdetű változatok. A Kézai-féle *weznemut* (írásváltozat: *veznemuth?*) és a Csepregy-Cod.-beli *Wesnempti* alakot nem tudom kifogástalanul megmagyarázni, azonban azt gondolom, hogy rövidült alakok a *vezutnemut* olv. *veszüt-nēmüt*-ből, illetőleg *Weztnempti*-ből. A feltett *vezutnemut*: *veznemut* alakuláshoz rövidült magyar összetételt ugyan nem tudok idézni, egyes nyelvekben azonban ilyen rövidülések vannak, pl. a németben: *bistum* < kfn. *bistuom*, ebből: *biscoftuom*, tulajdonnevekben pedig: *Bismarck*, ebből *bischoves marc* (l. KLUGE, EtWb. *bistum* al.) vagy *Salzburg*, ebből: *Salzachburg*.

A **vezutnemut*, *vezetnemēt*, *weztnempti* nyelvtani magyarázata után szólnom kell a névről mint helynévről.

Az összetétel utótagja a magyar **nēmīt* > *nēmüt* > *nēmöt* ~ *nēmöt* vagy **nēmīt* > *nēmēt* ~ *nēmēt* népnév. A népnév összetett helyneveinkben mint előtag sűrű használatú; vö. *Németfalu*, *Németkeresztúr* stb. (l. LIPSZKY, Rep.). Gyakori azonban helyneveink között magára állva *Németi* alakban, s ennek van *Nemti* változata is (falu és puszta, Nógrád m. LIPSZKY, Rep.). Szerpel összetétel utótagjaként is ebben: *Felnémēt* (Heves m.). Ha a mai *Felnémēt* és *Nemti* vagy a mai *Németi* nevek régi nyelvi alakjait kutatjuk, azt fogjuk találni, hogy volt idő, mikor pl. egy-egy mai *Németi*-nek *Nemti*, *Nempti* vagy *Német* volt a neve. Hogy a sok példa közül csak egy-kettőt említsek, a mai *Hidas-Németi*-nek a VárReg.-ban *Olugnēmēt*, értsd 'Alsó-Német' a neve, s az oklevelekből előkerül *Alnempti* és *Harnádnempti* is (l. *Alnempty*, *Harnádnempti* CSÁNKI I, 213—4). Ugyanígy a mai *Felnémēt* egykor *Németi* meg *Felnempti* (l. CSÁNKI I, 68), s a nógrádmezei *Nemti* mint *Németi* is előfordult (l. CSÁNKI I, 104).

A felhozott példák alapján a **vezutnemut* stb. helynév különféle írott alakjai közül a *-nempti* utótagúak: *Wesnempti*, *Weztnempti*, *Vezphenempti* szintén élőnyelvi maradványok s nem íráshibás alakok.

Ha azonban így a **vezutnemut* ~ *vezetnemēt* stb. utótagját mint helynevet meg is magyaráztuk, maga az összetétel mint helynév a magyarban mégis különös. Különös, hogy egy magyar helynévben az összetétel előtagja mult idejű mellék-

névi igenév legyen. Ebben a tekintetben tehát e helynév épolyan sajtóságos alakulat, amilyen szokatlan a német megfelelője: *florumpajur* (l. fentebb).

A magyar helynév e különös alakjával szemben tanácstanul álltam, míg PAIS DEZSŐVEL nem beszéltem e helynévtípusról. Ő említette előttem, hogy e sajtóságos helynévalakulatra mégis vannak megerősítő adatok. A következőkre hívta fel figyelmemet: 1341: Promontorium *Assutholm* nuncupatum (OklSz.), azaz 'az *Asotthalom*-nak nevezett fok' | 1435: Possessiones Morochlakus Cozmahaza et *Egethlakus* vocatas (OklSz.), azaz 'Móroclakos, Kozmaháza és *Egettlakos* birtokokat' | 1454: ad finem cuiusdam arundineti *Egethnada* vocatam (OklSz.), azaz '*Egettnáda* nevű nádas végére' | 1266: Cadit in *Rumluthpatak* inde per *Rumluthpatak*; 1314: in loco *Rumlutheghaz*; 1328: Ad metam *Rumluthighaz* vocatam (OklSz.), azaz *Romlottpatak*, *Romlottegyház* | 1364/1367: Ad terram *Zakaduztfeuld* vocatam (OklSz.), azaz '*Szakadozottföld* nevű földre' | 1407: in loco *Wagutherdew* (OklSz.), azaz '*Vágotterdő* nevű helyen' | 1384: In villa *Zentheltheghaz* nominata (OklSz.), azaz '*Szenteltegyház* nevű faluban' stb.¹ Ezekben a nevekben az előtag -t képzős melléknévi igenév, s az igenév a példák egy részében cselekvő, más részében szenvedő értékű. E példák tehát azt mutatják, hogy egy *Veszétnémet* ~ *Veszétnémeti* nevű hely igenis nem lehetetlenség.

Végül néhány szót arról, honnan kerülhetett az „Unde idem locus, ubi praelium est commissum eorum lingua usque hodie *Florum pajur* est vocatus et *Vez[ut]nemut* nostra lingua“ rész abba a XIII. századi közös forrásba, amely DOMANOVSKY SÁNDOR véleménye szerint alapszövege — Anonymus kivételével — a ma ismert összes krónikaváltozatoknak (l. erről HÓMAN B., A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Bp., 1925. 60. l.). Minthogy az esemény, melyre a fenti *Florumpajur* — *Vezutnemut* vonatkozik, Péter király idejében, 1043-ban történt, az a kérdés, benne volt-e ez a rész a Szent László-kori Gestában, s ha igen, milyen írott alakban. Az a körülmény, hogy a magyar *német* szó *nemut* (olv. *nēmüt*) alakban írva is előfordul a változatok közt, arra látszik mutatni, hogy benne volt. A *nēmēt* szó *ē*-je ugyanis előbbi *i*-ből való (*nēmīt), s ez az *i* *ü*-ző nyelvjárásban *ü*-vé lett (hasonló esetek: *igrīc* > *igrūc* ~ *igrēc*; *ikīr* > *ikūr* ~ *ikēr* stb. [l. OklSz.]). A *nēmüt*, *igrūc*, *ikūr* alakok a XIII. században is megvoltak a nyelvjárásokban, a XI—XII. században azonban általánosabbak voltak. Hogy a *Florunpajur*, *Florum-pajur* változatok közt is van-e olyan, amely esetleg a XI. századra utalna, azt egyelőre nem tudom megállapítani. Az ó-fel-

¹ PAIS az OklSz.-ből és CSÁNKIBÓL még több ilyen példát is bocsátott rendelkezésemre. Vö. MNY. XXVIII, 309—10.

németben a XI. század első felében a szó talán már lehetne a régebbi *floran peigiri* ~ *paigiri* helyett *floren peiri* ~ *paier*, s ebből a fenti, magyar krónikabeli *florunpaiur* > *florumpajur* könnyen megmagyarázható. Mindez azonban csak feltevés, s én e feltevéssel csupán a történetírók figyelmét akartam felhívni, jelezve ezzel, milyen fontos a *Florumpajur* — *Vez[ut]nemut* értelmezés történeti tekintetben is. MELICH JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A moldvai csángó kicsinyítő képzőkhöz. Már MUNKÁCS-Y BERNÁT rámutatott a moldvai csángó nyelvjárásban a kicsinyítő képzők rendkívül gyakori használatára (Nyr. IX, 531). Ez a moldvai magyarság lelkületével és kedélyével szorosan összefüggő nyelvi sajáttság az első hallásra feltűnik az embernek. Kicsinyítő névvel gyakran becézik nemcsak az embert, hanem az állatokat és tárgyakat is. Nemcsak főneveket, hanem melléneveket és határozószókat is igen gyakran ellátnak kicsinyítő képzővel. A kicsinyítő értelmű szavak gazdag tenyészete magyarázza, hogy olyan kicsinyítő képzővel is találkoztam a csángó beszédben, mely a köznyelvből rég kihalt. Így pl. a *-d* kicsinyítő képző a moldvai csángó nyelvjárásban ma is él. Nemcsak az ilyen szavakban van meg, mint *kinyid* (= *könnyű*), *kicsid* (= *kicsiny*), *terped*, *terpedebb* (= *törpe*, *törpébb*), *megjobbádul* ('meggyógyul'), hanem személynéveket is képez: *Józsíd* (a *Józsí* becéző alakja), *Rózsíd* (a *Rózi* becéző alakja), *Marid* (= *Maris*, *Mariska*). Vö. a népdalban is: *Marid asszony hátul járja* | *Csepü rokojába*. (L. SZINNYEI, NyH.⁷ 94—5.)

A rokonsági elnevezésekben különösen gyakori a kicsinyítve becéző szó. A csángó sohasem szólítja a szüleit így: *apám* v. *édesapám*, *anyám* v. *édesanyám*, hanem így: *apim*, *mámim*, a nagyszülőket pedig: *apóm* és *apókám*, *mamóm* és *mamókám*. A sógort így becézi: *lérike* (az elavult ósrégi *rér* szavunkból), a sógornőt: *ángyóka* v. *ángyika*, a keresztleányt: *keresztke*.

De különösen gyakori a nők, leányok becézése a kicsinyítő képzővel. Úgyhogy a *-ka*, *-ke* képzőnek a moldvai csángóban funkcióváltása is van: nem csupán a kicsinyítő, hanem nő-képző is. Erdélyben a cigányasszonyt így hívják: *cigányné*, a zsidóasszonyt: *zsidóné*; van aztán *oláhné* és így tovább. A csángó ily fogalmakat a *-ka*, *-ke* képzővel nevez meg. Pl. *zidúka*, *cigánka* nem 'kis zsidó', 'kis cigány', hanem mindig: 'zsidóasszony', 'cigányasszony'. *Válint fél zidúkától*, mondá egy alkalommal bogdánfalvi háziasszonyom. A kis fia, Bálint ugyanis már futott, ha látta a szomszédban lakó fűszerkereskedő özvegy zsidóasszonyt. *Cigánka vagyok*, mondá egy Valéni-ba való csángó nő barna arcszínére célozva. A *jám-borka* elnevezést szintén nőre hallottam alkalmazni olyan jelentésben, mint nálunk a *kedves! lelkem!* megszólítás: *Léhet, jám-borka, várom!* Egy csángó férfiúró, ki a világháború alatt és után sok ideig volt magyar hadifogságban, azt beszélte a bogdánfalvi fáma, hogy Magyarországon megnősült, *magyarkát*

vett nőül. Mikor a fogságból hazakerült, az első kérdés melyet hozzá intéztek, ez volt: *Mé'rt hattad el mágyárkádót?* Ime, a moldvai magyarság nyelvében a nöstényítésnek milyen természetes megoldása van!

Megemlítem ezzel kapcsolatban, hogy az oláhban van egy nő-t jelentő *-ca* (olv. *-ka*) képző: *figancă* ('cigány nő'), *ardeleancă* ('erdélyi nő'), *romancă* ('román nő') stb. Azt is fölemlítem, hogy az oláhban is van *-ică*, *-oică* kicsinyítő képző (pl. *păsărică* 'madárka'). Hogy azonban e képzők és funkciók minő viszonyban vannak a fenti csángó jelenséggel, annak eldöntését románistáinkra bízom.

CSÜRY BALINT.

Vár lesz, várt lesz, várna lesz. A hunyadmegyei Lozsádon (Nyr. XXII, 410, 500), Kapnikbányán (NyK. II, 369), Háromszéken MNyszet. VI, 228, Vadr. 556), Szakadátón (MNy. VI, 312), a Küküllő mentén (MNy. XXVIII, 236) meg a moldvai csángók-nál használatban levő és Csürytől (MNy. XXVIII, 24—5; uo. a kérdés irodalma is; vö. még KLEMM, Magyar történeti mondat-tan 110) följegyzett *vár lesz, várt lesz* igealakokat a gyimesi csángók is használják.

Ezeknek az igealakoknak használatára vonatkozólag a gyimesi csángók nyelvéről mostan készülő tanulmányom részére a következő megfigyeléseket tettem s a következő adatokat jegyeztem föl.

A *vár lesz*-féle igealakkal a jelenre vagy a jövőre, a *várt lesz*-féle alakokkal pedig a multra vonatkozó valószínűséget és bizonytalanságot fejezik ki: *Nēm tuggyuk még mosse, hogy élő lëssz-é a szénaosztásrg* (hogy vajjon eljön-e). *Kérdežze csak meg az apóssát, ő üsméri lëssz ökët* (alkalmasint ismeri). *Az ur elégét¹ járt náluk, mán üsméri lëssz a járást* (bizonyára ismeri). *Vajon vár lëssz-é vaj öt percét? Eddég megismerte lëssz a tekintetés ur és aszkt* (bizonyára megismerte). *Bócsú vagyon Lóvészén, ottogyon akadott lëszén vaj egy jó báráttyg, azér nēm jöve haza* (bizonyára akadt). *Ottogyon vala a páliħka és; ha beletettém lëssz hülni aszt és, akkór jól nezühk ki. Eddég mán eljött lëssz az észtenárol* (alkalmasint eljött). *A tanár ur eszkét már leírta lëssz* (valószínűleg leírta). *Csak este mēnyühk hëzzik, mért elmēnt lëszén szénagyüteni* (bizonyára elment). *Há męszokta lëssz-é ittegyen?* (vajjon megszokta-e itt?).

Mind a kétféle alakot használják a jövőbeli befejezettség jelölésére is: *Ha ír lëszén, küggyén egy fęħképet és. Mán megigirtem, hogy ha eljött lëssz, megmōndom neki.*

A feltételes viszonyt a jövőre vonatkozólag a *várna lesz*-féle alakokkal fejezik ki: *Ha Káruj hozna lëssz egy kicsi vizet, meg és főzhetnök. Ha écsém elmēnne lëssz, hát ő hozna kukožját* (áfonyát).

BALOGH ÖDÖN.

Az ÓMS. k y n z a s s a l szava és az -á s, -és képző. Az ÓMS. egyik vitás szava: *kynzassal*. Ez így önmagában megengedne

¹ Az *e*-féle betű alatt a *u* jel a *v* jelet helyettesíti.

kínzassál és *kínzással* olvasást is.¹ Azonban egyéb szempontok mellett az *-ás, -és* képző történetének szempontjából is a *kínzassál* olvasást kell helyesebbnek tartanunk. Nyelvelmékeinkből ugyanis azt következtethetjük, hogy az *-ás, -és* képzőt elvont fogalom jelölésére 1300 körül még nem használták. A HB.-ben is *kínzotviatul* a mai *kínzás* megfelelője. De nem is fordul elő első négy összefüggő nyelvelmékünkben egy *-ás, -és* képző sem, ellenben előfordul elég sokszor az *-at, -et* képző ott is, ahol mai nyelvérzékünk *-ás, -és* képzőt várna: HB.: *intetvinec, ildetuitul, kínzotviatul*; ÓMS.: *hullothya, oletothya, fuhazatum*; GyGl.: *iele-netuiben, arulatia, vadulatia, fugadatia, la(tatia)*; KT. és Szal.: *kezdetuitul, tamadatia, aradatia, latotuben, latotuo, sciletetvi*. Ezeket a mai köznyelvi nyelvhasználat a *kezdet* szó kivételével mind *-ás, -és* képzős alakulattal helyettesítene.

Az *-ás, -és* képzőt azért megtaláljuk már az Árpád-korban is az oklevelekben, de amennyire meg lehet állapítani, mindig konkrét értelemben mint személy-, birtok-, hely- vagy dolognév-képzőt.

Az *-ás, -és* képző adatai időrendben 1350-ig az OklSz. alapján: *forrás*: 1113: *furras* | *aratás*: 1211: *Aratas* (szn.) | *látomás*: 1211: *Latamas, Latomas* (hétszer), 1240 kör.: *Latamas*, 1274: *Lathamás* (szn.) | *szabás* (?): 1211: *Zobas*, 1359: *Zabas* (szn. és birtoknév) | *szállás*: 1211: *Zalas* (háromszor), 1229: *Zallas*, 1231: *Zalaas*, 1240 kör., 1279: *Zallas*, 1285/1334: *Hulloudzalasa* (szn., birtok- és területnév) | *futás* (?): 1247: *Futas* (szn.) | *földégés* (?): 1252: *ad locum Feldegues vocatum* | *ülés*: 1256: *Wophaylese*, 1274: *Forcos yulese*, 1299: *Doman vlese*, *Doman yulese*, 1312: *Sebastyanulese*, 1322: *Ders Jlese*, 1323/1330: *Emberules*, 1329: *Cheresnayleys*, *Monorosvleys*, 1337: *Apsalumylese*, *Peterkeylese*, *Zolkylese*, 1338: *KuruspelJlese*, 1342: *Finthamiklosylese* (hn. és birtoknév) | *állás*: 1260/1402: *Zwestalasa* (hn.) | *hallomás* (?): 1280: *Hallomas de Surany homo domini Regis* (szn.) | *járás*: 1282/1325: *ad locum quendam Charadajaras* | *füvön-osztás* (vagy *füvön-osztás?*): 1297: *Fyunwztas* (birtokelosztásra vonatkozik) | *áldomás*: [Anonymus 22.: *aldumas*] 1310: *Dederunt mercipotum et aldamasium*, 1324: *Aldumas, atmasium* (szn. és köznév) | *vetés*: 1320: *Vethes*, 1325: *Wethes* (hn.) | *vágás*: 1328: *ad metam Seguagas*, 1330: *Ville Jakabuagasa, Kayarwagasa, Frychkwagasa*, 1339: *Seguagas*, 1343: *Hannuswagasa*, 1344: *Wyuagas*, 1345: *Wernelwagasa*, 1347/1358: *Korlathwagasa* (hn.) | *omlás*: 1330/1420: *Omlas*, 1349: *In monte Vmlas* | *kaszálás* (?): 1330/1505: *Kazalas* (hn.) | *folyás*: 1333/1468: *Cachafolyasa*, 1350: *Wyzfolyas* (völgy) | *szántás*: 1344: *Vrdukzantasa* (völgynév) | *daganás* (?): 1348: *Quandam insulam Daganas*.

A XIV. század végétől kezdve a szótárszerű nyelvelmékek és kódexek is igazolják az *-ás, -és* képzőre vonatkozó következtetésünket, mert ezekben és még jóideig a későbbi nyelvelmékekben is nagy arányban szerepel az *-at, -et* képző és egyúttal figyelemmel kísérhető az *-ás, -és* képző elterjedése az *-at, -et* képző rovására. Így az adatok egybevetése alapján azt kell következtetnünk, hogy épen a XIV. század folyamán fejlődhetett

¹ Mészöly: NyK. XLVIII, 56 szerint *kínzassál*.

ki az *-ás, -és* képző elvont értelmű használata. Az 1297-i *Fyunwz-tas* az első adat, amelynél már elvontabb értelmű használatra gondolhatunk, s egyszerűsre mind ez mutatja azt is, hogy milyen átmenettel fejlődhetett ki a képzőnek elvont jelentése.

MIKOS JÓZSEF.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Megköt valakit. Tudott dolog, hogy a *köt* igének a leggyakrabban használt 'ligo, vincio; binden, knüpfen' jelentésén kívül van még többféle átvitt jelentése is. Ezek a közhasználatból meg a szótárakból eléggé ismeretesek. Azonban XVII. századi nyelvünk a *köt*-nek egy olyan jelentéséről is tudott, mely azóta már nemcsak hogy teljesen kiavult a használatból, hanem még nyelvtörténeti szótáraink sem tartották fenn az emlékezetét. Szótörténeti ismereteink teljesebbé tétele céljából hadd mutassam be néhány példában a *köt, megköt* igének azt a — tudtommal eddig még nem említett — jelentését, hogy 'ajándékos ad, megajándékos'.

Gróf Eszterházy Miklós nádor 1630 decemberében hivatalos ügyei miatt kénytelen volt Bécsben tartózkodni. Ott ülte meg nevenapját is (december 6.). De ez a jeles nap nem mult el némi keserűség nélkül, mert hazulról sem üdvözlő levél, sem ajándék nem érkezett a nádor számára. Erről másnap, december 7-én kelt levelében ekként panaszkodik második feleségének, Nyári Krisztinának: „Várom vala édes fiam, hogy Sz. Miklósnapra *megköss.* de csak köszöntő leveled sem érkezék“ (TörtTár 1901: 495). Az itt olvasható *megköt* ígéről a levelek közreadója, MERÉNYI LAJOS az idézett lap jegyzetében azt állítja, hogy 'megajándékos' a jelentése.

Ugyancsak Eszterházy Miklós írja Pozsonyból 1632. november 22-én Baththyányné Poppel Évának a következő érdekes sorokat abból az alkalomból, hogy ez jóval Szent Miklós napja előtt nemcsak *megszerencsézte* őt, vagyis szerencsét kívánt neki, meggratulálta, hanem még meg is ajándékozta: „Itthon nem létünkben érkezett a kegyelmed szolgálja s megszolgáljuk kegyelmednek böcsületes ajándékját, akit jóakaróinkkal együtt az kegyelmed jó emlékezetével el is költünk. Kegyelmed szintén úgy cselekszik, mint aki *kötve hiszi komját*; még szent Miklós napját el nem értük s érhetjük-e, nem tudjuk, s immár pedig kegyelmed *megkötöttet* s kedvesen vesszük ezt a megelőzést is kegyelmednek, igyekeztvén mi is szolgálunk az kegyelmed jó akaratjáért“ (TARÁTS SÁNDOR, A magyar mult tarlójáról 201). A *megköt* ige itt épen olyan vonatkozásban fordul elő, mint az előbbi példában, ennél fogva nagyon valószínű, hogy a jelentése is azonos az előbbiével.

De legvilágosabban beszél a harmadik adatunk: a Thököly-család hű emberének, Lipóczy Keczer Ambrusnak művelődéstörténeti és szótörténeti szempontból egyaránt becses naplójában olvasható azon feljegyzés, mely 1663. április 4-én kelt, épen a naplóíró nevenapján: „Gróf uram [Thököly István] ez mai nap rozmazinnal s egy öltező köntösre való hajszin gránáttal *kötvén*

meg Ambrus napján“ (MonIrók XXXIII, 97). A *megköt* igének 'megajándékoz, névnapi ajándékot ad' jelentése ebből a példából már egészen nyilvánvaló.

Ezek az adatok most már teljesen világossá tesznek számomra egy olyan régi feljegyzést, amelynek biztos jelentését eddig nem tudtam megmagyarázni. Az előbbieket után azonban már egészen bizonyos, hogy a *köt*, *megköt* igének fenti jelentésével van dolgunk özvegy báró Viczay Jánosné Héderváry Katalin után maradt bútoroknak, drágaságoknak és egyéb ingóságoknak 1681. május 14-én készült jegyzékében is: „Egy arany fonallal szőtt veres strimfli, melylyel Viczay Teresia kis asszony *kötött kis Katiczát szentje napján*“ [=nevenapján, vagyis Szent Katalin-napon] (RADVÁNSZKY, Családélet II, 363). Ezt a helyet bizonyára úgy kell értenünk, hogy Viczay Terézia kisasszony az ő fentnevezett rokonának egy pár díszes harisnyát adott névnapi ajándékol, nevenapján azzal *kötötte* őt meg. Adta pedig akkor, mikor Héderváry Katalin még gyermekleány volt, és *kis Katicá*-nak hívták. Az ajándék azután mint emléktárgy maradhatott birtokában haláláig.

Mármost az a kérdés: hogyan magyarázzuk a *köt*, *megköt* igének ezt a sajátos jelentését. Úgy-e, hogy akit megajándékozunk, azt 'lekötjük, lekötölezzük, elkötelezzük' a magunk részére? Heltai Krónikájában pl. ezt olvassuk: „Ez *aiandékozással kötötte* vala *magánac* e fő czeh wrat“ (NySz.). Az Eszterházy-levelekben meg az *elkötelez* 'an sich binden' ige fordul elő ajándékozással kapcsolatban. Eszterházy ugyanis 1625-ben mint keresztapa részt vesz Gáll Péter uram Márta lányának keresztelőjén. Erről a többi között ezt írja a feleségének: „S noha édes atyámfia jelen nem lehettél, mindazonáltal ugyan köröszt-leányod ezért neked is ez, és valami ajándékot tartozol neki küldeni. Én csak a süvegemet váltottam a babától meg. Immár te édes fiam lássad, mivel *kötelezed* el a köröszt leányodat“ (TörtTár 1901: 364). Vajjon ilyesféle kapcsolatokból származott volna azután, hogy a *köt*, *megköt* néha a. m. 'megajándékoz'?

Azt hiszem, hogy nem. Nézetem szerint u. i. az említett igének a fenti példákban előforduló 'megajándékoz', pontosabban 'névnapi ajándékot ad' jelentése német művelődési hatás eredménye. A németeknél t. i. régebben az volt a szokás, hogy bizonyos ünnepi alkalmakkor a kisebb ajándékokat: pénzt, szalagot, virágot stb. a megajándékozottnak a karjára vagy a nyakába kötötték. Innen van azután, hogy a *binden*, *anbinden* igék a többi közt ezt is jelentik: 'einen mit der gabe binden; das feierliche geschenk (band, strausz, geld) an den arm, um den hals binden, knüpfen' (GRIMM, DWb. I, 295, II, 32), meg hogy az 'ajándék' egyik német neve *angebinde* (másként *eingebinde*, *einbund*, *gebindnis*, eredetileg a. m. 'donum natalicium, születésnap ajándék'), melyet azért neveztek így, mert az ajándékot rákötötték a megajándékozottra. Hogy maga ez a szokás honosult-e meg egy időre a mi németes műveltségű társadalmi körünkben, vagy pedig a fenti példákban csak jelentésátvételrel van-e dolgunk, azt kellő adatok híján nem tudom eldönteni. Ha a szokás jutott el hozzánk, akkor az eddig ismert feljegyzésekből az

tűnik ki, hogy nálunk — már ott, ahol — leginkább a névnap*i megkötés* divatozhatott.

CSEFKÓ GYULA.

Gyorsíró. A *gyorsírás*, *gyorsíró* szó mai értelmében a NyÚSz. (I, 114) szerint elsőkben 1832-ben, a Társalkodóban (119., 245. l.) jelenik meg. „Jelekkel beszéd után írás“ a jelentése. Bár rokon, de eltérő, más jelentéssel előfordul azonban jóval régebben: az optikai telegráfiát nevezi így FABICH JÓZSEF „Mi hír Budán vagy Fancsali Feszület“ c., legkésőbbben a múlt század elején (1803.?) kelt máig kiadatlan kéziratában. „Gyors Író Deákot (a Telegráfust) Nagy Gábor Szala vármegyei Lenthi Plébános az Esztendőbe talált és csinált, melybe Chappe Párisban, és még az Ujságba se volt híre Nagy Gábornak.“ — Claude Chappe 1792-ben mutatta be a párizsi nemzetgyűlésnek eln és távjelző készülékét, amelynek stratégiai jelentőségét rögtön fölismerték, s 1803-ban Franciaországban már hat távjelző működött, több, mint félezer állomással. Chappe telegráfiájából nem telegráfia, hanem a szemafor és a fényjelzés fejlődött ki. Más fogalomhoz tapadt a *gyorsíró* szó is, mielőtt a gyorsírásnak ezt a másik formáját, a távirást föltalálták.

GÁLOS REZSÓ.

Egy füst alatt. Ezt a szólást többen próbálták már megmagyarázni, a nélkül, hogy — szerintem — teljesen megnyugtató eredményre jutottak volna. PONORI THEWREWK EMIL: Nyr. I, 41—2 azt hiszi, hogy „eredete egy régi községi szervezetben rejlik... Erdélyben még a múlt XVIII. évszázadban [is] a helységet füst azaz háztűz szám szerint osztották be... Mikor elődeink kétféle dolgot, nevezetesen ünnepet, egy alkalomra halasztottak, s nem két külön háznál, hanem költségkimelésből egy háznál tartottak, az... egy füst alatt történt.“ Lényegében ugyanezt mondja TOLNAI VILMOS: MNy. VII, 276 és KERTÉSZ MANÓ, Szókásmondások 252 is.

En azt hiszem, hogy ezt a szólást helyesen a régi parasztház alakjából fejthetjük meg. Ennek a régi parasztháznak — melyből néhány még most is van veszprémmegyei szülőföldemen — olyan konyhája volt, amelynél a kémény teljességgel hiányzott. Az udvarról nyíló négyszögletes konyhának egyik belső sarkában állott a téglából vagy vályogból rakott 70—80 cm. magasságnyi *tűzhely*, ezen egy alacsony patkóalakú fal: a *katlan*, melybe a rézüstöt tették. A füst vagy a lécből készített ajtón távozott el, vagy az ajtó fölött lévő téglalap alakú nyíláson. Mivel azonban a szemközt levő falon (a szomszéd felé) sem ablak, sem még egy lyuk sem volt, a füst — léghuzat híján — csak igen lassan szivárgott kifelé az ajtón és a felette levő nyíláson, hanem ott gomolygott a főző asszony feje felett és feje körül, úgyhogy szegény a szó szoros értelmében *füst alatt* dolgozott. Ilyen konyhában a főzés nem volt valami nagy élvezet, és sok asszony ennek az úgynevezett *füstös konyhá*-nak tulajdonította öregkori megvakulását. Ha ehhez hozzávesszük azt is, hogy a tűzgyújtás sem volt könnyű dolog, mert vagy a hamuba gondosan eltakart s ily módon az előző tüzelésből megőrzött parázsra kellett könnyen gyúladó anyagot (pozdorját, szalmát) tenni, amely nem lehetett mindig egészen száraz, vagy

pedig, ha a parázs kialudt, tűzköböl kellett acéllal, taplóval vesződéségesen tüzet kicsiholni, aztán a pozdorját, szalmát sokszor negyedóráiig vagy tovább fűjni, míg lángra lobbant; mondom, ha ezt mind meggondoljuk, akkor megértjük, hogy a régi parasztasszony különösen iparkodott (mert a mai is megteszi) többféle főznievalóját, pl. a reggelit és ebédet, az ebédet és vacsorát *egy füst alatt* elvégezni. (A felmelegítés már kevés füsttel járt és nem sok időbe került.) Ugyanolyan kifejezés ez, mint ha a hajdumegyei ember *egy mocsokkal*, a veszprémmegyei pedig *egy piszokkal* végez el többféle vagy különben többszöri piszkos munkát (pl. hízó disznait, ha csak lehet, egyszerre öli le). Ugyanilyen kifejezés az *együttal* is, mely annyira mindennapi, hogy már nem is érezzük benne az *út* szót, holott eredetileg szintén azt jelentette, hogy valaki valaminő dolga elvégzésére indulván, útközben egyéb tennivalóját is elintézi.

Nem megy a kutyának szemébe a füst. Ezt a szólást veszprémmegyei szülőföldemen akkor használják, ha valaki tolakodó, szemtelen. Ez is a *füstös konyhá*-val függ össze. Az embernek t. i. ugyancsak belemege ott szemébe a füst, azért nem is megy oda, ha elkerülheti, ellenben a kutya, ha a házi asszony kiment a konyhából és az ajtót nyitva felejtette, nem törődik a füsttel és elköveti a szemtelenséget: ellop valami élelmiszert.

M. HORVÁTH ENDRE.

Anyán. A folyóiratunk május-júniusi füzetében (171. l.) „Anyán” címen megjelent névmagyarázathoz kiegészítésül közöljük a következő adatokat: *A*) 1235: Nos Endri Comel vice palatinj ... filij Alexandri de villa Guecy... ex una parte. et ex Altera villa Roman populj Episcopi Geuriensis. Decanus eiusdem loci ac curialif comes nomine *Anian*... e contra prefatus Decanus et curialis comel uidelicet *Anian*. (Bogyay György iratai közt, Nagykanizsán.) [*Guecy* = *Gic*, *Roman* = *Románd*, mindkettő Veszprém megyében.] — *B*) 1312: Item *Anianus* filius Erdeus de eadem Biliga (Muz. t. a. Wenzel); 1313: *Anianus* filius Erdeus similiter jobagio dicti capituli de eadem Sceuleus (Muz. t. a. Véghely); 1318: *Anian* filius Erdeus (Muz. t. a. Wenzel); 1318: *Anian* filius Erdeus de Zeleus (Muz. Véghely); 1319: *Anyan* filius Erdeus de Zeleus (Muz. uo.); 1322: *Aniani* filij Erdeus nobilis iobagionis (uo.); 1324: *Anjano* filio Herdeus de eadem Zelus (uo.). Mivel *B*) alatti idézeteinkben egyazon személy szerepel, belőlük is nyilvánvaló, hogy az *Anyán* ~ *Anyán* (*Angyán*) név az *Anianus* keresztnévnek egyik magyarítása.

JAKUBOVICH EMIL.

Tudományt tesz. Sok-sok száz eredeti magyar levél fordult meg a kezemen a XVI. és XVII. századból, de a tiltakozás, az óvásemelés, a protestáció fogalmát más szóval, mint épen a *protestál*-al, *protestálás*-sal sohse olvastam bennük. Most véletlenül akadtam a bécsi állami levéltárban (Hungarica, Fasc. 152.) egy igen pompás, jóízű magyar levélre 1607-ből, mely ezt a fogalmat a *tudományt tesz* kifejezéssel jelöli meg. Idemelléklelem a levél megfelelő helyét.

„Az bányavárasok előtt való végházbeli kapitányok, hadnagykok, vajdák és lovas és gyalog seregek“ megbizottjai 1607. július 23-án Érsekújvárból, ahol összegyűltek, kérték a dunáninnenni kerületi generális kapitányt, a Bécsben időző báró Kolonics Seifriedet, hogy ha nem tudja kieszközölni Mátyás főhercegtől hátralékos fizetésük azonnal való kiutalását, siessen Prágába s eszközölje ki azt ott a királytól, hivatkozván a mondott végházbeliek nagy nyomorára. „Éhbel meg nem halhatunk, mert még az oktalan állat is elmenek[ül] az éhség előtt.“ De ha a király sem tudná vagy akarná a szükséges pénzt és posztót megküldetni, akkor oldja föl, szabadítsa föl őket a király „abból az iszonyú hitből, melyről ű fölségének keteleztük holtig magunkat, hogy tudjunk magunkra és életünkre, az végházakat elhagyván, másult gondot viselni. Mely dologrul Nagyságod választ nekünk hozzon minél hamarabb lehet, mert mi okai nem akarunk lenni az ű fölsége végházai ha pusztán maradnak vagy elvesznek, kiről mind Isten előtt mind emberök előtt *tudománt is tesszünk*¹. Isten éltesse . . .“

KÁROLYI ÁRPÁD.

Sepped. A szentgotthárd-vidéki tájszólásban (Rábakethely) szűkebb használatban ismeretes a *sepped* szó, két nyílt *e*-vel. Előfordul Zala megye nyugati részében is (Resznek). Értelme emberre vonatkozólag: 'lassan fogy, betegségben sorvad'; pl. „nagyon beteg, lehet látni, hogy *sepped össze*“, vagy „annyira beteg, hogy *sepped* bele“. Egyébként a *süpped* igével van asszociatív kapcsolatban főleg hangalakja által, de valószínűleg jelentésének is van szerepe ebben az asszociációban, mert néha ugyanarra a jelenségre mindkettő használható, csak hogy más értelemben, vagy legalább is a *sepped* mindig más hangulatot, valami beteges vonatkozást éreztet. Jelentésárnyalataira példák: „a hó *összeseped* a melegben; az összehányt, félig száraz fű is *összeseped* hosszabb idő múlva; az alma csak *sepped* a sütőben, ha az nem elég meleg, vagy ha már megsült, de még mindig ott hagyják“. Ez utóbbi példában és emberre vonatkozó használatában a *sepped* jelentése közel esik az *aszik* ige jelentéséhez. Ha tehát az ÓMS. *sepedyk* alakja ennek a *sepped* ige-nek felel meg, akkor az *ozuk*: *aszok* ige szinonimájának tekinthető, és a *syrolmol sepedyk* kifejezés jelentése körülbelül ez lehetne: 'siralomtól sorvadok'.

MIKOS JÓZSEF.

A vas megyei Hegyhátról közlik a *pessed* 'possad' igét (MTsz.). Magam Zalaegerszegről ismerem ezt a kifejezést: „*pessed* az *étel* (ha a gyenge melegen soká ott tartják)“. Az Alföldön (?) *pedesz* a. m. 'possadoz' (MTsz.). Gyöngyöshaláson, Heves megyében: „*Pessed* a tejjöl, a főzelék, ha melegben hosszabb ideig áll és fölül meggombásodik, megpenészesedik, alul pedig kiválasztódik benne a víz ('vizet ereszt)“; uo. mondják: „Ne *pessedjünk* idebe, menjünk ki a levegőre!“ . Borsodból és Gömörből való a *ki-pessed* 'kipállik' és *pessedt* 'pállott' (MTsz.). Nagybaconban, Háromszék megyében *még-pessed* 'izt vált, megkeseredik, megpuffad a tejjöl'; esetleg: 'megromlik az édes leves (még nem lesz savanyú),

¹ A közlő aláhúzása.

MELICH példáin kívül még a kicsinyítő képzővel ellátott esuvas *Swärča* (КРОНHEIM, Die Tschuwaschen: Archiv f. wiss. Kunde v. Russland. III, 70 kk.) s a pontosan megfelelő kirg. *Sürbaj* (Сурбай: Материалы по обследов. . . хозяйства въ Семирѣч. области. II, 236) személynév.

Hasonló jellegű név a karakirgiz *Karačyškan* (i. m. II, 248) és az 1684-ben szereplő khivai *Čičkan* név is (Дополн. къ Актамъ Историческ. X, 384—5: Таушко Чичкановъ; az indexben hiányzik).

A mongol évciklusban a *sever-*, illetőleg *syčkan-*évnek a *χuluγana-*, illetőleg régebbi *kul; una-*év felelt meg. Van egy igen nevezetes XIII. századi török-arab, illetőleg mongol-arab szójegyzék a leydeni könyvtárban. Ennek igen gyakran idézett kipesaki-török részét HOUBSMA adta ki. A mongol részt 1927-ben POPPE tette közzé (Das mongolische Sprachmaterial einer leidener Hs. ИАН. 1927: 1009—40, 1251—74; 1928: 55—79). E szójegyzék szerint „قُلْقُنَا u. قُلْقُنَا (ms. قُلْقُنَا) *qulquna* 'Maus' f. 66b u. 68b“. Ezt egybeveti POPPE IbnMuhanna قُلْقُنَا *qulyana* adatával, s a modern mongol *χuluγana*, *χuluγuna*, kalmük *χулгн* szóval, melynek jelentése ugyancsak 'egér' (i. m. 1928: 64).

Ez a név szintén előfordul tulajdonnevekként török nyelvterületen. Pl. a XVIII. században a kazáni kormányzóság madyaši kerületében találunk egy Кулгунча falunévet (Корсаковъ, Сборникъ матеріаловъ по Истор. Казанск. края. Изв. Общ. Арх. Истор. и этногр. Имп. Каз. Унив. XVIII, 241). Szibéria térképén meg Verchneursalsktól délnyugatra látható egy Кулгунина falu, s ami a legfontosabb, személynévként, egy magyarországi kunnak a neveként is feltűnik 1332-ben *Kolguna* (GYÁRFÁS, A jászkúnok tört. III, 475). Hogy hazánkban mongol névre is akadunk, nem is olyan meglepő. A Kipesakból később, a mongol hódítás után szétszóródott kunok között több mongol nevű személy akadt nálunk is, vagy például az egyiptomi mamlúkok között is. Nálunk pl. *Ugudey*, *Uchuguen* stb Egyiptomban *Kalāūn* szultán (a kipesaki Burč-ořlu törzsből) és *Kublaj* (قباي), Karak helytartója stb., de erről bővebben más alkalommal.

Ami az évciklus neveinek személynévi használatát illeti, ez egészen természetes, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a születési keltnek más műveltségi körökben ugyancsak sorsmeghatározó jelleggel tulajdonítanak.

A *Sever—Syčkan—Kul; una* háromság is bizonyítja, hogy MELICH etimológiájának helyességéhez turkológiai szempontból nem fér kétség.

RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ.

Szenteltszék. Az OklSz. a *szentél* címszó alatt 1384-ből „In villa *Zentheltheghaz* nominata“ adatot közöl. CSÁNKI (I, 704) szerint pedig van 1433-ban „Poss. regalis *Zentheltheghaz*“ vagy 1442-ben *Zenthwlth* Csanád megyében, a mai torontálmegyei Mokrin helyén. Minthogy az OklSz.-beli adat a „Körmend, Heim 320“ forrásjelzést viseli, vagyis a debrentei Himfi család iratából való, minthogy másrészt a Himfi családnak a „debrentei“ előnév mellett „remetei“ vagy „beldrei“ jelzéssel ismerjük csanád- és torontálmegyei elágazásait is (vö. CSÁNKI I, 710, II, 129), azért nyilvánvalónak véljük, hogy az OklSz. és CSÁNKI adatai ugyanarra a helységre vonatkoznak.

Azonban ezekből az adatokból nem igen világlik ki, hogy milyen értelemmel került a helynévbe a *szentelt* szó. A magyarázatot inkább a CSÁNKI (I, 707 „Vizes-Gyán” al., 704) közölte következő adatokban kereshetjük: 1424: Michael Thege de Vizesgyan... capitaneus cum a n o r u m sedis *Zenthelth*; 1429: Oppidum *Zenthelth*... comani eiusdem sedis *Zenthelth*; 1438: Descensus comanorum *Zenthelthzeek*. CSÁNKI (I, 689) Csanád megyéhez adott bevezetésében ezt írja: „[a Marostól] délre: Valkány, Mokrin és Komlós vidéken néhány faluból álló kún telep állt és küzködött a szomszédos nemesi birtokosok földesúri hatalma ellen (Szentelt-szék).“

A hazánkba befogadott k u n o k, k u m á n o k — tudjuk — általában nem mutattak valami nagy fogékonyságot az itt meggyökerezett nyugati életformák iránt, s ha kénytelen-kelletlen felvették is a kereszténységet, a keresztény vallásosság bensőségeiből mozzanataival szemben huzamos ideig túlnyomó részükben szinte teljesen idegenül állottak. Ebből kifolyólag csapatjaik, szállásaik, székeik nyilván nem nagyon siettek a templomépítéssel sem, amennyiben az rajtuk fordult meg. Így mehetett különlegesség számba a Maros-Tisza-Duna szögén élő kunság körében az egyik szék, mert nemcsak meg volt keresztelve, hanem ezenfelül még keresztény temploma, felszentelt egyháza s így védőszentje is volt. Annál a körülménynél fogva, hogy templomot, *egyházat szentelt*, maga a *szék* is megszentelődött, *szentelt* lett,¹ s a többi, templom nélküli, széktől megkülönböztetésül a *Szentelt-szék* vagy *Szentelt* nevet nyerte.

Ami a *Szenteltgyház* kifejezést illeti, annak valószínűleg 'Szentelt(szék) egyháza' az értelme, vagyis birtokos összetétel, nem pedig jelzős, aminő a mai *szentégyház*. A *szentégyház* kifejezés XVI. századi kódexekben kezd feltűnedezni,² s ebből következtetve is a *Szenteltszék*, *Szenteltégyház* nevek keletkezésénél későbbi időben alakulhatott, akkor, amikor már az *égy* 'szent' elem értelmének a homályosodása okot adott az *égyház* kifejezés megújítására, illetőleg jelentésének a *szent* szó eléje tételével való felelevenítésére.³

PAIS DEZSŐ.

Nyelvében él a nemzet. A mult század első felének nemzeti eszmekészletét annyira jellemző fentebbi mondás szerzője eleddig ismeretlen. TÓTH BÉLA Szájrul-szájra című művében megállapítja, hogy a gondolat Bessenyei, Kölcsey, Széchenyi, Arany s mások munkáiban fel-felbukkan, de nem tudni, kitől nyerte mai praegnans fogalmazását.

Valóban gazdag idézetgyűjtemény igazolhatná a gondolat széleskörű elterjedtségét az 1830-as években. (Vö. MNy. XXV, 372.) Különös figyelmet érdemel megfogalmazói közül „Az igaz hazafiság” alapvonalai a' jelenkor' szükségeihez alkalmaztatva.

¹ Vö. CornK. 16: „Hatodzer kel vala fel venny [a szentségeket]. az tevekletevffeknek tanolflagokert. hog az aky zent. meges meg zenteltejfeek.“

² NySz. *szentégyház*: 2 adat 'templom' jelentéssel VirgK., KulcsK., 1 a kereszténység összességére vonatkoztatva VitkK.; NySz. *anya-szentégyház*: adatok JordK., ErdyK., VirgK., CornK. — Az OklSz. egy 1458-as oklevéi hátlapjáról közöl adatot, amely így bizonytalan korú.

³ Vö. MELICH: MNy. XXVIII, 299.

Egy hazafitól. Pesten, 1837.“ című munka, a reformkor nacionalizmusának Széchenyi varázskörében fogant elmélete. E mű 89. lapján olvasható: „A' nyelv legbiztosabb örje a' nemzetiségnek, mivel *csak ön nyelvében él a' nemzet*, 's viszont a' nyelv természetéből szí kölcsönös táplálékot.“

Tudtunkkal mai megszövegezésében itt olvashatjuk az aforizmát először. Idézi e sorokat a mű egykori névtelen kritikusa is, a Figyelmező lapjain 1838-ban „Társasági philosophia“ címen a munka részletes taglalásába bocsátkozva. Ha tehát esetleg a főntebbi, nagyobb feltűnést nem keltő reformirat öntötte is mai alakjába a nyelv és nemzet egymásra-utaltságának, Széchenyi szavajárásával „mágusi“ összefüggésének gondolatát, megvolt rá a lehetőség, hogy a Figyelmező közvetítésével a mondás e csattanós formájában szélesebb körű olvasóközönség előtt is ismeretessé és lassan szállóigévé váljék. SKALA ISTVÁN.

Borral éljen az ember. CSEFKÓ GYULA „Szállóigék, szólás-módok“ című munkájában (157. l.) említi a salernumi orvosi iskola egyik tanácsát, amit Szenthe Pál 1792-ből való „Magyar Oskola“ című könyvének 156. lapján olvashatunk:

*A' barmok vizzel; de borral éljen az ember,
Légyen, a' ki nemes, a' viz italtul üres.*

Ugyanezt a verset némi szövegeltéréssel és korábbi keltezéssel megtaláltam én is, egy kunszentmiklósi ismerőseimtől kapott kéziratos könyvből, melynek címe: „Schola Salernitana seu De conservanda valetudine, Praecepta Metrica. Nunc, Primum Hungaricis quoque Versibus Expressa In usum Scholasticae Iuuentutis Körösiensis. Anno Domini 1757. Die 1. Aprilis.“ Az utolsó lap alján van a „per Stephanum Veszprémi“ jelzés, s utána még egyszer a kelet. Weszprémi (Csanády) István (1723—1799.) egyik legjelesebb régi orvosi írónk (l. SZINNYEI, M. Írók XIV, 1545—8). Figyelemreméltó a kéziratos példány kelte, mivel „Az Egészségnek fenntartására és a hosszú Életnek megnyerésére tartozó Regulák“ Weszprémi Pannoniae Luctus c. munkája 1799-i kiadásának a II. járuléka.

A versbe foglalt orvosi tanácsok párhuzamosan helyezkednek el: a balkézfelőli lapon a latin, a jobbkezfelőlin a magyar szöveg.

A bennünket érdeklő rész „Az viz italról“ (De potu aquae) cím alatt található (XVI. vers „Adde“):

*Vina bibant homines animalia cetera fontes.
Absit ab humano pectore potus aquae.*

*A' barmok vizzel; de borral ilyen az ember.
Ha nemes ember vagy, az vizitalra ne vággy.*

TALASI ISTVÁN.

NYELVMŰVELÉS.

Szók, szavak. Ismeretes dolog, hogy a németben a *Wort* főnévnek két többesi alakja fejlődött ki: a *Worte* és *Wörter*, s hogy e kettő között általában jelentésbeli különbség is támadt.

E különbséget PAUL Deutsches Wörterbuch-ja úgy állapítja meg, hogy a *Wörter* alak egyes szók többségét jelenti, míg a *Worte* valamely összefüggő szócsoporthoz vonatkozik. Ez a jelentésbeli különbség szerinte lassanként keletkezett, és nem is mondható teljes következetességgel végighúzódnak, hiszen például Goethe is mondott ilyet: „ohne Einmischung fremder *Worte*“ (idegen szók belekeverése nélkül), holott itt nyilvánvalólag a *Wörter* alakot várnók. Amely következetességet azonban a német szóalakoknak lassú és természetes jelentésbeli elkülönülése sem fejlesztett ki, azt nálunk a német hatás némely rabszolgái erőnek erejével szerették volna pontosan keresztülvinni a nyelvünkben véletlenül szintén kifejlődött alakpár, a *szók* és *szavak* között, sőt mivel a magyarban ez a kettősség a tárgy esetben és a személyragozásban is fönnáll, a *szót* ~ *szavat*, *szóm* ~ *szavam*, *szód* ~ *szavad* stb. alakok között is. Ezt az erőltetett különbségtételt az akadémiai Nagy Szótár is magáévá tette, mikor a szó-nak 4. jelentése alatt ezt mondja: „Valamint a német nyelvben különbség van a *Wörter* (voces, vocabula), és *Worte* (dictio, dictum, loquela, sermo) között: nagyobb szabátosság végett hasonlót tehetünk mi is a többesszám és tárgy eset ragozásában, mit már az újabb nyelv szokás gyakorolni kezd, ámbár nem mindig következetesen. A különbség t. i. így állana ; a) Midőn a *szó* alatt csupán beszédrészt, mint olyat (vox, vocabulum v. terminus) értünk, akkor többese: *szók*, tárgyesete *szót*, s ha talán szükség volna rá személyragozva, *szóm*, *szód*, *szója* stb. . . . b) Midőn pedig a *szó* alatt azt értjük, amit a latin dictio, sermo, loquela jelent, akkor személyragozva *szavam*, *szavad*, *szava*.“ Am a szabálmegállapításban CzF-ék maguk sem következetesek, mert a most idézett személyragos alakok mellé nem fűzték hozzá a tárgyeseti *szavat* és a többesi *szavak* alakokat. Ezekről — a személyragos használat példái után — így nyilatkoznak: „Egyszerűen [értsd: személyrag nélkül] a tárgyeseti és többesszámú ragokat mindkét alakban fővelheti [t. i. a *szó*], de mégis tárgy esetben szokottabb a *szót*, többesben a *szavak*.“

Hogy a rövidebb tőalakú *szók*, *szót* stb. és a hosszabb tőalakú *szavak*, *szavat* stb. között ez a használati különbségtétel, amit CzF-ék „nagyobb szabátosság végett“ kívánatosnak tartanak, nem nyugszik semmi tényleges nyelvtörténeti alapon, azt ma alig kell bizonyítanunk; hiszen tudunkkal az ellenkezőt, vagyis a jelentésbeli vélt különbséget sem volt képes senki nyelvi tényekkel bizonyítani. SZARVAS GÁBOR tiltakozott is nem egyszer a *szók* és *szavak* közötti erőltetett megkülönböztetés ellen, és a német használat gyerekes majmolásának (Nyr. XI, 184), majd céltalan, haszontalan és képzelt dolognak mondotta (uo. XXI, 82).

Érdekesnek tartom most elmondani: hol merül föl ez a használati különbségtétel tudtommal először, és mikor utoljára.

Az előszöri fölbukkanás bizony több mint száz esztendő. A Tudományos Gyűjteménynek 1817-i évfolyamában, a XII. füzet 15. lapján THAISZ ANDRÁSNAK „A' Neologismusokról“ című cikkében ezt a lapalatti jegyzetet olvashatjuk:

„Hibáznak azok, a' kik a' Szót¹ a' Többsben egy általjában *szavaknak* írják; mert a' *szónak* két különböző értelme vagon, úgymint:

1. Szó, Acc. *szavat*, plur. Nom. *Szavak*, annyit tészén, mint vox, az az, egy bizonyos hangot, vagy egész beszédet, p. o. a' madárnak *szava*, vox avis; — nem hiszen az én szavamnak; non credit meis verbis (nem vocabulis) er glaubt meinen Worten nicht (nem Wörtern) ennek az embernek jó *szava* vagon, bonam habet vocem, er hat eine gute Stimme.

2. Szó, Acc. *Szót*, plur. Nom. *Szók*, annyit tészén, mint vocabulum, eiu Wort, azaz a' beszédnek egy részét p. o. egy *szót* sem értettem, ne unum quidem vocabulum intellexi. Hasonló különbség vagon a' Németben is: die Worte és die Wörter közt.“

Legutoljára emlékezésem szerint a század végén az Akadémia Nyelvtudományi Bizottságában akadt vallója ennek a bebizonyítatlan nyelvszabálynak, még pedig GYULAI PÁLban, az I. osztály akkori titkárában. A TOLNAI VILMOS szerkesztette Magyarító Szótárt (Budapest, 1900.) ugyanis a bizottság több ülésén át részletesen átvizsgálta s minden bizottsági tagnak észrevételeit és szóajánlatait figyelembe vette. Mindenekelőtt természetesen a könyv címét beszélte meg, amely így hangzott: „Magyarító Szótár a szükségtelen idegen *szavak* elkerülésére“. A *szavak* alakot GYULAI PÁL kifogásolta a fönt előadott CzF.-féle szabály alapján, és azt kívánta, hogy *szók*-kal cseréljük föl. Szokásaként hevesen kardoskodott indítványa mellett, s a vitának csak az én fölszólalásom bírt véget vetni, amely így hangzott: „Fogadjuk el, t. Bizottság, az osztálytitkár úr indítványát, nem mintha volna jelentésbeli különbség *szók* és *szavak* között, hanem épen azért, mert ilyen különbség úgy sincsen.“ A szótár címe aztán változatlan maradt. A nemes célú könyv azonban, bár második kiadást is megért, az idegen *szók* szertelen használatát mai napig sem bírta enyhíteni. ZOLNAI GYULA.

Köszönt, köszön. FINÁLY ISTVÁN a Pesti Hirlap 1931. június 21-i számában „Magyar beszéd, magyar írás“ című cikkében ezt írja: „Arany János hátrahagyott munkáiban olvastam, hogy rákiáltott valaki az utcán: »Uram! Köszöntöttem Önt.« »Pedig ma nincs nevemnapja«, felelte rá Arany. Már az ő idejében kezdődött a »köszöntés« a »köszönés« helyett. Ma már, sajnos — de hangsúlyozni kell, hogy főleg csak a fővárosban — szóban sé írásban, mindig »köszöntenek« és nem »köszönnek«. De mert a főváros a mértékadó, elterjedt minden rossz szokása is a vidékre. Tévedés ugyanis azt hinni, hogy a népet helyes nyelvérzéke megóvjá a rossz úttól.“

ARANY JÁNOS nyelvi szempontból is kétségtelenül egyik legnagyobb tekintélye irodalmunknak. És én mégis azt vallom, hogy az ő idézett tréfás helyreigazításának nincs olyan komoly nyelvi súlya, aminőt annak FINÁLY tulajdonít. Az „Uram! Köszöntöttem Önt“ az én szerény ítéletem szerint éppoly helyes, mint amire

¹ Az eredetiben nincs dültbetűs szedés.

ARANY célzott: az „Uram, köszöntem Önnek“. Mert utcai találkozás alkalmával vagy *köszönök* valakinek, vagy *köszöntök* valakit. Mind a két alak egyformán tiszteletadást jelent, és egyikben sincs magyartalanság a másik rovására.

Mind a *köszönt*, mind a *köszön* ige értelmét az igekötők módosítják. És éppen abban rejlik nyelvünknek sok más nyelvtől elütő sajátossága, hogy ugyanazon szóval a fogalmat három-négy értelmi árnyalatváltoztatással képes kifejezni.

A *köszön* ige nyelvünkben négy értelemben járatos: 1. *Megköszönjük* az ajándékot, szívességet, az irántunk nyilvánított figyelmet, jóakaratot; pl. „*köszönöm* a szíves megemlékezést“. 2. Értünk rajta tiszteletadást; pl. utcai találkozás alkalmával a diák *köszön* tanárjának. 3. Használjuk a hála sajátos kifejezőjévé; pl. „N. N. minden haladását a felesége rokonságának *köszönheti*“. 4. Végül e helyett a fenyegető figyelmeztetés helyett: *szerencséd, hogy ...* vagy: *jóljártál, hogy ...*; pl. „*Szerencséd, hogy* akkor nem akadtál hirtelenében az utamba“. Ezt a magyar így is mondja: „*Köszönd, hogy ...*“

A *köszön* igekötős módosításai: *beköszön, elköszön, felköszön, leköszön, megköszön, kiköszön*.

A *köszönt* ige nék igekötő nélkül két értelmi árnyalata van: 1. Mikor találkozásnál üdvözl valaki valakit, pl. barát a barátját. 2. Mikor szóbeli üzenet vagy levél útján üdvözlünk valakit; pl. „El ne felejdsd má, *köszöntöm* mind az atyafiságot“ (ezt az üzenetbeli tiszteletadást ezelőtt vagy 58–60 évvel hallottam egy öreg barkó-palóctól, pedig az sose járt Pesten, se pesti emberrel nem beszélt életében).

A *köszönt* ige igekötős alakjai: *felköszönt, ráköszönt, megköszönt*. [Még *beköszönt*, pl. *a tél*. A SZERK.]

Az üzenet vagy levél útján való tiszteletadásnál a városi ember nem *köszönt*, hanem inkább *üdvözl, tisztel* vagy *tiszteltet*; így: „*Üdvözlöm* vagy *tisztelem* a régi jóbarátokat“. A nép ajkán — különösen az öregeknél — ma is a *köszöntöm* alak járatosabb, s mellette újabban a *tisztelem* vagy *tiszteltetem*.

Az elmondottakból világos, hogy *köszönés* helyett a *köszöntés* nem ARANY idejében kezdődött, hanem sokkal előbb. Hiszen az Angyali Üdvözllet is így kezdődik: „Az Úr anygala *köszönté* Máriát“. BORSODI LÁSZLÓ.

Tulajdonképpen csak az a vitás, hogy mikor az utcán vagy máshol ösztetetalálok valakivel és ilyenfélet mondok neki: „Jó napot kívánok“, — akkor mit csinállok: *köszönök-e* vagy *köszöntök*? ARANY JÁNOS így nyilatkozik erről (Nyr. I, 244): „A magyar ember nem *köszönti* ismerősét az utcán, hanem *köszön neki*.“ Idézi ezt a népdalt: „Ki a zsidónak nem *köszön*, | Átalesik a küszöbön.“ Legtöbbünk nyelvsvizsgálása szerint csakugyan *köszön* az ember valakinek, amikor valamelyik elfogadott *köszönő* szólásformával él: „Jó reggelt kívánok. Adjon Isten jó napot. Kezét csókolom. Alásszolgája.“ Stb. „*Köszönj* szépen a bácsinak“, — így tanítják a kis gyermeket. „*Köszönni* kell a szép lánynak, a csunyanak...“, — erre oktat az ismeretes nóta (Árok is van, gödör is van). „*Köszönő* viszonyban voltunk, de egy idő óta nem fogadja a *köszönésemet*.“ Nemesak *köszönő* szóval lehet *köszönni*, hanem fejbiccentéssel, meghajlással, integetéssel, kalap-

megemelésel is. „Nagy kolonc *köszönget* a kút méla gémén“, — azaz: bólongat, integet, lóbálódzik, úgy *köszön* (Toldi II. 1.). „Kinek doronggal felelek.“ Mindazonáltal van olyan helyi nyelvszokás is, amely a *köszönt* igével él ebben az értelemben. Írott forrásokra nem hivatkozhatom, csupán PAIS DEZSŐ szóbeli közléséből tudom, hogy pl. Zalában így beszélnek: „Nagyot *köszöntött* neki. *Köszöntöttél* már?“

A köznyelv azonban más jelentéssel használja a *köszönt* igét. „A *köszöntés* nagyobb cerimoniával esik: névnapi *köszöntő*. Felvagy *megköszönt* valakit.“ — mondja ARANY az idézett helyen. Vagyis a *köszöntés* több az egyszerű *köszönés*-nél, nem pusztán annyiból áll, hogy jó napot kívánunk. Természetes ennél fogva, hogy az Úr angyala *köszönté* Szűz Máriát, mert egy egész kis üdvözlőbeszédet intézett hozzá: „Üdvözlégy Mária, malaszttal vagy teljes, az Úr vagyon Teveled stb.“ Kisfaludy Károly egy egész költeményt zengett Mohácsról, tehát méltán írta: „Hősvértől pirosult gyásztér, sóhajtvá *köszöntlek*.“ ARANY különben még egy helyen szól a *köszön* és a *köszönt* jelentésbeli különbségéről „Régi és új magyar“ cím alatt: „Ű. m.: Van szerenésém ... R. m.: Elhiszem; de minek azzal dicsekedni az utcán? Ű. m.: *Köszöntém* önt. R. m.: Nines nevem napja. Ű. m.: Üdvözlém önt. R. m.: Nem vagyok főispán. De sejtem már: *köszönni* akart nekem. No hát adjon isten jó napot. Mi újság?“ (Nyr. VIII, 460.) Itt ARANY még a *köszönt* és az *üdvözöl* között is megállapít valami finom árnyalati eltérést: az *üdvözlés* még ünnepélyesebb, mint a *köszöntés*, még „nagyobb cerimoniával esik“. Levelünk végén azonban a *köszöntés*-t és az *üdvözlés*-et felváltva szoktuk emlegetni: „Maradok szíves *köszöntéssel* v. szíves *üdvözléssel* tisztelő híved...“ Az említett imádságban sincs különbség a *köszönt* és az *üdvözöl* között: „Az Úr angyala *köszönté* Szűz Máriát“, és e *köszöntés* neve „Angyali *Üdvözlés*“. E szerint a *köszönt* és az *üdvözöl* nem válik el olyan élesen egymástól, de a mai irodalmi és köznyelvi használat szerint más a *köszön*, más a *köszönt*.

NAGY J. BÉLA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Az Etymologiai Szótárhoz.

Ez adatok kizárólag az EtSz.-ban már tárgyalt szavakra vonatkoznak; a leghelyesebbnek látszott tehát, ha minden egyes adat (adatesoport) előtt utalok az EtSz. megfelelő címszavára, s röviden megjegyzem, hogy milyen szempontból érdemel említést az illető adat.

*

Alamizsna. Alakváltozatai közé tartozik az *alamusna* (*alamuzsna*?) alak is: „Azonban kuldúсок, hogy ott beszéllenek, — Istennek nevében *alamusnát* kérnek.“ (Fortunatus: RMKT. VIII, 363.¹)

¹ A lapszám mindenütt a kiadásra értendő; csupán a kódexeknél tartottam meg az eredeti lapszámokat.

Alkermes. Minthogy e szavunk 1807 előttről nincs feljegyezve (l. EtSz.), igen kérdéses, hogy azonosítható-e vele a következő adatban előforduló szó. Példánkban egyébként a jelentés sem egyezik az ismert *alkermes* szóéval. [A kígyó a tevés utashoz, akit annak minden tiltakozása ellenére fel akar falni, mondja:] „... van csak az hátra ha magadé vagy Tevéd vészí bé elsőben az *Alkermest*; Mert, az eltölt szolgálát, tsak pénz olvasást vár.“ (Rosnyai Dávid, *Horologium Turcicum*: RMKtár 38 : 222.)¹

? **Ar.** E kétes szavunk (talán csak a megkezdett és abba hagyott *archangal* szó; vö. EtSz.) az EtSz. szerint csupán négy adatból ismeretes. Minthogy az íráshiba lehetőségét minden további adat csökkenti, megemlítjük, hogy valójában öt adat van a szóra. T. i. a TelK.-ben nem 3, hanem 4 esetben fordul elő; az ott idézett példákon kívül a 226. lapon is megtalálható: „... vr ar Mihál archangalnac meg ieleneferöl“.

Arc. A *c-s* alakváltozatra az EtSz. csupán az *arčel* NagyszK. 17 és *archylchapas* Pesthy, *Nomencl.* I, 6 adatokat említi. Ilyenféle alakok a TelK.-ben is előfordulnak, az első kéz írásában: *arčal* (96, 170, 215, 227, 228); *orčadnac* (211); *orčaiat* kétszer (154); *orčayaua* (148). Feltűnő, hogy ugyane részben a *c-s* alak is kimutatható: *orcaual* (21); *orcad-* (22, 181). — Itt említyük meg, hogy az egyik *arčal* adatot (170) a NySz. a *Nytár* XII. szövegétől eltérőleg *arcal* alakban közli.

Az, a. Az *azért* továbbragozott alakjának: *azérton*-nak van *azértilan* változata is; így: „Fortune *azértilan* így szóla királyhoz“ (Fortunatus: RMKT. VIII, 371) | „Megérzé *azértilan* meztelen völtát“ (uo. 376) | „Követni *azértilan* szinte nem hallhatom“ (uo. 392) | „Királyunkhoz Fortune *azértilan* megtére“ (uo. 419).

[Babosgat.] Minthogy az EtSz.-ban tárgyalt *babosgat* ige jelentése: 'kedvezni' (*baba* c. al.) ép ellenkezője a következő adatban 'fenyít, ostoroz' értelemben használt szó jelentésének (eufémizmusra aligha gondolhatunk!), nincs okunk a két szót azonosítani. Adatunk Pázmány „Az Igazságnak Győzedelme“ c. 1614-ben kiadott könyvéből való: „Szelédeden bántunk sok ideig veletek; nem *babosgattunk* szeges írásokkal: remélvén, hogy ezzel az szilid halgatással meglágyíthatyuk keménységteket.“ (ÖsszMunk. V. 59.)

Bimbó. Szócsaládjába tartozik a mult század eleje óta ismert *bincsók* szó; alábbi jelentésben csupán egy népnyelvi adat van rá. Mégis: „Mi ragad az embernek (salvo honore) a s...ire, hanem csak sz... *bincsók*.“ (Salamon és Markalf: RMKT. VIII, 288.)

1. Bog. Ikerszavai közt említést érdemel a NySz.-ból ismereteken kívül a TelK.-ben előforduló (*el*)*ágazott-bogazott* is: „... latec eg čodalatos zepfegős fat... loc agaknac bőfegevel kitervltet: es az agaknac fölötte egget: az tób agakat: zepfegel: ekeffegel felvł muluan:... e meg mutatot fa... a ziz kent emerencia azzonnac fenlő tiftalagat peldazza... az ag ke:

¹ R. e munkájához szamosújvári fogsága idején (1678—1682.) kezdett; Dézsi jegyzetei szerint (i. h. 242) a fennmaradt másolat nem újabbkeletű 1715-nél.

atőbinel inkább kitervlt: *elagazot bogazot*: az ő leanat: fzent anna azzont ... példazza ... (I. h. 4.)

1. Bogyó. E szavunk 1578 óta ismeretes; *bolyó* változatára pedig csak az 1800-as évek óta (MARR.) volt példánk. Ha azonban olvasatunk helyes, akkor ez utóbbi alak már a TelK.-ben előfordul, az 1525-ből származó részben (210): [Ádám megvallja az Űrnak, hogy evett az almából:] „az azzoniallat mellet enneköm tarful adal: ada enneköm a *Bolot* hog meg ennem ...”

Botol, botlik. A *botorkáz* származék 'beléköt, kikezd vele' jelentésben is előfordul: „De ha ugyan én belém akarsz *botorkázni* ...” (Pázm. i. h. 56.) — Alakváltozata: *botorkádz-*; vö. „Másnap kelve ismét Tanáts gyüle, ... hova ötet is hozák is taszigálák is, ki midőn a' Birák eleiben *botorkádzott* volna ...” (Rosnyai i. m. 181.)

2. Búg ('girren'). A galamb hangját utánzó igék közé tartozik a *brukkul* is; minthogy a hozzá hangtanilag legközelebb eső változatok csak az újabb (vagy nép-) nyelvből ismeretesek, adatunk kora miatt is figyelemreméltó. Noha az alábbi mondatban nem a *galamb* az alany, az állítmány jelentése kétségtelenül 'girren': „Az Antiochiai tsonka toronyban egy pár galamb lakik vala, ezek ... midőn állapottyokhoz illendő fészkekben tsendesen élnének, a' Világnak változással hizó szeme, nyavalyásoknak e' kis boldogságokat ígézetlen nem szenvedheté, hanem addig *brukkula*, míg ... [a hímbe nagyravágyást keltett.]” (Rosnyai i. m. 68.)

Bütyök. E szónak az EtSz. szerint 1807 óta *butyko* változata is ismeretes; talán ez fordul elő Rosnyainál is (?); a jelentéseket nem egyeztethetem, minthogy R. adatának pontos értelmét nem ismerem: „Az Oroszlán vadászni méne 's ex improviso egy otromba Elefantra akada, kivel nagy hartzot tarta, sok sebet kapa, 's ki sem járhatta, tsak kódoz vala. Mert, a' keresetlen *butyko* ártalmasabb néha a' kardikonál”. (I. m. 140.)

1. Cella. Rosnyai *cēla* (*cēla?*) alakban ismerte e szavunkat: „... puszta *czelánkat* vallyon 's meddig őrizzük 's lessük.” (I. m. 69.) | „Nyavalyás Galamb szabadkozik vala, hogy ... elébbi *czelájával* megelégedvén, soha alienumoknak még tsak nézésére is szívét szemét nem vetné.” (Uo. 71.) — E változat egyébként talán már a XVI. század huszas éveiben is megtalálható (ha t. i. a helyes olvasat nem *cēla*; vö. EtSz., NySz.): „... zerelmetes atyamfyay menyetek ky ez *celabol*” TelK. harmadik kezének írása (288); a negyedik kéz írásában három ízben *cella-* (341, 371, 372) s egyszer *celabol* (372). — Itt említem meg, hogy a deminutivum *csellácska* változata előfordul egyszerű *l*-lel: *čelačkaiaba* TelK. 174. lap (vö. EtSz.); viszont a kódex 173. lapjáról idézett *cellaczkat* alakot (NySz.) a Nýtár szövegében nem találom.

Cibra. Az EtSz. szerint e szó csupán a népnyelvből ismeretes; jelentése: 'rendetlen, kacér'. Talán ugyanez a szó van a következő 1614-ből való idézetben: „... minden lévben loccs gonosz *cibra* gyermek ...” (Balásfi szavai, Pázm. i. m. 98.)

Cimbalom. Származékai sorába felvehetjük a *cimbalmol* ígét is: „... láttam én Majmot is a' ki *czimbalmolni* tudott.” (Rosnyai i. m. 97.)

Co. Első előfordulása, a *be* határozóval összetéve: „Veztegi nagí kabola, eregi, *czobe* innet Iften vezet.“ (Born: Elektra. 1558. Act. III. scena 1.)

3. Copák. Az EtSz.-ban e címszó alatt tárgyalt tájszónálzatok közül (*comb* származékai) a *cubak* alak a XVII—XVIII. század fordulójáig követhető, s első előfordulása erdélyi nyelvetterületre utal: [Az állatok versenyezve ajánlják fel magukat királyuknak:] „A Héjja is súvölt 's magát offerállya, de eb huron pengő Társa meg tátsollya, egy varjut *czubakod* alig contentálna, hát mellyesztéseddel Urunk mit fáradna?“ (Rosnyai i. m. 143.)

Csillag. A *csillámpozik* ige jelentése az EtSz. szerint 'gyengén világol, pislog'; a szóra egyébként alig egy-két irodalmi példa van. Példánkban a szó jelentése 'villog, ragyog'. „Valamig akármelly *tsillámpozó* pallos is hüvelyéből ki nem buvik, az emberségnek mezején betségülteinek pofája nem szokott ragyogni.“ (Rosnyai i. m. 193.)

Csoszog. A *csuszog* alakváltozatra nemcsak a mai népnyelvből van példa. Vö. „Boeskor is ropja ugy noha ő csak *csuszog*, Mint karmasin kaptza, maga ő csikorog.“ (Rosnyai i. m. 193.)

Dajnál. E, főleg erdélyi, tájszavunk előfordul már 1700 körül a szintén erdélyi Rosnyainál is: „Jobb a Kolyikás s... a fetseggő szájnál, | Mert a' ritkán poszog, e' szaporán *dajnál*.“ (I. m. 160.)

Dobsa. E szóra mindössze két, illetőleg három (t. i. a *dobsai* származékra is egy) adata van az EtSz.-nak. Származéka: *dobsaság* 'ausschweifendes leben?': „A Király, Leonica virtute, tsak az az adanimatus Király subeállya studio az uti inconvenientiakat, aki maga martyrizálásával akarja inkább subhaerensit nyugotni, mint sem puha *dobsaságával* subjectussit fogyatni.“ (Rosnyai i. m. 81.)

Dos. Eddig csupán három adat volt e szóra; de előfordul Rosnyainál is: „A Feleség a' kire czélozok a' Királyi Szék, annak adandó Gyűrűm a' Handzár, *Dosom* a' Pallos.“ (I. m. 79.)

[**Drákuly.**] E szó (oláh hatás az erdélyi szerző nyelvében?) tudomásom szerint másutt a magyarban nem fordul elő. Jelentése, úgy látszik: 'ördög'; vö. „Mert, a' Persák azt tartják, hogy a' kiket az hazug relatio e' világon copulált, az ördögök sem divortállyák Pokolba. [E prózai rész után jön egy verses axioma:] — Ha harmintzba *Drákuly* meg tokmálhat veled, | Akazd fel bár magad, nem áll el mellőleg.“ (Rosnyai i. h. 189.)

1. Egy. Talán ragos alakjai közé sorolható az EtSz.-ban tárgyaltakon kívül az *együld* (Bornemisznál *együld??*) is; jelentése: 'egyszer; egyszerre' (?). Az első (igen kétes) adat Bornemisza Elektrájából való: „En nem gondolok [rád] de Akgistus gondol *egiüld*, iob volna ha fel ferkennel, Mert gonoz fzandekba hozzád“. (Act. III. scena 4.; megjegyzendő, közvetlenül e rész után előfordul az *együtt* ragos alak is *eggiuet*, illetőleg másodsor *eggiut* alakban.) Két adat Torkos Absalonjából, 1561-ből: „Tudjad előljárókban hogyha elesik, | Sokan vesztek *együld*, oly hír érközik, | Ezen az nép hamar megrémületes . . .“ (RMK. VII, 63). „... Ezek az éjjel mindnyájan elfutnak, | Ha₂tőlled

valami jó szót nem hallanak. | *Eggyüld* gonoszbbá fog te dolgozni, | Nagyobb veszedelem kezd rejád esni, | Hogy nem ezelőtt... (Uo. 72.)

TECHERT JÓZSEF.

Székelyföldi magyar nyelvű oklevél 1554-ből.

Oklevélgyűjteményeink csak a XVI. század második feléről közölnek székelyföldi magyar nyelvű okiratokat. Az alábbi osztálylevél Udvarhelyszéknek az eddig kiadottaknál régebbi okirata s ezért nyelvészeti tekintetben is figyelmet érdemel.

*

Mj Pofon georgj es balint Hanniagh etedjek melj vagion Udvarheljzekben. Aggiwk emlekezetre mindeneknek kiknek tudnj Illik Azmj levelünknek rendjben hogj hozak minekunk az nagj-fagos Ke(n)dj ferenczj Szent Iwani es Dobo Iftwan ruszkaj levelet kik Akkor erdelj Vajdak valanak. meljben poronczjolanak vala minekünk ugj mint Vajdak emberjnek hogj mi mingiaraft Az level latwan Az level latwan mennenk el Az nemes¹ es giorfafagos miklofj martonhoz Martonofba es az fjához ferenzhez Kwfmeodre kik vadnak udvarheljzekben es az marton ferenz haza heliet Kwfmeödeön melliet hinak Andrafi Pal eöreökfezenek hogj az chiokfalvj Vajda laz-lone marta Azzon newere melj Marta azzon volna Andrafi Pal leania Kwfmeodj kit eo mi nekünk ugj mond vala hogj az eöreökfege eöt illetve kerneök meg az poronczjolanak erejevel es ha meg nem adnak ugian azon poronczjoltal Hjnok niolczadnapra az felleiöl meg irt nagj-fagos Vajdak Kendj Ferenz es Dobo Iftwan elejbe, mi el menenk az nagj-fagos Vajda urak levelevel es meg keröök az felliul meg irt miklofj martontol martonofjtol es az fiatol marton Ferenzteöl kwfmeodjtoel, engedenek is az eo nagj-fagok leveleknek ennj rezeben hogj mj Alliunk közjkebe es teörekeggiünk benne es ha teorvenj nélkül meg alkothattuk eöket jo ha penet nem mennienek eo nagj-fagok elejben az teorvenre mi kozikbe zolank es ugj rendezöök el Andrafi Pal leania keözeöt. Vajda laz-lone martazzon keözeöt az ura is zembe leven. Zabad akarattioz zerint engedek es adak az martonofi Miklofi martonnak es az fianak az kfwmeodj marton ferencznek eöreökbe harom forinton kez penzen melliet minekunk kezünkbe adanak es mj adok az Vajda lazlo es laz-lone martazzon kezebe es adak mj eleöttunk fiurol fiura eöreökben az felleiül meg irt miklofi marton es marton ferenz kezebe meg Hihatatlan eöreökebe keotes alat. Hog fenkj eö teöleök el ne vehette es mindenek feleöl feleienek mind az Vajda lazlo czjokfalvj marofzekben mind az felesége Vajda laz-lone Martazzon ugian czjokfalvj Hogj fenkj ennek utanna ezert az felleiül megirt eöreökfegekert eökeöt kerelfeje es eoteöleok el ne vehette fe maradwajtol. Valami az fele eöreökfegehez valo volna. Ezeket mi az mi Igaz hwtünk zerint irtwk ez level Iratot Kusmeodeon punkeöft eleöt valo zeredan. In anno

¹ A szóvégi s-ek jele a német írott vég ß-hez hasonlít.

Domini 1554. Idem qui supra Georgius Poffoni ac Valentinus Hannagj de Eted in sede Udvarhelj.

*

A hátlapon XVIII. századi írással: „Ao 1554 martonosi Miklos Marton és Ferencz küsmödi örökségekről való levél.“ Levéltári szám AB. Nro 38. Eredetije Kolozsvárt az Unitárius Egyház levéltárában a bencédi Gyallay-Pap család levelei közt. GYALLAY DOMOKOS író szíves hozzájárulásával közli:

CSÜRY BÁLINT.

NÉPNYELV.

Népnyelvi feljegyzések 1838 tájáról.

ALSZEGHY ZSOLT hívta fel a figyelmemet egy a birtokában levő könyvre (Válogatott levelek M. Tullius Ciceróból és K. Plinius Cecilius Sekundusból. Szegeden, Grün Orbán' betűivel és költsé-gével 1816.), amelynek előzékén és két táblája belső felén tintával írt bejegyzések, versek, velős mondások, adatok, szómagyarázatok találhatók. Tulajdonosként GRUITTER JÓZSEF, majd ANDREAS RÁCZ, clericus saecularis neve szerepel; a bejegyzések ez utóbbi kéz-írására vallanak. A bejegyzések közt a legfiatalabb dátum 1838., ez az „a quo“; az írás, az idézett költők, a feljegyzések hangulata a negyvenes évekre mutatnak.

A bejegyzések között van egypár népnyelvi adat, az első előzék belsején, amelyek részben kiegészítik a MTsz. adatait. Így: „Vasmegye délnyugotti részbn: *Csontika*: fenyűforgács gyertya helyet használják, minek utána hasabokra metélvén a fenyűfa 4 ujnyi vastag hóját esztendeig tartották“ (a MTsz. szerint kb. ugyanazon a vidéken 1. 'pipagyuajtó fácska v. vékony fenyűszilánk'; 2. 'fenyűfáklyának el nem égett maradék része'). — „*Kurugla* szénvonó“ (MTsz. *kuruglya* al.). — „*Szürtös* borzas“ (a MTsz. nem ismeri¹). — „*elsódott* elesett“ (a MTsz.-ban *suvad* al.). — „*hatag szökte fel testét*: azaz hólyag támadt“ (a MTsz. a *hatag* szót csak Marosszékről és Székelyföldről ismeri, ellenben a vas megyei Örségből adja a *hólyag szökte fel testét* kifejezést *fél-szök* al.). — „*Köczöle* fél lepedő, mellyel a menyasszony feje betakarva van“ (a MTsz. hat egyéb jelentését adja, de ezt nem). — „*Korószma* kereszttségben vendégségi ajándék“ (a MTsz. *korozsma* al.).

Találunk néhány nyelvújítási szót is; ezek hiányzanak a NyÚSz.-ból. Így az első fedőtábla belsején egymás alatt: „*Disz-tartás* Ceremonia | *Rend*... [t. i. *tartás*] Disciplina | *Szertartásiak* Ritualia | *Egyházjogiak* Eccó juridica | *Egyházi rendökhöz tar-tozók* politico Eccá.“ Majd ugyanitt, de nem ezekkel együtt: „*Villanycsaló rudak* perticae offensivae.“ A hátsó fedőtábla belsején: „*Barometrum légsúlymérő* | *Thermometrum hővmérő*.“ A hátsó előzék külső lapján: „*Theocratia Isten uraság* (mint hajdan a' Zsidó népnél) | *Aristocratia*: hol az ország nagyjai vezetik a kormányt | *Democratia*: hol a nép maga uralkodik,

¹ A *szüntös* 'borzas' szót ismeri PAIS DEZSŐ Zalából.

vagy *népuraság, népfölség* | Monarchia: fejedelemség, *egyuraság* | Anarchia: Fejetlenség, *uralkodó nélküliség, Kormánytalanság* [stb.]“
BÁRCZI GÉZA.

Tájszók a csanádmegyei Kunágotáról.

Acat: „Cirsium arvense“, pirosvirágú bogáncs, mely igen sűrűn nő, a vetést elnyomja és az aratás értékét csökkenti.

Acatolni: asszonyok és gyerekek májusban nagy csoportokban — rajvonalban haladva — gyomlálják a vetésben levő acatot.

Bodonka: ökörrrel huzatott magas oldalú koci.

Csirinyó: verébfiók.

Csupák: a gledicsia-fa Szent János-kenyérhez hasonló termése.

Dóka: faállványra függesztett ekevas, melyet nagyobb gazdaságokban etetések és tűz vagy más rendkívüli esetek alkalmával kalapáccsal vernek.

Dókálni: a dókát kalapáccsal ütni.

Garaszolni: füves térséget felkapálni.

Gramanc: nyakszirt.

Iringálni, iszingálni, iszintani: csúszkálni.

Koceta: szomszédoknak, jó ismerősöknek együttes munkavégzése (szívességből, nem pénzért) és az utána következő vendégség, tánemulatság, mellyel a házigazda a fáradságukat meghálálja.

Korda: rövidnyelű, köteles ökörhajtó ostor.

Kotla: lábakon álló főzőedény.

Palozna: tojás, melyet visszahagynak a tyúkfészkekben, hogy a tyúk odatojójék.

Piszlicsáré, piszlicsányi: kicsi, haszontalan (dolog); pl. „De *piszlicsányi* paprikák teremtek az idén!“

Supa: szalmával vagy cirokszárral fedett fészek.

Szilke: nagyobbfajta cserépedény.

Tünedálló: régimódi női kabát.

Üsztöke: ekén levő vas, mellyel a sarat kaparják le az ekevasról.

HEGEDŰS LAJOS.

Közép-szamos-vidéki határnevek.

E címen megjelent közleményünkhöz a következő pótlásokat adjuk:

Dés. 1930: *Vizek* (61. l.): Harangos.¹ *Hegyek és hegyes részek* (uo.): Hinzárka,² Bónizsiratvány.³ *Régi utcanevek* (62. l.): Csernátoni-, Borsos-. Más elnevezések (uo.): a Gátnál,⁴ Alsó és Felső Malom,⁵ Hágó (r. Hagäu),⁶ Hágói v.

¹ A Szajka v. Szalka pataknak a Kodor-utca felső felén folyó részénél levő mélyedése, mely nemrégiben még híres halászhely volt; ma a patak nyáron csaknem teljesen kiszáradva áll s a halászat megszűnt.

² A Cichegyen levő árok.

³ A Virághegyen túl levő kb. 10—15 holdnyi tisztás.

⁴ A Szamoson, a Csákánykert alatt.

⁵ Ugyanott a Szamos jobb partján.

⁶ A somkúti útnak a Szamos mellett elvezető, a város területétől kb. 1/2 km.-re eső része.

Hágai malom, Vashíd, Nagyhíd, Cémenthíd,¹ a Sintéreknel, a Vágóhídnál, Rózsahegyi ódal, Sikátor. Disznóporond,² Dudvafő,³ Beselér kaszárnya, Óvártorony, Hét vezér köve.⁴

Désakna. 1930 (125. l.): Fiskuserdő vagy Szakadás: Fiskus néven is (kincstári erdő).⁵ SZABÓ T. ATTILA.

Kóka. A MTsz. adata szerint a m. 'cseresnyével teleaggott gally vagy bármily más gyümölcsгалly, amelyen a gyümölcs rojtostul van' (gyöngyösi közlés). — Ugyancsak hevesiek szájából hallottam, hogy csupán a cseresnyés gallyat nevezik így, de még inkább azt az arasznyi páleikát, melyre első érés idején 10—12 cseresnyét kötöznek hosszában, tetejére néhány zöld levelet, s mit néhány krajcáron, ma filléren, mint újságot árulnak: „Látam már kókát a piacon!” újságolják a gyerekek anyjuknak.

TOLNAI VILMOS.

KÜLÖNFÉLÉK.

Jelentés az 1931—1932. évi Sámuel—Kölber-jutalomról.

A bizottság azt az egyhangú javaslatot terjeszti a t. Osztály elé, hogy méltóztassék az idei Sámuel—Kölber-jutalommal MORAVCSIK GYULA DR. egyetemi magántanárnak a Magyar Nyelv 1931. évi folyamában (XXVII. 84—9) megjelent „Árpád 894. évi vezértársának neve” c. értekezését kitüntetni.

MORAVCSIK évek óta foglalkozik a bizánci forrásokban levő török és magyar tulajdonnevekkel, s e tanulmányai köréből eddig több értekezése jelent meg. Közülök az idézetten kívül csak egyet említünk meg, s ez a „Levente és Álmos” című (MNY. XXII, 82). E dolgozatában a szerző *Ámos* vezérnek Konstantinos Porphyrogenetos „De administrando imperio” c. művében előforduló σαλμουότης nevét magyarázza. A műnek ránk maradt három kézírata alapján kifejti, hogy az eredeti kéziratban, amely nem maradt fenn, ez állt: ἄλλὰ μᾶλλον ἐστὶν ἕτερος ἀπ' ἐμοῦ βοέβοδος, λεγόμενος ἀλμουότης. A λεγόμενος σ-jának dittografikus átviteléből

¹ Az előbbi kettő a Szamoson, az utóbbi a Cichegy alatt a Deberkén (p.) vezet át.

² Nemrégiben még lucernás és szántó; ma állatvásártér és katonai gyakorlóhely.

³ Néhány évvel előbb a Malató alsó felén kezdődő s a városon keresztül folyó, ma áradásai miatt másfelé vezetett Dudva kezdetének környékét hívták s hívják így.

⁴ Mindkettő a „Pannonia megvétele” megénekelte esemény emlékét őrzi (a részletekre vonatkozóan l. KÁDAR. III, 78 kk.).

⁵ Igazítani való: 59. l. 3. bekezdés 1. sora: „A nyáron” h. „1930 nyarán”. — 60. l. *Dés. XVIII. sz. vége*: „Huha” h. „Huhu”. — 61. l. *Dés 1930: Hegyek*: „Egés” h. „Egés”. — 61. l. uo. „Fánatlor” h. „Fanatelor”. — 62. l. *Dés. 1930: Régi utcanevek*: „Egés” h. „Egés”. — 125. l. *Domokos* 9. sor: „(Porkaviz)” kimarad. — 177. l. *Fe'szöcs*: „pojényica” h. „pojényicu”. — 177. l. *Fe'szöcs* 3. sor: „Recsá” és „Csür” után „(f.)” elmarad. — 177. l. uo. 9. sor: „a neve” után) jel kell. — 177. l. *Girolt* 3. sor: „Popi” után kezdődik a [ ] jel és a ( ) jel elmarad. — 178. l. *Kide. 1852*: „Borozda közti szántó” h. „Borozda közt[i szántó]”.

keletkezett egy másoló írásában λεγόμενος σαλμούτζης, s innen terjedt át a kézirat többi helyén előforduló ἀλμούτζης helyébe is σαλμούτζης.

Ennek az értekezésnek mintegy folytatása az „Árpád 894. évi vezértársának neve“ c. dolgozat, amelyet kitüntetésre ajánlunk.

Bölcs Leó császár 894-ben Symeon bolgár fejedelem ellen a magyarokkal szövetségelt. Erről az eseményről megemlékeznek az ú. n. „Continuatio Georgii Monachi“ c. krónika különféle reánk maradt kéziratai. Összesen tizenkét görög és két, görög alapján készült, szerb és bolgár-szláv kézirat van, amelyekben a magyar sereg vezérei is meg vannak említve. Valamennyi kézirat szerint az egyik vezérnek ἀρπάδης volt a neve, a másik vezér nevét illetőleg azonban a kéziratokban nincs meg ez az egység. A tizennégy kézirat közül egyben κουρσάνη (nom. κουρσάνης), tizenháromban pedig κουσ- kezdetű a név (vö. κουσάνη, κουρσάνει, κουσάνη: nom. κουσάνης; délszláv: κόусаноу, Косаню, nom. коусань). A kéziratok gondos áttanulmányozásával MORAVCSIK arra az eredményre jut, hogy a kéziratok archetypusát képező eredeti kéziratban κουσάνη állt, míg κουρσάνη, amely csak egy kéziratban, a XVI. századból való Parisinus gr. 1708. jelzetűben fordul elő, a másoló hibája, illetőleg tudatos görögösítése. A görögben ugyanis nincs κουσ-, csupán κουρσ- kezdetű szó (vö. κουρσεύω 'kifoszt, elpusztít'). Barbár neveknek ilyen görögösítése a bizánci íróknál előfordul.

A bizottság előadója azon a nézeten van, amelyen DARKÓ JENŐ, aki MORAVCSIK e dolgozatáról nagy elismeréssel bírálatot írt a Byzantinische Zeitschrift legújabb számában (XXXI, 424–5). S ez a nézet az, hogy κουρσάνης az eredeti forma, mert a magyar források (vö. Anonymus: *Curzan* és MHK. 400; vö. továbbá a *Kartal-korszán* nemzetségnevet, KARÁCSONYI J., Magyar Nemzetségek) ezt támogatják. Mindamellet az előadó mégis ezt a dolgozatot javasolta a bizottságnak a Sámuel–Kölber-jutalommal való kitüntetésre. Tette ezt azért, mert vannak tudósaink, akik MORAVCSIK κουσάνης megállapítását tartják helyesnek, s mert e dolgozat olyan kiváló eruditióval, a kéziratok egymáshoz való viszonyát illetőleg olyan széleskörű ismeretekkel van megírva, hogy felette áll mindazoknak a nyelvtudományi értekezéseknek, amelyek az 1931. év folyamán a fiatalabb nyelvésznemzedék tagjaitól megjelentek. Budapest, 1932. április 18. SZINYEI JÓZSEF íg. és r. t. elnök. PERZ GEDEON r. t. és GOMBOCZ ZOLTÁN r. t. bizottsági tagok. MELICH JÁNOS r. t. előadó.

LEVÉLSZEKRÉNY.

R. F. írja: PAIS DEZSŐnek „Francia hatás Magyarországon hétszáz évvel ezelőtt“ c. közleményében (Napkelet 1923. I, 187–9) olvasom: „Az udvar francia vendégei és a hazánkban megtelepedett előkelő francia családok megismertetik nálunk a francia lovageposzokat, pl. a Roland-éneket, Lancelot történetét. A lovagköltészet szereplőinek a nevei is divatba jönnek így felsőbb köreinkben. Azért van XIII–XIV. századi embereink között

annyi *Roland, Oliver, Olivant* (ami tulajdonképen *Roland* kürtjének a neve), *Lancelot*." A *Lancelot* névnek itt érintett magyar előfordulása felől szeretnék bővebb felvilágosítást kapni. — **Felelet:** Az egyik ilyen magyarországi *Lancelot* a Buzád—Hahót-nemzetség tagja, aki egy 1234-i oklevélben így szerepel: „magister Buzad, magister Chak. *Lanchereth* et *Tristianus* filii Buzad bani“ (ZalaOkl. I, 7); egy XIII. századi évnélküli oklevél szerint ugyanő: „Buzadinus Magister filius Buzad Bani, Chac Comes, *Eristuanus* [helyesen: *Tristianus*], *Lanceret*, *Yven*, et omnes alij fratres eorum“ (ÁrpÚjOkm. X, 447); további adatok találhatóak rá és nevének változataira az ÁrpÚjOkm. Kovács-féle mutatója alapján (388. l.; vö. KARÁCSONYI, MNemz. II. kötetében a Hahót-nemről szóló részt). Másik ilyen nevű személy egy 1275-i oklevélben tűnik fel: „Comiti Marthinus et filijs suis *Lancherech*[*th*] et *Svngud* nominatis“ Somogy megyében az Alma vize, azaz Szigetvár vidékén (ÁrpÚjOkm. XII, 161). Érdekes, hogy a német eredetű Buzád—Hahót nemzetségben már 1234 táján Buzád bán fiaik közül az egyik a *Lancelot*, a másik a nálunk egyébként nem ritka — *Tristan* nevet viseli (e *Tristan* után egy muraközi vár neve *Terestyentornya* a XIV. század közepén, I. CSÁNKI III, 115 *Terscsan* alatt). Sőt még meglepőbb, hogy a felsorolt Buzád-fiak közül *Yven* szintén egy Artus-lovag — *Yvain* a franciában, *Iwein* vagy *Iwain* a németben — nevént nyerte. A magyar *La[á]ncere[é]t* vagy *La[á]ncere[é]t* névalaknak bizonyára nem a *Lancelot*, hanem a szintén előforduló *Lancelet* változat (I. SUCHIER—BIRCH—HIRSCHFELD, FrzLitt. 1900. 143) szolgált az eredetijéül. — Ezzel kapcsolatban megemlítem, hogy XIII—XIV. századi női neveink között is van olyan, amelyik a nyugati lovagköltészetből jutott hozzánk. Ez a *Tristan* női velejárója: „*Isolde*“. Számos adatot közöl rá JAKUBOVICH; MNy. XI, 366—7 és WERTNER Mór; Nyr. XLV, 312—3. Az adatok, amelyek az 1274 és 1353 közti időből valók, az *Isalt* alakot mutatják. Az ebbeli *a* (*l* előtt!) meg szóvégi *t* számbavételével tájékozódhatunk, hogy milyen forrásból jött hozzánk a név. *Iselt* mellett *Isalt* a név a XII. század utolsó harmadára tehető Berol-féle francia feldolgozásban (vö. SUCHIER—BIRCH-H. 131), és ugyancsak *Isalt* szerepel Eilhart von Oberg 1170 körüli német változatában (vö. uo. 111); ellenben *Isolt* formában használják a nevet a francia Thomas 1170 körül (vö. uo. 129, 131) és a német Gottfried von Strassburg 1210 körül (vö. GOEDEKE I, 99), továbbá „der schönen *Isalden*“ található a XV—XVI. századi német prózai alakításokban (vö. GOEDEKE I, 342). Németországban a Berold-féle változat volt inkább elterjedve, mint a Thomas-féle: Gottfried von Strassburg művét is amazzal egészíti ki Ulrich von Türheim 1240 táján és Heinrich von Freiberg 1300 körül (SUCHIER—BIRCH-H. 131). — Csupán megemlítem, hogy van több középkori nevünk még, mely a nyugati lovagköltészet szereplőinek, pl. az Artus-körhöz tartozó *Erek*-nek és *Enide*- vagy *Enite*-nek a nevével vethető össze (pl. XIV. sz.: *Enud* nőnév MNy. XI, 330; *Enud* = *Enyed* hn.). Majd adandó alkalommal részletesebben tárgyalom középkori névanyagunk ilyen irányú vonatkozásait s a velük összefüggő történeti és műveltségtörténeti mozzanatokat.

Csokán Ilona írja: A hódmezővásárhelyi nyelvben járatos két népies analógiára hívom fel a figyelmet. *Hüvélyes* az iparosok, kiskereskedők és más hasonló társadalmi állású emberek között keletkezett finomkodó szó 'hüvös, hüvösödő' jelentésben. Képzéséhez a *szivélyes* szolgált mintául. Amint *szíves* mellett *szivélyes*, úgy a *hüvös* mellett *hüvélyes* szóalakot mondanak. A másik ilyen alakulat az *éhenció*. Gazdálkodó családokban megszokott dolog, hogy az öregek a tanyáról hazaköltözvén a városba, a gazdaságot a tanyán maradt fiatalok vezetik, s a gazdaságban termelt gabonából az öregek részére megállapított részt, *komenció*-t hoznak haza. Jó termés idején a jó *komenció*-ból bőségesen, ellenben rossz terméskor a rossz *komenció*-ból csak nagyon szűkösen élhetnek meg. Ilyenkor a *komenció* helyett azt mondják: *éhenció*. Mindkét szó ismeretlen szótárainkban.

E. Borbély Sándor írja: MELICH JÁNOS (MNY. XXVII, 296–300) a *virgács* szó eredetét kutatva, végső eredményként jelzi, hogy „a *virgács* nem lehet a latin *virgās* többes accusativus átvétele, hanem a legnagyobb valószínűség szerint a latin *virga*-ból lett magyar *virga* szó -s képzős származékának újabb időben keletkezett elváltozása”. Tehát e szerint a magyar hangsorú *virgá-s* (vö. *pálcá-s*) lett volna a *virgács*-nak közvetlen elődje. Erre volna egy kis észrevételem. Mégpedig az, hogy ha MELICH szerint a latin hangsorú *virg-ās* — kimutathatólag — nem lehetett a *virgács* elődje, mert ez az alak nem forgott közszájon, hasonlóképpen azt is lehet állítani, hogy a *virgács* a magyar hangsorú *virgá-s*-ból sem származhatott, mert a melléknévszerepű *virgá-s* szónak pl. én semmi nyomát nem láttam egész Erdélyben (sőt később Vác környékén sem), pedig gyermek- s ifjúkorom ott, Erdélyben telt el, deákos műveltségű környezetben. Ez persze nem döntő érv, csak szerény vélekedés, de — gondolom — mégsem tolható egészen félre, mert egy jó darab országrész szójárását igazolom vele. — Vajjon nem valószínűbb-e az az elgondolás, hogy a *korbácsol* ige hatása alatt alakult *virgácsol* igéből származik a *virgács*, úgy, hogy a *korbácsol*: *korbács* szópár analógiájára a *virgácsol* mellé *virgács* alapszó vonódott el?

Honti János írja: KÖRÖSSY KÁROLY (Ethn. XLII, 202) érdekes adatot közöl a *kutyafejú tatár* szólásunk eredetéhez. A *k u t y a f e j* szerinte tatár harci jelvény, amely az engedelmességet és ragaszkodást jelképezi. De talán helyesebben értelmezzük a kutyafej szimbolumát, ha figyelembe vesszük az orosz történelem egy adatát: „Iván [Rettenetes Iván cár, 1533–1584.] leleményes esze méltó jelképet talált ki dédelgetett szolgálai [az *opricsnyik*nek nevezett testőrök] számára: mindig nyergükre kötött kutyafejjel és seprűvel nyargaltak, annak a jelzésére, hogy a cár ellenségeit megharapják és Oroszországot tisztára söprik.” (N. M. KARAMZIN, Isztorija Goszudarsztva Rosszijszkavo [Az orosz birodalom története], kiadta Prof. P. N. POLEVOJ, Szent-Pétervár, 1892. IX, 55). Az *opricsnyikok* *k u t y a f e j*-j e l v é n y e minden bizonnyal tatár eredetű, és nem valószínű, hogy

jelentését az oroszok ennyire átértelmezték volna. Arra kell tehát következtetnünk, hogy már a tatár kutyafej is a harapásra vonatkozott.

K. J.-nek: Hogy őseink mikor ismerték már a sakkjátékot és milyen alakban ismerték meg a nevét, mutatja egy 1343-ból való oklevél következő részlete: „Item divisio prefate possessionis ipsorum Sysloch vocate, quam similiter idem magister Dominicus divisisset et porcionem pro se annotatus Nicolaus elegisset, talis esset, quod eadem possessio in quatuor partes ad modum talorum seu punctorum *scacy* alternatim divisa haberetur, in qua due porciones...” (AnjouOkm. IV, 333—4. A kiadó jegyzete: „A hasonlat a kocka vagy sakk négyszögei után van véve; l. Ducange-nál »Scacci« szót.”) Az oklevelet Csicseri Jób idézetünkben megnevezett fiainak osztozkodása ügyében Pál országbíró adta ugyan ki, de az egrí káptalantól kiállított osztálylevél alapján. Így az idézett részletnek nyilván az egrí káptalan valamelyik embere, valószínűleg az oklevélben (i. h. 330) meg is említett „Johannes sacerdos” a szerzője. Tehát a birtokfelosztás módjának meghatározása végett vagy ő hivatkozott a sakkjátékra, vagy pedig a Csicseri-fiúk kívánták ez utalással megjelölni, hogy milyen szempont szerint osztozkodtak. Az adat mindenképen arra vall, hogy a sakkjátékot ekkor már meglehetősen ismerhették nálunk, mert különben nem lett volna értelme, hogy a megemlítésével szemléltessenek.

P. D.

K. E.-nek: Ez az írás helyes: *Részvénytársaság*, rövidítése pedig nem lehet más, mint: *Rt.* A SZERK.

TARTALOM.

ALFÖLDI ANDRÁS: A <i>tarchan</i> méltóságnév eredete	205
BALOGH ÖDÖN: Kricfa. Csercsekarika 165. — Alivor, árió. Áricso 166. — Vár lesz, várt lesz, várna lesz	301
BÁRCZI GÉZA: A „pesti nyelv” 85. — Szekrény 199. — Népnyelvi feljegyzések 1838 tájáról	320
BÁTKY ZSIGMOND: Kecskemét.	62
BIHARI JÁNOS: Ármális, bugyelláris	113
B. K.: Föl nem rakott lakás	64
E. BORBÉLY SÁNDOR: Virgács	325
BORSODI LÁSZLÓ: Köszönt, köszön	313
BORY ISTVÁN: Töstör bálvány	256
CSEFKÓ GYULA: Pálinka 166. — Mazor? 237. — Megköt valakit	303
CSOKÁN ILONA: Meke-kuka 192. — Hüvélyes, éhenció	325
CsÖSZ GYULA: Béka 169. — Komor. Szeminvaló	239
CSÜRY BÁLINT: A moldvai csángó igealakok 22, 148, 256. — Szántóka 114. — Vár lesz, várt lesz. A <i>magbaváló b-je</i> 236. — Fajfok, fejfok 239. — A moldvai csángó kicsinyítő képzőkhöz 300. — Székelyföldi magyar nyelvű oklevél 1554-ből	319

FEST ALADÁR: Népszövegetés	57
GÁLOS REZSŐ: A XVIII. század első magyar leoninusai 111. — Gyorsíró	305
G. P.: Sziiciliai magyarok Bázelen!	191
GULYÁS JÓZSEF: A legrégibb magyar leoninus	255
GYALLAY DOMOKOS: Solymárok	115
GYALÓKAY JENŐ: Hamar-ágyú	58
HARTNAGEL ERZSÉBET: Pá	116
HEGEDŰS LAJOS: Tájzsók a csanádmegyei Kunágotáról	321
HONTI JÁNOS: Kutyafejű tatár	325
HORGER ANTAL: Az inetimológikus magánhangzók fejlődéséhez 37. — A mássalhangzók kieséséhez 140. — Kopó 240. — Kagyló	259
M. HORVÁTH ENDRE: Lökötő 45. — Felkopik az álla. Van mit neki a tejbe aprítani 170. — Dülőre jut, dülőre visz 241. — Egy füst alatt 305. — Nem megy a kutyának szemébe a füst	306
JAKUBOVICH EMIL: Titkári jelentés 1931-ről 184. — Két új Anonymus-jelölt 193. — A székely-derzsi rovásírásos téglá 264. — Anyán	306
JÁNOSI JÓZSEF: Magbaváló	127
JUHÁZS JENŐ: A magyar <i>-ca</i> , <i>-ce</i> képző 39. — Nemadhatóját adja 117. — Az <i>-ész</i> képzőről 221. — Vendég 277. — Tartalom, szó- és tárgymutató	326
KARDOS TIBOR: Makaronikus költészet	164
KÁROLYI ÁRPÁD: Nem adhatóját adja 171. — Tudományt tesz 306	
KELÉNYI B. OTTÓ: Esterházy Károly gróf (1725—1799.) egri püspök és a magyar nyelv	41
KERÉNYI KÁROLY: Pannonia	280
K. I.: Kecskemét	63
KLEMM ANTAL: Zolnai Gyula	257
KNIEZSA ISTVÁN: Oturál	242
P. KOMONDOR ANDRÁS: Búsul, búsít	47
K. P.: Tarhonya. Gombota 192. — Összejátszik	255
MARKOS LAJOS: Árgyélus nemes	192
MELICH JÁNOS: Néhány szó az <i>-ár</i> , <i>-ér</i> , képzőről 11. — Kopó 96. — Oszpora 146. — Fattyú = fató. Fecske 243. — Krosnya, korosnya, kasornya 244. — Válasz Moór Elemérnek 255. — Veznemut 295. — Jelentés az 1931—1932. évi Sámuel—Kölber-jutalomról	322
MIKOS JÓZSEF: Az ÖMS. <i>kynzassal</i> szava és az <i>-ás</i> , <i>-és</i> képző 301. — Sepped	307
M. J.: Éjtszaka. Csehszlovákia 62. — Mehádia 127. — „Nyelvészeti bolondgombák“	192
N.: A hasonult <i>-vel</i> rag írásmódja 249.— Tele jön téve. Tétova. Deres	256
NAGY J. BÉLA: Premontrei 54. — Szesztra. Aki 55. — Közgyűlés, nagygyűlés. Vizsgál, vizsgáztat 56. — Különnymot, különnyomat. Kézirat, gépirat 57. — Népszövegetés 121. — Régebbi 174. — Számbeli egyeztetés hiánya a birtokviszonyban 249. — Köszönt, köszön	314
RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: A honfoglaló magyarsággal kapcsolatos tulajdonnevekhez 100. — A <i>Szörény</i> név etimológiájához 308	

NEMES ZOLTÁN: A magyar nyelv képző-, jel- és ragstatisztikája	30,	106
NÉMETH GYULA: A <i>Kobrat és Eszperüch</i> nevek eredete 5. — A nagyszentmiklósi kincs feliratai	65,	129
ORBÁN GÁBOR: A magyar helyesírásról		255
PAIS DEZSŐ: Syrolmol sepegyk 47. — Forr 117. — Ötveny 119. — Válasz Moór Elemérnek 128. — Holló 155. — Jelentés az 1931. évi Szily-jutalomról 186. — Derzs apapap 274. — Szenteltzék		309
PAPP ISTVÁN: Mi a mondattan?	228,	290
P. D.: Szarm—szarv 128. — Anyán 171. — Árgyélus nemes 192. — Anyás 245. — Sepped 307. — A lovagköltészetből jött nevek a középkori magyarságnál 323. — Sakk		326
RAPAICS RAYMUND: Kecskerágó		224
SARKADI LÁSZLÓ: Szidja, mint a bokrot		64
SCHMIDT HENRIK: Sievers Eduard		189
SKALA ISTVÁN: Nyelvében él a nemzet		310
SZABÓ T. ATTILA: Közép - szamos - vidéki határnevek	58, 123, 177, 250,	321
SZENDREY ZSIGMOND: Magbaváló, magvaváló		51
SZIGETVÁRI IVÁN: Tizenhároméves vén ember		112
SZINNYEI JÓZSEF: Szarvas Gábor születésének századik évfordulójára 1. — Az -n személyrag 235. — Mezgerél		236
TÁLASI ISTVÁN: Borral éljen az ember		311
TECHERT JÓZSEF: Egyet-mást 172. — Megemleget 247. — Az Etymologiai Szótárhoz		315
TOLNAI VILMOS: Kóka		322
TREML LAJOS: Bäsglubás. Bezerő 52. — *Brók ~ *brók 53. — Szaun 173. — Cu nechimu(r)luita		248
VISKI KÁROLY: Az <i>ormány</i> (<i>Ormánság</i>) szó családjához		53
WESZELY GYULA: Budapestizmus		175
ZICHY ISTVÁN: Fajfok, somogyi törvény, cseri barát-törvény		120
ZOLNAI GYULA: A Halotti Beszéd tárgyas elbeszélő mult alakjainak kérdéséhez 158. — Szók, szavak		311
ZSIRAI MIKLÓS: † Erdélyi Lajos 185. — Wichmann György Kisebb közlemények	37, 111, 158, 235,	188
Különfélék	125, 188,	322
Levélsekreény	62, 127, 191, 255,	323
Népnyelv	58, 123, 177, 250,	320
Nyelvművelés	54, 121, 174, 249,	311
Nyelvtörténeti adatok		315
Szó- és szólásmagyarázatok	45, 113, 165, 237,	303
Társasági ügyek: Bevételek és kiadások 1931-ben és költségvetés 1932-re 180. — Pénztári jelentés 182. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1931. évről 183. — Titkári jelentés 1931-ről 184. — Jelentés az 1931. évi Szily-jutalomról		186
A borítékon: Tartalom. Tudnivalók. A MNyT. tiszteleti tagjai, tisztikara és választmánya, számvizsgáló bizottsága. A M. Nyelvtud. Kézikönyvének füzetei. Kérelem. Értesítés. Nyugtázás. Új tagjaink. A MNyT. kiadványai.		

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Nincsenek felvéve: A hang- és alaktani fejtegetések 22, 37; a régi nyelvi közlés szavai 319; a népnyelvi adatok 58, 123, 177, 250, 320; a „pesti nyelv” szavai 85.

- a* hangértéke 247
a hang jelölése 68
a hangértéke 10, 68
 ad 153
A. dictus Abbas
 194
 Ágnes 113
ary (tör.) 77
aryz (tör.) 80
ajaq (tör.) 78
 ajándék 144
 ajonca 38
 akác 248
 akar 26
 akaszzkodik 143
akčä (tör.) 147
 aki 55
 akna 38
 ákovita 167
 Aladár 39
 alamázia 39
 alamizsna 315
 alavicska 39
 älivor 166
 alkermes 316
 állam 192
 állatterelő szók 115
 almárium 200
 Álmos 322
 älnok 21
 alszik 154
amanuensis (lat.) 280
 analitikus mondat-
 tan 293
 ángy 172
 Ángyád 172
 Á[A]ngyán 171, 306
Annyan 171
Annyas 247
 „Anonymus-jelöl-
 tek” 193
anqir (tör.) 9—10
 Ant 273
 anzikskártya 145
 Anyán 306
 Anyás 245
Anyas-Nyri 247
 Anyos 245, 247
 Apa- 276
 apáca 276
 Apafarkas 11
 apa-pap 272, 274
 apát 276
Apa-Tarkan(tör.)275
 ar (?) 316
 arc 316
 Árdány 262
 árgyéus nemes 192
 áricos 166
 árió 166
 ármális 113
 Árpád 104
 árt 152
 ásó 248
Assutholm 299
 Ἀσπαρούχ 10
 ἄσπρον 146
 asztalnok 21
Ata-Baj (tör.) 275
ata-bek[gl] (tör.)
 275—6
 Ἀτακάμ 276
 átkozt 297
Ayan 171
 azértlan 316
Baba-axond (tör.) 276
 babosgat 316
 bakesz 222
 bakóca 40
Balak (tör.) 102
 balaska 237
 Balstán 145
 bambán 143
baqradž (tör.) 75
 básgulubás 52
 Batá 68
 bazsarózsa 225
 be(c)stelen 141
 béka 169
 békaleveg 170
 bélel, bélés 248
 bérc 37
 Bereck 141, 145
 besenyő l. török
 Bezeréd 143
 bezerő 52
 bezlina 144
bičä (tör.) 79
bikäč (tör.) 79
bilgä (tör.) 210
 billikom 38
 binesók 316
 biriklik 153
 birt. személyragok
 statisztikája 36,
 108 | *-knek...-a,-e*
 249
 biszuszka 174
 bityér 261
 bizonyos 248
 boeskor 141
 bodnár 15
 bogazik 316
Boydaj (tör.) 104
 boggyész 221
 bogyó : bolyó 317
Bojla Čaban (tör.) 75
 bojtár 16
 bojtorján 39
 bóka 225
 bokafű 225
 bokor 64
 bolha 37
 Borberek 143
 Βοριτάκνας 9
 borona 144
 Borosay (csn.) 38
 borosta 37
 borostyán 145
 Boroszló 141
 borral éljen az ember
 311
Botaul-Čaban (tör.)
 66
 botorkáz 317
 bölény 96
 Böröszki 141
 bratyesz 221

- brocu* (oláh) 53
 *brók, *brók 53
 brótván 144
 brukkul 317
 budapesti nyelv 85,
 175, 221—4
 bugyelláris 113
 bugyesz 221
 bújik 153
 bulyuk 52
 búsul, búsit 47
 butyókó 317
 búvár 11—6
 buzogány 38
 bükköny 37
 eajbort 143
 cápa 'hagyma' 173
 capistrák 145
caprificus (lat.) 226
cella 317
cepusze 174
cibra 317
 cigány el. 223—4
 cimbalmol 317
 co-bel 318
 cubak 318
cu bizuita (oláh) 248
 kukház 144
cu nechimu(r)luita
 (oláh) 248
Curzan 323
 cümülyél 173
 ě (tör.) hang jelölése
 68
 csaklesz 222
 csakliz 87
 csángó | ~ nyelv
 165—6, 173—4 | ~
 kies. képzők 300 |
 moldvai ~ igera-
 gozás 22, 148, 236,
 256 | gyimesi ~
 igealakok 301
 csaplár 16
 császka 174
 Csehszlovákia 62
 csepőce 41
 csercsekarika 165
 cseri barát-törvény
 120
čäriz (tör.) 76
 cserőce 41
 csetert 145
Čičkan (tör.) 309
 csiflik 143
 csipér, csipő 17, 100
 csillámpezik 318
 csiklik 153
 csiszár 16
 csombor 37
 Csongrád 145
 csontár 19, 20
 csór, -eszol 223
 csorész 221
 csoszog 318
 csó[ü]dfü 225
 csütörtök 37, 145
 Dácia 280
Daganas 302
 dajnál 318
Dajy-mollah (tör.)
 276
 dánf 143
 Dányád 172
Darchan l. *tarchan*
 dávorog 237
de (lat.) 270
Dengizik (tör.) 102
 deres 256
 Dersfalva 275
 Derzs apa-pap 270,
 274
 derzsi rovásírásos
 téglá 264, 274
 devernya 237
 diáknyelv 85, 91, 93,
 222
dictus (lat.) 193
Diopanes (lat.) 288
 divat 176
 dobsaság 318
 dohány 92
 donyesz 221, 223
 dos 318
 Drákuly 318
 dugesz 221
 durmesz 222
Dursun (tör.) 7
dügätügi (tör.) 70
 dülöre jut, visz 241
 dzirkesz 221
 z hangértéke 68—9
 ζοαπαν 68
 Dzsingisz kán 207
 ä (tör.) hang jelö-
 lése 10
Ecilburgu 37
écerin (fr.) 201—4
 Ed, Edümen 103
Egethlakus 299
Egethnada 299
 égett bor 166
ägiz (tör.) 80
 egyet-mást 172
 egy füst alatt 305
 egyház 310
 egyúttal 306
 együld 318
 ehénci 325
 éjtszaka 62
 elköt 45—7
 elkötelez 304
 Előd 198
El-tut (tör.) 8
Enid[t]e (fr.) 324
əñiz (tör.) 80
är (tör.) 101
 † Erdélyi L. 125
 érdeml- 144
Erek (fr.) 324
Ärgänä-gon (mong.)
 208, 217
 esik 151
 esperes 271, 274, 276
Esperüch (tör.) 10
 Esterházy K. (1725—
 1799.) levelei 41
 eszik 154
 'Есакү 276
 EtSz.-hoz adatok 315
Euryghaz 275
 evező 93
evonymus (lat.) 227
 ezerjófű 225
 fahéjvíz 167
Fa hõ ay 243
 fajár 13, 19
 fajfok 120, 239
 fajlondis 144
 fajszli 144
 fáklya 262
 fakóca 40
 falka 143
 farmatring 143
 fásli 141
 fattyú 243
 fecske 141, 243
 fecstej 141
 fegyvernek 21

- fej (ige) 153
 fejfok 239
 fekete 93
 fekszik 154
Feldegues 302
feledeve 158
 féleml- 144
 felkopik az álla 170, 241
 fel nem rakott lakás 64
fändäg (osztét) 277
 fényl- 144
 féreg 9
 férfi 143, 144
 fillér 176
Florumpajur 295, 300
 Fludorovits J. 186
 fogad 279
 Fogaras 38
 fogdmeg 144
 foglal 16
 fokozás | középfok-
 jelek statisztikája 36
 folyár 13—8, 98
 folyó 98
 folyondár 17
fonduk (arab) 277
fontacum (lat.) 278
 forgó 118
 forr 117
 forrás 119
 forrad 119
 forrás 118
 fortyan 119
 francia | $\sim$ é a m.-
 ban 55 | $\sim$ el. 37,
 55, 203—4
 fuesz 222
Futas 302
 fűzér 17
 -g végű népnyelvi
 szavaink 263
 $\acute{g}$ hang 261—2
 gagy 93
 gatyesz 221
 gatyóresz 221, 224
 gecemicéz 64
Gäl-bäri (tör.) 8
 gém 248
 gépirat 57
 gersli 144
 Goenód 145
 golész 221
 gombota 192
 gorelyka 167
 goselka 167
 góstyán 141
 gót el. a szlávság-
 ban 9
 gödény 96
 göres 37
 gugyi 168
 gunyész 221
 gurgyész 221
Gül (tör.) 8
 gyakorl- 144
 gyerkőce 39
 gyermeknyelv 117
 gyimesi csángó
 l. csángó
 gyorsíró 305
 gyorstüzelő ágyú 58
 gyömbér 143
 Györbíró 143
 Györfi 143
 gyűrűce 40
hadlawa 158
 hajcsár 12, 17
 hajt 152
 halánték 279
 hall 151
Hallomas 302
 halom 37
 Halotti Beszéd | a
 tárgyas elb. mult
 a $\sim$ ben 158
 hamar-ágyú 58
 hangfestő és hang-
 utánzó szók 85, 119,
 155
 hangsúly és mgh.-
 nyúlás 37
 hangváltozások |
 msh.-k kiesése 140 |
 $\acute{a}$: a 37; $\acute{a}$: á 37;
 -as: -os 247; c: sz
 141; cs: s 141; d >
 Q 141—4; $\acute{e}$: i 166;
 f > Q 144; f: v 277;
 g > Q 143; g: gy 262;
 gy > Q 143; i: $\acute{e}$, e
 223; i: $\acute{e}$, $\acute{u}$ 299;
 i: é 37; $\acute{i}$: Q 261;
 j > Q 143—4; k > Q

143, 145; k: g 262;
 k: ty 261; l > Q 144;
 l: ll 262; l: r 140,
 166; n > Q 144, 145;
 nd: d 172; nd:
 nt 279; nny: nygy
 171—2; ? ny: j 171;
 ny: nny 171; o: a,
 á 262; ó: u 260;
 ou: ó 263; p > Q
 143—4; r > Q 144—5;
 r: rr 118—9; s: cs
 244; ss: rs 267; ? s:
 sz 51; t > Q 141,
 143—5; ty: rty 119;
 ty > Q 143; y: v 263;
 v > Q 145; v: b 237;
 v: $\acute{u}$ 145; z: zs 140 |
 m. s fgr. megfelelői
 244 | idegen s-, sz-:
 m. Q 165 | oláh $\acute{e}$:
 m. c, s 173, oláh $\acute{s}$:
 m. sz 174 | szerb a:
 m. o 148 | ófn. sk:
 $\acute{s}$ 200

Harga 157
 Harka 156
 hásznek 143
 határ 12, 17
 határnevek 58, 123,
 177, 250, 321
hazoa 160
 helyesírás | Orbán G.
 $\sim$ a 255
 helynevek | trák-illír
 $\sim$ 284
 herceg 37
 herlicska 143
 hévér, hébér 237
 hí (ige) 154
 holló 155
 hrabusánka 167
 hull 248
xuluyá[u]na (mong.)
 309
 hurkesz 222
 hüvélyes 325
iarov 163
ič-ajaq (tör.) 78
 igék | csángó $\sim$ 149
 igeképzők | $\sim$ sta-
 tisztikája 33, 111 |

- deverb. $\sim$: -ad, -ed 279; -and, -end 278; -gal, -gel +-al, -el 140 | denom. $\sim$: -l 144; idegen ered. szóból -l 242
- igenevek | -ó, -ő 17, 98, 240 | -t, -tt 296, 299 | jön...-va, -ve 256
- igeragozás | igejelek statisztikája 36 | igeragok statisztikája 106 | csángó $\sim$ 22, 148, 236, 256 301 | HB. tárgyas elb. mult. $\sim$ a 158 | mult idő -a, -e, -á, -é jele 158 kk. | jövő idő -and, -end jele 278 | személyragok: -n 235; -unk, -ünk 297; -nája, -néje 158 | vár lesz, várt lesz, várna lesz 24, 236, 301
- igető 297
- ikes ige | csángó $\sim$ 150
- Il-baq* (tör.) 8
- Il-bäk* (tör.) 78
- Iläk* (tör.) 101
- Iliger* (tör.) 103
- Il-iltir* (tör.) 6
- Il-itmiş Bilgä* (tör.) 6
- illem 95
- illír el. a latinban 282—3 | l. még trák
- Ilonca 41
- ilonca 40
- Il-tut'u* (tör.) 8
- Il-tutmyš* (tör.) 8
- Imróce 41
- ingerl- 144
- instál 144
- iráni és turáni kapcsolatok 209 kk.
- irígykedik 143
- Irnäk* (tör.) 101
- Isalt (Isolde) 324
- iskola 37
- iszik 154
- Iz-bas(ar)* (tör.) 8
- izrik 153
- Jajyq, Jäjik* (tör.) 69, 80
- Jakšy* (tör.) 103
- Janész 222
- járuélékhangok | mgh.-k 37 | g 263 | r 119, 140, 267
- jassz-nyelv 85, 222, 224
- játszodik 151
- jegenye 39
- jelentésváltozások 9, 40, 52, 93—9, 105, 114, 119, 201, 240, 243, 247, 279, 280, 307, 310
- jószág 248
- jő 153
- jön... -ve 256
- Jövendeg ága 278, 280
- Juhász K. 193
- ķ hang 261—2
- kádár 12 kk.
- qagan* (tör.) 218
- Kageluat* 260, 263
- kagyló 259
- kajtár 17
- kakóca 40
- Qal* (tör.) 7
- kalarébé 38
- Kalmár Gy. 112
- kanész 222
- kanrépa 224
- kapacán 39
- qapqan* (tör.) 218
- Karačyškan* (tör.) 309
- karcha* 156—7
- káresz-kúresz 223—4
- kar'ya* (tör.) 156
- karkyl'da-* (tör.) 156
- károg 156—7
- káromkodik 144
- kártyanévek 94
- qaš* (tör.) 76
- kasornya 244
- katesz 222
- Katika sisakvirág 224
- Käwi-dinasztia 209
- Kazalas* 302
- kecsege 244
- Kecksemét 62—4
- kecskerágó 224
- kefelevonat 57
- kelémpajsz 37
- kell 26
- kemence 41
- képtár 53
- képzők | $\sim$ statisztikája 30, 111 | idegen ered. $\sim$? 21
- Kér 104
- kereskedő 168
- kérpa 53
- Keszi 104
- kézirat 57
- kicsi 141
- kifli 143
- kigyalag 263
- kilines 204
- kímél 248
- kimér (fn.) 53
- királyság és kovácsmesterség 205 kk.
- kis 141
- Koβpáros 5
- Kocs 141
- kogyi 167—8
- kóka 322
- Kolguna* 309
- kollégium 262
- komor 239
- Kompolt 143
- kondár 19
- kopác 175
- kopár 11, 16, 98, 240
- kopasz 240
- koplal 240
- kopó 96, 240
- kopog a szeme 240
- korosma 145
- korosnya 244
- Qorqut* (tör.) 8
- korrog 155
- kos 141
- koszperd 141, 145
- kotorea 40
- Κουρσάνης 323
- kovácsnép, kovácsisten 205 kk.
- köszönt, köszön 313
- köt 303
- közgyűlés 56
- krárog 156
- kricfa 165

- krónyelesz 222, 224
 krosnya 244
 kukorékol 143
qulaq (tör.) 80
qulquna (mong.) 309
 kulcsár 12 kk.
 kunágotai szók 321
 kunrépa 224
qurt (tört.) 8
 kuszka 174
 kutyafejű tatár 325
 kutyanevek 99, 100
 kutyész 221
kuzurusedfey 163
küläk (tör.) 80
 külön(le)nyomat 57
 Kürt 104
kynzaſſal 301
 Laci, Lacháza 145
 Laci, Lackó 141
 lajszni 144
Lancelo[e]t (fr.) 324
 lanckenét 37, 39
 Lapoca 40
 László 141
 lát 152
 latin | $\sim \bar{r}$ a vallon-
 ban 204 | $\sim$ -um
 200 | $\sim$ el. 37-9,
 113-4, 141, 143, 145,
 167, 171, 200, 242, (a
 szlávban) 9
 Latorca 38
 lehet 26
 leház 57
 lejtő 250
 lel 153
 lencsefa 227
L[l]ende, L[l]ente,
léhende 279, 280
lentiscus (lat.) 227
 lenyomat (fn.) 57
 leoninusok | régi m.
 $\sim$ 111, 255
 lepőce 40
 lesz 154, 278
 Levente 279, 280
 ? *Libertem* 102
 likprádli 145
 lilium 200
 „link-nyelv“ l. jassz-
 nyelv
 Liündik 279, 280
 lóköttő 45
 lovagköltészet nevei
 a magyarságnál
 323-4
Lovas 247
L[l]övér 17-8, 98
L[l]övő 98
 macska 141
 magánhangzó |
 hangsúly és $\sim$
 nyúlás 37 | jár-
 lék $\sim$ k 37
 magbaváló, magva-
 váló 51, 127, 236
 magyar | $\sim$ rovás-
 írás 83, 264, 274 |
 $\sim$ személynévek
 198, 279 | $\sim$ törzs-
 nevek 104 | $\sim$ el.
 az oláhban 100, 248,
 a szláv nyelvek-
 ben 100
 majdnem 143
 majmóca 40
 makarónikus 164
Malaj, Malak (tör.)
 103
 Malató 61
 malmos 93
 Manca 41
 mangorló 248
 maradék nélkül 175
 Marjalaki 262
 Marközi 143
 márna 37
 Mártély 246
 Marton 262
 mássalhangzó |
 $\sim$ k kiesése 140 |
 $\sim$ -torlódások 142
 mász 151
mazor 237
 mazur 238
 megemleget 247
 megköt 303
 megy 26, 154
 méh 127
 Mehádia 127
 meke-kuka 192
 Mén (szn.) 289
 merít 152
 mészáros 15
 Mészöly G. 158
 met(sz) 152
 mezgerél 140, 143, 236
 Miháld 128
 Miklós (pap) 267 kk.,
 275-6
 Miklósfalva 275
 Miklosich F. 228 kk.
 moldvai l. csángó
 mond 151
 mondattan | mi a
 $\sim$? 228, 290
 mongol | szkitha-
 török - $\sim$ kapcsol-
 tatok 214-5 | $\sim$
 szn -ek a m.-ban 308
 Moór E. 128, 255
 Moravcsik Gy. 322
 móriszka 174
 motusze 174
mundoa 158
Mundžuk (tör.) 100
 mustrál 145
 nagygyűlés 56
 nagyszentmiklósi
 kincs feliratai 65,
 129
Nazyp 120
nechimuluit (oláh)
 248
 nem-adhatóját adja
 117, 171
 német 299
 német | ófn. § 199 |
 ófn. denom. -*ári*
 névszóképző 19 |
 $\sim$ -*ei* képző a
 jassz-nyelvben 90
 | $\sim$ el. 12, 37-9;
 53, 141, 143-5, 165,
 (a jassz-nyelvben)
 86 kk., (az oláh-
 ban) 53, (a szláv
 nyelvekben) 9 |
 $\sim$ hatás 166, 304
 Német(i), Nem(p)ti
 298
 nem megy a kutyá-
 nak szemébe a füst
 306
 nemzet 123
 Nemzetek Szövetsé-
 ge 57, 120
 nép 123

- Népszövetség 57, 121
 nevendék 280
 névragozás | a ra-
 gok statisztikája
 109 | *egyet-mást*
 172 | ablat. -l 51;
 -vel 249; -ig 263
 névszóképzők | a ~
 statisztikája 33,
 111 | ~ a jassz
 nyelvben 88 kk. |
 deverb. ~: -ág,
 -ég 279-80; -ár, -ér
 11, 98, 240; -ás -és
 301; -asz, -esz 240;
 -at, -et, 302; -ék 50;
 -esz, ész 223; -ó, -ő
 17, 98, 240 | denom
 ~: csángó kies.
 ~ 300; -aj 90; -ár
 18; -ca, -ce 39; -d
 172, 300; -esz, -ész,
 -ec, 91, 221; -i
 (mn.) 175; -i (kies.)
 89; -is 113; -ista
 91-2; -ka -ke 244,
 300; -n, -m 308;
 vélt -n ~ elvoná-
 sása 247; -nok,
 -nek 21; -ó, -ő 90,
 260, 262; -s (kies.)
 247; -sz, -c 223; vélt
 -us elvonása 171
 néz 151
 nincs 26
 nő (ige) 153
 nőtény 141
 növénynevek 224 kk.
 nuszba 86
 nyelvében él a nem-
 zet 310
 nyelvhelyesség |
 Szarvas G. és a ~ 4
 nyelvtan és mondat-
 tan 228
 nyelvújítás | ~i
 adatok 320 | Esterhá-
 zky K. és a ~
 44 | ~ és az -ár,
 -ér képző 11-2,
 19-20 | ~ és a
 -nok, -nök képző 21
 nyír (fn.) 247
- nyomdász-nyelv 57
 nyugszik 154
 o hang jelölése 66
 ó hang kora 276
 oa, wa hangértéke 68
 óbester 144
 odgan *ralaqa*
 (mong.) 215
 odorics 38
 Oi hangértéke 66
 oláh | ~ r járulé-
 hang 248 | ~ é: é
 hangvált. 174 |
 ~ -cǎ, -icǎ, -cicǎ
 kies. képző 301 |
 ~ el. 52-3, 165-6,
 173-4, 244, ? 318 |
 ~ hatás 166
 olasz el. 260, 261, 271
 olt 'propfen' 152
Omurtar' (tör.) 9
Onal (tör.) 7
 Orbán G. 255
 orbonás 148
 orca 316
 orgazda 144
 ormány 'orr' 54
 ormó 53-4
 orr 118
 orros 80
 orvos 192
 orvosl- 144
 ostábla 141, 145
 ostroml- 144
 oszpora 146
 oturák 243
 oturál 242
 OY hangértéke 66
ozuk (ÖMS.) 307
 öntött 120
 Őrs 255
 Ósbó 275-6
 összejátszik 255
 öttevény 119
 Q-, q- (tör.) l. K-, k-
 P. mester 193
 P. Pengő 176
 pá! 116
 Παίωv 285
 pajtás 143
 pakeléncs 39
 Pál püspök (XII sz.)
 194
- palánta 37
 pálinka 166
Pan (isten) 286
 panaszkodik 144
 Πάναξ, Πάνυστος 281,
 285
panis (lat.) 282-3
Panissa (trák) 284
 Pannónia 280
 Pánzsa 282, 285
 pap 276
 p(a)racskó 100
 paradicsom 200
 Párdány 37
 Pasztuh (szn.) 289
 patika sisakvirág
 224
 pendrek 145
 Πηραιός 284
Perlu 37
 Peskő 143
 pessed 307
 „pesti nyelv“ l. jassz-
 nyelv
 Péter prépost (XIII.
 sz.) 196
 Péterréve 246
 petrezselyem 200
 pihóce 40
 pintér 12
 pip 170
 pirongat 152
 podbállapi 166
 pohárnok 21
 popusze 174
 poroszkál 37
 possad, poshad 308
 potyesz 222
 potyóresz 222, 224
 pörköce 40
 premontrei 54
 Primogenitus pré-
 post 197
 pruszflék 144
 pruszlik 144
 puffog 119
Pušan (ind) 286
 puszpáng 143
 püspök 199
 ? rabasunka 167
rabe, rappe (ném.)
 157

- ragad 279
 ragya 37
 rakóca 40
 rángat 143
 Rászló 141
 rebusz 174
 régebbi 174
 Részvénytársaság 326
 Rétyi P. 273
 Ries J. 228 kk., 290 kk.
 rocska 145
 rovásfelirat | szé-
 kelyderzsi ~ 264,
 274
 rovásírás | m. ~ 83,
 264, 274 | m. ~ *zs*
 jele 276 | besenyő
 ~ 71 kk., 132—3
 rozsólis 167
Rumluthpatak,
Rumlutheghaz 299
 sajtos 92
 sakk 326
 salugáter 248
 Sámuel—Kölber-ju-
 talom 322
 Sanyesz 222
 saramonta 39
sch hangértéke 200
Schebis 200
 Sebüs 200
sečen (tör.) 210
säñ (tör.) 79
sepdyk 47, 307
 seper 153
 sepped 307
 seppog 50
 sëtteg 50
 settenkedik 50
Sävinüg (tör.) 79
 sí (ige) 153
sichis (oláh) 248
Siculus (lat.) 191
 † Sievers E. 189
 silbak 143
Silvanus (lat.) 286
 siropli 87
 snabulesz 222, 224
Société des Nations
 (fr.) 57, 121
 S[s]olyvár 18, 115
 sólyomnevek mint
 török szn.-ek 10
 somogyi törvény 120
 söntés 143
 spórész 222
 sportnyelv 95
 strimfli 144
 strumpándli 144
 sup-. supp- 50
Sürbaj (tör.) 309
 süpped 49
 sűrög 118
Swärca (tör.) 309
Jyrolmol Jepedyk
 47, 51, 000
 szabad 26
 szakaszt 152
 számára 176
 számnevekről 176
 szamosvidéki |
 közép- ~ határ-
 nevek 58, 123, 177,
 250, 321
 számszörigy, szám-
 szerij 000
 szántóka 114
 szaporcás 40
 szapuló 248
 szarm: szarv 128
 Szarvas G. 1
 szaun 173
 százszázalékig 175
 szégyenkezik 144
 székelyerzsi rovás-
 írásos téglá 264, 274
 székelyföldi oklevél
 1554-ből 319
 szekrény 199
 szelence 38
 személynevek | ~
 mint közsók 94 |
 m. ~ 198, 279 | tö-
 rök ~ 6—11, 68, 79
 81, 100—5, 308 |
 mongol ~ a m-
 ban 308 | trák-illír
 ~ 284
 szemil 174
 szemivaló 239
 szentegyház 310
 Szenteltszék 309
 szepedek 48, 51
 szérág 174
 szerez 153
 Szerfalva 143
 szerisika 173
 szerma 174
 szesztra 55
 szidja, mint a bok-
 rot 64
 szikít 152
 Szily-jutalom 186
 szintetikus mondat-
 tan 293—4
 szip 154
 szív békája 170
 szikitha—török—
 mongol kapcsolá-
 tok 214—5
 szláv | ~ *u* hang
 ered.9 | ~ denom.
ar névszóképző
 19 | orosz nevek
 írása 64 | ~ el.
 37—9, 41, 52, 120,
 127, 141, 143—5, 148,
 166, 167, 245, 271, 276
 (a jassz-nyelvben)
 87kk., (az oláhban)
 244
 szó: szók, szavak 311
 szócsonkulás 88
 Szolnok 21
 szombatosok 267
 szór 9, 242
 szórend 176
 szóresz 222, 224
 szökik 151, 242
 Szörény 308
 sztomák 174
 sztrüll 86
 szünyog 96
 szuperalódik 174
 szurkesz 222
 szusza 174
 szükös 248
 szünik 242
tabaq (tör.) 75
tagrugy (tör.) 70
tai (német) 117
 tálnok 21
tarchan, tarqan
 (tör.) 192, 205,
 218—9
 tarhonya 192
 tárnok 21

- társaság, társulat 58, 122
 Tas 37
tas, tās (tör.) 69, 80
 teberna 237
 tejbe aprít 170
 teketória 39
 tékozl- 144
 Temudzsin 208
täpsi (tör.) 69
terumteve 158, 163
tās (tör.) l. *tas*
 tesz: tend 278, төвө 161—3
 tétova 256
teü 161
tilutoa 158
Tirmis-ül (tör.) 8
Toxta (tör.) 7
Toxtasun (tör.) 7
 tolvajnevek 46
 tolvajl- 144
 tolvajnyelv l. jassz-nyelv
 totyesz 222
 tölesér 17, 18, 98
 tölgyfa 143
 tölt 152
 töltő 98
 török | besenyő nyelv 69 kk. | besenyők tört. 129 | kunok tört. 310 | nagyszentmiklósi kincs ~ feliratai 65, 129 | kovácmesterség és a ~ség 205 kk. | ~szn.-ek 6—11, 68, 79, 81, 100—5, 308 | ~ törzsnevek 104—5 | iráni és ~mongol kapcsolatok 209 | ~ hangváltozások: ~ *a*: bes. *ä* 70, 80; ~ *b*: csuv. *v*, *Q* 9; ~ *k*: bes. *g*, *ʔ* 70; ~ *z*: bes.-kun *s* 79, 80 | ~ *ä* hang jelölése 10 | ~ igeképzők: denom. -*r* 7; hangut. többől -*ʔyr*, -*qur*, -*yr*, -*ur*, 156 | ~ névszóképzők: deverb. -*ʔa*, -*a* 156; -*gan*, -*an* 156; denom. *ʔ-č* 79; -*j* 101; -*k* 102; -*man* 102; -*q* 76; (bolgár-tör.) -*ʔ*, -*X* 11 | ~ igenévszók 78 | ~ imperat. igealak mint szn. 7—8 | ~ el. 37, 38, 47, 96, 104, 141, 143, 156—7, 242, 275 (a szláv nyelvekben) 99 | ~ hatás az újjörögben 146—7
 törzsnevek | m. ~ 104 | török ~ 104—5
 töstör bálvány 256
 tövéghangzók 159, 297
 trák-illír szn.-ek és hn.-ek 284
 Τριβαλλοί 289
 Tristan 324
 trotyesz 222
 tudományt tesz 306
 tukorea 40
 turáni és iráni kapcsolatok 209 kk.
Tursun (tör.) 7
ʔTurum, *ʔTurug* (tör.) 81
 tuska 141
 tündér 17
 tyukesz 222
 udvarl- 144
 ura 'hat, -het' 26
 urmó 54
 utca 176
ü hang jelölése 66
 ülepece 40
 üt 152
 vagy- 'esse' 154
 Vaj István 145
 valaska 237
 van mit neki a tejbe aprítani 170
 varr 118, 151
 Vata 66
 vegyít 152
 vén 112
 vendég 277
 vesz: vend 278—9, véve 161—3
 vesztegl 144
veteve 158
 véve 161—3
 vezér 11—2, 16
 vezérl- 144
Veznemut 295
 vigít 152
 világ 279—80
 virág 279—80
 virgács 325
 virsli 144
 Viszló 141, 145
 vitézkedik 144
 vizsgál, vizsgáztat 57
Vfubuu 275
Wagutherdew 299
weznemut, *wez-nempti* 298
 † Wichmann Gy. 188
 Wundt V. 228 kk., 291 kk.
Yvain (fr.) 324
Zakaduztfeuld 299
 zargliz 87
 zehernyés 64
Zentheltheghaz 309
Zobas 302
 Zolnai Gy. 257
zs hang jelölése 276
 zsidaj 95
 zsidó el. a diák- és jassz-nyelvben 87 kk., 224
 zsidóbor 169
 zsidózók 267
 zsidó 37

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

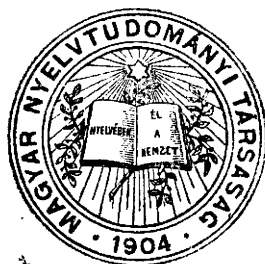
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

271—272. SZÁM

1932. JAN.—FEBR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1932

TARTALOM.

	Lap
<i>Szinnyei József</i> : Szarvas Gábor születésének századik évfordulójára	1
<i>Németh Gyula</i> : A <i>Kobrat</i> és <i>Esperüch</i> nevek eredete	5
<i>Melich János</i> : Néhány szó az <i>-ár</i> , <i>-ér</i> képzőről	11
<i>Csúry Bálint</i> : A moldvai csángó igealakok	22
<i>Nemes Zoltán</i> : A magyar nyelv képző-, jel- és ragstatisztikája	30
Kisebbségi közlemények. <i>Horger Antal</i> : Az inetimológikus magánhangzók fejlődéséhez. — <i>Juhász Jenő</i> : A magyar <i>-ca</i> , <i>-ce</i> képző. — <i>Kelényi B. Ottó</i> : Esterházy Károly gróf (1725—1799.) egri püspök és a magyar nyelv	37
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>Horváth Endre</i> : Lóköttö. — <i>P. Komondor András</i> : Búsul, búsít. — <i>Pais Dezső</i> : Syrolmol sepegyk. — <i>Szendrey Zsigmond</i> : Magbaváló, magvaváló. — <i>Treml Lajos</i> : Bástgulubás. Bezerő. *Brók ~ *brök. — <i>Viski Károly</i> : Az <i>ormány</i> (<i>Ormánság</i>) szó családjához	45
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Premontrei. Szesztra. Aki. Közgyűlés, nagygyűlés. Vizsgál, vizsgáztat. Különnyomat, különnyomat. Kézirat, gépirat. — <i>Fest Aladár</i> : Népszövegség. — <i>Gyalóky Jenő</i> : Hamar-ágyú. 54	
Népnyelv. <i>Szabó T. Attila</i> : Közép-szamos-vidéki határnevek	58
Levélszekrény	62
A borítékon: Tudnivalók. — Magyar Nyelvtudományi Társaság. — Kérelem. — Ertesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1932-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

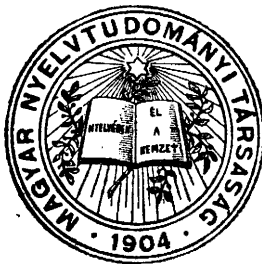
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL

273—274. SZÁM

1932. MÁRC.—ÁPR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1932

TARTALOM.

	Lap
<i>Németh Gyula</i> : A nagyszentmiklósi kincs feliratai.....	65
<i>Bárcki Géza</i> : A „pesti nyelv“.....	85
<i>Melich János</i> : Kopó	96
<i>Rásonyi Nagy László</i> : A honfoglaló magyarsággal kapcsolatos török tulajdon- nevekhez	100
<i>Nemes Zoltán</i> : A magyar nyelv képző-, jel- és ragstatisztikája	106
Kiseb- és közlemények. <i>Gálos Rezső</i> : A XVIII. század első magyar leoninusai. — <i>Szigetvári Iván</i> : Tizenhároméves vén ember	111
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Bihari János</i> : Armális, bugyelláris. — <i>Csúry Bálint</i> : Szántóka. — <i>Gyallay Domokos</i> : Solymárok. — <i>Hartnagel Erzsébet</i> : Pá. — <i>Juhász Jenő</i> : Nemadhatóját adja. — <i>Pais</i> <i>Dezső</i> : Forr. Ötveny. — <i>Gróf Zichy István</i> : Fajfok, somogyi tör- vény, cseri barát-törvény	113
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Népszövetség	121
Népnyelv. <i>Szabó T. Attila</i> : Közép-szamos-vidéki határnevek.....	123
Különb-félék. <i>Zsirai Miklós</i> : † Erdélyi Lajos.....	125
Levélszekrény	127
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1932-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gy.** Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-cím a magyarban. 0'40 p.
3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. 0'40 p.
4. sz. **Balassa J.** A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncnyelv. 0'40 p.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 3— p.
8. sz. **Melich János.** Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás (Elfogyott.)
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. 0'80 p.
10. sz. **Kossa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. 0'80 p.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0'40 p.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. 0'80 p.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyias igeragozás. 2'— p.
15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személyneveink. 1'— p.
17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. (Elfogyott.)
18. sz. **Sági István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2'— p.
19. sz. **Gragger Róbert.** Omagyar Máriasisírlom. 0'60 p.
20. sz. **Jakubovich Emil.** Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0'40 p.
21. sz. **Vitéz Házi Jenő.** A soproni magyar-latin szójegyzék. 0'80 p.
22. sz. **Csüry Bálint.** A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 2'— p.
23. sz. **Szinnyei József.** A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0'60 p.
24. sz. **Balogh József.** Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0'20 p.
25. sz. **Knieszsa István.** A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0'80 p.
26. sz. **Fludorovits Jolán.** Latin jövevényszavaink hangtana. 1'20 p.
27. sz. **Moravcsik Gyula.** Az onogurok történetéhez. 1'— p.
28. sz. **Csefkó Gyula.** Szállóigék, szólásmódok. 6'— p.
29. sz. **Bárzsi Géza.** A „pesti nyelv“ 1'— p.
- — **Emlék Szily Kálmánnak,** a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3'— p.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. **Gombocz Zoltán:** Nyelvtörténeti módszertan.
3. **Pápay József:** A magyar nyelvhasználat története.
4. **Pápay József:** A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. **Gróf Zichy István:** A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. **Melich János:** A honfoglalás kori Magyarország.
7. **Hóman Bálint:** A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. **Klemm Antal:** Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. **Tolnai Vilmos:** A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1932-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapták előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványra 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144 számú postatakarékpénztári csekk-számlájára.

Budapesten, 1932. április 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának újonnan alakult nyelvművelő szakosztálya *Magyarosan* címmel nyelvművelő folyóiratot indított meg. A Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a MNy. számaihoz mellékelve ingyen kapják az új folyóiratot.

Budapesten, 1932. április 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1932. február 1-től március 31-ig.

Alapítványok: Jánosi József (kieg.) 5, Melich János (kieg.) 12, Tolnai Vilmos (kieg.) 10, összesen 27 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Csánki Dezső, Horger Antal, Horváth János, Lenk Adolf, Losonezi Zoltán, Melich János, Simon György, Varsányi Emil, Zirc: apátsági könyvtár, Zlinszky Aladár 8—8, összesen 80 pengő.

Adományok: Császár Károly 12, Kováts Zoltán 2, Liebermann Emánuel 2, Madarassy László 2, Tomcsányi Móric 2, összesen 20 p

Adományok a Szily-alapra: Ecséri Lajos 1, Ilosvay Lajos 9, Szinnyei József (írói tiszt. díj) 7, összesen 17 pengő.

K. M. Egyetemi Nyomda, Budapest VIII. Múzeum-körút 6. — (F.: Czákó Elemér dr.)

Magyar Nyelvtudományi Társaság.

I. Tiszteleti tagok:

† Lehr Albert, Budapest (1917), † Paasonen Henrik, Helsinki (1912), † Schuchardt Hugó, Grác (1905), Setälä Emil, Helsinki (1905), † Szily Kálmán t. elnök, Budapest (1922), † Thomsen Vilmos, Koppenhága (1905), Wichmann György, Helsinki (1912), Wiklund Károly Bernát, Upsala (1922).

II. Tisztikar:

Elnök: Szinnyei József, alelnökök: Gombocz Zoltán és Melich János, titkár: Jakubovich Emil, szerkesztők: Gombocz Zoltán, Melich János és Pais Dezső, jegyző: Zsirai Miklós, pénztáros: Sági István, ellenőr: Pais Dezső.

III. Választmányi tagok:

a) *Fővárosiak*: Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Gulyás Pál, Hóman Bálint, Horváth János, Juhász Jenő, Losonczi Zoltán, Nagy József Béla, Rásonyi Nagy László, Négyesy László, Németh Gyula, Némethné Sebestyén Irén, Putnoky Imre, Schwartz Elemér, Solymossy Sándor, Szendrey Zsigmond, Trócsányi Zoltán, Viszota Gyula, Gróf Zichy István, Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula.

b) *Vidékiek*: Csefkó Gyula, Csúry Bálint, Dézsi Lajos, Erdélyi Lajos, Gyomlay Gyula, Horger Antal, Klemm Antal, Mészöly Gedeon, Pap Károly, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Zolnai Béla.

IV. Számvizsgáló-bizottság:

Horváth Endre, Laziczius Gyula, Szidarovszky János.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
2. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglaláskori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1932-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy a mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144 számú postatakarékpénztári csekk számlájára.

Budapesten, 1932. február 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának újonnan alakult nyelvművelő szakosztálya *Magyarosan* címmel nyelvművelő folyóiratot indított meg. A Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a MNy. számaihoz mellékelve ingyen kapják az új folyóiratot.

Budapesten, 1932. február 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1931. december 1-től 31-ig.

Alapítványok: Melich János (kieg.) 8, Szöcs Ferenc (kieg.) 10, összesen 18 pengő.

Adományok a Szily-alapra: Varga Bálint 10, írói tiszteletdíjakból: Balogh Ödön, Bogdánfy Ödön, Buzás Dezső, Csokán Ilona, Csonkás Mihály, Gulyás József, Hóman Bálint, Kelemen József, Szász Károly, Varga Bálint, Vázsonyi Izidor 1—1 pengő, Horger Antal 2 pengő, összesen 23 pengő.

1932. január 1-től 31-ig.

Alapítványok: Bárdos Remig (kieg.) 12, Erdélyi Lajos (kieg.) 2, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 100, összesen 114 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Ecséri Lajos 8, Lengyel Lajos 8, összesen 16 pengő.

Adomány: Haich Károly 2 pengő.

Adomány a Szily-alapra: Pukánszky Béla (írói tiszt. díj) 2 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

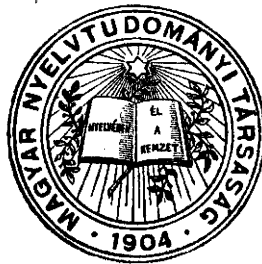
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

275—276 SZÁM

1932. MÁJ.—JÜN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1932

TARTALOM.

	Lap
<i>Németh Gyula</i> : A nagyszentmiklósi kincs feliratai.....	129
<i>Horger Antal</i> : A mássalhangzók kieséséhez.....	140
<i>Melich János</i> : Oszpora	146
<i>Csúry Bálint</i> : A moldvai csángó igealakok	148
<i>Pais Dezső</i> : Holló	155
Kisebb közlemények. <i>Zolnai Gyula</i> : A Halotti Beszéd tárgyas elbeszélő mult alakjainak kérdéséhez. — <i>Kardos Tibor</i> : Makaronikus költészet	158
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Balogh Ödön</i> : Kricfa. Cserceskarika. Alivor, árió. Áricsos. — <i>Csefkó Gyula</i> : Pálinka. — <i>Csösz Gyula</i> : Béka. — <i>M. Horváth Endre</i> : Felkopik az álla. Van mit neki a tejbé aprítani. — <i>Károlyi Arpád</i> : Nem adhatóját adja. — <i>P. D.</i> : Angyán. — <i>Techert József</i> : Egyet-mást. — <i>Tremel Lajos</i> : Szaun	165
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Régebbi. — <i>Weszely Gyula</i> : Budapestizmus	174
Népnyelv. <i>Szabó T. Attila</i> : Közép-szamos-vidéki határnevek.....	177
Társasági ügyek. Bevételek és kiadások 1931-ben és költségvetés 1932-re. — Pénztári jelentés. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1931. évről. — Titkári jelentés 1931-ről. — Jelentés az 1931. évi Szily-jutalomról ..	180
Különművek. <i>Zsirai Miklós</i> : † Wichmann György. — <i>Schmidt Henrik</i> : † Sievers Eduard	188
Levélszekrény	191
A borítékon: Tudnivalók. — Új tagjaink. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1932-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

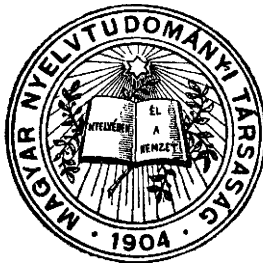
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

277—278. SZÁM

1932. SZEPT.—OKT.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1932

TARTALOM.

	Lap
<i>Jakubovich Emil</i> : Két új Anonymus-jelölt	193
<i>Bárczi Géza</i> : Szekrény	199
<i>Alföldi András</i> : A <i>tarchan</i> méltóságnév eredete	205
<i>Juhász Jenő</i> : Az <i>-ész</i> képzőről	221
<i>Rapács Raymund</i> : Kecskerágó	224
<i>Papp István</i> : Mi a mondattan?	228
Kisebb közlemények. <i>Szinnyei József</i> : Az <i>-n</i> személyrag. Mezgerél. — <i>Csúry Bálint</i> : Vár lesz, várt lesz. A <i>magbaváló b</i> -je	235
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Csefkó Gyula</i> : Mazor? — <i>Csösz Gyula</i> : Komor. Szeminváló. — <i>Csúry Bálint</i> : Fajfok, fejfok. — <i>Horger Antal</i> : Kopó. — <i>M. Horváth Endre</i> : Dülöre jut, dülöre visz. — <i>Knieszta István</i> : Oturál. — <i>Melich János</i> : Fattyú = fató. Fecske. Krosnya, korosnya, kasornya. — <i>P. D.</i> : Anyás. — <i>Techert József</i> : Megemleget. — <i>Tremel Lajos</i> : Cu nechimu(r)luta	237
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Számbeli egyeztetés hiánya a birtok- viszonyban. — <i>N.</i> : A hasonult <i>-vel</i> rag írásmódja. Lejtő	249
Népnyelv. <i>Szabó T. Attila</i> : Közép-szamos-vidéki határnevek	250
Levélszekrény	255
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1932-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

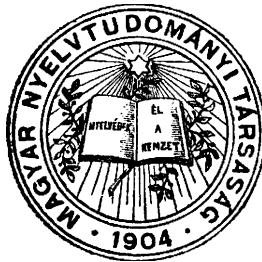
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN MELICH JÁNOS
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

279—280. SZÁM

1932. NOV.—DEC.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1932

TARTALOM.

	Lap
<i>Klemm Antal</i> : Zolnai Gyula	257
<i>Horger Antal</i> : Kagyló	259
<i>Jakubovich Emil</i> : A székely-derzsi rovásírásos téglá	264
<i>Pais Dezső</i> : Derzs apa-pap	274
<i>Juhász Jenő</i> : Vendég	277
<i>Kerényi Károly</i> : Pannonia	280
<i>Papp István</i> : Mi a mondattan?	290
<i>Melich János</i> : Veznemut	295
Kisebb közlemények. <i>Csúry Bálint</i> : A moldvai csángó kicsinyítő képzőkhöz. — <i>Balogh Ödön</i> : Vár lesz, várt lesz, várna lesz. — <i>Mikos</i> <i>József</i> : Az ÖMS. <i>kynzassal</i> szava és az <i>-ás, -és</i> képző.....	300
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Csefkó Gyula</i> : Megköt valakit. — <i>Gálos Rezső</i> : Gyorsíró. — <i>M. Horváth Endre</i> : Egy füst alatt. Nem megy a kutyának szemébe a füst. — <i>Jakubovich Emil</i> : Anyán. — <i>Károlyi Árpád</i> : Tudományt tesz. — <i>Mikos József</i> és <i>P. D.</i> : Sepped. — <i>Rásonyi Nagy László</i> : A <i>Szörény</i> név etimológiájához. — <i>Pais Dezső</i> : Szenteltszék. — <i>Skala István</i> : Nyelvében él a nemzet. — <i>Tálasi Ist-</i> <i>ván</i> : Borral éljen az ember	303
Nyelvművelés. <i>Zolnai Gyula</i> : Szók, szavak. — <i>Borsodi László</i> és <i>Nagy</i> <i>J. Béla</i> : Köszönt, köszön	311
Nyelvtörténeti adatok. <i>Techert József</i> : Az Etymologiai Szótár- hoz. — <i>Csúry Bálint</i> : Székelyföldi magyar nyelvű oklevél 1554-ből ..	315
Népnyelv. <i>Bárczi Géza</i> : Népnyelvi feljegyzések 1838 tájáról. — <i>Hegedűs</i> <i>Lajos</i> : Tájszók a csanádmezei Kunágotáról. — <i>Szabó T. Attila</i> : Közép-szamos-vidéki határnevek. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Kóka	320
Különfélék. <i>Melich János</i> : Jelentés az 1931—1932. évi Sámuel—Kölber- jutalomról	322
Levélszekrény	323
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Közgyűlési meghívó. — Nyugtázás. — Felolvasó üléseink.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest VIII. Múzeum-körút 6—8.) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1933-ban 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
  2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0'40 p.
  3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0'80 p.
  4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
  5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
  6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0'60 p.
  7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 2'40 p.
  8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás (Elfogyott.)
  9. sz. Szeremley Császár Loránd. Jelentés-tanulmányok. 0'80 p.
  10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1'20 p.
  11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0'60 p.
  12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1'20 p.
  13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. (Elfogyott.)
  14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2— p.
  15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
  16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személyneveink. 1'20 p.
  17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
  18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete. 2'40 p.
  19. sz. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasisralom. 0'60 p.
  20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0'40 p.
  21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0'80 p.
  22. sz. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1'20 p.
  23. sz. Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0'60 p.
  24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0'40 p.
  25. sz. Knieszsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0'80 p.
  26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1'20 p.
  27. sz. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1— p.
  28. sz. Csefkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6— p.
  29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“ 1— p.
  30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1— p.
  - — Emlék Szily Kálmánra, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3— p.
  - — A Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamának Mutatója. Szerkesztette Juhász Jenő. 10— p.
- Az 1—27., 29—30. számú kiadványaink közül a meglevőket tagjainknak féláron adjuk.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

évi közgyűlését

1933. január 24-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti ülés-
termében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívotnak.

Tárgysorozat:

MELICH JÁNOS: Elnöki megnyitó.

Hét fővárosi, hat vidéki választmányi tag és három szám-
vizsgáló választása.

Titkári jelentés a Társaság 1932. évi működéséről.

Az 1932. évi Szily-jutalom odaítélése.

Pénztári jelentés 1932-ről. — Költségvetés 1933-ra.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.*

A közgyűlés berekesztése.

* Az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű
indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmány-
nak be kell jelenteni. Ha az indítványok be nem jelentettek, tárgyalásuk a leg-
közelebbi közgyűlés napirendjére marad.

Nyugtázás

1932. október 1-től november 30-ig.

Alapítványkiegészítés: Melich János 8— pengő.

Alapítótag rendes tagdíja: Gombásy Imre 8 pengő.

Adomány: Varga Bálint 2 pengő.

Adományok a Szily-alapra (írói tiszteletdíjakból): Melich
János 4, Zsirai Miklós 3, összesen 7 pengő.

☛ **Felolvasó üléseinket** 1933-ban a következő napokon tart-
juk: február 14., március 14., április 11., május 9., június 13.,
október 10., november 14., december 12.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. Zolnai Gy. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. (Elfogyott.)
2. sz. Szily Kálmán. A mágnás-cím a magyarban. 0'40 p.
3. sz. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 0'40 p.
4. sz. Balassa J. A nép nyelvének tanulmányozása. (Elfogyott.)
5. sz. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. (Elfogyott.)
6. sz. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 0'40 p.
7. sz. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 3'— p.
8. sz. Melich János. Az Orthographia Ungarica és a magyar helyesírás (Elfogyott.)
9. sz. Szeremley Császár Loránd. Jelentés-tanulmányok. 0'80 p.
10. sz. Kossa Gyula. Régi magyar gyógyszervek. 0'80 p.
11. sz. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 0'40 p.
12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 0'80 p.
13. sz. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. (Elfogyott.)
14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 2'— p.
15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. (Elfogyott.)
16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynveink. 1'— p.
17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. (Elfogyott.)
18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. 2'— p.
19. sz. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasisralom. 0'60 p.
20. sz. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 0'40 p.
21. sz. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 0'80 p.
22. sz. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 2'— p.
23. sz. Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 0'60 p.
24. sz. Balogh József. Szent Gellért és a „Symphonia Ungarorum“. 0'20 p.
25. sz. Knieszsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 0'80 p.
26. sz. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangtana. 1'20 p.
27. sz. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1'— p.
28. sz. Csefő Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 6'— p.
29. sz. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“ 1'— p.
30. sz. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1'— p.
- — Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmával. 3'— p.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasznítás története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglaláskori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1932-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144 számú postatakarékpénztári csekk-számlájára.

Budapesten, 1932. október 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának újonnan alakult nyelvművelő szakosztálya *Magyarosan* címmel nyelvművelő folyóiratot indított meg. A Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a MNy. számaihoz mellékelve ingyen kapják az új folyóiratot.

Budapesten, 1932. október 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1932. június 1-től szeptember 30-ig.

Alapítványkiegészítés: Balogh Jenő, Nagylózs 5— pengő.

Adományok: Pesti Hazai Első Takarékpénztár 100—, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete 250—, összesen 350— pengő.

Új tagjaink.

Választmányunk 1931. októbertől 1932. májusig a következőket iktatta rendes tagjaink sorába:

Baráth Zoltán a M. Földhitelint. Orsz. Szöv. cégvezetője Budapest. Ajánlja Császár Károly.

Blédy Géza középisk. tanár Arad. Ajánlja Sági István.

Dr. Fodor Jenő orvos, egyet. tanársegéd Budapest. Ajánlja Jirka Alajos.

Dr. Keresztúry Dezső középisk. tanár, egyet. lektor Berlin. Ajánlja Farkas Gyula.

Molnár János ny. középisk. tanár Szekszárd. Ajánlja Szinnyei József.

Pálffy Miklós mérnök Budapest. Ajánlja Melich János.

Dr. Thurner Mihály polgármester Sopron. Ajánlja Vitéz Házi Jenő.

Dr. Zsigmond Ferenc egyet. m. tanár Debrecen. Ajánlja Pais Dezső.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története.
4. Pápay József: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.
6. Melich János: A honfoglalás kori Magyarország.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.
- II. 6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (A füzet első fele.)
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1932-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 6—8. sz.) vagy az idei 1—2. sz. füzethez mellékelt befizető lap felhasználásával a Magyar Nyelvtudományi Társaság **18.144 számú postatakarékpénztári csekk-számlájára.

Budapesten, 1932. június 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának újonnan alakult nyelvművelő szakosztálya *Magyarosan* címmel nyelvművelő folyóiratot indított meg. A Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a MNy. számaihoz mellékelve ingyen kapják az új folyóiratot.

Budapesten, 1932. június 14-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1932. április 1-től május 31-ig.

Alapítványok: Győr: női felsőkeresk. iskola (kieg.) 8, Viszota Gyula (kieg.) 10, Gróf Zichy István (kieg.) 20, összesen 38 pengő.

Alapító rendes tagdíja: Szinnyi József 8 pengő.

Adományok a Szily-alapra: Farkas Gyula 2, Zsirai Miklós (írói tiszt. díj) 3, összesen 5 pengő.